

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 100.

באורי אונקלוס

מלאכה

שמשון ברוך שעפטעל ז"ל

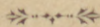
הובאו לבית הדפוס

ע"י

פרץ בן לאאמו"ר מהו' ברוך אשר פערלעם

רב דק"ק מינכען

חתן המחבר ז"ל.

מינכען תרמ"ח

טהעאדאר אקערטאנן ק. האף-בוכהענדלער.

דפוס ע. הוצער ק. האף-צוכדרוקטרייח.

Biure Onkelos

Scholien

zum Targum Onkelos

von

Simon Baruch Schefftel.

Nach dem Tode des Verfassers

herausgegeben von

Dr. Joseph Perles,

Rabbiner in München.

München 1888.

Theodor Ackermann

Königlicher Hof-Buchhändler.

Büchlein

Schreiben

an den Herrn

Druck der K. Hofbuchdruckerei E. Huber.

München 1882

הערת המ"ל

ראה אנכי נתן לפניכם היום את הספר בצווי אונקלוס אשר השאיר אחריי
ברכה ור חמי מהו' שמשון ברוך בן ה"ר אלכסנדר סענדר ז"ל מצית שעפטעל
המונה היה והשרידים אשר ה' קרא בצרות אשכנז מכנעי ונכדי ארץ אשר
אם לאגות ותלאות המסחר יעמיסו עליהם על כד ככל זאת עוד ידס נטויה להגות
ולדרוס בתורת אל מי ובדברי חז"ל בימי נעוריו שקד על דלתי התורה והחכמה
בזרעסלוא עיר מולדתו ובשנת תר"ח מפני הרעש תקע אהלו בפונא עיר מולדת
אשתו מרת יעא ע"ה אחת היא לאביה הגביר הנכבד מהו' משה מאלארט ז"ל וזרה
ליולדתה הגוועה מרת פוגיל ע"ה וישב שם עד יום מותו ביום כ"ב אדר תרמ"ה
בשנת שבעים ושתיים לימי חייו, גם שם קבע עתים לתורה ולחכמה ולעת זמנתו
אחרי שובו מלצא עבודת המסחר היתה תורתו אומנתו שם לילות כימים ובעמק
שכלו הו"ך פלפל בחכמה והבין דבר מתוך דבר הוא היה בעל מקרא בעל משה
בעל הגדה שר חומשים שידע לקראות ולהגות בחמשה חומשי תורה ומפרשים ובקי
מאד בשבילי התרגומים ובפרט התרגום אונקלוס היה תמיד שעשועיו ויקר ומאד
בעיניו ומרוב חביבותו כמעט היה יודעו בעל פה סגנון לשונו היה שגור בפיו ולא
הינה דבר גדול ודבר קטון וכל הגווע אליו מדרשי חז"ל ספרי חכמי ישראל וחכמי
האמות ידעת לשון ארמית וסורית ומסורת התרגום, הדכוסים הראשונים מת"א
וכ"י יקרים ומאור ספרי הולך יר"ה צווינקטן היו לנגד עיניו ומסודרים לפניו כשלתן
ערוך ובפרט התרגום אונקלוס דפוס סצוויטטה שי"ז אשר עין לא ראתה כמוהו
לא חס ומחוך אהלו ויהי בימים ההם ותללה רוח התקירה על שמשון ברוך ותחל
לפעמו ויכתוב פרי מחשבתו על הספר להגאתו ולעובדו לא להתיימר ולעשות לו שם בין
חוצרי חבורים כי היה ענותן ושפל ברוך ותמיד נחבא אל הכלים וגסוג אחור לעמוד
על גפי מרומי קרת וליכנס לתחילת החכמים המפורסמים ועד בוא יום פקודתו
לא זו וחבב את הת"א ללרוך ולברר וללצן את הגהותיו ולהביאם אל סדר נכון
ומאחר שרבים וכן שלמים ראו את הספר ויאשרוהו אמרתי אני בלבי להוילאו
לאור עולם לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל לכבוד תורתנו הקדושה ולמען ידעו דור
אחרון את גבורת שמשון ברוך והנה אני לא שיתתי ולא הוספתתי ולא גרעתי
ומאומה מוגף הספר כי אם את אשר מלאתי באמתת המחדר ז"ל הבאתי אל
מכשם הדפוס ושמתתי לפניכם ואם דבריו יוולאו חן בעיניכם תעלונה כליותי וישמח
לבי גם אני.

מיינקטן עש"ק פ' בשלח תרמ"ו לפ"ק

פרץ פערלעס.

בראשית.

(א) בראשית ברא אלהים ת' בקדמיון. לשון „בקדמיון“ נמצא עוד פעם אחת בפסוק: „לפנים בישראל כה אמר האיש וכו' ונלכה עד הראה כי לנביא היום יקרא לפנים הראה“ (ש"א, ט', ט') ת"י „לפנים“ הראשון „בקדמיון“, כי כוונתו קדימת העת לבדה, והשני ת' „מלקדמיון“ כי כוונתו קדימת דבר מולתו, טרם יקרא נביא נקרא הראה, וכן כאן הוראת מלת „בקדמיון“ בעת הקדם, בעת הבריאה ברא הקב"ה שמים וארץ, ולא שהם נבראים תחלה, כי לפי דעת רבותינו המים והאש קדמו לארץ (עי' רש"י), לפיכך לא תרג' „בריש“, „בקדמיתא“ או „מלקדמיון“ שכלם יהיו מורים על קדימת בריאת שמים וארץ לכל שאר בריות. „אלהים“ שהוא שם הקדש ת' תמיד בשם המיוחד „הויה“, כדי להרחיק כל טעות, לפי שלשון „אלהים“ הוא לפעמים חול כגון (לקמן ו' ב'. שמו' ד', ט"ו, וכ"ב, ח'). רק „בצלם אלהים“, „בדמות אלהים“ ת' כלשון הכתוב בלי שנוי (עי' מ"ש לקמן פסוק כ"ו). שני השמות ביחד „ה' אלהים“ תרג' ג"כ ככתבם כי הכוונה ה' אשר הוא אלהים, וכן בכנויים או בלשון נסמך, כגון „אלהיכם ואלהי אבותיכם“ (ברא' מ"ג, כ"ב) ת' אלהיכם ואלהי דאבותיכם, וכן כל כיוצא בהם, כיון שמוכן טאליו שמוסב להקב"ה, ואי אפשר לתרג' בשם המיוחד לפי שלא שייך לשון סמיכות וכנוי אצל שם עצם פרטי.

(ב) וחשך על פני תהום ת' וחשוכא פְּרִישׁ על אפי תהומא (סביוניטה ועוד ספרים עתיקים ומדויקים) נ"א פְּרִישׁ פְּרִיִס, וברוב ספרים השמיטוהו לגמרי.

הגרסא פְּרִישׁ בשי"ן ימנית עקר, ומעטה שהאור היה נבדל ונפרש על פני תהום מתחת, אבל בעליונים היה אור, ככתוב „עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה“ (תהי' ק"ד, ד') ועוד „ונהורא עטה שרא“ (דני' ב', כ"ב), עי' חגיגה י"ב ב'. וכן בתרג' ירושלמי (שמו' י"ב, מ"ב) „ליליא קדמאה כד אתגלי מימרא דה' על עלמא למברא יתיה הות עלמא תהו ובהו וחשוכא פריס (צ"ל פְּרִישׁ) על אפי תהומא ומימרא דה' הוה נהיר ומנהר. וכשם שלאחר בריאת המאורות היתה הבדלה בין אור לחשך, כך היו נבדלים בתחלה, אור בעליונים וחשך בתחתונים, ולשון פְּרִישׁ יש בכחו גם לרמוז לדרשת ר' יהושע (ר"ה, י"א, ב') „בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל מנלן אמר קרא ליל שמורים, ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית“ שהחשך נפרש ומשומר מראשית לומן הגאולה אולם הגרסא פְּרִישׁ או פְּרִיִס שמשמעותה החשך פרום ונטוור על התהום, איננה לפי דרכי אונקלוס, כי אין דרכו שיתשמש במליצה ריקנית שלא למדנו ממנה מאומה, וגם לא יאמר על חשך, שהוא דבר שאין בו טמש, שהוא פרום כמכסה, ובפרט לא יוסף מלה על לשון הכתוב אם לא לצורך המקרא או לרמוז על דרשת חז"ל. וכן ב"ס קמרת הסמים קיים הגרסא פְּרִישׁ והעביר „פריס“ לפי שאין בו שום למוד.

(ד) יום אחד ת' יום חד (סביוניטה), כרוב ספרים „יומא“ בתמונת המפריט. „יום חד“, בנפרד יותר נכון לפי שהוא כלשון הכתוב „יום“ בלא ה"א ידיעה, כיוצא בו „פר אחד וכו' איל אחד“ (במד' ו', ט"ו) „ת' תור חד וכו' דכר חד אימיר חד“, כלם בנפרד, ומה שתרג' „קערת כסף אחת מורק אחד כסף“ (שם פסוק י"ג) „מניסתא — מורקא“ במפריט הוא משום השיבות, מה שאין כאן כי בשאר הימים

תרג' "יום תנין", "יום תְּלִיתִי" וכן כולם בנפרד. ואין לוטר שבא לרמוז על דרשו חז"ל בכ"ר, כי כלל דורשין מלת "אחד", שהיה ראו שיאמר, "יום ראשון", אם דרשו כלל מלת "יום".

(ו) יהי רקיע בתוך המים ת' במציעות מ'א, פירש בתוך ממש, כנקודה האמצעית של כדור, וכן ב"ר, פ' ד. "גלדה טיפה האמצעית" וכו', ולא תרג' כדרכו "בגו מ'א", כי זה משמעותו אף מן הצד, כגון "בתוך הירדן" (יהוש' ג', י"ה) ת"י "בגו ירדנא", וכן רבים. כיוצא בו "בתוך הגן" (לקמן ב' ט') ת' "במציעות גינתא", לאפוקי מן הצד.

(י"א, וי"ב) עשב מוריע זרע ת' דבר זרעה מודרע, פירש אשר זרעו יזרע, ת' המאוחר קודם, כאלו נאמר "זרע מוריע", ולא פירש כרש"י "מוריע" שיגדל בו זרעו, לפי שבארמית הפעל "זרע" אינו מורה על הזרעה וגדול, אלא רק על זרעה כארך (ע"י אוגר נתיב א', עמוד 2) לכן תרג' "מוריע זרע" כמו "זרע זרע" (לקמן פסוק כ"ט ב' פעמים) לפי הענין, "דבר זרעה מודרע", ונראה שלפי התרגום הכוונה בשניהם שהעשב עצמו מוריע וזרע, כי בדרך הטבע בית הזרע של עשבים מתבקע והזרע נתפור על הארץ ומצמיח, וכן באילנות פירותיהם שבהם הזרע נופלים על הארץ ומצמיחים ואולי גם כן כוונת לשון התרג' המיוח' ליב"ע "דביזריה מודרע", שהוא לשון פור. "בר זרע", "בר זרעא" נקרא בארמית זרע הצמחים, לפי שגרעני הזרע יוצאים מן הצמחים לחוץ כל אחד גוף מתקיים כעין בריה בפני עצמה, וראויים להזרע אחר זמן רב, מה שאינו בתכונת זרע של בעלי חיים.

(כ"ו) בצלם אלהים ת' בצלם אלהים, מסורת עליו (ברלינר עמוד 2): אלהים (יחידי כצ"ל) דמתרג' קרא ותרגום ג' באוריתא וסימ' ויברא זה ספר תולדת אדם. כי בצלם. ר"ל "בצלם אלהים" (כאן), "בדמות אלהים" (לקמן ה', א), "בצלם אלהים" (לקמן ט', ו), באלו שלשה מקומות השם שוה בתרגום לקרא "אלהים", ובכל שאר מקומות השם "אלהים" קודש מתורגם בשם הויה, אולם כשבארם שני שמות "ה' אלהים" ביחד, או "ה' הוא האלהים" התרגום "ה' אלהים" (ע"י ט"ש לעיל פסוק א') הטעם שהניח לשון "בצלם אלהים", "בדמות אלהים" בלא תרגום מכואר באוגר, וזה לשונו המפורסם: "נראה שהיה מתכמת אונקלוס שלא לתרגם המליצה הזאת מפני שראה בלתי אפשר לפרש ענינה לפני ההמון, בוולת אריכת לשון ובוולת פירש שזיציאוהו מכלל מעתיק" עכ"ל כיוצא בו "אהיה אשר אהיה" — "אהיה שלחני" (שמו' ג', י"ד), וכן ברכת כהנים ועוד, גם כן קרא ותרגום מטעם זה, ואפרשם בס"ד במקומם. כי אם תרגם "בצלמא דה" היה מגדל ההגשמה ביותר, או כתרג' המיוח' ליב"ע "בדמות מן קדם ה", היה מטעם מעלת הענין הנשגב כמו "ורוח אלהים" שתרג' "ורוחא מן קדם ה" שמורה רק על הפלגת גדלו ותקופו ולא על מעלה שכלית ורוחנית.

(כ"ח) וככשוה ת' ותקופו עליה לא תרג' כפשוטו בלשון "ככשו" לפי כמוסב לארץ כפי משמעותו לקיחה מאחרים במלחמה, ותקופו עליה הוראתו שיאכלו כל טובה ויהיו מתחוקים עליה, וכן בת' יב"ע "ותקופו עליה בנכסין".

(כ"ט) לכם יהיה לאכלה, לכוון יהוון למיכל (סביניטה רוב ספר') ג"א "דילכוון יהי" וכו'. כתוב באוגר: "ונראה לי שאם היה הכתוב אומר יהיה לכם לאכלה היה אפשר לתרגם לכוון, עכשו שכתוב לכם יהיה הלמ"ד מורה על הקנין ותרגומה דילכוון, ואינו נכון, כי הקנין כבר נאמר בראש הכתוב "הנה נתתי לכם את כל עשב וכו', ובאמת אין הפרש בין "לכם יהיה" ליהיה לכם, כי מוכח ממלת לאכלה שאין כוונתו לקנין, אלא שאינם מותרים לאכול בשר בעלי חיים, רק ירקות ופירות, וכן כשהתיר הקב"ה לנח את בעלי חיים, נאמר ג"כ בזה הלשון: "כל

רמש אשר הוא חי לכם יהי לאכלה" (לקמן ט', ג') ותרגומו "לכון יהי למיכל". — הגרסא "יהון לכון" היא נגד המסורה (ברלינר עמוד 9) יהיה דמתרג' יהון י"ב באור', וזה איננו מן המניין, והאוג'ר מצדיק גרסת הסביניטה "יהון", "להיות הפעל חוזר לשני שמות, כל עשב וכל העין נכון הוא שיבא בלשון רבים" עכ"ל.

(לא) והנה טוב מאד ת' והא פְּקִין לחדא. מסורת עליו (ברלינר עמוד 2) עיי"ש. בכל שאר ימים תרג' "ארי טב", וכן בלשון "תקן", הכוונה שהיה הכל מסודר ומתוקן בפעולתו לחכלית הנרצה לקיום העולם ולטובתו (עי' המאמר הנפלא בבאור נח"ש).

ב (ה') כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ת' לא אחית ה' אלהים מטרא על ארעא. (סביניטה, פתשגן ועוד ספר' עתיקים), ברובם "לא אחית מטרא ה' אלהים", לפי דרכי הלשון נכון "אחית מטרא" במחובר, לפי שהוא תרגם של "המטיר, וכן "אנכי ממטיר" (לקמן ו' ד'). ת' "אנא מחית מטרא" אמנם מפני הכבוד לא רצה אנקלוס לסמוך לשון "ה' אלהים" למלות על "ארעא" לפיכך נתן מלת "מטרא" ביניהן.

(ו') ויהי האדם לנפש חיה ת' והות באדם לרוח ממללא. לא תרג' לפי המלות "לנפשא חיתה", אלא לפי הענין "לרוח ממללא", כפרש"י "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור" עכ"ל, וכדעת קצת מפרשים שפירש "חיה" כמו "חיה", לשון אמירה ודבור, והנה לדעת המתרגם שיעור המאמר "ויהי להאדם נפש חיה", וכמו "כי שמי בקרבנו" (שמו'. כ"ג, כ"א) ת' "ארי בשמי מיטריה" כאלו נאמר "בשמי קרבנו" עמש"ש, כיצא בו, ובגאותו שחקים" (דבר'. ל"ג, כ"ו) ת' "ותוקפיה בשמי שמיא", כמו, וגאותו בשחקים". ופירש הענין בלשון ברור "והות באדם לרוח ממללא".

(טו) ויקח ה' אלהים את האדם ת' וידבר. לשון "לקח" בעברי יתפרד בארמי לארכעה ראשים. נסב, דבר, קרב, קבל.

נסב נוהג א', בהוראת לקיחה בידים, כגון "קח את מטנ" (שמו'. ו'. ט') ת' "סב". ב', אצל לקיחת אשה לשם אישות על ידי נשואין כדת הנהוג אצל לקיחת אשה רק למשכב שלא כדת התרגום בלשון "דבר", "ואקח אותה לי לאשה (לקמן י"ב, י"ט) ת' "ודברית יתה", (עי' מש"ש לפרש המסורה). ויקח אברם ונחור להם נשים" (לקמן י"א, כ"ט) תרג' "ונסיב". ג'. לקיחת ארצות וערים במלחמה, ויקח את כל ארצו מידו" (במד'. כ"א, כ"ו) ת' "ונסיב". (וע' ט"ש דבר'. כ"ט, ו') ד'. בבחינת מוסגים מופשטים, כגון "את בכורתי לקח" לקמן כ"ו, (ל"ו) ת' "ונסיב".

"יתר שאת ויתר עו" (לקמן ט"ט, ג') ת' "לך הוה חוי למיסב תלתה חולקין בכורותא כהונתא ומלכותא, ולקחתי המלוכה מידו" (ט"א, י"ד, ל"ה) ת' "ואסיב". "חסן ויקר יקחו" (יחו'. כ"ב, כ"ה) ת' "עותר ויקר נסיבו", "לשמצה בקמיהם" (שמו'. ל"ב, כ"ה) ת' "לאסבותהון שום ביש וכו, (ע מש" שם.

דבר עקר ענינו הנהגה והולכה, ונהג במוסב בעלי חיים שאינם נטלים בידים מטש, אלא הלוקחם מוליך ומנהיג אותם למקום הנרצה, כגון "ויקח תרח את אברם בנו ואת לוט וכו' (לקמן י"א, ל"א) ת' "ודבר", וכן כאן "ויקח . . את האדם" אולם אף בבעלי חיים כשהלקיחה בידים מטש תרג' בלשון "נסב", ויקחו וישליכו אותו הבורה' (לקמן ל"ו, כ"ד) ת' "ונסיבוהו", וכן אצל לקיחת בהמה לשוחטה מיד, או להפרישה ולהזמינה לקרבן, כגון "ויקח בן בקר" וכו' (לקמן י"ח, ו') ת' "ונסיב", קח לך עגל בן בקר לחטאת" (ויק'. ט' ב') ת' "סב לך", קחו שעיר עוים לחטאת (שם פסוק ג') ת' "סבו", ולענין לשון "לקח" בבהמה שכונתו העלאתה להקריבה

מיד עי' בסמוך.

בראשית ב

קרב. "לקח" בעברי בייחוס לבני אדם שכוונתו הבאתם למעלה יתירה בקדושה לעבודת הש"ת מתורג' בל' "קרב", כגון ולקחתי אתכם לי לעם (שמו'. ו', ז) ת' "ואיקריב יתכון קדמי לעם", "ומשם יקחך" (דבר'. ל, ד) ת' "ומתמן יקריבינך" "קח את אהרן ואת בניו (ויק', ח', ב'), "קח את הלויים" (במד'. ג', מ"ה) ת' "קריב", וכן לשון לקיחה אצל בהמה שמשמעותו העלאה והקרבה על המוכח, כגון קחה לי עגלה משלשת (לקמן ט"ו, ט'), "ויקה לו" (שם פסוק י') ת' "קריב קדמי", "וקריב קדמוהי", וכן "ויקה יתרו וכו' עלה וזבחים לאלהים" (שמו'. י"ח, י"ב) ת' "וקריב".

קבל. נוהג א, אצל לקיחת חפץ שינתן לאדם מוולתו כמתנה לפיסו או להטות לב המקבל לטיב לנותן. כגון "לקחת מנחתי מיד" (לקמן ל"ג, י) "קח נא את ברכת" (שם פסוק י') ת' "ותקביל", "קביל כעץ", "ושחד לא תקח" (שמו'. כ"ג, ח') "ושוחדא לא תקבל" ב', במה שראוי לו להנתן לפי משפטו ודינו, כגון "והם יקחו חלקם" (לקמן י"ד, כ"ד) ת' "יקבלון חולקהון", "כי לקחו בני הראובני וכו' (במד'. ל"ד, י"ד), "לקחו" נחלחם" (שם ופסוק ט"ו) ת' "שלשתם קבילו", ג', בבחינת דברים הנאמרים, כגון ברכה, שבועה, מוסר. כל לשון "שמע" בעברי שהוראתו הכנסת הדברים בלב השומע, ולא שמיעת האזון בלבד, מתורג' ג"כ בלשון "קביל" (עי' רש"י לקמן ל"ג, כ"ז). "ויקה ברכתך" (לקמן כ"ג, ל"ה) ת' "וקביל", "ולקה בעליו" (שמו'. כ"ב, י') ת' "וקביל מריה מיניה מומתא", "מוסר לא לקחו" (ירמ'. ב', ל') ת"י "אולפן לא קבילו", "אם תקח אמרי" (משלי ב' א') ת', "אם תקבל מלי". חוץ מארבע לשונות האלו נמצא לשון "לקח" מתורגם בהרבה מקומות לפי הענין, כגון "ממנה לקחת" (לקמן ג', י') ת' "איתבריתא" (עי' מ"ש שם), "ויקחו את לוט" (שם י"ד, י"ב) "ושבו", "ויקהו לו תרומה" (שמו'. כ"ד, ב') "ויפרשון קדמי", "ויקה קרח" (במד'. ט"ו, א') "ואיתפלג", "לקחת לו גוי" (דבר'. ד' לא) למפרק ליה" וכן רבים.

(י"ח). עוד כנגדו ת' סמך כקבליה, נ"א "לקבליה" בסביוניטה ועוד ספרים מדויקים לשון "כנגד", "לנגד" מתורג' תמיד שוה לשמוש הכתוב ב"ף ובלמ"ד, "קביל" "לקביל". מלת "עוד" הרגומה בכל מקום בלשון "סעיד", כשהוראתו ישועה או עזרה לפי שעה, אולם כאן טעמה משען תמידי, אשר בלעדו מין האנושי לא יכול להתקיים, חרג' בלשון "סמך", כמו "כל משען לחם" (ישע'. ג', א'), ת"י, כל סמך מיכל".

(כ"ג) כי מאיש לקחה זאת ת' ארי מבעלה נסיבא דא (סביוניטה ורוב ספרים עתיקים) נ"א "מבעלא" לשון ידוע, כמו מן הבעל, והוא כמעט שוה בהוראתו ללשון "מבעלה", אולם מ"מ "מבעלה" יותר ברור, לפי שבאמת היא לוקחה מאישה, והנה לא ת' "את בריאת דא", כמו "אשר לקח משם" (לקמן ג', כ"ג) ת' "דאחברי מתמן", לפי שאדם נברא מעפר מן האדמה, ומקצת עפר קרוי אדמה, כמו "ואדמה על ראשו" (ש"א. ד', י"ב), שייך לומר על אדם שנברא מן האדמה, אולם חוה שנבנת מן הצלע, אין שייך לומר שנבראה מבעלה, כי הצלע לא נקראת "בעל".

(כד) על כן יעוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו ת' על כן ישבוקגבר בית משכבי אבוהי ואמיה וידביק באתתיה, הרב הג' ב"ם נתינה לגר פירש: לא שיעוב אותם לגמרי רק אהלם ובית משכנותם, וגם זה איננו צווי רק דרך הטבע עכ"ל, וכן דעת האוג"ר (נתיב כ"ד). ואינו נכון, כי בזה היה די לתרגם "בית אבוהי ואמיה" בלא תוספת מלת "משכבי", ועוד כיון שלא תרגם "שְׂבִיק גבר — וְדָבַק באתתיה" לשון הווה, אלא "ישבוק", "וידביק", נראה בעליל שאינו רומז על דרך הטבע, וכונתו שהוא צואת הש"ת, כפרש"י רוח הקודש אומרת כן לאסור על בני נח את העריות עכ"ל, ופליגי בו ר' אליעזר ור' עקיבא (סנהד.

נ"ה, א', ולשון התרגום סובל דעת שניהם כדברי הכתוב עצמו, וכן מוכח מן מסורת התרגום על זה הפסוק:

בית משכבי ב' באורי' פחו כמים (ברא'. מ"ט ד'. „כי עלית משכבי אביך“). עלכן יעזב (כאן). ר"ל רק באלו שני מקומות נמצא בתרגום לשון „בית משכבי“, רבים, ובשאר מקומות לשון יחיד, „ויבא יוסף החדרה“ (לקמן מ"ג, ל') ת', „לאידרון בית משכבא“, „ובחדר משכבך“ (שמו', ז, י"ח) ת', „ובאידרון בית משכבך“, הטעם לפי שלשון „משכבי“ מורה על גלוי עריות בין בעברי בין בארמית; במקרא נמצא לשון „משכבי“ רק בשלשה מקומות, „כי עלית משכבי אביך“ (לקמן מ"ט, ד'), „ואת זכר לא תשכב משכבי אשה“ (ויק'. י"ח, כ"ב), „ואיש אשר ישכב את זכר משכבי אשה“, וכן בתרגום „משכבי“, וגם כל לשון „משכב זכר“ מתורג' משכבי דכורא.

ג, (א) אף כי אמר אלהים ת' בקושטא אמר ה' (סביוניטה) גרסת הספרים „בקושטא ארי אמר“, אבל יש בו מסורת כי דקרי ולא מתרגמ' ב' באורי' וסימ' והנחש היה ערום (כאן). „ואף כי אחרי מותי (דברים ל"א, כ"ו). ר"ל שמלת „כי“ שבכתוב אינה מתורגמת בשני מקראות האלה, לפי זה נכון להגיהו בספרים ולהשמיט מלת „ארי“.

(ו) תאוה הוא לעינים ת' אָסו (סביוניטה וספרים עתיקים) נ"א אַיִי הנכון אָסו שהוא שם המקרא, תרג' של „מרפא“, „רפאות תעלה“, „ארוכה“, (ירמ'. י"ד י"ט. — ל', י"ג. וי"ז); הגרסא אַיִי שבוש, שהוא פעל, „רפא נא לה“ (במד'י. י"ב, י"ג) ת' „אַיִי כען לה“.

(ז) ויתפרו עלה תאנה ת' וחטיטו להון. הוסיף מלת „להון“ לזווג המלות עם הסמוך לו, „ויעשו להם חגרות“. וכן דרכו בהרבה מקומות, כגון „ומצות אפה ויאכלו“ (לקמן י"ט, ג') ת', „ופטיר אפא להון“, לזווגו עם מה שנאמר קודם בסמוך „ויעש להם משתה“ (עי' פתשגן), כיוצא בו „לכה ארה לי יעקב ולכה ועמה ישראל“ (במד'י. י"ט, י"ב) ת' „איתא לוט לי יעקב ואיתא תריך לי ישראל“ (ועי' עוד מ"ש לקמן י"ט, י"ב).

(ח) לרוח היום ת' למנח יומא. אולי תרג' „לרוח“ כמו „לנוח“ בחלופ למנ"ר הפעלים, „בחן“ — „בחר“ בארמית שוים בהוראתם ומתחלפים „בן“, בעברי „בר“ בארמית. וכפרש"י „רוח שהשמש באה לשם“. והנה יש מי שחולק ודורש „לרוח היום“ למקום שהשמש זורחת, ואין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד, כאן אי אפשר בלא הכרעה, או למורה או למעריב.

(ט) הוא ישוּפך ראש ואתה תשופנה עקב ת' הוא יהי דכיר מה דעבד ליה מלקדמין ואת תהי נטר ליה לסופא. (כך הגרסא בסביוניטה, כ"י מינכן. 1. 2 ועוד) וכן עקר ברוב ספרים „דכיר לך“, ואינו נכון, שהוא נגד הכוונה האמתית של התרגום. לא תרג' כפרש"י שאדם יכתב ראשו של נחש והוא ישכנו בעקבו וימתהו, כי הוא נגד שלימות הבורא הטוב והמיטיב, שיצוה לבריותיו שימיתו זה את זה, מלבד העונש שנגזר לכל אחד לפי עונו, והנה לפי התרגום אין בענין הזה שום רעה לתוספות העונש, וגם אין הכוונה שיוכזר ויטור לנחש מה שעשה לו מלפנים, אלא רומז ברכבים מעטים על דרשת חו"ל, כמו שמפורש באריכות לשון בתרג' המיוח' ליב"ע ובת' ירושלמי, שאם ישמור האדם מצוות הש"ת, יתגבר על הנחש שהוא יצר הרע, ויעשה טוב ולא יחטא, וזאת יהי לטובתו כל הימים, וזו כוונת אונקלוס: „הוא ישוּפך ראש“, „ישופך“ לשון שאיפה כמו „ואל מקומו שואף“ (קהל' א' ה') שכל מגמתו תהיה שיחו דעתו ולכו למה שאירע לו

לפנים ע"י הנחש. „הוא יהי דכיר מה דעבדת ליה מלקדמין“, טעמו שיוכר חמיד הרעה שנעשה, על שהלך אחר יצר הרע, מתוך כך ישחרל לכבוש את יצרו וללכת בדרכי ה' ולדבקה בו.

„ואתה תשופנה עקב“ ת' „ואת תהי נטר ליה לסופא“, אין לומר שהכוונה אשר הנחש יוכור מה שעשה לו האדם וישלם לו גמולו בסוף, כי האדם לא עשה לנחש מאומה, ואך מיד ה' הוא קבל עונשו על רשעתו. אלא הטעם את תהי טמון בלבו כל ימי חייו עד יום מותו להסיתו לחטוא, ועוד י"ל שכונת „ואת תהי נטר לו לסופא“, כמו שמפורש בת' יב"ע ות' ירושלמי, „ועתדין אינון למעבד שפיותא (פירש שלום) בעיקבא ביומי מלכא משיחא“, פירש שהנחש ישמור וימתין עד לעתיד לבוא, שלא יהי יצר הרע עוד שולט באדם, ואז יהי שלום בינו ובין האדם, וזה נראה הנכון.

(יט) עד שובך אל האדמה ת' עד דתיתתב (סכינויטה ופתשגן), ברוב ספרים „עד דתתוב. פירש ב"ם פתשגן: דתיתתב ע"י אחרים, כי אין דרך העולם לקבור איש את עצמו, ואל עפר תשוב“ (שם) ת' „תתוב“, אולי בעבור כי מעצמו שב אל יסודו כטבעו אחרי קבורתו עכ"ל.

(שם) כי מטנה לקחת ת' דמינה איתבריתא. תרג' מלת „כי“ בהוראת „אשר“ — „דמינה“, ולא „ארי מינה“, ללמד שאינו נתינת טעם, וכן „כי הרגו קין“ (לקמן ד', כ"ה) ת' „דקמליה“, וכן „כי אתה נצב לקראתי (במד'. כ"ב, ל"ה) „דאת מעתד לקדמותי. — „לקחת“ ת' „איתבריתא“ לפי הכוונה האמיתית, כי לא לקח מן האדמה כשהיה אדם, אלא נוצר טעפר מן האדמה.

(כא) כתנות עור ת' לבושין דיקר על משך בסריהוון. לדעת קצת מפרשים מלת „דיקר“ רומות למה שכתוב בתורת ר"מ „כתנות אור“ באלף וזה רחוק, „לבושין דיקר“ הוא תרג' של מלת „כתנות“ לפי הכוונה האמיתית, כי כתנות הן באמת לבושי כבוד של כהנים ובני מלכים, וכן „הנה הוא לך כסות עינים“ (לקמן כ', ט"ו) ת' „כסות“ — „כסות דיקר“ אין לומר שמלת „דיקר“ היא תרגום של „עינים“ כי תרגומו המאמר: „חלף דשלחית דברתיך וחזית יתיך“. כיוצא בו „כלם כעדי תלבשי“ (ישע"ו מ"ט, י"ח) ת"י „כלהון לך כלבוש דיקר וכן „ויעבר אדרתו מעלדי“ (יונ' ג', ו') ת"י „ואעדי לבוש יקריה מיניה“ — „עור“ ת' „על משך בסריהוון“, ולא ת' כפשוטו „דמשך“, לפי שלא היו עדיין עורות של בהמות בעולם, כי בו ביום נבראו וכלם עודם בחיים, לפיכך דרשו רבותינו בכ"ר (עי' רש"י) „כתנות עור: חלקים כצפורן היו מדובקין על עורן, ויש אומרים דבר הבא מן העור כגון (צמר גמלים) או צמר ארנבת, ואונקלוס בורר לו כדרכו חמיד לשון שסובל כל הדעות, וגם מה שהובאה בת' יב"ע שהיו מעור הנחש שמפשיט עורו כטבעו גם בחיים.

(כב) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ת' הוה יחידי בעלמא מיניה למידע טב וביש. „כאחד ממנו“ תרג' בשני לשון ובשני ענין מפני הכבוד „הוה יחידי בעלמא מיניה“. מלת „מיניה“ מוסבת למעלה, כי היא מוטעמת בוקף, וכוונת התרגום שאדם נעשה מעצמו יחיד בעולם לדעת טוב ורע, כלומר ע"י שאכל מעץ הדעת ברצון עצמו נגד רצון הבורא, וכן דרש ר' עקיבא „שנתן לו הטקום לבניו שני דרכים דרך החיים ודרך המות ובירר לו דרך אחרת“. בזה תכלה תלונת האוג"ר (נתיב כ"ו עמוד 20), שמה שנתנו הוקף על מלת „מיניה“ הוא לדעתו שבוש גדול, כי הוא סובר שהיא מושכת למטה, והכוונה שנעשה יחיד בעולם בזה שיודע מעצמו טוב ורע, ולא כן דעת מושיבי הטעמים, כי ידיעת טוב ורע לא באה לו מעצמו, אלא מתוך אכילה מעץ הדעת, אבל יתכן לומר שנעשה כן מעצמו, לפי שהאכילה היתה מדעת עצמו. עוד יש לדקדק כי בפסוק „ועץ הדעת טוב ורע“ (לעיל ב', ט), וכן „יודעי טוב ורע“ (ג', ה) ת' „חכמין בין טב לביש“, וכאן שנה הלשון

והרג', למידע טוב וביש', מדוע לא חרג' למיחכם בין טוב לביש', ונראה הטעם, כי אלו היה אדם אוכל מעץ הדעת בהיתר וברשות, היתה באה לו תבונה יתירה להבחין מתחלה בין טוב לרע קודם המעשה והיה בוחר בטוב ומואם ברע, כמלאכים שעושים רק טוב, ואינם יודעים לעשות רע, אבל האדם אחר שטעם טעם עבירה ונכנס בו יצר הרע, הוא מכיר ויודע לעשות טוב וגם רע.

(כג) לעבוד את האדמה ת' למפלח בארעא הקשה ב"ס פתשגן: למה לא חרגם, ית ארעא" כמו, "לעבוד את האדמה" (לעיל ב', ה') עכ"ל, וי"ל שקודם שחטא ונאררה האדמה בשביל האדם, עשתה עבירתו פעולה שלמה, על כן חרג', למפלח ית ארעא", מלח, ית" תורה שהוא עובד והאדמה נעבדת לרצונו, אולם אחר שנתקללה שחצמיה קוץ ודרדר, האדם עובד הארץ בעמל, והוא לא עושה חמיד את שלה, וזו הוראת לשון, "למפלח" בארעא דוק ותשכח שמכאן ואילך חרג' אונקלוס רק, "פלח בארעא", בכל המקומות.

(כ"ד) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ת' ואשריה מלקדמין לגינתא דעדן וכו', וכן, "ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם" (לעיל ב', ח') ת', "מלקדמין", והוא חרגום של "לפנים" ומורה על קדימה בזמן, ולא חרג' "מטדנח", כמו "מקדם לבית אל" (לקמן י"ב, ח'), "מקדם לעין" (במד' ל"ד, י"א), לפי שרבותינו דרשו אצל, "גן בעדן מקדם" בהוראת קדימה בזמן, כדאייתא (בר' פ', ט"ו), אמר ר' שמואל בר נחמן את סביר קודם לכריתו של עולם אלא קודם לאדם הראשון, אדם נברא בששי ג"ע בשלשי, והכרובים קדמו לכלם (ב"ר פ', כ"א. ואלהו רבה פ', א').

ד, (א) והאדם ידע את חוה אשתו ת' ואדם ידע, הי"ד בחירק (סביניטה ועוד) ברוב ספר' ידע. מסורת עליו: ידע דמתרג ידע ה' באורי' וסימ' והאדם ידע (כאן). שנים בבנות לוט (לקמן י"ט ל"ג, ול"ה, ולא ידע בשכבה ובקומה). ומשה לא ידע (כיקרן אור פניו, שמו, למ, כ"א) ולא ידע איש את קבורתו (דבר' ל"ד, ו'). ובכל שאר מקומות חרגום של ידע — ידע עבר או ידע ל' הוה, לדעת הח' דר' ברלינר נקוד כזה נוהג בלשון סורי, שלפנים היה נוהג אף בארמית, אבל הסופרים לא שמשו בו, ונשאר שריד ממנו בדפוס סביניטה ובעדות המסורה, אמנם ממה שהמסורה מקיימו, נוכל לשפוט, כילא דבר רק הוא, וצריך למוד ולחקור ולדרוש אחר טעם השנוי, והנה אם נעיון הטיב נמצא כי במקומות המסומנים במסורה מוסב מלח ידע על ידיעה וודאית ומחלטת שבאה לאדם בהשגת עצמו, ע"י ראית עין, או הרגשה גופנית, או ע"י שהוא פעל ועשה הדבר בעצמו, והאדם ידע את חוה" ודאי ידיעה מחלטת, כי הוא לשון נקי תחת שכיבה, כמו, ואיש לא ידעה" (לקמן כ"ד, ט"ז), "ומשה לא ידע כי קרן עור פניו" טעמו לא הרגישו בעצמו, ולא ידע איש את קבורתו" טעמו שאדם לא עשה את קברו ולא ראה אותו מעולם, וכן "ולא ידע בשכבה ובקומה", שלא ידע מה שהוא עשה בעצמו, וכן בשני המקומות בסביניטה שהעיר עליהם הח' דר' ברלינר: "או כי יגע בטמאת אדם וכו' ונעלם ממנו והוא ידע" (ויק' ה', ג'), "או נפש כי תשבע לבטא בשפתים וכו' ונעלם ממנו והוא ידע" (שם פסוק ד') בשניהם הנקוד בסביניטה ידע, כי הכוונה שידע בתחלה בעצמו שנשבע ומה שהוציא בשפתיו, וכן ידע בעצמו והרגיש שנגע בטמאה ונטמאה, ואחר כך נעלם ממנו, אבל כל שאר לשון ידע מוסב על ידיעה בעלמא, ע"י שמיעה או הבנת דבר מתוך דבר, ואב לכלם, "והוא עד או ראה או ידע" (ויק' ה', א'), "שהוא ידיעה בעלמא שלא ע"י ראית עין, כיוצא בו, "ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם" (לקמן ל"א, ל"ב), וכן, "לא ידע כי כלתו היא" (לקמן ל"ח, ט"ו), ידיעת הבחינה שהוא כלתו ודאי ידיעה בעלמא, וכן, "ולא ידע אחו מאומה (שם ל"ט, ו') וכן

„אדוני לא ידע אתי מה בבית“ (שם פסוק ח'), וכן „והוא לא ידע“ (ויק' ה', יד', ויה''). בכל אלה בסביוניטה ידע או ידע. והנה לענ"ד ההשתנות שוא או תנועה לחירק היא סימן לחיווק הפעולה, כי כן מצאתי בכמה וכמה מקומות (ועי' מ"ש שמו' כ"א, ו').

(שם) קניתי איש את ה' ת' מן קדם ה' (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם „קדם ה'“ וזו גרסת הרמב"ן. שנה הלשון מפני הכבוד, ומסורת עליו את ד' דמתרג' מן קדם ד' ג' באורי' וסימ' קניתי איש (כאן). ויתרצו הבנים (לקמן כ"ה, כ"ב) „לדרש את ה' ת'“ „למתבע אולפן מן קדם ה'“ וירא ישראל את (שמו'. י"ד, ל"א) „ויראו העם את ה' ת'“ ורחילו עמא מן קדם ה' שמו', י"ד, ל"א. חסר „מן“ בסביוניטה, אע"פ שנדרשם כאן בצדו ג' באור', (עי' מ"ש שמו', א'. י"ז) ופירש „את ה'“ כמו עם ה', בעורתו, כדרש ר' עקיבא (ב"ר פ', כ"ב) אין איש בלא אשה, ואין אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה

(ב) וקין היה עבד אדמה ת' הוה פלח בארעא (סביוניטא ועוד) ברוב ספרים „גבר פלח בארעא“, ואינו נכון, כי כן תרגום של „איש אדמה“ (לקמן ט', כ'), ואין צורך לתוספות מלת „ובר“ אצל „עבד אדמה“, כמו שלא נוספה אצל רעה צאן“. (ג) מנחה לה ת' קורבנא קדם ה' (סביוניטה פתשגן ועוד) נ"א תקרובתא, ולפי המסורה אינו דאיק. כי תקרובתא יאמר בין אדם לחברו, (לקמן ל"ב, י"ח, ומ"ג, י"א), ועי' אוג'ר, ולא תרגם בלשון „מנחתא“, כי רק מנחה כמצותה הכתובה בספר ת"כ נקראת כן בתרגום.

(ד) ומחלבהן ת' ומשמיניהן. חלב של בהמה קרוי בתרג' „תרבא“, והיה לו לתרג' „ומתרביהון“, לשון „משמיניהן“ משמעותו מהשמנים והטובים שבצאן, ובגמרא (זבחים קכ"ו, א', וב"ר, פ' כ"ב) יש פלוגתא רבי אלעזר אמר הקריבו בני נח שלמים דכתיב מבכורות צאנו ומחלביהן דבר שחלבו קריב, ורבי יוסי בר חנינא אמר עולות הקריבו עביד ליה מן שמיניהן.

(ו) לפתח חטאת רבץ ת' ליומא דינא חטאה נטיר (סביוניטה) ברוב ספרים חטאך, ומסורת עליו: חטאה נ"א חטאך ולא דאיק, לפי שבכתוב „חטאת“ בלא כנוי, והוא שם מקרא ומשמע כל החטאים, נראה שאונקלוס פירש „לפתח כמו „לשער“ שתרגומו ג"כ „לחרע“ ומשמע לפעמים מקום המשפט, כמו „השערה“ (דבר, כ"ה, ו') „ת' לתרע בית דינא“. (שם) ואלך תשוקתו ואתה תמשל בו ת' עתיד לאיתפרעה מינך אם לא תתוב ואם תתוב ישתבך לך. לאתרג' כפרש"י: תשוקתו של חטאת הוא יצר הרע שתמיד שוקק ומחאווה להכשילך ואם תרצה תתגבר עליו, כי החטאת הוא מושג מופשט, שאין דרך אונקלוס לתת לו דעה ופעולה ורצון אלא מברר ומפרש המאמר ככל שאר מליצה ודמיון לפי ענינו, והכוונה שהקב"ה מזהירו שיהי נענש על החטא, ומלמדו דרך החשובה, שאם ישוב מרעתו ימצא כפרה ושב ורפא לו.

(ח) ויקם קין אל הבל ת' וקם קין להבל (סביוניטה וכי' מינכן 1. כתוב בגליון, ס"א להבל) ברוב ספרים „בהבל“, נ"א „על הבל“. מסורת עליו וברלינר עמוד 74) וקם קין להבל נ"א בהבל ואינו דאיק. מצינו בהרב' מקומות מלת „אל“ או למ"ד עם פעל „קום“ שמורה להתנגדות, ויקומו לפני משה (במד'. ט"ו, ב') ת', „לאפי משה“ לנגד פניו (עי' מ"ש שם) וכן „ולא נתנם לקום אל שאול“ (ש"א כ"ד, ח'), „ויקם ה' שטן לשלמ"ה“, „ולא נתנם לקום אל שאול (ש"א כ"ד, ח'), „ויקם ה' שטן לשלמ"ה“ (מ"א, א', י"ד). וגם בתרגום בלמ"ד.

(י) קול דמי אחיך צועקים אלי ת' קל דם ורעין דעתידין למיפק מן אחוך קבלין קדמי, הקשה ב"ם פתשגן: צ"ע כי „קבלין“ לשון זכרים ושאר הפסוק לשון נקבה

עכ"ל. ולא דקדק יפה, כי רק מלת ורעין לשון נקבה, ומלת „עתידין“ ג"כ ל' זכרים, ועוד מלות „קל דם“ לשון יחיד, והיה צ"ל „עתיד למיפק“ — „קבל קדמי“, ומדוע לא תרג' „קל דמי“ כלשון הכתוב, כמו שח' „את דמי אחיך“ (בפסוק הסמוך) „דמי אחיך“. וי"ל שלשון „קל דם ורעין“ שמעמו קול דם המשפחות, יש בו משמעות הרבו, ושייך בו לשון יחיד ורבים כמו „עם“, „קהל“, כי המובן הוא קולות דמי המשפחות, מה שאינו אצל לשון „דמי אחיך“ שהוא של יחיד, וכן לשון „ורעין“ כוונתו צאצאיו בדרות העולם, לפיכך אמר „עתידין“, „קבלין“ ל' זכרים, כמו „משפחות הגרשוני אחר המשכן יחנו“ (במד. ג', כ"א) ח' „ורעית גרשוני וכו'

ישרון“ ל' זכר, לפי שהכוונה האנשים ובני ביתם של המשפחות יחנו שם, וכעין זה פרשתי ברוב המקומות אצל התהלפות המין בתרגום, שנשתנה גם הוראת המלה.

(יא) לקחת את דמי אחיך ת' קבילת (סביוניטה ועוד ספר) עתיקים, וכן בת' (יב"ע), כמו „לקחה“, ולא תרג' „לקבלא“, לפי שלא היתה פתיחה ממש כמו אצל קרה; רק על שהדם נבלע בארץ נאמר בכתוב הלשון, „אשר פצתה את פיה“ (עי' מה שהובא באוג"ר בשם ב"ס פתשגן). כיוצא בו, ולקחת גם את דודאי בני“ (לקמן ל' ט"ו) ח' „ותיסיבין“ כמו ותקח, וכן בהרבה מקומות ברר אונקלוס המקור לפי ענינו, כגון „היות האדם לבדו (לעיל ב', י"ח) ח' „דיהי“, „עד שובך“ (שם ג', י"ט) „עד דתיחב“ „עבוד את מצרים ממותנו במדבר“ (שמו', יד, יב) „דניפלה“ — מדנימות“, „מי יתן מותנו (שם ט"ה, ג') „לוי דמיתנא“ וכן רבים, ועי' מ"ש בריש ספר ויקרא על המסורה דשם, (וכן לקמן ח', ג').

(יד) ומפניך אסתר ת' ומן קדמך לית אפשר לאיטמרא. שנה הלשון מפני הכבוד, והחליף כדרכו תמיד השאלה למוחלט, ולא כת' יב"ע „האפשר דאטמר“.

(טו) לכן כל הרג קין שבעתים יקם ח' בכין כל קטוליא קין לשבעא דרין יתפרע

מימינה (סביוניטה, פתשגן ועוד וכן לפי הגרסה בדפוסים קדמונים ברמב"ן על ויאמר למך). „כל קטוליא“ לשון רבים רומז למה דאיתא במדרש (ב"ר, פ', כ"ב): „רבי יהודה אומר נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל לכן אני אומר כל הורג קין“, וכוונת התרגום „כל קטוליא קין“ „קטוליא“ כאן אין הוראתו מרצחים אלא אנשים הממונים להמית את המומתים על פי הדין או בגזירת המלכות „שר הטבחים תרגומו „רב קטוליא“, אתם המוכנים להרוג את קין הוהרו

מלפגע בו, כי רק אחר שבעה דרות יקם ממנו, ולא כלשון האוג"ר (עמוד 31 הערה 14) „כל קטוליא שמעו דבר ה': קין לשבעה דרין וכו', כי מלת „קין“ שייך למעלה לפי פסוק הטעמים כי היא מוטעמת בוקף בתרגום כמו שהוא בכתוב. בספרים הנוסחאות מתחלפות „כל דיקטול“, „כל דקטול“, „כל קטיל“ כולן אינן מדויקות מפני שהם לשון יחיד, ואפשר למעות שלשון „יתפרע מיניה“ מוסב על ההורג, ומוכח שמוסב על קין מן לקמן (פסוק כ"ד) „כי שבעתים יקם קין“ ח' „ארי שבעה דרין אתליו לקין“, וכן נדרש (ב"ר פ', כ"ג), אבל בלשון „קטוליא“ אי אפשר למעות שמלת „מיניה“ ח' מוסבת עליו, מלת „שבעתים“ לא ח' „על חד שבעה“, כלומר שבע פעמים (כמו חלה, ע"ט, י"ב) כי השופט כל הארץ לא יעניש שבע פעמים יותר מן הראוי לפי הדין.

(טז) וישב בארץ נוד ח' ויחוב בארעא גלי ומטלטל. מלת „נוד“ ח' לשון „נע ונד“, לפי שלא נמצא בכל המקרא ארץ ששמה „נוד“, וכדרשת חז"ל: כל מקום שהולך היתה הארץ מודועות תחתיו. (שם) קדמת עדן ח' דהות עבדא עלוהי מלקדמין בננתא דעדן, נ"א „דגינתא“, „לגינתא“, טעמו אשר נעשה בשבילו מלפנים בנן עדן, או לגן עדן, התרגום הוה רחוק מאד מלשון הכתוב וקשה להלמו. „קדמת עדן“ לא תרג' כפשוטו בהוראת מפאת קדם, כמו לעיל ב', י"א. ש"א. י"ג, ה' —

יחו'. ל"ט, י'. שככלם התרגום "ממדנה", אלא ת' בלשון "מלקדמין, קדימה ומנית, כמן "גן בעדן מקדם (לעיל ב', ח'), "וישכן מקדם לגן עדן" (לעיל ג', כ"ד עמש"ש), לפי דעת רבותינו שדרשוש לענין קדימה בבריאה. ואולי רומז אונקלוס בקצרה למה שפורש באריכות בתי ירושלמי: "והוה עד לא קטל קין להבל אחיו הוה ארעא מרביא ליה פירין כפירי גנתא דעדן מן דחטא וקטל לאחיו חורה למסקא כובין ודרדרין". לפי זה לשון "דהות עבידא עלוהי מלקדמין דגנתא (כצ"ל) דעדן", כוונתו שנעשה הארץ לו בשביל הטאו לגמרי כבראשונה, קודם יום השלישי, קודם שהוציאה עשבים ואילנות, שבו ביום נברא גן עדן, כמו שנאמר: "כי העבוד את האדמה לא תוסיף תת כחה לך" (פסוק י"ב).

(כא) אבי כל תופש כנור ועוגב ת' רבהון דכל דִּמְמַנָּן על פום נבלא ידעי זמר כינורא ואבובא, כך הגרסא בכל כ"י מינכן ובכל דפוסים עתיקים, בספר' שלנו דמנגן" — "דמנגנין", וכן בתיב"ע "דמטנן לוטרא בכנורא ואבובא". הפעל מְנִי נמצא בארמית בהוראת השמעת קול זמרה שמכה באצבעותיו על מיתרי כלי הוטר, ונמצא גם בעברי פְּמָנִים שהוראתו לדעת Gesenius וגם Fürst קיים של כלי זמר וכן בלשון סורי מְנֵא קו של כלי זמר. ומה שתרג' "על פום נבלא" מסורת עליו (ברלינר עמוד 6) עיין שם הוא כפי הנאות הלשון, "כמו הפורטים על פי הנבל" (עמו' ו', ה') ברוב ספרים כתוב (שם) "דמנגן על פום נבלא", אולם הרד"ק גורס "דמנן" (דפוס וויניציא שנת רע"ח), ובכ"י רייכלין שהעתיק Prof. Paulus de Lagarde יש בחלופי גרסאות "דממנן", וכן עקר, כי "דממנן" אינו מדויק, שצ"ל "דמנגנין לשון רבים כמו בכתוב "הפורטים". והנה כיון שבכתוב הלשון "תופש" שמשמעותו מנגן על ידי הפישה באצבעות בקיים, תרג' תחלה בלשון "דממנן על פום נבלא" כנוד לפרש לשון "תופש", ונבלא הוא גם כן תרגום של "כנור", אבל כיון שנאמרו "כנור ועוגב" ביחד, ולשון "דממנן" לא יתכן לומר על עוגב שאין לו מיתרים, אלא משמע הקול ע"י נפוח בפה (עי' באור תהלים הקדמה שניה חלק שני) לא יתכן לפי טהרת לשון ארמית שיאמר "דממנן על פום כינורא ואבובא", על כן הוא מוסיף "ידעי זמר כינורא ואבובא" שהוא הכוונה האמיתית של המליצה "תופש כנור ועוגב וכן דרכו תמיד כגון "ידך בעורף אויביך (לקטן מ"ט, ח') מפרש כל מלה ומלה במאמר מיוחד, (עמש"ש), היודעים לומר על שניהם, כל אחד לפי דרכו, ואין ספק שגרסא "דמנגן" היא ט"ס שכתב בטקום מ השניה נג שהם קרובים בתמונה, או שהאחרונים שלא ידעו משמעות לשון "ממנן" חשבו לחקן ושנו הלשון, כי הפעל "נגן" היא תמיד תרגום של נגן" בעברי, ומסתברא שאצל לשון "תופש" בוחר המתרגם מילה שהיא יותר קרובה להוראתו, וכן אצל "הפורטים" (עי' הערה 2), וראיה ברורה שלא אמר אונקלוס, "דמנגן", כי בזה לא היה צריך להוסיף בלשון בשביל מלת "עוגב, כדפירשתי לעיל, כי לשון "מנגן" שייך בכנור ועוגב.

(כג) כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי ת' לא נברא קטלית דבדיליה אנא סביל חובין ואף לא עולימא חבלית דבדיליה ישתיעי ורעי. לפי התרגום הכתוב מדבר בלשון חמיהה ושאלה, והוא הפכה כדרכו תמיד לשלילה מוחלטת, ופירש כדברי רבי יוסי בר חנינה (ב"ר. פ' כ"ג) שהובאו ברש"י: "שהיו נשיו פורשות מלמך לפי שידעו שיפרע עון קין בדרך שביעי ויאבדו ילדיהן, ואמר להן אני לא הרגתי כלום, קין הרג ונתלה לו ו' דורות ואני שלא הרגתי אינו דין שיתלה לי שבעים ושבעה. ודע שמה שלא תרג' כדעת האומר למך הרג בשוגג את קין ואת תוכל קין בנו (עי' רש"י פירש ראשון), הוא לפי הכלל שבארתי בסמוך (פסוק כ"ו) שאונקלוס מרחיק כל דרוש של מעשה חטא ועון שלא נאמר בכתוב בפירוש (ע"ש). — "לפצעי" ת' "דבדיליה אנא סביל חובין", פירש אשר בשבילו אהיה נענש ביסורין ופצעים. —

„וילד" ת', „ואף לא עולימא חבלית", הוסיף, חבלית" תחת מלת „הרגתי" שמושכת גם למטה „וילד הרגתי", ואומר „חבלית" מפני יופי הלשון למנוע הכפל. — „לְחַבְרֶתִּי" ת' כמו „לְחַבְרֶתִּי", (שיכרתו המחוברים לו, משפחתו וזרעו) „דבדליה ישתיצו ורעי".

(כו) או הוחל לקרא בשם ה' ת' בכין ביומיהי חלו בני אינשא מלצלאה בשמא דה' — „או" ת' „בכין ביומיהי", הוסיף מלת „ביומיהי" לומר שאין כוננת מלת „או" לאלתר כשנולד, אלא בחייו, כדאיתא במדרש ילקוט שאף אנוש היה טועה עם הדרו, ואולי ר"ל כי השם אנוש רמז שיהיו בני אדם אנושים וחלשים ביראת השם, כמו שדרשו „פלג כי בימיו נפלגה הארץ" (לקמן ו' כ"ה) שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד (עי' רש"י שם), וכן נמצא בהרבה שמות בני אדם בלשון הקדש שרומזים על המאורע להם, כידוע. — „הוחל" ת' „חלו", טעמו חולשה ורפיון, (עי' אוצ' השרש. לשון ארמי להח' דר' לעויו). „לקרא בשם ה'" ת' „מלצלאה בשמא דה'" כדרכו בשאר מקומות „קרא בשם ה'" תרג' תמיד בלשון „צלי קדם ה'", ולא כת' יב"ע: שריאו למטעי ועבדו להין טעוון ומכנין למעותהון בשום מיטרא דה', כי כלל גדול בת"א שלא זו ממנו בשום מקום: אצל כל מעשה הטא ועוון ופשע ואפילו רק מעשה מגונה שיסופר בכתוב, נשמר מאד שלא להגדילו יותר ממה שנאמר בכתוב בפירושו, ולא זו בלבד, אלא משתדל על צד היותר אפשרי להמעיט ולהקטין רעת המעשה. הכלל הוזה מוסד בתכלית הנשגב והנעלה של ת"א להמליץ להמון עם את דברי אלהים חיים, על כן כל אמרותיו טהורות ומוזקקות שבעתים ככור הבחינה, שלא ישמע העם דבר שיכול להביא מכשול להשומעים. ע"י התגדלות והתרבות ענין הפשעים וספור המעשים הרעים והמכוערים ביותר, יודעו לרבים מן העם ענינים חדשים אשר מעולם לא עלו ולא יעלו על דעתם, ובנקל תתגדל תאוה חדשה בלבם ובנפשם ויהרהרו אחריה עד שיתקוף יצרם עליהם לעשותה. ועוד רעה גדולה תצמח ע"י הפלגת והתגדלות מעשי הפושעים, שיחשבו רבים כי רק העונות והפשעים הגדולים שונא הקב"ה ונפרע עליהם, ולא החטאים שרגילים לראות ולעשותם בכל יום. לפיכך לא יעלה המתרגם על שפתיו העון פלילי של ע"ז, שלא היה רגיל עוד בישראל בזמן שנעשה התרג', אלא מספר הענין באופן שילמדו, כי גם מי שמתרפה בעבודת הבורא ומונע מהפלגל להשי"ת הוא חוטא ופושע, ולעון יחשב לו. — כיוצא בו, „כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ" (לקמן ו' י"ב) ת' „ארי חביל, כל בישרה אינש ארחיה על ארעא". הוסיף מלת „אינש" ללמד כי רק בני האדם השחיתו, כי „אינש" מורה לפי טהרת לשון ארמית רק על אדם ולא על שאר בעלי חיים ולא כת' יב"ע „ארי חביל כל בשרא כל חד וחד" וכו', שהוא לפי המדרש אפילו חיה בהמה ועוף נוקקין לשאינן מינן. וטעם לשון „חביל ארחיה על ארעא" אצל בני אדם אינו זקוק לשאינן מינן, אלא כוונתו השחתת ורע לבטלה, כמו „ושחת ארצה" (לקמן ל"ח, ט') שתרגומו ג"כ „ומחבל ארחיה על ארעא", והיא שיטת ר' אליעזר (שבת מ"א, א') „כל האוחז באמ' ומשתין כאילו מביא מכול לעולם", פרש"י „שמתחמם ובא לידי קרי וזה קלקול של דור המבול מוציאים שכבת ורע לבטלה כדכת' כי השחית כל בשר את דרכו וגו'. כיוצא בו: „כנמרד גבור ציד לפני ה'" (לקמן ו' ט') ת' „גיבר תקיף" עי' אוג'ר נתיב ח' עמוד 7 ולא כת' יב"ע „גבר בציידא בחטאה" כדרשת חז"ל שהיה מורד בטקום עי' רש"י. וכן „כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" (שמו' א' כנב) ת' „כל ברא דיתליד ליהודאי" וכו' הוסיף מלת „ליהודאי" להרחיק הדרוש שמגדל רשעת פרעה ואכזריותו, שגור אף על בני המצריים. וכן „ויאנחו בני ישראל מן העבודה" (שם ב' כ"ג) ת' מן פולחנא דהוה קשיא עליהון" ללמד שרק בשביל העבודה קשה התאנחו, והרחיק מה שדרשו שהתאנחו מפני שגור לשחוט ק"נ ילדים עברים בכל יום לרחוץ בדמם להרפא מצרעתו, ויש עוד כמה וכמה כאלו שפירשתי במקומם.

ה, (ג) ויולד בדמותו כצלמו ת' בדמותיה דדמיה ליה (סבינישה) בכל הספרים „דדמי ליה“, וכן עקר. לכאורה „דדמיה“ טעות סופר, אולם אפשר שרומז למה שנדרש (ב"ר, כ"ד) „אלין תולדות ואין הראשונים תולדות ומה הן רוחות וכו', אבל הוא רחוק.

(כד) ויתהלך חנוך את האלהים ת' והליך חנוך בדחלתא דה', וכן „את האלהים היתהלך נח“ (לקמן ו', ט') ת' „בדחלתא דה' הליך נח“. אצל אברהם „היתהלך לפני“ (לקמן י"ג, כ"א) ת' „פלאח קדמי“. וכן „אשר היתהלכו אבותי לפני“ (לקמן ט"ה, ט"ו) ת' „דפלאחו אבהתי קדמוהי“. לשון „הליך לפני ה'“ מורה על מעלה יתירה מלשון „הליך את ה'“, שמשמעותו הליכה עם ה', וכן פרש"י „את האלהים היתהלך נח; נח היה צריך סעד לתומכו אבל אברהם היה מתחוק ומהלך בצדקו מאליו“ ע"כ, וזה שתרג' לשון הליכה את ה': „הליך בדחלתא דה'“ הטעם שהיראה היתה תומכו שלא בא לידי עברה ועון, אבל לשון היתהלך לפני ה' תרג' „פלאח קדם ה'“ שמשמע הליכה לפני הקב"ה בהקדמה בעבודה ומעשים טובים, כמו „במה אקדם ה' וכו' האקדמנו בעולות“ (מיכ. ו', ו') ת' „במא אפלאח קדם ה' וכו' האיפלאח קדמוהי בעלון“. — (שם) כי לקח אותו אלהים ת' ארי אמית יתיה ה', (סבינישה) נ"א „ואיתוהי ארי לא אמית יתיה“, וברוב ספרים „וליתוהי ארי לא אמית יתיה“. לשון „לקח אותו“ טעמו לפני זמנו, כמו „הנני לקח ממך את מחמד עיניך“ (יחז. כ"ד, ט"ו) כפרש"י וראב"ע (עי"ש) וכן בתוס' (יבמות ט"ו, ע"ב) ד"ה פסוק זה, ושם הובאה הגרסא בת"א הימית יתיה (צ"ל „אמית יתיה“), וכן עקר לפי דרשת חז"ל (ב"ר פ', כ"ה) וגם דאיך לפי המסורה (ברלינר עמוד 74), ולא כדברי האוג"ר (חלק שני עמוד 26): „אונקלוס ראה כי לא על חנם שנה הכתוב מטנהנו 'במיתת חנוך הצדיק, שלא הוכיר בו מיתה, והוכיר בו לקיחה, ותרגם כפי קבלת רבותינו „ואיתוהי ארי לא אמית יתיה“ עכ"ל, ואינו נכון, כי לא קבלת רבותינו היא, אלא אגדות שהולקות זו על זו, כדברי התוספות (שם), והטעם ששנה הכתוב ולא הוכיר מיתה אלא לקיחה, הוא מפני שהיא מיתה לפני זמנו, וכן לשון התרגום „אמית יתיה“ משמעותו לפני זמנו, כמו „וימיתוהו ה' (לקמן ל"ח ו'), וימת גם אותו“ (שם פסוק י') ת' ג"כ „ואמית יתיה“, וכאן נאמר בכתוב לשון לקיחה לפי שלא היה בשביל חטא, כמו אצל עד ועונן. אבל בארמית אינה נוהגת מליצת לקיחה בהוראת מיתה, על כן צ"ל „אמית יתיה“.

ו, (ב) ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו ת' מכל דאתרעיו. כתוב באוג"ר (עמוד 32 הערה 17): „במקצת ספרים מכל דאתבחרו, ובקצתם מכל דאתרעיו, ולא ידעתי למה לא יתורגם כמשמעו מכל די בחרו, כמו ויבחר לו לוט ובחר ליה לוט“ עכ"ל, הטעם כי „ויבחר לו לוט“ (לקמן י"ג, י"א) כוונתו בחירה בהשכל ודעה, שהיה בורר לו הטקום שמוכשר יותר לתכליתו, וכן „ויבחר משה אנשי חיל“ (שמו'. י"ח, כ"ה), ת' „ובחר ליה“, אבל כאן אין משמעותו בחירה בבחינה שכלית, אלא לפי תאומם וחשקם, לפיכך ת' „דאתרעיו, שענינו לפי חפצם וחשקם, כמו „חשקה נפשו בבחכם“ (לקמן ל"ה, ח') ת' „אתרעיואת נפשיה“, „כי חפץ בבת יעקב“ (שם פסוק י"ט) ת' „ארי אתרעי“, וכן „כי תאוה נפשך“ וכו' (דבר. י"ב, כ) ת' „ארי תתרעי“.

(ג) לא ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה ת' לא יתקיים דרא בישא הדין קדמי לעלם בדיל דאינון בסרא ועובדיהון בישין ארכא היב להון מאה ועשרין שנין אם יתובון. הג' ב"ס נתניה לגר כתב: „להרחיק ההגשמה ת' לא ידון לא יתקיים משרש נדן מל' אל נדנה, ורוחו ר"ל רוח העליונה אשר נופח רוח חיים באדם, וכמ"ש בב"ר פ' כ"ו רב הונא בשם רב אחא אמר בשעה שאני מחויר הרוח לנדנה אני מחויר רוח לנדניהון עיי"ש“ עכ"ל, מה שכותב „להרחיק הגשמה תרג' לא יתקיים“ לא הבנת, הלא מצינו במוסב להקב"ה בכמה

וכמה מקומות לשון דין ומשפט שחרגם כפשוטו ולא חש לשנות הלשון מפני ההגשמה כגון „ארדה נא ואראה“ (לקמן י"ח, כ"א) ת', „ואידין“, „השפט כל הארץ לא יעשה משפט“ (שם פסוק כ"ה) ת', „דין כל ארעא ברם יעביד דינא“ וכן רבים מאד.

ועוד קשה שכתב „או י"ל „רוחי“ ת', „קדמי“, מאחר שכבר פירש שהכוונה של „לא ידון רוחי“: איני מחויר רוח לנדיהוון, מלות „לא יתקיים“ הן תרגום של „לא ידון רוחי“ בכלל, נמצא שמלת „קדמי“ מיותרת לגמרי. — לכן נראה לע"ד שפירש אונקלוס „לא ידון כפשוטו ענין דין, כמו שת' יב"ע ות' ירושלמי „לא יתדון“, אעפ"י שדרשו הכתוב באופן אחר, אולם לדעת אונקלוס הכוונה לא אתנהג עמם במידת הדין בהרצות, ומעם מאמר „לא יתקיים דרא בישא הדין קדמי לעלם“ לא תהי תקומה לדור הרע הוזה לפני בדין אצל מאמר של הקב"ה מובן מעצמו שלשון „לא יתקיים קדמי“ משמע דוקא לא יתקיים בדין, ואינו צריך להוסיף מלת „בינא“. וכן שנינו במכילתא (דשירה בשלח פ' ה') „לא ידון רוחי באדם. לא גמרתיה להם כליה עד שהשלימו רשעם לפניך פירש עד אחר מאה ועשרים שנה, שעמדו ברשעם ולא עשו תשובה, כדמפורש לקמן בסמוך. ולא יכול לתרגם כפשוטו „לא ידון מימרי בדרא בישא וגו“, וברוח אפיך“ (שמו. ט"ו, ח') ת', „ובמימר פומך. — שלא יטעו המון עם ויאמרו שאין הקב"ה נפרע מן הרשעים, לפיכך אמר רק הסיבה ולא הפעולה עצמה, כדרכו בהרבה מקומות כגון „חלילה לך מעשות כדבר הזה“, (לקמן י"ח, כ"ה) ת', „קושטא אינון דינך מלמעבד“ וכו', מסיבת שמשפטיך אמת וצדק חולין הוא לך לעשות כזה, שנה הלשון מפני הכבוד. כיוצא בו „עלי קללתך בני“ (לקמן כ"ה, י"ג) עמ"ש. וכן „מה הצעק עלי“ (שמו. י"ד, ט"ו) ת' קבילת צלותך“ עיי"ש. והמגם שאינו יכולים לעמוד במידת הדין: „בשגם הוא בשר“ ת' „בדיל דאינון בסרא ועובדיהון בישין“, „בשגם“ ת' „בדיל“, כמו באשר הם גם בשר, אולם מדלא אמר „בדיל דאינון ברם בסרא“ נראה יותר שפירש „בשגם“ לשון שוגג, כמו בחטאם הוא הבשר שמחטיא אותם, ומתוך כך „עובדיהון בישין“ — „והיו ימיו מאה ועשרים שנה“ ת' „ארכא יהיב להון מאה ועשרין שנין אם יתובון“, פירש לא אכלה אותם כרגע אבל פנאי נתן להם מאה ועשרים שנה לעשות תשובה, וכן שנינו במכילתא (שם), „נאדרי בכח, נאה אתה ואדיר בכח שנתת ארכא לדור המבול לעשות תשובה ולא עשו תשובה“: — מלות „אם יתובון“ כוונתן כדי שישובו, דע כי יש „אם“ שאינו תלוי, אלא גלוי רצון שיהיה כן, וכן שנינו במכילתא יתרו על פסוק „ואם מוצב אבנים תעשה לו“ (שמו. כ', כ"ב): „רבי ישמעאל אומר כל אם שבתורה רשות הוי' משלשה שהם חובה (עיי"ש), וזו במצות, אבל יש עוד יותר ובפרט בתרגום, כגון „אם תשא חטאתם (שמו. ל"ב, ל"ב) ת' „אם שבת לחוביהון“, הכוונה בקשתי שתשא חטאתם (עי' רש"י שם), וכן עי' עוד ט"ש דבר. ו', ה' וכן פרשתי מלות „אם תייבין“ בתרגום (לקמן י"ח, כ"א) עיי"ש.

(ו) וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ת' ותב ה' במימריה וכו'. הרחק ענין נחמה וחרטה מהקב"ה. לשון „ותב במימריה“ טעמו ששב במחשבתו כלומר שעלתה בתחלה ברצון לעשות האדם בארץ, ועכשו שב במחשבתו לאלותם מפני רוע מעלליהם, (עימ"ש שמו. ל"ב, י"ב). (שם) „ויתעצב אל לבו“ ת' „ואמר למחבר חוקפהון כרעותיה“ (סביוניטה פתשגן ועוד), ברוב ספרים „ואמר במימריה“, והיא מלה מיותרת, כי אין צורך לה להיות תרגום של „אל לבו“, כי תרגומו „כרעותיה“ (עי' פתשגן ואוג'ר). ויש בו מסורת (ברלינר עמוד 7) אל לבו דויתעצב כרעותיה תרג' אל לבו דוירח (לקמן ח', כ"א) במימריה תרג'. — כדי להרחיק הגשמת העצבון מהש"ת ת' „ויתעצב“ כמו „ויעצוב“, שהעצב אוחם, „עצב“ בעברי מורה על צער בכלל, אבל התרגום מתחלף כפי סיבת הצער ותכונתו, בעצב תלדי בנים (לעיל ג, ט"ו) ת' „בצער“, יסורים גופניים, „בעצב תאכלנה“ (שם פסוק י"ז)

„בעמל“, צער של עבודה קשה, „ויתעצבו האנשים“ (לקמן ל'ד, ו), „ואיתנסיו“, שברון לב וכעס, „ולא עצבו אביו“ (מ"א, א, ו), „ולא אכלמיה“, עצב של בושה. מצינו לשון „עצב“ לרפיון וחולשה כמו „ומעצבון ידינו“ (לעיל ה, כט), מסיע אבנים „עצב בהם“ (קהלת י, ט), וזה שחרג, „למתכר תקופהו“.

פ' נח.

(י"ב) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ ת' ארי חבילו כל ביסרא אינש ארחיה על ארעה. פירשתיו לעיל ד, כ"ו עיי"ש.

(יג) קץ כל בשר ת' קיצא דכל ביסרא. לשון „קץ“ מתורג' לרוב ב"ל „סוף“, וכאן ת' „קיצא“ לפי ענינו קציצה וכריחה בוועם. - „מפניהם“ ת', „מן קדם עובדיהון בישיא“, הוסף בלשון לברר הסתום, כי בעברי לשון קצר, כיוצא בו „החתים שנים שלשים תעשה (פסוק ט"ז) ת' „מדורין ארעין“ וכו', „בעבור האדם“ (לקמן ח', כ"א) ת', „בדיל חובי אינשא“ (ועי' אוג"ר נתיב כ"ב עמוד 18). - „את הארץ“ ת', „עם ארעה“. עי' רש"י ד"א.

(יד) וכפרת אותה ת' ותיחפי יתה. לשון צפוי, כי אין בארמית פעל נגור משם „כפר“, כיוצא בו „ותחמרה“ (שמו' ב', ג) ת', „וחפתה“, וכן „ואפדת לו“ (שמו' י, כ"ט ה) „ותחקין“ „יצנף“ (ויק', ט"ז, ד) ת', „יחית ברישיה“, שאינו עושה פעלים משמות „חימר“, „אפוד“, „מצנפת“.

(א) וכל ביתך ת' וכל אינש ביתך, טעמו בני ביתו אשתו ובניו וכל הסמוכים לו' כמו „אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו“ (לקמן י"ח, י"ט) ת', „וית אינש ביתיה“ „וקחו את אביכם ואת בתיכם“ (לקמן ט"ה, י"ח) ת', „וית אינש בתיכון“, אבל כשהכוונה בית אב, משפחה או שבט, וכן בית מלכות, ואף אם הכוונה ביתו וכל רכושו וקנינו, תרג' בלשון „ביתא“ בלא הוספת מלת אינש, כגון „בית אהרן“, „בית הלוי“, „בית יהודה“, וכן „וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר וגו' דברו נא באוני פרעה, (לקמן נ', ד) ת' „עם בית פרעה“, כי ודאי לא דבר לאשתו ולבניו של פרעה אלא ליועצים ושרים של בית מלכותו, כיוצא בו „וכל בית יוסף ואחיו ובית אביו“ (שם פסוק ח') ת', „וכל בית יוסף“, כי הכוונה כל שריו ועבדיו, לפי שאחיו ובית אביו הוזכרו לעצמם, וכן „לשאול ולכל ביתו“ (ש"ב. ט', ט.), „אל בעשה ואל ביתו“ (מ"א. ט"ז, ו) לא נאמר בהם „אינש“, לפי שהכוונה בית מלכותם, וכן אצל נבל „אל אדוננו ואל ביתו“ (ש"א, כ"ה, י"ג), ובפסוק „ויברך ה' את עבד אדם ואח כל ביתו נשמטה מלת „אינש“ לפי שהכוונה כל קנינו ורכושו בכלל. מצינו בדברי נתן לדוד „ועתה לא חסור חרב טביתך“ ת', „מאינש ביתך“ לפי שנבא על בניו אמנון אבשלום ואדוניה, אבל בפסוק שלאחריו „הנני מקים עליך רעה טביתך“ ת', „מביתך“, לא יכול לתרג' „מאינש“ כי משמעותו מכלם או מרכיב, והמאמר מוסב על אבשלום לבד.

(ב) איש ואשתו ת' דכר ונוקבא. כי לשון „גבר ואיתתא“ נוהג בארמית אצל האדם בלבד ולא אצל בעלי חיים ודומים, בת' ירושלמי (לקמן ט"ז), „ושוי גבר פסגיה לקביל חבריה“ (עי' ש"ש שם), אינו לפי לשון המהור של אונקלוס ויב"ע על נביאים כגון „ופניהם איש אל אחיו“ (שמו'. כ"ה, כ'), אצל הכרובים, ת' „חד לקביל חד“, וכן „מקבילות הלולאות אשה אל אחותה“ (שם כ"ו, ה') ת' „חדא לקביל חדא“, וכן בפסוק שלאחריו אצל היריעות: — „ומן הבהמה אשר לא טהרה היא“ ת' „ומן בעירא דליתוהי דכי“, וכן „אשר איננה טהרה“ (פסוק ח') „דליתוהי דכי“, בלשון זכר (סביוניטה, פתשגן ורוב ספרים עתיקים) וכן עקר. „בעירא“ לרוב לשון נקבה, אבל לפעמים גם ל' זכר, בפסוק „ואת הבהמה אשר תאכלו“ (דבר. י"ד, ד') ת' „דין בעירא“ ל' זכר, וגם מסורת עליו (ברא'. י"ו, י'). ברלינר עמוד 16, ב"ס פתשגן כותב „בכל מקום שהפרט שהוא מוכיח הוא לשון זכר תרגם בהמה בלשון זכר, ואם הפרט לשון נקבה תרג' בל' נקבה, וכאן הפרט איש ואשתו זכר ונקבה שיק' לדבר בלשון זכר עכ"ל, וכן „ואת הבהמה“ ת' דין ל"ו, לפי שהפרט „שור שה כשבים“ הכל ל"ו אולם תמה שמתוך דבריו במאמרו הארוך יוצא שאינו יודע בכרוז אם „מכל בעירא דכיא“ (כריש הפסוק) לשון זכר או נקבה, ואין שום ספק שהוא ל' זכר, לפי שהוא תרגום של „מכל הבהמה הטהרה“ בה"א ידיעה וצ"ל התרגום ג"כ בלשון ידוע; „טהור“ זכר כנפרד „דכי“, „המהור“ בידוע „דכיא“; „טהורה“ ל' נקבה כנפרד „דכיא“, „הטהורה“ ל' ידועה „דכיתא“ כמו „המנורה הטהורה“ (שמו'. ל"א, ח' ול"ט, ל"ו) „מנרתא דכיתא“, וכן יהי לשון נקבה הוה צ"ל „בעירא דכיתא“ וכן הכלל לכל התוארים, שלשון ידוע בזכר ולשון נפרד בנקבה שוים. — (ג) לחיות זרע ת' לקימא זרעא. עי' מ"ש לקמן ט' ט'. כלל ה'.

(ד) לימים עוד שבעה ת' לזמן יומין, הוסיף „לזמן“ לברר שהכוונה שיעור הזמן מעת לעת, ולא ימים שלמים.

(ט) באו אל נח אל החבה ת' עלו עם נח וכן „ויבאו אל נח“ (פסוק ט"ו) שפירש שבאו יחדיו נח והחיות אל החבה, כמו שנאמר „בעצם היום הזה בא נח“ וגו' (פסוק י"ג ו"ד). כך בסביוניטה ורוב ספר' עתיקים, בקצת ספר'. כאן „עלו לזת נח“ פירושו שבאו אצלו, ואינו מחוור, כי ביאתם לא היתה בשביל נח, אלא הוא מצווה להביאם לחבה, והם באו עמו מאליהם ע"פ נס.

(יא) בשנת שש מאות שנה לחיי נח ת' בשנת שית מאה שנין. „שנין“ ל' רבים, שיעורו לפי התרגום בשנה האחרונה של שש מאה, כיוצא בו „באחת ושש מאות שנה“ (לקמן ח', י"ג) „ובארבע עשרה שנה“ (לקמן י"ד ה') „שנת החמשים שנה“ (ויק'. כ"ה, י'. ו"א) בכלם תרג' „שנין“, ובפסוק „ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש“ (דבר. א', ב') ת' „שנין“ — „ירחינ“, וכן „ביום עשתי עשר יום“ (במד'. ד', ע"ב), „ביום שנים עשר יום“ (שם פסוק ע"ח) ת' „יומין“ ויש בו מסורת (ברלינר עמוד 8), הכל ל' רבים, כמשפט לשון ארמית אצל כל שם שבא אחר מספר יסודי, אע"פ שבעברי ל' יחיד „שנה“, „חדש“, „יום“, לפי שבכל הפסוקים האלה, בתרגום שמות המספר כלם בתמנת מספר יסודי, אולם אחר מספר סדורי נוהג לשון יחיד כגון „בשבעת עשר יום לחדש“ (כאן) ת' „בשבעת עשרה יומא“ לפי שלשון „שבעת עשרה“ הוא מספר יסודי, וכן, „עד ארבעה עשר יום לחדש“ (שמו'. י"ב, ו') ת' עד ארבעת עשרה יומא. אבל צ"ע כי בפסוק „ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ“ (לקמן ח', י"ד) ת' „בעשרין ושבעה יומא“, מדוע לא ת' „יומין“, כי המספר הוא יסודי, אולי י"ל לפי שאין הכוונה ביום האחרון של אלו הימים, כי ודאי לא יבשה הארץ ביום אחד, אלא הטעם שביום ההוא היתה העולת ההתיבשות נגמרת, ובכל מקום שתרג' לשון רבים הוא לאפוקי הראשונים.

(יב) ויהי הגשם על הארץ ת' והוה מיטרא נחית, לומר שהגשם ירד על הארץ ארבעים יום ולא שעמדו המים אחר הגשם.

(ט"ו) ויסגר ה' בעדו ת' ואגין ה' עלוהי (סביניוטה) ברוב ספרים „במיטריה) עלוהי“, מלת במיטריה במסגרת, ואין צורך להוסיף לשון „במיטריה“ אצל „ואגין“, כמו אצל „בחמלת ה' עליו“ (לקמן י"ט, ט"ו) ת' „בדחם ה' עלוהי“ כי נגינה וחמלה הן פעולות נשגבות ואינן נגד הכבוד, ואינו דומה ללשון „ושכותי כפי עליו“ (שמו'. ל"ג, כ"ב) שת' „ואגין במיטרי עלך“, כי שם מלת „במיטרי“ במקום מלת „כפי“ להרחיק ההגשמה. — „ויסגר“ ת' „ואגין“ כדרשת חז"ל ע"י רש"י, וכמו „וסגר לקראת רדפי“ (תהל'. ל"ה, ג') פרש"י „הגן ביני וביניהם כמחיצה“.

ח, (א) ויזכר אלהים ת' ודכיר ה', טעמו וזכר. כתוב בפתשגן: ובכל מקום שתמצא לשון זכירה או פקידה אצל השי"ת לא רצה לתרגם לא בלשון עתיד ולא בלשון עבר, אלא כלם בלשון הווה, כמו „ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור“ (ויק'. כ"ו, י"ב) ת' „אנא דכיר“, ולא „אדכר“, וכן „פקוד יפקוד“ (ברא'. נ', כ"ה, — שמו', י"ג, י"ט) ת' „מידכר דכיר“, לפי שאין שכחה לפני כסא כבודו, ותמיד הוא זוכר את הכל, וכן „וזכרתי את בריתי“ (לקמן ט', ט"ו), „ואזכור את בריתי“ (שמו'. ו', ה') ת' „ודכירנא“ כיוצא בו „לזכור ברית עולם“ ת' „לדוכרן“, כפי דקדוק הלשון לפי שהיה ל' עתיד (ועי' אוגר נתיב שלישי עמוד 5).

(ו) ויצא יצוא ושוב ת' ונפיק מִיַּפֶּק ותאיב (סביניוטה) ברוב ספרים „ונפיק“ עבר, הגרסא „ונפיק“ נראה עקר, לשון בינוני כמו מלת „ותאיב“ שניהן לשון הווה, ר"ל שהיה תמיד יוצא ובא ולא יצא לגמרי, כפרש"י „הולך ומקיף סביבות התיבה ולא הלך בשליחותו“. באוגר (עמוד 80 הערה 2) כתוב „הנכון ונפק נפיק ותאיב שניהם בינונים, כמו הלך ושוב אולין ותיבין, הלך וחסור אולין וחסרין“ עכ"ל, ואינו נכון, כי לא יאמר „ונפק ונפיק“ שאינו עולה יפה מפני הכפל, אלא תרג' הפעל עם המקור „ונפיק מִיַּפֶּק“, כמו „אך יצוא יצא“ (לקמן כ"ט, ל') ת' „ברם מִיַּפֶּק נפק“.

(ח) לראות הקלו המים ת' אם קלו, וכן פסוק י"א „כי קלו“ ת' „ארי קלו“ (סביניוטה רוב ספרים) נ"א הקליאו - ארי קליאו. הגרסא קלו עקר, שהוא משרש קלל שענינו התמעטות והתחסרות, קליאו הוא משרש קלי שהוראתו מניעת כבוד או ביוון. „הקלו“ ת' „אם קלו“ והוא הנכון, כי משמעותו אם יהיו המים נתמעטים הוא ידענו ע"י מעשי היונה ותהלוכיה, אולם „הקליאו“ או „הקלו“ בה"א השאלה אינו מחוור, כי משמעותו שהיונה תראה הקלו המים אם לא, כמו „וראיחם את הארץ וכו' החוק הוא הרפה“ (במד'. י"ג, י"ח) כוונתו שהם יראוהו ויגידו לו, ויונה אינה יכולה להשיב לו דבר מה שראתה.

(יא) עלה וית טרף בפיה ת' תביר מַחַת — בפומה (סביניוטה ועוד) נ"א „מחית“, „נחית“. „תביר“ הוא חרנ' של טַרְף כאילו כתוב „טרוף“ בינוני פעול, והוסיף הפעל מַחַת לברר הקשור שבין שני השמות, כיוצא בו, „וחשוכא פריש על אפי תהומא“ (לעיל א', ב'), „והוה מיטרא נחית על ארעא“ (לעיל ז', יב'), וכן רבים. וטעם „מחית“ מונח, כמו „אין בארון רק שני לוחות האבנים“ (מ"א, ח', ט') ת"י „לית בארונא מחתין לחוד“ וכו'. ולשון „מחית“, „נחית“ טעות כי הוא בינוני פועל (לפי דעת האוגר עמוד 33 הערה 23). ב"ס פתשגן גורם מַחַת, אולם מה שאומר, כי לפי טעמי התרגום מלת „מַחַת“ חרנום של „טַרְף“ ומלת „תביר“ חוספות, אין לקבל, אדרבא, „תביר“ מוטעם במונח כמו „טַרְף בכתוב, וזה סימן טובהק שוו

הרגומה של זו, ומטה שמלות, מטה - בפומה" מחוברות בטקף מוכח כברור ששייכות להדדי, ומלת, "מחה" תוספות למלה, "בפומה", ובוה נופל בנין כל המאמר, וגם הראיה שהביא מטעמי התרגום, ונפק יוסף שליט" וכו' מעידה כנגדו.

(י"ג) בראשון ח' בקדמאה. ולא כת' יב"ע, "בתשרי" לפי שרבוהינו פליגי בו (עי' רש"י), כי דרך אונקלוס שלא להכריע לצד אחד, עי' הקדמה. ועי' עוד מ"ש שמו'. י"ב, י"ח.

(יז) ושרצו בארץ ח' ויתלדון בארעא, וכן, "שרצו בארץ" (לקמן ט', ז') ת' איתלדו. פירש "שרצו" ענין התרבות כשרצים, כמו, "וידגו" (לקמן מ"ח, ט"ז) התרבות כדגים, ולא תרג', "וכריחשא יסגון" כמו אצל, "וידגו" - "וכנוני ימא יסגון", לשון התולדות מורה לדרשת חז"ל (ב"ר. פ', ל"ד) שבארץ הוחר להם התשמיש, לפי שבחבה היה נאסר.

(כא) וירח ה' את ריח הניחח ת' וקביל ה' ברעוא ית קורבניה. תרג' כוונת המליצה לא המלות מפני ההגשמה, וכן כל לשון, "ריח ניחח" אצל הקרבנות ת' בלשון "קביל ברעוא".

ט, (ה) מיד כל חיה, יש כאן מסורה מיד קרא ותרג' ח' באורייתא כך במסורה הח' שד"ל ז"ל דפוס ווילנא הומש עם עשרה פירושים ש' ה' הרל"ד, ובמסורה של הח' דר' ברלינר עמוד 57 נמצאים ט' פסוקים וכן עקר, שנוסף בו מיד הרעים (שמו'. ב', יט). וסימ' ואך את דמכם (כאן, ג' בפסוק, מיד כל חיה, "ומיד האדם", "מיד איש אחיו"). מיד בני חמור (לקמן ל"ג, י"ט). מיד הישמעאלים (לקמן ט', א'). מיד הרעים (שמו'. ב', יט) מיד גאל הדם (במד'. ל"ה, כ"ה). מיד שני מלכי האמרי (דבר' ג', ט). מיד מכהו (שם כ"ה, י"א). ר"ל באלה המקומות מלת "מיד" שוה בתרג' להכתוב בחטונת הסמיכות הפשוטה, ובכל שאר מקומות הרגומה מידא ד' - בחטונת המפריט שלאחריו ד'. ההפרש שבניהם יסודו במשפטי

המפריט, אשר אחד מהם הוא שמורה שהדבר ידוע, והנה שלשה השמות כאן, "חיה", "האדם", "איש" אינם ידועים, ואף "האדם" אע"פ שהוא בה"א ידוע, אין כוונתו אדם ידוע, וכן "גאל הדם" ומלת, "מכהו", אינו ידוע מי הגואל ומי המכה, ושאר שמות הם לשון רבים, ויען שיש ללשון יחיד במפריט אצל דבר שאינו ידוע הכח להורות על אחדות הדבר כגון, "ופטר חמור תפדה בשה (שמו'. י"ג, י"ג) ח', ובוכרא דחמרא תפרוק באימרא", "ושור לאחד" (במד'. ז' ג') ת', "והורא לתד", וכן, "זרת ארכו זורת רחבו" (שמו'. כ"ח, ט"ז. ול"ט, ט') "וורחא אורכיה זורתא פותיה" וכן רבים מאד אינו יבוא לעולם אלא על דבר אחד או על רבים שהם נכללים למושג אחד לפיכך לא יכול לומר, "מידא דערבעי", "מידא דתרין מלכי אימוראי". והנה אציגה פה גם המקומות שטלה מיד מתורגמת מידא ד' - "מיד אחי מיד עשו"

(לקמן ל"ב, י"א), "מיד האשה" (לקמן ל"ח, ח'. במד'. ה', כ"ה) "מיד פרעה" (דבר'. ז', ח') לפי שמדובר מאנשים ומנשים הידועים, וכן "מיד האמרי" (לקמן מ"ח, כ"ב), "מיד מצרים" (שמו'. ג', ח', ובמק' אחי), לפי שהוא שם כל האומה בכלל, לא כן "מיד הישמעאלים" שנוכר לעיל בהמסורה ותרגומו מיד, מפני שהכוונה אנשים יחידים ישמעאלים. דוק ותשכח בת' יונתן על נביאים וחמצא הכללים האלו מקומיים בכל המקומות, ולרוב גם אצל "יד", "ביד", אבל לשון התרגומים על כתובים ות' המיו"ח ליב"ע וירושלמי על התורה אינו מווקף כל כך, ויש בהם הרבה שיוצאים מכללי הדקדוק.

(ו) באדם דמו ישפך ת' בסהדין ממטר דינינא דמיה יתאשיר. "באדם" ת' "בסהדין ממטר דינינא", שלא יטעו השומעים שיכול להרוג אותו כל מוצאו. - "ממטר דינינא" (סכיוניטה ופתשגן) כיוצא בו "בפלילים", וכן, "הוא היה עושה" לקמן ל"ט, כ"ב), "מטימריה הוה מתעבד". ברוב ספרים, "על מימר", לדעה כ"ס

פתשגן לא תרג' „על מיטר“ לפי שלא נאמר „על“ בכחוב, עכ"ל, ואולי טעם „מטיטר“ באלו: רק משאטרו לעשותו ולא קודם לכן.

(ט) ואת זרעכם ת' ועם בניכון. לשון „זרע“ עקר משמעותו חומר התולדה, אבל הושאל אף להוראת בנים ובני בנים לזרות ולפי שבארמית נהגת דרך מליצת ההשאלה רק טעם מועיר, והמושגים נקראים לרוב בשמם האמיתי, עקר תרגום של „זרע“ הוא „בר“, „בנין“, „ולד“ לפי הענין, ואינו משמש בלשון „זרעא“, רק אם יש הכרח לשנות מטעמים המבוארים בסמוך.

(א) אצל הנסמך נוהג תמיד בתרגום לשון „זרעא“, כמו „מזרע אהרן“ (ויק'. כ"א, וטק' אח'), „זרע אברהם אהבי“ (ישע'. מ"א, ח') ת', „מזרעא דאהרן“, „זרעא דאברהם“, ולא „מבנויה דאהרן“, „בנויה דאברהם“, לפי שהנסמך בכנוי הקנין שלאחריו דל"ת מורה על קרבת היותר סמוך, ונהג תמיד אצל קרובים ממש, אבי מלכה ואבי סכה" (ברא'. י"א, כ"ט) ח' אבוהא דמלכה ואבוהא דיסכה", „אח אם הילד“ (שמו'. ב', ח') „ית אמה דרביא“, „אחי יפת“ (ברא'. י', כ"א) „אחוי דיפת“, „אחות אהרן“ (שמו'. טו', כ') „אחתי דאהרן“, „חותן משה“ (שמו'. י"ח א') „חמויה דמשה“, „דוד אהרן“ (ויק'. י', ד') „אחבויה דאהרן“, ותחי משמעותו בניו ממש ולא צאצאיו לדורות. לא נמצא בכל המקרא השם „זרע“ בנסמך מתורגם בל', „בנין“ חוץ משלשה מקומות, והמה „בכחובים“. „זרע רשעים נכרת“ (ההל'. ל"א, כ"א) „ובניא דרשיעיא“ אפשר ליישב: כיון שנאמר „פקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים“ (שמו'. כ', ה') על אלו ולא יותר, ולשון „זרעא“ משמע לדורות עולם, „זרע עבדיו ינחלוהו“ (שם ס"ט, ל"ג) „בני עבדויה“, „לזרע אברהם אוהבך“ (דה"ב. כ', ו') „לבני אברהם“, והוא ג"כ מחזור, אמנם אונקלוס ויונתן על נביאים לא שטשו בל', „בני“ אלא במקומות שגם בכחוב נאמר „בני“.

(ב) מפני יופי הלשון למנוע הכפל. — מ"א. ב', ל"ג. — ישע'. א', ד'. — שם ס"א, ט'. — וכן בפסוק „כן יעמוד זרעכם ושמכם (שם ס"ו, כ"ב) ת"י „כן יחקיים זרעכון ושומכין“. אילו תרגם „בניכון“ ל' רבים היה צ"ל „יחקייטון בניכון ויחקיים שומכין“ לפי דקדוק הלשון. ועוד בתהל'. כ"א, י"ג. וק"ב, כ"ט.

(ג) מטעם ההלכה: ומזרעך לא חתן להעביר למלך (ויק'. י"ח, כ"א) ח', ומזרעך, וכן „מזרעו למלך“ (שם כ', ב'. ג'. ד') ת' „מזרעיה“, ולא „ומבנך“ — „מבנויה“, לרבוה זרע פסול שאינו נקרא בנו, (ספרא פ' ח', מ' ו'). וכן „לא יחלל זרעו בעמיו“ (ויק'. כ"א, ט"ו) ת' „זרעיה“, כי מה שבא מזרע הנפסל מחולל, ושאר בניו שיש לו בהחיר כשרים לכהונה. — וכן „כל איש אשר יקרב מכל זרעכם אל הקדשים“ (שם כ"ב, ג') ת' „מכל זרעכון“, ולא „בניכון“, לפי ששנינו בח"כ „אין לי אלא איש אשה מנין ת"ל מכל זרעכם“. וכן „והקם זרע לאחיך“ (ברא'. ל"ח, ח') ת' „ואקים זרעא“, לפי שהבנים אינן לאחיו המה.

(ד) כשמדבר מזרע שלא יוליד בנים או שסופם שלא להחקיים. — „כי לא לו יהיה הזרע“ (ברא'. ל"ח, ט') ת' „זרעא“ משום סופו שנשחת, וכן „לחבורתי“ (ברא'. ד', כ"ג) ת' „דביליה ישתיצי זרעי“ לפי שנכרתו ע"י המכול, וכן „כי לא יצלה מזרעו איש“ (ירמ'. כ"ב, ל') ת"י „ארי לא יצלה מזרעהי גבר“.

(ה) כשהכוונה אנשים או בעלי חיים מעטים שחעודתם להשאר בחיים לקיום המין, שיפרו וירבו לאחר זמן ובמקום אחר. — „לחיות זרע על פני כל הארץ“ (ברא'. ו', ג') ת' „לקימא זרעא“, כי בחיבה היו אסורים להוליד, והכוונה שיחקיים הזרע בגופם עד שיצאו, להוליד אחר כך בארץ. (עי' ט"ש לקמן י"ט, ל"ב). כיוצא בו „והוצאתי מיעקב זרע וכו' וירשוה בחירי“ (ישע'. ס"ה, ט') ת' „ואפיק מיעקב זרעא“, הכוונה שלעתיד לבא יבחר לו הקב"ה יחידי סגולה צדיקים גמורים שישובו לא"י וירשוה ושם ירבו ויפרו, (עי' ראב"ע שם).

(ו) „למשיחו לדוד ולורע עד עולם” (שׁ.ב. כ״ב, נ״א. — תהל׳. י״ח, נ״א) ת׳ „ולורעיה” ולא „לבנוהי” ל׳ רבים, לפי שרומזו על מלך המשיח (ע׳) ילקוט שמאל רמז קל״ד).

(ז) בפסוק „מן הורע אשר יתן ה׳ לך מן הנערה הזאת” (רות ד׳, י״ב) ת׳ מן „ורעא”, ולא תרג׳ „מן ברא” או „מן בניא”, כי לא ידעו אם יוליד אחד או הרבה. הא לך כל המקומות שבמקרא שהשם „ורע” אינו בנסמך ומתורג׳ בלשון „ורע” ובכלם נסתי לפרש הטעם, הוץ מפסוק „ולהפיל זרעם בגוים” (תהל׳. ק״ו, כ״ז) ת׳ „ולאגלאה ורעהון בעמיא”, והוא זרה וצ״ע.

(יג) זאת אות הברית ת׳ „דא את קים”, „את” לשון זכר, ות׳ „דא”, לפי שהוא מוסב על הקשת. — (שם). „אשר אני נתן” ת׳ „אנא יהיב” (סביוניטה ופחשגן) גרסת הספרים „דאנא”. הדל״ת לא נשמטה בטעות ושלא כדעת הח׳ ברלינר, כי מצינו בסביוניטה ועוד ספר׳ מדויקים שנשמט לפעמים הדל״ת אע״פ שבכתוב מלת „אשר”, כגון „אשר עבר” (לקמן ט״ו, י״ז) ת׳ „עָדא”, הכוונה שהכתוב מספר שחנור עשן ולפיד אש עבר

בין הגורים, ומלת היחס מיותרת, כיוצא בו „איש אשר כברכתו” וכו׳ (לקמן ט״ט, כ״ח) ת׳ „גכר כברכתיה” (סביוניטה, פחש׳ בולונייא, וכי׳ מינכן 114); וכאן בתחלת הענין הכוונה: אני נותן עכשו, אבל „זאת אות הברית אשר הקימותי” (לקמן פסוק י״ז) ת׳ „דאקימית” בכנוי היחס, שמוסב על הראשון, וכן נמצא „אני חלקך ונחלתך” (במד׳. י״ח, כ׳) ת׳ „מתנן יהיבית לך” וכו׳, אבל „ה׳ הוא נחלתו” וגו׳ (דבר׳. י׳, ט׳) ת׳ „מתון דיהב ליה ה׳” וגו׳, (סביוניטה ופחשגן), בראשון דברי השי״ה שמודיע לאהרן מתנות הכהנים הכוונה מתנות הקרבנות נתתי לך, „ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל” (בפסוק הסמוך), אכל במשנה תורה כספור הענין צריך שיאמר „מתנן דיהב ליה ה׳”, (וע׳ פחשגן בשני המקומות).

(ט״ז) לזכר ברית עולם ת׳ לדוכרן (סביוניטה ורוב ספרים עתיקים) נ״א „למדכר” הראשון עקר, ע׳ לעיל ח׳, א׳.

(יט) נפצה כל הארץ ת׳ אתבדרו בכל ארעא (סביונ׳, פחשג׳ ועוד), ברוב ספר׳ „כל ארעא”, והראשון עקר לפי המסורה (ברלינר עמוד 9), ועי׳ אוג׳׳ר (עמוד 88 הערה 24).

(כא) ויחלת ת׳ אַתְּ אֶתְּ בְּלִי טַעְמוֹ נַעֲשֶׂה מְגוּלָה (סביוניטה) גרסת הספרים אַתְּ אֶתְּ בְּלִי

הוא תרג׳ של וירא (לקמן י״ח, א׳), ואינו מדויק.

(כב) וירא חם את ערות אביו ת׳ ית עִרְתָּא דאבוהי. יש כאן מסורת (ברלינר

עמוד ט׳): ערות דמתרג׳ עיריתא ח׳ באורי׳, וירא חם (כאן). ודבתריה (בפסוק הסמוך „ערות” — „וערות” נמנים כאחד). ערות אביך (ויק׳. י״ח, ח׳) לא כמו שכתבו הח׳ דר׳ ברלינר והח׳ דר׳ לאנדויער (Letterboode Jahrg. IX S. 172) פסוק ו׳ „ערות אביך וערות אמך”, כדמוכח מסביוניטה ורוב ספר׳ עתיקים, שגורסים בזה „עירית”, ומטהעמים שפירשתי ערות אחיך (שם פסוק ט״ז). ערות דודו (כ׳) כ׳. ערות אחיו (שם פסוק כ׳, כ״א) ערות אביו, (שם פסוק י״א) ערות אחותו (שם פסוק י״ז). פירש באלה המקומות מלת עיריתא בחמנת המפריש שלאחריו ד׳ —, ובשאר מקומות עִרְיָתָּהּ בסמיכות פשוטה. הטעם שתרג׳ אצל נח במפריש

לפי שמדבר מאיש ידוע, כמו שביארתי לעיל פסוק ח׳, אצל המקומות שהתרגום מידא ד׳ — ע״י שם, ואצל „ערות אביך היא” (ויק׳. י״ח, ח׳), „ערות אחיך היא”

(שם פסוק י״ז) ת׳ עיריתא במפריש, כמו ברוב המקומות שנאמר אחר השם „היא”, „הוא”, כמו „אם בן הוא”, „ואם בת היא” (שמו׳, א׳, ט״ז) ת׳ „ברא” — „ברתא”, „ואם נקבה היא” (ויק׳. כ״ד, ד׳) ת׳ „נוקבתא”, ומסורת עליו (ברלינר עמוד 50 ע״י שׁ), וכן „נגע צרעת היא” (ויק׳. י״ג, כ׳, וכ״ה. וכ״ו, ו״ט) ת׳ „מכתש סגירוחא

היא" (עי' ט"ש ויק'. י"ג, ב'. במסורה) וכן רבים. ובארבעה המקומות שבפ' קדושים הוא תולה בלשון הכתובים, ולפי שנאמר בהם העונש, "ואיש אשר ישכב את דורתו ערות דודו גלה" (כ' כ'), "ואיש כי ישכב את אשת אחיו ערות אחיו גלה" (פסוק כ"א), וכן "את אשת אביו ערות אביו גלה", "אשר יקח את אחותו וג' ערות אחותו גלה", בכלן נאמרה תחלה הערוה, וחוזר ואומר על שגלה ערוה זו עונשו כך וכך, לפי זה היא ערוה הידועה שמדובר בה, לפיכך צ"ל גם באלו בלשון ידוע. — (שם) "ויגד לשני אחיו בחוץ" ת' "בברא", בשאר מקומות ת' "בברא" (לקמן כ"ד, לא). — שמו'. כ"א, י"ט. — דבר'. כ"ד, י"א), נראה שבא ללמד כי החטא במה שהגיד הדבר בפרהסיא ופרסום, ולא כמו שדרשו סרסו או רבעו (עי' רש"י) והוא כפי הכלל שביארתי (לעיל ד', כ"ו) עיי"ש.

(כ"ג) ויכסו את ערות אביהם ת' וכסיאו. "ויכסו את הרכב" (שמו'. י"ד, י"ח) ת' "וחפוי". הפעל "כסי" בארמית הוראתו כסוי להעלים דבר מן העין שלא יראה, כגון "כסתה פניה" (לקמן יח', טו') ת' "כסיאת", וכסו בה" (במד'. ד', ה'), ת' "ויכסון בה", וכן "כבלע את הקדש" (שם פסוק י"ט) ת' "כד מכסן". וגם הוראתו שנסתר ונעלם איזה ענין מידעה, כמו "ונעלם דבר מעיני הקהל" (ויק'. ד', י"ג), "ונעלם מעיני אישה" (במד'. ה', י"ג) ת' "ויהי מכסא", וכן "ותגנוב את לבבי", "ותגנוב אותי" (ברא' ל"א, כ"ג, וכ"ו) ת' "וכסיתא מיני", וכן רבים. הפעל "חפא" מורה שהחומר המכסה מסכב דבר המכוסה מכל הצדדים כפי צורתו ותבניתו, עולה עם הבולט ויורד לגומות ומדובק בו לגמרי בכל עבריו, לפיכך כל לשון צפוי בעברי בתרגום "חפא" וגם כל לשון "כסה" שענינו צפוי מכל הצדדים ובמחובר לגמרי מתורגם בל' "חפא", כגון "ויכסו את הרכב" ת' "וחפוי", וכן "ויכסו כל ההרים (לעיל ז', י"ט, וכ') ת' "ואיחתיאיו", לפי שמים מחפים מכל הצדדים, "וכן בצפרדע "ותכס את הארץ" (שמו'. ח', ב'), "וכסא את הארץ" של ארבה (שם י', ה') ת' "וחפת" — "וחפא". כיוצא בו "ובשת פני כסתני" (תהל'. מ"ד, ט"ז) ת' "ובהתת אפי חפתני", וכן "ופני המן חפו" (אסת'. ד', ח') ת' "ואפי דהמן אתחפואו בהתא", הכוונה שהיו פניהם מצופים בלובן מפני בושח.

(כה) עבד עבדים ת' עבד פלח (סביניטה ורוב ספרים) בקצתם "עבד פלח עבדין", אין בו הבנה. "עבדים" פירש עבדות, כמו "מבית עבדים" ת' תמיד "מבית עבדותא", ומעם "עבד פלח" שיהי משועבד לאחיו לעבדים אבל לא עבד ממש שגופו קני לרבו, כיוצא בו "ועבדו לעולם" (שמו'. כ"א, ו'), אצל עבד עברי, ת' "ויהי ליה עבד פלח לעלם", וכן "והיה לי לעבד עולם" (ש"א. כ"ו, י"ב) אצל דוד, ת' "ויהי לי עבד פלח לעלם". הכוונה שיהי משועבד לעזור לו במלחמה (שם כ"ח, א') "וכן בת" המיוח' ליב"ע, עבד משעבד".

(כו) וישכן באהלי שם ת' וישרי שכניתיה במשכני שם (סביניטה) גרסת הספרים "במשכניה דשם". הגרסא "במשכני שם" נכונה מאד, שהיא ל' רבים כמו בכתוב "באהלי שם", וזו ברכה שלמה, כפרש"י: "ישרה שכניתו בישראל", וגם לפי המדרש שמביא: "אע"פ שיפת אלהים ליפת וכו', והיכן שרתה במקדש הראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם" עכ"ל, ודאי אין הכוונה שתשרה בבית שלמה בלבד, אלא אף באהל מועד שבמדבר ובשילה ובבית עולמים, וכן בלשון הגמרא (יומא י', א') "אף על גב דיפת אלהים ליפת אין השכינה שורה אלא באהלי שם" ל' רבים וכן בב"ר. פ' ל"ז. ובילקוט, ואין למצוא מעם לשוני הספרים ללשון יחיד, "במשכניה דשם".

י. (ח) להיות גבר בארץ ת' גבר בארעא (סביניטה), גרסת הספרים "גבר תקיף", כמו אצל "גבור ציד" בפסוק הסמוך, והיא הוספה שלא לצורך.

(ט) גבר ציד לפני ה' ת' גבר תקיף. הח' שד"ל ז"ל (אוג"ר נתיב ח', עמ' 7)

כתב בטוב טעם: כי בדורות הראשנים שהיתה הארץ רחבת ידים לפני יושביה ורבה

עליהם חית השדה היו גבורי הציוד חשובים מאד במדינה והם היו מלכי הארץ ושריה, אבל בזמן המתרגם היו רק גבורי החיל נכבדים ולא הציידים על כן התחכם אונקלוס להחליף גבור ציד בגבור תקיף לתפארת לפני העם, ע"כ. ולא תרג' כיב"ע "גבר מרודא" לפי דרשת חז"ל (עי רש"י) מפני הכלל שביארתי לעיל ד', כ"ו, עיי"ש. יא (ה) ויוד ה' לראות את העיר ואת המגדל ת' ואיתגלי ה' לאיתפרעא על עובד קרתא ומגדלא. "על עובד קרתא ומגדלא" (סביוניטה ועוד ספרים עתיקים)

ברוב ספרים "על עובדי", כתוב באוג"ר (עמוד. 24 הערה 27) "על עובדי ביו"ד והוא טעות" עכ"ל, ולא הבנתי מדוע יהי "עובד" ל' יחיד, מעשה העיר והמגדל יותר נכון מעובדי ל' רבים, "מעשי", הלא הוא מוסב על שנים, עיר ומגדל, ואולי לא דקדק בנקודות וקרא עובדי שמעמו "עושי" וזה יהי טעות, כי או צ"ל "לאיתפרעא מן" ולא "על", כי לפי משפט הלשון, בבחינת החוטא הפעל "איתפרע" משמש בל' "מן" ובבחינת החטא בל' "על". בפסוק "ארדה נא ואראה" (לקמן י"ח, כ"א) ת' "ואידין". כאן שהעונש היה מיד, ת' "לראות" — "לאיתפרעה", אבל אצל אנשי סדום שלא רצה הקב"ה לחרוץ הדין עד שגלה סודו לאברהם, כדכתיב "המסכה אני מאברהם" וגו' (שם פסוק י"ז) ת' "ואראה" — "ואידין".

(ז) אשר לא ישמעו איש שפת רעהו ת' "אינש" (סביוניטה פתשגן ועוד) נ"א "גבר", מסורת עליו גבר ת' "ז מצאתי שסימן ת"ו נמצא רק אצל נוסחאות המדויקים והנכונים, ולע"ד הוא ר"ת למלות תרגום זיקי. פירש מוגה ומוקק משגיאות. אינש (ברלינר עמוד 74) והוא כותב בשם פתשגן: שלדעתו לשון "אינש" עקר לפי שהוא כולל זכרים ונקבות ע"כ. ומעם זה אינו מספיק, כי מצינו "גבר" שמשמע איש ואשה הרבה מאוד (שמו' כ"א, כ' וכו' ול"ג ועוד רבים), והנה גם עינין הטיב בפתשגן נמצא שלא אומרו לנתינת טעם אלא דרך אגב. הטעם הנכון הוא הכלל שאצל שלילה נוהג בתרגום תמיד לשון "אינש", כגון ברא' ל"ט, י"א. — מ"ה, א' — שמו' י"ב, כ"ב וכל כיוצא בהם, וגם אם הכוונה אנשים לבד, כמו "ולא נפקד ממנו איש" (במד' ל"א, מ"ט), "לא יתיצב איש" (שם ט', כ"ד. — י"א, כ"ה) בכלם תרג' "אינש"; רק אם רוצה לברר זכרים דוק צריך לתרגם "גבר", כגון "לא ירים איש את ידו" (ברא' מ"א, מ"ד) ת' "לא ירים גבר יתידה למיחדו וי", וכן "לא שתו איש עדין" (שמו' ל"ג, ד') ת' "גבר תיקון ויניה", והוא כרי ללמד שלא תחשט אשה בכלי וין מפני הפרעות נזיר נ"ט, א' ועי' מ"ש דבר' כ"ב, ה'), וכן "לא תגורו מפני איש" (דבר' א', י"ז) ת' "מן קדם גברא", הכוונה מפני אדם גדול. — ועי' מ"ש שמו' י' כ"ג. במד' כ"ז ס"ד.

יב (ב) ואעשה לגוי גדול ת' לעם סגני. יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 10): סימן לגוי גדול בראשית ואלה שמות לעם סגני. וידבר ואלה הדברים לעם רב. — לשון "גדול" שמעמו גדולה באיכות ומעלות. תרגומו הפשוט "רב", ולשון רב בעברי שמשמעותו רבוי בכמות תרגומו "סגני", והנה טודיעה לנו המסורה כי בספר בראשית (כאן לקמן י"ז, כ'). — י"ח, י"ח. — כ"א, י"ח. — ומ"ו, ג'), וכן בספר שמות (ל"ב, י'), "לגוי גדול" ת' "לעם סגני", אבל בספר במדבר (י"ד, י"ב) ובספר דברים (כ"ו, ה') ת' "לעם רב". הטעם כי בספר בראשית הוא נאמר אצל הבטחות להאבות ועקר ענינו רבוי הכמות, כמו שנאמר "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" (לקמן י"ד, ט"ז), "וספור את הכוכבים" וגו' (שם ט"ו, ה'), "ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (שם כ"ב, י"ז) על כן תרג' בכלם "לעם סגני", וכן "ואעשה אותך לגוי גדול" (שמו' ל"ב, י') הנאמר למשה במעשה העגל מוכח שכוונתו רבוי בכמות מדברי משה במשנה תורה כספור המעשה: "לגוי עצום ורב ממנו" (דבר' ט"ו, י"ד) ותרג' "תקיף וסגני מניה". אבל מה שנאמר למשה במעשה המרגלים "ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו" (במד' י"ד, י"ב) ת' "לעם רב", לפי שמסתברא

שהכוונה גדולה במעלה ובמדות, כי כבר קלקלו הרבה פעמים, כדכתיב, "וינסו אותי זה עשר פעמים" (שם פסוק כ"ב), ואם אינם טובים מהראשונים לא תועיל הרבוי, כי ישחיתו ויאבדו כמיהם. ובספר דברים: "ויהי שם לגוי גדול עצום ורב" (כ"ו, ה'), שנאמרו "גדול", "ורב" ביחד, תרג' כל אחד לפי טעמו הפשוט. — (שם) "והיה ברכה" ת' "ותהו מְבַרְךְ", החליף שם המופשט לפעל, כמו "את הברכה" (דבר. י"א, כ"ט) ת' "ית מברכיא", אולם צ"ע כי "מְבַרְךְ" משמע "מבורך" בינוני פעול, וכיון שאמר לו הקב"ה "ואברכך" וראי יהי מבורך, לכן נראה שהכוונה שיהי מבורך גם מן בני אדם, כפי הנאמר בסמוך, "ואברכה מברכך", בת' יב"ע "ותהי מְבַרְךְ", בינוני פועל כדרשת חז"ל בב"ר "הברכות נתונות בידך" (עי רש"י). פסוק ג': "ואברכה מברכך" ת' "ואברך מברך" ב"ס נתינה לנר כתב: ת' מברכך בלשון יחיד להשוות הלשון עם, "ומלטטך", אף כי בכתוב "מברכך" לשון רבים עכ"ל; אבל בכנוי הקנין מְבַרְךְ אין הפרש בספרים עתיקים בין ל' יחיד, לרבים, רק האחרונים כתבו לפעמים לסימן הרבים מְבַרְךְ ביו"ד.

(ה) ואת הנפש אשר עשו בחרן ת' דשעבידו לאוריתא. מסורת עליו (ברלינר שם): עשיה דמתרג' שעבוד ב' באורי' אשר עשו בחרן (כאן). אשר עשו את העגל (שמו'. ל"ב, ל"ה, מפני הטעם שפירשתי ע"ש), וכן כאן שנה הלשון לפי שלשון עשיה אינו נוהג בקנין נפשות.

(ו) מקום שכם ת' אתר שכם, טעמו שכן שם המקום, ולא ת', בלשון מפרש "אתרא דשכם", העיר של שכם, כי שכם לא היה מלכו (עי' מ"ש לקמן ל"ג, י"ח). — (שם) "אלון מורה" ת' מישרי מורה (סביונ', ופתשג') ברוב ספרים "מישר מורה" ל"י, אבל נראה שתרג' "מישרי" ל"ר, כמו שנקרא במשנה תורה, "אלוני מורה" ל"ר (דבר. י"א, ל').

(י) כי כבד הרעב בארץ ת' תְּקִיף (סביוניטה ופתשגן) וכן בכל מקם אצל רעב, ברוב ספרים תְּקִיף. עקר תְּקִיף על עבר כמו חִזַּק, כפי תכונת הרעב להיות תמיד הולך וחוק, וכן "ויחזק הרעב" — "כי חִזַּק הרעב" (לקמן מ"א, נ"ו, ונ"ז) ת' "ותְּקִיף" בשניהם ומשמעותו שנתחזק ביותר עד אין להכיל, מה שאינו בכח לשון "תְּקִיף" שטעמו חִזַּק סתם.

(י"ג) אמרי נא אחותי את תרג' דאחת את (סביוניטה ועוד ספרים מדויקים) ברוב ספרים "אחתי". מסורת עליו (ברלינר עמוד 11): סימן אחותי דאמרי נא (כאן) דאחת תרג', דוגם אמנה (אחותי היא לקמן כ' י"ב). אחתי תרג'. דגם יכולתי (נפתלתי עם אחתי לקמן ל', ח') כאחתי תרג'. ושאר אחת תרג'. ר"ל מלת "אחותי" (כאן) ת' "דאחת" בדל"ת (לפי הענין, "אמרי נא שאחותי את"), ובשאר מקומות: ברא'. י"ב, י"ט, כ', ב'. וה'. פסוק ה' כאן נשמט במסורה של הח' דר' ברלינר וגם בשל הח' דר' לאנדויער כ"ו, ד'. וט'. תרג' "אחת" כלן בלא כנוי הקנין; אבל לקמן כ', י"ב, ת' "אחתי", ולקמן ל', ח'. ת' "כאחתי", שניהן בכנוי. (עי' אוג"ר עמוד 34 הערה 29). הגרסאות בדפוס סביוניטה מתאימות כלן עם המסורה, (אבל לא של אוג"ר, ובמסורה של שד"ל ל' לא נמצאת מסורה זו). הח' דר' לאנדויער (Letterboode VII S. 115) נותב: בשם הח' דר' בארט

כי חסרון הכנוי של מדבר בעדו נמצא הרבה בתרגומים, ואונקלוס ראה להשמיטה בששה מקומות האלה, כדי להשוות הברת המלות, לפי שבמלת "אחותי" במקומות האלה הנגינה מלעיל, והכנוי אינה מוטעמת בסוף החבה, על כן השמיטה אף הוא. (שם): ואקח אתה לי לאשה ת' לאיתו (סביוניטה) ברוב ספרו', "לאיתו"

בראשית לך לך יג יד

והיא היא, כל לשון „לאשה“ ת' „לאיתו“ או „לאינתו“ והוא שם מקרה, וטעמו: לשם אשות; וכן „שפחה“, „לשפחה“ (לקמן כ"ט, כ"ד, וכ"ט) „לאמה“ (שמו' כ"א, ו') ת' „לאמהו“ לשם שפחות. ונראה שהוא לברר שהלמ"ד אינה ליחוס שאליו; ולפעמים נשמטה למ"ד זו לגמרי, כגון „לבוו“ (לקמן ל"ח, כ"ג) ת' „תוך“ „לאב“ — „לאדון“ (לקמן ט"ה, ח' וט') ת' „אבא“ — ריבון (סביוניטה ועוד).

(יט) ואקח אותה ת' ודברית יתה: מסורת עליו (ברלינר עמוד 12) לקחה דמותרג' דבירה דחוי להון נסיבה ג' באורי'. ואקח אותה (לי לאשה כאן). ויהי בערב (לקמן כ"ט, כ"ג ויקח את לאה בתו). נשיא הארץ (ויקח אותה וישכב עמה לקמן ל"ד, ב'). — כפי שבארתי אצל הכללים לחרגום של פעל „לקח“ (ברא' ב', ט"ו), נוהג בענין לקיחת אשה בארמית לשון „נסב“. ומודיע המסורה כי בשלשה פסוקים המדברים בלקיחת אשה, שראוי לתרגם בהם בלשון „נסב“, ותרגם בלשון „דבר“. והנה זה נכון רק אצל „ואקח אותה לי לאשה“ (כאן) וגם אצל „וירא אותה וכו' נשיא הארץ ויקח אותה וישכב עמה“ (לקמן ל"ד, ב') שהאיש לקח לו האשה בעצמו למשכב, אבל אצל לבן „ויקח את לאה בחו“, איך שייך בו לשון „נסב“, כי היא הנהגה, ולא לקיחה לאשה, ואין לומר שהטעם לפי שנאמר בו „ויבא אותה אליו“ וגו', הלא בפסוק „ותקח שרי — את הגר — ותתן אותה לאברהם אישה לו לאשה“ (לקמן ט"ז, ג'), וכן „ותקח את זלפה שפחתה ותתן אותה ליעקב לאשה“ (לקמן ל', ט') שתרג' בשניהם „ודברת“, והיה צ"ל במסורה „ה' באוריתא“, (עי' פתשגן) ואומר אני שסימן ויהי בערב ט"ס, וצ"ל והיא בעלת, שמוסב על פסוק „הנך טת על האשה אשר לקחת והיא בעלת בעל“ (לקמן כ', ג') שתרג' „דדברתא“, בה היה ראוי לתרג' „דנסיבתא“, כמו אצל שנים האחרים כי הכוונה אשר לקחת לך לאשה. והטעם שאעפ"כ ת' באלו בלשון דבירה, לפי שהלקיחה איננה דרך נשואים ושלא כדת, (עי' ט"ש לעיל ב', ט"ו).

(י) באכה צער ת' מטי צער (סביוניט' פתשגן), ברוב ספר' „לצער“. נראה שרק אצל ה"א בסופה, כגון „באכה גררה“ — „באכה סדומה“ (לעיל י', י"ט) ת בלמ"ד, אבל כאן שנאמר בלא ה"א, השמיט הלמ"ד, כמו כשחסרה ב"ת השמוש בעברי נשמטה לרוב גם בתרגום.

(יב) ויאהל ת' ופרס וכן לקמן פסוק י"ח: לא תרג' „ופרס למשכניה“ כתיב"ע, לפי שבטלת „ויאהל“ אינו מבואר המספר, לא יכול לתרג' „למשכניה“ ל"י, ואף לא „למשכנהו ל"ר, על כן נשמט השם „משכן“ לגמרי, ומובן שתוך הענין.

(יג) רעים וחטאים ת' בישין בממונהון וחיבין בגויתיהון. רבותינו פליגי בזה (סנהד' ק"ט, א') „אמר רבי יהודה רעים בגופם וחטאים בממונם (וכן פרש"י) במתניחא תנא רעים בממונם וחטאים בגופם“. אעפ"י שדרך אונקלוס שלא להכריע לצד אחד, כאן אי אפשר בלא הכרעה, ולא תרג' כלשון הכת' „בישין וחיבין“, לפי שהיא שפת יתר, כי רע הוא חוטא, צריך לפרש לשני ענינים, כמו שהיו פעמים „עו' יעבר“ (שמו' ט"ו, ט"ו) ח' „יה ארנונא“ „ית ירדנא“, וכן לרוב אצל כפל הענין במלות שונות.

(טז) כעפר הארץ ת' סגיאין כעפרא דארעא. הוסיף „סגיאין“ לברר שבבחינת הרבוי ידמו לעפר הארץ, ולא במה שהוא למרטס ונוח להחפור, וכן אצל כל כף הדמיון במקום שענין ההשתוות אינו מבואר, או מוכן מאליו, כמו „שבה כבשרו“ (שמו' ד' ו'), „דק ככפור“ (שם ט"ו, י"ד) עמ"ש שם. — (שם): „אם יוכל איש למנות וכו' גם ודעך ימנה“ ת' „כמא דלית אפשר לגבר דימני וכו' אף בנך לא יתמנון“, העביר התנאי והרג' בהעדר האפשרות כפי הכוונה האמיתית.

יד, (א) מלך גוים ת' מלכא דעממי, ב"ס פתשגן הקשה איך לא תרגם „עממין“. הטעם כי תמונת הסמיכות בלשון רבים במקום הנפרד מורה שהרבוי

אינה מוחלטת, אלא כעין מקצת מן רבים, כאשר אבאר בס"ד במקומות אחרים, „דעמטי“ משמע שלא היה מלך על גוים רבים, אלא כפרש"י שנתקבצו שם אנשים שונים משאר גוים ע"כ נקרא המקום „גוים“.

(ו) בהררם שיער ת' בטוריא דסעיר (סביוניטה ועוד ספרי, עתיק). נ"א „בטורא“ לשון יחיד, ואין בידי להכריע ביניהם, אולם יש עוד נוסח „בטורוון“ ואינו מדויק, כי לא מצינו נסמך בכנוי הקנין רבים אצל שם שהוא ל' יחיד, אע"פ שמורה על קבוץ אנשים רבים; ואף שלפעמים הפעל ל' רבים כמו „ואתיבו כל עמא“ (שמו' י"ט, ח') אבל לא הנסמך בכנוי הקנין שלאחריו דל"ת, הוא תמיד כפי המספר של המגביל, והיה צ"ל „בטורוון דבני סעיר“, לפיכך שגטמה המ"ם בחרגום, כי הסמיכות לכד מורה, שההר שלהם, וכן נשמש המ"ם של „דים“ (שמו' ל"ו ו') ת' „מיסת“.

(ז) שדה העמלקי ת' חקלי עמלקאה (סביוניטה) ברוב ספר' „חקל“, אולם „שדה אדום“ (לקמן ל"ב ד'), ובשדה מואב (שם ל"ו, ל"ה) בכל הספר' „חקל“ „בחקליי“, ועוד במק"א, מזה מוכח שגם כאן עקר „חקלי“ ל' רבים.

(ז) בארות בארות חמר ת' בירין מסקן חימרא (סביוניטה, פתשגן, וכ"י מינכן 114) ברוב ספרים „בירין בירין“ שתי פעמים כלשון הכתוב ואינו עקר, כי נשטמה אחת מפני תוספות מלת „מסקן“, ולשון „ומישר חקליא בירין“ משמע שכלו מלא בארות, לפי שלא נאמר „ובמישר“ כבי"ת כי אז יהו משמעותו שיש בו בארות אבל לא על כלו, והיה צריך להכפיל. — מלת „חימרא“ אין טעמה חומר של אדמה לטיט כפרש"י כי לא שייך בו לשון „מסקן“, כי הבארות אינן מעלות חומר, לפי שאינו צף על המים, אלא ברור כשמש שלשון „בירין מסקן חימרא“ הוראתו מעינות המעלות ופת ארצי שקורין (Asphalt), וכן מתורג' בהעתקה בל' רומי (Vulgata), וגם ביוספון בספרו (Antiquitäten 1, 9). והנה ידוע שעד היום הוה נמצאו בסביבת ים המלח מעינות של ופת ת', ולפי שנתקשה באויר על פי הבארות, אינו נכר לפעמים ששם באר והדורך עליה נופל לתוכה, וכן אירע לחיל סדום ועמורה.

(י"ט) קנה שמים וארץ ת' דקניניה. בס' פתשגן כתב: „ולא אמר „קני“ להוציא מן השאלה הכתובה כב"ר ממי קנאן. „אביך קנך“ (דבר' ל"ב, ו'). ת' „ואת דיליה“, וצ"ע למה לא חרגם זה „ואת קניניה“, או „קנה שמים וארץ“ — „דדיליה שמיא וארעא“, עכ"ל. ויש ליישב שלשון „דקניניה“ משמע כפרש"י „עושה שמים וארץ על ידי עשייתו קנאן להיות שלו“, מה שאינו משמעות של „דדיליה“, ושם „אביך קנך“ ת', „הוא אבוך ואת דיליה“, ולא „ואת קניניה“, לפי שזה משמע שהקב"ה בוראו, ויהיה כפל הענין, כיון שנאמר אחריו בפירוש „הוא עשך ויכננך“. ומה שלא תרג' „אביך קנך“ — „אבוך דפרקך“, כמו זו קניח" (שמו' ט"ו, ט"ז) ת' „דפרקך“, לקנות אה שאר עמו" (ישע' י"א, י"א) ת"י „למפרק“ הטעם לפי שהכתוב מדבר מימים הקדמונים, מדור הפלגה, קודם ירידתם למצרים, לפי שסמך לו „וזכר ימות עולם וכו' בהפרידו בני אדם יצב גבלות עמים למספר בני ישראל כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו“ משמע שמתחלה עלה במחשבה שיהיו שלו, ואינו מוסב על גאולת מצרים. —

(יד) בעלי ברית אברם ת' אינש קימיה (סב' פתשגן וכ"י מינכן 114), ברוב ספר' „אינשי“ והיו"ד מיוחדת, „אינש“ הוא שם כולל להמין כמו „וכל אינש ביתיה“ (לעיל ו' א') (שמשמע אנשי ביתו רבים (עיי"ש))

(כ) ויתן לו מעשר מכל ת' חד מן עשרא מכולא, וכן „עשר עשרנו“ (לקמן כ"ה, כב') ת' „חד מן עשרא אפרשיניה“, ולא ת' מעשר מכולא — „עשרא אפרשיניה“, כמו „מעשר דנגך“ (דבר' י"ד, כ"ג) „עשר תעשר“ (שם פסוק כ"ב) שח' „מעשר עיבורך“ — „עשרא תעשר“, לפי שאינו מעשר כמצוה וכהלכה, מן הדברים המחויבים במעשר, אלא חלק העשירי מכל אשר לו, וכן „והוא כהן לאל עליון“ (לעיל פסוק י"ח) ת' „והוא משמש קדם אל עילאה“, לפי שלא היה מצווה על הכהונה.

(כ"ד) בלעדי רק אשר אכלו וכו' ת' בר מדאכלו. — „בר" מ' — תרגום של „בלעדי", ותרנ' של מלת „רק" נשמט, „רק" תרגומו „לאחוד" או „ברם" בכל מקום, ולא כדעת הג' ב"ם נתינה לגר, שנשמט „בלעדי" ומלת „בר" תרגומו של „רק". כמו „המבלי אין קברים" (שמו"י י"ד, י"א) ת' „המדלית קברין", תרג' „המבלי" והשמט „אין". לשון „בלעדי" מתורג' חמיד „בר מן", כגון מבלעדי אישך (במד' ה', כ') „בר מבעליך", „בלעדי אחוזה" (איוב ל"ד, ל"ב) „בר ממה דאחזה", ולא תרג' כיב"ע „הלא לית לי רשו בכל עדאה" לפי שכבר אמר „הרמותי את ידי וכו' אם מחוט וכו' ואם אקה מכל אשר לך", היא לגמרי שפת יתר.

טו, (ב) עירי ת' דלא ולד. מסורת עליו (ברלינר עמוד 14), וכן „עירידים ימותו", „עירידים יהיו" (ויק'. כ', כ"א. וכו"ב) כיוצא בו „אין כסף", (שמו"י כ"א, י"א) ת' „דלא כסף", ברוב ספר' „בלא ולד", „בלא כסף", ואינו מדויק לפי שבארמי לא יבוא שמשו הבי"ת עם דבר הנשלל, אע"פ שמצינו בעברי „וילכו בלא כח" (איכ"א א' ו') אבל בתרגום „ואולו בתשות כחא". — (שם) ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר ת' ובר פרנסא הדין דבבית. ת' „משק" ענין פרנסא, כמו „ועל פיך ישק" (לקמן מ"א, מ') ת' „יתון" (רש"י); ותוספות מלת „הדין" היא לצינו ביותר כאלו מראה עליו באצבע, כיוצא בו „רק הכסא" (לקמן מ"א, מ') ת' „לאחוד כורסי מלכותא הדין", וכן „ביסרא מיחא הדין" (במד' י"ב, י"ב) עמש"ש. ואומר „דבבית" ולא דבית, לרמוז שאין לו קרובים, כי גם היותר חשוב אשר בביתו הוא מארץ נכריה, או כמו שפירש הח' ב"ם לחם ושמלה, כי לא ביתו לכד היה מפרנס כי אם גם לאחרים, כמו שדרשו חז"ל דרך נוטריקון דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים (רש"י, יומא כ"ח, ב').

(י) ויבחר אותם בתוך ת' בשוי (פתשגן וסביוניטה) ברוב ספר' „בשוה" (עי'

מ"ש במד' ט"ו, ו'). „והעור בתוך" (במד' ל"ה, ה') ת' „במצוע, לפי שהכוונה במקום האמצעי בפנים, (עי' מ"ש לעיל א', ו'), וכאן משמעותו שנחח הבהמות לשני חלקים שווים. בת' המיוח' ליב"ע גם כאן „במציעא" ואינו מחזור.

(שם) ויתן איש בתרו לקראת רעהו ת' ויהב פלגיא פלג לקביל חבריה. „איש"

משמע כאן כל אחת מהבהמות שנתחו ונעשו עכשו לשני בתרים, על כן תרג' „פלגיא" ר"ל שנתן הבתרים בתר לנגד רעהו והנה במה שהתחכם לתרגם מלת „איש" בלשון „פלגיא", הצליח לפרש מליצת הכתוב לפי הכוונה האמיתית בשפה ברורה ומזוקקת בלי שום תוספות. בת' המיוח' ליב"ע: „וסדר פסגא דחד כל קביל חבריה", אינו מחזור, כי „פסגא דחד" משמעותו של אחד ולא של כלן; ובת' ירושלמי הלשון „ושווי גבר פסגיה לקדמות חבריה", תרגם הכתוב לגמרי כצורתו, ושנינו (קדושין מ"ט, א') „אמר ר' יהודה המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי". ובאמת לשון הירושלמי אין לו הכנה, כי בארמית „גבר" משמע „איש" דוקא. ויהיה הטעם לפי הלשון: שנתן כל איש חלקו לפני חברו. ונראה שהתרגום הזה נשאר שריד מן זמן מוקדם, שתרגם עדיין לפי המלות, כיוצא בו „ריח ניחח לה" (ויק'. ו'), י"ד) בת' ירושלמי „ריח דרעוא לשמא דה" ולא נאמר מלהגשים. כאונקלוס ויונתן על נביאם.

(שם) ואת הצפור ת' וית עופא. לא תרג' „וית צפרא" לפי שמשמע צפור

אחת, כי „צפר" אינו שם כולל בארמי, „עופא" הוא שם המין ומשמע אף שתיים, ולא תרג' „צפריא" ל' רבים, לפי שבכתוב „הצפור" לשון יחיד.

(יא) וישב אותם ת' וַיָּשֶׁב תיב (סביוניטה, פתשגן, כ"י מינכן 114. ומ"ג שנת רפ"ו)

הוא תרגום של וַיָּשֶׁב, ברוב ספרים, „ואפרח", וי"נ „ותריך". לדעת האוג'ר הראשון עקר

והאחרים הם תקון מאחרונים (עי"ש עמוד 35 הערה 36), ב"ם פתשגן כותב שרומז ועל דרשת חז"ל (ב"ר. פ', מ"ד), „וישב אותם בתשובה" עיי"ש.

(יב) והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו ת' אימא קבל סגי נפלת עלוהי. „נפלת” ל' נקבה מוסב על „אימא”, ולא על „קבל סגי” שהוא ל' זכר, ולא מצינו נפילה בכחינת החשך, והכוונה אימה בעבור החשכה.

(טז) ישוּבו הנה כי לא שלם וכו' עד הנה ת' יתוּבוּן הלכא — עד כען. „הנה” לבד שמורה על המקום ת', „הלכא” כמו להכא; „עד הנה” מורה על הומו, ת' „עד כען”, כמו עד עתה, עי' באור נתה”ש.

(יז) אשר עבד בין הגורים ת' עֲדָא בהשמטת „אשר” (סביוניטה ופתשגן) כרוב ספר, „דְעָא”. (עי' מ”ש לעיל ט', י”ב) ועי' אוג”ר (עמוד 35 הערה 37).

טו (יב) פרא אדם ת' מרוד באנשא, טעמו שיעשה תמיד מה שברצונו אף נגד רצון אחרים, שלא ישתערך לשום אדם, בת' יב”ע מדמי לערוד, ואונקלס מברר הרמיון כדרכו; „סורר ומורה” (דבר. כ”א, י”ח) ת' „סטי ומרוד”.

(שם) ידו בכל יד כל בו ת' הוא יהי צרוך לכולא ואף אינשא יהוּן צריכין ליה (סב', כ”י מינכן 114 ועוד). והספרים מתחלפים, וכוני אינשא, „וכל בני אינשא”, והראשון עקר שכל המקצר הרי זה משובח לבד שיהי הלשון מווקק ומחור, כי „אינשא” משמע כל בני אינשא (עי' מ”ש לעיל י”ד, י”ד), והנה הרחיק דרשת חו”ל (ב”ר) שיהי גולן ובוו נפשות, לפי הכלל שבארתי (לעיל ד' כ”ז), ודורש הענין לטובה, ונראה שפירש „ידו” עסקיו ומשא ומתן שלו, כמו „יד חרוצים תעשיר” (משלי י', ד'), ואולי רומז על אורחות הישמעאלים שמביאים סחורות למדינות רחוקות, שצריכים לבני המדינות למכור להם, והם צריכים לסחורותם.

(יג) הגם הלם ראיתי אחרי ראי ת' אף אנא שריתי חוויא בחר דאתגלי ל' כך הגרסא בסביוניטה ורוב ספרים מדויקים, ספרי' אחרים מתחלפין: „הברם הכא”, „האף הכא”, „האף אנא”, (הראשון עקר.) נוסחת הספרים אינן מדויקות, „הברם” אינן נכון לפי המסורה (ברלינר עמוד 20) גם דמתרג ברם ב' באורי' וסמן וגם אמנה (ברא' כ', י”ב). ואף גם זאת (ויק' כ”ו, מ”ד). ובכל שאר מקומות תרגומה „אף”, וכן „הכא” שבוש כי לא מצינו בשום מקום „הלם” שמתורג, „הכא”, אלא רק „הלכא”, שטעמו „להכא”, וכאן מלת „הלם” אינה מורה על מקום, אלא על גדולתה העתידה, כפי דרשת חו”ל, וה”א התמיהה מיותרת בכלן, כמו שפירשתי. „הגם” ת' „אף”, שנה כדרכו התמיהה להחלטה (כי יש בל”ע תמיהה הקיימת כמו „הנגלה נגלתי” ש”א. ב', כ”ו. נתל”ג), „הלם ראיתי” ת' „אנא שריתי חוויא”, אף אני החילותי להיות רואה, כלומר נוקקתי לדבור וחיוון של נבואה, לפי דרשת חו”ל (ב”ר. פ', מ”ה) „לא די שנוקקתי לדבור אלא למלכות הויך דאת אמר כי הביאותני עד הלם”. „אחרי ראי” ת' „בחר דאתגלי ל'” ולא בלשון „אתחוי”, לפי שמוסב למה שראתה בבית אברהם (ב”ר שם), וזו היתה רק התגלות לעינים ולא חיוון של נבואה.

(יד) הנה בין קדש ובין ברד ת' הא היא בין וגו'. בפסוק „איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל” (לקמן י”ח, ט') ת' „הא במשכנא”, כאן צריך להוסיף מלת „היא” לברר שהכוונה הבאר שהיא ל' נקבה, כיון שיש מקום למעות שמוסב על המלאך, ושם אי אפשר למעות, עי' אוג”ר (עמוד 35 הערה 89) וטעמו אינו מספיק. —

יז, (ו) ונתחיק לגוים ת' לכנשן (סביוני' ורוב ספרי') בקצתם „לעמטין” שבוש. מסורת עליו (ברלינר עמוד 16): אברהם ושרה לכנשן. יעקב ומשה לכנשת. — ר”ל אצל אברהם (כאן), ושרה (פסוק ט”ז) ת' „לגוים” „לכנשן”, ואצל יעקב „לקהל עמים”, וכן „וקהל גוים” (לקמן כ”ח ג'. — ול”ה, י”א) ת' „לכנשת שבטין” — „וכינשת שבטין”, ואצל משה „קהלת יעקב” (דבר. ל”ג, ד') ת' „לכינשת יעקב”. — לשון „גוים” (רכים) במוסב על ישראל לא תרגם בשום מקום בלשון „עמטין”, „עמטיא”, כי זה מורה בתרגום רק על נכרים, „בן נכר” (פסוק י”ב, ופסוק כ”ז) ת'

הראשון "בר עמטין", והשני "בני עמטיא", וכן כל לשון "נרדי". ולא תרג' אצל אברהם ושרה "לשבטין", לפי שהם לא העמידו השבטים אלא יעקב; לשון "כנשן" טעמו כנסיות של ישראל, ושלא כרש"י "ישראל ואדום" (עי' רמב"ן).

(שם) ומלכים טמך יצאו ת' ומלכין דשלטין בעמטיא. וכן לקמן ל"ה, י"א. הוסיף "דשלטין בעמטיא" כפי שטפורש לקמן (פסוק ט"ו) "מלכי עמים ממנה יהיו", ולא תרג' כפשוטו, "מלכי עמטין", כי זה משמע שהיו יחידים מבני ישראל מלכים על עממם נכרים בארצות אחרות, וזו אין תועלת לכל ישראל בכלל, כי כל אחד ישתדל לטובת ארצו, "ומלכין דשלטין בעמטיא" משמעותו שמלכי ישראל יכבשו עמים אחרים של נכרים וישלטו עליהם והיו לישראל למס עובד.

(י) הטול לכס ת' מגור לכוין, יטול (פסוק י"ב, ויד') יגור, הטול יטול (י"ג) מגור יגור, נטולו (כ"ז) גזר, וכן "כאשר הם נטולים" (לקמן ל"ד, כ"ב) ת' "גזרין"

(כך בסביוניטה ועוד ספרים עתיקים), ברוב ספרים "יתגור לכוין", "יתגור", "אתגורא יתגור", "אתגורו" "גזרין". נראה שאונקלוס תרגם בבחינת המילה בכל מקום בבנין הקל ובינוני פועל, לפי שלא רצה לשמש בל' "אתגור" או "גזר", כיון שנמצא בהוראת נגור מתיים או מטובה, כגון "אמרת יגורת" (איכה ג', נ"ד) ת' "אתגורית" "נתק מאהלו מבטחו" (איוב י"ח, י"ד) ת' "יתגור", ולשון "גזר" תרגום של "וכרות" (ויק'. כ"ב, כ"ד) ומשמע מוס רע, ואצל בן שמנת ימים הכוונה "גזר" האב, ואצל ישמעאל ואנשי בית אברהם, כיון שנעשה לפי רצונם נחשב כאלו הם מלו את עצמם, והאחרונים חשבו לתקן ושנו ללשון נפעל.

(טז) וגם נתתי ממנה לך בן ת' איתין. עי' פתשגן לעיל ט"ו, יח'. והוכן דבריו הובאו באוגר (עמוד 35 הערה 41).

(יז) ויצחק וכו' הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים וגו' ת' וחדוי וכו' הלבן מאה שנין יהי ולד ושרה הבת תשעין וגו'. "יולד" ת' "יהי ולד", ולא "יתיליד", כמו (ויק'. כ"ב, כ"ג) דבר. ט"ו, י"ט), כי שם הפעול נאמר, וכאן הוא חסר, ומשמעותו "יולד בן", ותרג' "יהי ולד" דומה ללשון הכתוב על צד היותר אפשרי. אולם צ"ע מה שתרג' "הלבן מאה" — "הבת תשעין" בה"א התמוהה, ולא שנה כדרכו להחלטה, וי"ל כיון שתרגם, "וחדוי" לשון שטחה ללמד שהיה מאמין ושטח (עי' רש"י) אין צריך לשנות, לפי שמוכח שהיא תמיהה על גודל הצלחתו ופליאה על הנס. (כו) וכל אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף ת' ילידי ביתא וזביני כספא.

לשון רבים. מסורת עליו (ברלינר עמוד 17): יליד ויליד דמתרג' ילידי וילידי ב' באור' נטולואתו (כאן). ויליד ביתו הם יאכלו בלחמו (ויק'. כ"ב, י"א). הטעם לפי שנאמר כאן "וכל אנשי ביתו", ושם "יאכלו בלחמו" לשון רבים. אבל לעיל (פסוק י"ב) "יליד בית" ת' "יליד ביתא" ל"י, כמלה "יטול", וכן בפסוק י"ג "יליד ביתך ומקנת כסף" ת' "יליד", "וובין" ל"י כמו "הטול יטול".

וירא יח.

(ג) ויאטר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך ת' ואמר ה' וכו' בעיניך (סביוניטה, פתשגן ועוד ספר' עתיקים), נ"א "קדמך". ויש עליו מסורת (ברלינר עמוד 17): כל בעיניך דגבי קודשא בריך הוא קדמך תרג' בר סן אל נא תעבר מעל (כאן). ר"ל כל לשון "בעיניך" כמוסב להקב"ה מתורג' "קדמך" מפני הכבוד

חוצ מִכָּאן, אַע"פ שְׁתַּרְג', אַדְנִי קֹדֶשׁ, וְזוּ לְכַאוּרָה סְתוּרָה, וּב"ס פִּתְשֵׁן הָאֵרִיךְ מֵאֵד בְּפִירוּשׁוֹ, וְאֵי אִפְרֵשׁ דְּבָרָיו בְּקִצְרָה בְּקִצְתָּ שְׁנוֵי הָעֵינָיו. — אֲנִיקְלוֹס תַּרְג' כְּדָרְכוּ בְּלִשׁוֹן שְׁסוּבֵל דְּעוֹת הו"ל שְׁדָרְשׁוּ הָעֵינָיו לְשֵׁתֵי פָּנִים, כְּפִרְשׁי" שְׁהִדְבֹּר לְגִדּוֹל שְׁבָהֶם, אֲבָל מ"מ הַשֵּׁם קוֹדֶשׁ, כְּדַעַת חֲנִינָא בֶן אַחֵי ר' יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי ע' מִשּׁוֹם ר' אֱלֵעָזָר הַמְּדוּעִי (שְׁבֻעוֹת ל"ה, ב') רַמְב"ם ה' יְסוּה"ת פ"ו ה"ט. — וְהִנֵּה לְפִי הַתְּרַגּוֹם, הִיָּה אֲבָרְהָם מְדַבֵּר וּמְכוּוֹן לְהִקְבִּיָּה וְגַם לְמִלְאָכִים, וְהַשֵּׁם קוֹדֶשׁ וְהוּל, עַל כֵּן לֹא ת' „קִדְמָךְ“, וְהוּא כְמוֹ „וְאַחַפְלָל אֵל אֱלֹהֵי שָׁמַיִם וְאוֹמֵר לְמִלְךְ“ (נַחֲמ'. ב', ד'. וְה') שְׁהִדְבֹּר שְׁדַבֵּר לְמִלְךְ הִיָּה עֵקֶר כּוֹונָתוֹ תְּפִלָּה לְה' (הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה לְהִרְבֵּ הַג' מַלְבִּים). כִּיּוֹצֵא בּוֹ: „וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם לֹט אֵל נָא אֲדִנִי“ (לְקַמֵּן י"ט, י"ח) ת' „וַיֹּאמֶר לְהוֹן“ אַע"פִּי שְׁהַשֵּׁם קוֹדֶשׁ, וְכֵל יִיחּוּס שְׁאֵלֵיו אֲצֵל הַקֵּב"ה מְתוֹרָג' תְּמִיד בְּלִי „קִדְמִ“, לְפִי שְׁהִדְבֹּר הִיָּה לְהִקְבִּיָּה וְלְמִלְאָכִים, אֲבָל בְּפִסּוֹק שְׁלֵאֲחֲרָיו „אִם נָא מִצְאֵתִי בְּעֵינַיִךְ“ ת' „קִדְמָךְ“, לְפִי שְׁהִיָּה מְכוּוֹן לְכּוֹ הַשֵּׁם לְכּוֹ, שְׁנֹאמֵר בּוֹ „לְהַחְיוֹת אֶת נַפְשִׁי“ מִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְהַמִּית וְלְהַחְיוֹת, (עֵי' רִשׁי" שֵׁם).

(ז) וְאֵל הַבֶּקֶר רִץ אֲבָרְהָם ת' וְלִבִּית תּוֹרִי (סְבוִינִיטָה וּפְתִשְׁגֵן), וְכֵן בַּת' יב"ע, „וְלִבְקִרוּתָא“, מְקוֹם אוֹ בֵּית שְׁכּוֹ הַבֶּקֶר, בְּרוּב סְפִירִים „וְלוֹת תּוֹרִי“ אוֹלֵם נְרָאָה שְׁלִישׁוֹן לוֹת נוֹהֵג רַק בְּכַנֵּי אֲדָם, „לֵךְ נָא אֵל הַצֹּאֵן“ (לְקַמֵּן כ"ו, ט') ת' „לְעֵנָא“ (סְבוִינִי), פְּתִשְׁגֵן וְסְפִירִים עֲתִיקִים) אֲבָל בְּפִסּוֹק „וַיִּקְרָא לְרַחֵל וְלֵלָאָה הַשְּׂדֵה אֵל צֵאנִי“ (לְקַמֵּן ל"א, ד') ת' „וַיִּקְרָא לְרַחֵל וְלֵלָאָה לְחַקְלָא לוֹת עֵינָה“, מְפַנֵּי יוֹפֵי הַלְשׁוֹן, שְׁלֵא לְדַבֵּר אַרְבַּע תִּיבוֹת זֹו אַחַר זֹו בְּלִמ"ד פְּשׁוּטָה.

(י) וְהִנֵּה בֶן לְשֵׁרָה אֲשֶׁתְךָ ת' וְהָא בְּרָא (סְבוִינִיטָה וּפְתִשְׁגֵן) בְּרוּב סְפִיר' „וְהָא בְּרָ“ מְסוּרַת עֵלָיו (בְּרִלִינֵר עֵמ' 17): בֶּן, הֶבֶן דְּמִתַּרְג' בְּרָא ג' בְּאוֹרִי שׁוּב אֲשׁוּב (כֹּאן). עַל הַאֲבָנִים אִם בֶּן הוּא (שְׁמו'. א', ט"ו). כֵּל הֶבֶן הִילוּד (שְׁמו'. א', כב). — כֹּאן תַּרְג' „בְּרָא“ בְּמִפְרִיט, בְּשִׁבִיל מַלְת „וְהִנֵּה“, כְּמוֹ „וְהִנֵּה גְמִלִים בָּאִים“ (לְקַמֵּן כ"ד, ס"ג) ת', „וְהָא גְמִלִיא“ „וְהִנֵּה בָאֵר בְּשֵׁדָה“ (לְקַמֵּן כ"ט, ב') ת', „וְהָא בִירָא“, „וְהִנֵּה חֵלוֹם“ (לְקַמֵּן מ"א, ו') ת', „וְהָא חִילְמָא“, „וְהִנֵּה נַעַר בִּכְהָ“ שְׁמו'. ב', ו') „וְהָא עוֹלִימָא בְכִי“, „וְהִנֵּה אִישׁ עוֹמֵד לְנַגְדוֹ“ (יְהוֹש'. ה', י"ג) ת"י „וְהָא גְבֵרָא“. לְדַעַת ב"ס פְּתִשְׁגֵן הַטַּעַם שֶׁת' כֹּאן „בְּרָא“ בִּידוּעַ, הוּא כְּדִי לְהִרְאוֹת הַטְרַחָא כְּמוֹ „וְלִרְבִּיקָה אַחָ“ (לְקַמֵּן כ"ד, כ"ח) שְׁתַּרְגָּ אַחָא, וְהֵם דְּבָרִים בְּשִׁילִים, כִּי „אַחָ“ תַּרְגוּמוֹ בְּכֵל מְקוֹם אַתָּא. (לְקַמֵּן מ"ג, ו'. וז'. — וּמ"ד, י"ט. — וִירַמ'. ט', ד'). וְעוּד. וּבְפִסּוֹק „כִּי יִלְדְתִי בֶן לְקוֹנִינִי“ (לְקַמֵּן כ"א, ו'), מַלְת „בֶּן“ בְּטְרַחָא וְת' „בְּרָ“ אֲצֵל „אִם בֶּן הוּא“, הַמְּפִרִיט לְפִי שְׁלֵאֲחֲרָיו „הוּא“ (עֵי' מ"ש לְעֵיל ט', כ"ב), וְאַצֵּל „כֵּל הֶבֶן הִילוּד“ מְפַנֵּי ה"א הִידְעָה.

(שֵׁם) וְהוּא אַחֲרָיו ת' וְהוּא אַחֲרוּהִי „לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו“ (לְעֵיל י"ז, י"ט) לְבִנְהוֹו בְּתַרוּהִי. לְשׁוֹן „אַחָר“ שְׁמִירָה לְאִיחּוּר מְקוּמִי, פִּירֵשׁ צַד הָאֲחֹר, הַפּוֹךְ מִצַּד

הַפָּנִים, מְתוֹרָג' בְּלִשׁוֹן „אַחֹר“. „וְהוּא אַחֲרוּהִי“ טַעְמוֹ שְׁהִדְלַת הִיָּה בְּצַד הָאֲחֹר שֶׁל הַמֵּלֶאךָ, וְכֵן אֵל תְּבַט אַחֲרִיךְ (לְקַמֵּן י"ט, י"ז) ת', „לְאַחֲרוּךְ“, לְצַד הָאֲחֹר שְׁלוֹ „אַחֲרֵי הַמִּשְׁכָּן יַחַד“ (בְּמִד'. ג', כ"ג) ת', „אַחֲרוֹי מִשְׁכְּנָא, וְכֵן רַבִּים. אֲבָל כְּשֶׁהַכּוֹוֵה אִיחּוּר זְמַנֵּי תַּרְגוּמוֹ בְּלִשׁוֹן „בְּתַר“, כְּגוֹן „אַחֲרֵי הַמִּבְּוֹל“ (לְעֵיל ט', כ"ט) ת', „בְּתַר טוֹפְנָא“, „אַחֲרֵי תַעֲבוּרוֹ“ (פִּסּוֹק ו') „בְּתַר כֵּן תַעֲיִבְרוּן“, „וְהִדְלַת סִגְר אַחֲרָיו“ (לְקַמֵּן י"ט, ו') ת', „אַחֲד בְּתַרוּהִי“ טַעְמוֹ אַחֲרֵי שִׁיּצָא מִן הַבֵּית, כִּי מִי שְׁסוּגֵר דִּלְת רִגְלֵי לְהִיּוֹת פָּנָיו אֵלֵיהֶם וְלֹא אַחֲרוֹ, וְכֵן „וְנַעַל הַדְּלַת אַחֲרֵיהֶם“ (ש"ב, י"ג, י"ז. ו"ח) ת' „בְּתַרְהָא“ פִּירֵשׁ אַחֲרֵי שְׁהוֹצִיאָה הַחֻצָּה, וְהִיא הִלְכָה לָהּ. —

שְׁנַיִם שְׁהוֹלְכִים זֶה אַחֲרֵי זֶה, יֵשׁ בִּינֵיהֶם אִיחּוּר זְמַנִּי, בֵּין בְּתַחֲלַת הַהִלִּיכָה בֵּין בְּבִיאָה לְמְקוֹם, שְׁהִרְאִישׁוֹן הוֹלֵךְ מְמַקּוּמוֹ וְכֹא לְמְקוֹם הַנְּרִצָּה קוֹדֵם הַשְּׁנַיִם, לְפִיכֵן נוֹהֵג

בו בתרגום לשון „בתר“, כגון „ההולכים אחרו העדרים“ (לקטן ל”ב, כ) ת’ „בתר עדריא“, „עבדך יעקב אחרינו“ (בפסוק שלאחריו) ת’ „אתי בתרנא“, וכן „ותבט אשתו מאחריו“ (לקטן י”ט, כ”ב) ת’ „מבתרהי“, כלומר בהליכתה מאחריו, (אילו נאמר „אחריה“ יהיה תרגומו „לאחורה“, כמו „אחריך“ (פסוק י”ו) „לאחורך“, עי’ לעיל). המשכה ונטיה רוחנית לאיזה דבר דומה להליכה אחריו, כגון „ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם“ (במד’ ט”ו, ל”ט) ת’ „בתר הרהור ליבכון ובתר חיוו עיניכון דאתון טען בתריהון“, „ללכת אחרי אלהים אחריים“ (דבר’ י”א, כ”ח) ת’ „בתר טעות עמטיא, כיוצא בו „בעם אשר אחרי אבשלום“ (ש”ב, י”ג, י”ט) ת”י „דבתר אבשלום“. הכללים האלה נשמרים ומחוקים בת”א ויונתן על נביאים, אבל לא בשאר תרגומים, שאינם מדויקים כל כך.

(יג) האף אמנם אלד ת’ הבקושטא אילד (סביוניטה וכ”י מינכן 114) ברוב ספר’ „הברם בקושטא“. עקר „הבקושטא“ כי מובן שהיא שאלת ספק כיון שחרג’ „צחקה“ — „חיכת“ לשון שחוק, ללמד שלא האמינה ולגלגה (עי’ רש”י לעיל י”ג, י”ו). ומה שכתבתי (שם), גרסא „הברם בקושטא“ אינה מחוורת בהבנה ותוספת לשון שלא לצורך.

(יח) ואברה’ היו יהיה לגוי גדול ת’ ואברהם מוהו יהוי, יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 18): יהיה דמתרג יהוי ג’ באורי’: ואברהם יהיה (כאן). וחברו. (אין לו חבר), ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר (דבר’ ו’, י”ד). למען הקים אתך לו לעם והוא יהיה לך לאלהים (דבר’ כ”ט, י”ב). — על זה הענין יש עוד מסורה (ברלינר עמוד 56): יהיה דמתרג יהוי ה’ באורי’: ואברהם היו (ברא’ י”ח, י”ח). (וחלק) לא יהיה (במדב’ י”ח, כ’). וחברו (לדעת הח’ דר’ לאנדוער: דבר’ י”ח, א’). למען הקים אתך (דבר’ כ”ט, י”ב) כדלעיל. ודין (לא יהיה בך עקר דבר’ ו’, י”ד) המסורה הראשונה משובשת לגמרי, תחת ואברהם יהיה צ”ל היו, וגם כתוב ג’ באורי’ וסמניו ד’, — אבל השניה מדויקת רק מלת „וחלק“ טעות. הח’ דר’ לאנדוער (Letterboode VIII s. 14) מביא המסורה השנית בלא מלת וחלק, ואולי היה כתוב ודב’ ק”ר ת’ של ודבירי קודשיא עי’ ת’ יב”ע והסופר לא הבין וכתב וחלק לא יהיה שהוא כתוב בלא.

ובכור אצלי שסימן לא יהיה וחברו אינו מוסב על במד’. יח’ כ’. ודבר’. י”ח, א’. כי שם לא נמצא בסביוניטה „יהוי“ אלא „יהי“, ואנכי מצאתי בכל הספרים שבאו לידי רק „יהי“ בשני המקומות האלה. אבל בעשרת הדברות „לא יהיה“ בסביוניטה רוב ספרים חדשים וגם ישנים, בספר שמות ובמשנה תורה „לא יהוי“ ורק במעט מועד „לא יהי“, והנה אין ספק שהסימן מוסב על „לא יהיה לך אלהים אחרים“ (שמו’ כ’, ג’) וחברו (דבר’ ה’, ו’). ובוה שייך יותר הסימן „וחברו“, כי בשניהם הלשון שוה לגמרי, מה שאינו אצל „וחלק לא יהיה לך“ (במד’ י”ח, כ’). כי בשני (דבר’ י”ח, א’) נאמר „לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק“ וכי’ — ומה שחרג’ בעשרת הדברות „לא יהוי“ בהרחבת לשון הוא לחווק הענין (כאשר הראתי במ”א אצל הרחבת הלשון), ללמד שהכוונה לא יהיה לך בשום אופן, וכן „לא יהוי בך עקר ועקרא“, אבל במקום שאין הכוונה שלילה נמורה מתורג’, „לא יהי“, כגון „לא יהיה בך אביון“ (דבר’ כ”ט, ד’) ת’ „לא יהי“, לפי שנאמר בסמוך „כי יהיה בך אביון“ (שם פסוק ו’), וכן „לא יהיה בכיסך אבן ואבן“ (דבר’ כ”ה, יג’). „לא יהיה בביתך איפה ואיפה“ (שם פסוק י”ד) ת’ „לא יהי“, לפי שאסורים אך למשקל ולמדה, אבל לצורך אחר מותרים לשמש בהם, וכן „לא יהיה“ אצל חלק ונחלת כהנים ולויים אינה שלילה לגמרי, כי הלויים קבלו „ארבעים ושמונה עיר אתהן ואת מגרשיהן“ (במד’ לט’, ו’), וגם לכהנים שדה החרם, ומה שקנו או שנפל להם בירושה היה נחלתם, והנה לא שייך שם לשון „לא יהוי“, וא”ס שסימן של המסורה מוסב לעשרת הדברות.

(יש) כי ידעתיו ת' ארי גלי קדמי. יש כאן מסורת (ברלינר שם) גלי קדמי י"ב באורי'. אחד מסימני המקומות הוא הלום, והוא ט"ם וצ"ל הלוי, "אהרן אחיק הלוי ידעתיו" וכו' (שמו'. ג', ד'). עי' מאמרי (Jüdisches Literaturbl. Jahrg. IX N. 51) על מסורה זו ועל שלפניה.

מלשון רש"י אינו יוצא בברור אם היתה לפניו הגרסא "ידעתניה" או "גלי קדמי", אבל מ"מ קושייתו במקומה עומדת: "אם תפרשהו כהרגומו יודע אני בו שיצוה את בניו וגו' אין למען נופל על הלשון" (עי' אוג"ר עמוד 36 הערה 44). — "למען הביא ה' על אברהם ת', עם אברהם" (סביניטה) גרסת הספרים "על אברהם", נראה שלא רצה לומר "על" כיון שנאמר אחריו "אשר דבר עליו", "עם" מורה על התקרבות והתדבקות ביותר, כמו "וּתְלַחֵץ אֶל הַקִּיר" (במד'. כ"ב, כ"ה) ת', "ואדחיקת עם כותלא" (סביניטה) שנתקרבה אל הקיר עד שדבקה ודחקה בו, והוא ג"כ לעשות הפרש עם מה שלאחריו "וּתְלַחֵץ רֶגֶל בְּלֵעָם אֶל הַקִּיר" (שם) שחרג', "בכותלא". — "לעשות צדקה ומשפט" ת' "צַדִּיקָא ודינא". בת"א ובת"י על נביאים לשון צדקה מתורג' לרוב, "וכו" או "קושט", ובמחובר עם "משפט" טעמו משפט צדק של שופטים ודיינים, אולם, "צַדִּיקָא ודינא" הוראתו מעשה צדקה וחסד שבין אדם לחברו ומשפט צדק בדין, (ישע'. ל"ב, ט"ו, וי"ו).

(כא) ארדה נא ואראה ת' איתגלי כען ואידין. עי' מ"ש לעיל י"א, ה'.

(שם) הכצעתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה ת' הכבילתהו דעלת לקדמי עבדו אעביד עימהו גמירא אם — תיבין ואם — לא אתפרע. (סביניטה פתשגן ועוד ספר' עתיקים). ברוב ספרים: "אעביד עמהו גמירא אם לא תיבין ואם תיבין לא אתפרע". ואינו מחזור בלשון, וכן כתוב באוג"ר (עמוד 37 הערה 48): "שאם היה אונקלוס רוצה לומר לא אתפרע, לא היה אומר בלשון זה אלא, בלשון אשכוכ להון כמו שאמר בקין "עתיד לאיחפרעא מנך אם לא תתוב ואם תתוב ישתבך לך" (לעיל ד', ז') והנה הגרסא "אעביד עימהו גמירא" קשה להולמה. ב"ס פתשגן האריך בפירושו יותר מדי, והאוג"ר מביא תוכן דבריו: "כי אעביד עמהו גמירא אין ענינו אעשה בהם כלה אבל אעשה בהם סליחה, וראייתו מפני שלא אמר אעביד בהון ואמר עמהו, שהוא על הרוב לשון חבה, גם הוא מוכיר ס' המלמד שפירש גם הוא כיוצא בזה, והביא ראיה מפסוק ויקח את גומר בת דבלתים שחרג' יונתן ואתנבי עליהו דאם יתבון ישתבך להון, הנה לשון גומר נדרש על התשובה ועל הסליחה, אף כאן אעביד עמהו גמירא אסלה להון אם תיבין ואם לא אתפרע: עוד הביא פירוש אחר לבעל המלמד: אם כצעתה עשו אעשה בהם כלה לכלותם, ובין אם שבים ובין אם לא שבים אתפרע מהם ונקח לא אנקם". ע"כ לשון האוגר.

הפירוש שלשון "אעביד עמהו גמירא" ענינו סליחה אי אפשר לקבל, ומה שאמר "עמהו" ולא "בהון" אינה ראיה, כי לשון כלה מתורג' כמעט בכל המקומות בלשון עביד גמירא עם, ומפסוק "ויקח את גומר" (הוש'. א', ג') ג"כ אינה ראיה, כי "גומר" בעברי נדרף עם "גמל", ונוהג בין לגמול טוב ובין לגמול רע, אבל לשון "עביד גמירא" בארמית אין ענינו אלא כליון. וגם מה שפירש המלמד בין אם שבים ובין אם לא שבים אתפרע מהם, אינו נכון לפי שזה נגד דרכי אונקלוס ונגד דברי חז"ל שאין דבר שיעמוד מפני התשובה, דוק ותשכח כי אצל כל אזהרת פורענות מוסיף אונקלוס התנאי של תשובה, ולא יאמר כן, לפי שהשומעים יכולים לחשוב שהתשובה אינה מועלת וימנעו מלעשות תשובה, וכבר מבאר שנשמר אונקלוס תמיד מלהוציא דבר לפני המון שאפשר להיות למכשול להשומעים. ועוד אם היתה הכוונה אם שבים ואם לא שבים, צ"ל מוטעם אם — תיבין ואם לא אתפרע, ולא ואם תיבין בוקף שהוא מפסיק גדול. לענ"ד פירש התרגום כך הוא:

ה"א של "הקבילתהו"ן" ה"א השאלה, אבל אינה נגד הכבוד לפי שתרג' "ואראה" — "ואידיו", ואין לומר שהיא תמיהה קיימת, כמו "הנגלה נגלתי" (ש"א. ב' כ"ו), כי שם ת"י "איתגלאה איתגלית" במוחלט וכן "הראית כי נכנע אחאב" וגו' (מ"א. כ"א, כ"ט) ת"י "הא הויחא", הנה ראית במוחלט. נראה שה"א לתמיהה קיימת אינה נוהגת בארמית. — "כלה" ת' "אעביד עמהון גמירא" כרש"י ושאר

מפרשים. — מלות "אם — תיבין" הם מאמר בפני עצמו, כמוכח מהוקף. אבל לשון "כלה" בעברי וכן "אעביד עמהון גמירא", אין כוונתו כלה ונחרצה כרגע, אלא אביא עליהם מאורעות רעות שיכלו בהן מעט מעט, כמו, "כליתם מאנו קחת מוסר" (רמ"ה, ג'), "כלה אתה עושה את שארית ישראל" (יחז"ל, י"א, י"ג) ת"י "גמירא את עביד עם שארא דישראל" שמוסב על מיתה פלמיה ועל הגלות. לפי זה כוונת התרגום אעשה אותם כלה מעט מעט, באופן שהיה להם פנאי לעשות תשובה, ולשון "אם תיבין" טעמו כדי שישבו, כיוצא בו "והיו ימיו מאה ועשרים שנה" (לעיל ו', ג'), "ארכא יהיב להון מאה ועשרין שנין אם יתובון", שג"כ הכוונה כדי שישבו"ן" (עי' מ"ש שם). וכן במכילתא (על פסוק "ימינך ה' נאדרי בכח" (שמו'. ט"ו, ו'): "וכן אתה מוצא באנשי סדום שהארכת להם לעשות תשובה ולא עשו וכו' ונאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש וגו' אם עשו תשובה הרי מטר ואם לא גפרית ואש" עי' ת' יב"ע לקמן פסוק כ"ד. — "ואם לא אדעה" ת' "ואם לא אתפרע" טעמו אם לא ישוּבו אתפרע, פירש "אדעה" לשון "וידוע בהם את אנשי סכות" (שופ'. ה', ט"ו), וכמו שנדרש (ב"ר פ' מ"ט): אודיע בהם מדת הדין בעולם. — ועוד י"ל שמלות "אם תיבין" לשון קצר כמו בפסוק, ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא" וגו' (שמו'. ל"ב, ל"ב) פרש"י: "ועתה אם תשא חטאתם הרי טוב ואינו אומר לך מחני ואם אין מחני וזה מקרא קצר וכן הרבה" ע"כ, והתרגם שם כלשון הכתוב בלי שום שנוי, וכען אם שבקת לחוביהון ואם לא מחני כען" וכו' והנה גם כאן מקצר אונקלוס כדרכו על צד היותר אפשרי, והכוונה "אם תיבין" הרי טוב ואינו אתפרע, "ואם לא אתפרע". הנה התחכם אונקלוס לתלות הפורענות על תנאי כפול של תשובה, על ידי תוספת שתי מלות בלבד, והשוה כל שאר התרגם לגמרי ללשון הכתוב, אבל האחרונים לא הבינוהו ושנו הלשון כפי דעתם והשחיתוהו.

(כג וכד) האף תספה צדיק עם רשע ת' הברגו תשיצי. כאלו נאמר "הבאף" (ועי' רש"י). נראה שלא רצה לתרג' "האף תשיצי" לפי שהיו משמעותו רבוי פעולת, "תספה" לפעולה אחרת, לא זו בלבד אלא אף תשיצי צדיק עם רשע, לפי שהיה די לומר "התספה צדיק עם רשע", או "התספה גם צדיק עם רשע". (כה) להמית צדיק וכו' ת' לשיצאה ולא "לקטלא" לפי שמוסב למעלה "האף תספה" שתי תשיצי. (ועי' נחל"ג).

(כו) הואלתי לדבר ת' אסניתו למללא, וכן לקמן פסוק ל"א, (סבינו, פחשגן וספר' עתיקים) נ"א "שריתי". מסורת עליו (ברלי' ע' 18) הואלתי כלהון אסניתו תרג'. — "אסניתו" אין משמעותו הרבית, כדעת המפרשים, כי אין ליישבו עם לשון "הואלתי", וכן כתב הח' מהרש"ד (עי' באור נחה"ש): אסניתו לשון רבוי ולא ידעתי לכונו עכ"ל, אבל טעמו הגדלתי. לשון גדולה בעברי שמוסב לדבר גופני, ברוחב ובקומה, מתורג' בל' "רב", אולם גדולה רוחנית נוהג בה לשון "סגי". כגון "גדול עוני" (לעיל ד', י"ג), "חשכה גדולה" (לעיל ט"ו, י"ב), "עוד היום גדול" (לקמן כ"ט, ו') "ותגדל חסדך" (לקמן י"ט, י"ט), "יגדל נא כח ה'" (במד'. י"ד, י"ו) בכלן התרגום בל' "סגי". "הואלתי" פירש אונקלוס לשון גדולה ועצמה, כמו "הררי אל", "יש לאל יד", והכוונה הגדלתי לדבר, דברתי גדולות וקשות לפניך ואני עפר ואפר ומוסב למה שאמר "האף תספה" וכו', "חלילה לך מעשות" וכו', "חלילה לך השפט

כל הארץ לא יעשה משפט", והוא לפי דרשת חו"ל: "ויגש אברהם מצינו הגשה למלחמה ולפיוס ולתפלה ולכל אלה נכנס" (עי' רש"י פסוק כ"ב).

יט, (ג) ומצות אפה ויאכלו ת' ופטיר אפא להון ואכלו. הוסף מלת "אפא" לזווג המלות עם, "ויעש להם' משתה", עמ"ש לעיל ג, ז) (ו) והדלת סגר אחריו ת' בתרוהי. (עי' לעיל י"ה, י').

(ח) אשר לא ידעו איש ת' דלא ידעינין גבר. שלא ידע איש אותן, אבל, "וכל אשה יודעת גבר" — "דלא ידעא משכבי דכורא", כי שם הכוונה רק הטף קטנות שאינה יודעות בין זכר לנקבה מותרות להחיות אבל גדולה אף בתולה נהרגת. — (ט) וישפט שפוט ת' והא דאין דינא. הוסיף, "והא" להטעים הענין שהם דברי ריבות ונאצות. "שפוט" מקור ת' "דינא" שם, נראה שרומז, למה שנדרש (ב"ר. נ') "דין שדנו ראשונים אתה בא להרוס".

(יב) עוד מי לך פה ת' עוד מא לך הכא (סביוניטה) גרסת הספרים, "עוד מאן". מסורת עליו (ברלינר עמוד 19): מי דמתרג' מא ב' באורי' מי לך פה (כאן). מי לך כל המחנה הוה (לקמן ל"ג, ח'). לפי שכוונת המאמר: מה שיש לך עוד קרובים בעיר הוצא מן המקום, והמלאכים לא שאלו מי הם הקרובים, עוד י"ל שהכוונה עוד מה לך פה להתפלל עליהם, כפי דרשת חכמינו (ב"ר) עד כאן היה לך רשות ללמד סניגוריא עליהם מכאן ואילך אין לך רשות. ואצל "מי לך כל המחנה", לא שייך על מחנה לשון "מאן לך", אלא "מא לך" לאיזה צורך הוא לך, "מאן" שייך רק על בני אדם "מי אלה לך" (שם פסוק ו') ת' "מאן אילין לך", "מי האיש הלזה" (לקמן כ"ד, ס"ה) ת' "מאן גברא דיכ"י".

(שם) חתן ובניך ובנותיך ת' חתנך ובנך ובנותך (סביוניטה, פתשגן ועוד) ברוב ספר, "חתנא" בפתשגן כתוב: "חתנך" וכן מצאתי בספר אחד מדויק ונראה הטעם כדי לזווג המלות "עכ"ל. ועי' אוג"ר (עמוד 37 הערה 48). במסרה להח' דר' לאנדויער (Letterboode VIII p. 54) חתנך ס"א חתנא ובכל דוקא חתנך ר"ל ובכל ספר מדויק חתנך.

(טו) שתי בנותיך הנמצאות ת' דאשתכחא מהימנן עמך. נראה שדייק לפי שמלת הנמצאות מיותרת, שהכוונה הנמצאות עמך נאמנות, לפי שהיו מאמינות ולא הלכו אחר ארוסיהן: — "פן תספה" ת' "דילמא תילקי" צ"ע מדוע לא תרג', "תשתיצי", כמו "האף תספה" (לעיל י"ה, כ"ד) ת' "תשתיצי".

(טז) בחמלת ה' עליו ת' בְּדַחַם ה' עלוהי (סביוני' כ"י מינכן 114 ועוד), והספרים מתחלפין, "כדחם", "כרחים", "בדרחים", והראשון עקר. לשון "רחים" אינו נכון, כי "חמל" לבד תרגומו בכל המקרא בל' "חום", רק כשבאים "חמל" עם "חום" ביחד, תרגם "חום" בלשון המקרא "חום" ולשון "חמל" מתורגם "רחים", כגון "לא תחום עינך עליו ולא תחמול" (דבר'. י"ג, י"ח) ת' "לא תחום" — ולא תרחם", וגם הגרסא "כדחם" אינה מדויקת, "כדחם", טעמו בשעה שחם, כמו "כהוציאם" (בסמוך) ת' "כדאפיק" וכן "בעטרו" (לקמן מ"א, מ"ו) ת' "כד קם", "בדחם" משמעותו נתינת טעם, כמו "באשר ה' אתו" (לקמן ל"ט, כ"ג) ת' "בדמיטריה ה' בסעדיה", "בשמוע ה' את תלונותיכם" (שמו'. ט"ו, ח') ת' "בדשמיען קדם ה'" וכו' וכן רבים.

(יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה ת' כד אפיק יתהון (סביוני' פתשגן ועוד), ברוב ספרים, "כד אפיקו" ל' רבים. עקר "כד אפיק" לשון יחיד, כפי דרשת חז"ל (ב"ר) "ויחיוקו האנשים בידו וכיד אשתו וגו' מי היה זה רפאל אתיבון והא כתיב ויוציאוהו וינחואו וכתיב ויהי כהוציאם אותם החוצה, א"ל קרון דבתריה ויאמרו המלט על נפשך אין כתיב אלא ויאמר המלט על נפשך לדעת רבותיונו אין מלאך אחד

עושה שתי שליחות ולא שני מלאכים שליחות אחת (ב"ר ריש פ', נ'). לפי זה לשון "כהוציאם אותם" הוא כמו "ותראהו את הילד" (שמו' ב', ו'). — ויאמר המלט על נפשך. ת' "חוס על נפשך". "המלט" ת' "חוס" כדי שיאמר "על נפשך" כלשון הכתוב, אילו תרג' "אשטיויב" היה צ"ל "ית נפשך", וגם למנוע הכפל כיון שתרג' אחריו "ההרה המלט" "למורא אשטיויב".

(יט) לא אוכל להמלט ת' לית אנא יכול. משמעותו העדר היכולת לגמרי וכן (במד'. י"א, י"ד. וכו', ל"ו. דבר'. א', ט'. ול"א, ב') אולם "לא אוכל לעשות" (פסוק כ"ד) ת' "לא איכול", משמע מניעה לפי שעה מתוך איזו סיבה, וכן "לא אוכל לקום מפניך" וגו' (לקמן ל"א, ל"ה) ת' "לא איכול".

(כא) את העיר אשר דברת ת' דבעיתא עליה. ת' "דברת" ענין תפלה לפי שלא נאמר "אשר אמרת", כמו "אל המקום אשר אמר לו" וגו' (לקמן כ"ב, ג') והוא לפי דרשת רבותינו (שבת י', ב') הנה נא העיר הואת קרובה לנום שמה והיא מצער (פסוק כ') "מתוך ששייבתה קרובה עונותיה מוצערים", עי' רש"י.

(כ"ו) ותבטאשתי מאחריות' מבחרוהי. פירש בהליכתה אחריו (עמ"ש לעיל י"ח, ה').

(לב) ונחיה מאבינו זרע ת' בנין. "לחיות זרע על פני כל הארץ" (לעיל ו', ג') ת' "לקיימא זרעא". לפי שבנות לוט נכנסו להעמיד בנים ולא לקיום עצמם ת' "בנין" כמשפט לשון ארמית (עי' מ"ש לעיל ט', ט'), ואצל הבהמות שלא נכנסו לתבה להוליד ולדות אלא כדי שישארו בחיים שיהיו בעצמם אחר כך כזרע לקיום המין תרג' "זרעא". (עי' לעיל ט, ט'. ציון ה'. —

(לג) ותשכב את אביה, (לד) שכבתי אמש את אבי ת' עם אבוהא — עם אבא. מסורת עליו: סימן שכיבה דעריות את קרא ית תרג' חוץ משכיבה דבנות לוט את קרא עם תרגום. ר"ל אצל כל לשון שכיבה בהוראת בעילה מלת "את" תרגומה "ית", חוץ משכיבה של בנות לוט שבה "את" מתורג' "עם". הטעם כי בכל שאר מקומות נאמר לשון שכיבה במוסב לאיש שהוא הפועל ושייך בו "שכיבה", אבל אצל בנות לוט שאינן בועלות לשון שכיבה אינו בעילה אלא שכב אחד העם את אשתך" (שם פסוק י') התרגום בסכיניטיטה בשניהם "ית", וכן נכון לפי מסורה זו, ובכל שאר ספרים שתחת ידי בשניהם "עם".

כ. (ג) ויבא אלהים אל אבימלך ת' ואתא מימר מן קדם ה' לות אבימלך. כיוצא בו אצל לבן (לקמן ל"א, כ"ד), ואצל בלעם (במד'. כ"ד, ט'). וכי'. לשון ביאה במוסב להשי"ת מתורגם מפני הגשמת התנועה בשנוי לשון, אצל ישראל: "הגני בא אלך" (שמו'. י"ט, ט'). ת' בל' "מתגלי לך", "בא האלהים" (שמו'. כ', י"ז) ת' "אתגלי לכון ה'", וכן "ה' מסני בא" (דבר'. ל"ג, ב'); אולם לנביאי או"ה לא נראה השי"ת כלל אבל בא אלהים קול אומר בלבד (ר"ע ספורנו).

(ו) ויאמר לו האלהים בחלום ת' ואמר ליה ה'. בקצת ספרים, ואמר לי מימר מן קדם ה', והוא שלא לצורך כי אמירה אינה נגד הכבוד, לפי שבמאמרות הבריא נאמר בכלן "ואמר ה'", וכן "ואמר ה' לדג" (יונה ב', י"א) ת' "ואמר ה'", ואף "ואמר ה' אל בלעם" (במד'. כ"ב, י"ב) ת' "ואמר ה'" בכל הספרים.

(ז) השב אשת האיש ת' איתח גבר (סבינו', שח' ומ"ג משנ' רפ"ו) ברוב ספרים "איתח גברא". ואינו נכון, כי הקב"ה צוה ששייבנה לפי שהוא אשת איש, ולא מטעם שהיא אשת אברהם, ומה שנאמר "כי נביא הוא" אינו נתינת טעם להחשבה אלא תשובה על דברי אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעתי בה א"ל כי נביא הוא ויודע שלא נגעת בה עי' רש"י.

(יג) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי ת' כד טעו עממיא בחר עובדי דיהון

ויתי קריב ה' לדחלתיה מבית אבא, (בסביוניטה „וית" בשאר ספרים „ית). מפני הכבוד הסיר פעולת ההטעייה מהש"ת ותרג' לפי דרשות חו"ל (ב"ר) „הלואי נהדרו הדין קריא בתלת אפינ וניפוק דיו", והנה דרשו אותו בשלשה אופנים, ובכלל נתלה ההטעייה באו"ה. „התעו" ת' „כד טעו" וגו' פעל עמוד, כמו „והשחתם" (דבר. ד', כ"ה). לפי התרגום מלת „התעו" נפרדת מן „אותי", הוא נגד פסוק הטעמים. ומה שכתוב באוגר (עמוד 21) „גם בעל הטעמים עשה אלהים מבית אבי כמו אלהי בית אבי, כלומר כשהכריחוני גלולי בית אבי לעזוב ארץ מולדתי" עכ"ל, ולפי זה השם חול, והוא כדעת מהרש"ד (עי' באור נתה"ש), ואינו מיישב אל לבו, כי הוא הלך מארץ מולדותו בציוות הש"ת ולא מפני הגלולים, ועוד איך יעשה בעה"ט השם חול שהוא קודש לרובא דרובא דעות רבותי, ונלע"ד שדלעת בעל הטעמים הוא לשון קצר, וכדוש השני של ר' חנין (ב"ר) „ובשעה שבקשו או"ה להטעות אותי נגלה עלי הקב"ה ואמר לי לך לך", ושיעור הכתוב „ויהי כאשר התעו אותי (דעמים לקחני) אלהים מבית אבי", כמו שפירשתי לעיל. — וגם מה שכתב ב"ם עוטה אור שאונקלוס תרג' בתחלה השם חול ואחר כך קודש אינו נכון, כי סברה זו דוחה אונקלוס בידים במה שבחר בלשון „בחר עובדי דיהון" להראות שאינני תרגום של מלת „אלהים", שאילו יהי תרג' של אלהים היה אומר „בחר טעון", כדרכו בכל מקום, „אלהים אחרים" ת' תמיד „טעות עממיא". וזו אחרי אלהיהן" (שמו'. ל"ד, ט"ו) ת' „בחר טעותהון", וכן כל כיוצא בו. „אותי אלהים מבית אבי" ת' „ויתי קריב ה' לדחלתיה מבית אבא", פירש: ואותי לקח ה' ליראתו מבית אבי, מוסב על שאמר לו הקב"ה לך לך מארצך וגו' (לקחה למעלת קדושה נאמרת בארמית בלשון „קריב"), (עי' הכללים לעיל ב', י"ט), ויש עוד לפרש „קריב ה' לדחלתא מביא אבא", שקרבני ליראתו של בית אבי, לפי דרוש השלשי „בשעה שבקשו לתעות מדרכי של הקב"ה העמיד להם שני גדולים משל בית אבי שם ועבר והיו מתרים בהם, ובוה סובל התרגם כל שלשה הדרושים.

(טז) הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ת' כסות דיקר חלף דשלחית דברתיך וחזית יתיך וית כל דעימך. (כך הגרסא בסביוניטה, פתשגן כ"י מינכן 114 ועוד ספר' עתיקים) „ובדפוסים אחרונים הוסיפו ואמרו דיקר עינין, להשוות התרגום אל העברי והוא שבוש, כי וחזית יתיך הוא תרגום של עינים כאשר פירש רש"י לשון האוגר. — „כסות דיקר" הוא תרגום של מלת „כסות", כמו „כתנות" (לעיל ג', כ"א) ת' „לבושין דיקר" עי' מ"ש שם. „עינים" ת' „חלף דשלחית דברתיך וחזית יתיך", צ"ע כי לכאורה מלות „דשלחית דברתיך" הוספה שלא לצורך, הלא די שיאמר „חלף דחזית יתיך", וי"ל שהכוונה על ששלחתי ללקחך מן אברהם, ומוסב למה שאמר „הנה נתתי אלהי כסף לאחיך", הכסף לאחיך על שלקחתך ממנו והעלמתך מעיני, והכסות על העינים שלי ששלמו בך, וכמו שפורש בת' המיוח' ליבי"ע „חלף דאתכסית מן עיני דאברהם ליל חד", ועי' רש"י.

כא, מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה ת' מתימן דאמר לאברהם וקיים דחונק בנין שרה. (סביוניטה, כ"י מינכן 114. מ"ג, ש' רפ"ו, וש"ח) ברוב ספר' „מאן מתימן", ואינו נכון כי דרך אונקלוס להחליף כעין זה השאלה להחלטה, וכן „אשר מי אל בשמים" וגו' (דבר. ג', כ"ד) ת' „דאת הוא אלהא" וגו', (ועי' אוגר' עמוד 38 הערה 52). לפי המסורה (ברלינר עמוד 62) תרגום של „מלל" לנהרדעאי „דאמר" — לסוראי „דייטר" אבל בחבורו על תרגום אונקלוס ח"ב, עמוד 8 בהגהות כתב הח' דר' ברלינר, שלפי גרסת הסוראי „דייטר" כוונת התרגום: „נאמן אשר הבטיח לאברהם וקיים ההבטחה" וגו' והוא טעות כי „דייטר" לשון עתיד אין משמעותו אשר הבטיח עבר, וצ"ל דוקא „דאמר" כגרסת הסוראי, ונראה כי סוראי גורסין „מאן מתימן דייטר", והיא גרסת הרמב"ן, והוא פירש כוונתה עי"ש.

(יב) אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך ת' על עולימא. הר' הג' ב"ם נחל"ג העיר בצדק: כי כל "הנער" שבפרשה זאת (לקמן פסוק י"ז. י"ח. י"ט. וכ') ת' "רביא" (ילד), וכאן ת' "עולימא" כפשוטו. אבל מה שכותב כי זו סיועה לדעת רוז"ה שפי' "על אודות בנו" שבפ' הקודם היינו יצחק, שהרע לו שהחמס הוזה היה מסכת יצחק, ולהבדיל "הנער" כאן שקאי על יצחק מהשאר המוסכים על ישמעאל ת' פה "עולימא", אינו נכון, כי מכאן ואילך קורא לישמעאל "רביא", מאחר שקראו הכתוב ילד (פסוק י"ד), לפי מדרש חז"ל שהכניסה בו שרה עין הרע ונעשה חולה וניטש. ואין שום הכרח לומר שהצטער אברהם בשביל יצחק, ולחתור אחר טעם רחוק, שהוא הסבה של החמס הוזה, הלא יותר קרוב שחם על ישמעאל בנו, ומוכח ממה שאמר לו הקב"ה "וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי ורעך היא" ובתרג' המיוחס לרב"ע נאמר בפירוש, "על עוסק ישמעאל בריה".

(יז) וישמעאל אלהים את קול הנער ת' ושמיע קדם ה' קליה דרביא (סביני, ופתשגן) ברוב ספר' "ית קליה". כתוב באוג"ר (שם הערה 58) "והוא שבוש, וכן כי שמע אלהים את קול הנער" ת' "שמיע ק' ה' קליה דרביא". וכן בכל לשון שמיעה האמור כלפי מעלה, מחליש התרג' המליצה ועושה הדבר נשמע אל האל, ואין "ית" נופל בו, כיוצא בו: "כי ידעתי את מכאוביו" (שמו"ג, ז') ת' "ארי גלי קדמי כיבהון", וכאלה רבים בנפעלים.

(יט) ויפקח אלהים את עיניה ת' וגלא ה'. "ונפקחו עיניכם" (לעיל ג', ה'), ונתפקחה עיני שניהם" (שם פסוק ז') ת' "מתפתחן" — "ואיתפתחא". אצל אדם וחוה היתה פתיחת עינים לגמרי, לפי שהיו עורים ממש (עורון שכלי). וכן "לפקוח עינים עורות" (ישעי' מ"ב, ז') ת' "לפתחא", אבל הגר פקחה היתה רק הבאר היתה מכוסה מעיניה, והקב"ה היה מגלה עיניה לראות הבאר, ת' בלשון גלוי, כיוצא בו "ויגל ה' את עיני בלהם" (במד' כ"ג, ל"א) ת' "וגלא ה'" ונו' לראות את המלאך, וכן (מ"ב, ז', י"ג, וכ').

(כ) ויהי רבה קשת ת' והוה רביא קשתא. (סביניטה) טעמו ויהי הנער קשת וכן עקר. בספר השרשים לרבי יונה אבן גנאה הובאה הגרסא "רביא קשתא", וגם במכלל יופי עיי"ש. — "קשתא" כמו קשת בעברי טעמו אומן לירות בקשת, כמו חמר גמל (עי' רש"י) "רבה" ת' "רביא", כפרש ר' יונה אבן גנאה, וכן מפורש בחוברת הערוך לר' שלמה פרחון: "רבה קשת פ' נער, ותנן הרובים שומרים שם פ' פרחי כנהג" עכ"ל, וכן בהעתקה הרומית (factusque est juvenis sagittarius (vulgata) ולא יתכן לפרש מלת "רבה" טורה, כי בוזה היה צ"ל "קשת" או "בקשת", וכן בב"ר. פ' נ"ג: "רבה מתלמד בקשת" פ' במ"כ "רבה מלשון רביא כלומר נער".

כב, (ב) אל ארץ המדינה ת' לארע פולחנא, פירש לארץ העבודה מקום בית המקדש, כדרשת רבותינו (ב"ר. נ"ה) "מקום שהוראה יוצאת, שהיוראה יוצאת לעולם, מקום שהקטרת קריבה; דרשו טוריה לשון מר דרוו, מור ואהלות.

(שם) והעלהו שם לעלה ת' ואסיקה קדמי תמן לעלתא. "ואסיקה" (סביניטה) ציווי, ברוב ספר' "ואסיקה" שבוש, כי הוא תרגום של "ויעלהו" עבר, (פסוק י"ג). והוסיף מלת "קדמי" כדי שיהי להדרש כדברי חז"ל (ב"ר. נ"ז) "לא אמרתי לך שחטתו אלא והעלהו, לשם חיבה, אמרתי לך אסיקניה, וקומת דברי, ועתה אחתיניה"; לשון "אסיקה קדמי" יכול להיות משמעותו העלהו לפני לשם חיבה, שיהי שם לפני כשאתה מקריב עולה, אבל "אסיקה תמן לעלתא" אין משמעותו אלא העלאה להקריב אותו. ב"ם לחו"ש מפרש איפכא שלא כדרשת רבותינו, אולם כבר הוברר שאונקלוס תרג' תמיד שיסכים עם הדרוש, חוץ מענינים שביארתי לעיל ד', כ"ג.

(ח) אלהים יראה לו השה ת' קדם ה' גלי אימרא (סביניטה ופתשגן). ברוב ספרים „גלי ליה” והוא מיותר, כי מלת „קדם” היא תרגום של „לו”, כי כל לשון „לי” „לו”, „במוסב להשי”ת מתורג’ „קדמי” „קדמהי”, עי’ אוגר (עמוד 35 הערה 35). (יב) כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ת’ ארי כען ידעית (סביניטה ורוב ספר’ עתיקים) והספרים מתחלפין „יִדְעָנָא”, „יִדְעָנָא”. עקר „ידעית” לשון עבר, ידעתי מכבר שאתה ירא אלהים, ועכשו הראית יראתך בפועל „ולא חשכת” וכו’ (עי’ רמב”ן), „יִדְעָנָא” שבוש עצום כי הוא תרגום של „יִדְעָנָא” ל’ עבר ורבים, „יִדְעָנָא” לשון הווה, יודע אני, וכל לשון ידע במוסב להשי”ת מתורג’ בלשון „גלי קדם” מפני הכבוד, ולא תרגם בלשון „כען גלי קדמי” לפי שיהי חרוף וגדוף, כביכול עכשו נודע ולא קודם לכן.

(יג) וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחו ת’ זוקף אברהם ית עינהו יתר אילין וחוא והא דכרא אחיד. לשון „בתר אילין” הוא תרגום של מלת „אחר” (עי’ רש”י), ולא תרג’ לפי סדר המלות בכתוב: „זוקף אברהם את עיניו וחוא והא דכרא”, לפי שאפשר לטעות שמוסב על המלאך שהיה מדבר אתו, שנראה לו בתמונת איל, (אוג”ר נתיב ח’ עמוד ח’), כיוצא בו „הנה בין קדש” וגו’ (לעיל ט”ו, ט”ו) ת’ „הא היא בין”, עמש”ש. „וחוא והא דכרא אחיד” (סביניטה ועוד) ברוב ספרים, „דכרא דרא”, והוא טעות, ואולי היו קוראים „אחד”, או שהוסיפו מדעתם, כי גם בת’ המיוח” ליב”ע „דכרא חד”, אולם מ”מ לא נאמר כן באונקלוס מעקרא, כי איננו לפי טהרת לשון ארמית, דוק ותשכח בת”א ובת’ יונתן על נביאים. בשאר תרגומים נמצא לפעמים „האחד” מתורג’ „חדא”, לפי שאינן מווקקים בלשון כהראשונים. כל לשון „האחד” שבטקרא שהוא ל’ זכר מתורג’ „חד” בנפרד, „חדא” אינו אלא לשון נקבה, „אחת”, „אחת”. והנה אצל שם המספר יסודי אינו נהוג המפריש כלל בארמית. יש מהמפרשים אומרים שצ”ל „אחרא אחיד” המקור אצל הפעל, אבל גם זה שבוש, כי „אחיד” קל, וצ”ל „מיחד אחיד”.

(יד) ויקרא שם המקום ההוא ת’ ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא כאן ת’ „ויקרא” בשני לשונות עבודה ותפלה, כיון שהקריב והתפלל על העתיד, אבל „ויקרא לו אל אלהי ישראל” (לקמן ל”ג, כ’), „ויקרא שמו ה’ נס” (שמו”י, ט”ו) ת’ „ופלח” לבד, שהביאו קרבן להודות על הנסים שנעשו להם, ולא התפללו, ובמקומות אחרים ת’ בל’ „וצלי” לבד, הכל לפי הענין. — „שם המקום ההוא” ת’ כמו „שם במקום ההוא”. — (שם): „ה’ יראה” ת’ „אמר קדם ה’ הכא יהוון פלחין דריא” הוסיף מלת אמר (סביניטה ורוב ספרים בלאו”ו) וכן עקר, כי הכוונה שהתפלל: „ה’ יבחר ויראה לו המקום הזה” וכו’ (עי’ רש”י). — (שם): „אשר יאמר היום בהר ה’ יראה” ת’ „בכין יחאמר ביומא הדין בטורא הדין אברהם קדם ה’ פלח”. הטעם לכן יאמר ביום הזה, גם בזה האיר רש”י ז”ל עינינו בהבנת התרגום, „היום הזה” משמעותו בימים העתידים, שיאמר בכל הדורות בהר ה’ יראה עפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה (רש”י בשם מ”א), כלומר שיהיו ישראל מזכירים תמיד העבודה שעבד אברהם בהר הזה, ושיעמוד להם הזכות הזה להושיעם מכל צרה.

(יח) אשר שמעת בקולי ת’ דקבילתא במימרי (בסביניטה כמו בשאר ספרים) רק כאן נמצא בסביניטה „קביל במימרי” בבי”ת, בכל שאר מקומות „למימרי”, כיאות לפי דרכי הלשון, (עי’ פתשגן דבר’ ח’, כ’), ולא ידעתי טעם השנוי, אולי משגה הוא.

חיי שרה.

כג, (ב) (לספד לשרה ולביתה ת' למיספדה לשרה ולמיבכה) (סביוניטה ורוב ספרי) בהרבה ספרי ה' של "למיספדה" בלא מפיך, ואינו נכון, כיון שאומר "לשרה" מוכח שטלה "למיספדה" מקור, אילו היתה שם היה צ"ל "למיספדא דשרה", כגרסת פתשגן, ויכול לומר "למיספד לשרה", אולם כדי לזווג המלות אומר למיספדה.

(ו) שמענו אדני ת' קביל מינא ריבוננא. "ויאמרו אליו לא אדוני" (לקמן מ"ב, י') "ויאמרו בי אדני" (מ"ג, כ') ת' "ריבוני" לשון יחיד, וכן בכלם, לפי שאחד מדבר בשם האחרים, אבל כאן אף אם נהי שאחד מדבר, אבל במחובר ללשון "שמענו" יתכן "ריבוננא" ל' רבים, ואולי גם זה לזווג המלות.
(שם) נשיא אלהים ת' רב קדם ה'. לפי שמוקמינן שכל השמות אצל אברהם קודש, אין לפרשו ענין גדולה ורוממות (עי' נתל"ג).

(ח) אם יש את נפשכם ת' אם רעוא נפשכון (סביוניטה פתשגן וכ"י מינכן 2).
וכן "אם יש נפשכם" (מ"ב. ט', ט"ו) ת"י "אם רעוא נפשכון", "רעוא" בינוני פועל ל"ג, כמו "כאשר תאוו נפשך" (ש"א. ב', ט"ו) ת' "כמא דרעוא נפשך". ברוב ספרים "אם רעוא נפשכון", ובקצתם "אם אית" וגו'; בגרסא "רעוא נפשכון", "רעוא" שם, (כמו לעיל ה' ד'. וה' — לקמן כ"ד, מ'). לענין הראשון עקר, כי דרך אונקלוס לבאר הכוונה האמיתית כראוי בקוצר היותר אפשרי, וזה יתרונו ותפארתו.

(ט) בכסף מלא יתננה לי ת' יתנה לי (סביוניטה וכ"י מינכן 2) ברוב ספרי "יתנינה", אולם מסורת עליו (ברלינר עמוד 76) יתנה יפה. וכן נכון לפי הכללים שבארתי שמו. י"ג, י"א. ועי' עוד מ"ש (Jüd. Litteraturbl. Jahrg. X, Nr. 10).

(יג) אך אם אתה לו שמעני ת' ברם אם את עבד לי טיבו קבל מיני. לא תרג' כפרש"י, "לוי דתקבל מיני", כי בזה מלות "אם אתה" מיותרות, ועוד שאין דרך המבקש טובה מזולתו לדבר בלשון הלואי או מי יתן שתעשה לי כך. לפי התרגום מלות "אם אתה לוי" לשון קצר, ומלת "לוי" לשון "לוה", כמו "לוה אישי אלי" (לקמן כ"ט, ל"ד), ומעמו אם אחה נוטה לטובתי שמעני. ועי' רמב"ן.

(שם): קח ממני ת' סב מיני. לפי משפט הלשון צ"ל "קביל מיני", כמו "קח נא את ברכתי" (לקמ'. ל"ג, י"א) ת' "קביל כען" (עי' הכללים שכתבתי לעיל ב', ט"ו), אולם למנוע הכפל אחר שתי "שמעני" — "קביל מיני" ת' בלשון "סב".

(ט"ו) עבר לסחר ת' מתקבל סחורא בכל מדינא (סביוניטה) גרסת הספרי "מדינתא", "בכל מדינא" נכון שמשמע בכל המדינות, כל "מדינתא" טעמו בכל המדינה ומשמע במדינה זו לבד. ומה שהקשה ב"ס פתשגן: "צ"ע איך לא תרגם לסחורא או בסחורה" עכ"ל, יש ליישב כי "סחורא" משמע שניהם, לסחורא לקנותה וגם בסחורא למוכרה.

כד, (ג) ואשיבעך בה' ת' ואקיים עלך. "ונקית משבעתי ואת" (פסוק ח') ת' "מטומתי דא" הפעל ת' בלשון קיים והשם בל', "מומתא". הטעם מפורש בסמוך בסימן ה. הח' ב"ס עוטה אור כתב (כלל ה' ציון ט'): השבועות יתחלקו לשני ענינים, א' הוא לקיים דבר בלי שום תנאי אשר יוכל להשתנות, ואלה הם שחרגם בלשון קימא, ב' הבאים אל תנאי שהוא תלוי בדבר מן הענינים וכאשר יהיה הדבר כן יקום השבועה, ואם לא ינוקה מן השבועה, וכן בכלל זה השבועה לברר האמת, כי גם זה הוא תלוי בדבר האמת, ואלה הם שחרגם בלשון מומתא עכ"ל, והנה הכל דברים בטלים ורוח ישאם, כי

הם נגד האמת. מה שאומר: „לקיים דבר בלי שום תנאי וכו' אלה הם שחרגם בלשון קימא" אינו אמת, כי מצינו הרבה פעמים שתי הלשונות במוסב על שבועה אחת כגון כאן, וכן בפסוק „נקיים אנחנו משבועתך הוה אשר השבעתנו" (יהוש' ב', י"ז. וכו') ת"י בשניהם „מטומתיך הדא דקיימתא עלנא", וכן „כאשר נשבעתם לָהּ" (שם ו', כ"ז) ת"י „כמא דקיימתון לָהּ", והוא תלוי בתנאי של קשור תקות חוט השני, ושיהיו כלם נאספים אצלה בכית. כיוצא בו „וידר יעקב נדר", (ברא'. כ"ח, כ') ת' „וקיים יעקב קים", וכן במד'. כ"א, ג'. — שופ'. י"א. ל'. וכלם על תנאי; וכן מה שאומר כל שהוא על תנאי מתורג' בל' „טומתא" אינו אמת, „וישבע יהושע בעת ההיא את בני ישראל" (יהוש'. ו', כ"ז), „וישבע אותם בכית ה'" (מ"ב. י"א, ד') ת"י „ואומי", כיוצא בו „ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם" (ש"א. י"ד, כ"ו) ת' „כד אומי אבוהי", וכן „השבע השביע אביך את העם" (שם פסוק כ"ח) ת' „אומאה אומי אבונך", וכל אלה בלי שום תנאי ותליה בדבר, ועוד ביותר הרחיק מן האמת ושכל הישר באמרו: „וכן בכלל זה השבועה הבאה לברר האמת (כגון שבועת הדיינים והשבועת סוטה), כי גם זה תלוי בדבר האמת", שוטו שמים! מי איכא שבועה שאינה תלויה באמת הלא כל שבועה היא לאמת הדבר, או שכן היה לשעבר, או שיהיה כן לעתיד. ובעבור שזה הוא היסוד ואבן הפנה לכל מאמרו הארוך, יש לדון בנקל על תכונתו.

לשון שבועה בעברי מסתעף בארמית בשלש לשונות בפעל: קיים, ימי, אֶשְׁתָּע; בשם: קים, קיום, מומי שבועא.

א הפעל קיים.

הנפעל „נשבע" מתורגם בפעל „קיים" עם מלת הגוף כמו שהוא בעברי, „השבעה לי" (ברא'. כ"א, כ"ג) ת' „קיים לי", „וישבע לו", (שם כ"ד, ט') „וקיים ליה", וכן בכנוי „אשר נשבעתי" (שם כ"ג, ד') „דקיימתי". ההפעיל „השביע" בכנוי מתורג' בשמוש מלת „על", „ואשביעך" (כאן) ת' „ואקיים עלך", „אבי השביעני" (ברא'. ג', ה') „קיים עלי", כאשר השביעך" (שם פסוק ה') „כמא דקיים עלך". הטעם כי בכנוי „קיימני", „קיימך" משמעו „החייני", „החייך", כמו „החיתנו" (ברא'. ט"ו, כ"ה) ת' „קימתנא", ותחיינה את הילדים" (שמו'. א', י"ז) ת' „וקיימא". „השביע את" ת' „אומי ית", (עי' סימן ב').

ב' השם קים, קימא. ברא'. כ"ו, ג'; — במד'. ל', ג'; דבר'. ו', ח'; יהוש'. ט', כ'.

הוראתו וזיקו מתוך השבועה שמוטל על המושבע, בין שהוא נשבע בעצמו, ובין שוולתו משביעו והוא מקיימה ע"י שאומר אמן וכדומה. — בכל המקומות שהשם „קים" הוא חרגום של „שבועה" הוא מורה על החיוב שנתקיים ונתקבל

מצד המושבע; לכן „ונקית משבועתי זאת" (ברא'. כ"ד, ח') ת' „ממומתי דא" ולא „מקיימי דין", לפי שחתי משמעו מן החיוב שקבלתי עלי, וכמו „ושבועתו ליצחק" (תהל'. ק"ה, ט'. ודה"א ט"ו, ט"ז) ת' „וקיימיה", שהכוונה כביכול החיוב שקבל הקב"ה עליו, וכן אתה מוצא „נקיים אנחנו משבועתך אשר השבעתני" (יהוש'. ב', י"ו, וכו') ת"י „מטומתיך", ולא „מקיימך", לפי שאינו חיובה של רחב, לשון „טומתא" משמע מאמר השבועה מפי המשביע, (עי' סימן ה), ומעם „מטומתי" „מטומתיך": מהשבועה שאמרתי — שאמרתי.

ג. קיום. ויק'. ה', ד'; במד'. ל', י"א. וי"ד. —

השם „קיום” נמצא רק אצל נדר ושבעת איסר שחל בקיום בעלמא, כשאומר על דברים המותרים לו הרי אלו אסורין עלי ואע"פ שאין שם שבועה כלל ולא הוכרת השם ולא כנוי (רמב"ם ה' נדר' פ"א, ה"א), או שאומר הרי זה לי כקרנן או כדומה, וכן שאומר איני אוכל ככר זה כזה שכבר נשבע עליו (עי' שבועות כ', א'), ואולי י"ל שלשון „קיום” רומז על איסר שנתקיים מכבר, והוא איסור מיתפס בשבועה, (עי' בסוגית הגמרא שם).

ד'. פעל ימי, אפעל אומי

נגזר מן לשון „אמר”, הוא תרגום אצל כל לשון „אלה” במקרא שהוראתו שבועה. אלה בהוראת שבועה: ברא'. כ"ד, מ"א. וכ"ו, כ"ח; ויק'. ה', א'; דבר'. כ"ט, י"א. וי"ג; אבל בהוראת קללה תרגומו „לוטא”, במד'. ה', כ"א. וכ"ג; דבר'. כ"ט, ט"ו. וי"ו. וי"ח. — אצל לשון שבועה בעברי נהג הפעל „אומי” רק כשיבוא ההפעל בשמוש מלח „את”, ברא'. נ', כ"ה; שמו'. י"ג, י"ט; במד'. ה', י"ט. וכ"א; יהוש'. ו', כ"ו; נאמר: „וישבע יהושע בעת ההיא לאמר”, הוא לשון קצר, ושיעורו „וישבע יהושע את העם” (עי' באור); „ש"א. י"ד, כ"ו, וכ"ח; שם כ', י"ז; מ"א. י"ח. י. — כל לשון „השביע את” ת' „אומי ית”, כדי להשוות מלח „ית” לשון הכתוב „את”, ועוד לפי שלשון „השביע את” נמצא רק אצל מלך או נביא שמשביע אחרים, והשבעת סוטה ע"י כהן, השבעות האלו חמורות ביותר ויתכן בהן לשון „אומי” שהוא נדרף עם „אלא”, ומה שנמצא „והנשבעים בה' והנשבעים במלכם” (צפנ'. א', ה') ת"י הראשון „דקיימון”, והשני „דיימון”, הוא למנוע הכפל.

„לא תשא את שם”, „אשר ישא את שמו” בעשרת הדברות ת', „לא תימי” — „דימי”, לפי שלא נאמר בכתוב בלשון שבועה, „לא תשא”, „אשר ישא” ענינו אמירה ודבור עי' רמב"ן וכן „ואם חי ה' יאמר” (רמ'. ה', ב') ת"י „ואם בשמא דה' יימון”

ד"י. השם מומי, מומחא

הוראתו מאמר השבועה והאלה שהמשביע מוצא מפיו, כמו „שבועת ה' תהיה בין שניהם” (שמו'. כ"ב, ה') ת' „מומחא דה' תהי בין תרויהון”, וכן „ולקח בעליו” (שם) ת' „ויקביל מריה מיניה מומחא”, „ושמעה קול אלה” (ויק'. ה', א') ת' „וישמע קל מומי”, „בשבועת האלה” (במד'. ה', כ"ג) ת' „במומחא דלוטא” הכללים האלה נחוקים ונשמרים רק בתרגום אונקלוס ות' יונתן על נביאים שלשונם מדויק ומוזקק ביותר, אבל לא בתרגומים על כתובים, ותרג' המיוה' ליב"ע ות' ירושלמי על התורה, שלשונם נוטה בהרבה ענינים מטהרת שפת הראשונים.

ו'. אשחבע פעל

נוהג בתרגום תמיד אצל שבועה לשקר מוחלט, כמו „ונשבע אל שקר” (ויק'. ה', כ"ב) ת' „ואישחבע על שקרא”. וכן בכל שאר מקומות: „ויק'. ה', כ"ד; וי"ט; ב'; רמ'. ה', ב'. וו', ט'; הוש'. ד', ט"ו (בת"י „לאתשחבעון לשקר” וגו'). מלאכי ג', ה': אולם בפסוק „כל הגונב מזה כמות נקה וכל הנשבע כזה כמות נקה. ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר” (וכר'. ה', ג'. וד') ת"י „וכל דמקיים לשקר” — „ולבית דמקיים בשמי לשקרא”; „לא תרג' בלשון „אשחבע”, כי לדעת חז"ל (שבועות ל"ט, ב') אין כאן המונה שבועת שקר ממש, אלא הגונב דעת הבריות שאין לו טמון אצל חבירו וטענו בחנם ומשביעו אפילו כשהנתבע נשבע באמת ורק טענת התובע היא שקר, וכן כשנשבע על דעתו קניא דרבא, שגונב

דעת הדיינים ומרמה את חברו, אע"פ שמה שנשבע בפיו אינו שקר, הרי זו שבועת שוא ונענש עליה.

ז. השם שבועא שבועתא.

מורה בת' אונקלוס וינתן על נביאים על שבועה חמורה שהיא כחרם, ושהעובר עליה חייב מיתה בת' אונקלוס נמצא רק פעם אחת: „כי יד על כס יה" (שמו'. י"ו, ט"ז) ת' „בשבועא אמירא דא", שהקב"ה נשבע להכריח עמלק ולמחות את שמו (עי' מ"ש שם). בנבאים: א', כי השבועה הגדולה היתה לאשר לא עלה וכו' מות יומת" (שופ'. כ"א, ה') ת"י, „ארי שבועתא רבתא הות" (עי' רמב"ן ויק'. כ"ו, כ"ט). ב', „כי ירא העם את השבועה" (ש"א. י"ד, כ"ו) ת' „ארי דחיל עמא משבועתא", היא שבועת שאול „ויאל שאול וכו' ארור האיש אשר יאכל לחם" וגו' (שם פסוק כ"ב), וינתן עבר עליה בשוגג, ונהרג אם לא פדו אותו העם. ג', „מרוע לא שמרת את שבועת ה'" (ט"א. כ', מ"ג) ת' „ית שבועתא דה" הצווי ששמעי בן גרה נהרג על שעבר עליה. ד', „על שבועת ה' אשר היה בינוחם" (ש"ב. כ"א, ז') ת' „על שבועתא דה' דבינהון", השבועה והברית בין דוד וינתן נפרעו מן דוד, כמו ששינו בגמרא (יומא כ"ב, ב') „בשעה שאמר לו דוד למפיושת „אמרתני אתה וציבה תחלקו את השרה" (ש"ב. י"ט, ל') יצתה בת קול ואמר' לו רחבעם וירבעם יחלקו את המלכות" וזה מרומו בתרגום יונתן (ש"א. כ', ט"ז) „ובקש ה' מיד אויבי דוד" ת' „ואתפרע ליה ה' מיד שנאי דוד" (עי' רש"י שם). חוץ מד' מקומות האלה לא נמצאתי השם שבועה בתרגום על נביאים, ועוד „ושבועת שקר" (זכר. ח', י"ז) ת' „ושבעתא דשיקרא", ככל לשון שבועה לשקר, (סימן ז').

(ה) אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי ת' למיתי בתרי. כל לשון הליכת וזלחו ממקום אחר למקום המדבר מתורג' בלשון ביאה, וכן לקמן פסוק ח'. ול"ש. וכו' כ"ו; במד'. כ"ב, י"ד. ול"ו, וכן רבים ועי' עוד שמו'. י"ד, י"ט.

(י) וכל טוב אדניו בידו ת' וכל טוב. (סביוניטה, פתשגן ורוב ספרי' עתיקים) נ"א „וכל שפר". והראשון עקר, כמו לקמן ט"ה, י"ח, כ'. וכ"ג. מ"א. ח', ט'. ועי' רש"י ורמב"ן. — (שם): „אל ארם נהרים ת' „לארם דעל פרת". כן תרגם לשון „נהר" סתם בכל המקרא, ושלא כרש"י.

(יא) ויברך הגמלים ת' ואשרי גמליא. תרג' לשון חניה לפי הענין, כדרך הבהטות לנוח על הברכים. — (שם): אל באר המים ת' עם בירא דמיא (סביוניטה פתשגן ועוד ברוב ספרים „לבירא"). לשון פתשגן: „עם בירא". כלומר בסמוך כענין עם באר לחי ראי, עם אבן הווחלת". ועי' אוג"ר.

(יב) ותכל לה שקותו ותאמר גם לגמליך אשקה עד אם כלו לשותות ת' ושיציאת לאשקיותיה — — — עד דיספקון למשתי. „ותכל להשקותו" שמעמו כאשר השלימה פעולת השקאתו ת' „ושיציאת" — ולא שייך לומר „וספיקת לאשקיותיה", כי ההסתפקום אינה מצד המשקה אלא מצד השותה, ועוד כי לדברי ר' יוחנן דציפורן (ב"ר, ס') לא שחה כדי ספוקו אלא ממצמץ ומביט בה (וזה יסוד להגרסה „שתי בה מסתכל" (פסוק כ"א ע"ש) פתשגן וכ"י מינכן 114—1. אבל „עד עם כלו לשותות" יתכן „עד דספיקו למשתי", כי הגמלים אינן פוסקים עד ששתו כדי ספוקם — „עד דיספקון" (כך הוא בסביוניטה ועוד). לשון עתיד וברוב ספרי' „די ספקון", והוא לשון עבר אבל צ"ל ספיקו, והראשון עקר, כי דרכו תמיד כעין זה לתרגם בלשון עתיד, כמו „עד אם דברתי דברי" (פסוק לג'), ת' „עד דאמליל פתגמי". וכן „עד אשר אם עשיתי" (לקמן כ"ח ט"ו) ת' „עד דאעביד", וכן רבים.

(כא) והאיש משתאה לה ת' וגברא שהי בה מסתכל (סביוניטה ורוב ספרים) לשון שהייה (עי' רש"י). מלת „לה" ת' „בה מסתכל" לפרש טעם השהייה, שהביט

בה והתפלא על יופיה ועל מעשיה, ותוספות כזה רגיל למאד מאד בתרגום, ואין שום הכרח לומר שיש כאן ערבוב ב' פרושים, כי הכוונה נכונה והלשון מדויק, ואם נפרש בדרך זה אין לדבר שיעור.

(כב) עשרה זהב משקלם ת' מתקל עשר סלעין דהבא מתקלהון. הוסיף מלת "מתקל", לומר שמשקל שניהם ביחד היה עשרה שקלים, כפי דרשת רבותינו שהוא רמז לעשרת הדברות שבלוחות (עי' רש"י), ומה שהוסיף מלת "מתקל" (שמות ל, כ"ג. וכ"ד) אצל הבשמים, הוא לברר קצור לשון הכתוב שחסר בו מלת "משקל".

(כג) הגידי נא ת' הָאָהָרָא כען (סביוניטה ורוב ספרי' עתיקים) בפתשגן הָאָהָרָא, היוד נראה, והוא צווי לנקבה, לוכר "תו" (לקמן ל"ג, מ"ט). ברוב ספרים בשניהם "תו", שבוש, כי הוא תרגום של "הגיד" לשון עבר (לקמן ל"א, כ'. וט"א, כ"ה).

(כד) בית אַחֵי אדני. יש בו מסורת (ברלינר עמוד 22) סימן קדמיתא בית אַחֵי אדני (כאן) אַחֵי תרג', בתרא את כת אַחֵי אדני (פסוק מ"ו) אַחֵי תרג'. בדפוס סביוניטה וקצת ספרים הוא איפכא, "בית אַחֵי אדני" (כאן) אַחֵי לשון יחיד, ובאחרון, "את בת אַחֵי אדני" אַחֵי לשון רבים וגרסא זו יש ליישבה על נכון, "בית אַחֵי אדני" טעמו למשפחת אדני, ולא תרג' "בית אַחֵי" לשון רבים, שלא לכלול בו משפחת לוט בן הרו, "בית אַחֵי" ל"י משמע בית אח אחד, כלומר בית נחור לבד, אבל, "את בת אַחֵי אדני". לא יכול לתרג' בת אַחֵי דרבנני לשון יחיד, כי כבר בארתי (לעיל ט', ט'). סימן א'), כי לשון סמיכות בכנוי הקנין שלאחריו דל"ת מורה על סמיכות היותר קרוב, ואצל קרובים על קרבת היותר סמוך, לפי זה "בת אַחֵי" דרבנני יהי משמע בת אחיו טמש, והוא איננה בתו של נחור אלא בת בנו, אבל יתכן לומר על רבקה, בת אַחֵי דרבנני לשון רבים, לפי שהיא בת שניהם, בת אביה ובת אבי אביה. — והנה לענ"ד אין לתמוך על מסורה זו; דוק ותשכח כי כל מסורה שנותנת סימן מורה על דבר חידוש, שמלה עברית אחת מתורגמת במלות שונות במקומות שונים לפי הענין, אולם כאן אין חידוש כלל וכלה שלא לצורך, כי מטיילא ידענו כי אַחֵי ת' אַחֵי ל"ר, אַחֵי ת' אַחֵי ל"י, וקרוב אצלו שנפל טעות במסורה וצ"ל איפכא.

(לב) יופתה הגמלים ת' ושרא מן גמליא (סביוניטה ופתשגן) ונכון, שהתיר החבלים והרצועות ונטל הכר מעליהם, וכן הוטם מפיהם כדרשת רבותינו, ברוב ספרים "ושרא גמליא" אינו מחזור. כי לא היו אסורים.

(לז) אחרי וקנתה ת' בתר דסיבת, פעל אחד שהוקינה, ולא תרג' "בתר סיבתה", לפי שלאחר השיבה אין עוד חיים.

(מא) כי תבוא אל משפחתי ת' ארי תהך לורעיתי. לשון "הך" מורה לפעמים על התעסקות באיזה דבר, והכוונה כשתבוא להתעסק בדבר הזה עם משפחתי, שתדבר עמהם ותעשה הכל כראוי, או "והיה אם לא יתנו לך והיית נקי מאלתי". כיוצא בו, ובקהלם" (לקמן מ"ט, ו') ת', ובאחכנושיהון למהך" טעמו בקהלם ללכת לעשות הדבר, וכן "כל העם הזה על מקמו יבא בשלום" (שמו'. י"ח, כ"ג) ת', "על אתריה יהך בשלם" משמעותו שניהגו בכל עסקיהם על מקומם בשלם, אם תהי הכוונה שילכו בשלום למקומם היה נאמר "למקומו" כיוצא בו "ויששכר באהליך" (דבר'. ל"ג, י"ח) "ויששכר במהכך למעבד זימני מועדיא בירושלם" פירש כשתתעסק לקבוע המועדים בירושלים, ועל כן לא אמר "לירושלם" (עמש"ש) ועוד שאלה

משבט יששכר שהיו ראשי סנהדראות מושבם בירושלים, ולא היו צריכים ללכת לשם לעבר הדשים ושנים.

(מב) אם ישך נא מצליה דרכי ת' אם אית כען רעוא קדמך לאצלחא אורחי, לא תרג' „אם איתך כען מצלה אורחי“ כתיב"ע, לפי שאינו דרך כבוד כלפי מעלה לומר „אם איתך“ שמשמע אם ישך במציאות.

(מה) לדבר אל לבי ת' למלא בלבי (סביניטה ורוב ספרים) בקצתם „עם לבי“, והוא טעות אוג"ר. אבל במסורה (לעיל כ"א, ב', וברלינר עמוד 20): כל מילולא עם בר מן י' — וזה איננו מן המנין וצ"ע, אולם נראה שהוא חסר במסורה, וכן חסר בה „אליהם“ ויק'. י', י"א; ע' פתשגן דבר'. ב', א'. (ס) את היי לאלפי רבבה ת' לאלפין ולרבון. נראה שלא תרג' „לאלפי רבון“.

לפי שהוא כעין גוומא; ומה שנאמר הרבה כחול הים וכוכבי השמים, הוא בבחינת שאי אפשר לספורם, ולא כמספרם ממש. ובבאור מהרש"ד הובא בשם הרד"ק שענין סמיכות במספר על חיבורו כענין וי"ו החבור, וענינו לאלפין ולרבבות.

(סב) ויצחק בא מבוא באר וכו' ת' ויצחק על במיתוהי מבירא וגו' (ביניטה וכ"י מינכן 114 ורוב ספרי עתיקים) נ"א „אתא במיתוהי מבירא“ — „על במיתוהי מבירא“. הראשון עקר, „על במיתוהי“ משמע שנכנס למקום בבואו, וכן מוכח מלשון „ויצא יצחק“ וגו' (בפסוק הסמוך) „אתא“ משמע ביאה בלא כניסה; והגרסא „ממיתוהי מבירא“ אינה עולה יפה מפני כפל המ"מ, ולפי התרגום לשון „מבוא באר“ שעורו „מבוא מבאר“, המ"מ נמשכה גם למלה „באר“.

(סג) לשוב בשדה ת' לצלחה, ענין תפלה, וכן „שרה אמו“ ת', והוא תקנין עובדהא וגו', שניהם כפרש"י לפי דרשת חו"ל.

כה (ג) ובני דדן היו אשורם ולטושם ולאמים ת' למשירין ולשכונין ולנגון.

הח' המפורסם ר' יעקב ריפמאנן פירש „אשורם לדעת התרגום מגוע „שרא“ בארמי שהוא לשון חניה ומעמו למחנות; ותחת „לשכונין“ הגיה שצ"ל „ולשונין“ תרגום של „ולטושם“, שהוא מן „ללטוש איש את מחרשתו“ (ש"א י"ג, כ"ו), „חרבו ילטוש“ (תה"ל ד', י"ג), שהוא לשון שנינה; „ולאמים“ הוא לדעת התרגום מרכב מן לאמי ים, לכן תרגם „ולנגון“ שהם יושבי האיים עכ"ל, והנה הראשון נכון, אבל

„שונים“ רחוק לע"ד שיהי תואר לאומה, אלא הנכון כפירש הרמב"ן „לטושם“ הם השוכנים באהלים שהם נושעים על פני האדמה, כי הלמ"ד והנו"ן יומרו במקומות רבים כמו לשכה נשכה עכ"ל, וגם אין צורך לחלק מלת „ולאמים“ לשתי תיבות, כי מצינו „לאמים“ נדרף עם „איים“ (ישע' מ"א, א'. — ושם מ"ט, א'). וגם מתאים התרגום אונקלוס לדברי רבי שמואל בר נחמן (ב"ר. ס"א): „אע"ג דאינון „דאינון מתורגמין“, כך הגרסא במדר' רבת דפוס פ"פ דאדר משנת הצ"ב ובילקוט דפוס וויניציא ישן נושן, והשתא אתי שפיר, כי רשב"ן בבלי היה לפיכך הוא אומר אע"ג דאינון (כלומר הירושלמיים) מתרגמין כך, מ"מ כולם ראשי אומות הן כת"א. ולא כמו שהוא ברוב ספרים שלנו וגם ברמב"ן „דאינון מתורגמין“; וזוהו תסיר קושיה הר' הג' ב"ס נתינה לגר עיי"ש, ואין צ"ל שהיתה לפני רשב"ן הגרסא בת"א „תגרין ולפרין“. מתורגמין ואומרין תגרין ולפרין וראשי אומין כולהון ראשי אומות הן, לא שהיו „תגרין ולפרין“ (סוחרים ואומנים), אלא כת"א, שהשמות האלו תוארים לאומות שבני דדן היו ראשים עליהן.

(ח) וכן ושבע ת' סיב ושבע (סביניטה וספרים עתיקים) הטעם כפי הרמב"ן: שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה, וכן בת' יב"ע „ושבע כל טובא“, ברוב ספרים „ושבע יומין“, נראה שהאחרונים הוסיפו מלת „יומין“ לפי שנאמר ביצחק „וקן ושבע ימים“ (לקמן ל"ה. כ"ט)

כו (ג) לך ולזרעך ת' לבנך, וכן

(ד) והרבתי את זרעך — ונחתי לזרעך ת' בנך — לבנך (סביוניטה ורוב ספרים) אבל גם בהרבה ספרים עתיקים נמצא „לכרך“, „כרך“, „לכרך“ לשון יחיד, נראה שהוא לרמוז שמוסב על יעקב ולא אל עשו, אולם הוא נגד המסורה (ברלינר עמוד 14): כל זרעך בנך תרג' בר מן א' כי זרעך הוא. (לעיל כ"א, י"ד) שמוסב על ישמעאל.

(ז) כי טובת מראה היא ת' שפירת חיוו. „והנערה טובת מראה“ (לעיל כ"ד, ט"ז) ת' „שפירא למיחוי“, נראה ההפרש אצל הנערה ת' „למיחוי“ פעל, כלומר שהיתה טובה לראות, לפי שפנויה הכל יכולים לראות את יפיה, אבל אחר שנשאת היתה יפת מראה בעצמה, ולא טוב שאחרים מסתכלים בה מפני הצניעות, והראיה שאצל שרה „כי אשה יפת מראה את“ (לעיל י"ב, י"א) ג"כ „שפירת חיוו“, אבל לקמן מ"א, ב'. ג. ד. ת' השם „מראה“ בלשון „למיחוי“ לפי שהכוונה לראותן.

(ח) מצחק את רבקה אשתו ת' ית רבקה; וכן „שכב אחד העם את אשתך“ (פסוק י') ת' „ית איתתך“, בכל שאר ספרים „עם רבקה“ — „עם איתתך“. „ית“ נכון לפי המסורה (עי' מ"ש לעיל כ', ל"ג).

(י) כמעט שכב ת' כועיד פון שכיב. תוספת מלת „פון“ מורה שהפעולה או היות הדבר תלויה ואינה ודאית. (וק'. י"א, מ"ג במד'. י"א, כ"ט. וי"ב, כ"ט), וכן בשלילה תלויה (ברא'. ל"א, מ"ב. במד'. כ"ב, ל"ג. דבר'. ל"ב, כ"ו). ועי' עוד מ"ש (לקמן ל"א, כ"ז).

(יד) ועבודה רבה ת' ואבודה סגי. נ"א „פולחנא“ מסורת עליו קרא ותרגום (ברלינר עמוד 58). לדעת ב"ם פתשגן משמעותו שהיו לו עבדים ושפחות הרבה כראב"ע וי"א עבודת שדות וכרמים כרשב"ם, ורש"י פירש פעולה רבה (עי' ש), ואין להכריע, לפי שהתרגם שוה ללשון הכתוב הוא סובל גם כל הפירושים האלה.

(כב) עתה הרחיב ה'. לנו ת' אפתי ה' (סביונ' ורוב ספרים) בפתשגן „יפתי“ לשון עתיד. ב"ם אוג"ר כחב עליו בזה הלשון: וגם זה דרך כבוד כלפי מעלה, כי באמרו עתה הרחיב נראה כמי שמסיר בטחונו מהאל; שאומר אך עשרתי מצאתי הון, והתחכם אונקלוס לפרשו עבר במקום עתיד, כלומר עתה אני רואה שהאל ית' גור להרחיב את גבולי ולהגדיל את חילי; ונכון הוא מאד עכ"ל. בצדק השיג עליו ב"ם לחו"ש שאין כאן התחכמות, ובאמרו „עתה הרחיב ה' לנו“ איננו כמי שמסיר בטחונו מן האל, אדרבא הוא נותן הוראה להשי"ת שהרחיב להם וישם ה' מבטחו

שיפדה אותם בארץ, וזה שתרג' „ופרינו“ — „ויפשיננא“ לשון עתיד, וסביוניטה ורוב ספרים) נ"א „וניפוש“ כרש"י, אולי לפי הגרסא „וניפוש“ יתכן „יפתי“, כיון שתולה ההתרחבות בעצמו נכון שיראמר בתהלה ירחיב ה' לנו ומתוך כך נפרה בארץ, שאם לא כן נראה כאלו אינו צריך עוד לעזרת ה', מאחר שהרחיב ה' לנו הוא יפרה מאליו. (עי' מ"ש שמו'. כ"ג, ל').

(כו) ואחות מרעהו ת' וסיעת רחמיהי (סביוניטה פתשגן כי"י מינכן 114. 148. 2. ועוד) ברוב הספרים „רחמיהי“ עקר „רחמיהי“ בלא ט"ם כי לא מצינו בת"א ובת' יונתן על נביאים השם „מרחמא“, השם „אהב“, „מאהב“ מתורג' בכל מקום „רחמא“, וכן „ואל מרעהו“ (ש"ב. ג', ה') ת"י „רחמיהי“ ורש"י פירש „מרחמיהי“ מקצת אוהביו, אבל „סיעת רחמיהי“ משמעותו ג"כ מקצת אוהביו כמו „חבל נביאים“ (ש"א. י', ה') ת' „סיעת ספריא“ שמעמו חבורה של נביאים ולא כלם.

(כח) תהי נא אלה בינותינו ובינך ת' תחקים כען מוטתא דהות בין אבהתנא ביננא ובינך, פירש „בינותינו“ אשר בינוניתו, שיחקים מחדש הברית שכרתו אבותינו, עכשו בינונו ובינך, עי' רש"י.

(לה) ותהיין מרת רוח לצחק ולרבקה ת' והואה מסרבן ומַרְגָּוֹן על מימר יצחק ורבקה. פירש „מורת רוח“ לשון „אשר ימרה את פיה“ (יהושע. א', י"ח) ולשון הכעסה ועצבון, כמו „על מר נפשי“ (ישעי. ל"ח, ט"ו), (עי' רש"י), ומה שהקשה הג' ב"ס נתל"ג שלשון „על מימר“ נופלת על סרבון ולא על רוגז, הלא מצינו „מרו ועצבו את רוח קדשו“ (ישעי. ס"ג, י') ת"י „סריבו וארגונו על מימר נביי קודשיה“; ומה שתרג' כאן „מַרְגָּוֹן“ ולא מַרְגָּוֹן, ידוע שאצל פעל שבנין הקל פעל עומד, כמו „רַגְוֹ“, בנין הכבד שלו לפעמים הוראתו כבנין אפעל.

כו (ב) לא ידעתי יום מותי ת' לית אנא ידע. לא תרג' „לא ידענא“ (כמו לעיל ד', ט') כי זה משמע איני יודע עכשו, „לית אנא ידע“ משמעותו שהוא מכוסה לגמרי, כי יום המיתה מכוסה מכל אדם, והוא כלשון „לית אנא יכיל“ (עי' לעיל י"ט, י"ט), כיוצא בו „ואנחנו לא נדע“ (שמוי. י', כ"ז) ת' „לית אנחנא ידעין“, לפי שהדבר תולה ברצון השי"ת. — „יום מותי“ ת' „יום מותי“ (סביוניטה פתשגן וכ"י מינכן 2. 114.) ברוב ספרים „יומא דאימות“, אולם מסורת עליו (ברל' עמוד 58) יום מותי קרא ותרגום. וכן ככל המקרא: „יום מותו“ (שופ'. י"ג, ז') „יום מותיה“, „יום מותה“ (ש"ב. ו', כ"ג) „יום מותה“, „יום מותך“ (שם כ', י"ג) „יום מותך“, כיוצא בו „לפני מותי“ (פסוק ז'), „לפני מותו“ (פסוק י') ת' „קדם מותי“, „קדם מותו“, בכל אלה בתרגום השם „מות“; אבל „במותו“ (במד'. ל"ה, ל"ט. דבר'. ל"ד, ז') שטעמו בשעת מיתתו, תרג' „כד מית“, וכן „אחרי מות אברהם“ (לעיל כ"ה, י"א) ת' „בחר דמית“, „אחרי מותי“ (דבר'. ל"א, כ"ז) ת' „בחר דאימות“, וכן „בשנת מות המלך אחז“ (ישעי. י"ד, כ"ח) ת' „בשנת דמית“. בכל אלה תרג' בפעל; הטעם כי השם „מות“ בארמית הוראתו לא לבד הגויעה, אלא אף לאחר מיתה כל זמן שהוא מת, כגון „כל הנגע בהם במותם יטמא“ (ויק'. י"א, ל"א) „לאביו וגו' — לא יטמא בהם במותם“ (במד'. ו', ד') ת' „במותהון“, והוא דוקא לאחר מיתה, לפיכך לא שייך לתרג' „בחר מיתת אברהם“, כי זמן היותו מת מושך עד התחיה. וכן „ואהרן בן שלש ועשרים שנה במותו“. אין לתרגם „במותיה“ שיכול להיות משמעותו כל זמן היותו מת, כיוצא בו „בשנת מות“ אינו מחוור, כי משמעותו בשנה שלאחר מיתתו ולא בשנה שמת בה. אבל „יום מותו“, „לפני מותו“ ת' בשם: „מותיה“ לפי שאי אפשר לטעות.

(ה) לצוד ציד להביא ת' לאיתאה. כל לשון הבאה אצל יצחק מתורג' בל' „אעיל“ ענין הכנסה, כלומר הכנסה לביתו לפי שהיה סומא וכלוא בבית, חוץ מכאן אצל „לצוד ציד“ לפי שלא הביא לו הציד אלא אחר שעשה אותו מטעמים, וכן „הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים“ (פסוק ז') ת' „איתא לי צידא“.

(ו) שמעתי את אבך מדבר ת' שמעית מן אבוך ממלל, ויש עליו מסורת (ברלינר עמוד 23), אולי לא ת' „שמעית ית אבוך ממלל“, לפי שהאב איננו מה שנשמע לאוזן אלא הדבור, ושעורו כמו „מאת אבין“, וכן בפסוק „אשר שמעתי מאת ה' צבאות“ (ישעי. כ"א, י').

(ט) שני גדיי עיון טובים ת' תרין גדיי עיון טבין, (פסוק טו) „ואת ערות גדיי העזים“ ת' „גדיי בני עיוי“ וכן כל לשון „גדי עזים“ שבמקרא מתורג' „גדי בר עזי“ — „גדיי בני עיוי“, אולי אינו צריך להוסיף כאן „בני“ לפי שלאחריו „טבין“ שמשמע זכרים.

(יב) והבאתי עלי קללה ת' ואיתי עלי לוטין (סביוניטה ובולונויניא ועוד) ברוב ספרים „ואיהי מתי“ ואינו נכון, כי לשון הווה מורה על תמידות הפעולה, והכוונה על ידי פעולה זו, „ואיתי“ לשון עתיד נוהג על מה שיהיה פעם אחת.

(יג) עלי קללתך בני ת' עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלך, לא תרג' כיב"ע, שאם יתקלל הבאנה הקללות עליה, מפני כבודה של רבקה וכבוד יעקב, כי אינה מליצה נשגבה, וגם יעקב לא יעשה הדבר על תנאי כזה; אלא תרג' הכוונה האמיתית, שהיא יודעת בנבואה שלא תבוא עליו קללה, ומה שתרג' עלי אתאמר וגו, הוא להשוות התרגום עם לשון הכתוב, והכוונה שעליה נאמר לנביא, "ולאם מלאם ואמץ ורב יעבד צעוד" (לעיל כה, כ"ג), ותרג' "לוטיא" בלשון ידוע, כלומר הכללות שאחה ירא מהו, לפי שתרג' בפסוק הקודם "קללה" — "לוטין" לשון רבים.

(יט) שבה ואכלה ת' אסתחר ואיכול. ישיבה לאכול מדוברת בארמית בלשון "אסחר", "וישבו לאכל" (לקמן ל"ו, כ"ה) ת' "ואסחרו למיכל"; "אסתחר" טעמו שיסיב עצמו לאכול בסמיכה על המטה, וזה נקרא בלשון חכמינו "הסיבה", "סחר" תרגום של "סבב", עי' רש"י.

(כב) הקל קל יעקב והידים ידי עשו ת' קלא קליה דיעקב וידיא ידי עשו (סביוניטה ורוב ספרים) נ"א "קליה דיעקב — ידוהי דעשו", אולם מסורת עליו (ברלינר עמוד 58) ידי עשו קרא ותרגום. אצל הקול תרג' "קליה דיעקב", שמשמע קולו של יעקב ממש, והנסמך בכנוי הקנין שלאחריו דל"ת מורה קרבת היותר אפשרית (עי' מ"ש לעיל ט', ט'). סימן א', ואצל הידים תרגום בנסמך סתם, שיכול להיות משמעות דומות לידי עשו, כמו "פני אריה" — "פני נשר" (יח"י, י', י"ד) ת"י "אפי אריא" — "אפי נשרא".

(כד) ויאמר אני ת' ואמר אנא בקצת ספרים "הא אנא", הוא תרגום של "הנני" ושבוש.

(כה) ויבא לו יין ת' ואעיל ליה (סביוני' ורוב ספרים) נ"א "ואיתי ליה", לשון "ואיתי" משמע הבאה בלא הכנסה, שהיין היה בבית והביאו לו, והוא לפי מה שנדרש בתנחומא (י') "הכנים לאביו יין ובשר" וגו', שכבר הכנים ועכשו הגיש לו היין. הגרסה "ואעיל ליה" טעמה הכנים לו עכשו, הוא כפי המדרש שהובא בילקוט בשם התנחומא: "ויבא לו יין מהיכן היה וכתוב ותתן את המטעמים, מיכאל הביא לו מגן ערן" וכו' וכן בתרג' המיוח' ליב"ע עי"ש.

(כו) ראה ריח בני כריח שדה וגו' ת' חון ל' רבים (סביוניטה), ברוב ספרים תיולי' יחיד, ובחומש רוח"ה ועוד קצת ספרים שתי נוסחאות: "חון (חזי)". לשון חון אין בו הבנה, ואין ספק שהוא ט"ס שבספר ישן נושן היה כתוב חון והזי"ן קצת נמחקת וחשבה הסופר לשתי ו"זי"ן. הגרסה חון נכונה לפי המסורה (ברלינר עמוד 24) ראה דמתרג' חון ד' באורי' וסימנ' ראה ריח (כאן). ראה נתתי (דבר' א', ח'). ראה למדתי (שם ד' ה'). ראה אנכי (שם י"א, כ"ו). בכל שאר מקומות ת' תוי ל' יחיד לפי שבהם הדבור לנוכח יחיד, ובשלושה המקומות האחרונים בהמסורה הדבור לרבים ע"כ בתרג' חון. אולם כאן אע"פ שלכאורה נראה שהדבור ליעקב, אבל באמת אינו כן, אלא הוא קריאה של תמוהה וחדוה ורגשת קודש, וכאילו מודיע לכל העולם כי זה הוא הראוי והגון לברכה. — "ריח בני" ת' "רוחא דברוי" במפריט לפי שמלת "ראה" משמעותה כמו "הנה" צ"ל השם במפריט (עי' מ"ש לעיל י"ח, י') אולם "ריח בגדיו" — "כריח שדה" ת' בלשון סמיכות פשוטה.

(כט) וישתחו לך לאמים וכו' וישתחו לך בני אמך ת' הראשון וישתעבדן והשני ויסגדון. אצל לאמים שטעמו ממלכות לא שיש השתחווה, כי אלפים ורבבות בני אדם לא יוכלו לבוא להשתחוות לפניו, "ישתעדן" משמעותו שיהיו משועבדים לו למס עובד, ואצל "בני אמך" ת' "ויסגדון" לפי שהם יחידים, ועוד י"ל שהוא

להרחקת הכפל, עי' פתשגן. — (שם): „אריך ארור ומברכיך ברוך” ת' „ליטך יהון ליטין ובריכך יהון בריכין”, כוונתו אשר תאור יואר ואשר תברך טבורך, ולא כמשמעות הכתוב, וכן בכלעם „מברכיך ברוך ואורריך ארור” (במדבר כ”ד, ט') ת' „בריכך — ליטך”, נראה הטעם כי אצל בני אדם טהוי כמברכים את עצמם, אבל „ואברכה מברכיך ומקללך אאור” (לעיל י”ב, ג') תרג' כפשוטו כי הם דברי האל י”ב. עי' אוג”ר.

(לג) מי אפוא הוא ת' מן הוא דיכי. מלת „אפוא” תרג' בלשונות שונות כענינו לפי מקומו, „ולכה אפה מה אעשה” (פסוק ל”ז) ת' „כען” כמו עתה, „איפה הם רעים” (לקמן ל”ז, ט”ז) ת' „איכא” כמו איה הכה, „אם כן אפוא” (לקמן מ”ג, י”א) ת' „אם כן הוא”, „ובמה יודע אפוא” (שמו”ל, לג, ט”ז) ת' „הכא”.

(שם): „בטרם תבוא” ת' „עד לא תיעול”. בעברי אחר מלת „טרם” יבוא הפעל תמיד בלשון עתיד, אבל בארמית אחר לשון „עד לא” הפעל לרוב לשון עבר, כגון (לעיל ב', ה'). לקמן מ”א, ג'. שמו”ל, א', י”ט), אולם כאן ת' „עד לא תיעול” עתיד, ללמד שהכוונה שמיחד בדעת ובטרמה להביא, כדי שלא תוכל להקדימו, כיוצא בו „ופנו את הבית בטרם יבוא הכהן” (ויק' י”ד, ל”ו) „עד לא ייעול כהנא” ל' עתיד, כי הכוונה ג”כ שיפנו הבית עד שלא יבוא הכהן, כי משבא כבר נטמא כל אשר בבית.

(לד ולח) ברכני גם אני ת' בריכני אף לי (סביניטה ועוד ספרים מדויקים) נ”א „אף אנא” ואינו מדויק, מליצת הכתוב וזה והכוונה גם אותי, אבל לא תרג' „אף יתי” לפי שבמקום שלא נמצא לשון את בכתוב נהוג לפעמים בתרגום הייחוס שאליו אצל פעל „ברך” כגון „דלי בריכו אבהתי” (לקמן מ”ט, כ”ו), וכן „והא ברכא מברכת להון” (במד' כ”ג, י”א), ועי' אוגר.

(לה) ויקח ברכתך ת' וקביל, וכן בפסוק הסמוך „את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי” ת' הראשון „נסיב” והשני „קביל” (עי' הכללים שבארתי לעיל ב', ט”ז). —

(שם): „הלא אצלת לי ברכה” ת' „בִּירְכָא” בנפרד (סביניטה ופתשגן), גרסת הספרים „ברכתא” לשון ידוע, והראשון עקר, כי הכוונה הלא הפרשת לי שום ברכה, ולא ברכה ידועה, אבל „הברכה אחת לך” (פסוק ל”ח) ת' „הברכתא חדא” בלשון ידוע, לפי שמוסב על הברכה שנתן ליעקב.

(מ) והיה כאשר תריד ת' כד יעברון בנוהי על פיתגמי אוריתא (עי' רש”י).

(מא) יקרבו ימי אבל אבי ת' יומי איבליה דאבא (סביניטה) ברוב ספרים „אבלא דאבא”, ובחומשי רוו”ה והרבה ספרים כתוב „אבלי דאבא”, ואין בו הבנה, שאין כאן כלל מקום ללשון רבים, וברור אצלי שצ”ל „אבליה” וחסר הקו לסימן הה”א. „ויתמו ימי בכי אבל משה” (דבר' ל”ד, ח') ת' „אבלא דמשה” אף בסביניטה. לשון „איבליה דאבא” הסמיכות בכנוי הקנין ואחריו דל”ת, כבר הוברר אצלנו שמורה על הנסמך היותר אפשרי, והכוונה אבלו של יצחק כלומר שהוא עצמו יהי אבל, והוא כפי שנדרש (ב”ר. ס”ח) „רבנן אמרי אם אני הורגו הרי שם ועבר יושבין עלי בדין ואומרים לי למה הרגת את אחיך, אלא הריני הולך ויתחנן לי שמעאל והוא בא ועורר על הבכורה והורגו ואני עומד עליו כנואל הדם והורגו ויורש אני שתי משפחות.” ומוכת שכן דעת אונקלוס מטה שתרג' „מתנחם לך להרגך” (פסוק מ”ב) ת' „כמין לך למקטלך”, שמשמע אורב לך להרגך לאלתר אף בחיי אביו.

(מג) כרח לך ת' איזיל לך (עיי' מ”ש לקמן ל”א, כ').

(מו) קצתי בחיי מפני בנות חת — מבנות חת כאלה ת' הראשון מן קדם בנת חת והשני מבנת חתאה. ומסורת על הראשון חת קרא וחרגום (ברלינר

עמוד 58) וכן בכל שאר מקומות "בני חת" ת', "בני חתאה". לע"ד לא תרג' הראשון "בנת חתאה", כי חתאה שם כולל לכל האומה, ואין הכוונה קצתי בחיי מכל בנות האומה אלא מנשי עשו, אבל "אם לקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ" הכוונה מבנות כל האומה צ"ל "חתאה", ויש עוד לפרש בדרך אחרת ואין רצוני להאריך. — (שם): "אם לקח יעקב וכו' למה לי חיים" ת' אם נסיב יעקב, הקשה ב"ם פתשגן על שתרג' בלשון עבר, ולע"ד הכוונה אחר הומן שנשא אשה כאלה לא יהי לי חפץ בחיים, כי תהיינה ג"כ מרת רוח נוספות על הראשונות שלא אוכל לסובלה, ואם תרג' בלשון הווה, נסיב" או עתיד "יסב" תהי משמעות לשון "למה לי חיים" עכשו אף קודם שיקח.

כה, (ה) אם יעקב ועשו ת' אמה דיעקב ועשו (סביוניטה ורוב ספרים) ויש בו מסורת (ברלינר עמוד 24) לא ת' "אמא" — "אמהון", מפני כבוד רבקה שהיתה אוהבת רק יעקב וגורמת שהוא יטול הברכה והצילה אותו מיד עשו, הוא קורא אותה אמו של יעקב ועשו מפל אצלה.

ויצא.

(טז) ואנכי לא ידעתי, ת' ואנא לא הויתי ידע. לשון "הווה" קודם הפעל טורה שהפעולה היתה או תהיה בומן פעולה אחרת שמכוון בה המדבר, אחרי או קודם המעשה המסופר, ועוד יש בהוראת לשון הווה קודם הפעל שהפעולה לא היתה או לא תהיה רק פעם אחת אלא הרבה פעמים, וגם טורה על תמידית הפעולה, "לא הויתי ידע" לא ידעתי שהשכינה שורה במקום הזה בשכבי לישן, כיוצא בזה, ויקרא להן שמות כשמת אשר קרא להן אביו" (לעיל כ"ג, י"ח). "כשמהן דהוה קרי להין אבוהו" כלומר בכל פעם בומן קודם כשהפרן אברהם, "כשמהן דקרי להין אבוהי" תהיה משמעותו שקרא אביו השמות עכשו בשעת מעשה (שני הכתובים האלה פירש ב"ם לחם ושמה בדרך אחר ולא מצא בו ידיו ורגליו. עי' חליפות שמלות (ברא' כ"ג, י"ח). שמה לגר) כיוצא בו ולכו עבדו את ה' כדברכם" (שמו' י"ב, ל"א) ת' "כמא דהויתון אמרין", כוונתו על מה שאמרו לו בבואם אליו בתחלה ובכל פעם "שלח את עמי ויעבדוני", כיוצא בו "היה בית אלקים" (פסוק כ"ב), ת' "דאיהי פלח עלה קדם ה'", לא תירגם, "דאפלח עלה" שזה משמע פעם אחת, "דאיהי פלח עלה" משמעותו בומן מיועד והוא כשאשוב (עי' רש"י) ושיהיה זה מקום תפלה ועבודה לעתיד, וכן "אם כה יאמר" (לקמן ל"א, ח'), ת' "אם כדיון הוה אמר", המכוון מה שאמר בכל פעם כשהחליף השכר.

(יז) אין זה כי אם בית אלקים, ת' לית דין אתר הדיוט אילהין אתרא דרעוא ביה טן קדם ה'. הוסיף מלות "אתר הדיוט" לפרש הענין שנשלל על ידי מלות "אין זה", ושלא תירגם כיב"ע "לית דין אתר חול" הטעם לענ"ד לפי שלשון "חול" שולל כל מעלת קדושה לגמרי, ותהי משמעות, "ואנכי לא ידעתי" שלא ידע

יעקב שהוא במקום קדוש וסכר שהוא חול, וזה יהיה סותר רוב מדרשי חו"ל שלדעתם בא יעקב בו ביום לחרון ונתן דעתו לחזור להר המוריה למקום שהתפללו בו אבותיו וקפצה לו הארץ ובא לשם והתפלל ותקן חפלת מעריב (עי' רש"י ורמב"ן) וגם בתרג' המיוחס ל"יב"ע, "ויפגע במקום וילן שם", ת', "וצלי באתר כי מקדשא ובת תמן" והנה ידע יעקב שהמקום קודש רק לא ידע שהמקום קודש קדשים ושהשכינה שרויה בו וכן משמע מלשון רש"י: ואנכי לא ידעתי שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה" עכ"ל לא פירש "במקום קדוש הזה" אלא "כזה" כלומר שקדושתו חמורה כל כך. והנה בחר אונקלוס בלשון "אתר הדיוט" שאינו שולל ענין קדושה לגמרי לפי שמצינו גם אצל קדושה קלה כגון כהן הדיוט נגד כהן גדול, דיון הדיוט נגד הלמיד חכם מוטמא, ולפי זה "לית דין אתר הדיוט" כוונתו אין זה מקום ככל המקומות שנקדשו רק כמה שהאבות התפללו בס', "אילהין אתרא דרעוא ביה מן קדם ה'", הוא המקום שבחר ה' לשכן שמו שם והוא בית הבחירה, "דרעוא ביה" הוראתו שבחירה בו, לשון "בחר" אצל הקב"ה מחורגם בכל מקום בלשון "איתרעי" רק בתרגומים על כתובים והמיוחס ל"יב"ע על התורה נמצא לפעמים הלשון "בחר" אצל הקב"ה.

כט, (יב) אחי אביה הוא, ת' בר אחת אבואה הוא. "כי נשבה אחיו" (לעיל י"ד, י"ד). ת' "אחיה" ולא "בר אחיה", וכן ברוב המקומות בעברי שלשון "אח" שהוראתו קרוב, יש גם בתרגום הלשון "אח" כמו בעברי, אבל כאן לא היה יכול לתרגם לפי המלות "אח אבואה" לפי שלשון "אח אבא" בארמית הוראתו רק "דוד" ולא שאר קירבות, ולא תירג' "קריבא דאבואה" אלא תופס כדרכו לשון הכתוב ואמר "בר אחת אבואה" מה שהוא לה באמת.

(יד) אך עצמי ובשרי אתה, ת' ברם קריבי וביסרי את. בפתשגן כתוב: "צ"ע למה לא תרגם גרמי כמו שתרגם ובשרי" עכ"ל. הטעם שלשון "עצם ובשר", בהוראת קירבת התילדות מתורגם בכל המקרא "קריבא וביסרא", וכן לשון "שאר בשרו" מתורגם "קריב בסריה", רק "עצם מעצמי ובשר מבשרי" (ברא' ב', כ"ג) מתורגם "גרמא מגרמי וביסרא מבסר" לפי שהכוונה עצמו ובשרו ממש.

(כא) כי מלאו ימי, ת' ארי שלימו יומי פולחני. "מלאו" ת', "שלימו" בנין קל בכל ספרים טדויקים, בקצת דפוסים וגם בחומשי הח' רוו"ה הגרסה לשון אפעיל, ואין טעם מספיק להשנוי, "ימי" ת' "יומי פולחני" לברר הענין, לפי שלשון "שלימו יומי" סתם הוה משמע שתמו ימי חייו, כמו "כי מלאו ימך" (ש"ב. ז', י"ב).

ל, (ח) נפתולי אלקים נפתלתי עם אחתי גם יכלתי. ת' קביל בעותי ה' באיתחננתי בצלותי חמידיית דיהי לי ולד כאחתי אף איתיהיב לי. "חמידיית" (סכויניט' ורוב ספר' עתיקים) וכן עקר, נ"א חמידיית. לפי התרגום מלות "נפתולי" "נפתלתי" הוראתן תפלה ובקשה ככוונה גדולה מתוך צרה ועגמת נפש, כפרש"י "לשון עקש ופתלחול נתעקשתי והפצרתו פצירות ונפתולים הרבה למקום", וכן בת' יב"ע "מדחקא דחקית קדם ה' בצלו", ואונקלוס הרחיק לשון דחיקה מפני הכבוד ואומר "באיתחננתי בצלותי" שמשמעו הפצרה והתרבות בתפלות מתוך צרה כמו "אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו" (לקמן מ"ב, כ"א), "עם אחותי גם יכלתי" ת', "חמידיית דיהי לי ולד כאחתי ואף איתיהיב לי", "עם אחותי" לשון קצר והכוונה מה שחמדתי להיות עם אחותי, עמה במדרגה, שיהי לי בן, גם

נתן לי, נתקבלה ונחמלאה בקשתו. נראה שגרסת רש"י היתה "חמידת", והדחיק לפרשו "בקשות החכיבות לפניו נתקבלתי" וכו', שמלת "חמידת" מוסבת למעלה "בצלוחי חמידת", אבל הוא נגד דקדוק הלשון, שצ"ל "חמידא" או "חמידתא" תואר, "חמידת" פעל עבר ליחדה נסחרה.

(יג) באשרי כי אשרוני בנות, ה' תושבחה הות לי ארי בכין ישבחנני נשיא. (בכל ספר' מדויק' הגירסה "תושבחה" וכן עקר, בחומש רוי"ה וקצת דפוסים "תושבחהא" אינו מדויק). "תושבחה" הוא בלשון אינו ידוע והכוונה שבת סחם, "תושבחהא" לשון ידוע והוראתו לרוב שירה ואי תפארת ידועה ומיוחדת. "את השירה הזאת" (שמו' ט"ו, א'). ת' "ושבחהא הרא". "לכבוד ולפארת" (שם כ"ח, ב). ת' "ליקר ולתושבחהא". "כי אשרוני בנות", ת' "ארי בכין ישבחנני נשיא" "אשרוני" לשון עבר הפך לעתיד "ישבחנני", והוסיף מלת "בכין" שהוראתו "או", הכוונה לעתיד יאשרוני הבנות, נראה שרומז על דברי חז"ל (ב"ר. פ' צ"ט.) "מאשר שמינה לחמו, שבנותיו נאות שנאמ' כי אשרוני בנות וכן הוא אומר יהי רצוי אחיו בבנותיו, והוא יתן מעדני מלך שבנותיו ראיות למלכות וכו'" (ועי' עוד ב"ר סוף פ', ע"א).

(טו) ולקחת גם את דודאי בני, ת' ותיסבין ברוב ספרים נ"א, ולמיסב "ותסבין" עקר "ולקחת" כמו "ותקח", פירש סתימת לשון המקור, כיוצא בה "לקחת את דמי אחיך מידך" (לעיל ד' י"א). ת' "קבילת" ולא בלשון מקור "לקבלא", (עי' אוג"ר עמוד 31, נ"ו, 13), ועוד לשון "ולמיסב" לבד אין לו בארמית הבנה וצ"ל "ואח בעיאי למיסב" כמו שהוא בתרגום המיוחס ליב"ע, ואונקלוס אומר בקצור במלה אחת "והסבין".

(כב) ויזכר אלקים את רחל, ת' ועל דוכרנא דרחל קדם ה' ויזכר אלקי את נח" (לעיל ח', א.). ת' "ודכיר ה' ית נח" וכן בכל מקום "ויזכר אלקים" ת' "ודכיר", וכתוב בפתשגן (ברא' ח', א'). "בכל מקום שתמצא לשון זכירה או פקידה אצל השי"ת לא רצה להרגם לא בלשין עתיד ולא בלשון עבר אלא כלם בלשין הווה" עכ"ל, ופירש הטעם שלשון הווה משמעותו שאין שכחה לפני כסא כבודו והוא וזכר תמיד, וכאן "ועל דוכרנא דרחל" הוא לשון עבר, אבל הכוונה אינה שעלה רחל בוכרונו של הקב"ה אלא תפלותיה ובקשתיה באו לפניו ית"ב וכן מפורש בכתוב, "ויזכר אלקים את רחל וישמע אליה ה'" הוכירה היא קבלת התפלה, וטעם לשון "דוכרנא" כמו "אוזרתה" (הקומץ של קרבן מנחה שנקטר על המזבח) תרגמו "אידרתה" כיוצא בזה, "והרעתם בחצוצרות וזוכרת לפני ה' אלקיכם" (במד' י' ט.). ת' "ויעול דוכרוניכון לטבא", לשון רבים, הכוונה ההרועות והתפלות, וכן "ותקעתם בחצוצרות על עלותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון וגו'" (שם פסוק י'). ת' "ויהיו לכון לדוכרנא", שיתקבלו התקיעות והקרבנות לרצון, כיוצא בזה "וזכרתי ולא תשכח את אמתך" (ש"א. א' י"א.). ת"י "ויעול דוכרני, ולא תרחיק ית אמתך", "ויוזרה ה'" (שם פסוק י"ט.). ת"י "ועל דוכרנה קדם ה'" בכלם הכוונה על התפלות, וכן "וזכרתי אלי פרעה" (לקטן מ', י"ד.). ת' "ותדכר עלי קדם" (עי' מ"ש שם) ואב לכלם בפסוק, וזכר עמדי לפניך לדבר עליהם טובה" (ירמ' י"ח, כ') ת"י "ויעול דוכרן מקמי קדמך" וגו' פירש תבוא לפניך תפלתי בעמדי לפניך.

(כו) נחשתי ויברכני וגו', ת' נפיתי. כל לשון "נחש" שהוראתו דרישה על ידי תחבולה שאסורה לנו מן התורה ת' בלי "נחש" חוץ משני מקומות, האחד כאן, "נחשתי" ת' נסיתי לפי שלא היה צריך לדרוש בניחוש כיון שראה לבן בעיניו שעקב בכל אשר יעשה יצליח, "נסיתי" הוראתו ידעתי

על ידי נסיון, שהוא בדוק ומנוסה אצלי שברכני ה' בגללך, וכן (ב"ר פ' ע"ג) "נסיתי ובדקתני ויברכני ה' בגללך". והשני אצל יוסף, "והוא נחש ינחש בו", "כי נחש ינחש איש אשר כמוני" ת' "בדקא מבדק" שמשמעותו תקירה "וחקרת" (דבר' י"ג, ט"ו) ת' "ותיבדוק". ולא תרגם בלשון "נחש" משום כבודו של יוסף.

(ל) ויפרץ לרב, ת' ותקף לסגי, נ"א "למיסגי". "לסגי" נראה עיקר, "לרב" שם תואר כמו "אשר לא יספר טרב" (לקמן ל"ב, י"ג) ת' "דלא יתמנון מסגי". "למיסגי" מקור ומעמו להרבות כמו "החל האדם לרב" (לעיל ו, א.) ת' "שריאו בני אנשא למסגי".

(לד) ויאמר לבן הן לו יהי כדברך, ת' ברם לוי יהי כפתגמך. "הן" תרגומו "הא" כמו "הנה", רש"י פירש "הן": ל' "קבלת דברים", עכ"ל, וכן בתרג' המיוח' ליב"ע "יאות לואי דיהי כפיתגמך", וזה סותר מדרש חז"ל (ב"ר פ' ע"ג) "אמר ר' חייא בר רבה כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו עשרה פעמים שנאמר הן לו, רבנן אמרו מאה פעמים וגו', ואונקלוס בחר בלשון שהמקרא אינו יוצא מידי פשוטו, ויהי סובל גם הדרוש, "ברם" כמו "אך" בעברי שהוא מיעוט, ויכול להיות כוונתו, אין אני מבקש רק מי יתן שיהי כדברך, שמקבל דבריו, ועוד יכול להיות משמעות לשון "ברם" מיעוט שרוצה רק במקצת דבריו ואינו מסכים לכל הצדדים.

(לו) מקל לבנה לח ת' חוטרין דלכן רטיבין (סביוניטה ובלונייא) כרוב ספר', ורטיבין' ל' זכר, עקר רטיבין ל' נקבה, וכן "ויפצל בהן" ת' "וקלף בהין" ל"ג. לשון נקבה מורה כאן שהיו המקלות חלשות ודקות (ועי' מ"ש שמו' ט', ל"ב), חוטרא ל' זכר תרגום של מטה שהוא חזק וגדול לסמוך עליו או להכות בו. וכן "במקל" (במד'. כ"ב, כ"ז) ת' "בחוטרא".

לא, (ב) את פני לבן והנה איננו עמו כחמול שלשום, ת' "ית סבר אפי לבן והא ליתינון עימיה", נ"א "ליתיה", "ליתינון" ל"ר עיקר לפי שמוסב על "אפי" שהוא תמיד לשון רבים, וכן בל' התלמוד "בסבר פנים יפות".

(י) וברדים, ת' ופציון. פרש"י: "חוט של לבן מקיף את גופן סביב. חבברורית שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו ואין להביא עד מן המקרא" עכ"ל, ולולי מסתפינא היתי אומר שפירש אונקלוס "וברדים" בחלוף בוט"ף "ופרודים", שהחבברורית נפרדת על ידי חוט הלבן לשני חלקים. בתרג' המיוח' ליב"ע: "וברדים" ת' "וגביהון חיוורין" נראה שפירשו מלשון "ברד" שהם לבנים במקום שהברד נופל עליהם והוא על גביהם ולשון אונקלוס סובל גם זה "ופציון" פתוחים על גביהם, שחבברורית שלהם פתוחה על כל אורך גביהם.

(יג) אנכי האל בית אל, ת' אנא אלקא דאיתגלית עלך בית אל (סביו' ופתש'). ס"א "בבית אל". כחוב בפתשג': "צ"ע למה חסר אות השמוש ולא אמר בבית" עכ"ל, לע"ד יש ליישב שחופס לשון הכתוב "בית אל" וכן בכמה מקומות לא תירג' "בבית" אם אינו כן בכתוב, כמו "ויתן אותו במשמר בית שר הטבחים" (לקמן ט', ג.) ת' "בית רב קוטליא", "והקל נשמע בית פרעה" (שם ט"ו) ת' "בית פרעה", (ברוב ספרים) וכן רבים. "האל בית אל" תירגם, "אלקא דאיתגלית עלך בית אל" ולא "אלקא דבית אל" מפני הכבוד לפי שהש"ת אלקי כל העולם.

(יט) ותגנב רחל, ת' ונסיבת (סביוניטה בולונייא, כ"י 114. 148. 2. ש"ח רוב ספרים) נ"א "וכסיאת" לענ"ד "ונסיבת" עיקר, וכן "ולא ידע יעקב כי רחל

בראשית ויצא לא

ונבחרם" (פסוק ל"ב) ת' "נסיבתנון" (בכל הספרים). — לשון "בְּפִי" עקר הוראתו עטיפה והתכנסות איוה דבר לשמרו או שלא יראֶה, כגון, וכסו בה את ארון העדות" במד'. ד', ה' ת' "וינסון בה", "כי כסתה פניה" (לעיל) ת' "ארי כסיאת על" לפי זה לשון, "וכסיאת רחל ית צלמניא דאבוהא" משמעותו שהיתה מכסה התרפים ולא שלקחה עמה ואם תהיה הכוונה שלקחה התרפים כדי להעלימם מן לבן, היה צריך לתרגם המלות, "אשר לאביה" בלשון "מן אבוהא", כי לשון "כסי" שענינו העלמה משמש בארמית תמיד במלת "מן" כמו "ונעלם דבר" (ויק'. ד', י"ג), "ונעלם מעיני אישה" (במד'. ה', י"ג) ת', "ויהי מכסא פיסגמא מעיני קהלא" "ויהי מכסא מעיני בעלה", וכן "ויגנוב יעקב את לבן" (פסוק כ'). ת', "וכסי יעקב מן לבן", "והגנב את לבבי" (פסוק כ"ו), "והגנב אותי" (פסוק כ"ז) ת' בשניהם, "וכסיאת מינו".

(כ) כי ברח הוא ת' ארי אול הוא, וכן "ויברח הוא" (פסוק כ"א) ת' "ואול הוא", וכן רבים. לדעת המפרשים לא תרג' בל' "ערק" אצל יעקב מפני כבודו, ואינו נכון, כי מצינו לשון "ברח" מתורג' "ערק" אצל יעקב וגם אצל משה, "בברחך מפני עשו אחיך" (לקמן ל"ה, א') ת' "במיעירךך", ויברח משה מפני פרעה" (שמו'. ב', ט"ו) ת' "וערק", וכנגדו אצל בלעם, "ברח לך אל מקומך" (במד'. כ"ד, י"א) ת' "איול לך". אמנם לענ"ד ההפרש בזה: בריחה בכחינת הניסה ממקום הסכנה ת' בלשון "ערק", ובכחינת החליכה למקום מנוס ת' בל' "אול". כאן הכריחה, "לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען" (פסוק י"ח), וכן "ברח לך אל לבן אחי חרנה" (לעיל כ"ו, ט"ג) ת' "איול לך", וכן "כי ברח העם" (שמו'. י"ד, ה') ת' "ארי אול עמא" שהלכוני ביד רמה לזבח לה' במדבר, אולם בכל מקום שנאמר "ברח מפני" תרג' בלשון "ערק", וכן אף אם לא נאמר "מפני" אלא הכוונה ניסה ממקום הסכנה כמו "רוד ברח" (שמו"א. י"ט, י"ח), ובפסוק, "ויהי בברך אביתר בן אחימלך אל דוד קעילה" (שם כ"ג, ו') ת' "כד ערק", לפי שקעילה לא היה מקום מנוס והיה צריך לברוח גם משם (שם פסוק י' עד י"ג) דוק ותשכח כי הכלל הזה מתקיים בכל המקרא, רק כשיבואו "ברח", "והלך" ביחד צריך לתרגם הראשון בלשון "ערק".

(כה) ולבן תקע את אחיו בהר הגלעד, ת' אשרי ית אחוהי, צריך עיון מדוע לא תירגם "שרא עם אחוהי", כמו "והקטון את אבינו" (לקמן ט"ב, י"ג) ת' "עם אבונא", "אשרי ית אחוהי" הוראתו שעשה אותם חוני ואפשר שדיק מטה שלא נאמר אצל לבן "תקע את אהלו" כמו ביעקב, אלא "תקע את אחיו", שהכוונה שתקעם כלומר שצוה אותם שיעמדו במקומם ולא ילחמו עם יעקב, והוא לבדו הלך אליו ודבר עמו.

(כו) ואשלחך בשמחה וגו', ת' ושלחתך פום בחידוא. (סבינ', פתשגן ועוד) ברוב ספרים פון. ויש מסורת: פום דלא קרא וטתרג' ה' באורי' כנור ועוגב (ברא'. ד', כ"א). ואשלחך (כאן). לא יומתו ב' בפסוקא (דבר'. כ"ד, ט"ו). פעמים בכחוב). לא תחסום (דבר'. כ"ה, ד'). באלה המקומות נמצא בתרגום פום ואין לו מלה בכחוב. לשון פון מורה שהפעולה בספק, אפשר שהיה או שהיה כן ולא בודאי. כגון, "כמעט שכב אחר העם" (ברא'. כ"ו, י') ת' "כועיר פון שכיב" וגו'. וכן "כי עתה שלחתי את ידי" (שמו'. ט', ט"ו) ת' "ארי קריב קדמי דשלחתי פון ית מחה גבורתי" וכן ככל כיוצא בזה. והנה בטאמרו "ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה" אין הכוונה שלבן אמר ליעקב. אילו הגדת לי היה באפשרי שהייתי משלח אותך בשמחה, אלא הכוונה ודאי הייתי משלח אותך בשמחה לפי זה לא שייך כאן לשון פון. אמנם לא יכול לבן לוטר שהיה משלח אותו בשמחה שלמה, בלב מלא שמחה, לפי

שיעקב ידע היטיב מה שאמר לו „נחשתי ויברכני ה' בגללך“, וכן אמר לו יעקב „ויברך ה' אותך לרגלי“, וכבר הראה לו לבן שהליכתו ממנו חרה לו עד מאד, במה שדבר אחריו להשיבו בחוקה. לפיכך הוסיף מלת פום לברך הכוונה האמיתית „ושלחתך פום בחירוא“ מעמו מפני כבודך ולמראית עין הייתי שולחך כמו בשמחה ובשירים אבל לא בלב שמה. „פום“ הוראתו שיעור הדומה לאיזה דבר, כמו „על פי אשר תשיג יד הנוד“ (ויק' כ"ו, ח') „על פי השנים הנותרות (שם פסוק י"ח) ת' „על פום“.

(לט) טרפה לא הבאתי לך אנכי אחטנה מידי חבקשנה גנבתי יום וגנבתי לילה. ת' דחבירא לא איתיתי לך דהות שניא מן מנינא מני את בעי לה נטרית ביממא ונטרית בלילא. התרגום הזה רחוק מאד מלשון הכתוב ומפשוטו, „אנכי אחטנה“ הוא לשון מדבר בעדו, ופשוטו כפרש"י „אנכי אחסרנה אם חסרה חסרה לי שמידי חבקשנה“ עכ"ל ואונקלוס בלשון נסתר תירגמו ומלת „אנכי“ לא תרגם כלל, וכן „גנבתי“ תירגם „נטרית“, מדוע לא תירגם בלשון „גניבה“ כיב"ע „דמיתגניב ביממא ודמיתגניב בלילא עלי הוה לאשלמא“. מה ראה אונקלוס על ככה ומה הכריחו להשנוים ולהרחקות מפשט הכתוב.

ונראה לענ"ד שיסוד התרגום בפסוק שלפניו הוא בסוגית הגמרא (בבא מציעא ז"ג, ע"א). „ההוא רעיא דהוה רעי חיותא אגורא דנר פפא שריג (פרש"י החליקה)“ „חדא מנייהו ונפלת למיא אתא לקמיה דרבה ופטריה אמר מה הוה ליה למעבד“ „האנטר כדנטרי אינשי אמר ליה אביי אלא מעתה על למתא בעידנא דעיילי אינשי“ „הכי נמי דפטור אמר ליה אין גנא פורטא בעידנא דגנא אינשי הכי נמי דפטור“ „אמר ליה אין איתביה אלו הם אונסין ששומר שכר פטור עליהן כגון וחפול שבא“ „ותקחם ואת הנערים הכו לפי הרב אמר ליה התם בחוני מתא (פרש"י שומרי עיר“ „בלילה שכל סמך אנשי העיר עליהם לשמור גופם וממנם הנהו וודאי בעי נטירותא“ „יתירותא עכ"ל) איתביה עד מתי שומר שכר חייב לשמור עד כדי הייתי ביום“ „אכלני חרב וקרח בלילה א"ל התם נמי בחוני מתא אמר ליה אטו יעקב אבינו“ „חון דמתא הוה (א"ל) דאמר ליה ללבן נטרי לך נטירותא יתירתא“ „כחוני מתא“.

מזה למדנו החומרות של נטירותא יתירתא לרבה אצל חוני מתא ולאביי גם אצל שומר שכר, הם שלשה דברים האלה.

(א) שחייב לשלם מה שנאבד באונס אפילו בלא פשיעה כחיותא דלעיל ואינו פטור אלא כשאי אפשר להצילו בשום אופן כגון וחפול שבא ותקחם וגו',
(ב) שהשומר אינו רשאי לעווב משמרתו וללכת לעיר בומן שבני אדם רגילים ללכת.

(ג) שלא יישן מעט אפילו בלילה בומן ששאר בני אדם ישנים.

ועוד שחייב לקדם הארי וואב ברועים ובמקלות כדמסקינין לקמן בסוגיא. והנה לדעת אונקלוס החומרות האלו של נטירותא יתורתא מכוונות בדברי יעקב ללבן. „טרפה לא הבאתי לך“, ת' „דחבירא לא איתיתי לך“ כפשוטו, „אנכי אחטנה מידי חבקשנא“, ת' „דהות שניא מן מנינא מני את בעי לה“, „דהות שניא מן מנינא“ מעמו אשר נפקד מן המספר, כמו „ולא נפקד ממנו איש“ (במד' ל"א, מ"ט) ת' „ולא שגא מיננא אינש“, הכוונה כל מה שנאבד באונס אפילו בלא פשיעה מידי חבקשנה, שהייתי חייב לשלם, ופירש „אנכי אחטנה“ אשר אנכי אחטנה, כמו „עם זו קנית“ (שמו"ט, ט"ו, ט"ז) ת' „דפרקתא“, „אשר קנית“ והכוונה אשר נאבד ממני, ותירגם לפי הענין „דהות שניא מן מנינא“, „גנבתי יום וגנבתי לילה“, ת' „נטרית ביממא ונטרית בלילא“, שאומר לו לא עובתי משמרתי ביום,

בראשית וישלח לא לב

לא הלכתי לעיר בומן שבני אדם רגילים ללכת, ולא ישנתי בלילה מעט בומן שכל בני אדם ישנים, כלו ענין נשירוחא יתורתא. והרחיק לשון גניבה לפי שגניבה בכלל מה שאמר „מה דהות שגיא מן מנינא“ וההתקשרות לשון „נשרית ביממא“ וכו' עם לשון הכתוב „גנבתי יום“ וכו', שאונקלוס אומר הסבה תחת המעשה, הסבה שהייתי חייב לשלם גנובת יום וגנובת לילה היא שהייתי מחויב לשמור תמיד ביום ובלילה. והיו"ד של „גנובתי“ נוספת ומעטנו כמו גנובת. כיוצא בזה: „חלילה לך מעשת כדבר הוה“ — „חלילה לך השפט כל הארץ“ (לעיל י"ה, כ"ה). ת' „קושטא אינון דינג“, מפני הכבוד כלפי מעלה לא רצה לתרגם „חס לך“, (כמו לקמן מ"ד, ו'. וי"ו). או „חולין הוא לך“ כיב"ע, ותירגם רק הטעם ולא הדבר עצמו, כלומר רחוק וחול הוא לך לעשות כדבר הוה מטעם שישר משפטיך. (כיוצא בזה „לא ידון רוחי באדם“ (לעיל ת' „לא יתקיים דרא בישא הדין קדמי“ עי"ש).

לא, (ט) וקרח בלילה, ת' וגלידא נחית עלי בליליא (כ"י 148. סביוניטה) ברוב הספרים „הוה נחית“ גירסת הסביוניטה בלא מלת „הוה“ נכונה, כשם שתרגם „אכלני חרב“ — „אכלני שרבא“ ולא „הוה אכיל יתי“, כך אין צריך לומר „הוה נחית“, כי הכל מוסב על מלת „הייתי“ שבראש המאמר, ושיעורו הייתי ביום אכלוני חורב הייתי בלילה גלידא נחית עלי. ואומר „גלידא נחית עלי לפי שהחורב אינו אוכל, מלת „אכלני“ אינה מושכת למטה, לפי זה מלות „וקרח בלילה“ לשון קצר, והכוונה, קרח נפל עלי בלילה.

לב, (ג) טחנה אלקים זה, ת' משרי מן קדם ה' דא (כ"י 1 סביון' ופתשג') בכל הספרים, „משריתא“ במסורת שד"ל: „לסוראי משרי לנהדאי משריתא“ ע"כ. „משריתא“ ידוע, „משרי“ בלא ידוע כמו שהוא בכתוב „טחנה“, הנסמך „משרית“, בתרגום המיוחס לבי"ע: „ולא קרב זה אל זה“ (שמו"י ד, כ'). ת' „ולא קרבא משרי כל קבל משרי“.

וישלח.

(יא) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת וגו' ת' מכל חיסדין ומכל טבון. „חסד ואמת“ תרגם בכל מקום „טיבו וקשוט“ (עי' רמב"ן) ולענ"ד הטעם שכאן לא תירגם כן לפי שאצל הקב"ה לשון „אמת“ — „קשוט“ הוא המדה שהש"ת אינו מקפח שרר כל בריה, „ורב חסד ואמת“ (שמו"י ל"ד, ו'). ת' „ומסגי למעבד טבון וקשוט“ פירש"י „ואמת“. לשלם שרר טוב לעושי רצונו“ עכ"ל, ולא יאמר יעקב על עצמו שרר טוב שעשה לו הקב"ה הוא „אמת“ כלומר שהיה ראוי לו בשכר המעשים טובים שעשה, אלא אומר בענותותו, שהקב"ה עשה לו חסדים וטובות ואינו תולה אותם במעשיו הטובים.

(יד) ויקח מן הבא בידו, ת' מן דאיתי בידיה. „הבא בידו“, ת' „דאיתי

בידיה, אשר הביא בידו, הכוונה שלקח ממה שהביא ברשותו בשכר עבודתו, או כפרש"י מן החולין, שנמל מעשר והדר לקח המנחה, ומ"א בידו ממש, "אבנים טובות שאדם צר בצרור ונשאם בידו", ולא תירגם, "הבא" — "דאָתִי", לפי שמשמעותו שלקח ממה שבא מאליו לידו בלי לבחון בין טוב לרע, שמי שצריך לשלוח דורון לגדול ממנו לשכך כעסו ולפיוסו להיטיב עמו לא יקח מן הבא בידו אלא וודאי יבחר רק היותר טוב ומעולה בעין יפה.

(טו) גמלים מניקות ובניהם ת', גמלי מיניקתא ובניהון. צ"ע מדוע לא תרג' "גמלתא מיניקתא ובניהון" לשון נקיבה, ונראה שרומז למה שדרשו רבותינו "ובניהם שלשים ובנאיהם שלשים" (עי' רש"י) והכוונה, גמלי מיניקתא ובניהון, "גמלי" סמוך הגמלים של המניקות ובניהם, כלומר הזכרים והמיניקות ובניהם של אלו, ולפי שמוסב על זכרים ונקבות שין, "ובניהון" לשון זכר.

(יט) גם הוא אחרינו, ת' אף הוא אתי בתרנא, וכן בפסוק כ"א, הוסיף מלת "אתי" לפי הענין שהכוונה שהוא בדרך לבוא אחריהם, "אף הוא בתרנא" היה מעטו אחריהם ממש בסמוך.

(כה) עד עלות השחר ת' עד דסליק צפרא. "עד דסליק" מעטו עד אשר עלה, כלומר עד גמר עלות השחר, כמו שנאמר "שלחני כי עלה השחר" אבל, "וכמו השחר עלה" (לעיל י"ט, ט"ו) וכן "וישכימו כעלות השחר" (יהוש' ו', ט"ו) "וישלחהו כעלות השחר" (שופ' י"ט, כ"ו) "ויהי כעלות השחר" (ש"א. ט', כ"ה) בכלם התרגום "כאיסק צפרא", לפי הכוונה שהיה בתחלת עלות השחר.

(לג) גיד הנשה — בגיד הנשה ת' גידא נשיא — בגידא נשיא (כ"י 148 סביונ', ובולוניה) ברוב ספ' "דנשיא" לענ"ד "גידא נשיא" עקר, שלשון "גיד הנשה" שם פרטי בלא סמיכות, כמו "אבן הוחלת" (מ"א. א', ט'). ת"י "אבנא סכוחא".

לג, (ה) הילדים אשר חנן אלקים את עבדך, ת' בניא דְחַן ה' ית עבדך סב' כ"י 2. 114. 148 מסורה: דחן דאיק, נ"א דחם. לשון "דחם" אינו מדויק כאן לפי שאינו משמש בלשון "ית" אלא בלשון "על". לשון "חנן" בעברי מתורגם בכל מקום (בת"א ובת' יונתו על נביאים) בלשון "רחים", רק כשיבוא ביחד עם לשון "רחם" כמו "רחום וחנון" (שמו'. ל"ד, ו'). ת' "רחמנא וחננא", וכן "כי חנון אני" (שם כ"ב, כ"ו). ת' "ארי חננא אנא" לפי שכן שם המדה. והנה בכל מקום טעם "חנן" בעברי חנינא בכלל, נטיית הרצון להיטיב, כגון "חנני אלקים וכי יש לי כל" (פסוק י"א) ת' "רחים עלי ה'" וכן כל לשון "מצא חן" מתורגם "אשכח רחמין", אבל כאן "הילדים אשר חנן אלק' את עבדך" הוראתו הילדים אשר נתן לי הקב"ה, דבר מיוחד הניתן בחנינה, וטעם לשון "דחן", מתנת חנם, כיוצא בו "חננוני אותם" (שופט'. כ"א, כ"ב). ת"י "חנונון להון" לפי שמוסב ג"כ על דבר מיוחד, שיעובו להם הכונה לנשים משום חנינה. ולשון רחים שלאחריו מלת "את" ענינו אהבה לפיכך לא היה יכול לתרגם כאן "בניא דרחים ה' ית עבדך" שמוכן הבנים שאהב ה' את עבדך, וכן שם "חננוני אותם" אין לוטר "רחימון להון", אהבו להם, שאינו מברר הענין מה לעשות להם.

(יג) הילדים רכים, ת' ניקוא, מוסב על "הצאן והבקר עלות" שתרג' מיניקתא, ולא ת' "בניא", כמו "ותחין הילדים" (שמו'. א', י"ז) לפי שבני יעקב לא היו רכים אלא גבורים.

(יח) ויבא יעקב שלם עיר שכם, ת' לקרחה שכם (כ"י 2. 1 סביונ') בכל הספרים "לקרחה דשכם". נראה לע"ד שהגירסה "לקרחה שכם" בלא דל"ת נכונה שבאה

לברר שהעיר לא היתה של שכנם בן חמור הנוכר בסמוך אלא שכך שמה והעיר היתה לחמור אבי שכנם, עיר שכנם "לקרתא דשכנם" משמעות, "אל עיר נחור" (לעיל כ"ד, י'). תרג' "לקרתא דנחור" וכן "עיר סיחון" ת' "קרחא דסיחון" שנקראת על שם מלכה, ועיר שכנם אינה כן לפי שחמור היה נשיא הארץ. (לקמן ל"ד, ב.) ולא שכנם. כיצא בזה "בארץ רעמסס" (לקמן מ"ז, י"א.) ת' "רעמסס" (עי' מ"ש ש"ש).

(יט) ויקן את חלקת השדה, ת' וַיִּבְנֶן ית אחסנת חקלא. יש כאן מסורת:

ויקן דיעקב וזבן תרג', ויקן דיוסף וקנא תרג'. "ויקן יוסף את אדמת מצרים" (לקמן מ"ו, כ'). ת' וַיִּקְנָא יוסף וגו'. הטעם שלשון וַיִּבְנֶן בארמית נוהג רק אצל קנין על ידי מקח וממקד בדמים, ולשון וַיִּקְנָא הוראהו כמו רַכַּשׁ בעברי, מה שאדם מביא ברשותו באופן אחר, בין ע"י עבודה או על ידי חליפין וכדומה. אבל בסביוניטה ופחשגן, ובבולונייא וכן כ"י מינכן 114 כהוב "וּבִבְנֶן יוסף", ונכון לפי שנאמר בו "כי מכרו מצרים איש שדהו", ת' ארי ובינו מצראי.

לד, (ג) וידבר על לב הנערה, ת' וַיִּמְלִי על ליבא דעולימתא (סביוניטה

ופחשגן). ברוב ספרים, "ומליל על לבא דעולימתא", ובקצתם, "ומליל תנחומין על לבא" וגו', הוסיפו מלת תנחומין כמו בפסוק "וידבר על לבם", ת' "ומליל תנחומין על לבהו", ואינו דומה, כי יוסף דבר אל אחיו לנחמם כי יראה ורעד כל בהם מפני הפחד שישבו להם את כל הרעה אשר גמלו אותם, אבל שכנם בא מגמתו היה להשדלוחה ולפתוחה לעורר אהבתה ותשוקתה אליו, וכן "ויקם אשה וילך אחריה לדבר על לבה" (שופ'. י"ט, ג') ת"י "למלא על לבה" בלא מלת "תנחומין". אולם הגרסה וַיִּמְלִי קשה להולמה, ואין לוטר שהיא טעות, כי יש לה סמך במסורה

(ברא'. ב', כ"א): ומלי ב' באורי', ויסגר בשר תחתנה (שם). וידבר על לב הנערה (כאן). (עי' מסורה גדולה של הח' דר' ברלינר עמוד 3 ומסורת של הרב הח' שד"ל ו"ל בחומת דפוס ווילנא ש"י תרל"ד). הרב שד"ל ו"ל הראה לדעת כי בתרגום סורי נמצאה אצל לשון "דבר על לב" המליצה "מלא בלב", וקרוב לחשוב

שמליצה זו מובנת גם מהמדברים בשפת ארמית, אבל בתרגומי ארמי נמצא בכל המקומות רק לשון מליל על לב, ומה ראה אונקלוס להשתמש במקום הזה במליצה סורית ונראה לע"ד שמלבד הכוונה הפשוטה שהשתדל שכנם לפתוחה רמו גם לדרשת חו"ל (ב"ר פ', פ'): "ויקחו את דינה (פסוק כ"ו) ר' יודן אמר גורדין בה ויוצאין. אמר ר' הונא הנבעלת לערל קשה לפרוש" ע"כ. לשון "ומלי על ליבה" יכול להיות משמעותו גם שהצליח בהשתדלותו שהמה ממלא לבה באהבה ותשוקה.

(ה) ובניו היו את מקנהו, ת' הוו עם גיתיהון (כ"י 2. 114. 148 סביוני', פחשג', ובולונייא), ברוב הספרים "עם גיתיהו", לשון יחיד. נראה שפירש "היו עם מקנהו" כל אחד עם מקנהו ותירגם "הוו עם גיתיהון" לשון רבים, לפי שהיה להם מקנה לעצמם, כמו שנאמר "כי אנשי מקנה היו" וגו' (לקמן מ"ה ל"ב) וליעקב ודאי היו לו רועים ועבדים אחרים למקנהו כן דרשו חו"ל בפסוק "וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם, נקוד על את לוטר שלא הלכו אלא לרעות את עצמן", ושם אצל לשון "לרעות את צאן אביהם" (לקמן ל"ו, י"ב). תירגם כפשוטו "למירעי ית ענא דאבוהון", לפי שבו אי אפשר לרמוז על זה הדרוש בלי לשונות הלשון לגמרי.

(כא) שלמים הם אחנו ת' שלם אינון עימנא (סביוניטה וכ"י מינכן 114)

ועקר, גרסת הספרים, "שְׁלָמִין" אינון. "שְׁלָם" שם וטעמק בשְׁלָם בחסרון ביי"ח השמוש כמו "ולא יכלו דברו לשלום" (לקמן ל"ו, ד') ת' "למלא עמיה

שָׁלַם בחסרון הלמ"ד (סביוניטה כ"י 114 ובולוניה ועוד ספר' מדויק). "שְׁלָמִין" הוא חרנום של "תמימים".

לח, (ה) ויהי חתת אלקים על העדים, ת' והוה דחלא מן קדם ה' על עממיא דבקריו וגו' וכן עיקר. בקצת ספרים, "והוה דחלא דה' על עממיא" וגו', שבוש "דחלא דה" טעמו "ירא אלקים", "כי ירא אלקים אתה" (לעיל כ"ב, י"ב). ת' "ארי דחלא דה' את".

(ו) ומלכים מחלצין יצאו, ת' ומלכין דשלטין בעממיא מנך יפקון, הטעם שהוסיף מלח, "דשלטין בעממיא", עמ"ש לעיל י"ג, ו'.

וישב.

לו, (טו) איפה הם רועים, ת' אִיכָא אינון רען (בול. סב' 148 114), "נ"א "הִיכֵן", "איכא" טעמו אִיכָא כמו איפה = איה פה, שידע' שרועים כאן במקום הוה אבל לא באיזה צד.

(כ) ונראה מה יהיו חלמותיו, ת' ונחוי מא יהי בסוף חילמוהי (נ"א "יהון") הגירסה, "מא יהי בסוף חילמוהי" עקרית, הטעם: נראה מה שהוא יהיה באחרית חלמותיו, כלומר לעתיד כמו "אראה מה אחריתם" (דבר. ל"ב, כ'). ת' "גלי קדמי מא יהי בסופהון" ואין שייך לומר "מא יהון בסוף חילמוהי" לפי שהחלומות לא יהיו מאומה, והכוונה כדרשת חו"ל רה"ק אומרת כן, או שהם אומרים: נראה מה יהיה יוסף לפי חלמותיו שעתיד להיות מלך ושלטן עלינו, טעמה אין לנו אלא להורגו.

(כה) נכאת וצרי ת' שעה וקטף עי' מ"ש שמו'. ל', ל"ד בשם הרמב"ן.
(לג) טרף טרף יוסף ת' מקטל קטיל יוסף. לא תירגם "מתכר תכיר" לפי שכבר אמר "חיה רעה אכלתהו" והוא שנטרף, אלא "מקטל קטיל יוסף" שמתאונן ביותר על שהומת באופן נורא ואכזרי.

לח, (ב) בת איש כנעני, ת' בת גבר כְּנַעֲנִי (סביוניטה, פחשגן כְּנַעֲנָאִי), והטעם אחד. בכל הספרים "גבר כְּנַעֲנָא". ב"ס פחשגן מביא סוגית הגמרא (פסחים נ' ע"א). "אמר ר' שמעון בן לקיש בת גברא תגרא דכתיב כנען כידו מאוני מרמה (הוש'. י"ב, ח'). ואיבעית אימא מהכא. אשר סוחריה שרים כְּנַעֲנִי נכבדו ארץ" (ישע'. כ"ג, ה'), וכתב הנ"ל "לא שיהיה בתרגומו כך אלא כך פירושו" עכ"ל, וכן מסתברא שרשב"ל לא דייק מלשון התרגום ממה שאמר איבעית אימא מהכא, "אשר סוחריה שרים וכו' שם תרג' יונתן, "כנעניה" בלשון "שילטונהא", ונראה לע"ד שהגירסה "בת גבר כְּנַעֲנִי" עיקרית, אלו תרג' "כְּנַעֲנָא" היה משמע כנעני ממש, "כְּנַעֲנִי" תואר (כְּנַעֲנִי תואר כמו "איש צדיק" (לעיל ו', ט). ת' "גבר

בראשית וישב לח

וַבַּיָּמֵינוּ: „קרבן ראשית“ (ויק'. ב', י"ב). ת' קורבן קְדָמָיִי „קרבן ראשית“ לא תירגם „קורבן רישא“ לפי שלשון „רישא“ משמעותו ראשית בחשיבות כמו „בשמים ראש“ (שמו'. ל', כ"ג). שת' בוסמין רישא, „קורבן קדמאי“ טעמו שקודמים בזמן והם בכורים ושתי הלחם של עצרת. ע"ש רש"י. ומעטו איש שיש בו ענינים כנעניים, לאו דוקא כנעני ממש אלא גם סוחר ומכובד. כיוצא בזה: „או לעקר משפחת גר“ (ויק'. כ"ה, מ"ג). ת' „או לְאַרְמֵי ורעית גיורא“ לא תרג' „לְאַרְמָה“ שטמו איש מאומה ארמית, לפי שדרשו עקר זה הנמכר לעבודת כוכבים עצמה להיות להשמש (עי' רש"י ורמב"ן) „לְאַרְמֵי“ תואר ומשמעותו למעשה ארמית, וכן „יורא איש מצר טכא איש עברי“ (שמו'. ב', י"א). ת' „גבר מְצַרִי“ כנגדו „איש מצרי הצילנו“ (שם פסוק י"ט) ת' „גבר מְצַרָּה“ לפי שמעטו איש מארץ מצרים, אבל „איש מצרי מכה“ תרג' „מְצַרִי“ תואר לרמוז שהיה נוגש ורשע שעשה מעשה מצרי.

(ט) והקם זרע לאחיק, ת' ואקים זרעא לאחוד. וכן פסוק י'. לבלתי נתן זרע לאחיו, ת' בדיל דלא לקימא זרעא לאחיהו. לא תרג' „בנין“ כמו „כי ביצחק יקרא לך זרע“ (לעיל כ"א, י"ג). ת' „יתקרון לך בנין“ לפי שהבנים אינם בני המת. — אולם „וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע“ ת' „ארי לא על שמה מתקרי זרעא“, לא תרג' מתקרון „בניא“, לפי שלא תרג' בל' בנין אצל זרע שידוע שאינו של קימא, כי אונן היה מתחלה בדעתו להשחיתו, (עימ'ש לעיל ט, ט, ציון ג') „ולא תרג' „יהיה הזרע“ — „יתקרי זרעא“ עתיד כלשון הכתוב „יהיה“, אלא „מתקרי“, בינוני, לפי שהבינוני מורה על תמידית הפעולה שלעולם לא יקראון הבנים של יבם על שמו לפי החוק הנהוג, כיוצא בו „עלכן לא יאכלו ב"י את גיד הנשה“ (לעיל ל"ב, ל"ג). ת' „לא אכלין“ (בספ' מדויק) כמו „לא אעשה כן במקומנו“ (לעיל כ"ט, כ"י). שתרג' „לא מיתעביד“ (ועי' עוד מ"ש לקמן מ"ג, מ"ז).

(יד) ותתעלף ת' ואיתקנת, ענינו עדי ותכשיט „את עדים טהר חורב“ (שמו'. ל"ג, ו'). ת' „ית תקון וינהון“, פירש „ותתעלף“ לשון „מעלפת ספירים“ (ש"ה. ה', י"ד), שם פרש"י „מקושטת ומחוקנת בספירים, לשון ותתעלף דמתרגמינן ואיתקנת“ עכ"ל, וכאן פירש „כסתה פניה שלא יכר בה“ ולא „כתרגוטו“, וצ"ע.

(שם) והשב בפתח עינים, ת' בפרשות עינים, וכן פסוק כ"א. בְּעֵינַיִם ת' בעינים. (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים „בפרשון עֵינֵי בְּעֵינֵי“. כתוב בס' פתשגן: תרגם בפרשת עֵינַיִם כר' חנין דאמר בשם רב פ"ק דסוטה (דף י', א') מקום ששמו עינים כדכתיב התפוח והענינים (יהוש'. ט"ו, ל"ד), ולפיכך לא תרגם עֵינֵי כמו שאר עינים שבמקרא עכ"ל. מסתברא שלפי פשוטו הוא שם המקום שהוא סמוך לעדלם שבו ישבה תמר בבית אביה, שכן מוכח מכתוב (שם) „תפוח והענינים, ירמות ועדלם“.

(כד) כמשלש חדשים, ת' כְּתִלְתֹת ירחיא „כתלתות“ שם הפעל, פירש „כמשלש“ כמו כְּמִשְׁלֵשׁ מספר החדשים וטעם „כתלתות ירחיא“ כאשר שִׁלְשׁו החדשים וכן „ויאמר שלשו וישלשו“ (מ"א י"ח, ל"ד) ת"י „תִּלְתִּית וְתִלְתִּית“.

(כח) מה פרצת עליך פריץ, ת' מא תקוף סני עלך למתקף, פירש ב"ם לחם ושמלה „שהפך הלשון כאלו אמר מה פריץ פרצת עליך“ עכ"ל ואינו נכון לפי שהוא נגד פסוק הטעמים, ועוד דרכו של אונקלוס לשמור סדר המלות שבכתוב ואינו משנה שלא לצורך, ומדוע לא תירגם „מא תקיפחא עלך תקוף סני“ כפשוטו, ולמה

הוסיף מלת "סג". ולענ"ד לא שנה כלל סדר המלות ותירגם רק לפי ענינו לדעת חז"ל ("ב"ר, פ', פ"ה). "ויהי כמשיב ידו וגו', זה רבה על כל הפורצים ממך יעמוד (שנאמר) עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב', י"ג), רבי בשם רבנן אמר כל הפורצים ממך עומדים שנאמר עלה הפורץ לפניהם", פירש"י משיח שיגלה במהרה בימינו, ומ"ד כל הפורצים וכו' דורש הכתוב על משיח וכל מלכות בית דוד, והנה לדעת אונקלוס מלות "מה פרצת" אינן שאלה לחינוך ומילות "עליך פָּרַץ" אין כוונתן עליך לשא משפט הפרץ, כי הם דברים בטלים החינוך לא ישוב על אמריה ואינו בר עונשין ותשלומין, אלא "מה פרצת" הוא קריאה של השתוממות ותמיהה כשראתה המילדת הפרץ הנפלה קראה "מה תקוף סג" מה חווק גדול יש בך, "עליך פָּרַץ", פירש פָּרַץ כמו פָּרַץ, מקור "עלך למתקף", עליך התעודה לפרוץ לעתיד לבא, והיה מוכרח לשנות לשון "מה פרצת" הפעל "פרצת" בשם "תקוף סג" לברר שהוא קריאה של תמיהה, לפי שבארמית לשון "מה תקפתא" אינו אלא שאלה. ומה שתרגם אונקלוס בקצרה מפורש בתרג' המיוח' ליב"ע באריות לשון "מה תקוף סג" תקפתא ועלך את למיתקף דאת עתיד למחסן מלכותא". גם מצאתי מסייעא לפרושי בחומש ישן דפ' פראג הנוסחא "עלך למיסב" תחת "עלך למתקף".

למ, (ט) איננו גדול בבית הוה ממני, ת' לית דרב (פתשגן וסביוניטה) וכן עיקר נ"א "ליתוהי רב", "לית רב" "ליתוהי" אינו נכון לפי שמעמו "לית הוא", וטעם מלת "איננו" כאן אינו "אין הוא" כי אינו מוסב על האדון, אלא הכוונה: אין מי מאנשי הבית שגדול ממני, עי' אוג"ר (עמוד 43 הערה 49). ולפי שמלת "גדול" אינה שם אלא תואר צריך להיות התרגום "דרב בדל"ת, כבכל מקום שיבוא תואר או פעל (בינוני) אחר מלת "אין", כגון "אין קדוש כה" — ואין צור" (ש"א. ב', ב'). ת"י "לית דקדיש — ולית דתקיף", "אין טוב באדם" (קהל' ב', כ"ד). ת' "לית דשפיר", וכן בפעל, "ואין פתר", "ואין ראה", "ואין קנה", ת' "לית דפשר", "דחוי", "דקני", רק שם עצם אחר מלת "אין" מתורגם בלא דל"ת, כגון "ואין איש" (פסוק י"א). ת' "ולית אינש", "כי אין מספר" (לקמן מ"א, מ"ט). ת' "לית מנין", "רק אין דבר" (במד' כ"ט, י"ט). "לית פתגם ביש", ואעיר עוד בזה דרך אגב, שאם תבוא מלת "אין" אחר השם או הפעל הוא ג"כ תמיד בלא דל"ת, כמו "ופתר אין אותו" (לקמן מ', ח'). ת' "ופשר לית ליה", "ורדף אין" (ויק' כ"ג, ל"ג). "ורדף לית", "ואדם אין" (לעיל ב', ה). ת' "ואינש לית, לפי זה לשון "ליתוהי רב" או "לית רב בביתא הדין מיני" משמעותו אין אדון (שר) בבית הוה חוץ ממני, והוא שקר.

(יד) ואקרא בקול גדול ת' וקרית בקלא רָמָא (בכל ספרים המדויקים) בקצת ספרים "בקלא רבא". לשון "קול גדול" מתורגם בכל מקום "קל רב", ונראה שתירג' כאן בלשון "רמא" לפי שסמוך לו "ויהי כשמעו כי הרימתי קולי", אבל צ"ע "וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם" (דבר' כ"ג, י"ד) ת' "קל רם" בלא ידוע, מדוע תרג' כאן בלשון ידוע "קלא רמא", וי"ל שלדעת אונקלוס הוא מוסב למה שנאמר בפסוק "ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם וכו' — ואקרא בקול גדול" הכוונה בקולי הגדול ששמעתם כשקראתי אתכם.

(כ) ויתגדו אל בית הסהר, ת' ויהביה בבית אסירי כן הוא בספרים היותר מדויקים, (סביוניטה, בולוניא, וויניציא משנת ש"ח ועוד בכמה ספרים שה"י) נ"א "ומַנְיָה לבית אסירי", "ומַנְיָה" הוראתו "ופקדהו" ופטיפר לא הפקיד את יוסף על בית הסהר אלא שר בית הסהר, כמו שמפורש בפסוק שלאחריו עד סוף הפרשה.

(כא) ויתן חנו בעיני שר בית הסהר, ת' ויהביה לרחמין בעיני וגו'. כתוב בפחשגו: „צריך לכבד למה לא תרגם ויהב רחמיה. וכן ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים" עכ"ל (שם שמו. ו"ב, ג). ת' „ויהב ה' ית עמא לרחין בעיני" וגו'. הטעם שלא תרגם „ויהב רחמיה" פשוט מאד, „רחמיה" הוראתו „אוהביו", „לאהביו ולשומרי מצותיו" (דבר. ו', ט). ת' „לרחמיה".

(כב) ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסירים ת' ויהב (סכיניטה רוב ספרים עתיקים ומדויקים) וכן עקר בקצת ספרים ותיב"ע „ומני" הוא שבוש, לשון „מני" בהוראת הפקיד נוהג בארמית ביחוס מי שהוא פקיד על זולתו, ביחוס הנפקד נאמר בלשון „יהב" או „מסר", כגון ונתת את הלויים לאהרן ולבניו „נתונים נתונים המה לו" (במד. ג', ט) ת' „ותתן ית לואי וכו' מסירין יתיבין אינון ליה", „ופקודת אלעזר וכו' שמן המאור" וגו' (שם ד', ט"ז) ת' „ודמסיר לאלעזר", וכן רבים.

כז (י) הבשילו אשכלתיה ענבים, ת' בשילו אתכלהא הוו עינבין, הוסיף מלת „הוו" כלומר שנתבשלו אשכלתיה ונעשו ענבים, אלו אמר „בשילו אתכלהא ענבין" היה משמעותו שהאשכלות היו מבשלות את הענבים.

(יב) ישא פרעה את ראשך והשיבך וגו' ת' ידכרינך פרעה ויתבינך וגו'. יש כאן מסורת: סימן ישא פרעה קדמ' (כאן) „ידכרינך", תנינא: „ישא פרעה את ראשך מעליך (לקמן פסוק י"ט). ת' „יעדי פרעה ית רישב מינך" בקצת ספרים הגירסה „ידכריני פרעה ית רישך ויתבינך", הוסיפו כדי להשוות התרגום ללשון הכתוב, והשחיתוהו בלשון שאין לו הבנה, המליצה בעברי „ישא את ראשך" כוונתה „ידכרינך". ועוד י"ג „ידכר פרעה ית רישך" כמו אצל „וישא את ראש שר המשקים ואת ראש שר האפים" (פסוק כ'). ת' „ואידכר ית ריש רב שקי וית ריש רב נחתומי", אבל העיקר כהמסורה „ידכרינך" שמשמעותו זכירה לטובה, וכן בתרג' המיוח' ליב"ע „יעול הזכרנך קדם פרעה" (עי' מ"ש לעיל ל', כ"ב).

(יג) כמשפט הראשון אשר היית משקחו, ת' כהילכתא קדמיתא. הגאון ב"ס נתניה לגר כתב (במד. ט', ג). „וככל משפטיו" ת' „וככל דחוי ליה", השם משפט ת' פעם בל' „דינא", ופעם בל' „הלכה", ופעם בל' „חוי", ולא ידענו מדוע בחר לו פה לתרג' „חוי"? עכ"ל. והנה ל"ד זה ההבדל בין ג' הלשונות האלו לפי ענינם: „דינא" הוא לרוב תרגם של לשון משפט, כיון שעקר הוראתו הוא מה שמגיע לאדם בכחינת מעשיו, גמול מעלליו מאת הקב"ה השופט כל הארץ, ומה שמסור לדיינים ולשופטים להכריע לחיוב או לפטר בדינו קנסות ועונשין ודיני ממנות ונוקין וכל שבין אדם לחבירו, וכלל כל משפט התלוי במעשיו של אדם תרגומו דינא. אבל ענין משפט שאינו תולה במעשה אלא שראוי לאדם או לאיזה דבר מתוך מעלתו ומעצמותו יש הבדל בתרגום, פעם בל' „רוי", ופעם בל' „הלכה". אצל משפט שמפורש בתורה שהוא קבוע ואינו משתנה בלום אופן, שיעשה לאדם או לאיזה דבר מצד מעלתו תרגם בלשון „חוי", „כדחוי" כלומר כראוי לו. כגון „וזה יהיה משפט הכהנים" (דבר. י"ח, ג) ת' „ודין יהו דחוי לכהניא", „לו משפט הבכרה" (שם כ"א, י"ז) ת' „ליה חויא בכורתא", וכן כל לשון „כמשפט" אצל הקרבנות: „כחקת הפסח וכמשפטו" (במד. ט', י"ד). ת' „כגורת פיסחא וכדחוי ליה", וכן „וככל משפטיו" (שם פסוק ג') ת' „וככל דחוי ליה", כיוצא בזה „יעשה עולה כמשפט" (ויק. ח', י'), „ויעשה כמשפט" (שם ט', ט"ז), „ומנחתו כמשפט" (במד. ט"ו, כ"ד) „במספרם כמשפט" (שם כ"ח, ו) „וכ"ט כמה פעמים), תרגם בכלם „כדחוי" וכן „ונסכחם כמשפטם" (שם כ"ט, ו' ול"ג) ת' „כדחוי להון", אבל אם המשפט אינו מפורש כלל במקום אחר, או שלא נתפרש לכל הצדדים ויש

דרכים וסבות שונות שמשנות את משפט הדבר, בזה תרגם בלשון הלכה. כגון משפט שר המשקים שאינו מפורש בשום מקום אלא הוא לפי הנהוג לפי נמוסי המקום והארץ תרגם „כהילכתא קדמיתא“, כיוצא בו „כמשפט הבנות יעשה לה“ (שמו' כ"א, ט') ת' „כהלכת בנת ישראל“ לפי שמשפטן משתנה לפי מדינתן עשירה או עניה, וגם לפי מצב ואומנת הבעל, וגם לפי מנהג המקום. וכן „והקמת את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר“ (שמו' כ"ו, ל') ת' „כהלכתיה דאיתחוייתא בטורא“, לא יכול לתרג' „כדינא או כדתוי ליה“ לפי שמשפט הקמת המשכן אינו מפורש בשום מקום, אלא צריך להקימו כל חלק וחלק כמנהגן, הקרשים על העמודים עם הבריחים והטבעות והיריעות, כל אחד באופן הנהוג בו לפי תכסימי הבנין, וכן „ויסובו את העיר כמשפט הזה שבע פעמים“ (יהוש' ו', ט"ו) ת"י „כהלכתא הדין“ כמנהג שעשו בימים הראשונים.

(י"ד) וזכרתי אל פרעה, ת' ותדכר עלי קדם פרעה, „ותדכר עלי“ טעמו שתדבר טוב עלי לפני פרעה ותבקש ממנו שיוצאני מזה (עי' מ"ש לעיל ל' כ"ב).

(ט"ו) כי טוב פתך, ת' ארי יאות פשר. לא תרג' בלשון „טב“ או „שפיר“, אלא בלשון „יאות“ שטעמו כנכון וכראוי, כמו „כן דברת לא אסף עוד ראת פניך“ (שמו' י', כ"ט) ת' „יאות מלילהא“, „כן בנת צלפחד דברת“ (במד' כ"ג, ו.) ת' „יאות בנת צלפחד ממלך“, וכן „ושאלת היטב“ (דבר' י"ג, ט"ו) ת' „ותשאל יאות“ והוא כדרשת חז"ל שידע שפחרונו נכון (ילקוט רמז קמ"ז), „כי טוב פתך: מנא ידע אמר ר' אלעזר מלמד שכל אחד ואחד ראה בחלומו פתרון חלומו של חברו“, וכן (ב"ר. פ', פ"ח). „ויחלמו בלילה אחד איש כפתרון חלמו: רבי הייא בר אבא אמר חלמא ופתרון דחלם חבריה“, וכן פירש"י.

(כ) יום הולדת את פרעה ת' יום בית ולדא דפרעה לשון „בית ולדא“ אין לו רע בתרגום, ונפלו בו דעות המפרשים, ואחזה גם אנכי דעתי הקצרה, כבר בארתי (לעיל ו', א') כי בני ביתו ומשפחתו של אדם קרואים ביתו, ואצל מלך מורה לשון ביתא על כל בית מלכותו, בני משפחתו, שריו ויועציו ועבדיו, בית ולדא של מלך נקראים בני משפחתו היותר קרובים בתולדה. לפי זה „יום בית ולדא דפרעה“ משמעותו חג בני משפחה היותר קרובים אליו בתולדה יום שהוא עצמו נולד בו או בנו יורש העצר או שאר הנולדים למלך, וזה שת' יב"ע „יום גנוסא“, אבל אונקלוס ויב"ע על נביאים עוד לא השתמשו בחיבה זו. והנה לפי פירושי אין צורך להגיה ולשנות הלשון, ולא להוציא מלת בית מפשוטה כדעת דמפרשים.

מ ק ז.

מא. (ג) ותעמדה אצל הפרות, ת' וְקָמָא לְקַבְלֵיהוּן דְתוֹרְתָא. לא תרנ' „בסטר תורתא“ כמו „אצל החיות“ (יחו'. א', ט"ו.) ת"י „בסטר בירייתא“ „אצל הכרובים“ (שם י', ט'). „בסטר כרוביא“, אלא „לקבליהוין דתורתא“ כמו שיתדמה המעשה ברעיון השומע, כיון שבאו הכחושות לבלוע את הבריאות אי אפשר שיעמדו מצדן רק יקומו כנגדן, וכן בפסוק „ואיש היה עומד אצלי“ (שם מ"ג, ו'). ת"י „וגברא הוה קאים לקיבלי“, כלומר פנים אל פנים לדבר אתו.

(ד) רעות המראה ודקות הבשר — יפות המראה והבריאות ת' דבישן למחוי וחסירן בשר דשפירן למחוי ופטימתא. כתוב בפתשגן: „דבישן, דשפירן, נראה בהשנות הדבר נופל בו לשון דל"ת לפי הלשון, וכן שדופות הקדים (פסוק כ"ו) ת' דשקיפן קידום“ עכ"ל, אולם טעם זה אינו מספיק כלל, אלא הנכון לע"ד שהדל"ת הוא במקום ה"א הידיעה של מלות „המראה“, „הקדים“ שטעמם כמו אשר הן רעות מראה, וכן „יפות המראה“, „שדופות הקדים“, בכלם הטעם הפרות אשר הן יפות מראה, השבלים אשר הן שדופות קדים, ואשר לא אמר „ודחסירן בסר“ טעמו לפי שהדל"ת של „דבישן“ מושכת גם למלת „וחסירן“, כיון שהם מחוברים בו, וכן נמצא דל"ת במקום ה"א ידיעה במקומות הרבה, כגון „העשיר לא ירבה והדל לא ימעט“ (שמו'. ל', ט"ז) ת' „דעתיר“, „דמיסכן“ לפי טעמו אשר הוא עשיר ואשר הוא דל, כפיצא בו „והעמיד הכהן הַמְטַהֵר את האיש הַמְטַהֵר“ (ויק'. י"ד, י"א) ת' „דְמַדְבִּי“, „דְמַיְדְבִּי“, וכן רבים.

(יב) „נער עברי“, ת' „עולים עֲבְרִי“ (סביוניטה) ונכון „עֲבְרִי“ תואר, ס"א „עֲבְרִי“ „עֲבְרָאָה“, שם, ולפי הנגינה מוכח שהוא תואר.

(יד) ויגלה, ת' וספר בכל שאר מקומות ת"א בלשון „גלח“ כמו שהוא בעברי לפי שענינם גלוח והשחתה בתער, שנטל השער לגמרי, וכאן שטעמו שהיה מתקן שערו שלא יהי פרוע תרנ' בל' „ספר“, וכן יונתן ב"ע על נביאים תירגם לשון „גלח“ תמיד לפי הענין, כגון „וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו כסום יכסמו את ראשיהם“ (יחו'. מ"ד, כ'). ת"י „ורישוון לא יגלחו — — ספרא יספרון ית שער דושהוון“, וכן באבשלום „ובגלחו את ראשו וגו' — אשר יגלח כי כבד עליו וגלח“ (ש"ב. י"ד, כ"ו.) ת' „ובספרותיה ית רישיה וגו' — דמספר ארזי יקיר עלוהו ומספר“ ת' כלם בלשון „ספר“ לפי שאבשלום נזיר עולם לא היה יכול להתגלח לגמרי אלא להקל מעליו, וכן בשמשון „אם גלחתי וסר ממני כחי“ (שופ'. ט"ו, י"ז.) ת"י „אם איגלח“ וגו', ובפסוק „ותגלח את שבע מחלפות ראשו“ (שם פסוק י"ט) ת"י „וגדעת“ שלא גלחה את ראשו אלא קצצה המחלפות סמוך לראשו שלא ירגש ויקץ, אבל „ויחל שער ראשו לצמח כאשר גלח“ (שם פסוק כ"ב) ת"י „בתר דאיתגלח“, לפי שלענין נזירותו היתה החגלחות כיון שלא נעשה להקל ולא לתקן. ועוד „ויקח את עבדי דוד ויגלח את חצי „וקנתם“ (ש"ב. י', ד.) ת"י „וגרע ית פלגות דקנהוון“, לפי שהיה לא גלוח ולא תקון אלא גרעוון וקלקול.

אבל בתרגום המיוחס ל"ב מתורגם בכל התורה בלשון „ספר“ רק בפרשת נזיר (במד'. ו') תרגם הכל בלשון „גלח“, ואין בידי למצוא הטעם.

(טו) תשמע חלום לפתח אחר, ת' דאת שַׁמַע חילמא ומפשר יתיה, כן הוא בכל ספרים מדויקים וכן עיקר, בחומשי הח' רוו"ה ורפוסים חדשים הגירסה "למפשר" מקור כמו שהוא בכתוב ואינו נכון, מאחר שלא תרגם, "דאת ידע למפשר" אלא "דאת שמע", שעיקר הראתו שמיעה באוון, לשון, "דאת שמע חילמא למפשר יתיה" משמעותו רק ששומע ספור החלום כדי לפתרו אבל אינו נאמר אם יודע לפתרו או לא, לפיכך תרגם, "ומפשר יתיה" שוודאי פותרו.

(טז) האלקים יענה את שלום פרעה ת' מן קדם ה' יִתְּתָב שלמא דפרעה. כך הגרסא כמעט בכל הספרים, אולם מסורת עליו (ברלינר עמוד 78). יִתְּתָב נ"א אִיִּתְּתָב דוקא. ב"ס פתשגן מביא ג"כ המסורה וכותב: אבל צריך לבאר פירושו כי הייתי סבור שהוא ביו"ד והוא באלף בכל הספרים עכ"ל. גרסה הספרים יִתְּתָב היא פשוטה, לשון עתיד כמו בעברי "יענה". ולשון אִיִּתְּתָב משמעותו שאע"פ שלא שמע יוסף החלומות עדיין מפי פרעה, הגיד לו מיד, כדי שתניח דעתו, כי החלומות באו לו מהש"י לטובתו, ואולי לא רצה בעל המסורה לקיים הגרסא יִתְּתָב לשון עתיד, לפי שמחוי כיהורא שיאמר כי על ידי פתרונו יענה ה' את שלום פרעה. (יט) ורקות בשר ת' וחסירן בסר. "הרקות" (בפסוק הסמוך ופסוק כ"ו) ת' "חסיכתא", וכן "דלות" (פסוק י"ט) ת'. "חסיכין". ההפרש כי בכל לשון שהוא נסמך למלת בשר תרגם בלשון "חסיר", "וכן", "ודקות בשר", "ודקות הבשר" (לעיל פסוק ג'. וד') ת' "וחסירן בסר", לפי שמכואר מה הוא שחסר, אבל אצל לשון "דלות ודעות מאד" "הפרות הרקות והרעות", שלא נאמר בו "דלות בשר", "הרקות בשר", לא יכול לתרג' בלשון "חסיר" כי לא ידענו מה חסר להן, לשון "חסיר" לכד משמע שהדבר אינו בעין, וגם על טום ידוע, "וקלוט" (ויק'. כ"ב, כ"ג) ת' "וחסיר". לפיכך בחר בלשון "חסיכין" שמעטו גרועות וכחושות.

(כו) שבע פרת הטבת שבע שנים הנה ושבע השבלים הטבת שבע שנים הנה וגו' ת' שבע תורתא טַבְּתָא שבע שניא אינין ושבע שובליא טַבְּתָא שבע שניא אינין. וכן פסוק כ"ו. וכ"ט. ת' "שנים" — "שניא" כלם בלשון ידוע. כן הוא בכל ספרים המדויקים הח' בערקאוויץ בס' הליפות שמלות כתב בזה הלשון: "תרג' בל' נודע שניא כמו השנים ר"ל תיקף שנים הבאות ולא שיתמהמו וכן שבע האחרות יהיו תיקף אחר אלו" עכ"ל, ואינו נכון, "שלושת השריגם שלשת ימים הם" (לעיל ט', יב.) וכן "שלושת הסלים שלשת ימיט הם" (שם פסוק י"ח). ת' "תלתה יומין אינון" בלא ידוע ולפי שהכוונה גם שם, תיקף ימים הבאים, היה צ"ל יומיא בלשון ידוע. ולענ"ד טעם ללשון ידוע, לפי שאין הכוונה על משך זמן של שבע שנים אלא השנים בבחינת התבואות של כל שנה ושנה כיוצא בו, במספר שנים אחר היוכל" (ויק'. כ"ה, ט"ו) ת' "במנין שניא" שבו נאמר בפירש "שני תבואות" (עי' מ"ש שם) אולם, כי עוד שבע שנים רעב" (לקמן מ"ה י"א) ת' "שבע שנין" בלא ידוע, לפי שהכוונה משך זמן שבע שנים.

(לה) ויצברו ח' וַיִּצְבְּרוּ. לשון אוצר, להרחיק הכפל, שכבר תרג' "ויקבצו" — "ויכנסו", אבל לקמן פסוק מ"ט "ויצבר יוסף" "תרג' "וכנש".

(לט) אין נבון וחכם כמור, ת' שית דסוכלתן (סביוניטה), "דסוכלתן" בדל"ת נכון לפי שהוא תואר כמו שנאמר איש נבון וחכם (פסוק לג') עי' מ"ש לעיל (מ"ט, ט), בכל שאר ספרים "לית סוכלת", אינו מדויק.

מב, (א) למתה חחראו, ת' למא הַיְתָחוּן, כבי' 114 התיבה מצוינת ונרשם

בגילויין מספר מדוקדוק. מכלל שהיו בוטן קודם תרגומים מדוקדקים מוחוקים, ודפוס סביוניטה נעתק מספר מדוקדק ביותר.

(טו) ה' פרעה, ת' חיי פרעה, בקצת ספריים "ח'י" חיי עיקר, שם לשון רבים בנסמך, והנפרד חיי, שנשבע בחיי פרעה (ע' רש"י, לשון "ח'י" רק תואר בארמית.

(שם) בבוא אחיכם הקטן, הנה" ת' "הכא". — מלת "הנה" טעמה "להכא", והיה נכון לתרגם, "הלכא", כמו "מכרתם אותי הנה" (לקמן מ"ה, ה'). "שלחם אחי הנה" (שם פסו'. ח'), תרג' "הלכא". הטעם שתרגם כאן "הכא" הוא לפי שאמר יוסף "אם הצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן" הנה כוונתו "הכא" ממש, שלא יצאו עד שיהיה הכא ולא בעורנו בדרך לבוא לכאן.

(ל) אתי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו, ת' יוסף ליתוה ושמעון לא הוה כָּא. כן הוא בבולוניה, סביוניטה כ"י 1. 114 והרבה ספרים קדמוניים ומדויקים נ"א

"ושמעון ליתוה", ושמעון לא הוה הכא". כתוב באוג'ר (עמוד 45 הערה 101) "ראוי להבדיל בין יוסף שהה סבור יעקב שנטרף ומת, ובין שמעון שהיה יודע שהוא חי; ומכל מקום לשון לא הוה הכא אינו עולה יפה ויותר יתכן לומר ליתוה הכא, עכ"ל, ולענ"ד הגירסה לא הוה "כָּא" עיקרית ונכונה, ובשכיל שלא הבינו הסופרים הטעם של מלת "כָּא" כתבו תחתיה "הכא" ולא העלו ארוכה. מלת "כָּא" טעמה כאן

"זאת" כמו בפסוק, ונקלותי עוד מואת" (ש"ב. ו', כ"ב). ת"י, וועירנא עוד מכא", פרש"י: "ונקלותי עוד לפני הקב"ה יותר מואת שהקילותי בעצמי עתה, וא"ת לפי מדרש חז"ל (ב"ר. פ', צ"א). ויהי הם מריקים שקיהם" וגו'. מלמד שחשדן אביהם" וכן פרש"י אותי שכלתם, מלמד שחשדן שטא הרגוהו או מכרוהו כיוסף וכן משמע מספור המעשה שבכתוב כשראה יעקב שהביאו השבר וראה אצלם גם צירי כספיהם, ויראתם במצאם אותם, ושמעון לא שב עמהם עלה בלבו החשד שמכרו את שמעון ובמחירו קנו השבר והשב שגם ביוסף הרעו ואיננו כמו שהיו אומרים שמצאו הכתונת, אלא שהרגוהו או מכרוהו. וזו כוונת התרגום: "יוסף ליתוהי כא ושמעון לא הוה כא" מלת כא מוסב גם למעלה למילת ליתוה. כלומר יוסף איננו זאת (איננו טורף) ושמעון לא היה זאת (לא היה המעשה כן כאשר אמרתם שהשליט כפחו עד שתורידו את בנימין לשכ), ואת בנימין תקחו" גם אותו לעשות עמו רעה. "עלי היו כלנה" ת' "על, הואה כולהין" (כן הוא בכ"י 2. 114 ובסביוניטה ועוד ספרים מדויקים) לשון נקבה כלומר כל הצרות והרעות האלו עלו השתרגו עלי ועל צוארי. וכן מפורש כל המאמר בתרג' המיוח' ליב"ע באריכות, יוסף אמרתון חיותא בישא אכלתיה ושמעון אמרתון מלכא דארעא כפתיה וית בנימין בען אתון למיסב עלי הואה צוקתא דכולהון".

מג, (א) כאשר כלו לאכל את השבר, ת' כד ספיקו למיכל ית עיבורא.

(סביוניטה, פתשגן, ועוד כ"י 2. 114), ברוב ספרים "כד שיציאו" לשון רש"י: "והמתרגם כד ספיקו טועה. כאשר כלו הגמלים לשחוח מתורגם כד ספיקו כששחו כדי ספוקם הוא גמר שתייתם אבל זה כאשר כלו כאשר חם האוכל הוא ומתרגמינן כד שיציאו" עכ"ל, ואפשר לפי שלשון "כד שיציאו" משמעותו כליון לגמרי, כמו "והיה אם כלה לאכול את עשב הארץ" (עמו. ו', ב'). ת"י, "והוה עד לא שיצי למיכל" וגו', ואינו מסתברא שהמתינו עד חם כל המזון לגמרי, לפיכך תרגם "כד ספיקו" והטעם שהיו אוכלים כדי ספיקם עד שראה יעקב שצריכים לשוב לשבור מעט אוכל. והמדרש שהובא ברש"י: "המתינו לוקן עד שתכלה פת מן הבית" (ב"ר) כוונתו עד שיראה שתכלה בקרוב.

(ו) העוד לכם אח ת' האית לכון אחא (סביוניטה פתשגן ועוד ספר' מדויק')

ברוב ספר, "העד כען" מסורת עליו: האית לכוון יפה. ההפרש: שלשון "העד כען לכוון אחא" משמעותו העוד לכם אה אחד והוא מוסב על בנימין לבד, ולשון "האית לכוון אחא" משמע שאמר יעקב להם למה הרעתם לי להגיד לאיש שיש לכם אה בכלל, ומוסב על יוסף ועל בנימין, הכוונה, שכל מה שאמרתם: "שנים עשר עבדיך אחים אנחנו וכו' הקטון את אבינו היום והאחד איננו" (לעיל ט"ב, י"ג.) היה אך למותר ולרעתי.

(ז) שאול שאל האיש, ת' שאלא שאל (סביונ'). ברוב ספרים "שאלא שאיל". כתוב באוג"ר (עמוד 45 הערה 104), "והוא טעות (מוסב על "שאלא") כי המקור מבנין הקל לא יהיה בוולת מ"ם, ובדפוסם אנוירשא משאל שאיל והוא הנכון" עכ"ל, נראה שהיה לפניו הנקוד "שאיל" בשוא והוא קל, "שאל", "שאיל" הוא בנין הכבד וצריך להיות המקור "שאלא", ומורה על הווק והתמדת הפעולה שהפציר בהם בשאלות הרבה, עי' רש"י וב"ר פ', צ"א, כיוצא בזה, "ואת חקתי תשמרו ללכת בהם" (ויק', י"ה, ד'). ת' "להלכא בהון" בנין כבד, שישמרו ללכת תמיד בחקותי, ובכל שאר מקומות "ללכת" מתורגם בקל "למחר", "למיול".

(ח) החטהמהנג, ת' בדא איתעכבנא. הוסיף מלת "כדא" לברר הכוונה האמיתית "איתעכבנא" לבד משמעותו שהם עצמם התעכבו, "בדא איתעכבנא" טעמו כואת שאתה מטאן לשלח את הנער התמהמהנו.

(יב) אולי משגה הוא ת' דילמא שלו הוא (סביוניטה ורוב ספרים) בקצת דפוסים חדשים "מאים שלו הוא" צ"ע איך תרגם, "דילמא" שהוא תרגום של "פן" בעברי ומורה על כוונה המדבר שלא יהיה כן, ולשון "מאים" תרגום פשוט של "אולי" שמור על ספיקות הענין, ויש ליישב שתרגם "דילמא" לרמזו כי הכוונה שהקרוב לאמת הוא שלא היה משגה, והספק רחוק, והנוסח "הוח" עקר, כי "שלו" ל' נקבה ומוסב על לשעבר, (עי' אוג"ר עמוד 45 הערה 105).

(יד) כאשר שכלתי שכלתי, ת' כמא דתכולית תכולית. (סביונ' כ"י. 114.1481.2) נ"א "דאיתכולית תכולית" ואינה מדויקת. המלות "שכלתי שכלתי" שוות בטעם כמו "כאשר אבדת אבדתי" (אסתר ד', ט"ז.) ואין צורך להפרישן בתרגום, והכוונה כפרש"י שכולתי מיוסף שכלתי משמעון ובנימין

(טז) אחי יאכלו האנשים, ת' עמי אכלין גבריא, "יאכלו" ת' "אכלין" לשון הוה הכוונה כשצוה יוסף לטבוח טבח, מה שהמצריים אינם יכולים לאכול, כי חועבה היא להם, אמר לאשר על הבית, "כי אחי יאכלו האנשים", שהם אוכלים טבוח כמוהו, וכן "כי שמעו כי שם יאכלו לחם" (פסוק כ"ה) ת' "ארי תמן אכלין לחמא" ג"כ לשון הוה, הטעם כי שמעו כי שם הבית שבו נוהגים לאכול בצהרים, (עי' מ"ש לעיל ל"ח' ט.) ויכינו אה המנחה לתתה לו כשהוא במסבו עם כל שריו ועבדיו.

(יח) ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו, ת' ולמקני יתנא לעבדין ולמדבר ית חמרנא ולקחת ת' לפי הענין "ולמקני", הטעם שעל ידי עלילת הכסף ידונו אותם להיות עדים לאדוני הארץ לקנינו ורכושו, כבר בארתי (לעיל ל"ג, י"ט.) ההפרש שיש בארמית בין לשון "ובן" שהוא קיחה בכסף ובין לשון "קנא" שהוא סתם הבאה ברשותו כמו "רכש" בעברי. "ואת חמרינו" ת' "ולמדבר ית חמרנא" לחלק שאין שייך לוטר למקני לעבדים אצל החמורים

ויגש.

מֶדָה (ל) כבאי, ת' כְּמִיתָא, וכן „עד באי“, „בבאי“ (לקמן ט"ה, ה', הו'). ת' „עד מִיתָא“, „כְּמִיתָא“ (סביוניטה), בכל הספרים: „כְּמִיתָי“, „עד מִיתָי“, „כְּמִיתָי“ „לשון מִיתָא“ עיקר לפי שמצינו שיונתן תרגם כן בכל המקומות בנביאים, לשון „עד בָּאֵי“ ת' „עד מִיתָא“, והוא מקור במשקל שם כידוע, וטובן מאלו שכונתו מדבר בעדו „ביאתי“, כמו „אבי“, „אמי“ מדובר בארמית אָבָא, „אָמָא“ בלא כנוי, וכן „ביני ובין“ תרג' „בִּינָא ובין“ ולפי שכנוי המקור מפעל „אתא“ יבואו תמיד בלשון רבים, „ויצחק בא מבוא“ (לעיל כ"ד, ס"ב), ת' „על במיתוהי“, „עד בואכם“ (דבר. א, ל"א) „עד מיתוכו“ יש להמקור משפט שם. והנה לשון הספרים „מִיתָי“ היה צ"ל מִיתָי ל"ר, וכן „עד בָּגְנָו שמה“ (שמו'. י. כ"ו), ת' „עד מִיתָנָא“, ולא „מִיתָנָא“, „מִיתָנָא“ הוא משקל שם כמו „ביאתנו“.

מֶדָה (טו) ולאדון לכל ביתו, ת' לכל ביתיה (סביוניטה ופתשגן) וכן עיקר, בשאר ספרים: „ולכל אינש ביתיה“. כאן אין צורך להוסיף מלת „אינש“, לפי שהכוונה לכל בית מלכותו, לכל שריו ועבדיו, ולא להם לאנשי ביתו שסמוכים לשולחנו (עי' הכללים שכתבתי על זה לעיל ו', ז').

(יט) ואתה צויתה, ת' ואת מִפְקֵד. כתב ב"ס פתשגן: „מפקד. כלומר מצחוה

אתה בוטן הוה אבל „אתפקדתא“ היה משמעו לשון עבר“.

מֶדָה (א) ויובח ובחים אלקי אביו יצחק, ת' לאלקא אבוהי יצחק. (סביוניטה, פתשגן, ש"ח, ועוד) ברוב ספרים „דַּאֲבֹהֵי יצחק“ כתוב בפתשגן: „צ"ע למה לא תרגם דאבוהי ואפשר לומר כדי שלא נראה משמעותו אלקי יצחק ולא אלקי אברהם“ עכ"ל, ויש להקשות על זה ממה שנאמר „וישבע יעקב בפתד יצחק אביו“ (לעיל ל"א, נ"ג.) שתרג' „בדדחיל ליה יצחק אבוהי“ ולא חש למשמעות שלא דחיל ליה אברהם, ועוד כתוב בפתשגן: „ואונקלוס כך רצה לומר. ויובח ובחים לה' ואחר כך אמר אביו יצחק כלומר אביו של יעקב היה יצחק לרמוז הענינים הכתובים בב"ר, ע"כ. וזה דוחק גדול שיספר שאביו של יעקב היה יצחק שלא לצורך כלל. ולענ"ד נראה שלא אמר אונקלוס „לאלקא דַּאֲבֹהֵי יצחק“, לפי שהדל"ת לפני התיבה

יש לה שני ענינים אחד הוראת סמיכות כמו „של“ והשני הוראת מלת „אשר“, כמו „אשר רוח אלקים בו“ (לעיל ט"א, ל"ח). ת' „דרוח נבואה מן קדם ה' ביה“, „אשר אבניה ברול“ (דבר. ה', ט') ת' „דאבנה ברולא“, ויכול להיות משמעות לשון „לאלקא דאבוהי יצחק“ כביכול אשר אביו הוא יצחק, ואין חרוף וגדרף גדול מזה, ורעיון כזה כבר היה במציאות בימי אונקלוס לפיכך השמיט הדל"ת, ורומז על דרשת רבותינו (ב"ר. פ', צ"ד). „רבנן אמרו רואים עפרו של יצחק כאילו צבור על גבי המזבח לכך הזכיר את יצחק“ ע"כ ולפי זה הכוונה: ודכה דבחין לאלקא — והא „אבוהי יצחק“, כלומר שהיה רואה עפרו של יצחק צבור על גבי המזבח.

(ו) בניו ובני בנוו אתו וגו' — וכל ורעו הביא אתו, ת' וכל בנוהו איתו עימיה. (סביוניטה, פתשגן, בולונייא, ועוד) ברוב ספרים „וכל ורעיה“, לפי דרכי לשון ארמית ראוי לומר כאן „וכל ורעיה“, ליופי הלשון שלא להכפיל עוד מלת „בנוהו“ בכתוב, (עי' מ"ש לעיל ט', ט'. ציון א'). ואעפ"כ הגורסה „וכל בנוהו“

עיקרית, שלא אמר, "וכל זרעיה איתי עימיה" לפי שחסר ער ועונן, לשון "בנוהי" משמעותו רק בבנים שהם קימים. (עי' שם ציון ג').

ל) אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך. ת' אילו אנא מאית בוימנא הדא מַנְחָם אנא (סביוניטה) עיקר, ס"א "מַנְחָם אנא". "מַנְחָם" בינוני פעול, אינו נכון שאין הכוונה שיתנחם כשימות עכשיו יותר מקודם לכן, אדרבא עד עכשיו היה שרוי בצער מכאן ואילך יראה חיים עם בנו האהוב בהצלחה ושלום, "מַנְחָם" בינוני פעול כמו מנוחם. וכוננת החרגום שיעקב אומר ההיפך ממה שאמר קודם לכן, כל זמן שהוא סבור שיוסף מת היה אומר "כי ארד אל בני אבל שאולה" (לעיל ל"ו, ל). וכשראה אותו חי אמר: "אילו אנא מאית בוימנא הדא מַנְחָם אנא" כלומר אם אני אמות ואתה חי אינני מת באבילות אלא מנוחם.

מו, (יא) בארץ רעמסס, ת' בארע רעמסס, נ"א "בארעא רעמסס". בארע רעמסס" לשון אינו ידוע עיקר, לפי שמלת "רעמסס" שם איש פרטי שהיה מלך במצרים, וזה משפט לשון הסמיכות של מלת "ארע": חיבה "ארע" שנסמכה לשם איש פרטי, תבוא בלשון אינו ידוע ובלא דל"ת אחריה, כגון "בארץ סיחון", "ארץ עוג" (דבר' ד', מ"ו. ומ"ז). ת' "בארע סיחון", "ארע עוג", כנגדו "ארץ גשן", ת' "ארעא דגושן" לפי שמלת "גשן" אינה שם איש פרטי אלא שם פרטי של המדינה, ואם נסמכה מלת "ארע" לשם אומה שנקראת על שם אבי האומה יבוא בה הלשון בידוע ואחריה דל"ת, כמו "ארץ מצרים", "ארץ כנעני", תרג' "ארעא דמצרים", "ארעא דאדום", "ארעא דכנען", אבל "ארץ הכנעני", ת' "ארעא כנעני" כמו ארץ הכנעניים לשון רבים, וכן "ארץ פלשתים" ת' ערע פלשתאי" וכיוצא בזה. שם ביחיד שנסמך לרבים אין רגיל לבוא בלשון ידוע.

(כו) אדמת הכהנים, ת' ארע כומריא, נ"א ארעא דכומריא "ערע כומריא" עיקר בלשון אינו ידוע לפי שנסמך לרבים "כומריא" עי' מ"ש לעיל פסוק מ"ז.

ויחי

מה, (יב) ויצא יוסף אתם מעם ברכיו — ואפק יוסף יתהון מן קדמוהי. תרגם מעם ברכיו "מן קדמוהי", שהוא כמו בעברי "מעם פניו", ולא תירגם לפי המלות "מעם ברכוהי" או כת' יוב"ע "מַלְוֹת רכובוי", שלא יחשבו השומעים שבני יוסף היו עומדים בין ברכי יעקב כשנשק וחיבק להם. — לפי דברי חו"ל נחה רוח הקודש על יעקב אבינו ע"ה בשעה שאמד ליוסף קחם נא אלי ואברכם, (עי' רש"י) ואי אפשר שברגע קודש כזה יהיה הנביא יושב בהרחבת ברכים שהוא קרוב לגילוי ערוה. על פסוק: לא תעלה במעלה על מובחי אשר לא תגלה ערותך עליו, פירש"י, שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך ואף על פי שאינו גילוי ערוה ממש שהרי כתיב ועשה להם מנכסי בד מ"ט הרחבת הפסיעות קרוב לגילוי ערוה. עכ"ל וברור הוא שהרחבת הברכים יותר קרוב לגילוי ערוה מהרחבת הפסיעות.

(יז) וידגו לרב בקרב הארץ — וכנוני ימא יסגון כגו בני אנשא על ארעא. "וכנוכי ימא יסגון" תרגום של "וידגו", שטעמו שהיו פרים ורבים כדגים, כמו "שרצו בארץ" (ברא' ט', ו'). שטעמו פרו ורבו כשרצים. "שרצו" ת"א

אֶת יְלִידוֹ וְכֵן תִּירָגַם „וישרצו" (שמו' א' ו'). וְאֶת יְלִידוֹ וְלֹא תִירָגַם „שרצו" סָגַן בְּרִיחַ שָׂא וְלֹא „וישרצו" וְכִרְיַח שָׂא סָגַן מִפְּנֵי כְבוֹד הָאוֹמֵה יִשְׂרָאֵלִית וְכְבוֹד הַמִּין הָאֲנוּשִׁי, שֶׁלֹּא לְהַשׁוֹתֵם לְשִׂרְצִים, אֲבָל כִּי כַּאֲשֶׁר נִמְשָׁלוּ לְדָגִים שְׂאִינוֹ דָּבָר שֶׁל גִּנְאִי, פִּירֵשׁ לָנוּ דְמוּיֹן הַמְּלִיצָה לְפִי עֵינָיו. — בְּקֶרֶב הָאָרֶץ לֹא תִירָגַם „בְּגוֹ אֲרַע־א" לְפִי הַמְּלוֹת, כִּי טַעְמוֹ בְּאַרְמִית: בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מִמֶּשׁ, בְּחֹךְ הָאָרֶץ כְּדָגִים בְּחֹךְ הַמַּיִם. אֲבָל לְפָרֵשׁ כּוֹוֶנֶת הַפֶּשֶׁט הִיא דִּי כְּשֶׁאִמַר עַל אֲרַע־א לְבָד, וְהוֹסִיף הַמְּלוֹת בְּגוֹ בְּנֵי אֲנָשָׁא לְהִרְחֵבֵת הַבְּרֵכָה וְלִרְמוֹן עַל דְּרֵשֶׁת הו"ל גִּמְרָא סוּטָה דָּף לו'. ע' ב'. רַבִּי יוֹסֵי בַר חֲנִינָא אִמַר מֵהֵכָּא וְיִדְגוּ לְרֹבֵב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מֵה דָּגִים שְׂבִים מֵיָם מִכְּסִים עֲלֵיהֶם וְאִין הָעֵינן שׁוֹלְטִת בְּהֵן אָף וְרַעוּ שֶׁל יוֹסֵף אִין הָעֵינן שׁוֹלְטִת בְּהֶם.

(יט) וּרְעוּ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם — וּבְנֹוהֵי יְהוֹן שְׁלִיטִין בְּעַמְמֵיָא. מְלֵא

שֶׁם וְעֵינָיו גְּדוֹל אוֹיֵר הַחֲלוּל שֶׁל דָּבָר אֶחָד לְשִׁיעוּר מִדַּת מֵה שִׁיכּוֹל לְהַחְזִיק, אִם מַעֲטָא אִם הִרְבָּה. כְּמוֹ, „מְלֵא חֲפְנִיכֶם פִּיח", עֵינָיו: שִׁיעוּר פִּיח כְּמוֹ שֶׁחֲלוּל חֲפְנִיכֶם יִכּוֹל לְחַפּוֹשׁ, וְכֵן מְלֵא בִּיתוֹ בְּסָף וְזֹהֵב, שִׁיעוּר כְּסָף וְזֹהֵב הִרְבָּה מְאֹד עַד כְּדֵי לְמַלְאוֹת בְּהֶם כָּל חֲלוּל הַבֵּית. — וְעוֹד יוֹרֵה מְלֵא עַל מִדַּת שִׁיעוּר הַהַתְּפַשְׁטוֹת שֶׁל אִיזֵה דָּבָר, כְּגוֹן, מְלֵא קוֹמְתוֹ, מְלֵא רַחֵב אֲרַצְךָ. נִמְצָא שֶׁמֶל' מְלֵא טַעְמוֹ: דָּבָר שִׁיכּוֹל לְקַבֵּל אֶל תּוֹכוֹ וְלַחְפוֹשׁ חֲפִץ גְּדוֹל אוֹ קָטָן. וְהֵנָּה הַכוּוֶנֶת שֶׁל הַמְּלִיצָה „וּרְעוּ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם" שִׁיהִיו צָאצְאוֹי יִכּוֹלִים לְחַפּוֹשׁ וְלַחְזוּק גּוֹיִם רַבִּים, זֶה שִׁפְרֵשׁ אֲוִנְקָלוֹם, יְהוֹן שְׁלִיטִים בְּעַמְמֵיָא. — (וְהַנֶּכֶן שֶׁאֲוִנְקָלוֹם תִּירָגַם „מְלֵא" כְּמוֹ „מְלֵא" (מ"א ט', כ"ד) שִׁטְעוּ „מְצוּדָה" וּבְאַרְמִית „מְלִיתָא" בְּעִבְרִי „סוּלְלָה" (ש"א כ', ט"ו) שְׁבָה מְכֻבָּשִׁים עִירוֹתֶם וְזֹה טַעַם מְלֵא הַגּוֹיִם סוּלְלָה לְכַבּוֹשׁ הַגּוֹיִם) וְלֹא תִירָגַם כִּיב"ע „וּבְנֵי יְהוֹן סוּגִיָּין בְּעַמְמֵיָא" מִפְּנֵי שֶׁאֵינְנָה בְּרֵכָה שְׁלֵמָה מְכַל הַצְּדִידִים, כִּי מֵה שִׁיהִיו רַבִּים בְּעַמִּים, יִכּוֹל לְהִיּוֹת שֶׁהֶם בְּגִלּוֹת בֵּין הָעַמִּים שֶׁאָף גַּם בְּהִיּוֹתֶם בְּאָרֶץ אִיבִיהֶם יְהִיו מֵהִרְבִּים וְגְדוּלִים בְּעֵינֵי הָעַמִּים כְּמוֹ בִּימֵי מִרְדְּכִי וְאַסְתֵּר בְּאָרֶץ פָּרַס וְכְדוּמֵיהֶם.

מ"ט, (ב) הַקְּבִיצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם — אֶת כְּנָשׁוֹ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְקִבְּלוּ אוֹלְפָן מִן יִשְׂרָאֵל אֲבוֹכוֹן וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל וְגו' תִּירָגַם וְקִבְּלוּ מִפְּנֵי שִׁטְעוּ קִבְּלַת דְּבָרִים (ע' רש"י לְעִיל ל"ג, ל"ו, כ"ד) וְשִׁמְעוּ אַחֲזוּ. מִלַּת אוֹלְפָן נִוּסְפָה. כַּתֵּב הִרְבַּ הַגִּאוּן בְּהַמ"ח ס' נִתְּיָנָה לְגַר (בְּשֵׁם הַר"ד יְהוּדָה בְּעַפְטָאק בְּתוּם' מְלֹאִים לִס' לָחֵם וְשִׁמְלָה), „הוֹסִיף מִלַּת „אוֹלְפָן" בְּאַשְׁרֵי לֹא צוּרָה לָהֶם יַעֲקֹב שׁוֹם דָּבָר לְשִׁמּוֹר וְלַעֲשׂוֹת וְרַק לְמַדֵּם מוֹסֵר, וְת' „מוֹסֵר לֹא לְקַחוּ, אוֹלְפָן לֹא קִבְּלוּ" עַכ"ל. וְדְבָרִים הָאֵלוֹ אֵינָן נְכוּנִים, כִּי וְדָא צוּרָה לָהֶם יַעֲקֹב „קִבְּרוּ אֲתִי אֶל אֲבוֹתֵי וְגו', וְגַם הַמוֹסֵר אֵינְנוֹ עֵקֶר דְּבָרֵי יַעֲקֹב כִּי רַק לְרֹאוּבֵן שִׁמְעוֹן וְלוֹ לְבָד אִמַר קִצַּת דְּבָרֵי תוֹכְחָה. אֲבָל כָּל דְּבָרֵי יַעֲקֹב אֲבִינוֹ לְפָנֵי מוֹתוֹ הִיוּ דְּבָרֵי נְבוּאָה וְכוּרֹחַ הַקְּדוּשָׁה, עַל כֵּן קִרְאֵם הַמְּתַרְגְּמֵי אוֹלְפָן, כְּמוֹ וְתַלְךְ לְדָרֵשׁ אֶת ד' ת' וְאוֹלַת לְמַתְבַּע אוֹלְפָן מִן קִדְּם ד'. וְכֵן כִּי יָבֵא אֵלֵי הָעַם לְדָרֵשׁ אֲלֵיקִים ת' לְמַתְבַּע אוֹלְפָן מִן קִדְּם ד'. — „וְשִׁמּוֹאֵל טֵרַם יָדַע אַחַד ד" שְׁמוֹ א', ג', וְשִׁמּוֹאֵל עַד לֹא אֲלִיק לְמִידַע אוֹלְפָן מִן קִדְּם ה', וְזֶה נִכּוֹן לְעַנְד'.

(ד) פָּחוּ כְּמִים אֶל תּוֹתֵר כִּי עֲלִית מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ אוֹ חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֵה — עַל דְּאֲוֹלְתָא לְקַבֵּל אֲפִיךָ הָא כְּמֵיָא קָבִים לֹא אֶהְבַּתָּא חוֹלְקַ יְתִיר לֹא תִסַּב אֲרִי סְלֶקְתָּא בֵּית מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ בְּכֵן אֶחְלַתָּא לְשׁוּוּיֵי בְּרִי סְלֶקְתָּא. בְּגִמְרָא שִׁבַּת דָּף נ"א ע"ב תְּנַאִים חוֹלְקִים בְּמַעֲשֵׂה בְּלַחָה לר"א ור"י שְׁכִיבָה מִמֶּשׁ, שְׁדַרְשׁו „פָּחוּ כְּמִים אֶל תּוֹתֵר, ר' אֲלִיעוּר אוֹמַר פּוֹתָה, חֲבַתָּה, וְלַחָה, ר' יְהוֹשֻׁעַ אוֹמַר פִּסְעַת עַל דַּת, חֲטַתָּה, זְנִית רַבֵּן גְּמִלְיָאֵל אוֹמַר פִּילְלָת, חֲלַתָּה, זֶרְחָה

הפילתך אמר רבן גמליאל עדיין אנו צריכין למודעי רבי אליעזר המודעי אומר הפוך את התיבה ודורשה ויעוועתה הרתעוה פרהה חטא מטמ. - אונקלוס הלך אחר רבותיו ר"א ור"י, וילך ראובן וישכב עם בלהה וגו' תירגם דברים ככתבם ואזל ראובן ושכיב עם בלהה לחנינתא דאבוהי, וכן כאן תירגם לשיטת ר"א ור"י. אבל אפילו לר"א ור"י לא עמד ראובן ח"ו בחטאו אלא עשה תשובה ונתקבלה תשובתו סר עונו וחטאתו נתכפרה, ולא נאכדו טמנו רק המעלות ויתרון הבכורה ולא הבכורה עצמה, כמו שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר, בני לאה בכור יעקב ראובן. - וראיה לזה נמצא בט' ב"ר פ', פ"ד. ובילקוט רמז קמ"ב, וישב ראובן אל הבור (ברא' ל"ו, ל"ו.) והיכן היה ר' אליעזר ורבי יהושע; ר' אליעזר אומר בשקו ותעניתו כשנפנה הלך והציץ לאותו הבור וה"ד וישב ראובן אל הבור: א"ל הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחלה חייך שכן בנך עומד ופותח בתשובה תחלה ואי זה, זה הושע שנאמר שובה ישראל עד ה' אלקיך. ע"כ לשון המדרש. לכאורה קשיא והא אד"ה וקין עשו תשובה כבר קודם ראובן, י"ל שעקר הכוונה שראובן עשה תשובה מעצמו, (ואתה פתחת בתשובה תחלה) שהיתה תשובה שלימה מאהבה ומיראת חטא אבל אד"ה וקין הקב"ה פתח עמהם תחלה והוכיחם ועונשם ומתוך כך עשו תשובה. עוד מצינו ב"ר פ' צ"ח. או חללה, ר"א ור"י תרוויהון אמרין או חללת תללת ודאי. (בצ"ל) עלה: ר"א ור"י תרוויהון אמרין עלה מחטאתך. ע"כ. דורשים יצועי עלה, "עלה" נפרד מן "יצועי", וכן תירגם אונקלוס (עי' לקמן). עתה אבא לפרש התרגום.

פחו כמים - על דאולתא לקבל אפיך הא כמיא. מלת אפיך פירש הרב הגאון ב"ם נחניה לגר, "כעסק". - אבל לא מצינו בשום מקום בלשון ארמית "אפא" שיהיה טעמו "כעס", וכן היה צריך לתרגם בתר אפיך, כי אצל הליכה אחר דבר אחד - רוחני או גושמי נאמר בארמית תמיד בלשון, "בתר" ולא "לקבל" שטעמו "מול" או "נגד". - ע"כ נראה לי שמלות "לקבל אפיך" הם כמו "לנגד אפיך" בעברי שטעמו המחשבה בלב האדם, כמו "לדעתו". ישעי' ה'. כ"א, "הוי חכמים

בעיניהם ונגד פניהם נבונים", ת"י, וי דחכימין בעיני נפשיהון וקביל אפיהון סוכלתנין". שטעם, וקביל אפיהון סוכלתנין" לפי דעתם ומחשבותם הם נבונים. וכן "ראו כי רעה נגד פניכם" שחרגונו לפי הנוסחאות המדויקות יותר, "ארי בישא אחון סבורין למעבד לית קביל אפיכון לאסתחרא". המתרגם פירש "רעה נגד פניכם", "בישא אחון סבורין למעבד", בעברי: רעה יש במחשבתכם לעשות, ומה הרעה? "לית לקביל אפיכון לאסתחרא", פירש איננה בדעתכם לחזור. גם כאן "על דאולתא לקבל אפיך" טעמו: על דהלכת לפי מחשבותיך. ולא תירגם "בתר יצרך", משום כבוד השבטים השתדל לבחר לו לשון נקי ואמר "לקבל אפיך". - כמים - הא כמיא. לא תרגם, "כמיא" והוסיף מלת "הא" שהיא כמו "הנה" בעברי, לרמזו שלא חטא ביישוב הדעת אלא "הנה כמים" התאוה באה אליו בפתע פסאום ובמהירות ובחוקה כשטף מים כבירים ולא היה יכול לסבול ולעמוד ולגבר על יצרו, וכן תרגם יוב"ע באריות: "מדמינא לך לגינא קלילא דעלין לגווה נחלין מוחין מתגברין ולא יכילית למסובלא יתהון ואסתחיפתכן אתרעת ראובן כרי די תטית וגו'." -

אל תותר - ברם לא אהניתא חולק יתיר לא תסב. הוסיף, "ברם" שהיא כמו בעברי "אך" לשון מיעוט, לרמזו שלא החסיר רק היתרון של בכורה ולא הבכורה עצמה. "לא אהניתא", "חולק יתיר לא תסב" י"א שהם שני נוסחאות משורבבות, או זה, או זה. וי"א, "חולק יתיר לא תסב" פירוש של "לא אהניתא", ולי נראה, "לא אהניתא" מוסב על המעלות שבפסוק של פניו, "יתר שאת יתיר עו" שתירגם, בְּהִנְיָא וּמְלִיכֹתָא, "אהניתא" לשון תועלת, "מה הועיל פסל" חבק' ב' יח: ת"י, "מא אהני צלמא". ומלות, "חולק יתיר לא תסב" ענינם פי שנים משפט

הבכורה. — ומדוע החסרת? כי עלית משכבי אביך או חללת יצועי — ארי סלקתא בית משכבי אבוך בכך אחלתא לְשׁוּוֹי (שְׁוֹוָי תרגום של ערש, מטה) תרגם דברים ככתבם כר"א ור"י, או חללת, ודאי. — עלה — ברי סלקתא, גם כן לדברי ר"א ור"י, עלה מחטאתך" ולא היה יכול לתרגם, "סלק מחובך" שטליצה כזו אינה נוהג בארמית, "ברי סלקתא", פירש שעל ידי התשובה חורת ועלית למדרגת בְּנֵי כְּשָׂר הַשְּׁבִטִים ולהקרא ראובן בכור ישראל. (עליה במדרגת יָקָר בחברת אנושי יתורגם בארמית ג"כ בלשון "סליק", כמו דבר. כ"ה, מ"ג, הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה" ת' תותב די בינך יהי סליק עיל מנך לעילה לעילא). — הוסיף מלת "ברי" שהיא ודאי לשון חבה כמו "מטרף בני עליית" ואי אפשר לומר שהוא לשון תוכחה ומוסב על לפניו "או חללת יצועי" כי בזה לא יכנו הדברים בכך אחלתא לשווי ברי סלקת, והנה כבר אמר "ארי סלקתא בית משכבי אבוך", ואיך יכפול אונקלוס דבר של חטא, שדרכו בקודש חמיד לכסות ולהקטין, כל דבר שהוא נגד המוסר, כמו שהראיתי בכמה מקומות.

(ה) שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם. תרג' שמעון ולוי אחין בארע תותבותהון עבדו גבורא גברין גברין, לדעת רוב המפורשים פירוש למלת אחין, ובס' נתינה לגר כתוב: "ואפשר גברין גברין הוא נ"א והוא ג"כ פירושו של אחים" עכ"ל. אבל קשה מה ראה המתרגם להצטין דוקא שלענין גבורה הם אחים הלא כל בני יעקב גבורים היו לדברי חו"ל, וראובן גבור מכולם והנה שמעון ולוי רק באהבה לדינא אחותם היו שונים בזה שהיו מוסרים נפשם עליה ועל כן קראם הכתוב, "אחי דינה" לעיל ל"ד, כ"ה ועוד לפי דעת המפרשים צ"ל בארע תותבותהון עבדו גבורא תרגם של "כלי חמס מכרתיהם", והנה סרס הכתוב ותירגמו שלא כסדר המלות, בארע תותבותהון תרג' של "מכרתיהם" ומלות עבדו גבורא תרג' של "כלי חמס" מה ראה על ככה שלא תירגם הכתוב כסדר: עבדו גבורא בארע תותבותהון. ע"כ נראה לענ"ד שטלות, גברין גברין" הן הן תרגום של "כלי חמס" שמעמו כלי זין, חרבות ורמחים, לפי שמצינו בכמה מקומות שם הכלי שעושים בו גבורה או שלטון, כמו: חרב, שבט, מטה, כנוי למי שראוי לשאת אותו, כגון וחרב לא תעבר בארצכם, ויק' כ"ו, ו' תרג' "ודקטלין בחרבא", לא יסור שבט לקמן פסוק י' תירגמו: "לא יעדי עבד שולטין", ולא היה בה מטה עז שבט למשול יחוק'. י"ט, י"ד. ת' ו"נ: "ולא הוּוּ בה שלטונין תקיפין מלכין דגיברין לשעבדא מלכו", איך נפלו גברים ויאבדו כלי מלחמה שמואל ב. א, כ"ו. פירש"י: שאול ויהונתן שהיו כלי זין של ישראל. ואף כאן לשון "כלי חמס" כנוי "לאנשי חמס", אבל משום כבוד השבטים לא רצה לתרגם, גברין חטופין" (חטופין תרגום של "חמס" ברא, ו' "א"), ואמר, גברין גברין" בלשון כבוד. "מכרתיהם" תרגמו, בארע תותבותהון", (כמו מכורותיך ומולדתיך עי' רש"י ורמב"ן). ולבסוף הוסיף "עבדו גבורא" להטעים ולברר הענין, ללמד שגם עשו מעשה, כי עד כאן לא נאמר אלא, "שמעון ולוי אחין גברין גברין בארע תותבותהון" ע"כ הוסיף ואמר עבדו גבורא, ואפשר שטלות, "עבדו גבורא" נ"א תחת, גברין גברין" ותהיה נוסחה האחרת, "עבדו גבורא בארע תותבותהון", ולא תרגם: "שמעון ולוי אחין גברין גברין עבדו גבורא בארע תותבותהון" שתי הנוסחאות ביחד זו אחר זו, כי בזה ה"א שטלות, גברין גברין" פירוש של "אחין" ולא נ"א.

(ו) בסדרם אלתבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי וגו' ת' ברוהון לא הות נפשי באיתכנושיהון למהך לא נחתית טן יקרי תירגם בלשון עבר תחת עתיד שבעברי כי הכל מוסב על מעשה שכם לפי דעתו, לא יתכן שתהי כוונת התרגום שיעקב אבינו ע"ה יאמר הדברים האלו, לפני מותו בשעה שנהה עליו רוח נבואה מאת ד' ועינו למרחוק יביטו לימים יבואו עד אחרית הימים, שידבר רק

לטובת עצמו להתפאר שלא ירד מכבודו באשר לא היתה נפשו בעצתם כשהתיעצו עלמעשה שכם, איך יעלה על דעת הצדיק החם, שיאמין אדם שהוא היה בעצתם וברצונו נעשה התועבה, והלא כבר נאמר „וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל שְׁמֵעוֹן וְאֵל לֹוֹי עֲכַרְתֶּם אֹתִי” וגו' ואלו עשו ברצונו איך היה יכול להוכיחם. הנה ידוע שאונקלוס חס מאד על כבוד האבות והשבתים וכל מגמתו להרים קרנם על צד היותר אפשרי ומשתדל להרחיק בכל מקום דבר שיוכל להיות נגד כבודם, על כן נראה לענ"ד שכוונת התרגום כך היא, „ברוהון לא הות נפשי”, לא הייתי אצלם בשעה שהתיעצו יחדיו, אלו הייתי שם וצויתים שלא לעשות ודאי הוי שומעים לי והדלו הרע, על כן

„באתכנושיהון למחך לא נחתית מן יקרי” („למחך” ענינו הליכה למלחמה „וישע ה' אח דוד בכל אשר הלך” שמו' ב', ח', ו'. אצל מלחמות דוד ת"י „בכל אתר דהליך”). פירש כשהתאספו ללכת לשכם לעשות המעשה לא נתמעט כבודי בשום אופן. הם לא פחתו בכבודי שלא מרו את פי, ואדרבה מה שעשו היה לדעתם לנקום נקמת על נבלה שנעשתה בישראל ורק בעבור כבודי באו על העיר, כאמרם „הכוונה יעשה את אחותנו” וגם הקב"ה עשה לי נסים שלא ירדתי מכבודי בעיני העמים כמו שנאמר ויסעו ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב (תרגומו „ונטלו והות דחלא מן קדם ד' על עממיא די בקרני סחרניהון). אבל בכל זאת רע

ומר היה המעשה בעיני יעקב וקלל באפם ועברתם „כי באפם הרגו איש” ת' „ארי ברוגהון קטלו קטול” טעמו עשו הרג רב, „איש” שם כולל, אנשים רבים, „וברצנם עקרו שור” ת' „וברעותהון פָּרְעוּ שור סנָאָה” פירש הריסו חומת האויב, ת' „עקרו” פָּרְעוּ, כמו „עקרון תעקר” (צפנ' ב', ד'). שטעמו „תחרב”, שור ת' שור חומה, והוסיף מלת „סנָאָה” ללמד שמוסב על שכם ולא על יוסף כפירש רש"י (עי"ש).

(ח) ישתחו לך בני אביך — ת' יהון מקדמין למשאל בשלמך בני אבוך. לא תירגם „ישתחו לך” כדרנו „יסגרון לך”, כי רק לפני מטה"מ הקב"ה ראוי להשתחות ולא לפני בשר ודם. השתחואה זו פישט ידים ורגלים, גמרא שבועות דף ט"ו, ע'. ב'. מטעם זה תירגם גם כן „וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחו ל' לאמר”, „ויבעון מני”, שטעמו „יבקשו ממני” ולא ת' „ויסגדון ל'” לפי שמרע"ה לא יאמר אפילו לנכרים שישתחו לו. ומאחר שיעקב נתן הוד המלכות ליהודה צוה לאחיו שיהיו חולקים כבוד למלכות, בענין שיהו מקדמין בשלומן תחלה וכיוצא בו, אבל לא יותר מדאי, וגם המלך עצמו לא יתנם שישתחו לו, כמו שנאמר „לבלתי רום לבבו מאחיו” דבר' י"ו, כ'.

(יב) חכלילי עינים טיין — תרגום השני (עי' רש"י) יטופון נעווהי בחמר. והשיקו היקבים תירוש יאל ב', כ"ד. ת"י יטופון נעוויא חמרא. — יקב שטעמו המקום שקלוח היין יוצא בו, בארמית נַעוּוּא משורש נַעַא שידור על עלית וציאת הפרחים, „פרח מטה אהרון”, „נַעַא” ג"א „יַעַא” קרוב ללשון „יצא” בעברי עי"ן בחלוף צד"ו כמו „רצץ”, „רַעַע”. אבל יקב שטעמו הגת שדורכים בו הענבים יקרא בארמית מַעַצְרָא, השיקו היקבים, יאל ד', י"ג. שמוסב על הריגת השונאים ת"י בלשון מצרתא שהוא גח ממש. כבעוט דמתבעט במעצרתא אישודי דמהון. טעמו בעברי: שפכו דמיהם כדריכה הדרוכה ביקב.

(יג) והוא לחוף אנית ת' יכבש מחווין בספנין. ת' לחוף כמו „לכוף” בחילוף הית' לכ"ף „יכבש”, אבל „לחוף ימים ישכן” ת' לפי פשוטו „על ספר יממיא ישרי”.

(יד) יששכר חמר גרם ת' יששר עתיר בניכסין. הגאון ב"מ ס' נתינה לגר פירש "עשיר עושר רב כחמור הנושא משא כבדי" עכ"ל אבל לא מצינו שנמשלו העשירים או גדולים במעלה לחמורים, אלא לעתודים, אבירי בשן, להרים הרמים, לארוים וכדומה. ולענ"ד נראה שאונקלוס תירגם חמר כמו "ויצברו אתם חמרים חמרים, שמו'. ח', י'. חמור חמרתים, שופ'. ט"ה, ט"ו. שכלם לשון רבוי, עתיר, ומלת גרם, טעמו עצמות חזקות שבהן הכח ועצמה והנסכים ג"כ נוחנים כח ועצמה לבעליהם, והוא שתירגם עתיר בניכסין. ואע"פי שחז"ל דרשו "חמר גרם" מפני שסובל עול תורה עי' רש"י, לא רצה להשוות יששכר לחמור מפני שבזמנו תהיה לגנאי בעינו המון עם.

(טו) ויט שכמו לסבל ויהי למם עבד ת' ויכבש מחווי עממיא וישצי ית דיריהון וראשתארון בהון יהון ליה פלחין ומסקי מסין. לפי פשט הכתוב הדברים אינם של ברכה, וחז"ל דרשו הענין, שהיו סובלים עול תורה והיו עוסקים בה ואחרים ילמדו מהם: — אונקלוס פירש הכינה על פורענות של שונאיהם, וזו דעת ר' שמואל בר נחמן שהוא חולק על ר' אלעזר בב"ר פ' צ"ח ר' אלעזר אמר כלי השבטים הניחו יתירות ושבתו של יששכר לא הניחו יתירות: ר' שמואל בר נחמן אמר אף שבתו של יששכר הנחו יתירות אלא שהיו בעלי מסים ע"כ ל' המד':

(יט) והוא יגד עקב, ת': ובנכסין סגיאין יתובון לארעהון, "עקב" פירש אונקלוס כמו "עקב תשמעון" שמעמו "שכר באחרית" עי' רמב"ן וראב"ע. וכן "בשמרם עקב רב", תהל'. י"ט, י"ב, פירש הראב"ע "שכר רב". וכוונת "והוא יגד עקב" שהגדודים יקבלו שכרם כשישובו לארצם לאחר כיבש הארץ. והתרגום כלשון הכתוב ביהושע כ"ב, ח'. וכן הוא במדרש ב"ר. פ'. צ"ט. ור' לוי אמר מברכתו של יהושע הה"ד ויאמר אליהם לאמר בניכסים ובים שובו אל אהליכם. וגו'.

(כ) מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך. ת' דאשר טבא ארעיה והיא מרביא תפנוקי מלכין. הרגום של "שמנה": "טבא" כמו "ומשמני הארץ" ברא'. כ"ו, כ"ח. תר' ומטובא דארעא. "לחמו", ת' "ארעיה" טעמו לדעת המתרגם: מפני שנאמר, "לחמו" ל"ז חסר מלת "ארץ", שנותנת לחמו. ושנה הלשון ואמר תחת "טב מיכליה", "טבא ארעיה". כמו "ארורה האדמה בעבורך בעצבון ואכלנה" (ברא'. ג', י"ו). כי בזה הסב הכתוב שלא יהי בו כפל הענין במלות שונות — "לחם שָׁמֵן" — "מעדני מלכים" — ופירשו בשני ענינים משולכים יחד

בטוב טעם, ארצו שמנה ומגדלת מעדני מלכים. הנוסחא שלפנינו: "והיא מרביא תפנוקי מלכין" היא ע"פ מסורת התרגום. "והיא מרביא" ל"ג מוסב על מלת "ארעיה". אבל ברוב הספרים הנוסחא: "והוא מרביא בתפנוקי מלכין", "והוא" ל"ז מוסב על אשר, והנה מלת "מרביא" ל"ג ודאי טעות גמור, כמו שהעיר הרב החכם שד"ל וז"ל בהערותו על המסורה. ונראה לענ"ד שצ"ל בגירסת הספרים, "והוא מרביא בתפנוקי מלכין", שכונתו: שהוא מפונק ואמון עלי תולע במעדני מלכים, כברכת מרע"ה "וטובל בשמן רגלו" (דבר'. ל"ג, כ"ד) שתרגומו, "ויתרבי בתפנוקי מלכין". — ועוד נ"א "והוא מרבי תפנוקי מלכין" טעמו: שאשר מגדל מעדני מלכים, והוא ג"כ כענין ברכת מרע"ה לפי מדרש תנחומא: (ויחי פ', י"ג). "וכן הוא אומר ברוך מבנים אשר יהי רצוי אחיו ע"י בנותיו. והוא יתן מעדני מלך שבנותיו ראוות למלכות" עכ"ל המדר'. — ונראה בעליל שנוסחת המסורה עקרית כי היא פשוטה ונכונה וישרה, ועוד לפני שתי נוסחאות האחרות לא היה צריך לשנות הלשון ולתירגם, "טבא ארעיה" תחת "טב מיכליה".

(כא) נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי שפר. ת' נפתלי בארע טבא

יתרמי עדביה ואחסנתיה תהי מעבדא פירין יהון מודין ומברכין עליהון. פירש הרב הגאון ב"ס נחניה לגר, הם ג"כ ב' פרושים הפי' הא' הוא „בארע טבא יתרמי עדביה" ר"ל חבלו וגורלו יפלו בארץ נעימה והפי' הב' הוא „ואחסנתיה תהי מעבדא פירין" וכוונתו כפרש"י אחווהו קלה לבשל פירותיה, עכ"ל. נראה שר"ל שיש כאן שתי נוסחאות או זו או זו, וזה אי אפשר כי הנוסחא הראשנה לבדה אינה משלמת עם מה שלאחרה „בארע טבא יתרמי עדביה יהון מודין ומברכין עליהון" היה צ"ל „עלה", ועוד במלות „אחסנתיה תהי מעבדא פירין" אין בהן כלל מעניין קלות הבישול כפירש"י. — ונראה לענ"ד שפירש התרגום כך הוא, „בארע טבא יתרמי עדביה" שפירושו בארץ שטנה יפול גורלו, תרגום של „אילה שלחה" כפרש"י זו בקעת גינסור שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ עכ"ל. ומלות „יתרמי עדביה" הוסיף אונקלוס להשלמה הכוונה כאלו נאמר „אילה שלוחה לו", כי דמיון המליצה הנשגבה של אילה קלת המרוץ מוסיף עוד טעם למלה „שלוחה" שנשתלחה אליו כלומר שתרץ אליו מאחר שגורלו יפול בה, וזאת הכוונה של „יתרמי בעדביה". — ואגב אעיר בזה שאין מדרכי הלשון לתרגם: „ארעא טבא יתרמי בעדביה", הטעם כי בעברי לשון „נפל" אצל „גורל" וכן בארמית „מא אצל „עדבא" נאמר נפל, רמא רק על הגורל ולא על הדבר שבו נשלך הגורל מפני שמפילים רק הגורל ולא האחוזה, ולשון „נפל בגורל" לא נמצא בתנ"ך ואף לא לשון „יתרמי בגורל" בארמית בפרט בת' אונקלוס ובת' יוב"ע על נביאים שלשונם יותר צח ונקי מכל התרגומים.

„הנתן אמרי שפר" תירגם „ואחסנתיה תהי מעבדא פירין יהון מודין ומברכין עליהון, הכוונה: ארץ נפתלי נותנת ע"י שעושה פירות שבני אדם מודים ומברכים עליהם. וכמו שהסב בפסוק הקודם „והוא יתן" שהוא ל"ו ותירגם בל"ג „והיא מרביא" שמוסב על ארצו כן תירגם גם כאן בל"ג „ואחסנתיה תהי מעבדע פירין", תחת „הנתן", „הנותנת". ומפני שגמל „בארע" אינה נושא המשפט ועומדת מרחוק לא היה יכול לתרגם „ותהי מעבדא פירין". על כן בירר הדבר ואומר „ואחסנתיה תהי מעבדא" וגו'. והנה אעפ"י שלאאורה נראה שיש קצת אריכות בתרגום אבל באמת לא מלה אחת ולא אחד מיותר.

(כד) ברכות שדים ורחם — ברכתא דאבוך ודאמך. „שדים" ת' „דאבוך", פירש"י: ירה ירה מתרגמינן אשתדאא ישחדי — שדים כאן על שם שהזרע יורה כחץ. — ולא תירגם כפשוטו מפני שאין כן סדר הטבע, כי בתחלה מתברך הרחם ואח"כ מתברכות השדים בחלב. — וכן מצינו „שדים כננו ושערך צמח" יחזק' ט"ה, י"ה. ת"י „ובעובדי אבהתכון תקניא עידן פורקן כנשתכון מטא". בלשון עברי: ובשביל מעשי אבותיכם הטובים עת גאולת קהלכם הגיע, פירש ג"כ „שדים" האבות והוא לפי מדרש חו"ל בואלה שמות רבה פ', א. על פסוק „וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים". „שלא היו בידם מעשים טובים ליגאל בשבילם וכן הוא מפור' ע"י יחזק' רבבה כצמח נתתיך וגו' לא היה צריך לומר אלא ושערך ואח"כ שדים נכוננו שקודם בא סי' התחחון מן העליון אלא שדים נכוננו זה משה ואהרן שהיו נכונים לגאלם דכתיב שני שדיך כשני עפרים ושערך צמח הגיע הקץ של גאולה. — ע"כ לשון המדרש. דרש ביה לשון שיעור ושיעורן הגיע וצמח (מתנות כהונה). —

(כו) עד תאות גבעות עולם, ת' דחמידו להין רבריא דמן עלמא (ברוב ספרים „רברביא") פירש שכל הגדולים והשירים אשר מעולם חמדו להברכות ורש"י פירש „ואונקלוס תרגם תאות עולם לשון תאוה ותמדה וגבעות לשון מצוקי ארץ שחמדתן אמו והזקיחה לקבלם" עכ"ל נראה שהיה לפניו הגירסה „רמתא דמן עלמא" (הוא שמצאתיה בדפוס בולוניאי משנת רמ"ב).

(שם) ולקדקד נזיר אחיו, ת' גברא פרישא דאחורו (סביוניטה) וכן דבר'. ל"ג,

ט"ו. ונכון לפי שהכונה שהברכות, "היין לראש יוסף שהוא ראש קדקד נזיר אחיו בכל הספרים, ולגברא פרישא דאחויי" יכול להיות משמעותו לאיש אחר.

(כו) בנימן ואב יטרף ת' בארעיה תשרי שכינתא ובאחסתיה יתבני מקדשא, באחסתיה יתבני מקדשא" הוא לפי סוגית הגמרא (ובחים נ"ג ונ"ד) שמוסב על המזבח וההיכל (עי' נתינה לגר) ומלות, בארעיה תשרי שכנתא" תוספות לשון להשלים הברכה לברכת מ"ד, ובין כתפיו שכן" שתרגם, ובארעיה תשרי שכנתא", ומפני הכבוד אומרו בראשונה.

ג, (ג) כי כן ימלאו ימי החנוטים, ת' ארי כין שלמין יומי חניטיא (סביוניטה) וכן עיקר. ברוב ספרים, שלימו". "ימלאו" תרג' "שלמין" בינוני לשון הוזה, לפי שהכונה שזה השיעור הנהוג תמיד, שכל החנוטים צריכים מ' יום שלמים לגמר ההחנטה, כמו "כי שם יאכלו לחם" (לעיל מ"ג, כ"ה) תרג' "ארי תמן אכלין לחמא" כלומר ששם נוהגים תמיד לאכל בצהרים, (עי' מ"ש שם פסוק ט"ו). "שלימו" לשון עבר טעמו פעם אחת.

(ד) וידבר יוסף אל בית פרעה, ת' עם בית פרעה. כתוב בפשתגן: "צ"ע למה לא תרגם אינש. וכן

(ח) וכל בית יוסף, ת' וכל בית יוסף ולא תרגם אינש", הטעם לפי שבשניהם הכוונה בית מלכותם ולא בני ביתם הסמוכים לשלחנם. (עי' הכלל שהראתי לעיל ד' א)

(יז) שא נא פשע אחיך וחטאתם, ת' שבוק כען לחובי אחיך ולחטאיהון (סבינ') וכצ"ל. "נשא עון ופשע וחטאה" (שמו' ל"ד, ו'). ת' "שביק לעווין ולטרוד ולחובין, ברוב הספר": "חובי אתך וחטאיהון" שבוש, ומסורה עליו "משחבשין בהון". במסורת התרגום להח' המפ' דר' ברלינר, (בראשית ט"ו, ו'). יש מסורה: "לזכו ג' מלין דמשחבשין בהון, צדקה פשע. (שליחה ת"א) שפחה". ר"ל "ויחשבה לו צדקה" (שם) ת' "לזכו". "שא נא לפשע" (כאן) ת' "לחובי", "ללאה בתו שפחה" (לעיל כ"ט, כ"ד) ת' "לאמהו". ובהם הסופרים משחבשין וכותבים בלא למ"ד לפי שלא נמצא בעברי. ועוד כתב החכם הנ"ל שלא יוכל לפרש המלות שבמחברת, ולענד"ה הן משובשות וצ"ל (שלי חטאתם א) הכוונה שחסר (אחד בהמסורה, וחטאתם" שגם בזה משחבשין. שלי תרג' ש כח "לא שכח צעקת ענוים" (תהל' ט', י"ג) ת' "לא שלי קבלת עינוותנין".

(יט) אל תיראו התחת אלקים אני, ת' ארי דחלא דה' אנא. שנה הלשון מפני כבוד כלפי מעלה ותרגם לפי הענין, "דחלא דה' אנא" טעמו "ירא אלקים אני". "ירא אלקים אתה" (לעיל כ"ב, י"ב). ת' "ארי דחלא דה' את" תרג' "תחת" בחילוף האותיות כמו "תחת", והחליף החמיהה להחלטה כדרגו. — לעיל (ל', ב'). "התחת אלקים אנכי" תרג' "המיני את בעיא הלא מן קדם ה' תבעין", לא תרגם לפי המלות מפני הכבוד אלא פירש הכוונה, הממני את חבקש (בנים) הלא מה' יש לך לבקש ולהתחנן לפניו, וכאן לא רצה לתרגם, "המיני אתון דחלין הלא מן קדם ה' תדחלו", שלא יאמר כן לאחיו לפי שהיו יראי ה', אלא אמר להם לא תיראו כי את האלקים אני ירא כמו שאמר להם בתחלה, "ואת עשו וחיו את האלקים אני ירא" (לעיל ט"ה, י"ט).

(כו) ויישם בארון במצרים ת' וסמיהו בארונא במצרים. (כן בסביוניטה) בכל הספרים, "ושמיהו" בש"ן: כתוב בפשהגן שגורם ג"כ, "ושמיהו" בש"ן צ"ע למה לא לא תרגם, "ושמיהו" כמו שאר כל שימה ופירש התרגם באריותו וזה תוכן דבריו: טעם, "ושמיהו" — "וטמנהו", כמו שדרשו חז"ל ששקעו אותו בנילוס, וכן בתרגום

המיוחס ליב"ע. "ושמוהו" לשון טמינה, וגניזה, "נתן לכם מטמון" (לעיל מ"ג, כ"ג) ת' "סימן" ל"ר, היחיד "סימא", וכן "ולפני עור לא תתן מכשול" (ויק' י"ט, י"ד) ת' "וקדם דלא חזי לא תשים תקלא" (בסביוניטה "תסים") הכוונה שלא יטמון מכשול לשום אדם כשאינו יכול לראותו שיכשל בו בין בדרך בין בעצה שאינה לטובתו. כל זה פירוש של בעל ספר פשתגן, והנה לפי הגירסאות שבסביוניטה "ושמוהו", "תסים" שניהם בסמ"ך, מבורר לגמרי שדברי הפתשגן שהוא לשון "סימא" נכונים ואמיתים. וכתובה בסמ"ך נראית עיקר.

שמות.

א, (טו) למילדת העברית ת' לחיתא יהודיתא. בספר בראשית תירגם "עברי" "עברים" בלשון הכתוב "עִבְרָאָה" "עִבְרָאִי" ולא תרגם בשם "יהודאה" "יהודאי", כי איך יקראו האבות כן על שם אחד מבני יעקב שלא היה עוד בעולם, אבל מכאן ואילך יהודגם כתנ"כ בכל מקום השם "עברי" רק בשם "יהודאי" כי בוטן המתרגם היתה האומה ישראלית נקראת בכל הארצות בשם "יהודים" ולא "עברים" ע"כ היה צריך לתרגמו בשם שהיה מפורסם בוטנו. רק אצל הדינים של עבד עברי תירגם "עבדא בר ישראל", אמתא בת ישראל. (שמו'. כ"א, ב'. דבר'. ט"ו, י"ב. ירמ'. ל"ד ט', וי"א) כדי לברר הענין על דרך שלא יהי אפשר לטעות בשום אופן. — ותמה שיונב"ע על התורה תירגם ברא'. ט"ג, ל"ב. "יהודאי" ועוד ת' שמות. א', י', "למילדת העיברית" "לְיִלְדָתָא עִבְרִייתָא" אחר שתירגמו בפסוק שלפניה "לחיתא יהודייתא", וי"ל כי מה שנאמר, "כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם" שהיו שם רק יהודה ואחיו, היה יכול לקראתם בשם "יהודאי" מפני שיהודה היה שר ושופט ונבור מכלם והיו סרים למשמעתו ובסדר שמות לא היה רצה לכפול שני פעמים בשני פסוקים זה אחר זה המלות "לחיתא יהודייתא" ואמר בשניה ליפות הלשון "לְיִלְדָתָא עִבְרִייתָא".

(י"ט) וְיִלְדוּ — וְיִלְיִדְן, בדפוס סביונטה ילְדְן בינוני ובלא וא"ו והוא לשון הווה לומר שהיה כן תמיד וזאת הכוונה האמיתית.

(כב) כל הבן הילד ת' כל ברא דיתיליד ליהודאי. הוסיף מלת "ליהודאי" ללמד שרק על היהודים היה גזור ולא על המצרים, מפני שאין דרכו של אונקלוס להגדיל הרעה כשידובר שנעשה על יד מי שיהיה, כדי שלא יאמרו המון עם כי רק החטאים הגדולים והנוראים מעניש הש"ת ולא אותם שבני אדם רגילים בהם. ע"כ הקטין בכל מקום בספור דבר של חטא בכל מה שאפשר. וכן לקמן ב', כ"ג, ויאנחו בני ישראל מן העבדה. ת'. ואתאנחו בני ישראל מן פלחנא דהוה קשיא עליהון. הוסיף ג"כ המלות "דהוה קשיא עליהון" להרחיק דרשת חז"ל שפרעה נצטרע והיה שוחט כמה מאות ילדים בכל יום לרחוץ בדמיהם לרפואתו, ופירש שהחאנחו רק מן העבודה קשה, שלא להגדיל הרעה שעשה פרעה.

ב, (ט) היליכי ת' אובילי, בכ"י ודפוסים ישנים ומדויקים הנוסח ה' לִיכִי (מצאתי

בספר (Prophetai chaldaice Paulus de Lagarde) בחוך חלופי נוסחאות תרגום ירוש' על פסוק (מ"א. י"ו, י"ג). "ולך ולבנך תעשי באחרנה", וליכי וליבריכי תעבדין בבתרייתא" ונראה לי שהנוסחא "הא ליכי" עקרית מפני הלשון דומה לגמרי ללשון הכתוב ודרכו של אונקלוס להשוות לשון התרגום למקרא, וגם חז"ל דרשו ש"ר. פ', א'. א"ר חטא בר הנינא נתבאת ולא ידעה מה נתבאת היליכי שליכי הוא. ועי' רש"י. "אובילי" תרגום של "הוליכי" בוא"ו וטעמו הולכה ממקום אחד עם ההבאה למקום אחר. "לכו הביאו" ברא'. ט"ב, י"ט. ת' "אזילו אובילו", ולכו — באו" שם מ"ה, י"ו. ת' "ואזילו אובילו". ת' "באו" כמו "הביאו".

(יב) כי אין איש ת' ארי לית אינש. נ"א: לית גברא. נראה לענ"ד שהנוסחא "לית גברא" עיקר. כי ע"י מלה זו יוכל התרגם להיות נדרש בכל ענינו לגמרי כלשון הכתוב, וכלל גדול הוא בתרגם אונקלוס שהתאמץ והתחכם לבחור לו המלות ע"ד שתהיו סובלות רבים ממדרשי חו"ל ככל מה שאפשר, והראתי זאת בכמה מקומות והנה מאחר שמדרשי חו"ל על הפסוק הזה נאמרים כלם לכבוד מרע"ה, ודאי לא התרחק המתרגם מהם. כי הקשה לח"ו בעשותו הדבר ברגש קודש ואהבתו העזה לאחיו איך היה משה פונה כה וכה מפני היראה והיה רוצה להסתיר המעשה, ובודאי אפילו אם היו אנשים אחרים שם לא יחדל להציל נפש אחיו הישראלי מיד מכה ע"כ דרשו חו"ל ש"ר. פ' א': וירא כי אין איש. כי בן מות הוא: רבי יהודה אומר כי אין איש שיקנא להקב"ה ויהרגהו: רבי נתניא אומר ראה שאין מי שיוכיר עליו השם ויהרגהו: ורבנן אמרו שאין תוחלת של צדיקים עומדות הימנו ולא מורעו עד סוף כל הדורות. — אבל הנוסחא "לית אינש" אינה סובלת המדרשים האלו למדרש חו"ל (שם) ויטמניה בחול: שלא היה שם אלא ישראל טמנו בפניהם של ישראל שנמשלו לחול.

ג, (טו) אלקי אברהם אלקי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם. אֱלֹקֵי הַ

דאברהם — — — שלחני לותכוון. כאן תירגם השם בכנוי הקנין אלקיה דאברהם וכן ביצחק וביעקב. והנה אופן סמיכות זה יורה על ההתקרבות והתדבקות בייחוס שני הצדדים היותר אפשרי, לפיכך נמצא הסמיכות בכנוי הקנין לרוב בקרובים, כגון "אחתיה דנחשון", "חמוהי דמשה", "אבוהא דמלכה ואבוהא דיסכה", "אחוהי דאשכול ואחוהי דענר". "אלקיה דאברהם" טעמו כמו בעברי אלקיו של אברהם. הנה במה שידבר משה אל בנה ישראל שהיה לו להודיעם שהקב"ה שהוא אלקיהם של האבות שלחו אליהם, ולייחוס האבות יכול לומר שהיה אלקיהם הוא לבדו ואין עוד אחר. אבל לעיל פסוק ו' בדבור הקב"ה למשה "אנכי אלקי אביך אלקי אברהם" וגו' לא תירגם בכנוי הקנין אלא בידוע "אלקא דאברהם" וגו' שטעמו בעברי "האלקים אשר לאברהם", כי בייחוס השו"ת להאבות לא היה יכול לתרגם אלקיו של אברהם כי השו"ת הוא אלקי כל העולם כלו ולא של אברם לבד. אבל לשון האלקים אשר לאברהם, ליצחק, כוונתו שהוא שהכירו בו האבות והתהלכו לפניו והוא שכתר עמהם הברית לתת להם הארץ והנה עתה באה העת למלאת הבטחתו.

ד, (כה) ותגע לרגליו. ת' וקריבת קדמוהי. מסורה: הקרבה דמרג' לקדמוהי ג' באורי'. ותגע לרגליו (כאן) להקריב (בפ' קרח להקריב אהכם אליו) והקריב אליו. (שם): ואת הקדוש והקריב אליו. נראה בעליל שבמקומות האלו תירגם "לקדמוהי" ללמד שטעמו רק הגשה ולא הקרבת קרבן "קרב קדם" משמע הקרבת קרבן.

(שם) כי חתן דמים אתה לי — ת' בדמא דמהולתא הדין אתיהיב חתנא לנא. כתב הרב ב"ם נתינה לגר וזה לשונו: ע' רש"י היטב. ולא ידעתי כוונת המתרגם מה הוא "אתיהיב", ולענ"ד הוא ט"ם וצ"ל אתחייב כמו בפ' שאח"ז שח' "אתחייב חתנא קטול" וכן מצאתי בכ"י, עכ"ל — ואני לא הבנתי דברי הרב, מה לעיין ברש"י והנה רש"י ז"ל הולק על התרגום ופירש מלת "דמים" דמי הריגה, וכותב בסוף דבריו, ואונקלוס תרגם דמים על דם המילה. ומה הקשה לו והכריחהו לשנות נוסחא שלנו ולקיים נוסחא של כתב יד אחד שמהפכת הכוונה "אתחייב" תחת "אתיהיב" — וגם ב"ם לחם ושמלה רצה להגיד "יתיהיב" עתיד, כדי להתמים התרגום עם מדרש ש"ר. פ' ה', "כי חתן דמים אתה לי: אמרה חתני תהיה נתון לי בזכות דמים הללו של מילה שהרי קיימתי המצוה", ע"כ. ואומר אני שאין צורך לשנות הנוסחא כי נכונה וישרה היא. אע"פי שכוונת הדברים שוה בהתרגום ובמדרש יש

חלוק בזה שבמדרש האמירה למשה „חתני תהיה נתון לי“, ובתרגום האמירה למלאך המשחית שבקש הניתן, גם תרג' יונב"ע ות' ירושלמי פירשו כן (עי' שם) שהאמירה למלאך. והנה כוונת התרגום כך היא „וקריבת לקדמוהי ואמרת בדמא דמהולתא הדין אתיהיב חתנא לנא“. פירש שהגישה לפניו ותאמר למלאך הרף ידך! החתן נתון לי בדם המילה הוה עשיתי מצות ה', מיד „וירף ממנו“, „או אמרה חתן דמים למולת“ ת' „ונח מניה בכך אמרת אלולי דמא דמהולתא הדין אתחייב חתנא קטול“. חרגם בקצרה מה שפירש יונב"ע בארוכה „ופסק מלאך חבלא מניה בכך שבתה צפורה ואמרת מה חביב הוא אדם גוורתא הדין דשויב ית חתנא מן ידיו דמלאך חבלא.“ ומה שתירגם אונקלוס „אתיהיב חתנא לנא“, „לנא“ ל"ר מפני שלא תירגם „בעלא“ אלא „חתנא“ כלשון הכתוב „חתן“ שמעמו קרוב ע"י התחתנות ובוה הייחוס אינו שלה לבדה אלא לכל המשפחה.

ה' (ט) בדברי שקר ת' בפתגמין בטילין. אע"פ שהם דברי פרעה עכו"ם ורשע לא תירג' „שקרא“ אלא הרחיק החירוף וגרף על צד היותר אפשרי ותירגם „בטילין“.

וארא

ו' (ו) והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבודתם ת' ואפיק יתכון מנו דחוק פלחן מצראי ואשויב יתכון מפלחנהון. כתב ב"ם לחם ושמלה „מנו דחוק פלחן הוא תרגום מתוך לחץ עבודת והוא לפי הענין ולא לפי המלות“ עכ"ל. וזה אינו נכון כי באמת שטר המתרגם ו"ל את המלות על צד היותר אפשרי. „סבלות“ תרגומו „פלחן“, „וירא בסבלתם“ לעיל ב', י"א. תירג' „וחוא בפולחנהון“ בלא הוספת מלת „דחוק“, כי שם הכוונה העבודה ממש כי רק העבודה נראה לעינים ולא הלחץ. ומאחר שגם „עבודה“ בעברי „פלחן“ בארמית, אילו תירגם כאן „ואפיק יתכון מנו פלחן מצראי ואשויב יתכון מפלחנהון“ היה הענין כפול לגמרי. לפיכך תירגם כאן „דחוק פלחן“ שמעמו כמו „סבלת“ „לחץ עבודת הפרך“, ובוה הכתוב נפרד לשני ענינים שונים שיוציאם הקב"ה מקשוי עבודת הפרך ויצילם מעבודתם, כלומר מהשיעבוד, שיוציאו מעבודת לחרות. רק מלת „מתחת“ תירגם בשינוי קצת עפ"י דרכי לשון ארמית. „מתחת“ תרגומו „מתחות“ ואינו שייך לוטר כן על קישוי עבודה מפני שאינו דבר שהוא מלמעלה, והיה צריך לתרגם „מנו“ שהוא בעברי „מתוך“, אבל בעברי „סבלות“ שהוא לשון סבל, משא, שעליהם יכול לוטר בו „מתחת“.

(ט) ומעבדה קשה, ת' ומפלחנא דהות קשיא עליהון. לעיל ב', כ"ג „ויאנחון בני ישראל מן העבדה“ תירגם „ואתאנחו בני ישראל מן פלחנא דהוה קשיא עליהון“ (עמ"ש לעיל ב', כ"ב.) וגם כאן תירגם בזה הלשון להרחיק הדרוש ש"ר. פ' ו'. „היה קשה בעיניהם להרחיק מע"ו“ כמו שדרכו תמיד בקודש להקטין כל סיפור של דבר עברה ולא להסיף מה שאינו בכחוב.

ז' (א) נתתיך אלקים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך ת' מניתך רב לפרעה ואהרן אחוך יהי מתורגמנך. כך היא דרשת חז"ל ש"ר. פ' ה. „כשם שהדורש יושב ודורש והמורא אומר לפניו כך אתה חדבר את כל אשר מצוך ואהרן אחיך ידבר

אל פרעה. ובמדרש תנחומא הנוסחא כמו בתרגום „כשם שהדורש יושב ודורש והמתורגמן משמיע“ וכו'. ומלת „נתתיך“ תירגם „מניתך“ שהוא כמו „הפקדתיך“ לפי הענין.

ה. „על מימי מצרים“, ת' „על מיא דמצראי“, כלומר מימיהם של המצריים. לא ידעתי מדוע לא תירגם „מיא דמצרים“ שטעמו ארץ מצרים

(ה) התפאר עלי, ת' שאל לך גבורא הב לי זמן. (נ"א והב לך זמן). סביוניטה: הב לך זמן. „ומן“ תרגום של „מועד“. „קראי מועד“ במד'. ט"ו, ב'. „מערעי זמן“. „מועד צאתך ממצרים“ דבר'. ט"ו, ו'. „ומן מפקך“. ואין לפרש „הב לי זמן“, תן לי רוח, שלא יהיה הדבר מהרה, כי זה בארמית „אַרְכָּא“, „ארכא יהיב להון“ ברא'. ו', ג'. — ונראה לקיים הנוסחא „הב לי“ מפני שהוא קרובה יותר ללשון הכתוב „התפאר עלי“.

(כ"ב) הן נובח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו, ת' הא נדבח ית בעירא דמצראי דחלין ליה ואינון יהון חון חון ללא ייטרון למרגמנא. „לעיני“ תירגם אונקלוס כמעט בכל מקום כבעברי „לעיני“. — ויאסר אתו לעיניהם, ברא'. ט"ב, כ"ד, ת' „לעיניהון“. — למה נמות לעיניך, שם מ"ט, ו"ט, ת' „לעיניך“. — אבל כאן בישרת לשונו הברור וצלול לא היה יכול לתרגם: „הא נדבח ית בעירא דמצראי דחלין ליה לעיניהון“ כי לפי דרכי הלשון היתה מלת „לעיניהון“ מוסב על הפעל „דחלין“ הסמוך לו, ולא על הפעל „נדבח“ שהוא רחוק ביותר. ולא היתה שום הבנה בדבריו אם תירגו: „דמצראי דחלין ליה לעיניהון“ לפיכך היה בוחר לתרגם „ואינון יהון חון“ שהוא הכוונה האמיתית של „לעיניהון“. ולא תירגם „הא נדבח לעיניהון דמצראי ית בעירא דאינון דחלין ליה“ לפי שדרכו תמיד לשמור סדר המלות בכל מה שאפשר. — „ולא יסקלנו“ ת' „הלא ייטרון למרגמנא“. הפך שלילת השאלה להחלטה כדרכו תמיד לברר הכוונה האמיתית. — ואמר „הלא ייטרון למרגמנא“ ולא „הלא ירגמנא“ לפי שאי אפשר להמית עם רב בסקילה.

מ. (ח) וזרקו משה השטימה לעיני פרעה, ת' ויורקניה משה לצית שמיא קדם פרעה, ת' „לעיני“ „קדם“ ולא „לעיני“ (עי"מ"ש לעיל ח', כ"ב). מפני שאפשר לטעות שטעמו לעיני ממש, שיורוק משה הפיח בדרך שיבא גם קצת ממנו בחוך עיניו של פרעה.

(כח) העתירו אל ה' ורב טהית קלה אלקים וברד, ת' צלו קדם ה' וסגו קדמוהו רוח דלא יהון עלנא קלין דלווט כאלין מן קדם ה' וברדא. (מפני הכבוד כלפי מעלה לא ת' „ורב“ ענין די בלשון „מיסת“ כמו „רב עתה הרף ידך“ (ש"ב. כ"ד, ט"ו). ת"י „מיסת כען אנח ידך“ אלא ת' בלשון „סגו“ וכן „רב עתה ה' קח נפשי“ (מ"א. י"ט, ד'). ת"י „סגו לי ארכא עד אימתי אנא מטרף כדון כען ה' סב נפשי). „ורב“ לא תירגם בלשון „די“ כשפירש"י „די לי במה שהוריד כבר“ אלא כהוראת בכל מקום „סגו“ ומוסב למעלה „העתירו אל ה' ורב“ ת' „צלו קדם ה' וסגו קדמוהו רוח“, פירש „ורב“ לפי הענין „לה' שיש אצלו הרבה רוח והצלח“, כמו שתרגם לפי הענין „רב עוד יוסף בני חי“ ברא'. מ"ה, כ"ח. „סגו לי חדוא עד כען יוסף ברי קים“. „קלת אלקים“ ת' „קלין דלווט האלין מן קדם ה'“. „לווט“ תרגום של „זעם“, „וכלה זעם“, ישעאי. י', כ"ה. „ויסופון לוויא“. „עד כי יעבר זעם“ שם כ"ו, כ', „עד די יעובר לווט“. והיה צריך להוסיף מלת „דלווט“, כי רק על קולות של זעם אמר פרעה שיתפללו שלא יהיו עוד ולא על קולות הטבעים שהם לטובת הארץ שטמעטים החום הנורא ומביאים גשמי ברכה. אבל צ"ע אחר שאמר „קלין דלווט“ מה לו להוסיף „כאלין“ כי וודאי רצונו שלא יהיו עוד קולות של זעם כלל יהיו איך שיהיו. — ע"כ נראה לענ"ד „דלווט“ „כאלין“ שני נוסחאות הנה, או זה או זה, כי אם נאמר „דלווט“ אין נכון לומר אחריו „כאלין“ כמי שפירשתי ואם נאמר „כאלין“ אינו צריך למלת „דלווט“. — ויונב"ע חיר' רק „קלין דלווט“ בלא „כאלין“.

ב.א.

י, (ב) אשר התעללתי במצרים, ת' ית נסין דעבדית במצרים. לשון „התעולל“ הראותו עשיית רעה לוולתו באופן בויון וזלוול ויהורגם תמיד לפי הענין. — כי התעללת ביי, במדב'. כ"ב, כ"א. ת' „ארי חיכת בני“, „ויתעללו בה“ שופ'. י"ט כ"ה. ת"י „ויתעלכו בה“ אבל כשהוא מוסב להשי"ב לא תירגם כלשון „חיך“ או „עלב“ מפני כבוד כלפי מעלה. — „כאשר התעלל בהם“, שמו' א'. א', י'. שמוסב על הקב"ה, ת' „כד אתפרע מנהון“. וכאן הענין שצוה הקב"ה שיספרו לבניהם הנסים שעשיתי במצרים ואת אחתי אשר שמתי בה, מלת „בם“ מוסב על פרעה ועבדיו האטור למעלה. לפיכך תירג' „התעללתי“, „נסין דעבדית“. ולא ת' „במצראי“ אלא „במצרים“ שכולל כל הנסים שנעשו שם.

(ה) ואכל את כל העץ הצמח לכם מן השדה, ת' דאצמח לכוון מן חקלא. כתוב בס' יא"ר: „צ"ע למה לא תרגם דצמח“ עכ"ל. נראה שתירג' „דאצמח“ הפעיל כמו „מצמיח“ כי בעין מאכל הכתוב מדבר שנאמר בפסוק „ואכל את יתר הפלטה וכו' ובפסוק ט"ז כתוב בפירוש „וואכל כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ“.

(ט"ז) חטאתי לה' אלקכם ולכם, ת' חבית קדם ה' אלקכון ולכוון, אם נאמרה פעולת אדם בייחוס לה' ואנשים ביחד, הפעולה אינה שוה בייחוסה לה' לייחוסה לאדם ויורה לנו המתרגם תמיד ההפך. וכאן דיו מה שתרגם „קדם ה'“ תחת לה' כדרכו תמיד, כי במה שחטא פרעה לישראל שעשה להם רעה חטא לפני השי"ת. כיוצא בזה „כי עברתי את פי ה' ואת דבריך“ שמואל א'. ט"ז, כ"ד, (הם דברי שאול לשמואל), ת"י „ארי עברית על מיטרא דה' ובסרית על פתגמך. שכל שדבר לו שמואל היה בשם ה' ע"כ על ידי שבוה את דברי שמואל היה עובר על דברי ה', וכן „והיחם נקים מדי ומישראל“ במדב'. ל"ב, כ"ב (אצל בני גד ובני ראובן), ת' „ותהון וכאין (מן) קדם ה' ומישראל“, אם יעורו בכבישת הארץ יהיו נקיים מעולה נגד ישראל ולפני ה'.

(כא) וימש חשך ת' בחר דיעדי קבל ליליא. במ"ס לחם ושמלה הקשה למה שתירגם „חשך“ בל' „קבל“ שהוא תרגם של „אפלה“ כי בפסוק שלאחריו „חשך אפלה“, ת' „חשוך קבל“, וכתוב בזה הלשון: „ולכן נראה בעיני כי מלת קבל צריך להיות במסגרת ולפי הא' יהיה בחר דיעדי ליליא ומלת קבל הוא פי' אחר על לשון וימש כפי' רש"י ו"ל מלשון ויאמש ולפי"ז מלת בחר דיעדי מסוגרים, ויהיה התרגם רק ויהי חשוכא וגו' קבל ליליא שיפרש איך יהיה החושך חושך של אמש“, עכ"ל. מי לא ירגש דוחק הפירוש ובמח"כ ברוב חריצחו החטיא המטרה ויהי החצים ממנה והלאה. והטעם שתירגם כאן בל' „קבל“ ולא „חשוך“ מפני שלא רצה להשתמש בל' „חשוך“ פעמים בפסוק אחד אחר שתירגם כבר „ויהי חשוכא“ וגו' כי ידוע שדרכו תמיד שלא לדבר בכפל לשון בכל מקום שאפשר להביא מלה אחרת מפני יופי הלשון. והנה מזה הטעם תירגם לקמן פסוק כ"ג, „ולא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מחתתיו וגו'“, „איש“ הא', „גבר“ והשני „אנש“. וגם בזה העיר הרב המח' הנ"ל ומוסב על מ"ש בספרו „עוטה אור“ כלל ה' ציון ד', ושם הביא כמה פסוקים שנכפל בהם מלת „איש“ ויתורגם הא' „גבר“ והב' „אנש“ והשתדל לבקש טעמים שונים לכל פסוק לפי ענינו והכל שלא לצורך. ועוד העיר בצדק על מה שתירג' „ולא קמו איש מחתתיו“, „מחתתוהו“ ולא תרגם „מאתריה“ כמו „ואם תחיה תעמד הבהרת“ ויקר'. י"ג, כ"ג, ת' „ואם באתרהא“ וגו', וישבו תחום, דברים ב', י"ב, ת' „ויתיבו, באתריהו“, ולא פירש הטעם. ואומר אני שתרגם

„מתחתוהי“ משמע תחתיו טמש, כלומר לא היו יכולים לזוּו ממקומם, והוא לפי מדרש חו"ל ש"ר. פ' י"ד. „רבותינו אמרו ד' ימים של חשך היו כצד ג' ימים הראשונים מי שהיה יושב ובקש לעמוד עומד וגו'. ג' ימים אחרים מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד והעומד אינו יכול לישב. ומי שהיה רוכב אינו יכול לזקוף עליהן נאמר לא קמו איש מתחתיו ג' ימים“ עכ"ל המדרש, לפיכך לא היה יכול לתרגם „טאתריהון“ כי זה כמו „ממקומם“ שמשמע גם מעירם, מארצם, כמו „ויתיבו באתריהון“ (עי' לעיל) שטעמו בארצם.

יא. (ב) וישאלו איש מאת רעהו, ה' גבר מחבריה, הנה תירגם כדרכו בכל מקום שנאמר „איש“ אצל „רע“, ואין בו שום מקום לפקפק, ואעפ"כ הקשה הנ"ל על שלא ת' בל' „רהימיה“ כיב"ע, ובמאמרו מצא כלל חדש בדרכי אונקלוס וזה לשונו: וכן יתורגם כל ריע רק הסמוך אל עצם פרטי כמו וחירה רעהו הוא שמתרגם בלשון רחים ומוה ג"כ ואחוזת מרעהו שתרג' מרחמוהי אבל כל הסמוך ללשון איש סתמי מתרגם בל' חכר עכ"ל ואינו נכון, „ויתנה לרעך לדוד“, שמו' א'. כ"ח, י"ז. ת"י לחברך לדוד, סמוך אל עצם פרטי ומתורגם בלשון „חבר“ ועוד „ואחוזת מרעהו“ שאינו סמוך אל עצם פרטי מדוע יתורגם בל' „מרחמוהי“, ואצל שמשון, שופט'. ד', י"א. „ריקחו שלשים מרעים“ – חברין ת'. והנכון שלשון חבר ש"ך רק בין אנשים שוים במדרגה ולא על מלך ואנשיו, שיוכלו להיות אוהביו אבל לא חביריו על כן לא תרג' אצל אבימלך „חבירוהי“, וכן חירה לא כנה „חבריה“ מפני כבוד יהודה שהיה הגדול בשבטים. ולשמשון שלא היה עדיין שופט ורצה לשא אשה מבנות פלשתים, היה יכול לתרגם בל' „חברין“. ועוד ראה מדברי אבנר, (שמואל ב'. ג', ח') „עם בית שאול אביך אל אחיו ואל מרעהו“, ה', ועם רחמוהי, אבל „ויאמר אבשלום אל חושי זה חסדך את רעך למה לא הלכת את רעך“, ת' ב' פעמים „את רעך“ – „עם חברך“ (שמו'. ב'. ט"ז, י"ז) כי בעיני אבשלום לא היה דוד עוד מלך. ובפסוק הקודם וכן קפ"י ט"ז, ל"ז שהם דברי הכותב הקדש, „חושי רעה דוד“ מתורגם „שושבינא דדוד“. וכן שמואל אמר לשאול „לחברך לדוד“ כי היה כבר משוח למלך.

יב. (ז) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, ת' לא ינוק כלב בלשניה (נ"א לשניה) למנבח אין עוד להוסיף על מה שכתבו בתרגום הזה הגאון ב"מ נתינה לגר והרב החכם בע"ס לחם ושמלה, ושניהם הביאו הפסוק „לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו“ יהשי'. י' כ"א. ת' יב"ע „לא הוה נוקא לבני ישראל למדחק גבר ית נפשיה“, וזה רחוק מאד מלשון הכתוב. ע"כ נלע"ד שלפי דעת יוב"ע לשון „לא חרץ לאיש את לשונו“ מליצה הוא וטעמה שלא היה איש אחד חולה טחמת הטירחת העצומה במלחמה וברדיפת האויב, ושאלתי רופא מוטחה שהוא ראש מרופאי הצבא, ואמר לי שרבים מאנשי מלחמה שאין בכחם לרוץ ומן ארוך נעשו עיפם, ומתוך חמימות הגוף גרונם נחר ולשונם יבשה כחרס. וזה שתירגם לא חרץ כמו לא חרס לאיש את לשונו, לא הוה נוקא – למדחק גבר ית נפשיה, שלא נעשה אחד מהם חולה ע"י שלחץ ודחק את עצמו לעשות יותר ממה שבכוחו, „חרץ“ לשון חירוף ושינון והשחתה. והמתרגם לא פירש כשאר המפרשים לשון דבור רע ועידור, כי מה חידוש יש אחרי שכרתו כל האויבים ושבו בשלום אל המחנה שלא עמד איש כנגדם ואפילו בדבור. וגם מה שנאמר ששבו בשלום מפני שהיו משעב בשלמות ובבריאות, כי עם האויבים לא יוכלו לכרות ברית שלום מפני שהיו מלוקט אומות, ולפי התרגום היה נס גדול. ועוד י"ל שיב"ע דורש כאן כמו שנדרשו בילקוט בא רמו קפ"ו: „לפי שנאמר כי בחפזון יצאת מצרים יכול חפזון לישראל ת"ל ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו אמרו מעתה למצרים היה חפזון ולישראל לא היה חפזון“ ותרגם כאילו נאמר לא חרץ כלב לאיש את לשונו שפירושו שבשובה

ונחת שבו אל המתנה ולא בחפזו, ותרגם לפי הכוונה לא הוה נוקא, למדחק גבר ית נפשיה.

(כא) משכו וקחו לכם צאן למשפחתים. ת' אתנגידו וסכו וכי נ"א נגידו.

לשון האוגר, "ברוב הספרים אתנגידו, והוא תרגם של ויגוע" עכ" — ועוד כתב "ובעל ס' יא"ר מפרש אתנגידו לפי המדרש משכו ידיכם מע"ו, או משכו עצמכם ממקומכם, ודוגמתו וימשוך האורב (שופטים כ') ואתנגיד כמנא, וכל זה רחוק מן הפשט" עכ"ל. ולי נראה שנוסחא אתנגידו עיקר. "נגידו", "וסכו" ענינם שוה וכפל לשון. אתנגידו טעמו ניתוק והפרשה כמו יהשוע ד', י"ח, נתקו כפות רגלי הכהנים, ת"י אתנגידו פרסת רגלי כהניא — ואלכה וירדתי על ההרים, שופט' י"א, ל"ו. ת"י ואיהך ואיתנגיד על טורי"א. וכן תרגום של "ויגוע" — "ואתנגיד" שטעמו נפרש ונתק מן העולם. והנה הראתי בכמה מקומות שדרך המתרגם לבחור המלות באופן שהלשון יכול להיות נדרש לדרשות הרבה כלשון הכתוב עצמו ואם אי אפשר שתהי המלה מספקת לכולן תספוק לכל מה שאפשר. ברוב הדרשות חו"ל מוסב לשון משכו על בני ישראל עצמם, במכילתא בא' פ', י"א. ר' יוסי הגלילי אומר משכו מע"ו והרבקו במצות. רבי ישמעאל אומר בא הכתוב ללמד על כל העולים למנין על הפסח שמושכין את ידיהם ממנו עד שישחט וגו' (הטעם שיכולים לפרוש את עצמם מן החבורה עד שישחט הפסח) ר' יצחק אומר ללמדך על בהמה דקה שהיא נקנית במשיכה, ושחטו את הפסח, מצוה שישחטנו לשמו אבל שחטו שלא לשמו עבר על המצוה שומע אני יוכשר ת"ל משכו וקחו שנה עליו הכתוב לפסול, עכ"ל המכילתא. נראה שר' יצחק דורש משכו על שני אופנים, משכו השה, וגם אם נשחט שלא לשמו משכו עצמכם ממנו וקחו אחר. ועוד במכילתא בא פ', ט"ו. כל עדת ישראל למה נאמר לפי שהוא אומר משכו וקחו לכם צאן כשם שפסח מצרים אינו כשר אלא למשפחה אף פסח דורות אינו כשר אלא למשפחה ת"ל כל עדת ישראל מגיד שפסח דורות בא בערבוביא, עכ"ל, פירש אתנגידו ג"כ שיתפרשו למשפחותיהם לשחוט הפסח ולא בערבוביא. ועוד כיוצא בזה רוב המדרשים בשמות רבה.

(לא) ולכו עבדו את ה' כדברכם. ת' ואוילו פלחו קדם ה' כמא דהיתון אמרין. כתב בעס' לחם ושמלה: לפי המלה היה צריך לתרגם כמא דהויתון מטללין, כתרגום של לשון דבור, אמנם מאשר לא אמר בזה כאשר דברתם כמו בפסוק השני אלא שהוא הווה שהיו אמרין כן תמיד, ומוסב על לשון הכתוב (לעיל, ה', א', וג'). שלא בקשו רק דרך שלושת ימים ורק לחוג במדבר וכמו שהוא שם בלשון אמירה ולא בלשון דבור, ולשון כדברכם על לשון עבדו ולא על לשון לכו, עכ"ל. יפה פירש מה שלא תירגם בלשון כמא דמלחון כמו בפסוק שלאחריו, "כאשר דברתם" כי לשון כדברכם לשון הווה שהיו אומרים כן תמיד. אבל מה שכתב: "ומוסב על לשון הכתוב לעיל ה', א', ג' וכי וכמו שהוא שם בלשון אמירה ולא בלשון דבור", אינו נכון כי בכל מקם נאמר לשון אמירה בין משה ופרעה, ומה שנה אלו לעיל ה' א' ג' מכל האמירות. ועוד שלא נרמו בדברי פרעה כלל מענין שלשת ימים ולא היה צריך לומר שילכו שלשת ימים כי אותה היו מבקשים, ומכל מקום הקושיא במקומה עומדת מדוע לא תרגם, "כמא דהויתון מטללין". והנכון שטעם "כמא דהויתון אמרים", כמו שאתם רגילים לומר, וכן בלשון חו"ל "הוא היה אומר" טעמו שהיה רגיל לומר כן, ובוה אין שייך לומר, "כמא דהויתון דוברים" כמו שלא שייך לומר "הוא היה דובר" כי לשון "דבר" יורה רק על בחינת הדבור עצמו ולא על מה שאמר. ודברי פרעה כאן מוסכים ומתאימים למה שאמר "נרפים אתם נרפים על כן אתם אומרים נלכה ונבחה לה" לעיל ה', י"ו. (פסוק י"ח) "ועתה לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם" וגו' וכאן אמר "עבדו את ה' כדברכם", הכל כמו שאמרתם ולא כשאמרתני אני כפרש". וגם משה אמר בכל פעם "שלח את

עמי ויעבדוני, אבל „כצאננו ובבקרנו נלך“ אמר משה רק פעם אחת, על כן נאמר „גם צאנכם גם כקרכם קחו כאשר דברתם ולכו“, וכן „גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות“ פעם אחת נאמר, לפיכך דרשו חו"ל „כאשר דברתם“ מוסב גם על זה לפי שאמר פרעה גם גם שני פעמים לרבות.

(מג) זאת חקת הפסח ה' דא גזירת פסחא. וברוב שאר מקומות תרגם לשון „חק“ אצל מצות ה' בלשון „קים“. „חק“ בעברי יתורגם בארבע לשונות: קים, גזירא, חולקא נימוסא

(א) „קים“. בכל מקום שנאמר לשון „חוק“ בבחינת כלל על מצות הרבה כגון „שמע אל החקים ואל המשפטים“ דבר. ד', א', או על מצוה אחת כגון בכל מקום שנאמר „חקת עולם“ וכן „לחק לך ולבניך“ לעיל פסוק כ"ד. יתורגם בל' „קים“ „שמע לקימא ולדיניא“ „קים עלם“, כי „קים“ גם כן תרגום של לשון „ברית“ „ושבעוה“ לכן „שם שם לו חק ומשפט“ — תירגם תמן גזר ליה קים ודין. ומאחר שהמצוה בכללה היא ברית בין השם יתב' ובין ישראל ואנו נשבעים לקימה לא שיק לשון קים על הפרטים, על כן

(ב) כל לשון „חק“ הנאמר על פרטי המצות בלשון „גזירא“ יתורגם. „זאת חקת הפסח“ וכן „ככל חקותיו וככל משפטיו תעשו אותו“ במד'. ט', ג'. שמוסב על פרטי מצות ק"פ, זאת חקת התורה אצל פרה אדומה שהיא מצוה פרטית ביחוס כל התורה ולשון „חקת“ מוסב על הפרטים, שתהי הפרה אדומה תמימה, אשר לא עלה עליה עול, וכיוצא בו ושרפה, וכל המצות התלויות במי נדה, וכן „זאת חקת התורה“ שם ל"א, כ"א אצל פרטי מצות געולי נכזים, וכן „והיתה לבני ישראל לחקת משפט“ במד' כ"ו, י"א. אצל פרטי דיני ירושת נחלה, וכן „והיו אלה לכם לחקת משפט“ שם ל"ה, ל"ה. אצל פרטי דיני ירושת נחלה, וכן „והיו אלה לכם לחקת משפט“ שם ל"ה, כ"ט. אצל פרטי דיני ערי מקלט. בכל אלו תרגם בלשון גזירא שהם כגזירת המלכות ועלינו לשמורם אף אם לא נדע טעמם. ועוד תרגם בלשון „גזירא“ כל לשון „חק“ שמוסב על צוואת מלכות, „וישם אותה יוסף לחק“ ברא' מ"ו, כ"ו. — „ושוי יתה יוסף לגזירא“, „מדוע לא כליתם חקכם“ שמו'. ה', י"ג. — מאדיון לא אשלמתון גזירתכון.

(ג) „חולק“. בזה יתורגם כל לשון „חק“ שמעטו שבר קצוב שינתן לאדם בעבור משמרתו או עבודתו. „כי חק לכהנים“ ברא' מ"ו, כ"ב. — „ארי חולקא לכוטריא“. וכן „כי חקך וחק בניך“, ויק'. י', י"ג. — „ארי חולקך וחולק בניך“.

(ד) „נימוס“. הוא חק של עכו"מ. „ובחקותיהם לא תלכו“ ויק'. י"ח, ג'. — ובנימוסיהון לא תהונו. „מחקות התעבות“, שם פסוק ל'. — מנימוסי תועבתא.

בשלה.

יג, (כא) וה' הלך לפניו יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך, ח' וה' מדבר קדמיהון ביטמא לדברותהון בארחא, (נ"א לאשריותהון). „הלך לפניוהם“. ח', מדבר קדמיהון להרחיק בחינת החנועה מטי שמלא כל הארץ כבודו, שינה וזרגם „הולך“ כמו „טוליד“ פ"י ולפי זה טעם „בעמודא דעננא“ על ידי עמוד הענן. כיוצא בזה תרגם „הוא ההלך עמך“ דבר. ל"א, ו', „ההלך לפניכם“ שם ל', ול"ג, בלשון „מדבר“

אבל בפסוק „וילך ה' כאשר כלה לדבר" ברא' י"ח, ל', תרגם „ואסתלך יקרא דה" כמו „ויעל" והרחיק ההגשמה על ידי הספת מלת „יקרא" — „לנחתם הדרך" ת' „לדברותהון בארחא" כן הגירסה בכל הספרים, ובחומש דפוס ווילנא משנת תרל"ד (עם עשרה פירושים) מצאתי הנוסחא „לאשריותהון" וגם בפליגלאטטא הגדולה (Biblia Regia) משנת שי"ו. — השתוממתי עליה בתחלה ואחשבה לורה, אבל אחר שעינתי קצת מצאתיה נכונה וישרה. הנה ידוע שדרך התרגום להשמר בכל מה שאפשר מהשתמש בלשון אחד פעמים בפסוק, על כן נרלענ"ד שהכפל בלשון ובענין: „מדבר" „לדברותהון" אינו שפת אונקלוס והגירסא „לאשריותהון" עיקר אעפ"י שלכאורה הטעם הפוך מענין „לנחתם". — „ה' בדד ינחננו" דבר' ל"ב, י"ב. ת' „ה' בלחודיהון עתיד לאשריותהון" כדרשת חו"ל שמוסב על העתיד, ותרגם „ינחננו" לשון מנוחה או כמו „יחננו", וכן כאן „לנחתם" תרגם כמו „לחנותם", „לאשריותהון", הטעם שגם בנסעם יהיו שרוים בתוך עמוד הענן כדרשת חו"ל טכילתא פ', א. שהיו מוקפים בעננים כמו כל צד, ועוד הוראת מלת „לאשריותהון" גם כן לעשותם חונים על ידי עמוד הענן כמו שנאמר במדב' ט, י"ו. „ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי כן יסעו בני ישראל ובמקום אשר ישכן שם הענן שם יחנו בנו ישראל." — ועיקר הוראת „לאשריותהון" להנהיגם בדרך בסדר הוה שהם חונים במחנה, כמו שנאמר „כאשר יחנו כן יסעו", וגם בנסיעתם קרוים „מחנה". „בנסע המחנה", „מה המחנה הוה אשר פגשתי", וכן „ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם" לקמן פסוק י"ט. תרגם „ושרא מבחריהון" פירש שלא עמד במקומו אלא נסע עם המתנה מאחריהם.

יך, (יג) כי אשר ראיתם את מצרים היום, ת', ארי כמא דחיותון ית מצראי יומא דין. נוספת מלת „כמא" כאילו נאמר „כאשר" ואינו נכון, כי הלשון הוה משמע: באופן הוה אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד, ובאופן אחר תסיפו לראותם, אבל בסביוניטה הנוסחא „ארי דחיותון" (בלא מלת „כמא") משמע: אתם אשר ראיתם את מצרים היום לא תסיפו לראותם עוד כלל.

(טו) ואתה הרם את מטך ונטה את ירך ת' ואת טול ית חוטרך וארים ית ירך. „טול" ג"כ לשון הרמה והשאה „קומי שאי את הנער" ברא' כ"א, י"ח. תרג' „קומי טול ית רביא". ולא תרג' „ארים ית חוטרך", לפי שלשון נטיה ביד תרג' אונקלוס בכל מקום בלשון „ארים" שלא יכפיל.

(כה) כי ה' נלחם להם במצרים, ת' ארי דא היא גבורתא דה' דעבד להון קרבין במצרים. פירש הרב הגאון ב"ם נחינה לגר „שינה כדרכו לכבוד ה'" עכ"ל, אבל יש לדקדק מדוע לא תרגם „מיטרא ד' עבד להון קרבין במצראי", למה הוסיף מלות „דא היא" ותרגם „במצרים" שטעמו במדינה, מוה נראה שכוונתו: המצריים הכירו שזאת היא גבורת יד החוקה שהביאה עליהם המכות במצרים, כדרשת חו"ל במכילתא ויהי בשלח פ', ה'. „אמרו מי שעשה להם נסים במצרים הוא עושה להם על הים נסים". ודורש נלחם כמו נלחם, (וכן בח' ירוש' ולא ביב"ע). וזה ההפרש בין „אגח קרבא" ובין „עבד קרבא". אַגַּח הושאל מן „נגח" בעברי והוראתו החפרצות החיילות להלחם באויבים חיל בחיל. „עבד קרב" הוא ההיפך מן השלום וכולל כל מה שנעשה בין עם ועם, משעה שהמלך או כל פעם כלו גומרים בדעתם לעשות מלחמה בעם אחר, להויקם ולהשחיתם. לפיכך „נלחם להם במצרים" ת' „דעבד להון קרבין במצרים", כי במצרים לא היתה מלחמה נגד החיל אלא השחיתם ואבדם במכות, אבל בים שהיתה המלחמה נגד חיל פרעה תרגם „ה' ילחם לכם", יגיח לכוון קרב.

(כו) לפנות בקר ת' לעידן צפרא, כלומר לעת בקר שהיה משהאיר היום, לפי שנאמר „וילך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה“, על כרחך צריך לומר שהשבת הים לאתנו היתה ביום, וכן בתהל' מ"ו, ו' „יעורה ה' לפנות בקר“ תרגומו „יסעינייה ה' בזכותיה דאברהם דצלי לעידוני צפרא“, הטעם תפלת שהחית שתיקן א"א שמצותה ביום ולא בלילה, אבל „ותבא האשה לפנות בקר והפל גוו' — עד האור“ שופט' י"ט, כ"ח. אצל פילגש בגבעה, תרג' יונ' „למפני צפרא“ כי לא היה עדין יום. וכן „ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב“ ת' „ונפק יצחק לצלאה בחקלא למיפני רמשא“ כוונתו לפנות ערב מבעוד יום בזמן תפלת מנחה, כיוצא בזה „והיה לפנות ערב ירחץ במים וכבוא השמש יבא אל תוך המחנה“ ת' ג"כ „למפני רמשא“, לפי שצריך לטבול מבעוד יום — הכלל: „לפנות“ שמשמעותו תחלת הפניה יתורגם „למיפני“, גמר הפניה תרגומו „בעדין“.

(ל) וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים ת' מִיִּתִין על כף ימא, ולא ת' מִתִּין שמטעמו פגרים מתים מתו, אלא „מִיִּתִין בינוני פועל שהוראתו שראו אותם בשעת גועה כצאת נפשם. והוא כדרשת הו"ל במכילתא בשלח פ' ו. „כתיב מת על שפת הים וכי מתים היו אלא מתים ולא מתים כענין שנאמר והי כצאת נפשה כי מתה (בראשית לה) וכי מתה היתה אלא מתה ולא מתה“.

(לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ת' והימינו במיטרא ד' ובנבואתיה (סכיונ' ובנביות משה) דמשה עבדיה המתרגם מורה ההפרש שבאמונתם בייחוסה לה', וביחוסה למשה, בה' האמינו באלקותו ובמשה בנבואתו. כיוצא בזה „וידבר העם באלקים ובמשה“ במד' כ"א, ה', ת' ואתרעם עמא במיטרא דה' ועם משה נצו“, ההפרש בדבורם באלקים מן דבורם במשה, שבמשה היו נצים ורבים מה שאי אפשר בה', בייחוס לה' היו דבריהם התרעמות והתלוננות. — (עי' מ"ש לעיל י', ט"ו אצל „חטאתי לה' ולכם“).

טו, (א) כי גאה גאה, ת' ארי אתנאי על גיותניא וגותא דיליה, כן הגירסה בסביוניטה, בספרים שלנו הנוסחא „מתנאי“ לשון הווה — „וגיאותא“ תחת „וגותא“ החילוק רק בטיבטא). ונראה לשון „אתנאי“ שהוא עבר עיקר כמו שבעברי גאה לשון עבר. ותרגם לפי המדרש מכילתא שירה פ', א'. ותנחומא: מתנאה הוא על המתנאים שבמה שאומות עולם מתנאים לפניו בו הוא נפרע מהם. והוסף „וגותא דיליה“ לומר שכן היה הווה ויהיה תמיד ואך לו הנאות ולא לזולתו.

(ב) עוי וזמרת יה ויהי לי לישועה. ת' תוקפי ותושבחתי דחילא ה' אמר במיטריה והוה לי לפריק. „דחילא“ הטעם נורא, והוא כאן תרגם של יה כלקמן י"ו, ט"ו. כי יד על כס יה שתרגם (עי' מ"ש שם) מל' יה „מן קדם דחילא“, והוסיף השם ה' כמו שכתוב ישע' י"ב, ב'. „יה ה'“. וכוונת המליצה: כשהקב"ה נורא לשונאינו הוא עוי וזמרתו, ומתנהג עמנו בשם ה' במדת הרחמים, שעלה במחשבתו לגאלנו ויהי לנו למושיע „אמר במיטריה“ הוראתו כמו עלה במחשבתו, „וידע אלקים“ ת' „אמר במיטריה למפרקוהו ה'“, „לישועה“ תרג' לפי המכוון: „לפריק“, כמו „למושיע“.

(ד) ומבחר שלישיו. כתוב ב"ס יא"ר: „ומבחר“. נ"א „ושפר“ ואינה דוקא. ונראה הטעם כי „ושפר“ תרגם של „וייטב בעיני הדבר“ עכ"ל. ונכונים דבריו שתרגום „ומבחר“ עיקר „ונראה שנשמטו מעיני הרב החכם שד"ל ו"ל דברי אלה של ס' יא"ר, ובס' אג"ר מביא כל הספרים שבהם הנוסחאות „ושפר“ או „ומבחר“ ולא זכר הס' יא"ר בתוכם ולבסוף כותב „ולא מצאתי הכרע“.

שמות בשלח טו

(ז) תהרם קמך, ת' תברתנון לדקמו על עמך מכילתא שירה פ' ו'. „הרבית להתנאות נגד מי שקם נגדך ומי הם שקמו נגדך הם שקמו נגד בניך“ ע"כ. ואפשר הטעם שנחר בלשון „קמו על עמך“ מפני שבהברה הוא קרוב ללשון „קמך“ יותר מלשון „בניך“.

(ח) נערמו מים, ת' חיימו מיא. כת"ק דמכילתא „נתת ערמה למים“ וגו'. ד"א „עשאן כמין ערימות“, והטעם שלא תרגם בל' ערימה אפשר לפי שערימה שהיא כר של תבואה שאין לה חיווק ואינה נצבת כמו נד, ועוד מכל מקום ערימה רפה ואינה חזקה, ונד חזק ולפי שנאמר אחריו „קפאו תהומות“, יהיה הסיפור שלא כסדר, קפאו לשון וכניבנה תקפיאני (רש"י) והוא ג"כ אינו חזק כנד, עכשיו הסיפור: נצבו כמו נד נולים אחר שקפאו תהומות בלב ים. לשון „חכים“ הוראתו ג"כ שעושה מה שהוא מצווה לשות, כמו „עם נבל ולא חכם“ (דבר' לב', ו'). ת' „עמא דקבילו אורייתא ולא חכימו“, פירש לא עשו מצותיה, וכן בל' חו"ל בארבעה בנים „חכם, רשע“ הטעם שרוצה לעשות מצות ה' ושואל מה העדות והחוקים וגו' וזה ההיפך מן „רשע“ כמו „צדיק“, אבל תפשו הלשון „חכם“ לפי שלא שייך לומר „צדיק“ על הבן השואל שעודנו נער. והנה בעבור שתירגם „נערמו“ בלשון „חכימו“ היה מוכרח לתרגם „וברוח אפך“ — „ובמיטר פומך“ ולא כלשון הכתוב „וברוח מן קדמך“ כמו ורוח אלקים מרחפת (ברא' א', ב.). שתירגם „ורוח מן קדם ד' מנשבא“, לפי שרוח לא היה מחכים המים אלא הדבור, שצוה להם הקב"ה לעמוד נד ויהי כן

(ט) אמר אויב, ת' דהוה אמר סנאה. הוסיף מלת „דהוה“ לרמוז שכל הנאמר בפרשה נעשה בשביל שאמר אויב ארדוף אשיג וגו' זה ששנינו במכילתא שירה פ' ו'. „זה היה תחלת הפרשה ולמה נכתב כאן שאין מוקדם ומאוחר בתורה.“ (רמב"ן אומרו בשם מדרש הוית).

(י) נשפת ברוחך כסמו ים, ת' אמרת במיטרך חפא עליהון מיא. „נשפת ברוחך“ נראה שלא תרגם „אשבת ברוח מן קדמך“ כיב"ע הטעם לפי שהשבת המים על המצריים והשבת הים לאתנו לא היו על ידי רוח אלא על נטית ידו של משה, כמו שנאמר „ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישבו המים“ וגו', ויט משה את ידו וישבו המים“ וגו' (לעיל י"ד, כ"ו. וכ"ז).

(יג) נחית בחסדך — נהלת בעון, ת' דברהי בסבִּבְתָךְ — סוכרהי בחוקפך, בסביוניטה ועוד בכמה ספרים הנוסחא „דברהי בחוקפך“ ונראה שעיקר „סוכרהי“ מפני שתרגם „נחית“ בל' „דברהי“ ואין דרכו להשתמש פעמים בפסוק בלשון אחד, ועוד לפי שנאמר „בעון“ נלמד שמלת „נהלת“ יורה על פעולה שצריכה עון וגבורא יותר מן „נחית“ שטעמו נהגת, ועוד מצינו לשון „נהל“ בהוראת סיפוק צרכים „וינהלם בלחם“ וגו' ברא' מ"ג, י"ז. ת' „ווינון“, ע"כ תרגם כאן לפי הענין „סוכרהי“ שטעמו גם כן „כלכלה“, והוא כלכל את המלך“ ש"ב. י"ט, ל"ג. ת"י „והוא סוכר ית מלכא“, וכילכלתי אתך“ שם פסוק ל"ד. ת"י ואסוכר יתך“, ואף היא גירסת רש"י וכותב: „ואונקלוס תרגם נושא וסוכל ולא דדק לפרש אחר לשון עברית. עכ"ל, כוונתו שלא דדק לפרש לפי המלה אלא שינה הלשון, ואין דעת רש"י ו"ל להעביר הנוסחא כי אם היה רוצה לשנות היה אומר, כמו אצל „והאיש משתאה להו ברא' כ"ד כ"א. שכותב „ואין לתרגם שתי“, כיוצא בזה „כאשר כלו לאכל את השבר“ שם מ"ג, א'. שם כותב „כל המתרגם ספיקו טועה“ ועוד כדומה לאלה. גם בזה לא דדק לפרש אחר לשון עברית, „נחית“ „נהלת“ לשון עבר, „דברהי“ „סוכרהי“ לשון תפלה על העתיד, ותרגם לפי הענין כמו שנאמר לקמן „תביאמו ותטעמו“ שהוא נבואה על העתיד.

טז, (ז) בשמעו את תלנתיכם על ה', ח': בדשמיעו תורעמכתון על ה', כן הגירסה ברוב ספרים מדויקים, ובקצת ספרים: „כד שמיע קדמוהי ית תורעמכתון על מיטרא דה“. הלשון „כד שמיע“ אינו נכון שהוא תרגום של „כשמעו“ ומעמו: בשעה ששמע, ועוד „שמיע“ ל"י וצ"ל ל"ר כמלת תורעמכתון (קמץ ע' הפ' סימן ל"ר). „בשמעו" ת', „בדשמיעו" היא הכוונה האמיתית יען שנשמעו, ולואת לא צריך להוסיף „קדמוהי" לפי שלא נאמר בה השם בפירוש ולא נרמז בכנוי, כי ממילא ידענו למי נשמעו התלונות לפי שנאמר אחריו „על ה'", וגם אין צורך להוסיף מלת מיטריה משום כבוד מפני שבלשון „מלינים עליו" (בפסוק הסמוך) „מלינים עליו" (במדב' י"ד, כ"ו) „אשר הלינתם עליו" (שם פסוק כ"ט) התרגם „מתרעמין עליו", — „עליו", „דאיתרעמחון עליו" ולא בלשון „קדמוהי", „קדמי" או „על מיטריה", „על מיטרי", גם מלת „ית" אין לא כאן מקום אעפ"י שנאמר „את" בעברי ועי' אוג'ר צד, 33 נו' 53) אבל „לא עלינו תלנתיכם כי על ה'" (בפסוק שלאחריו) תרג' „אלהין על מיטרא דה" לפי שהטעם לא עלינו תלנתיכם כי לא עשינו דבר מלבינו אלא על פי ה'.

(י"ד) דק ככפור, ת' דעדק דגיר (נ"א כגיר) כגלידא. רש"י גורם „כגיר" ופירשו באריכות ובדוחק, ואפשר שגירסת „דגיר" לא נודעה לו, אשר קימה הרמב"ן וכל המפרשים. והנה לא יתכן שיפרש אונקלוס מלת „ככפור" שהוא לדמיון במלת „כגיר" שהיא עצמה דמיון, על כן נראה „כגיר", „כגלידא" שני תרגומים הם על מלת „ככפור", „כגלידא" כמשמעו, „כגיר" פירש „ככפור" כמו כופר שכופרים בו הבתים, כן היה המן שטוח דק על הארץ, ורק כואת אפשר שיכול להיות הנוסחא „כגיר" או „כגירא" שהביא התי"ט (פאה פ' ב', משנה ה').

(כ) ויותרו אנשים, ת' ואשארו גבריא. „גבריא" יודע כמו „האנשים". נראה שכוונתו שדחן ואכירם היו, כדרש ריש לקיש בואלה שמות רבה פ', כ"ו. וכן ת' יב"ע ופירש רש"י.

יז, (טו) ויקרא שמו ה' נסי, ת' ופלח עלוהי קדם ה' דעבד ליה ניסין, „ויקרא" ת', „ופלח" לשון עבודה, שנהן שבח והודאה על הנסים וישועות במלחמת עמלק, וכן „ויקרא אברהם שם המקום ההוא" ת', „ופלח וצלי" על שהודה על הצלת יצחק והתפלל על העתיד ואמר „ה' יראה" שתרגם „הכא יהון פלחין דריא", כיוצא בזה „ויקרא לו אל אלקי ישראל" ברא' ל"ג, כ', ת', „ופלח עלוהי קדם אל אלקי ישדאל" שנתן יעקב תודה בשביל שניצל מיד עשו, ובשאר מקומות ת', „ויקרא" בלשון „וצלי". „נסי" ת', דעבד ליה ניסים" ל"ר נראה שלדעתו י"ד של „נסי" סימן לרבים כמו „הרדד עמי תחתיו" תהל' קמ"ד, ב'. שטעמו „עמים".

(טז) כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדר דר. ת' בשבועא אמירא דא מן קדם דחילא דשכנתיה על כורסי יקרא דעתיד דיתגה קרבא בדבית עמלק לשיציותהון מדרי עלמא. „כי יד" ת', „בשבועא אמירא דא", ענין נשיאת היד כמו „אשר נשאתי את ידי" במדב' י"ד, ל'. שתרגם „דקיימית במיטרי". ולא תרג' כאן בלשון „קים" או „מוטתא" לפי ששבועה זו היא חרם שנשבע הקב"ה להחרים את עמלק ולמחות זכרונו ולהכריתו כמו שתרגם „לשיציותיה מדרי עלמא", המלחמה תהיה לעתיד, אבל החרם חל מיד, והיא שיטת ר"א במכילתא דעמלק „רכי אליעזר אומר נשבע המקום בכסא הכבוד שלו שאם יבא מכל האומות שיקבלוהו ומעמלק ומכיהו לא יקבלוהו שנאמר (ש"ב א') ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי נזכר לדוד באותה שעה מה שנאמר למשה אם יבא מכל האומות וכו' מיד ויאמר דוד דמך על ראשך וגו' לכן נאמר מדור דור. ע"כ. ולשון „שבועא" בארמית (ר"ל השם ולא הפעל) הוראחו, „הרם" (עי' מ"ש לקמן על הפרש בלשונות „קים", „מוטתא", „שבועא" בארמית). וכן הובא בילקוט שופטים

רמו כ' על פסוק „כי השבועה הגדולה היתה לאשר לא עלה אל ה' במצפה לאמר מות יומת" שם כ"א, ה'. (פרקי ר"א) „וכי שבועה נשבעו כל ישראל אלא להודיעך שהחרם היא השבועה" ע"כ. וגם הרמב"ן כתב על פסוק „כל חרם אשר יחרם מן האדם" במד'. כ"ו, כ"ט. וזה לשונו „תני רבי עקיבא אומר החרם הוא השבועה והשבועה הוא החרם" עכ"ל. „על כס יה" ת', „מן קדם דחילא דשכנתיה על כורסי יקרא" כאילו נאמר „יה על כס". „דחילא" תרגום של מלת „יה" ומעמו „הנורא" עי' רש"י „השם נחלק לחציו נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק". ואפשר שמלת „דא" רומז על זה שנאמר כאן הלשון „כס יה" חסר, שהיה יכול לתרג' „בשבועא אמירא מן קדם" וגו' בלא מלה „דא".

יתרו

יח, (א) כהן מדין, ת' רבא דמדין. פלוגתא היא במכילתא: „רבי יהושע אומר כומר היה, רבי אלעזר המודעי אומר שר היה, נראה שאונקלוס לא תירגם כר"י „כומר" שטעמו כהן לע"ז, כמו „אדמת הכהנים" ברא'. מ"ו, כ"ה. וכ"ז, שת"א „ארע כומריא", אלא תירגם כאן „רבא" שהוראתו „שר", מפני כבוד משה, וכן „פוטפרע כהן אן" ת' „רבא דאון" מפני כבוד יוסף. ויב"ע ת' „אונוס מדין" שהוא בל' יון „מושל".

(ב) אחר שלוחיה ת' בתר דשלחה (סכיונ' וספרים מדיוקים) ג"א „דפטר"ה במכילתא יש פלוגתא בזה „רבי יהושע אומר אחר שנפטרה בגט, רבי אלעזר המודעי אומר לאחר שנפטרה ממנו במאמר — וכו' — שאמר לציפורה לכי לבית אבון" ע"כ. וכן בתרגם המיוחס ליוב"ע „בתר דשלחה מלותיה כד הוה אויל למצרים", וגם רש"י פירש כדעת רבי אלעזר המודעי, וזה הפרש בנוסחאות „בתר דפטר"ה" לשיטת רבי יהושע, לשון „דפטר"ה הוראתו גירושין בגט, כמו „וכתב לה ספר כריתות וכו' ושלחה מביתו" דבר'. כ"ד, א'. ת' „ויכתוב לה גט פטורין וגו' ויפטרינה מביתיה" והנוסחא „בתר דשלחה" כדעת רבי אלעזר המודעי, ולענ"ד יש לקיים הגירסה „דשלחה" שסובלת דעת שניהם, ומפני כבוד משה (כדלעיל) שיכול להיות דבר גנאי בעיני המון עם שמשעה גירש ציפורה והחזיק גרושתו. ומה שכתב הרב הגאון ב"ס נתינה לגר: „בתר דפטר"ה הוא כדעת המכילתא שהובאה ברש"י ששלחה לבית אביה" עכ"ל, במח"כ נראה שהוא טעות.

(ד) כי אלקי אבי בעורי, ת' ארי אלקיה דאבא הוה בסעדי. כתוב באוג"ד (צד 50, נו' 157) „ברוב ספרים ארי אלקיה דאבא הוה בסעדי, וקשה כי דרך אנקלוס להוסיף בכיוצא בזה מלת מיטרא, כמו בפסוק באשר ה' אתו, וכן ויהי אלקים את הנער, וכן למטה ויהי אלקים עמך" עכ"ל והביא ב' נוסחאות, א' „ארי מיטר אלהיה דאבא", ב' „ארי אלקיה דאבא מיטריה הוה בסעדי", וגם הרב הגאון ב"ס נתינה לגר הלך אחר האוג"ד. ויש לתמיה שלא הרגישו שבפסוקים שהביא האוג"ד וכן בכלם כיוצא בהם שנוספה מלת „מיטר" לא נמצא בעברי לשון „עור" אלא „ה' אתו", ויהי ה' את הנער", „אלקים עמך" ולשון „מיטרא דה' בסעדיה" שינוי להרחיק בחינת הקירבות להש"יב כמו בכל מקום שנאמר „את" או „עם" אצל ה', כגון „את האלקים התהלך נח" ת' „בדחלתא דה'", „ויהי שם עם ה'" שמו'. לר', כ"ה. ת' „קדם ה'",

וכן, וה' הוא ההלך עמך", (דברי' ל"א ו'). ת', וה' מימיה מדבר קדמך" (עי' מסורה של החכם המפורסם דר'. ברלינר (ברא' ל"ט, כ"ב). אבל בכל מקום שנאמר אצל הש"ת, "ההולך לפניך" תרגם בלא הוספא מלת מימרא. עי' סביוניטה ושאר ספרים מדויקים בפסוקים דברי' א', ל'. שם ל', ח'. ישע'. נ"ב, י"ב. וגם כן לשון "עור" אצל ה' אין בו הגשמה ואין צריך להוסיף בו מלת מימר, כגון, "אשרי שקל יעקב בעורו" תהלי. קמ"ו, ה'. ת', "טוביה דאלקא דיעקב בסעדיה" וכן, "אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלקין אמצחיק אף אורתיד" ישע'. מ"א, י'. ת"י "עמך אני" — "ארי בסעדך מימרי" וסיפא דקרא תירגם, "אנא אלקן אִיִּקְפִּינך אף אסעדינך" בלא הוספת לשון, "מימר". ואציגה פה הכתובים בתורה ובנביאים שנמצא בהם בעברי לשון "עור" ונוספה מלת "מימר" בתרגום, ואין מהם ראייה שצריך להוסיפה גם כאן. ואלו הם: "מאל אביך ויעורך" (ברא'. מ"ט, כ"ח). ת' "מימר אלקא דאבוך יהי בסעדך" לפי שלא נאמר, "אל אביך" אלא "מאל" מעמו דבר הבא מכה ה' והוא "מאמרו", כיוצא בזה "כי בי בעורך" (הושע'. י"ג, ט') ת"י "מימרי הוה בסעדכון". לשון, "בי" יורה על דבר שהוא אצלו לפיכך תר' מימרי. ועוד נמצא: "אני עורתיד" (ישע'. מ"א, י"ג, וי"ד). ת"י, "מימרי בסעדכון", לפי שלשון "אני", "אנכי" שמוסב על הקב"ה מתורגם כמה פעמים בלשון, "מימרי", ובלא מלת "אנא", "או אנכי" לא נוספה לשון מימר, כגון, "אנכי מגן לך" ברא'. ט"ו, א'. ת' "מימרי תקוף לך" אבל, "מגן הוא לכל החסים בו" ש"ב. כ"ב, ל"א. ת"י, "תקוף הוא לכל דמתרחצין עלוהי", "וגנתוי על העיר הוות" מ"ב, י"ט, ל"ד, ת"י, "ואגן על קרתא הדא", כיוצא בזה, "אנכי אדרש מעמו" דברי' י"ח, י"ט. ת' "מימרי יתבע מיניה", "ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו" ברא'. ט"ו, ה'. ת' — "אתבע" — "אתבעיניה", ולא "מימרי יתבע", "מימרו יתבעיניה", וכן הרבה. לכן נראה ברור שהנוסחא שלפנינו בלא הוספת מלת "מימר" עקרית וראיה גמורה שבנוסחאות האחרות המלות, "מימר", "מימריה" הוספות מאוחרות הנה, שמתחלפות בסדר המלות, כי מלת "מימר" מחדש באה ולא ידעו איה מקומה, האחד הציגה קודם, "אלקיה דאבא" והאחד לאחריו.

(כא) שנאי בצע ת' דסנן לקבלא ממון. במכילתא: "שנאי בצע, אלו שהם שונאים לקבל ממון בדין דברי רבי יהושע, רבי אלעזר המודעי אומר שונאי בצע ששונאים ממון עצמם ואם ממון עצמם שונאין קל וחומר ממון אחרים". ואונקלוס ת' "דסנן לקבלא ממון" והשמיט מלת, "בדין" משמע שיהיו שונאי מתנות מכל מקום, והוא דרך המטועע בין שני הדעות.

יט. (א) לצאת ת' למיפק. כתב ב"ס לחם ושטלה: "למיפק הוא תרגם של לצאת וכה"ל לאפקות ונכון", עכ"ל, והנה הוציא משפט מעוקל במה שכותב, "לאפקות ונכון", אדרבא, "לאפקות" טעות סופר, כי הוא תרגם של, "להצאת" כמו, "לאפקא" תרגום של, "להוציא" (שמו', ו', כ"ו) — בפסוק, "ויעל אהרן וגו' בשנת הארבעים לצאת ב"י מארץ מצרים" במדבר ל"ג, ל"ח. ת' יב"ע אף הוא, "למיפק" ונמצא עוד פעם אחת הלשון, "לצאת ב"מ"ט" (מ"א, ו', א'). ותירגם גם יב"ע המיתי "למיפק", וגם "לצאתם מארץ מצרים" שמו'. ט"ז, א'. ובמד'. א'. ת"א בשניהם "למפקהון" ובתרגום המיוחס ליב"ע הראשון, "למפקהון" והשני "לומן מפקהון". ואשר לא תירג', "לצאת" — למפקנות, כמו לקטן כ"א, ד'. "כצאת העבדים" ת' "כמפקות (סביונ' "במפקות") עבדיא" נראה שלשון, "מפקות" יורה על דרך או משפט הוציאה ולא על זמן הוציאה

(ד) ואשא אהכם על כנפי נשרים ואבי אתכם עלי, ת' ואטילית (ברוב ספרים,

ובסביונ' „ונטלית“ יתכון כיד – על גדפי נשראן וקריבית יתכון לפולחני „ואשא אתכם“ ת' „ואטלית יתכון“ כן הגירסה ברוב הספרים ורש"י, שכותב: „ואונקלום תרגם ואשא כמו ואסיע אתכם ואטלית יתכון תיקן את הדבר דרך כבוד למעלה“ עכל. ובחומשי ר"ה הגירסה „ונטלית“ שמעטו כמו „ונטלית“ בסביונ' והוראתו כפשוטו „ונשאתי“ נטילת משא כב"ע „וטענית יתכון“. והגירסא „ואטלית“ נראה עיקר. „על כנפי נשרים“ ת' „כיד-על גדפי נשרין“, הוסיף מלת „כיד“ שהוראתה דומה לכ"ף הדמיון לפי הכוונה האמיתית כעל כנפי נשרים ולא על כנפי נשרים טמש. אבל מלת „כיד“ נמצאת רק במקום שאין בעברו כ"ף הדמיון וטעמו „כמו“ „כאשר“, כגון „והיה במחשך מעשיהם“ ישעי' כ"ט, ט"ו. ת"י „והו כיד בקבלא עובדיהון“ כאשר במחשך בסתר ובחשאי, וכן „במסתרים תבכה נפשי“ ירמ' י"ג, י"ו. ת"י „כיד בסיתרא“ ענינו כמו, כאשר במסתר ביחידות שנפשו מרה ואין לו מתחם וכן כאן „כיד על גדפי נשרין“ בקלות ובמהירות ובטה. „ונסו מנסת חרב“ ויק'. כ"ו, ל"ו. תרום בדפוס סביוניטה: ויערקון מיערק ביד-מן-קדם דקטלין בתרפא, וכן שם פסוק ל"ו „כמפני חרב“ ת' כיד-מן-קדם דקטלין בתרפא הטעם שיכשל איש באחיו במנוסת חרב הוכרת למעלה.

(ה) סגלה ת' חביבים, וכן הלשון במכילתא „מה סגולת של אדם חביבה עליך כן תהיו חביבין עלי“.

(ו) ממלכת כהנים וגוי קדוש ת' מלכין כהנין ועם קדיש, „ממלכת“ לא תירגם כפשוטו „מלכות“ אלא „מלכין“ שהוא בעברי „מלכים“, והכוונה כדברי רבי יוסא הגלילי במכילתא „מנין שכל אחד ואחד מישראל עתיד להיות לו בנים כיוצאי מצרים שנאמר תחת אבותיך יהיו בניך, יכול יהו דוים וכסופים ת"ל השיתמו לשרים בכל הארץ אי שרים יכול פרגמיטיוטין (פירש סוחרים גדולים) ת"ל ממלכת אי מלך יכול יהו חזור ומכבש ת"ל כהנים וכו' גוי קדוש, קדושים ומקודשים פרושים מאומות העולם ומשקוציהם“, וכן בתרגום הטיוחס ליב"ע מלכין קטירי כלילא וכהנין משמשין ועם קדיש.

(ז) וישם לפניהם ת' וסדר קדמיהון. הגיד להם הדברים כסדר ששמעם מפי הגבורה ראשון ראשון אחרון אחרון וכן מפורש במכילתא וכן „ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם“ לקמן כ"א, א'. ת' „די הסדר קדמיהון“ שפירש"י כשולחן הערוך ומוכן לאכיל לפני האדם. לשון „שום“ בעברי יתורגם לרוב בלשון „שו“ ובקצת מקומות תירגם לפי הענין, כמו „שם שם לו חק ומשפט“ שמו. ט"ו, כ"ה. ת' „חמן גור ליה קים ודין“, „שום תשים עליך מלך“ ת' „מנאה חמני עלך מלכא“ דבר'. י"ו, ט"ו.

(יד) ויקדש את העם ת' וומין יח עמא. וכן במכילתא: „ויקדש את העם ומנן“.

(יז) לקראת האלקים, לקדמות מיטרא דה'. בענין כיוצא בזה התגלות השם במראות שכבודו נראה לעינים נאמר בתרגום תמיד לשון „יקרא“, כגון „הר האלקים“, „טורא דאיתגלי עלוהי יקרא דה“, „ויראו את אלקי ישראל“ לקמן כ"ה. י"ח, ת' „וחוו ית יקרא דה“, ונראה שמה שתירגם כאן „לקדמות מיטרא דה“ הכוונה ללמד שהוציא משה את העם לשמוע הדברות מפי ה' כמו שאמרו „כל (אשר) דבר ה' נעשה ונשמע“.

(כ) וירד ה' על הר סני אל ראש ההר ת' ואחגלי ה' על טור דסיני לריש טורא, ככל הספרים „אל ראש ההר“ ת' „לריש טורא“ והוא שבוש, לפי שתירגם

„ואחגלי“ משמע „לריש תורא“ שנגלה הקב"ה לראש ההר ביחוס שאליו, וגירסת הסביוניטה, „בריש תורא“ נכונה מאוד. „ויב"ע ת' „על תורא דסני על ריש תורא“, גם כן נכון אבל לא חש לכפל הלשון „על על“.

כ, (ב) מבית עבדים ת' מבית עבדותא, וכן בכל מקום תרגומו. לא תרגם „מבית עבדין“ שהוראתו בית של עבדים או שהעבדים דרים בו וטעמם בית ממש ועבדים ממש, אלא תירגם „בית עבדים“ דרך מליצה, והכוונה האמיתי היא מהשיעבוד טחת יד פרעה, כמו „מכור הברול ממצרים“ דבר' ד', כ'. וראיה גמורה מפסוק „ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים“ שם ו', ח'. וגם במכילתא נדרש מפסוק הוה שטעם „מבית עבדים“ מהיות עבדים לפרעה. וכוונת המלות „מבית עבדותא“, „ממקום השיעבוד“, „בית“ בארמי נסמך לשם נגזר מפעל הוראתו מקום מוכשר וראוי ומוכן לפעולה הזאת, כגון „כי כלה משקה“ ברא' י"ג, י'. ת' „ארי כוליה בית שקיא“, „שפך הדשן“ ויק'. ד', י"ב. ת' „אתר בית מישד קיטמא“, וכן בל' חז"ל „בית השחיטה“, „בית קיבול“ ומלת „עבדותא“ שם מופשט וטעמה שיעבוד.

ג) לא יהיה לך ת' לא יהיו לך (ברוב ספרים מדויקים) וכן עיקר, נ"א „לא יהו לך“. במסורת התרגום של הח' המפורס' דר' ברלינר נמצאו שתי מסורות שונות, הראשונה: (עמוד 18. ברא' י"ח, י"ח.) יהיה דמתרג' יהיו ג' באוריתא. ואברהם יהיה. (שם). וחברו. (אינו שייך למנין ג' ולא נרשם איה מקומו). ברוך תהיה (דבר' ו', י"ד.) מוסב למה שנאמר אחריו: „לא יהיה בך עקר“. למען הקים אתך (דבר' כ"ט, י"ב.). נאמר אחריו: „והוא יהיה לך לאלקים“. השניה: עמוד 56 על פסוק „ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר“ (דבר' ו', י"ד.) יהיה דמתרג' יהיו ה' באוריתא. ואברהם היו. (ברא' י"ח, י"ח.) „היו יהיה“. וחלק לא יהיה. (במד' י"ח, כ'). וחברו. (גם כאן לא נרשם מקומו אבל הוא שייך למנין ה'). למען הקים אתך. (דבר' כ"ט, י"ב.) „והוא יהיה לך לאלקים“ כדלעיל. ודין. (דברים ו', י"ד) „לא יהיה בך עקר“.

בפסוק וחלק לא יהיה (במד' י"ח, כ') לא נמצא בשום ספר הגירסה לא יהיו רק לא יהי, ולדעת הח' דר' ברלינר המסורה הראשונה מדויקת יותר, אבל מ"מ אינה מדויקת לגמרי, ולענ"ד יש לתקן השניה בנקל, כי הטספר יהיו ה' באוריתא הוא נכון, כי חוץ מג' פסוקים (ברא' י"ח, י"ח. דבר' ו', י"ד. ושם כ"ט, י"ב.) יש עוד בעשרת הדברות שתי פעמים לא יהיה (שמות כ', ג'. — דבר' ה', ז.) מתורגם לא יהיו (סביוניטה בולונייא ש"ח ורוב ספר' מדויקים), מזה נראה בעליל שרק מלת „וחלק“ במסורה שניה טעות, וברור אצלי שהיה כתוב בתחלה דבר"ק (ראשי תיבות של „דבריא קודשיא“) לא יהיה. וחברו. (במשנה תורה). ואיוה סופר לא ידע לפתור ר"ת דבר"ק, או שהיה קצת מחוק והיה כותב וחלק לא יהיה שהוא פסוק מלא בחורה. — ואם נענין היטיב בפסוקים שבהם מתורגם יהיו, יחבאר לנו שלשון יהיו בוא"ו נראה, הוא כעין בנין כבד להורות על שלמות ההיות מכל הצדדים, ולשון לא יהיו על שלילה היות לגמרי. „ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום“ וגו' כוונתו גדולה ועצמות שלמה שאין למעלה ממנה, וכן „והוא יהיה לך לאלקים“, ודאי הויה שלמה, ת' יהיו. כנגדם, גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל“ (ברא' מ"ח, י"ט) ת' „גם הוא יהי“ לפי שגדולתו אינה שלמה כיון שנאמר אחריו „אולם אחיו הקטון יגדל ממנו“. כיוצא בזה „עבד עבדים יהיה לאחיו“ (שם ט', כ"ה.) ת' „עבד פלח יהי לאחוריו“, שאינו עבד גמור שגופו קנוי לרבו

אלא עבד לעבודה כשכיר (עי' ט"ש שם). לא יהיה בעשרת הדברות ת' לא יִהְיֶה, לפי שכוונתו שלילה לגמרי, לא יהיה לך, לא שלך ולא של אחרים ולא בשום מקום, וכן "לא יהיה בך עקר", כנגדם: "לא יהיה בך אביון" (דבר'. ט"ו, ד. ת' "לא יהי שאינה שלילה גמורה, כנאמר בסמוך "כי יהיה בך אביון" (שם פסוק ו'). וכן "לא יהיה לך בניסך אכנ ואבן" (דבר'. כ"ה, י"ג. ת' "לא יהי לך", שכוונתו רק אבנים למשקל אבל לא שאר אבנים. ומה ראייה שמה שכתוב במסורה שניה וחלק לא יהיה (במד'. י"ה, כ'). טעות, שלא שייך שם לשון יִהְיֶה, לפי שאינה שלילה לגמרי, כיון שרק בארץ לא יהיה לכהנים חלק, אבל יהיה להם חלק בקרבנות ושאר קדשים, ונכון כמו שהגהתי.

(שם) אלהים אחרים, ת' אֱלֹהִים אֲחֵרִים (סביונ' ורוב ספרים מדויקים) נ"א "אלהא אוחרן" שבוש. "אלהא" לשון ידוע וצריך להיות החואר, "אוחרנא" גם כן לשון ידוע, ועוד שזה משמעותו כפשוטו אלקים אחרים, כפרש"י: "ולא יתכן לפרש אלהים אחרים וזלתי שגנאי הוא כלפי מעלה לקרותם אלהות אצלו" עכ"ל, אֱלֹהִים אֲחֵרִים הוא לשון סמיכות אלהיו של אחרים, כמו אֱלֹהִים שְׁמַיָא (דניאל ב', י"ח), וטעמו כמו שנדרש במכילתא: "וכי אלהות הן וכו' — ומה תלמוד לומר אלהים אחרים אלא שאחרים קוראים אותם אלהות", וכן פרש"י.

(כד) בכל המקום אשר אוכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. ת' בכל — אתר דאשרי שכנתי לתמן אישלח ברכתי לך ואיברכינך. כן פסוק הטעמים בדפ' סביוניטה, הוקף על מלת "שכנתי", ומלת "לחמן" מוסבת למטה, בשאר ספרים שהתרגם בהם מוטעם הוקף על מלת "לחמן", וזה אינו נכון, לפי כשמוסבת למעלה על מלות "דאשרי שכנתי" צ"ל "תמן" בלא למ"ד, כי לשון "שרא" בארמית שטעמו "שכן" או "חנה" אינו משמש בלמ"ד אחריו. (כמו דבר'. י"ב, ה'. י"א. וכו"א). בכל המקום, ת' בכל אַתְרֵהּ (סביוניטה ורוב ספר' מדויק'). וכן עיקר, נ"א "בכל אַתְרָא". מסורת עליו:

המקום דמתרג' אתר כ באוריתא. זה חסדך. (ברא' כ', י"ג. אל כל המקום אשר נבוא שמה"). אשר אוכיר. (כאן). — טעמו, כי באלו הכוונה יותר ממקום אחד, כמו "כל המקום אשר נבוא שמה", גם כאן משמעות, "בכל המקום" כמו בכל מקום. "אשר אוכיר את שמי" ת' "דאשרי שכנתי", הוא כמו "אשר יבחר ה' אלקיך לשכן שמו שם" (דבר'. י"ב, י"א) וכן "לשום שמו שם (פסוק כ"א) ת' "לאשראה שכנתי תמן". "אבוא אליך וברכתיך" ת' "לחמן אשלח ברכתי לך ואיברכינך" הכוונה: שם במקדש, כלומר באהל מועד שבמדבר, בשילה ובית עלמים, אתר רשות לכהנים לברך בשם המיוחד, ובגבולין בכנני, (עי' סוגית הגטרא סוטה ל"ח, א' ומכילתא), "וברכתיך" הוא כמו בפסוק, ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" שנדרש בספריו: שלא יהיו ישראל אומרים ברכותיהם תלויות בכהנים, ושלא יהיו הכהנים אומרים אנו נברך ישראל ת"ל, "ואני אברכם" אני אברך את ישראל, וכוה חתייב קושיה הג' ב"ם נתינה לגר ע"ש.

משפטים

כא, (ו) והגישו אדוניו אל האלהים והגישו אל הדלת. כתוב בפתשגן: „והגישו קדמאה ויקרבניה תנינא ויקרבניה“ עכ”ל וכן בסביוניטה ויקרבניה — ויקרבניה. — יש לתמוה מדוע לא תרגם „והגישו“ השני בלשון פעיל כראשון, ועוד שצ”ל מנוקד ויקרבניה, קו”ף פה’ הפעל בשוא כמשפט בנין אפעיל, ולא בחירק, והנה בסביוניטה נמצאו עוד כיוצא בזה: „ועבדום“ (ברא. ט”ו, י”ג) ת’ „ויפלחון בהון“, „אשר יעבדו“ (שם פסוג י”ד.) ת’ „דיפלחון בהון“, מפני נגשיו (לעיל ג/ו) ת’, „מן קדם מפילחיהון“, „מעבדים אהם“ (שם ו/ה) ת’ מפילחין בהון. — לענ”ד הרחבת השוא לחירק סימן לחיזוק הפעולה, שעבדו בהם בפרך ובלחץ, (עי’ מ”ש לעיל כ/ג.) על המסורה יהיה דמתרג’ יהוי. וכן „והורתם את בני ישראל מטמאחם ולא ימותו בטמאחם“ (ויקרא. ט”ו, ק”א) ת’ ותפירשון (סביוניטה) ג”כ לחזוק הפעולה, כיוצא בו „ופרשו את השמלה“ (דבר. כ”ב, י”ז) ת’, „ויפירסון שושפא“ שיהי הענין מפורסם ומחורר שהיא בחולה), וכן כאן, „והגישו אדוניו אל האלהים“, כפשוטו שיליכו לב”ד וימלך במוכרו עי’ רש”י שטא ישוב מדעתו ויצא לחפשי, אבל „והגישו אל הדלת“ משמעותו שימשכרו בחזקה אל הדלת להרצע להיות עבד עולם, והגישו השני כוונתו בבית האדון שאינו נרצע בב”ד, אלא בינו לבין עצמו (מכילתא).

(שם) „ועבדו לעלם“, ת’ „ויהי ליה עבד פלח לעלם“, משמעותו עבד לעבודתו כשכיר יום, (עי’ מ”ש ברא. ט/כ”ה).

(שם) או אל המזווה, ת’ דלות דשא (סביוניטה ורוב ספרים מדויקים) נ”א „או לות דשא“, „דלות דשא“ עיקר שטעמו אל הדלת אשר אצל המזווה, כדרש חז”ל: הקיש דלת למזווה מה המזווה מעומד אף הדלת מעומד, ואין הכוונה לזה או לזו כי המזווה אינה כשרה לרצועה עי’ רש”י.

(ז) כצאת העבדים, ת’ במפקנות עבדיא (סביוניטה וכ”י מינכן N. 1.) ס”א „כמפקנות“. „במפקנות עבדיא“ בב”ת נראה עיקר, שטעמו במה שיוצאים העבדים, והוא בשן ועין, כלשון חז”ל (עי’ רש”י).

(ח) אם רעה בעיני אדוניה, ת’ אם בישת (סביוניטה פתשגן ועוד. כ”י מינכן 2. 114. 148). נ”א „אים בישא“, „בישת“ פעל עכר לנקבה כמו „סיבת“, והטעם שנעשתה רעה בעיניו, „והלשון מבורר יותר ממה שהוא בגירסת האחרונים אם בישא“ „אוג”ר עמוד 51 חערה 164).

(שם) אשר לא (לו־קרי) יעדה, ת’ דיקימה ליה (ברוב ספרים) נ”א דיקימה „דיקימה“ לשון עתיד עיקר ונכון, כוונת התרגום; „אם בישת בעיני ריבונה דיקימה ליה“, אם זו שהיה לו לקימה נעשה רעה בעיני אדוניה, כפרש”י „אשר לא יעדה. שהיה לו ליעדה“, (עי’ פ’ הרא”ט), „ייעוד“ בתרגום „קיום“, הוא שאומר לה: הרי את מיועדת לי בכסף קנייתך, ובוה הוא מיעד (מקיים) אותה לאשתו, לפי זה הגירסה דיקימה ליה, לשון עבר, אינה נכונה לפי שאחר שקימה היא אשתו וצריכה גט. מסורת עליו (ברלינר עמוד 82) דיקימה דאיך לסור’ ולנהרד’. הח’ דר’ ברלינר

כותב שהוא לשון עבר, כי אם יהיה לשון עתיד צ"ל דיקימינה. ואינו נכון, כי כבר בארתי בראיות ברורות (לעיל י"ג, י"א), כי תוספות הנו"ך אינה אלא בעתיד וודאי ומוחלט, וכאן העתיד במקום מקור, מלות "אשר לו יעדה" כוונתן אשר לו ליעדה, כמו שפירשתי, ובלא ספק מלת דְּקִיְמָה נכתבת שלא בדיוק וצ"ל דְּקִיְמָה כי ידוע שהדל"ת במחובר לתיבה משפטה שתי מנוקדת בשוא קודם תנועה, ורק כשאחריה יו"ד או שוא היא מנוקדת בחירק. הקו שתחת ה' אינו מתקן, כי אין הנחה מעמים נוהג במסורה, והקוים הנמצאים לפעמים אצל אות או נקודה הם לסימן כי האות או הנקודה הוא העקר למה שהמסורה מוסבת, והנה כאן בא הקו לציין כי הדל"ת בחירק דאיק. לפי זה מסתברא מאלו שצ"ל יו"ד אחר הדל"ת, משום זה לא תש הכותב לכתבו בדיוק והשמיט היו"ד כמו שהשמיט הדגש בדל"ת והמפיק בה"א, כי במדויק הכתיבה דְּקִיְמָה, כמו שהוא בסביוניטה ורוב ספרים.

(יא) ואם שלש אלה, כתוב באוג"ר (עמוד 51 הערה 165): „בכל הספרים ואם תלת אלין, ובדפוס ליסבונא ואם מתלת אלין, כלומר אחת משלש אלה, והוא לפי ההלכה", עכ"ל, ובגורסה זו גם כן לא עלתה ארוכה, ואף אם נאמר „ואם תרא מתלת אלין לא יעבר לה", יכול להיות הכוונה ואם אחת משלש אלה ימנע מלעשות ואפילו עשה שתיים ויצאה חנם אין כסף, אלא הנכון שאונקלוס הניח לשון הכתוב, לפי שאין כאן מקום למעות, שאי אפשר לו לעשות יותר מאחת מאלה, שיעדנה לו או לבנו, או שהפדה.

(שם) חנם אין כסף, ת' מגן דלא כסף, וכן עיקר (עי' אוג"ר עמוד 35 הערה 34). נ"א „בלא כסף" אינה נכונה. לא תרג' „לית כסף" כמו „כי אין איש" (לעיל ב', י"ב). ת' „לית אינש", לפי שאין הכוונה שלילת הכסף, אלא חנם שלא יקבל האדון כסף, וזה שתרגם, „דלא כסף" בעברי „אשר אין כסף", וכן דרשו חו"ל אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר (קדושין ג', ע"ב). והגירסה „בלא כסף" משמעותה שתצא עניה בלא כסף כמו „וילכו בלא כח" (איכה א', ו'). ובוזה יתיישבו כל קושיות הח' בערקעוויץ ו"ל בחליפות שמלות ומה שהסיג על האוג"ר בלחם אבירים.

(יב) מכה איש ומת ת' ויקטלינה. לא ת' כלשון הכתוב „וימות" כי זה תהיה משמעותו שמת אחר כך ואינו ידוע בברור אם מת מתוך הכאה זו, ויקטלינה", טעמו בברור שהוא המית אותו, אולם אצל שור הנסקל „ומת" (לקמן פסוק כ"ח) ת' „וימות". פירש הר' הג' ב"ם נתינה לגר „אפשר משום דהכא כבר דעת שייך שפיר הפעל „קטל" שהוא הריגה בדעת אבל שם בשור תם בבלי דעת, תרג' „מיתה", והנה במח"כ תשובתו בצדו, שם בפסוק שלאחריו אצל שור מועד נאמר „והמית איש או אשה" ת' „ויקטול", והיה לתרגם „וימיתה", לענ"ד אצל שור חס שאין בו דין נפש האדם לפי שממוך לו „ובעל השור נקי", ולא חש לשנות עוד הפעם לשון הכתוב, וסומך על מה שתרג' כאן, כדרכו בכמה הלכות, עי' לקמן ל"ד כ"ה אבל בפרשת ערי מקלט (במד'. ל"ה, י"ו. כ'. כ"א.) שמירי בדיני נפשות, תרגם בכלם מלות „וימות" — „וקטליה", עמ"ש שם.

(יג) והאלקים אנה לידו, ת' ומן קדם ה' אתמסר לידה פירש שהיה מסוכב מהקב"ה שזה שחייב מיתה יהרג על ידו של זה שחייב גלות, כפרש"י.

(יד) וכי יזיד איש ת' וארי יזיד גבר (כי' מינכן 114. 148. סביוניטה, פתשגן,

וליסבונא). נוסחת הספרים „ירשע". כתוב בפתשגן: „יזיד תרגום. ויש מסורת קרא ותרגום. ועוד כתב כענין זה: ונראה כדי לרמוז מה שדרשו בו חו"ל (סנהדרין מ"א. א.). „דבי חוקיה תנא וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה שהתרו בו ועדיין הוא

מויד, לפיכך לא תרג', וארי ירשע", שגם ההורג בלא התראה מרשע, ועוד דרשו מלשון "וכי יויד" (שם ס"ט, א.) דבי חוקיה תנא וכי יויד איש איש מויד ומוריע ואין קטן מויד ומוריע — (פרש"י מדאפקיה בלשון מויד ולא כתוב כי ירשע) — האי מויד לישראל דבשולא הוא דכתיב ויוד יעקב נויד.

(טו) וגונב איש, ת' ודיגנוב נפשא מן בני ישראל, ת' "איש" - "נפשא" לפי שרוב הגנבים הם קטנים (עי' מ"ש הרמב"ן בשם ר' ס"ג בפסוק הסמוך) ולפי שהוא מוכרח לשנות לשון הכתוב "איש" תרגם "נפשא" ולא "גברא", אין לו עוד לסמוך על הדרוש, וצריך לברר הכוונה כהלכה לפיכך מוסיף "נפשא מן בני ישראל" כי לשון "נפשא" סתם משמעותו נפש כל אדם אפילו נכרים.

(יו) ומקלל אביו ואמו, ת' אבוהי ואמיה. "מכה אביו ואמו" (פסוק ט"ו) ת' "לאבוהי ולאמיה" בלמ"ד, (סביוניטה וספרים מדויקים). הטעם לפי שהכאה בגוף האדם עצמו צריך לתרגם בייחוס שאליו, וכן בכל כיוצא בו, כגון "וגונב איש" (פסוק ט"ו) "או בן יגח או בת יגח" (פסוק ל"א), "עבד או אמה" (פסוק ל"ב) בכלם התרגם בלמ"ד, אבל המקלל חייב אף שלא בפניו ואפילו לאחר מיתה לא שייך בו ייחוס שאליו.

(יח) וכי יריבון אנשים ת' וארי ינצון. מסורת עליו (ברלינר עמוד 83) סימן יריבון ינצון תרג', ינצו ינצון תרג'. פירש כאן "כי יריבון" כוונתו שיש מחלוקת ביניהם, שמריבים בדברים, ומתוך כך יקום האחד ויכה את רעהו, תרג' "ארי ינצון" ככל לשון "ריב" שאין משמעותו משפט, אבל לקמן פסוק כ"ב "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה", וכן "כי ינצו אנשים יחדיו" (דבר'. כ"ה, י"א) ת' "ארי ינצון" צד"י עי"ן הפעל דגושה לסימן בנין הכבד, שמורה על חווק הפעולה, לפי שהכוונה שהם כבר נלחמים יחדיו בחוקה בנגיפה ודחיקה. ועי' פתשגן.

(כ) נקם ינקם, ת' אהדנא יתדן, לא תרגם בלשון אחפרעא או אתנקמא כדי שלא יבינו המון עם שיפגע בו כל מי שירצה, אלא שיהו נדון על פי ב"ד, וכן "באדם דמו ישפק" (ברא'. ט', ו'). ת' "בסהדין מטימר דיניא" וגו', ועוד שהדין אינו נעשה לשם נקמה אלא לשם מצוה לקיום העולם.

(כח) ובעל השור נקי, ת' יהי זכא, וכן לעיל (פסוק י"ט) "ונקה המכה" ת' ויהי זכא (סביוניטה וכי"י מינכן 114. 148) גרסת רוב ספרים זכאָה שבוש, "יהי זכא" עיקר כי הוא לשון זכר, זכאָה לשון נקבה, "ונקתה" (במד'. ה', כ"ח) ת' "ותיפוק זכאָה". כיוצא בו "ונקית משבועתי זאת" (ברא'. כ"ד, ח') "או תנקה" "והיית נקי" (שם פסוק מ"א), וכן "ונקה האיש מעון" (במד'. ה', ל"א) בכלם התרגום בסביוניטה זכאָה וצריך להגיהו בכל המקומות. לשון "דם נקי" (דבר'. כ"א, ח'. וכ"ו, כ"ה) ת' "דם זכאי", תואר למי שהוא נקי מכל פשע, והוא גם תרגום של "צדיק", "איש צדיק תמים" (ברא'. ו', ט') ת' "גבר זכאי שלים", אמנם זכאָה טעמו שנעשה נקי מדבר פרטי משבועה או מדין עונש, "נקי יהיה לביתו" (דבר'. כ"ד, ה') תרג' לפי הענין "פני יהי" לפי הענין.

(לא) או בן יגח או בת יגח, ת' או לכר ישראל יגח תורא או לבת ישראל יגח. כיון שילפינו מלשון הכתוב אף גדולים וכונו ובתו של המויק, וטוטטום, ואנדרוניוס, וגרים, (מכילתא פ' י"א) לפיכך תרג' "בר ישראל", "בת ישראל" משמעותו כל שאינו נכרי.

(לה) וגם את המת יחצון, ת' ואף ית דמי מיתא יפלגון. צריך להוסיף מלת „דמי“ ללמד שלא יחצון הנבלה אלא ששמיך דמיה כשהיתה שוה בשעת הנגיחה, לפי שמשמטה היא לניזק והפחת שלו, והוא מטפל בה, ובשנים בדמים הכתוב מדבר (מכילתא ועי' רש"י).

כב (ב) אם זרחה השמש עליו ת' אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי. לשון „אם זרחה השמש“ הוא משל לכל הדעות, ואין כוונתו זריחת השמש ממש, אלא אם הדבר ברור, ואונקלוס מבאר דמין זריחת השמש, לראית עיני העדים שהם מפיצים אור בדבר הדיון כמו שהשמש מאיר לעולם. „אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי“ מעמ' אם הדבר יש להתברר על ידי עדים. והנה לא פירש אונקלוס מה הוא הענין שיתברר על ידי העדים, הטעם שיהי התרגום סובל כל הענינים ולמודים שדרשו רבותינו על לשון הכתוב, כמו שביארתי בכמה מקומות. — בגמרא (סנהדרין ע"ב, א.) יש שתי ברייתות, לפי הראשונה, מלות „אם זרחה השמש עליו“ מחוברות לפסוק הקודם ולפי השניה הן מחוברות למטה, וזה לשון הברייתות: „ת"ר אין לו דמים אם זרחה השמש עליו, וכי השמש עליו בלבד זרחה, אלא אם ברור לך שאין לו שלום עמך הרגהו, ואם לאו (בסתם) אל תהרגהו. תניא אידך אם זרחה השמש עליו דמים לו, וכי השמש עליו בלבד זרחה, אלא אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך, אל תהרגהו, ואם לאו (בסתם) תהרגהו, קשיא סתמא אסתמא, לא קשיא, כאן באב על הכן, כאן בכך על האב.“ — ע"כ סוגית הגמרא, ופרש"י על מה שמסיק הגמרא „כאן באב על הכן כאן בכך על האב, אב הבא על הכן במחירת מספק אל יהרגהו בנו דודאי רחמני האב על בנו ואפילו הוא מציל את ממנו לא יהרגנו הלכך דמים לו עד שיודע לך כשמש שהוא אכזרי עליך ושנאך: כן על האב, וכ"ש איניש דעלמא הרגהו מספק דודאי אדעתא דהכי אתא דאי קיימת ליה לאפיה קטיל לך עד שיודע לך כשמש שהוא רחמני עליך כאב על הכן.“ ע"כ לשון רש"י. והנה גם התרגם אונקלוס יש להדרש לשני הצדדים כברייתות הנ"ל, כברייתא הראשונה במוסב למעלה: „לית ליה דם אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי“, באב על הכן אין לאב דם, והכך פסוק אם הרגו, אם נתברר על ידי העדים שלא בא האב לשלום, וכברייתא שניה במוסב למטה: „אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי דמא ליה“, בכך על הכן איניש דעלמא, דמים לו, וחייב הבעל הבית אם הרג את הגנב, אם נתברר על ידי העדים שלשלום בא ולא להרוג את בעל הבית. ומה שחרגם יוב"ע „אין ברור פתגמא דלא למקטל נפש אעל וקטליה חובת שפיכת אדם דכי עלוהי“ אינו מחזור, לפי שמשמעתו דוקא אם הוברר שבא לשלום דמים לו, אבל בסתם מותר להרגו, והרי באב על הכן בסתם אל יהרגהו. וגם מה שנדרש במכילתא פ' ו"ג נכלל בדברי אונקלוס, שאין חלוק בין כיום ובין בלילה, ואם היו לו מושיעין הימנו חייב, כי העדים הם מושיעין. ועי' עוד רש"י והרמב"ן שפרשו כוונת התרגום בענינים שונים, אבל באמת אינו מדבר אונקלוס כלל בענין פרטי אלא התחכם בחבונתו הגדולה שהתרגום יהי להדרש כלשון הכתוב עצמו לכל הצדדים. ויש עוד לדקדק, לשון „אין לו דמים“ ת' „לית ליה דם“ בלא לשון ידוע, כלומר אין לו דם כלל, כפרש"י „אין זו רציחה הרי הוא כמת מעיקרו“, ולשון „דמים לו“, ת' „דמא ליה“ לשון ידוע, מעטו יש בו כל הדם, כתי הוא חשוב וההורגו שופך דמים, וכן „שופך דם האדם“ (ברא' ט', ו.) ת' „דיישוד דמא דאינאשא“.

(ג) חיים, ת' אינון חיין, (סביוניטה פתשגן וש"ח), ברוב ספרים „כד אינון חיין“, וי"נ „דאינון“. הגירסה „אינון חיין“ בלא מלת „כד“ נראה עיקרית לפי המכילתא ופירש"י „חיים שנים ישלם. ולא ישלם לו מתים אלא חיים או דמי חיים“ עכ"ל,

ולשון "כד אין חיין" משמעותו דוקא כשהם חיים ישלם, ובס' פתשגן הובאה מסורת: "א כד אינון ואינה דאיך. ובגירסה "דאינון" הדל"ת ודאי אך למותר.

(ה) כי תצא אש, ת' ארי יתפק נור. טרם שאפרש התרגום צריך להקדים שהשם "אש" בעברי יש לו בארמית שני לשונות, "אישא", "נורא". ב"ס פתשגן העריך כפירושו לברר ענין שני הלשונות ולא בררו כל צרכו, ולעני"ד הפרש כך הוא: "אישא", בידוע, "אישתא", לשון נקבה, טעמו האש בבחינת השלהבת לבד. ונהוג: אצל אש מן השמים, כגון, "הסנה בוער באש" (שמו'. ג, ב.), "אשר ירד עליו ה' באש" (שם י"ט, י"ח). ת' "כאישתא", "ותצא אש מלפנו ה'" מתורג' בכל מקום "ונפקת אישתא", "בעמוד אש" — "בעמודא דאישתא", "ותהלך אש" (שם ט', כ"ג). ת' "ומהלכא אישתא", "ואש מתלקחת" (שם פסוק כ"ד). ת' "ואישתא משתלהבא". וכן אצל אש של גהינם (עי' לקמ'). אש אצל המזבח נקראת בכל מקום "אישתא", "ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח" (ויק'. א, ז'). ת' "אישתא על מזבחתא", וכן הגחלים שנקטנו במחתה להקטיר קטורת, "ותנו בהן אש" (שם י, א.), "ואת האש ורה הלאה" (במדב'. י"ז, ב'). ת' "אישתא". כיוצא בו אבוקה או מכונה להוליד אש שמוצאת בידים להדליק בה אש אחרת נקראת "אישתא", כגון ויקח בידו את האש ואת המאכלת", "הנה האש" (ברא'. י"א, י"ג). ת' "אישתא", "ויבער אש בלפידים" (שופ'. ט"ז, ה'). ת' "ואדליק אישתא בבעוריא". "וכלפיד אש בעמיר" (זכר'. ו, ו'). ת' "וכבעור דאישא בעמירא". וכן אש היוצאת ממליה להדליק כגון "תצא אש מן האמד" (שופ'. ט', ט"ז). ת' "תיפוק אישתא מן אמרא" (ושם פסוק ב'), ומה שתרג' בפסוק שלפנינו "כי תצא אש" בלשון "נור" אפרש בסוף המאמר. — "נור", בידוע "נורא", לשון זכר, טעמו אש בבחינת החומרים ששורפים במקום המוקד, כגון בכבשן, בתנור, על אה, בכור, מערכת עצים ששורפים וכדומה, כמו "ונשרפה לשרפה" (ברא'. י"א, י"ג). ת' "ונשרופינון בנורא", "צלי אש" (שמו'. י"ג, ח). ת' "טוי נור", "קלוי באש" (ויק'. ב', י"ד). ת' "קלי בנור", "האש אשר אל האח" (ירמ'. ל"ז, כ"ג). ת' "נורא דעל גומרא", "אל תוך כור לפחת עליו אש" (יחז'. כ"ב, ב'). ת' "לגו כורא לאתקפא עלוהי נורא", "והאבות מבערים את האש" (ירמ'. ז', י"ח). ת' "מדלקין ית נורא", "כי בנשק יבערו אש" (יחז'. ל"ט, י'). ת' "בטמאי זינא ידלקון נורא", כיוצא בזה שרפת עיר או בית, כמו "עריכם שרופות אש" (ישע'. א, ז'). ת' "קירויון יקידת נור". "היה לשרפת אש" (שם ס"ד, א'). ת' "הוה לקידת נור". בפסוק "תשלח הרונך יאכלמא קש" (שמו'. ט"ז, ז'). ת' "שלתת רוגגן שיצינון כנורא לקשא", לא תרג', "כאישתא לקשא" לפי שאין הכוונה אש מן השמים אלא הוא משל ודמיון שהחרון אף היה מאבד אותו מהרה קש שנאחו מאש, ולפי שאין אדם יקח אבוקה בדעת להדליק קש, מפני הסכנה, אלא או שהנושא הקש לא נשמר ונקרב למקום האש ונשרף, או שעושה אדם מדורת אש בשדה לצרכו ולא הרהיק כראוי מן הקש ואחזה בו המדורה. (בפסוק, כאכל קש לשון אש" (ישע'. ה', כ"ד). ת"י "יתאכלון קקשא באישתא" לפי שהכוונה לדעת המתרגם שיתאכלון באש של גהינם, כמו שנדרש בגמרא (סוטה מ"א, ע"ב). "ואמר רבי אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגהינם שנא' הוי האומרים לדע טוב ולטוב דע וגו' מה כתוב אחריו לכן כאכל קש לשון אש וחשש להבה ירפה וגו'"). וכן "כפשחים אשר בערו באש" (שופ'. ט"ז, י"ד). ת' "ככיתנא דארה ביה נורא", כיוצא בזה "מכות אש" (ויק'. כ"ג, כ"ד). ת' "כנואה דנור", וכן "כאשר ינתק פתיל הנעורת בהריחו אש" (שופ'. ט"ז, ט'). ת' "דארה ביה נורא" לפי שאין אדם יקח אש לעשות לו כויה, אלא שלא נשמר ונכזה במקום האש, וכן לא יקח אדם אש לשרוף פתיל הנעורת המונח במקומו, אלא יקח הפתיל למקום האש וישרפנו. ויש עוד מקומות שלפי משפט הלשון יהיה תרגומם

בלשון „אישא“, ותרגם בלשון „נור“ לפי הענין כדרשת חו"ל, כגון „ושרף אותו על עצים באש“ (ויק' ד', י"ב) ת' „ויקוד יתיה על אעיא באישתא“, הוא כמו ששנינו (פסחים ע"ה, א.) „באש ולא בסיד רותח ולא בגפסים רותח“, שצריך לשרפו בשלהבת, (ולא קשיא „צלי אש“ ת' „טוי נור“ ורבותינו דרשו ג"כ באש ממש, הטעם שאצל „צלי אש“ לא דרשו זאת מלשון „אש“ אלא כיון שנאמר „צלי אש“ שתי פעמים. עי' שם). כיוצא בזה „ותחת כבודו יקד יקוד אש“ (ישע'. י', ט"ז) ת' „יקודן כיקודת אישא“, ובשאר מקומות (כמו ישע'. א', ד'. וס"ה, י"א.) ת' „כיקודת נור“, הטעם שתרגם כאן „אישא“ הוא לפי שדרשו חו"ל שמוסב על מפלת סנהריב (סנהדרין צ"ד, א'). „רבי אלעזר אומר תחת כבודו ממש כשרפת בני אהרן שרפת נשמה וגוף קיים“ (עי' עוד פרש"י ורד"ק על הכתוב) ולכל הדעות לא שיק בו לשון נור, שלא נשרפו באש חומרי. כיוצא בו „והבאתי את השלישית באש וצרפתים“ וכו' (זכר'. י"ג, ט'). ת' „ואעול ית תלחא בכור דאישתא“, לא תרג' „בכור דנורא“, כמו „ככור אש בעצים“ (שם י"ב, ו'). ת' „כלבוש דנור באעיא“ „כלבוש“ פירושו „ככור“ לפי שהכוונה לדעת חו"ל באש של גהינם (ר"ה. י"ז, א'). „בינונים יורדים לגהנם ומצפצפים ועולים שנא“ והבאתי את השלישית באש וצרפתים“ וכו'. ודע שההפרש בין שני הלשונות הוא רק בתרגומים, אבל בארמית שבספר דניאל נוהג לשון „נור“ לכל הענינים, ומלת „אשא“ נמצאת רק פעם אחת (דניאל ו', י"א.), לשון „גחלי אש“ מתורגם פעם „גומרין דנור“ ופעם „גומרין דאשא“, „גומרין דנור“ טעמו גחלים מן חומרים נשרפים, כגון „גחלים אתה חותה על ראשו“ (משלי כ"ה, כ"ב.) ת' „גומרין דנור“, ועוד „גחלים בערו ממנו“ (ש"ב. כ"ב, ט'). „בערו גחלי אש“ (שם פסוק י"ג) ת' בשיניהם „מזופיתיה כגומרין דנור דלקא מטימריה“ הכתוב מדבר ממפלת פרעה על הים, ומעם התרגום: ע"י עמוד הענן ועמוד האש נשרפי המרכבות והגלגלים ונעשו גחלים, כפרש"י (שמו'. י"ד, כ"ה. וכו') „עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתחו וטלפי סוסיהם משתמטות, ויסר את אופן מרכבותיו, מכה האש נשרפו הגלגלים והמרכבות“ עכ"ל, וכן בתהלים „י"ה, ט'. י"ג. וי"ד“ שמדובר הענין הזה, התרגום בכלם „גומרין דנור“. וגם אונקלוס בפסוק „תשלח חרונך יאכלמו כקש“ (שמו'. ט"ו, ו'). ת' „כנורא לקשא“ (עי' מ"ש לעיל) ולא השתמש בלשון „אישא“ בענין הזה. לשון „גומרין דאשא“ נמצא רק בפסוק „ולקח הכהן גחלי אש מעל המזבח“ (ויק', י"ז, י"ב.) לפי שאש שעל המזבח נקראת בכל מקום „אישתא“, כמו שבארתי לעיל, וכן במעשה מרכבה, „טראיהם כגחלי אש“ (יחז'. א', י"ג.), „טלא חפניך גחלי אש מבינות לכרובים“ (שם י', י"ג.) ת' „גומרין דאישא“ לפי שהכוונה אש של מעלה. בפסוק שלפנינו: כי חצא אש ומצאה קוצים, ת' ארי יתפסק נור, נ"א „ארי יפוק נור“, לשון „חצא אש“ תרגומו בכל מקום „תיפוק אישתא“, וכאן תרגם בלשון „נור“ שטעמו דליקה הבערת במקומה, לפי שהכוונה כי יבעיר איש תבערה לצרכו במקומו ולא ישמנה ותוקו וזו נקרא בארמית נור כמו שפירשתי, והגירסא — „יתפסק נור“ נראה עיקרית ולא „יפוק“ לפי שהכוונה שהדליקה מוצאת על ידי קוצים ובהו חייב תמיד, כמו ששנינו במכילתא „אם יש קוצים אין שיעור ואם אין קוצים יש שיעור. (לפי הגסות הגר"א).

(שם) ונאכל גדיש או הקמה או השדה, ת' וייכול גדישין או קמא או חקל. „ונאכל“ לשון נפעל תרג' „וייכול“ פעל לפי הענין, נראה הטעם לפי שתרג' „גדיש“ „גדישין“ לשון רבים כדי לרמוז לדרשת חו"ל — במכילתא „גדיש הכל במשטר סואר של קנים ושל קורות“ וכו', והיה צריך לשנות מכל מקום יחיד לרבים „ויתאכלון“, בחר לו בלשון היותר ברור, כי „וייכול“ מוסב רק על „נור“ ולא תרג' „ויתאכלין“ שיכול להיות משמעותו שנחאכלו ע"י דבר אחר. „הקמה או השדה“ ת' „קמא או

חקל" (סביוניטה) שניהם בלא ידוע וכן נכון, אע"פ שהם בכתוב בה"א ידוע, והספרים מתחלפין יש שגורסים "קמתא או חקל", ויש "קמא או חקלא", אחד ידוע ואחד אינו ידוע, וי"ג "קמתא או חקלא", שניהם בידוע, ואין כאן כלל מקום ללשון מפורש. כי תמונת המפריט ביחיד הוראתה דבר אחד בשלמותו לא פחות ולא יותר, וכאן חייב, אף כשנאכל מקצתם או שדות וכרמים הרבה.

(ו) במלאכת רעהו, ת' במא דמסך ליה חבריה מצינו לשון מלאכה ועשיה בענין שאדם נותן חפצים לוולתו לשמרם ולעבדם, "ואת כל אשר יעשה הם ועבדו" (במד' ד', כ"ו). ת' "וית כל דיתמסר להון ויפלחון" (עי"ש).

(יב) יבאהו עד, ת' ייתי סהדין, (סביוניטה ורוב ספר' מדויק') נ"א "ייתינה סהיד". הגירסה, "ייתי סהדין" היא כפר"שי וכדעת רבי יוחנן בר יאשיה (מכילתא) "ביא עדים שנטרפה ויהי פטור מלשלם", ומעם "יבאהו" כמו "ותראהו את הילד" (לעיל ב', ה'). שחרג' "וחות ית רביא", וגירסה "ייתינה סהיד" נראה שהיא כדעת אבא שאול (ב"ק. י"א). יביא עדידה לב"ד, ולע"ד יש לקיים הגירסה "ייתי סהדין" שהיא מסכמת גם למה שלמדו, "מה מיתה שאין יכול להציל אף שבר ושביה שאין יכול להציל", וזה אין לברר אלא בעדים.

(ט"ו) ואם מאן ימאן אביה לתתה לו, ת' ואם מיצבא לא יצבי אבוהא וגו' הטעם שלא תרגם כפשוטו, "ואם סרבא יסרב" נראה לפי שלשון סרב ענינו שמונע את הנתבע ממנו, ואם המפתה לא יחפוץ לקחתה ואינו תובע שתנתן לו, וגם האב אינו רוצה לתתה לו, אין שייך לומר: אם סרבא יסרב אבוה, לשון "מיצבא לא יצבי" שייך בין שהמפתה תובע אותה בין שאינו תובעה, הכל תלוי באב אם הוא רוצה צריך שיקיימה לאשה, ואם אינו רוצה, כסף ישקול כמורה הבתולות.

(כד) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, ת' בעמי לעניא דעימך. לא תרגם "לעמי לעניא", שמפני יופי הלשון מונע תמיד הכפל ואף באותיות השימוש וכן בפסוק "ויצחק בא מבוא באר לחי ראוי" (ברא'. כ"ד, ס"ב). חר' "על במיתויה מברא" וגו' (עי' מש"ש).

כג. (ד) כי תפגע, ת' ארי תפגע. נ"א "ארי תערע" ואינה עיקרית. מסורת עליו: "תפגע קרא ותרגום", רוב לשון "פגע" שהוראתו פגישה מתורגם בלשון "לערע", "ויפגעו בו מלאכי אלקים" (ברא'. ל"ב, א'). ת' "וערעו ביה" וכו'. אבל לשון "לערע" בארמית משמעותו פגיעה ממש בקרוב, כמו "פן תדבקני הרעה" (שם ו"ט, י"ט). ת' "דילמא תרעינני בישחא", "ויפגע במקום" (שם כ"א, י"א). ת' "וערע בארתא". וכאן דרשו חז"ל (מכילתא וגמרא ב"מ. ל"ג, ע"א). פגיעה כעין ראייה אחד משבעה ומחצה בטיל והוא רים, לפיכך תרגם בלשון הכתוב "ארי תפגע".

(ה) וחדלת מעוב לו, ת' ותתמנע מלמשקל ליה. וכך הגירסה ברש"י, ובכתבי יד, ובדפוסים קדמונים). נ"א מלמשבק ליה. אינה עיקרית. שאלת תמיה היא והכוונה שמה תתמנע מליטול משאו ממנו (רש"י) וכן בחרג' סורי, "ובעא אנת דלא תשקל עמה". ואע"פ שדרך אונקלוס תמיד אצל תמיה לבררה ולהפכה למוחלט, כגון "כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי" (ברא'. ד', כ"ג) ת' "לא גברא קטלות-ואף לא עולימא חבלית", (עמש"ש) כאן לא תרגם "לא תתמנע מלמשקל ליה" אלא כלשון הכתוב, לפי שאי אפשר לטעות כיון שתרגם בסמוך, ותפריק מיניה, וכדי לרמוז על דרשת רבותינו, וחדלת פעמים שאתה הודל ופעמים שאתה עוור. (רש"י ומכילתא).

(שם) עוב תעוב עמו, ת' משבק תשבוק מא דבליבך עלוהי ותפריק עימיה. יש לזקק מדוע לא תרגם "משקל תשקול עימה" כפירש"י, "עויבה זו לשון עורה", ועוב

דרך הפשוט ופירש „עוב תעווב“ ענין סליחה, תעווב מה שיש בלבך עליו, וצריך מתוך כך לתרגם מלח „עמו“ — „ותפריק עימיה“, ונל"ד שהטעם ללמד שבשונא ישראל הכתוב מדבר, ושהוא שונא לו לפי שהיה עושה עמו רעה, או שהוא עבד אסורא, וגם בשנים אחד אוהב ואחד שונא יעוור לשונא תחלה כדי לכופף את יצרו הרע. (פסחים ק"ג, ב', מציעה ל"ב, ב'. רמב"ם ה'. רוצח פ', י"ג. הל', י"ד).

(ו) ונקי וצדיק אל תהרג. בתרגום של מלח „וצדיק“ יש חלופו גרסאות הרבה. באוג"ר עמוד 52 הערה 179 כתוב בזה"ל: „ברוב ספרים ודיוכי ודנפק דכי ולא ידעתי מה ענין טהרה לכאן, (דכי תרגום של טהור), וברע"ח ודינפק וכאי, וכן בחיב"ע, וכן נראה לי עיקר; ויש נוסחאות ודנפק ידך, ויש ודנפק דך, ויש ודנפק וך, עכ"ל. אבל גם על הגירסה „ודינפק וכאי מן דינא“ יש להקשות שהיא כפל ענין עם לשון „ודיוכי“ שהוא תרגום של מלח „ונקי“, והנוסחאות „ודך“, „ודך“ הן זרות בלשון ארמית וגם שוות הטעם עם מלח דיוכי. — התחלפות הנוסחאות תבוא במקום שהגירסה העיקרית סתומה קצת ואין לבוא בנקל על עומק פשוטה, מתוך כך שנו אותה הסופרים זה בכה וזה בכה בלתי מצוא הנכון. — בסביוניטה ובכ"י מינכן N. 148 כך היא הגירסה „ודוכי ודינפק ידך מן דינא לא תיקטול“, לכאורה היא

יותר קשה להלמה מכלן, אבל אם נעיין הטיב נמצא שהיא נכונה והיא לבדה תסכים לדרשת חז"ל. בסנהדרין פ'. ד'. משנה א'. „דיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה“, וכן במכילתא: „הרי שיצא מבית דין חייב ומצאו לו זכות לאחר מכאן שומע אני יהא חייב ת"ל ונקי (וצדיק) אל תהרוג, הרי שיצא מבית דין זכאי ואחר כך מצאו לו חובה שומע אני יהא חייב ת"ל וצדיק אל תהרוג יכול כשם שיצא מבית דין כך יצא מבית דיני ת"ל כי לא אצדיק רשע“. וזו כוונת התרגום „ודוכי“ הוא מי שזכאי באמת ונתחייב בטעות, „ודינפק ידך מן דינא“, טעמו שיצא מן ידך מן דינא כלומר שאתה פוטרנו מן דינך בטעות ואינו פטור ממיתה בידי שמים, (ויש לחטוא על תיוב"ע שפירש „ונקי וצדיק“ וגם, „כי לא אצדיק רשע“ בהיפך מסוגית הגמרא והמכילתא). ותרגם „ודנפק ידך“ ולא „מן ידך“ למנוע הכפל מפני יופי הלשון „מן ידך מן דינא“, וכן מדויק לפי משפט הלשון, לפי שמצינו בכמה מקומות שמתל „מן“ נופלת אחר הפעל „יצא“, ובארמית אחר „נפק“, כגון „יצאי התבה“ (ברא'. ט', ל'). ת' „נפקי תבוהא“, „יצאי שער עירו“ (שם ל"ד, כ"ד) ת' „נפקי תרע קרתיה“, לא אצא פתח“ (איוב ל"א ל"ד) ת' „לא אפוק מעלנא“, „יצאי ירכו“ (שם ט"ו, כ"ו) ת' „נפקי ירכיה“, ולפי ענ"ד גירסה זו נכונה ועיקרית, ואינו תרגם כלל בלשון „זכאי“, „דכי“, „ודך“, „ודך“ לפי שבאמת אינו זכאי ופטור מדיני שמים. — בכ"י מינכן N. 114 מצאתי עוד נוסחא „ודיפוק לך זכאי מן דינא“, בתוספות מלח „לך“

נרמו שאינו זכאי בדיני שמים, אבל הלשון אינו מווקק, „ונקי וצדיק“ צ"ל מתורגם כלשון הסביוניטה, „ודוכי ודנפק“ לשון הווה כככתוב, ובענין כזה אין דרך אונקלוס לשנות ללשון עתיד: „ודיוכי ודיפוק“, וגם לשון „לך“ לא שייך לכאן לפי שאינו יוצא לבית דין, אלא מן הבית דין.

(יח) ולא ילין חלב חגי עד בקר, ת' ולא יביתון בר מן מדבחי חרבי נכסח הגא עד צפרא. „ילין“ ת' „יביתון“ ומלח „חלב“ ת' „תרבי“ לשון רבים, הוא כמו ששינו במכילתא „בא הכתוב ללמדך על החלבים שהן נפסלים בלינה, ומטעם זה תרג' מלח „חגי“ בלא כנוי חָגָא, לפי שבכנוי „חגי“ תהיה משמעותו שמוסב על „פסחי“.

(יט) לא תבשל גדי בחלב אמו, ת' לא תיכלון בשר בחלב. כבר הקשו הקדמונים למה תרגם בכל שלשה המקומות (כאן ולקמן ל"ד, כ"ו, ודבר'. י"ד, כ"א.)

בלשון הוה ולא הוכיר אסור בישול בלא אכילה (עי' מ"ש הגאון ב"ס נחניה לגר). ודעת חכם אחד שמעתי שתרגם לשיטת רבי אליעזר שהובא בילקוט רמז שנ"ט "אבא חנן משום רבי אליעזר אומר מפני מה נאמר בשלשה מקומות אחת לבהמה נסה ואחת לבהמה דקה ואחת לחיה. — אבל מ"מ קשה שיהי דעת רבי אליעזר שהבישול לבד אינו אסור מן התורה.

(כא) אל תמר בו, ת' לא תסריב לקבליה, "וימרו בי" (יחוק'. כ', פסוק ח'. י"ג. כ"א.) ת' "וסריבו על מימרי", וכאן לפי שנמצא שתי פעמים בכתוב לשון "מימריה", תרג' "לקבליה" שלא להכפילו עוד הפעם.

(שם) כי שמי בקרבן, ת' ארי בשמי מימריה. לשון "קרב" בעברי הוראתו לפעמים מושב כוחות הרוחניות ושכליות כמו לב, כליות, וכדומה. כגון בפסוק "הכמת אלקים בקרבן לעשות משפט" (מ"א. ג'. כ"ח) ת' "במיעוהי", וכן "ובקרבן ישות מרמה" (משלי כ"ו כ"ד.) ת' "ובגוה", אבל אצל המלאך ת' "במימריה" מפני ההגשמה, כיוצא בו "ויאמר ה' אל לבו" (ברא'. ח', כ"א.) ת' "במימריה", ואצל בני אדם "ויאמר בלבו" (שם י"ז, י"ז.), "ויאמר עשו בלבו" (שם כ"ז, מ"א.) תרג' "בליביה". ומלת "שמי" טעמה כמו בפסוק "ליראה את השם הנכבד והנורא הוה את ה' אלקיך" (דבר'. כ"ח, נ"ח), לפי זה "שמי בקרבן" כוונתו שפעולותיו ומחשבותיו ודבריו של המלאך הם כמו מהש"ת בכבודו ובעצמו, וזה שתרגם "ארי בשמי מימריה". וכן נאמר בפירוש בכתוב הסמוך "כי אם שמוע תשמע בקלו ועשית כל אשר אדבר", שדרשו חז"ל (ואלה שמות רבה פ', ל"ב). "ידבר אין כתיב כאן אלא אדבר אם מקבלים אתם הימנו כאלו לי אתם מקבלים".

(כו) משכלה, ת' תְּכַלָּא, (סכויניטה וכ"י 148. 114 ועוד ספר' מדוק.) נ"א מתכלא. תְּכַלָּא ת' של "שכולה", "שכולה וגלמודה" (ישע'. מ"ט, כ"א.) ת' "תכלא ויחידא", "מתכלא", תרגום של "משכלת", "והארץ משכלת" (מ"ב. ב', י"ט.) ת' "וארעא מתכלא", "ומשכלת גוים היית" (יחז'. ל"ו, י"ג.) ת' "ותכלת עמך היות". ונראה שהגירסה תְּכַלָּא עיקר, כי לשון "מתכלא" פעל יוצא וטעמו משכלת אחרים.

(כז) וְהִמְתִּי את כל העם, ת' ואיתבר (ברוב ספרים.) נ"א "ואשגש" וזו גירסת רש"י. לשון "המם" מתורגם לרוב בלשון "שגש" אבל רק כשהכוונה הריסת הסדר של מערכת צבא המלחמה, ואם השאל לכוונה אחרת תרגם לפי הענין, כמו "להומם טקרב המחנה" (דבר'. ב', ט"ו.) ת' "לשיציותהון" וכן "אכלני הממני" (ירמ'. נ"א, ל"ד.) ת' "ושיצני", וכאן הכוונה שאעשה אותם נמוגים שמוסב על את אימתי אשלח לפנך והמתי וגו', נמוגו כל יושבי כנען" (לעיל ט"ו, ט"ו.) ת' "איתברו".

(כח) ושלחתי את הצרעה לפניך ת' "ואשלח", עי' מ"ש דבר'. ו', כ'.

(ל) עד אשר תפרה, ת' עד דהיסגי כתוב בפתשגן: "וצ"ע למה לא תרגם דתפוש כמו פרו ורבו, פושו וסגו והפרתי אתכם, ואפיש יתפון. ועוד ופרינו בארץ (ברא'. כ"ו, כ"ב.) ת' ופשיננא, למה לא תרגם ויסגיננא". עכ"ל. ונראה הטעם שלשון "סגי" בארמית הוראתו התרבות גדולה, ולשון "נפש" וכן לשון "פרה" בעברי מורה רק הולדת פרי בטן בין טעט ובין הרבה, לפיכך נאמר אצל ברכה "פרו ורבו", "והפרתי והרבתי", וכאן ענינו התרבות גדולה, כאלו נאמר "תפרה והרבה" וכן פרש"י: תפרה: ת' בה. ואצל יצחק תרגם ופרינו-וניפוש, ולא "ויסגיננא" לפי שהוא כעין תפלה, ואין דרך הצדיקים לבקש יותר מדי. (ועל דרך זה פירשתי לעיל ט"ו, י"ג.) "דברהי" תרגום של "נהלח".

כד (י) כמעשה לבנת הספיר, ת' כעובד אבן טבא. תרגם „לבנת“, „אבן“ לשון לבניה כדעת רוב המפרשים ומדרשים, ע' תרג' המיוח' ליוב"ע. ומה שתרגם „לבנת הספיר“ — „אבן טבא“, וכן תרג' יונתן (ביחוקאל א', כ"ו. וי' א'). „אבן ספיר“ — „אבן טבא“, ולא „שכביו“, כמו אצל אבני החושן (לקמן כ"ה, י"ט. ול"ט, י"א). אינו למעט ההגשמה, כדעת הרב הגאון ב"ם נתינה לגר לפי שגם בפסוק „ויסדתיך בספירים“ (ישע' נ"ד, י"א). ת"י „ואישכללינך באבנין טבין“, שאין שייך בו הגשמה כלל. ואפשר י"ל שבתרגם אונקלוס ייוב"ע על נביאים לשון „ספיר“ שם כולל לאבנים טובות משום חשיבותו כגון „לחם ומים“ לכל המאכלים ומשקים, כמו „וברך את לחמך ואת מימך“ (שמו. כ"ג, כ"ה). ת' „מיכלך“, „מישתך“ ורק בחושן שודאי „ספיר“ שם אבן פרטי תרגם בשם „שביו“.

(שם) וכעצם השמים, ת' וכמיוחיו שמיא. „וכעצם“ תרג' לפי הענין לשון מראה כפרש"י, וכן „הגישו עצמותיכם“ (ישע' מ"א, כ"א). ת"י „אעילו חיזותכון“, וכן „אדמו עצם מפנינים“ (איכה ד', ו'). ת' „סטיקו חיזו יתיר מן גוהרין“.

(יא) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, ת' ולרברבי בני ישראל לא הוה ניוקא. אונקלוס לא זו מדרכו בקודש להרחיק כל המדרשים שענינם ספור מעשה חטא שלא נאמר בפירוש בכחוב, „ע' הכלל שביארתי ברא' ד', כ"ו). לפיכך לא תרג' כהמיוח' ליוב"ע: „ולנדב ואבדו וכו' לא שדר מתתיה בההיא שעתא ברם אתנטרא להון ליום תמניא לאשלמותא לאסערא עליהון“, שהוא לפי דרשת חז"ל, אלא תרגם „ואל אצילי“ לשון גדולים (ע' רש"י) „ולרברבי בני ישראל“ כלומר הוקנים ובני אהרן, ומלות „לא שלח ידו“ לא תרגם „לא שדר מתתיה“ שמשמעותו שלא ענשם על החטא, אלא תרג' „לא הוא ניוקא“, טעמו שוכו לראות זיו כבודו של הקב"ה ולא מתו.

(שם) ויחוו את האלקים ויאכלו וישתו לא תרג' כפרש"י שהיו מסתכלין בו מתוך אכילה ושתייה, אלא תרג' „וחוו ית יקרא דה“ והוון חדן בקורבניהון דאתקבלו ברעוא כאילו אַכְּלִין וְשָׁתָן“ בקצת ספרים חסר מלת „ברעוא“ ויען שלפי הת"א לא הטאו ודאי אין צורך להשמיטה. אַכְּלִין וְשָׁתָן, כך הגירסה בסביוניטה ופתשגן, והטעם אכולים ושתיים, הכוונה שעמדו ברגש קודש בשעת המראה הגדול בלא אכילה ושתייה, והיתה נפשם שמחה על שנתקבלו קרבנותיהם ברצון כאדם שהוא שמח וטוב לב ונותן הודאה להקב"ה אחר שאכל ושתה והשביע נפשו השוקקה וכן קראו חז"ל למי שתתה שְׁתוּי, אל יחפלה שתיי יין והוא שם חואר (פתשגן) בשאר ספרים הגירסה אוֹכְלִין וְשָׁתָן הטעם כאלו אוכלים ושתיים, והראשון יותר דרך כבוד.

(יז) ומראה כבוד ה' כאש אכלת בראש ההר, ת' וחווו יקרא דה' כאישא אכלא. (סביוניטה בולוניה וכ"י 118. 148.) נ"א „כחיוו אישא אכלא“ כפל הלשון „וחיוו“, „כחיוו“ אינו עולה יפה.

תרומה

כה, (יט) מְקַצֶּה ב' פעמים, ת' מְפִיטְרָה (ברוב ספרים) נ"א מְפִיטְרָא. מְפִיטְרָה במפיק ה"א עקר אעפ"י שבעברי בלא מפיק לפי שהכרובים נעשו מן צדה עצמה ולא בצדה, כמו „מקצה במחברת“ (לקמן ל"ז, י"א). שתרגם „מסיטרא בית לופי“, לפי שכוותו אצל הקצה. וכן בתיב"ע כאן מציטרה, ושם מסיטרא.

(כב) ונועדתי לך שם, ת' „אִיזְמִין מימרי לך תמן“. לא תרג' „ואיזמין שכנתי“ או „יקרי“ אלא „מימרי“ שטעמו דבורי, לפי שנאמר אחריו „ודברתי אתך מעל הכפרת.“ (עי' רש"י כאן ולקמן ל', ט"ב, ומ"ג) וכן „ויצא משה את העם לקראת האלקים“ (לעיל י"ט, י"ז). ת' „לקדמות מיטרא דה“, שכוותו לשמוע הדברות.

(כט) אשר יסך בהן ת' דיתנסך בהין, לקמן (ל"ז, י"ט). ת' דמנסכין בהין. אצל הצווי צ"ל „דיתנסך“ לשון עתיד, ואצל הספור שכבר נעשו יתכן „דמנסכין“ לשון הווה שמורה על תמידית הפעולה, שמנסכין בהן תמיד, כיוצא בו אצל המשיחה תרג' בספר ויקרא שבו הצוויים תרג' בלשון עתיד, וכספר במדבר אצל העשיה בלשון עבר, לפי שאין במשיחה תמידית, (עי' מ"ש בריש ספר ויקרא).

(לג) משקדים ת' מְצִירִין וכן בכל הפרשה. נראה שפירש שיעשו הגביעים מצוירים בתמונת מפותחות כחותם וכן בתרג' המיוח' לזיב"ע „משקעין בצורדיהון“. לשון „ציר“ בארמית עקר הוראתו עשיית צורה שאינה בולטת, (ועי' לקמן כ"ו, ב.) ולא עלתה בידי לקרב לשון „מצירין“ ללשון „משקדים“, ושמעתי מפי חכם מופלג ומפורסם שלדעת המתרגם הוא כלשון „נשקד על פשעי“ (איכה א', י"ד). ובתלמוד „סקד“ שענינו חקיקה ונעיצה, ועי' גיזעניום שורש שְׁקַד, ובוקסטארץ אוצר השרש' לתלמוד שורש סקד.

(לד) וכפתר תחת שני הקנים ממנה, (ג' פעמים) ת' וחזור תחת תדין קנין דְּמִינָה. דמינה בדל"ת (סביניטה בולונייא ועוד סמ"ד וכ"י מינכן 148. 114, וכן ביונב"ע) נ"א „מינה“ ומשמעותו צווי שיהיו הכפתורים מן המנורה, וזה סותר דעת הברייתא של מלאכת המשכן שהגביעים והכפתורים לא היו נעשים מן המנורה, אלא מלקחיה ומחתותיה, ולדברי ר' יהודה אף הנרות (עי' היטיב ברמב"ן פסוק ל"ט). „תחת תדין קנין דמינה“ כוונתו תחת הקנים אשר ממנה, כלומר מן המנורה כמו שנאמר בפירוש אחריו „לששת הקנים היוצאים מן המנורה“. ומסור' עליו: ממנה דמתרג' דמנה ו' באורי' וסימנ' וכפתר קדמא ג' בו וכפתר תנינא ג' בו. כלומר ג' פעמים כאן וג' לקמן בפ' ויקהל (ל"ח, כ"ה).

(לו) והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה ת' ותדליק ית בוצינהא ויהון מנהרין על קביל אפהא. (סביניטה וכ"י 148. 114 ועוד ספר' מדויק) נ"א „ואדליק“. „על קביל“ שזה ללשון הכתוב, על עבר, ברוב ספרים „לקביל“. ואינו נכון, לשון „מאיר על“ משמעותו שמאיר על איוה מקום כמו „להאיר על הארץ“, „מאיר“ בלמ"ד מוסב על אדם כמו „להאיר להם“. „העלה“ ת' „ותדליק“, צווי לנוכך כמו „ועשית“ בתחלת הכתוב, וכן „והאיר“ ת' „ויהון מנהרין“ לשון רבים לפי הענין שהכוונה אור הנרות יאיר על עבר פניה.

כו, (א) כרובים מעשה חשב, ת' צורת כרובין עובד אומן. אצל היריעות

והפרוכת הוסיף מלת "צורת" לפרש שתהיו נארגות בהן תמונת כרובים שאינן בולטות, לשון "צורא" מורה בארמית לרוב דמות שנחקק או שנעשה על ידי צבעים או מעשה אורג ורוקם שאינו בולט, ואצל הכפורת תרג' "כרובין" לבד לפי שהיו בולטים.

(שם) תעשה אחס, ת' תעביד יתהון (סביניטה), כרוב ספרים, "יתהון" לשון זכר שבוש. "יתהון" לשון נקבה עקר שמוסב על היריעות (ע' ראב"ע). ומסורת עליו "יתהין".

(ד) ועשית ללאת תכלת, ת' ותעביד ענובין דתכלא. יש כאן מסורת: תכלת דתכלא תרג' ג' ענובין פרסאי פרוכתא. — בספרו על המסורה של הח' דר' ברלינר נרשמו ג' מקומות שבהם בתרגום דתכלא, שמו. כ"ו, ד'. ול"ד. ול"ו. ואין זאת כוונת המסורה, אלא שרק אצל שלש מלאכות האלו נמצאת מלת "תכלת" מתורגמת, דתכלא" בכל המקומות. ענובין הם הללאות, כאן, ולקמן ל"ו, י"א. פרסאי הם מסך פתח האהל ומסך שער החצר (לקמן פסוק ל"ו. — וכ"ו, ט"ו — ל"ו, ל"ג. — ול"ה, י"ח.). פרוכתא הפרכת (לקמן פסוק ל"א. — ול"ו, ל"ה) לפי שהללאות היו של תכלת לבד תרגם בהן "דתכלא", הפרכת והמסכים היו בהם ארבעה מינים, ולפי שהתכלת נאמרה בהם ראשונה תרגם דתכלא והדל"ת נמשכת אל כל שאר המינים. חוץ מפסוקים האלה לא נמצא בת"א עוד לשון "דתכלא". אצל האפור והחושן נאמר "זהב תכלת" וגו', ת' "דדהבא ותכלא" הדל"ד אצל מלת "זהב" שנוכר בראש המינים ונמשכת גם על האחרים. — אצל המעיל נאמר תמיד "כליל תכלת" הרגומי, גמיר תכלא. — לשון "בגד תכלת" (במד' ד', ו' ו"ט. וי"א. וי"ב) תרגומו "לבוש תכלא" בסמיכות כמו בעברי, וכן "רמוני תכלת וארגמן" וגו' (לקמן ל"ט, כ"ד.) ת' "רמוני תכלא וארגנא" מפני הסמיכות. אבל לשון "פתיל תכלת" תרגומו "חוטא דתכלתא" בלשון ידוע שהוראתו חוט אחד, כמו "ותקשר על ידו שני" וברא'. ל"ח, כ"ה.) ת' "זהריתא" לשון ידוע, חוט אחד, כיוצא בו "ואתחם יהיו איש איש למטה" (במד' א', ד'). ת' "גברא גברא לשבטא" טעמו איש אחד איש אחד לכל שבט ושבט, ובשאר מקומות "איש איש" ת' "גבר גבר", וכן רבים שלשון ידוע מורה על אחדות הדבר.

(ו) ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן, ת' לַפְרָסָא על משכנא. וכן לקמן (ל"ו, י"ד) (סביניטה ופתשגן) וכן עקר, "לַפְרָסָא" מקור כפרשי: "לאהל על המשכן, לפרום אותן על היריעות התחתונות", עכ"ל, וכן בתרג' המיוח' ליב"ע "לַמְפָּרַס" מקור מבנין הקל, וכן דרכו לפעמים להחליף שם לפעל כגון, גר ותושב וחי עמך" (ויק'. כ"ה, ל"ה.) ת' "ידור ויתותב ויחי עמך", (ע' אוגר עמוד 50 הערה 280), "לו משפט הבכורה" (דבר'. כ"א, י"ו.) ת' "ליה חויא בכורותא". וכן "שבת שבתון יהיה לארץ שבת לד'", ת' "ניח שמיטתא יהי לארעא דתשמיט קרם ה'", וטעם השנוי הוא לפי שבארמית למלות "אהל", "וּמְשָׁבָן" רק שם אחד: "מְשָׁבָן" ואין שייך לומר "למשכן על משכנא". בעברי יריעות העליונות של עזים קרויות "אהל" והתחתונות "מְשָׁבָן" ובתרגם שניהן "מְשָׁבָן" בידוע "מְשָׁבָנָא", כן לקמן פסוק י"א, וי"ב. רק במקום שנאמרים ביחד כגון כאן ולקמן ל"ה, י"א. ול"ו, י"ד. ת' "אהל" בלשון "פרסא", בקצת דפוסים חדשים, "מכסה לאהל" (פסוק י"ד) "חופאה לַפְרָסָא" אינו נכון וצריך להיות כמו, בפרשת ויקהל (ל"ו, י"ט.) בכל הספרים, חופאה למשכנא, מזה נראה בעליל שהגירסה "למשכנא" טוקדמת ועקרית, שהסופר שחשב לחקן שנה רק כאן בפרשת חרומה ולא בפרשת ויקהל.

(יח) לפאת נגבה תימנה, ת' לרוח עֵיבֵר דרומא. „עֵיבֵר” ענינו צד כמו „שני עבריהם” (לקמן ל"ב ט"ו). ת' „מהרין עיביריהון”. לשון „נגבה תימנה” שם כפול לדרום, ולפי שבארמית אין לו אלא השם „דרום” לבד הכפיל התרגום של מלת „לפאת” — „לרוח עיביר” כדי להשוות התרגום ללשון הכתוב במספר המלות כדרכו, ובלשון „לפאת קדמה מורחה” (לקמן כ"ו, י"ג). שיש לו אף בארמית שתי תבות הכפיל כמו בעברי ותרגם „לרוח קידומא מדינחא”. כיוצא בזה „חולעת שני”, „שני חולעת”, ת' „צבע והורי” בשני שמות כלשון הכתוב, אעפ"י שיכול להרג' בלשון „והורי” לבד, כמו „שני” (ברא'. כ"ה, כ"ד). שתרג' „והורחא”, לפי שבעברי יש שני שמות לצבע זהב, שטצינו השם „חולע” לבד „ושני” לבד.

(כג) לְמִקְצֵעָהּ המשכן בירכתים, ת לְוֵיית משכנא בסופהון. „בירכתים”, ת' „בסופהון” בכנוי לרבים לפי שהמקצעות היו בסוף הקרשים של שני צלעי המשכן ובקצות ששת הקרשים שבצד מערב. ואע"פ שמלת „למקצעת” אינה בכנוי, לשון „סוף” בתרגום צריך לכנוי לפי שהשם סוף אינו נוהג ברבים כנפרד אלא רק בנסמך או בכנוי.

(כד) ויחדיו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת, ת' על רישיהון בְּעֵינֵיקְתָא חדא. (סבינויטה ובולווייא כ"י מינכן 2. 114) וכן נכון לפי הכוונה האמיתות שהקרשים יהיו יחדיו מחוברים על ראשיהם בטבעת אחת. ברוב ספרים: „על רִישִׁיהָ לְעֵינֵיקְתָא חדא”, השוו התרגום ללשון הכתוב, אבל הכוונה אינה מבוררת יפה. בעברי „על ראשו” מובן על ראש כל אחד ולא כן בארמית. וגם לשון „לעיוקתא חדא” משמעותו רק לטבעת שנותן על הקרשים למעלה במקום שהיו הרוצים שלא יפרדו זה מזה, אבל בברייתא דמלאכת המשכן נדרש לשון „אל הטבעת האחת” לשתי פנים, וזה לשון הברייתא: „היה חורץ את הקרש מלמעלה אצבע מכאן ואצבע מכאן ונותנו בתוך טבעות של זהב כדי שלא יהיו נפרדים זה מזה שנאמר ויהיו תמים מלמטה ויחדיו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת, שאין תלמוד לומר אל הטבעת האחת ומה תלמוד לומר אל הטבעת האחת, מקום שנותנים בו את הברית, וכל קרש וקרש היו בו שתי טבעות של זהב אחת מלמעלה ואחת מלמטה שבהן היו נותנים את הבריתים” ע"כ והנה לפי זה לשון „בעיוקתא חדא” בבי"ת נכון מאוד שמשמע שניהם, בתוך הטבעת, וגם אצל הטבעת, כמו „בשפת היריעה”, אצל שפת היריעה.

(כה) והברית התיכון מבריה בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה, ת' בְּגוֹ דְפִיא מְעַבֵר מִן סִפֵּי לְסִפֵּי. „מן הקצה אל הקצה” לא תרגם כלשון הכתוב „מן סופא לסופא” לשון יחיד ובידוע, לפי שזה תהיה משמעותו דוקא כמ"ד הברית התיכון בנס היה עומד (שבת צ"ח, ב.). כלומר שהיה מסבב ג' רוחות, ודרכו של אונקלוס בכל מקום שאפשר לבחור בלשון שסובל מדרשי רבותינו כלשון הכתוב עצמו, לפיכך תרגם „מִן סִפֵּי לְסִפֵּי” לשון רבים וסמיכות, והנסמך מוסב על מלת „דְפִיא”, ושיעורו מעבר מן ספי דפיא לסיפי דפיא, (עי' מ"ש לעיל פסוק כ"ג). „בירכתים” ת' „בסופהון” יש לפרש מן קצות הקרשים לקצות הקרשים של שלשה הכתלים כל אחד לעצמו כמו שטפורש במלאכת המשכן וכפרש"י, וסובל גם דעת המ"ד שבנס היה, ופירש „מן ספי לספי” של הקרשים לשלשת הכתלים ביחד.

כו, (ז) והובא את בדיו, ת ויעיל. לדעת הרב הגאון בעל נתינה לגר הוא

ט"ס וצ"ל ויתעל שהוא מבנין הפעל, ואינו טעות. אצל פועל סתמי דרכו לתרגם הפעל בלשון רבים, כמו "יוקח נא" (ברא'. י"ח, ד'). ת' "יסבון כען", "ויושם לפניו" (שם כ"ד, ל"ג) ת' "ושויאו" וכו' רבים, וכאן ת' ויעיל לשון יחיד לפי שהבאת הבדים בטבעות דבר קל ונעשה ע"י אחד, כיוצא בו "וחובר" (לקמן כ"ח, ז'). ת' "ויתלפין" לשון יחיד לפי הענין שמוסב על האפור. כנגדו, "ונשא בם את השלחן" (לעיל כ"ה, כ"ט). ת' "ויהון נטלין בהון", לפי שאינו נטול אלא בשנים.

(ט) "טאה באמה", ת' "טאה אמין", הבי"ת של "באמה" בהוראת "אמות" אינו נוהג כלל בארמית, בכמה ספרים נמצא כאן ובהרבה מקומות בתרגום "באמין" והוא טעות. "לפאה האחת", ת' "לרוחה הדא" וכן עיקר כמו "לפאת נגב תימנה" (כאן בפסוק) ת' "לרוח". לשון "פאה" שכוונתו אחת מרוחות העולם תרגומו בכל המקרא בלשון "רוח". בדפוסים החדשים הנוסחא "לעיבר חד" והוא שבוש.

כח, (ג) אל כל חכמי לב אשר מלאחיו רוח חכמה, ת' דאשלימית עימהון רוח חוכמא. "מלאחיו" ל"י ת' דאשלימית עימהון ל"ר לפי שמוסב על "חכמי לב". יש כאן מסורת: חכמה קרא ותרג' ה' באורי'. מלאחיו ואמלא. וימלא. וכל הנשים. ויהושע בן נון. כן לסוראי אבל לנהרדעי חוכמא קבוץ. פירש בחמשה מקומות בתורה מלת חֲכָמָה מתורגמת כלשון הכתוב חֲכָמָה שלא בלשון ידוע, כן בתרגומים הסוריים אבל בנהרדעי כתוב חוֹכְמָא בקבוץ. וכן בסביוניטה בקבוץ. ואלה הם "מלאחיו רוח חכמה" (כאן), "ואמלא אתו רוח אלקית בחכמה" (לקמן ל"א, ג'). "וימלא אתו רוח אלקים בחכמה" (שם ל"ה, ל"א). "וכל הנשים אשר נשא להן אתנה בחכמה טוּו את העוים" (שם פסוק כ"ו). "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דבר'. ל"ה, ט). (בסביוניטה אצל יהושע בן נון הנוסחא "חוֹכְמָתָא" לשון ידוע נגד המסורה). והנה מלת חכמה נמצאת עוד בתורה בשלשה פסוקים (לקמן ל"א, ו'. - ל"ו, א'. וב'). ומתרגמת חוֹכְמָתָא לשון ידוע, ההפרש ביניהם, הוא, שהמקומות שתרגם בלשון אינו ידוע חוֹכְמָא מוסבים על בצלאל ואהליאב שנתנה להם חכמה פרטית ויתירה על חכמה העוקרית, לחשבות מחשבות ולהמציא תחבולות המלאכות ולהורות לאחרים איך יעשו אותן, וגם חכמת הנשים שטוּו את העוים היתה חכמה יתירה כפרש"י "שמעל גבי העוים היו טוּוין אותם", אבל במקומות האחרים שמדובר בהם בשאר חכמי לב שהיו עושים על פי בצלאל ואהליאב, היתה בלבם החכמה העיקרית והכללית שהיא בלב כל אדם משכיל להבין דבר מתוך דבר וללמוד לעשות בדעת ובכשרון מה שהורו להם, באלו תרג' חוֹכְמָתָא לשון מפרש, מפני החשיבות כי הוא מקור ויסוד לכל פעולות הנפש ולכל המדעים וכשרונות. וזה שתרגם אצל חכמה פרטי "אשר מלאחיו", "ואמלא אותו", בלשון "אשלימית עימהון", "ואשלימית עימיה". שענינו תוספות חכמה פרטית על החכמה שהיתה להם מעיקרא ולא תרג' "ומלתי יתיה" שזה משמע מלאחיו אותו בחכמה הפרטית לבדה. ולפי זה יש ליישב גירסת הסביוניטה בפסוק, "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דבר'. ל"ד, ט). שת' "איתמלי רוח חוכמתא" בלשון ידוע, שהכוונה רוח הנבואה שקבל ממשה, והיא חכמה העקרית במעלת השלמות היותר אפשרי.

(ד) חשן ואפד ומעיל וכתנת תשבץ ואבנט, ת' חושנה ואפודא ומעילא וכיתונין מרמצן מַצְיָנָן והימיני, כך הגירסה בסביוניטה וכ"י מינכן 2. 114. 148. ובתרג' המיוח ליב"ע. ועיקר שלשה הראשונים לשון יחיד ושלשה האחרונים לשון רבים כיון שנעשו אף לבני אהרן כמו שנאמר בפסוק, "ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך

ולבניו. ואע"פ שבכתוב לשון "מצנפת" רק באהרן ואצל בניו הן נקראות "מגבעות" ובתרגום "קובעין", בלשון חכמינו גם של כהן הדיוט נקראה "מצנפת". (יומא כ"ה, א. וע"א, ב.) ואף למי שאומר שמוסב רק על בגדי אהרן צ"ל לשון רבים לפי שכתנת מצנפת ואבנט חוץ לשמונה בגדים צריך לעשות עוד אחרים לארבעה בגדים לעבודה יה"כ בק"ק. ובספרים שלנו גרסאות מתחלפות יש שכלם ל"י, ובקצתם "כיתונין מרמזין" וברובם רק "המינון" ל"ר.

(ח) וחשב אפרתו, ת' והמין תקוניה. "אפרתו", ת' "תקוניה" לפי שאין בארמית פעל נגזר משם "אפר", וכן, "ואת אפרת מסכת והבך" (ישע. ל', כ"ב.) ת"י "וית תקון מתכת דהבכון", "ואפרת לו" (לקטן כ"ט, ה'), "ויאפר לו" (ויק. ח', ז'). ת' "ותחקין", "ואתקין", וכן פרש"י "וחשב אפרתו: וחגור שעל ידו הוא מאפרו ומתקנהו לכהן ומקשטו".

(י) ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית, ת' וית שמהת שְׁפָה דְאִשְׁתָּאָרוּ תְּגִלּוּף על אבנא תניתא. (סביניטה ופתשגן) הוסיף מלת "תגלוף", שמוסב על "ופתחת עליהם שמות בני ישראל" הנאמר בפסוק שלפניו. וכן דרכו אצל מאמר שמוסב על תיבה שהיא קצת רחוקה לשנותה כדי לברר המונח ביותר. כמו בפסוק "או בן יגח או בת יגח" (לעיל כ"א, ל"א.) ת' "או לבר ישראל יגח תורא או לבת ישראל" וגם לדעת ב"ם האוג"ר היא תוספת נכונה מאוד (עמוד 52, הערה 174). ובפתשגן כתוב: ולא הוסיף בראשון לפי שסמוך לו בפסוק הקודם, "ותגלוף עליהן שמהת בני ישראל".

(יא) פתוחי חותם, ת' כתב מפרש כגלף דעיוקא. "מפרש" טעמו הרות, וכן "הרות על הלחות" (לקטן ל"ב, ט"ו.) ת' "מפרש על לוחיא", והוא מלשון "וכצפעוני יפריש" (משלי כ"ג, ל"ב.) שענינו עקיצה, וכן בארמית "במלמד הבקר" (שופ. ג', ל"א.) ת"י "בפרש תוריא" שהוא הדרבן, מטה שבראשו ברזל חד שהחורש מכה ועוקץ בו הבקר, וכן "ללטוש את מחרשתו" (ש"א. י"ג, כ'). ת"י "לחרפא ית פרשיה", לפי זה "כתב מפרש" הוא כתב שנעשה ע"י הקיקה בעיט ברזל, יבין שהכתב נחקק ועמוק כחותם, וזה שהוסיף אצל האבנים "כגלף דעיוקא", או שנחקק החומר סביבות הכתב והכתב בולט, (גם הרב המפורסם דר' לעוו שהיה אב"ד בסעגנדין פירשו כן בספרו מכשירי הכתיבה) ולפי שהכתב על הציץ היה בולט (רמב"ם ה' כלי המשכן פ' ט, ג'). שהיה חותר הציץ מאחוריו, כלומר שהיה דוחק באחורי הציץ הוהב במקום הכתב עד שהאותיות בולטות מלפניו (הראב"ד), ותרגם אצל הציץ (כ"ח, ל"א. ול"ט, ל'). בלשון "כתב מפרש" לבד בלא תוספת "כגלף דעיוקא". ויש מסורת כתב מפרש כגלף (מסורה כגלף בסביניטה ורוב ספרים כגלף) דעוקא ב' דמשחבשין בהון, והאבנים ודומיה. כוונת המסורה הספרים שבהם המלות, "כגלף דעיוקא" אצל הציץ (כ"ח, ל"ו, ול"ט, ל'). ובפסוק, ויעשו את אבני השם מסכת משבצות זהב מפתות פתוחי חותם" (לקטן ל"ט, ו'). משתבשים, והסימן: והאבנים ודומיה כלומר במקום שבו הלשון והאבנים או האבנים (כ"ח, י"א. כ"ח, כ"א. ול"ט, י"ד) באלה יש בתרגם, "כגלף דעיוקא" ולא בשאין בו לשון האבנים שהוא אצל הציץ, ואצל לשון "את אבני השם" (ל"ט, ו'). אבל צ"ע מדוע לא נוסף שם, ואפשר י"ל לפי שנאמר שם מפתות פתוחי חותם שתרגם, גליון כתב מפרש" מלת "גליון" מחוברת עם מלות "כתב מפרש", משמעותו ביותר שהכתב נגלף ואינו צריך להוסיף, "כגלף דעיוקא". אבל בפסוק, מעשה חרש אבן פתוחי חותם תפתח את שני האבנים" (ל"ח, י"א.) ת' "כתב מפרש כגלף דעיוקא תיגלוף ית תרתין

אבניא צריך להוסיף לפי שמלת „תיגלוף“ מחברת למלות „ות תרתין אבניא“ שאפשר להבין שתיגלוף האבנים ולא הכתב, ועוד בוחר (כ"ח, כ"א. — ול"ט, י"ד.) שבהם הלשון „והאבנים תהיין וכו' — — פתוחי חותם“, ותרנומו „ואבניא יפויין — — כתב מפרש כגלף דעיוקא“, אילו לא הוסיפו בסוף לא היה נמצא בתרגום הכתוב פעל „גלף“ כלל, לפי שלא כתוב בעברי „מפותחות פתוחי חותם“, ומכל מקום היה צריך להוסיף בתרגום לשון „גלף“, כיון שלשון „כתב מפרש“ לבד הוא סתום ואינו מורה בבירור על מהות הכתב, וכדי שלא לשנת לשון הכתוב בלשון „תיגלוף כתב מפרש“: שהוא מוסיף פעל שאינו בכתוב, בחר לא לתרגם מלות „פתוחי חותם“ כמו שתרגם אותן בתחלה: „כתב מפרש כעלף דעיוקא“ לברר הכוונה האמיתית באופן שלא ישנה בנין הכתוב כלל. — ומה שכתוב במסורה ב' משתבשין ובאמת הם ג' מקומות הוא לפי שבציון בשניהם לשון אחד „פתחי הוהם קדש לה“ וענינם אחד, אינו חושבם לשנים.

(שם) מַסְבָּת משבצות זהב, (וכן לקמן ל"ט, ו'. ויג.) ת' משקען מרמצן בדהב (סבינוניטה וכ"י מינכן 148. 114) ברוב ספרים דדהב. „מסכת“, ת', „משקען“ ולא כפשוטו „מקפן“, כמו „מוסכת שם“ (במד'. ל"ב, ל"ח.) „מקפן שמהן“, לפי שאין דרך עשייתן שמקוף האבנים במשבצות, אלא אחר שגמרו המשבצות משקעים האבנים בהן. „מרמצן בדהב“ עיקר, פירש מלת מַשְׁבָּצוֹת כמו מַשְׁבָּצוֹת בינוני פעול, כמו שטפורש (לקמן פסוק כ'). „משבצים זהב יהיו במלאותם“, וכן מוכח בברור מהמסורה כאשר אבאר בע"ה, וגם בפירושו, הרמב"ן (לעיל כ"ה, ו.) משמע שהכוונה משובצות ע"ש. בנוסחא „משקען מרמצן דדהב“ מלת „מרמצן“ שם והיה צריך להיות משקען במרמצן דדהב. מזה נראה בעליל שהגורסה מרמצן דדהב מאוחרת ואינה עיקרית. ויש כאן מסורת: משבצות דמהרג' מרמצן ב' באורי', ועשית. ויעשו. ושאר מרמצתא תרג': מה שכתוב במסורה „מרמצן ב' באוריתא“ קשה, הלא מצאנוה ה' פעמים: (כ"ח, י"א. — כ"ח, י"ג. — ול"ט, ו'. — (שם בסבינוניטה מרמצין וצ"ע) ל"ט, י"ג. — ול"ט, ט"ז.) — כוונת המסורה שלשון מרמצן שם בנפרד ב' באוריתא, ועשית משבצות זהב (כ"ח, י"ג.). ויעשו שתי משבצות זהב (ל"ט, ט"ז.) ובהם התרגום מרמצן דדהב, משבצות של זהב, השם בנפרד, ושאר מרמצתא תרג': השם בלשון ידוע כמו שהוא בכתוב „המשבצות“ בה"א ידיעה (כ"ח, י"ד. — וכ"ח, כ"ה. — ול"ח, י"ח.) במקומות האחרים (כ"ח, י"א. — ל"ט, ו'. — ול"ט, י"ג. —) הלשון „מוסכות משבצות זהב“ ובהרגום „מרמצן בדהב“ הכוונה משובצות כוהב בינוני פעול כמו שפרשתי לעיל, ומסורת עליו מרמצן דדהב ב' באוריתא, ועשית. (כ"ח, י"ג.), ויעשו. (ל"ט, ט"ז.), ושאר ארבע בדהב בתרגמ', והוא במקום שנאמר בכתוב „מסכת משבצות זהב“. (כ"ח, י"א. — ל"ט, ו'. — ול"ט, י"ג.) הטעם לפי שהוא סמוך למלת „מסכות“ שהיא פעל תרגם גם השם „משבצות“ בפעל לזווג המלות, וכן דרכו בכמה מקומות.

(כה) ואת שתי קצות שתי העברות, ת' וית תרתין גדילן דעל תרין סטרוהי. צ"ע מדוע שנה סדר המלות, הרמב"ן כתב (ויק'. א'. ט"ו.) „הפך התרגום לצורך דבר שיועד בו“. ולענ"ד אפשר י"ל שהטעם שלא תרגם כפשוטו „וית תרין ספיי דתרתין גדילן תיתין על תרתין מרמצתא“ לפי שהיה ידוע בוטן שנעשה התרגום שרבותינו חולקים בדבר, ואלו תרגם כזה הלשון היה מכריע לדעת אחת, לפיכך בוחר בלשון שסובל שתייהן. — מלות „דעל תרין סטרוהי“ הן תרגום של לשון „ואת שתי קצות“ שכוונתו לפי התרגום קצות החשן הנוכרות בסמוך למעלה, בסוף הפסוק

הקודם: „אל קצות החשן“, ומלת „ואת“ טעמה ואם, ואצל, כמו „הקטן את אבינו“ (ברא. ט׳, ב׳, י״ג.) ת׳ „עם אבינא“, ושיעור הכתוב כמו ואצל שתי קצות (החשן) שתי העבותות, כלומר שתי העבותות שעל שתי קצותיו וזה שתרגם, „וית תרתין גדילן דעל הדין סטרוהי“.

(כו) לעמט מחברתו, ת׳ לקביל בית לופיה (סביוניטה) וכן ל״ט, כ׳. והוא נכון. בשאר ספרים הגירסה „בית לופי“ וזה תרגום של „מחברת“ בלא כנוי. יש כאן מסורת: ממול דואלה שמות מלקביל תרג׳. ממול דויקרא מקביל תרג׳. ר״ל כאן, וכן לקטן ל״ט, כ׳. ממול פניו תרג׳ מלקביל, אבל ממול ערפו (ויק׳. ה׳, ח׳.) מקביל תרג׳. לענ״ד ההבדל שלשון מלקביל טעמו זה נגד זה ממש, „ונחת (המטעות) על שתי כתפות האפד מלמטה ממול פניו“ כוונתו שיתן מלמטה נגד פניו של האפד ממש, כיוצא בו „והוא ישב ממלי“ (במד׳. כ׳, ב׳, ה׳.) ת׳ „מלקבילי“, אבל „ומלק את ראשו ממול ערפו“ כוונתו „מול הרוואה את העורף והוא אורך כל אחורי הצואר“ (רש״י), ועורף הוא גב הראש שהוא קצר ולא כל אורך הצואר נגדו ממש לפיכך תרגם שם מקביל קדליה. כלומר שמלוק ממול ערפו בבחינת שמקום המליקה ראה את העורף ולא שיהי מצומצם כנגדן

(ל) יש כאן מסורת בספרו של הח׳ דר׳ ברלינר עמוד 42. לפני ד׳ דמתרג׳ לקדם ד׳ ג׳ בפרשה (צ״ל ד׳ באורי) וסימני ונתת אל חשן קדמא דפסוק. בבאו והקרבת: — הח׳ דר׳ ברלינר הצטיין אלו הפסוקים: שמו׳. כ״ה, כ״ט (ר״ל פס׳. ל׳.) לפני ד׳ ראשון שבפסוק. בבאו (כ״ח, ל״ה.) והקרבת (במד׳. ח׳, ח׳, וי׳.) וזה טעות כי שם פסוק ח׳ לא נמצאו מלות לפני ה׳ והנה ראינו שעלו קמשונים במסורה זו ואין לסמוך עליה. עינתי ברפום סביוניטה ועוד ספרים מדויקים ומצאתי ששה מקומות לפני ד׳ תרג׳ לקדם ד׳. (א׳.) בבאו לפני ה׳ (שמו׳. כ״ח, ל׳.) (ב׳.) בבאו אל הקדש לפני ה׳ (לקטן פסוק ל״ה.) (ג׳.) ובבא משה לפני ה׳ (לקטן ל״ד, ל״ז) (ד׳.) והביא את הפר אל פתח אהל מעד לפני ה׳ (ויק׳. ד׳, ד׳.) (ה׳.) ובא לפני ה׳ (ויק׳. ט״ז, י״ד.) (ו׳.) ויביאו את קרבנם לפני ה׳ (במד׳. ו׳, ג׳.) מזה יוצא הכלל ברור שאצל לשון ביאה או הבאה שכוונתו ביאה ממקום אחר למקום קדוש לאהל מעד או להצר המשכן תרגם לפני — לקדם כמו „אל פני“, ואצל כל שאר לשונות שמורים על פעולה שנעשה שם תרגם קדם וכן אצל לשון קרב שטעמו אינו דוקא ביאה ממקום אחר, אלא הקרבה על הטובח או התקרבות לדבר שבקדושה כגון „קח את הלויים“ (במד׳. ח׳, ו׳.) תרג׳ „קרב ית לואי“. ובודאי בפסוק „והקרבת את הלויים לפני ה׳“ (שם פסוק י׳) אין הכוונה הבאה ממקום אחר לחצר המשכן לפי שכבר נאמר בפסוק הקודם „והקרבת את הלויים לפני אהל מעד“, אלא הקריבום שם לסמיכה ולתנופה הנאמרות בענין בסמוך, לפיכך לא שיק בו לשון לקדם, כיוצא בו „קרבו לפני ה׳“ (לעיל ט״ו, ט״.) ת׳ „קרבנו קדם ה׳“, לפי שהיו חונים במדבר ולא הלכו למקום אחר המיוחד לכך, כמו שנאמר „ויפנו אל המדבר והנה כבד ה׳ נראה בענני“ (שם פסוק י׳.) ולענ״ד אפשר שמעקרא היה כתוב במסורה לפני ד׳ דמתרג׳ לקדם ד׳ ו׳. באורי ונכתב ג׳ בשבוש. ועוד אפשר שצ״ל ג׳ בספרא ותחת והקרבת צ״ל ובבא (לקטן ל״ד, ל״ז.) וזה יותר קרוב. ולשמהח לבי קבלתי מכתב מה׳ דר׳ ברלינער שהודעתי לו השערתי, שהיה עוד הפעם בארץ איטאליען וחפש בכ״י של אמבראווא בעיר מיילאנד ומצא השערתי מקוימת, שכתוב בו לקדם ג׳ (בספרא).

(לב) והיה פי ראשו בחוכו ת׳ ויהי פומיה כפיל לגויה (ברוב ספרים). נ״א „פום רישיה“. לדעם ב״ס אוג׳ר (עמוד 52 סימן 176) הנכון „פום רישיה“ שאין

שום טעם להשמוט מלת „ראשו“, אולם לענ"ד הטעם: כיון שצדים להוסיף מלת „כפיל“ לברר הכוונה האמיתית של מלת „בתוכו“ השמיט תיבת „ראשו“ תחתיה, כדי להשוות מספר המלות, והענין ברור ומובן אף בלא מלת „ראשו“, לפי שבכעשייה נאמר „ופי המעיל בתוכו“ (לקמן ל"ט, כ"ג) בלא מלת „ראשו“.

(לג) ופעמוני זהב בתוכם סביב, ת' ווגין דרהב ביניהון סתור סתור. „בתוכם“ ת' „ביניהון“ כפרש"י: בין שני רמונים פעמון אחד, ולא כדעת הרמב"ן שהפעמונים היו טמש בתוך הרמונים, שלא תרגם „בגוויהון“. (עי' רא"ט שהקשה על רמב"ן) לפי שמסוגים הגמרא (זכח. פ"ח, ע"ב.) מוכח כדעת רש"י.

(לח) ונשא אהרן את עון הקדשים ת' ויטול אהרן ית עוית קודשיה. פרש"י: „ונשא אהרן לשון סליחה“ עכ"ל, ואונקלוס לא תרג' „וַיִּסְלַח עַל“ וגו' כיון שהציץ עצמו מרצה (יזמא ז', ב'). ואהרן אינו עושה מעשה, אבל „לשאת את עון העדה“ (ויק'. י', י"ז) ת' „לסלחא על חובי כנשתא“ וכן בפסוק „אתה ובניך ובית אביך אתך תשאו את עון המקדש ואתה ובניך אתך תשאו את עון כהנתכם“ (במד'. י"ח, א'). ת' „תְּסַלְחוּן עַל חוּבֵי מִקְדָּשָׁא — — — תְּסַלְחוּן עַל חוּבֵי כְהֻנְתְּכוֹן“, לפי שהם מכפרים על ידי מעשה בעבודתם ובשמרם את משמרת הקודש ושם פרש"י בענין אחר וצ"ע, ועי' עוד מ"ש שם ב"ם פתשגן.

כט, (ב) סלת חטים תעשה אתם, ת' סַלֶּת דחיתין תעביד יתהון (סבינו, רוב ספרים) מסורת עליו סלח קרא ותרגום. ר"ל שמלת סלת בתרגום ג"כ בנסמך ולא בלשון ידוע, נ"א „סולחא דחיתין“, הטעם נראה לע"ד לפי שרבותינו למדו מכאן שכל סלת שנאמר במנחות היא חטין, (ספרא ויקרא דבורא דחובא פרק יוד מ"א עי' התורה והמצוה שם סימן צ"ו) ולפי זה עיקר המאמר מלת „חטים“ ולא מלת „סלת“ לפיכך לא תרג' „סולחא“ בל' ידוע (עי' מש' לקמן ל"ה כ"ד. ויקרא ב', א'). שם בארתי הכלל באריכות.

(יב) ואת כל הדם תשפך וגו' ת' תשפוך (סביניטה וכ"י 148) וכן „ואת כל הדם ישפך“ (ויק'. ד', ז'. י"ח. ל'. ול"ד), „ואת דמו ישפך“ (שם פסוק כ"ה). ת' „ישפוך“ ושם כתוב בפתשגן: „ישפך אל יסוד המזבח. ישפוך קרא ותרגום. רוב ספרים הגרסה באלו „תישוד“, „ישוד“. — לשון שפיכה בתרגום נראה עיקר לפי שלשון „שָׁדִי“ מחובר עם „דמא“ אינו נמצא אלא בהוראתו הריגה או שחיטה.

(יג) והקטרת המזבחה, ת' ותסיק למדבחה. הרב הג' ב"ם נתינה לגר כותב: „כל הקטרה תתורגם בלשון העלא (ר"ל „אַסְקָא“) חוץ מקטרת הסמים יתורג' „ויקטר“ אבל בכתבי הקדש מצינו בכמה מקומות „אסקא בוסמין“. עכ"ל. במח"כ נשמט ממנו הפסוק „למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מודע אהרן הוא להקטיר קטרת לפני ה'“ (במד'. י"ז, ה'). ת"א „לאסקא קטורת בוסמין“. (עי' מסורה לקמן ל', א.) הכלל בזה הוא: רק אצל הקטרת סמים במקום מצווה וזכרתי תרגמו אונקלוס ויונתן ב"ע על נביאים בלשון „אקטרא“, ולא אצל הקטרה בעברה כגון בור (במד'. י"ז, ה.). ולפי שרוב לשון הקטרת סמים בנביאים מוסב על הקטרה בעבירה, בור או על במה נמצא בהם לרוב התרגום בלשון „אסקא“, אבל כשהכוונה הקטרה כהלכתה תרגם יונתן בלשון „אקטרא“, כגון „להקטיר קטרת לשאת אפוד לפני“ (ש"א כ"ח). וכן „והקטיר אתו אשר לפני ה'“ (מ"א. ט', כ"ה) ת"י „לאקטרא קטורת בוסמין“ — „ומקטר עלוהי קטורת בוסמין דקדם ה'“. ורק בשני פסוקים „ויעל על המזבח להקטיר“ (מ"א. י"ב, ל"ג), „עמד על המזבח להקטיר“ (שם י"ג, א'). ת"י בשניהם „לאקטרא“, אעפ"י שהוא בעבירה. בראשו לא תרג' „לאסקא“ מפני כפל הלשון שכבר תרג'

בפסוק „ואסיק על איגורא — וסליק על איגורא“ ובשני לא היה יכול לתרגם „קאים על איגורא לאסקא“ לפי כשעמד על המזבח להקטיר, כבר היה הקטרת בידו למעלה, ואין שיך לומר „לאסקא“ שטעמו להעלות.

(לג) אשר כִּפֶּר, ת' דְּאִיתְּכֶפֶר בהון (סביניטה ועוד ספר' מדויק), נ"א „דיתכפר“ אינה דאיק, ויש בו מסורת דְּאִיתְּכֶפֶר ושאר דְּיִתְּכֶפֶר: ואיני יודע מה הוא ושאר. לשון „אשר כִּפֶּר“ אין לו רַע, ואיה ימצא בתרגום מלח „דיתכפר“, ואפשר שתחת ושאר צ"ל נ"א. (היום יו' ד' ב' מרחשון שנת תרל"ב לפ"ק קבלתי איגרת מברלין מהה' דר' ברלינר, אחר ששב מארץ איטליא, כי עיני עוד הפעם בכ"י אַמְבְּרָאוֹיָא בעקד ספרים בעיר מיילאנד ומצא כתוב דאיתכפר וא"ד דיתכפר, וא"ד ר"ת ואית דגורס).

(מג) ונקדש בכבדי ת' ואתקדש ביקרי „ואתקדש“ טעמו „ונקדשתי“ מוסב על הקב"ה, כדרשת חז"ל שכאן מרומו מה שאמר משה לאהרן „הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש“ (ויק' י', ג'). עי' רש"י שם.

ל, (א) ועשית מזבח מקטר קטרת, ת' ותעביד מדבחא עלוהי קטורת בוסמין. מסורת עליו: סימן מדבחא לאקטרא אהרן לאסקא: פירש כאן אצל מלח מדבחא תרג' לאקטרא, אבל בפסוק „לא יקרב איש זר אשר לא מורע אהרן הוא להקטיר“, (במד' י"ו. ה.) ת' לאסקא כמו שפירשתי לעיל (כ"ט, י"ג. ע"ש). עוד יש כאן מסורת: קטרת דמתרג' קטורת בוסמין י"ד באורי': (מסורה גדולה של הח' דר' ברלינר עמוד 48) במסורה ר"ל מסומנים י"ד פסוקים שהשאר מתורג' בוסמיא לשון ידוע, אבל הפסוק „ויקטר עליו קטרת סמים“ (שמו' מ, כ"ו.) לא נמצא בתוכם, ושם בכל הספרים התרגום קטורת בוסמין, אפשר שהסימן האחרון וישימו עליהן שהוא ודאי משובש צ"ל ויקטר עליו ולא כדעת הח' דר' ברלינר ישימו קטרה (דבר' ל"ג, י'). כי המסורה מדברת רק מלשון „קטרת“ ולא „קטרה“ אעפ"י שגם זה מתורג' „קטורת בוסמין“ או שצריך להגיה המספר ט"ו תחת י"ד ד"ה. ב' ו"א.

(ז) בהיטיבו את הנרות, ת' בְּשִׁפְרוֹתֵיהֶן (סביניטה) בשאר ספר' בְּאִתְּקִנְוִיתֵיהֶן. „בשפרותיה“ טעמו כשטיפה ומנקה את הנרות כפרש"י: „בהיטיבו: לשון נקוי הבויכין של המנורה מדשן הפתילות שנשרפו בלילה“ עכ"ל ויש בו מסורת באתקנותיה נ"א בשפרותיה וצ"ע למה לא אמר „בְּאִשְׁפְּרוֹתֵיהֶן“.

(י) על קרנותיו, ת' על קרנתיה. „קרנותיו“ תרגומו בכל מקום „קרנוהי“ חוץ מזה, וביחזקאל מ"ג, כ'. „על ארבע קרנותיו“ שתי „קרנתיה“, ואיני יודע הטעם.

כִּי תִשָּׂא

(טו) העשיר לא ירבה והדל לא ימעט, ת' דעתיר — ודמיסכנ. לא תרג' „עתירא“ — „מיסכנא“ כדרכו לרוב בה"א ידיעה לפי שאין כוונתו עשיר ידוע עני ידוע, אלא כל מי שהוא עשיר, כל מי שהוא עני. ה"א ידיעה בעברי אצל תואר הוראתה כמו „אשר הוא“ כגון „הרך בך והענוג“ (דבר' כ"ח, נ"ד.) ת' „דרכיך בך

ודמפנג. וכן בה"א ידיעה אצל פעל, "הנגע" ת', "דיקרב", "והעמיד הכהן המטהר את האיש המטהר" (ויק'. י"ד, י"א.) ת', "דמדבני" — "דמדיבני". אבל "המכה אשר הכה" (במד'. כ"ה, י"ד.) ת', "קטילא דאיתקטיל", ליופי הלשון לא רצה לתרגם "דקטיל דאיתקטיל". בזה יפלו כל ההשערות וקושיות של ב"ם לחם ושמלה וגם מה שהעיר אהריו ב"ם נתינה לגר.

(כג) מר דרור ת' מוֹדָא דכיא (סביוניטה). בכ"ו מינכן 114 מוֹלָא, ורוב ספר' "מוֹדָא דכיא". ובספרי חכמינו נזכר כמה פעמים התרגו' "מירא דכיא", מ"מ הנוסחאות מוֹדָא מוֹלָא, שהן בספרים המדוקים מאד, צריכות עיון אם שגיאות הן אם לא.

(כד) ושמן וית הין, ת' ומשח ויתא מוֹלָא הינא (סביונ' ועוד) נ"א מוֹלָא. על מלת מוֹלָא יש מסורת לעיל י"ו, ל"ב. ושם פירשתי ע"ש. לכאורה תיבת, "מלו" הוספה שלא לצורך, ונל"ד שכשם שהוסף (כאן), וקדה חמש מאות בשקל הקדש" תרג' "וקציעתא מַתְקַל חמיש מאה בסילעי קודא" וכן בכל הבשמים בפסוק הקודם, הוסיף מלת מתקל כך הוסיף אצל שמן וית מוֹלָא הינא, שיעור מדה של הין, להשוות הענינים.

(כט) כל הנגע בהם יקדש, ת' כל דיקרב בהון יתקדש, כלומר יהי מקודש, עיי' רש"י.

(לב) על בשר אדם לא ייסך, ת' יתְסַךְ, משרוש "סוך" והוא עקר. נ"א "יתְסַךְ" שבוש שהוא לשרש "נסך" שענינו יציקת יין לקרבן.

(שם) ובמתכנתו לא תעשו כמיהו ת' כותיה. "איש אשר ירקח כמיהו" (בפסוק הסמוך) ת' דכותיה, בדל"ת, ההפרש: לפי שנאמר כאן, "ובמתכנתו", מוסב לשון "כמיהו" על המתכנתה, והכוונה לפי התרגום שלא יעשו שמן כמתכנתו של שמן המשחה, אבל "איש אשר ירקח כמיהו" הכוונה כשמן המשחה עצמו, צריך לומר "דכותיה", כלומר אשר כמיהו, כנוי הייחם מוסב דוקא על העצם הנדמה. ולשון "כותיה" בלא כנוי הייחם יכול להיות מוסב על ענינים חזוניים, לאו דוקא על הדבר עצמו. כיוצא בזה, "נביא מקרבך מאחיך כמוני" (דבר'. י"ה, ט"ו.) ת' "דכותי", "נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך" (שם פסוק י"ח.) ת' "כותך" בלא דל"ת, עיי' מ"ש שם ותמצא הענין מבואר ביותר.

(לה) ממלח טהור קדש, ת' מערב דכי לקודשא (סביוניטה פתשגן, כ"י. 148.114). הגירסה "דכי לקודשא" נכונה וטעמה שהקטרת הדי מרקחה ומעורבת בטהרת הקודש החמורה מטהרת תרומה כמו, "כל טהור יאכל בשר", ת' "כל דכי לקודשא ייכול בסר קודשא" (ויק'. ו', י"ט.). ברוב ספרים, "מערב דכי קודשא" ומפרש"י: "ממלח יהיה וטהור יהיה וקדש יהיה" משמע שגורם כן, אבל קשה כי אין צורך לאשמעין שהקטרת יהי קדש כיון שנאמר בפסוק הסמוך, "קדש קדשים תהיה לכם", ובפסוק שלאחריו, "קדש תהיה לך לה". ולשון זכר, "ממלח", "מערב דכי" מוסב למלות "רקח מעשה רוקח", ולא על הקטרת שהיא לשון נקבה.

לא (ג) ואמלא אותו רוח אלקים, ת' רוח מן קדם ה'. (סביוניטה ועוד ספר' מדויק) ברוב ספר', "רוח נבואה". וכן לקמן לה, ל"א. לענ"ד הגרסה, "רוח מן קדם ה'" בלא תוספות מלת, "נבואה" עיקר, לפי שלא מצינו בתלמוד ובמדרשים אצל

בצלאל לשון נבואה אלא חכמה ורוח הקודש, ולזה אין צריך להוסיף לפי שמפורש בכתוב, "רוח אלקים בחכמה ובתבונה ובדעת" וכו'. כיוצא בזה, "ויאצל מן הרוח אשר עליו" (במדד. י"א, כ"ה) ת' "מן רוחא דעלוהי", לפי שמוכן מאליו שהכוונה מרוח נבואה של משה, ורק כשאינו מובן מלשון הכתוב או מאליו, הוא מברר הכוונה באמיתית, כגון, "ותחי רוח יעקב" (ברא'. ט"ה, כ"ז) ת' "ושרת רוח קודשא על יעקב", וכן, "כי יתן ה' את רוחו אליהם" (במדד. י"א, כ"ט) ת', "ית רוח נבואתיה".

(ד) לחשב מחשבות, ת' לאלפא אוּמְנֹן, וכן לקמן ל"ה, ל"ב. כל לשון חושב אצל מלאכת המשכן תרג' לפי הענין בלשון אוּמְן, ולשון "מחשבות" וכן "מלאכת מַחְשַׁבְת" (לקמן ל"ה, ל"ג) ת' שניהם, "אוּמְנֹן" אוּמְנֹת רבות אעפ"י שמלת מַחְשַׁבְת" לשון יחיד, לפי שהיה צריך למלאכת המשכן אוּמְנֹת הרבה, ובמחויבר תרגי' פעל "חשב" ענין למד, לפי שאין בארמית פעל בלשון אמן, "לח שוב מחשבות" (כאן ולקמן ל"ה, ל"ב), ת' "לאלפא" פירש להורות, "והושבי מחשבות" (שם) פסוק ל"ה, ת' "וּמְלַפִּי": ומורי, כמו שמפורש בכתוב, "ולהורות נתן בלבוי". ולא תרג' כפשוטו, "למילף", "ומילפי", ללמוד, ולומדי, כיון שבצאל ואהליאב לא היו צריכים ללמוד, לפי שהקב"ה מלא אותם רוח אלקים בחכמה וגו' כמו שמפורש בפסוק הקודם.

(ג) את שבתותי, ת' יומי שַׁבְיָא דילי. ב"ס פתשגן הקשה (בריש פ' קדשים):

צ"ע למה תרגם דילי מה שלא עשה גבי מצותי חוקותי ותורותי עכ"ל. ויותר קשה "מועדיו" (ויק'. כ"ג, ב) ת' "מועדי" כמו בעברי, מדוע לא תרג' יומי מועדיא דילי. לעני' ההפרש בזה, לשון שבת עיקר ענינו שביחה ומנוחה, ואם תרג' שַׁבְיָא י"ש לטעות ולהבין שהוא כביכול שובת בהם, כמו "שבחכם" (שם כ"ג, ל"ב) ומעמו שאתם נחים בו, לפיכך ת' "שביא דילי", הוראתה השבתות המקודשים לי, כמו, "כל פטר רחם ליי" (שמו'. ל"ד, י"ט) ת', "כל פתח ולדא דילי", "כי לי כל בכור" (במדד. ח' ט"ז) ת', "ארי דילי כל בוכרא", אבל בלשון, "מצותי חקותי ותורתיי" אין מקום לטעות כע"ז. וכן, "מועדי" אין בו ענין מנוחה ושביחה, אלא טעמו יעודי זמן שאני עשיתי, כמו, "וישם ה' מועד" (לעיל ט', ה') ומה שהוסיף מלת "יומי" הוא לברר שהכוונה השבתות שקדושתן תולה ביום, ולא המועדים שתולם בקדוש החדשים ועבור שנים.

(טו) שבת שבתון ת' שַׁבָּא שַׁבְתָּא (סביוניטה וכ"י מינכן 114. 148. ורוב

ספרים מדויקים) וגרסות הספרים מהחלפות לכמה שנים אולם הגרסה שלפנינו עיקר. שַׁבָּא תרגום של שַׁבְתָּא בנפרד, "עולת שבת בשבתו" (במדד. כ"ה, י') ת', "עֲלַת שַׁבָּא התעביד בְּשַׁבָּא", "ומדי שבת בשבתו" (ישע'. ס"ו, כ"ג) ת"י, "ובומן שַׁבָּא בְּשַׁבָּא". "שבתון" תרג' שַׁבְתָּא, טעמו שביחה מכל מלאכה ואפילו אוכל נפש והבערת אש לפיכך כל לשון "שבתון" שמוסב על שבת ועל יום הכפורים תרגם "שבתא" (כאן – לקמן ל"ה, ב. – ויק', ט"ו, ל"א – כ"ג, ג. – וכ"ג, ל"ב), אבל אצל שמטה (ויק'. כ"ה, ד') "שבת שבתון יהיה לארץ", ת' "נִיחַ שמיטתא" ואצל המועדים (ויק'. כ"ג, כ"ד. ול"ט.) ת' בלשון, "נִיחַ", "נִיחָא", ולא בלשון שַׁבְתָּא, כיון שבי"ט אסור רק מלאכת עבודה, ואין בו שביחה מכל מלאכה. והטעם שחרגם פעם, "ניח" ופעם, "ניחא" אפרש בע"ה במקומו.

שמות כי תשא לב

לב, (ו) ויגישו שלמים, ת' וקריוו נַכְסֵן (סביניטה, בול, פתשגן ועוד) וכן עיקר. „נכסן נַכְסָא” לשון נקיבה הוראתו שלמים, ובחים. בהרבה ספרים הנוסחא נכסין לשון זכר וטעמו נכסים, רכוש וקנין. ואינו נכון.

(יב) והנחם על הרעה לעמך, ת' ואתיב מן בישתא החשיבתא למעבד לעמך. „ואתיב” טעמו וְהָיָב. הכוונה השב דעתך מן הרעה וגו' כפרש"י, והנחם: התעשת

מחשבה אחרת להיטיב להם. אולם צ"ע מדוע תרג' כאן, „ואתיב מן בשתא”, וכן „וינחם ה' על הרעה אשר דבר” (פסוק י"ח) ת', „ואתיב ה'” בלא תוספות מלת „במימר”, ובמקומות אחרים כגון „וינחם ה' כי עשה את האדם” (ברא' ו', ו') ת', „ותב ה' במימריה” וגו', וכן „נחמתי כי עשיתם” (שם פסוק ז') ת', „תבית במימרי”. הח' בערקוויץ ז"ל בספרו עוטה אור מאריך בזה הענין, וזה תוכן דבריו: הנחמה תחכן באדם בשתי פנים, האחת שחוזר מדעתו כיון שרואה שלא טוב עשה ומתחרט, והשנית שיודע שכל מה שעשה או חשב לעשות הוא בעצמו טוב ונכון, אבל הענין נשתנה אחר כך מצד המקבל הפעולה וזה יגרום לו לשוב ולהנחם. והנה הענין הראשון לא שייך לומר על הבורא יתב', אבל השני יכול לומר בלשון בני אדם גם על הבורא יתב' שמו כי זה כל עיקר התפלה אליו יתב', ואין זה חסרון בחוק השי"ת, כי שומע תפלה הוא, כי גם סוף מעשה במחשבה תחילה אשר אם ישוב האדם ונחם על הרעה ויתחנן אל אלקים ורפה לו, ובוה יובן ההפרש, כאן בתפלת משה רבינו ע"ה לא הוצרך להוסיף מאומה אשר טעם הנחמה מבואר שהיה ע"י תפלת משה, אבל אצל דור המבול שלא הוזכר שם שום ענין אשר יגרום הנחמה אליו יתב' כי אם באשר הרעו את מעשיהם והיה חלילה חסרון בענין הידיעה לכן הוסיף אונקלוס שם מלת מימרא. — — — והנה פירושו אינו נכון, כי הוא סותר את עצמו באמרו אצל דור המבול שלא נזכר שם ענין אשר יגרום הנחמה כי אם באשר הרעו את מעשיהם, איך למצוא השתנות מצד המקבל גדולה מזו באשר הרעו את מעשיהם וגם קושיית חסרון הידיע אינה מתיישבת כלל בתוספות מלת „במימריה”, ולראיה, (בירמ'. י"ח פסוק ט', וי') „ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע, ועשה הרע בעיני לבלתי שמע בקולי ונחמתי על הטובה אשר

אמרתי להיטיב אותה”, ת"י „ואתיב מן תבתא דאמרית לאיטבא ליה”, ולא הוסיף לשון מימר ליישב חסרון הידיעה. לענ"ד מלת „במימר” נוספת לבאר שהכוונה השבה שכלית במקום שאינו מבואר הענין מלשון הכתוב עצמו. לשון „הנחם” אצל בני אדם ענינו החזרה ממה שהיה בדעתו לעשותו לפי שרואה עכשו שאינו לטובתו, או ענינו חרטה על מה שכבר עשה, כגון „וכן אדם כי יתנחם” (במד'. כ"ג, י"ט) ת' „בני אינשא גזרין למעבד תיבין ומתמלכין”, וכן „וינחמו בני ישראל” (שופ'. כ"א, ו') „והעם נחם” (שם פסוק ט"ו) ת"י „ואיתנחמו”. אולם בייחוס להקב"ה שאין לפניו חרטה או שנה בעצה תרג' לשון „נחם” תמיד בפעל „תוב” שענינו השבת המחשבה לפי הנאות להשתנות הסיבות. ויען שלשון תוב בארמית שוה ללשון „שבה” בעברי שקר הראתו השבה מקומית, או השנות הפעולה פעמים, כמו „וישב אברהם” (ברא'. כ"ב, כ"ט), או „וישב יצחק ויחפר” (שם כ"ו, י"ח) תרג' „ותב אברהם”, ותב יצחק”, וגם מצינו בייחוס להקב"ה לשון „תוב” בהשבה מקומית, „שובה ה'” (במד'. י"א, ל"ו) ת' „תוב ה' שרי ביקרד” וגו', לפיכך מוכרח להוסיף לשון „מימר” בכל המקומות שאין מוכח מלשון הכתוב שהכוונה השבה מחשבת. כגון „וינחם ה' כי עשה את האדם” (ברא'. ו', ו') ת' „ותב ה' במימריה”, וכן „נחמתי כי עשיתם” (שם פסוק ז') ת' „תבית במימרי”, כי אילו ת' „ותב ה' ארי עבד ית אינשא”, „תבית ארי עבדתינו” ענין ההשבה אינו מבואר, כיוצא בזה „נחמתי כי המלכתי את שאול”

(ש"א. ט"ו, י"א) ת"י, "תבית במיטרי", "וה' נחם כי המליך" וגו' (שם פסוק ל"ה) ת"י, "וה' תב במיטריה", וכן "העל אלה אנחם" (ישע'. נ"ז, ו) ת"י, "העל אילין יתוב מיטרי", "ונחם על הרעה" (יואל ב', י"ג. יונה ד', ה) ת"י, "ויתיב מיטרי מלאי־תאה בישא", ככל אלה הכוונה אינה מבוארת בלא חוספות מלת "מיטר", אבל כאן שתרגם, "ואתיב מן בישתא דחשיבתא למעבד לעמך", אינו צריך לתרג', "ואתיב במיטרך" לפי שאמר, "דחשיבתא", וכן "ותב ה' מן בישתא דמליל למעבד" (פסוק י"ח). לפי שהדבור הוא המחשבה, כיוצא בו, "ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו" (ירמ'. י"ח, י) ת"י, "ואתיב מן טבתא דאמרי"ת" וגו' ולא, "ואתיב במיטרי" כיון שנאמר בו, "דאמרי"ת", וכן "שוב מחרון אפך" (כאן) ת', "תוב מתקוף רוגוך" ולא, "תוב במיטרך" לפי שחרון אף הוא המחשבה לענוש אונם.

(כה) לשמצה בקמיהם, ת' לְאֶסְבִּיתְהוֹן שום ביש לדריהו, נ"א, "לאפקא"

פירש, "לשמצה" ענין שמץ ודופי ודבה (הראב"ע) "לאסכותהו"ן מקור מבנין אפעל משרש נסב כלומר עשה אותם לוקחים שם רע שאהרן גרם להם להעמיס עליהם שם רע לדורותם לעולם. — "בקמיהם" לא תרגם, "בדקמון עליהו"ן", כמו "תהרה קמיד" (לעיל ט', ו) שתרג' "לדקמו על עמך", לפי שמעשה העגל לא היה להם לתרפה בעיני העמים שהיו כלם עובדי אלילים, לפיכך תרג', "לדריהו"ן" לשון "בניכם אשר יקומו מאחריכם" (דבר. כ"ט, כ"ב). — לפי המסורה של הח' דר' ברליגר לְאֶסְבִּיתְהוֹן דאי, ולא לאפקא שטעמו להוציא, כיון שאהרן לא הוציא השם רע אלא עשו אותם ראויים לכך.

(כט) מלאו ידכם היום לה' ת' קְרִיבָא ידיכון יומא דין קורבנא קדם ה'

(סבינויטה ובלונייא). ברוב ספרים הגירסה "קריבו ידכם קורבן" וגו'. הרב הח' שד"ל ז"ל (אוג"ר עמוד 53 הערה 184) רוצה לקיים גירסת קצת ספרים, "קריבו קורבנכם יומא דין", "קריבו" צווי ובלא מלא, "ידיכון", וכן בתרג' יב"ע: "קריבו קורבנכם על שפיכות אדמא די בדיכון ויתכפר לכוון קדם ה'". ולא כן דעת אונקלוס, כי הלויים אינם צריכים קרבן לכפרה, כי לא שפכו דם נקיא, ומה שעשו היה על פי ה' ביד משה, אלא תרגם קְרִיבָא (לשון עבר לנְקִיבוֹת רבות) ידיכם קורבנא לה' (וגירסת

זו נכונה ועיקרת) הכוונה: המעשה אשר עשו ידיכם היום הוא קרבן לה' לכפר על בני ישראל להשיב חמתו מהשחית. ומה שהקשה הר' הח' שד"ל ז"ל שלשון "מלוי יד" לא יתכן לתרגם "קריבא ידיכון", יש ליישב שלשון "מלוי יד" מתורגם בלשון הקרבת קרבן אצל הכהנים כיון שמלואם וחנוכסם היה רק בהקרבת קרבן כמו שנאמר ט"ב י"ג, ט'. לפיכך התרגם בכלם תמיד "קריב קורבנא" ואין בו לשון "יד" אבל כאן לא הקריבו הלויים קרבן ממש אלא מעשה ידיהם היה הקרבן, מטעם זה הוסיף כאן מלת "ידיכון", וכן פירש הרשב"ם, "מלאו" לשון עבר.

(לב) אם תשא חטאתם ואם אין, ת אם שְׁבִקְתָּ לחוביהוֹן ואם לא. (עי' ט"ש

ברא' י"ח, כ"א.)

(לה) על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן, ת' על דאשתעבדו לעיגלא דעבר אהרן. "את העגל" ת', "לעגלא", "את" במקום למ"ד וכן "ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר" (ויק'. ט"ו, ט"ו) ת', "ויעבד לדמיה", ומה עשו לעגל, השתחוו לו, וכן תיב"ע דגחנן לעגלא ואונקלוס אומר, "דאשתעבדו" שכולל אף אלו שלא עשו מעשה אלא שמחו בלבם או בלא עדים והתראה שנעשו בהדרוקן (יומא ס"ו, ב'). ואי אפשר לפרשו כפשוטו עשן את העגל לפי שנאמר אחריו "אשר עשה אהרן".

לג, (ג) כי לא אעלה בקרבך ת' ארי לא איסליק שכינתי מבינך. שנה הענין להרחיק הרעיון שקרבת השית"ב תהי חלילה רעה לישראל והרחקתו טובה להם. לכן פירש מלת „אעלה” כמו „ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו” (ברא'. ל"ה, י"ג) ת' „ואיסתלק מעילוהי יקרא דה” ולשון „יקרא דה” כוונתו החזיון, הוא עלה מעליו, ולא השכינה שהיתה תמיד עם האבות, אבל כאן תרג' בלשון „לא איסליק שכינתי מבינך” („בקרבך” טעמו מקרבך כמו „במקום אשר דבר”, ממקום), סלוק השכינה הוא הסתר פנים ועויבה לגמרי, שאין רעה גדול מזו, כמו „ועובתים והסתרת פני מהם והיה לאכל” וגו' (דבר'. ל"א, י"ז). ת' „וארהיקינון ואיסליק שכינתי מנהון”, ולפי זה הכוונה שאמר לו בקב"ה ושלחתי לפניך מלך ושכנתי לא תלך עמם, אבל לא אעובם, ולא אסתיר פני מהם, „פן אכלך כדרך” ת' „דלמא אישיצינך בארחא” כלומר כי בהסתר פנים שלי הייתי עושה אתכם כלה, „אכלך” לשון כליה (רש"י) וכן הכוונה לקטן פסוק ח' „רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך”, ת' „שעה חדא איסליך שכינתי מבינך ואישיצינך”. וכן מפורש באריכות בתרג' המיוחס לבי"ע.

(ח) והביטו אחרי משה, ת' ומסתכלין אחורי משה. לפי משפטי לשון ארמית הפעל „מסתכל” שהוראתו הבטה מושכלת על איוה דבר משמש בבי"ת, כגון „ונחמד העין להשכיל” (ברא'. ג', י') ת' „לאיסתכלא ביה”, „והאיש משתאה לה” (שם כ"ד, כ"א) ת' „וגברא שהי בה מסתכל”, וכן בלשון המשנה „הוי מסתכל בשלשה דברים” וצריך לדקדק מדוע תרג' כאן „אחורי” בלא בי"ת. בגמרא (קדושין ל"ג, ב): והביטו אחרי משה ר' אמי ור' יצחק נפחא חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח, וכן במדרש תנחומא (כי תשא פ', כ"ו) „רב אמי דרש לשבח טובא לינוקא דהא כדון ינקין” (כפרש"י כאן בכתוב: אשרי ילוד אשה שכך מובטח שהשכינה תכנס אחרי לפתח האלו) רבי יצחק דרש לגנאי היו מסתכלין מאחוריו ואמרין ראו כמה עבים שקוין כמה צוארו שמן אוכל משלנו ושותה משלנו”. בתרג' המיוחס לבי"ע הוא מפורש לגנאי: „ואסתכלו בעינא כישא אחורי משה”, אבל אונקלוס אינו רומז על דרשות שמוספים דבר של גנאי שאינו מפורש ומבואר בכתוב (עי' הכלל הגדול שבארתי (ברא'. ד' כ"ו). והנה מבואר אצלינו שלשון „אחורי” שהוא תרגום של „אחרי” בעברי, הוא או שם עצם שהוראתו צד האחור (ההפך מן „פנים”) או הוא תואר מקומי המורה על מציאות איוה דבר נגד צד האחור של דבר אחר, (עי' היטיב הכללים שביארתי ברא'. י"ח, י'). אצל התרגום של „והוא אחריו”. בלשון „ואיסתכלו אחורי משה” מלת „אחורי” תואר, והכוונה שהיו נמצאים בשעת ההבטם נגד אחורו של משה, כמו שנאמר „והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהלו והביטו אחרי משה, שהיו עומדים במקומם והסתכלו בדעתם על מדותיו וגודל קדושתו ואומרים אשרי ילוד אשה וכו', וזו הבטה לשבח, ולא שהביטו על אחורו של משה, על תמונת גופו, כמה הוא שמן כמה עבים שקוין, לפיכך לא תרגם „ואיסתכלו באחורי משה” בבי"ת, שהסתכלו בגופו ויהיה לגנאי.

(ט) ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבַר עם משה ת' ומתמלל עם משה. „וַדְבַר ה' אל משה פנים אל פנים” (לקטן פסוק י"א) ת' וממלל, ומסורח עליו (עי' פתשגן, וברלינר עמוד 44) נראה הטעם כי בפסוק הקודם לא נזכר כי השם הוא המדבר, ואילו תרג' „נחית עמודא דעננא וקאים בתרע משכנא וממלל עם משה” תהיה משמעותו שהענן היה מדבר, „ומתמלל” לשון נפעל, משמע שאמר שעמד עמוד הענן בפתח האהל או נהיה מדובר עם משה מפי הגבורה, כיוצא בו בפסוק „וישמע את הקול טַבְבַר אליו מעל הכפרת וגו' וידבר אליו” ת' „ושמע יח קלא דמתמלל עמיה וגו' ומתמלל עמיה”, לא יכול לתרגם „ית קלא דמתמלל”, כי

הקול איננו המדבר אלא המאמר המדובר, וזה משמעות לשון דמתמלל, וגם מצינו לשון, מתמלל" מפני הכבוד, "ואל ידבר עמנו אלקים" (שמו'. כ', ט"ו) 'ת' "ולא יתמלל עמנו מן קדם ה'", ואצל "ותקרא שם ה' הדובר אליה" (ברא'. ט"ו, י"ג) 'ת' "וצליאת בשמא דה' דמתמלל עימה", הטעם לפי שהיה מדובר אליה על יד מלאך, (עי' רש"י שם פסוק ט').

(טו) אם אין פניך הלכים, 'ת' אם לית שכינתך מהלכא בינא — בפסוק הקודם "פני ילכו", 'ת' "שכינתי תהך" ולא הוסיף "ביניכו", וכאן אומר "מהלכא בינא", נראה משום הקושיא איך אמר משה אם אין פניך הלכים וגו' אחר שהבטיח לו הקב"ה "פני ילכו", אלא מלשון פני ילכו אינו יוצא בברור שילך ביניהם, לפיכך לא הוסיף שם "ביניכו", לכן בקש משה אם אין פניך הולכים בינינו אל תעלנו מזה, כמו שהוא בפירושו בכתוב הסמוך: ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו.

(טז) ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, 'ת' ויתעבדן לנא פרישו לי ולעמך משני מכל עמא דעל אפי ארעא, "משני" כך הגירסא ברוב ספרים, נ"א "משני", "משנן". "ונפלינו" פירושו לדעת ואנקלוס הפרשה ע"י נפלאות, "ויתעבדן לנא פרישו", טעמו ויעשו לנו נפלאות לי ולעמך. "מכל העם אשר על פני האדמה", 'ת' משני מכל עמא, "הכוונה אשר אין כן לכל עם, או שמתל משני לשון רבים כמו "מסמקי" (לעיל כ"ח, ה') ומוסבת על "ולעמך" שיהיו משונים מכל עם, והיה צריך להוסיף לשון "משני" כי בלא זה תהיה משמעות "מכל העם" יותר מכל העם, וכוונה האמתית היא שהקב"ה לא יעשה נפלאות כלל לאומות עכו"ם. הנוסחא "משנן" לשון נקבות רבות, שיכול להסב רק על מלת "פרישו" משמעותו שהנסים שנעשים לנו יהיו משונים מן הנסים שיעשו לאומות וזאת נגד הכוונה כמו שפירשתי.

(כב) ושכותי כפי עליך עד עברי, 'ת' ואגין במימרי עלך עד דאיעיבר. "כני הוא לדרך כבוד של מעלה שאינו צריך לסוכך עליו בכף ממש" (לשון רש"י).

(כג) והסידותי את כפי, 'ת' ואעדי ית דברת יקרי. מפני כבודו של משה לא תרגם "והסידותי את כפי" בלשון גנון, כיון שאינו רוצה לומר שיסיר הקב"ה שמירתו ממשה, לפיכך אומר הסיבה תחת הפעולה הנאמרת, כדרך שהראתי בהרבה מקומות, ממה שנאמר "והשכותי את כפי עד עברי" ידענו שהסרת הכף תהיה בסובת הסרת המראה, וזה שתרגם "ואעדי ית דברת יקרי" טעמו "כשתסתלק הנהגת כבודי מנגד פניך ללכת משם ולהלך" (רש"י).

לד, (א) שני לחות אבנים כראשונים, 'ת' תרין לוחי אבניא כקדמאי. בת' המיוח' ליביע "אבנין". "אבניא" לשון ידוע, אולי מטעם לשון ידוע שיהיו ממין האבנים של לחות הראשונים (לחם ושמלה). ולענ"ד נראה שתרגם "אבניא" לפי שכל לוח היה מאבן אחת ואינו דומה לשון "מזבח אבנים" (לעיל כ', כ"ב). 'ת' "מדבח אבנין" שהיו בו אבנים הרבה.

(ו) ונקח לא ינקה 'ת' סלח לדתיבין לאוריתא ולדלא תיבין לא מוכי. לא תרג' בפשוטו, "וכאה לא יוכי" כפי הראשון של רש"י, אלא כדרשת חז"ל מנקה לשבים ולא ינקה לשאינן שבים, הוא לפי הכלל שביארתי כי דרכו תמיד להוסיף התנאי של תשובה אצל אוהרת פורענות, ומה שתרגם אצל השבים בלשון סליחה הטעם שעל ידי התשובה סר העון לגמרי, ולא יובא לדין אבל אצל שאינן שבים תרגם בלשון

שמות כי תשא לד

„לא מוכי“, שמורה שיביאם לדין ולא יזכה אותם, וכן בת' המיוח' לבי"ע „לא מוכי ה' יית חייביא ביום דינא רבא“.

(ט) ונתלתנו ת' ותחסיננא (סביוניטה וספרים מדויקים) וכן עיקר, נ"א, ותחסיננא אינו מדויק משפט לשון עתיד בכנוי בנו"ן נוספת.

(טז) קנא שמו, ת' קנא שמו (סביוניטה ופתשגן) וכן הוא לפי המסורת התרגום „קנא שמו“, קרא ותרגום. (עי' מ"ש לעיל ט"ג, ג'). נלע"ד שהניח מלת „שמו“, כמו שהיא בכתוב, ולא אמר בלשון ארמית „שמה“ שאין בכחו להמליץ כוונת הנסחרות שבה, וכן „אהיה אשר אהיה“ וברכת כהנים וכיוצא בזה הניח כלשון הבחוב מזה הטעם.

(טז) וזנו בנותיו — והזנו את בניך, ת, ויטעין בשניהם, (סביוניטה וקצת ספרים מדויקים) ברוב ספרים וזנו מתורגם ויטעין. וכן נכון לפי פשוטו.

(יח) תאכל מצות אשר צויתך ת' דפקידתך (סביוניטה, בולוניא וכל כ"י במינכן). ברוב ספרים „כמא דפקידתך“ וזה תרגום של „כאשר צויתך“. (עי' מ"ש שמו, י"ד, י"ג).

(כב) תקופת השנה, ת מיפקה דשחא (סביוניטה, פתשגן ובולוניא) ברוב ספרים כמיפקא דשחא, והבי"ת שלא לצורך שכן דרכו להשיט בו"ת השמוש כשנשמטה בכתוב, כגון „שבי אלמנא בית אביך — — — וחשב בית אביה“ (ברא' ל"ה, י"א) וכן רבים.

(כה) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח, ת' ולא יביתון לצפרא תרבי נכסת חגא דפסחא. (כך הגירסה בסביוני, פתשגן (שהובא בפ' משפטים) ודפוס פראג ישן וכ"י מינכן 1. 2.), ברוב ספרים „ולא יביתון לצפרא בר מטדבחא“ וגו' כמו שנוסף לעיל בפ' משפטים (כ"ו, י"ח), לענ"ד אין צורך לחזור ולשנותו כיון שכבר אמר הלכה זו, וכן מצינו בהלכות שסומך על הראשון, וכן „בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית“ (לעיל י"ב, מ"ז) ת' „בבית“ „בחבורא“ „הבית“ ת' „ביתא“ אע"פ שמשמעותו ג"כ חבורא, וכן „גרש כרמל“ (ויק'. ב', י"ד) ת' „פירוכן רכיכין“, ואצל „מגרשה“ (שם פסוק ט"ו, ת' „מפירוכה“ לבד בלא „רכיכין“ עי' מ"ש שם) כיוצא בזה „גאל הדם“ הוא ימית את הרצח בפגעו בו“ (במד'. ל"ה, י"ט) ת' „כד אחייב ליה מן דינא“ ובפסוק כ"א שם תרג' „בפגעו בו“ — „כד אחייב ליה“ בלא תוספות „מן דינא“ (סביוניטה, בולוניא, אנוורשה וכ"י מינכן 148 ועוד) אבל מלות „כד אחייב ליה“ צריך להוסיף לפי שנאמר בו „אם בשנאה יהדפנו“ — „או באבה הכהו“, לומר שגם בזה אין גאל הדם רשאי להרגו קודם שנתייב כמו בראשון שכבר אמר בו „מן דינא“.

(כח) עשרת הדברים, ת' עשרה פיתגמין. „עשרת“ לשון סמיכות ת' „עשרה“ בנפרד, כי כן דרך לשון אונקלוס ויונתן על נביאים, שאין נוהג לשון סמיכות בשמות המספר לזכרים מן „שלשה“ עד „עשרה“, בעברי: „שלשת“, „ארבעת“, „עשרת“, בהרגום: „תלחה“, „ארבעה“, „עשרה“, ורק בזה מתחלפים, פעם בסוף ה"א פעם אל"ף ומה שנמצא בספרים באלו כנסמך אינו מדויק. כנגדם שמות המספר לזכרים, מן „שלשה“ עשר עד תשעה עשר, אשר בעברי כמעט כלם בנפרד, הם בארמית תמיד בלשון נסמך, ארבעתעשרא, חמישת — שיפת — שבעת — המנת — תשעת עשרא או עשרה בדפוס סביוניטה ובתרג' יונתן על נביאים בפרט בכ"י רייכלין שנעתק

מהפרופ' De Lagard שמדויק ביותר לא מצאתי אף אחד מהם שיוצא מן הכלל.

(כט) כי קרן עור פניו, ת' ארי סגי זוי יקרא דאפוהי. "קרן" ת', "סגי", התרבה והצמיח. "עור פניו" ת' זוי יקרא דאפוהי, וכן בפסוק, "ולא נס לחה" (דבר'. ל"ד, ז') ת', "ולא שנא זוי יקרא דפוהי", מזה ראייה נגד קצת מפרשים האומרים שהחליף מלת "עור" באור, אל"ף תחת עי"ן, אלא ת' לשון "עור פניו" ומלת "לחה" בשוה לפי הענין. לשון "זוי" ענינו הוד, "ונתת מהודך עליו" (במד'. כ"ו, כ) ת' "טויוך", ומעם "סגי זוי יקרא דאפוהי", שנתרבה הוד כבוד פניו, ולא דוקא שיצאו קרני אור מן פניו, כתמונת צורת קדושיהם, שאילו היה אונקלוס רוצה לפרש כזה היה מתרגם בלשון "זיהודר יקרא" (כמו דבר'. ל"ג, ב).

ויקהל.

לה, (כא) כל איש אשר נשאו לבו וכל איש אשר ידבנו רוחו, ת' כל גבר דאיתרעי ליביה וכל דאשלימת רוחיה עימיה. ב"ם נתה"ש תמה על שתרג' כאילו כתוב כל איש אשר נדבה לבו ואשר מלאו רוחו אוהו, וכותב "לא ידעחו כוונתו". לע"ד הטעם שלשון "נשאו לבו" שוה בהוראתו ללשון "ידבנו לבו", כמו נדיב, נשיא, שטעם שניהם גדולה והתרוממות במעלה, וכן "ואשר נשא לבן אותנה" (לקמן פסוק כ"ו) ת' "דאיתרעי ליביהו עימהו" וכן "כל אשר נשאו לבו" (כ"ו, ב) ת' "כל דאיתרעו ליביה", ומפני יופי הלשון הרחיק הכפל כדרכו ותרג' "אשר ידבנו רוחו" בלשון "דאשלימת" וק"ל. מלת "אותו" תרג' "עימיה", (סביוניטה וכ"י מינכן N. 1) וכן עיקר, אצל לשון "אשלימת רוחיה" צ"ל אחריו מלת "עימיה", כמו "ואמלא אותו רוח אלקים" (לעיל ל"א, ג') ת' "ואשלימת עימיה", מלא אוהם חכמת לב" (שם ל"ה, ל"ח) ת' "אשלים עמהו" וכן בכלם. ברוב ספרים "דאשלימת רוחיה יתה" אינו מדויק.

(כב) ויבאו האנשים על הנשים ת' ומיתן גבריא על נשיא. "ויבאו", ת' "ומיתן"

כמו "והביאו", לשון נקיא ולפי הענין כי תכלית ביאתם היתה להביא. "על הנשים" פירושו לדעת אונקלוס כמו "ויקח את מחלת וכו' — — על נשיו לו לאשה", כלומר נוספת על הנשים שהיו לו מקודם, וכן כאן הכוונה שהביאו האנשים נוסף על מה שהביאו הנשים, שהן באות ראשונה וסמוכים אליהן האנשים. ונראה שגם רש"י ז"ל כיוון לזה בפירושו: "עם האנשים וסמוכים אליהן" עכ"ל, והרמב"ן פירש ג"כ "כי טעם על הנשים שהן היו שם בראשונה והאנשים נטפלו להן, וכן מוכח מלשון הכתוב, רישא דקרא: "ויבאו האנשים על הנשים" הוא מאמר בפני עצמו ומפורש בסיפא: כל נדיב לב הביאו חח ונוס וטבעת וכמו כל כלי זהב", הכל תכשיטי נשים, שהוא הרוב ועיקר, ואחר כך נאמר "וכל איש אשר הניף תנופת זהב לד" (עי' רמב"ן). וההערה שנוספה כאן ברש"י "שכוונת החרגום שהביאו חח ונוס בעודן על הנשים", אשר גם ב"ם נתה"ש נמשך אחריה, אינה נכונה כלל, כי הבאה כזו אינו לייחס להאנשים, ועוד שאין דרך צניעות שתביאנה הנשים כמו בעודו על אתו מקום (עי' רש"י).

(כד) כל מרים תרומה כסף ונחשת הביא את תרומת ה' ת' כל דארים ארמות

שמות ויקהל לה לו

כסף ונחש איתאו ית אפרשותא דה'. „דארים ארמות“ הוא תרגום של „אשר הנף תנופת“ (לעיל פסוק כ"ב) „ושלא תרגם „דאפריש אפרשות“ ככל לשון תרומה אצל מלאכת המשכן וכמו „תרימו תרומה“ (במד. ט"ו, י"ט) ת' „תפרשון אפרשותא“ נראה הטעם שלא ישלש לשון הפרשה בכתוב אחד. „תרומת כסף ונחשת“ ת' „כסף ונחש“ בלשון נפרד, ולעיל „תנופת והב“ (פסוק כ"ב) ת' „ארמות דהבא“ במפריט, הטעם כי שם מלות „וכל איש אשר הנף תנופת דהב לה“ „מאמר בפני עצמו, ובו מלה „והב“ עקר, אולם כאן בא הכתוב לספר ענין ההבאה, ומלת „הביאו“ עקר המאמר והיא נכפלת בפסוק, ומלות „כסף ונחשת“ טפל, לפיכך תרגם אותן בנפרד. וכן לעיל פסוק ח' „ובשמים לשמן המשחה“, ת' „ובוסמיא למשה רבותא“ שהיא עיקר בלשון ידוע ומלות „לשמן המשחה“ שם צורך הבשמים ת' „למשה רבותא“ בלא לשון ידוע, אבל „ואת שמן המשחה“ (פסוק טו) ת' „וית מחא דרבותא“ בלשון מפריט לפי שהוא עקר המאמר, וכן „סלת יהיה קרבנו“ (ויק. ב', א') ת' „סולתא“, כנגדו „סלת בשמן תעשה“ (שם פ' ו') ת' „סולת במשה“ (סביניטה) לפי שעיקר — הכוונה שתעשה בשמן.

(כו) טוו את העינים ת' עוֹלָן ית מעוויא, „טוו“ תרג' כאן עולן בינוני ובפסוק הקודם „עוֹלָא“ לשון עבר, נראה שרומזו לדרשת חז"ל בכתוב הזה מלשון „אשר נשא לבן אותנה בחכמה“ (שבת צ"ט, א). „שטוף בעינים וטוו מן העינים“ פרש"י: „נשא לבן: יתירות חכמה משמע“, וטעם עוֹלָן שהן יודעות לטוות מעל גבי העינים, (עי' רש"י).

לו (ו) והמלאכה היתה דים: ת' הות מיסת. טעמו היתה די, בלא כנוי, כיון שאינו מבואר למי היתה די, והמ"ם נוספת כמו „בהררם שעיר“ (ברא'. י"ד, ו') ת' „בטוריא דשעיר“, „העודם חיים“ (לעיל ד', י"ח), ת' „העד כען קימין“ (עי' ט"ש שם), „הלא יגנבו דים“ (עובד. א', ה'), ת' „עד דגנבו מיסחהון“, כיון שמוכח למי מוסב הכנוי של מלת „דים“.

(שם) והותר ת' וַיִּתְּרָה, בת' המיוח' ליב"ע „וברם שיירו“, אבל אונקלוס מפריש בלשון „יתר“ שני ענינים, אם הכוונה מה שנותר ממנו אחר שכלה רובו או מקצתו ת' בלשון „שאר“, כמו „אשר הותר הברד ולא נותר ירק“ (לעיל י', ט'), ת' „דאשאר“ — „ולא אשתאר“, „ויותרו אנשים ממנו“ (לעיל ט"ו, כ'), ת' „ואשאריו“ וכן רבים, אולם כשהכוונה שאיזה דבר שהוא עדיין בשלמות בנמצא, יש לו יתרון מזולתו או שהוא יותר מן הצורך ת' בלשון „יתר“, וכן כאן „והותר“ טעמו לא לבד שמה שהביאו היה די אלא אף היה יותר ממה שהוא צריך למלאכה לעשות אותה, וכן „אל תותר“ (ברא'. מ"ט, ד'), ת' „חולק יתיר לא תיסב“, הכוונה שיחלק עם אחיו אבל לא יהי לו יתרון הבכורה, כיוצא בו „והותרך ה' לטובה“ (וכו' דברים כ"ח, י"א), ת' „ויתרניך“ הטעם שיתן לך יתרון בכל טוב במדה גדושה.

(לח) וַצַּפָּה ראשיהם וחשקיהם והב, וַתִּפֵּי רישיהון וכבושיהון דהבא, וכן לקמן ל"ח, כ"ח. (סביניטה ורוב ספר' קדמונים וכן בתרג' המיוח' ליב"ע) בקצת ספרים וַחֲפָא. „ואת הקרשים צָפָה והב“ (פסוק ל"ד), ת' „חֲפָא דהבא“ פעל עבר כפשוטו, אבל כאן לא תרגם לשון וַצַּפָּה פעל עבר כי יהיה הטעם שצפה ראשיהם וחשקיהם, והחשוקים היו של כסף ולא מצופים, ונראה לע"ד שלפי התרגום מלה

וְצַפָּה שֵׁם בַּמִּשְׁקֶל, „מִטָּה” והוא בנסמך כמו „מעונה אלקי קדם” (דבר’ ל”ג, כ”ג), שחרג’ „מְדוֹר אֶלְקָא דַּמְלַקְדָּמִין”. השם בלשון ידוע תַּפְּיָא, (עי’ אוצ’ השרש’ להח’ דר’ לעווין). ובנסמך תַּפְּי, והכוונה וְצַפָּת רֵאשִׁיהֶם וְחִשְׁקֵיהֶם וְהִבּוּ.

לח (ח) במראות הצבאות אשר צבאו פתח אוהל מועד, ת’ במְחֻנֵּית נשיא דְאֶתִּין לצלאה בתרע משכן זמנא. הגאון ב”ס נתל”ג נ”י בונה וסיתר עי”ש, ובעל שמלה לגר אומר שמלת „דְאֶתִּין” תרגום של „הצבאות” לפי שלא אמר „דאתו”.

לע”ד מלת „נשיא” ודאי תרגום של „הצבאות” שטעמה הנשים הצובאות, וכן מפורש בכתוב (ש”א. ב’, כ”ב), „הנשים הצבאות פתח אוהל מועד”, ות”י מלה במלה כלשון אונקלוס כאן, ומלות „אשר צבאו” נראות לכאורה כיתירות, אמנם הכתוב מפרש מי הן הצבאות, הן הנשים אשר צבאו אחר שהוקם המשכן פתח אוהל מואד, כי אי אפשר שיהי מוסב על שלעבר טרם שהוקם, הרמב”ן פירש „אולי יאמר שהביאו הנשים הנדבה היא אל אוהל משה שקראו אוהל משה עכ”ל, אבל לא כן דעת אונקלוס לפי שלא תרג’ „משכן בית אולפנא” כדלעיל (ל”ג, ז’), לפיכך ת’ „אשר צבאו”, דְאֶתִּין לצלאה” לשון בינוני כלומר אשר באות עכשו,

הכוונה הנשים הבאות לטהר מטמאתן, כמו שטפורש בתרג’ המיוח’ ליב”ע באריכות: „בן אספקלירי נחשא נשיא צניעותא ובעידן דאתין לצלאה בתרע משכן זמנא והאן קיימין על קרבן אדמותהון ומשבתן ומודן ותייבין לגובריהון וילידן בנין צדיקין בומן דמידיכן מן סואבות דימהון”. לפי הנדראה הת’ יב”ע משובש ומסורס, בפרט מלות האחרונות „בדמן דמידיכן מן סואבות דימהון” יתירות ואינן במקומן, ולע”ד שייכות בסוף התרגום ירושלמי: „בחזית נשיא צניעותא דהוון צניען בתרע משכן זימנא” (בומן דמידיכן מן סואבות דימהון) ועיקר הכוונה, שבמצרים היו בנות ישראל אחר שנטהרו מטמאתן צריכות להתכשט בתכשיטין ולראות בהמראות אם הן מתקנות יפה, כדי לעורר תאות בעליהן שהיו יגיעים בעבודת פרך, וזאת היתה לטובת האומה כדי שיפדו וירבו, וכשנאלו שהאנשים היו בני חורין וטובי לב ושמחים, לא היו הנשים עוד מוכרחות להתכשט כל כך, והביאו המראות לנדבה, ונהגות בצניעות, והן המטהרות שמביאות עכשן קרבניהן לפתח אוהל מועד ומתפללות שיהיו להן בנים צדיקים מהוגנים. (עי’ רש”י ורמב”ן).

למ (א) ויעשו את בגדי הקדש אשר לאהרן ת’ לְאֶהֱרֹן בְּהֵנָא (סבינויטה) והוא נראה מעות, וצ”ל לְאֶהֱרֹן כמו בכל הספרים, והמעות נחווה משגרת הלשון מדלעיל ל”ה, י”ט. ולקמן פסוק מ”א ואין לומר שבא לרמוז שהבגדים אינן שלו, כי לוה היה די שיאמר לאהרן בלא דל”ה, ולא להוסיף עוד מלת בְּהֵנָא שהיא יתירה לגמרי, ואין דרכו להוסיף תיבה בלא צורך גדול.

(ד) וישם אותם, ה’ ושויו יתהין, לשון נקבה (סבינויטה) שמוסב על האבנים. בכל שאר ספרים הנוסחא ושויו יתהון ל”ז אינו מדויק.

(כה) ויתנו את הפעמנים בחוך הרמונים על שולי המעיל סביב בתוך הרמונים, ת’ ויהבו יח זניא כגו רימוניא על שיפולי מעילא סחור סחור כגו רימוניא. „ופעמני זהב בתוכם” (לעיל כ”ח, ל”ג). ת’ „ביניהון” ולא כדעת הרמב”ן, שפעמונים טמונים ברמונים (עי’ מ”ש שם), וכן כאן לשון „כגו רימוניא” משמעוהו בין הרמונים, כמו „בחוך הבאים” (ברא’. מ”ב, ה’), ת’ „כגו עליא”, ומטה אהרן

שמות ויקהל למ

בתוך מכותם" (במד'. י"ו, כ"א.), ת' "בגו חושריהון", "וכנוני ימא יסגון בגו בני אינשא" (ברא'. ט"ה, ט"ו.), ומאחר שכבר ברר הענין בצווי לא חש לתרגם, ביני רימוניא, אלא הניח תרגום של "בתוך" כעיקר תרגומו "בגו", וגם מלשון התרגום משמע שנתנו הפעמונים בין הרמונים, כי אלו היתה דעת אונקלוס בתוך הרמונים ממש היה אומר, בגו רימוניא דעל שיפולי מעילא, כמו "ואת היתרת על הכבד על הכליות יסירנה" (ויק'. ג', י'), ת' "וית חצרא דעל כבדא" וגו'. ובוה תתישב קושיה סתירה הגדולה של הח' רי' ייטלש ז"ל שהובאה בהקדמת ספרו מבוא הלשון.

ויקרא

א, (א) יש כאן מסורת: סימן ספרא דויקרא דירבון. ספרא דידבר דרבא (ברלינר מסורה קמנה עמוד 85) לדעת הרב הח' שד"ל ז"ל כוונתה שבפסוק „הכהן אשר ימשה אותו“ (ויק' ט"ז, ל"ב) תרג' דירבון, ובפסוק „אשר משה אותו“ (במד' ל"ה, כ"ד) ת' דרבא. אולם אינו אומר על מה השערות הטבעה, רק מודה ואומר כי בדפוס סביוניטה הנוסח בראשון דִּירְבִּי ובשני דִּרְבִּי. וכן הוא ברוב ספרים, ואין למצא שום טעם להשערותיו. יען לא נמצאת במסורה זו מלה מפורשת שעליה תהי מוסבת ונשללה ההשערה שמוסבת על מלה מיוחדת, אבל זה ברור מלשון המסורה ומתמונתה שהיא מודיעה לנו הכלל שהפעל „משה“ מתורגם במקומות ידועים בספר ויקרא דִּירְבִּון בלשון עתיד, הטעם לפי שמוסב על צווים לענין משיחת אהרן ובניו והמשכן וכל כליו, שעדיין היא עתידה להעשות, ובספר במדבר שבו מדובר ממה שכבר נעשה, הפעל „משה“ מתורגם בלשון עבר, (עי' שמו' כ"ה, כ"ט) ועתה נמצא בנקל המקומות האלה. הוברר אצלנו שמסורת התרגום אין לה עסק במקומות שהלשון אינו משונה מלשון הכתוב ולא במלה שתרגומה שזה בכל המקומות ואינה מתורגמת לפעמים. בלשון אחר: המקומות שהפעל „משה“ מתורגם בשניו הם: בספר ויקרא „ביום הַקֹּזֶשׁת אֹתוֹ“ (ו', י"ג), „ביום מְשַׁחֻ אוֹתָם“ (ו', ל"ו) בשניהם תרגם דִּירְבִּון לִשׁוֹן עֵתִיד, כנגדם בספר במדבר „ביום המִשַׁח אֹתוֹ“ (ו', י' — וו', פ"ד), „אחרי המִשַׁח אֹתוֹ“ (שם פסוק פ"ח) בכל אלה תרג' דִּירְבִּי לִשׁוֹן עֵבֶר. ואין ספק שתיבת „דרבא“ במסורה היא טעות סופר וצריך להיות דרביו שהיה כתוב כן מעקרא ותחת יו, נכתב, א. ואין לומר שמוסב על „אשר משה אותו“ (במד' ל"ה, כ"ה) כדעת שד"ל ז"ל כי אין בו שני כלל ואינו מקום למסורה, ועוד שלא מצאתי בשום ספר דרבא רק דרבי. הטעם שתרגם באלו המקומות דִּירְבִּון דִּירְבִּי בלשון רבים, לפי שמוסבים על המשיחה בימי המלואים והחנוך, ומשיחה זו לא נעשה בשמן המשחה ע"י משה לבדו, אלא גם על ידי כל עדת ישראל שכלם סייעו בה בקרבנותם שהביאו שבהם התחנכו לכהונה, שהיו מקטירים האטורים וזוכים במתנות, כמו שנאמר „כי את חזי התנופה ואת שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל ואתן אותם לאהרן הכהן ולבניו לחק עולם מאת בני ישראל. ואת משחת אהרן ומשחת בניו מאשי ה" וגו' (לקמן ו', ל"ד, ול"ה), וזה ששינונו בת"כ „ר' יהודה אומר יכול יהיו אהרן ובניו צריכים לשמן המשחה ת"ל ואת משחת אהרן ובניו“ (עי' באור נתח"ט שם). ועוד נאמר בת"כ מאשי ה' מלמד שאף האשים סייעו. אבל „אשר ימְשַׁח אותו“ (ויק' ט"ז, ל"ב) ת' „דִּירְבִּי יִתִּיחַ“, לִשׁוֹן עֵתִיד ויחיד בלא שני ולא „דִּירְבִּון“ כדעת הרב שד"ל ז"ל לִשׁוֹן רִבִּים, לפי שמוסב על כהנים גדולים לדורות שמשחתם אינה ע"י כל ישראל, אלא ע"י כהן המיועד לכך או הנשיא, ולדעת המבאר בנתח"ט ע"י נביא.

(טו) והסיר את מראתו בנוצתה, ת' ויעדי ית ופקיה באוכליה. בת"כ שנינו:

„והסיר את מראתו בנוצתה זה הופק, יכול יעקב בסכין ויטלנו ת"ל בנוצתה יטלנו עם הנוצה, אבא יוסי בן חנן אומר נוטל את הקרקבן עמו, וכן בגמרא (זבחים ס"ה, א') „ה"ר והסיר את מראתו בנוצתה" וכו'. מלשון התרגום „ופקיה באוכליה" אין נכר לכאורה אינו מלה תרגום של „מראתו" ואינו של בנוצתה, ואם התרגם כסדר המלות „בנוצתה" תרגומו „באוכליה" שהוראתו רעי ופרש, ולא כפשוטו, ועוד צ"ע שענין הסרת הנוצה לא נתפרש כלל. רש"י פירש: „מראתו, מקום הרעי זה הופק, בנוצתה. עם בני מעיה, ונוצה לשון דבר המאוס, כמו כי נצו גם נעו, וזהו שתרגם אונקלוס באוכליה וזהו מדרשו של אבא יוסי בן חנן שאמר נוטל את הקרקבן עמו" עכ"ל. והרמב"ן ז"ל טען ואמר: „ואיננו נכון שאין נוצה בשום מקום אלא נוצה ממש, ולא ימצא כדברי הרב, ומדרשו של אבא יוסי שצריך לטול אף הקרקבן עמה מפני שהופק והושט עם הקרקבן כלי מאכל בכלל מראתו ולא חלק אבא יוסי כלל למה שאמר ותנא קמא יטלנו עם הנוצה שהרי שנינו במשנה במסכת זבחים (ס"ד, א') בא לו לגוף והסיר את המכאה ואת הנוצה ואת בני המעים היוצאים עמה והשליכם לבית הדשן ומשנה זו משנת אבא יוסי וקתני נוצה, עכ"ל. וכן פסק הרמב"ם הל' מעה"ק הל' כ"א. (ועי' עוד בפירוש על ספרא של הרב הגאון מלבי"ם ז"ל פרק ח'. מש' ט'. סימן פ"ח) ועוד כתב הרמב"ן: „דעת אונקלוס שדעת חכמים שאינו מסיר רק הופק בנוצתו עם האוכל הכנוס בו שהוא המוראה ולפי שהכהן תופס בופק ומסיר בו את המוראה אמר ית ופקיה באוכליה כאלו הוא אוכליה בופקיה, כי אוכליה תרגם מראתו ופקיה תרגם נוצתה" עכ"ל, והנה לדעתו תרגם שלא כסדר המלות שכן מצינו לפעמים, אולם במקום ששנה הסדר יש למצא הטעם, וכאן מדוע יאמר „ית ופקיה באוכליה" כאלו הוא „אוכליה בופקיה" נגד הסדר, הלא מוטב שיאמר כסדר „אוכליה בופקיה", ועוד דרך אונקלוס לתרגם לפי ההלכה, והוא שצריך לטול גם את בני המעים היוצאים עמה. כבר בארתי בכמה מקומות שדרך אונקלוס לבחור בלשון שדומה לתבנית הכתוב ולעיניו באופן שיובן מהתרגום מה שמוכן מהכתוב ושהוא להדרש כמוהו לכמה צדדים ושיסבול רובו או כלו ממה שדרשו רבותינו ז"ל על הכתוב עצמו, וזו גם תכונת התרגום שלפנינו, לפיכך כל היגיעות לפרש לאיזו דעה מהתנאים התרגום נוטה הן אך לריק. ורק במקום שפקרו המינים, צדוקים, וביסותים כחשו בהם ובחרו להם פירושים העולים על רוחם (נתינה לגר הקדמה כוללת), או שההעתיקה לפי המלות תהי סותרת לדרכת חז"ל ולהלכה, ובמקומות שהמון עם יכולים למעות אם שומעים הדברים ככתבם ולבא לידי מכשול, או הוא מוסיף או מברר בשנוי לשון קצת ובקצור נמרץ הענין לפי הכוונה האמיתית כיאות לתכליתו לענ"ד יש לפרש התרגום בלא שנוי הסדר ושיסבול כל הדעות. לשון „ית ופקיה" הוא תרגם של מלות „מראתו בנוצתה" כדברי חז"ל בספרא ובגמרא „מראתו בנוצתה זה הופק", ומה שמוסיף „באוכליה" יכול להיות משמעותו המוראה שבזפק לבד כדעת התנא קמא, וגם כדעת אבא יוסי בן חנן שנוטל את הקרקבן עמו ותהיה משמעות מלת „באוכליה" בבני המעים היוצאים עמה, שגם הם מלאים פרש, כמו ששנינו במשנה וכהלכה. ומה שאינו מוכיר בפירוש הנוצה אינו סותר ההלכה, כי כל חלק הגוף של יונים שאצל הצואר, כלומר הנוצה והעור והקרב שבו המאכל נקרא זפק (כמו בל"א (Der Kropf der Taube) וגם הקרב שבמקום הזה נקרא כן אף בלא העור והנוצה. כיוצא בו מלת „מעא" משמעותו הגחון, על גחנך הלך" (ברא'. י"ג, י"ד) ת' „על מעך תיזיל", והוא הבטן כלו עם הבני מעים, ובפסוק „וישפוך מעיו ארצה" (ש"ב. כ', י') ת"י „ושפך מעוהי לארעא" והם הבני מעים לבד. ויש הרבה שמות כזה בארמית, והנה גם אין להכריע אם לדעתו מלת „בנוצתה" משמעותה נוצה ממש או דבר המאוס כפרש"י.

(שם) אל מקום הדשן, ת' באתר דְּמִקְדֵּיִן קיטמא (סביוניטה וקצת ספרים, וברובם „לאחר דמוקדין קיטמא“, נ"א דְּמִקְרֵיִן. ועוד י"נ „לאחר דמושדין קיטמא“, (ליסבונא ואניורשא). הרב הח' שד"ל ז"ל (באוג"ר עמוד 55 הערה 194) כותב בזה הלשון: לאחר דמושדין קיטמא, כלומר למקום ששופכים הדשן, ואע"פ שאין זה המקום הנקרא שפך הדשן, כי הוא מחוץ למחנה, הוא דבר הלמד מענינו, כי כאן כחוב אצל המזבח, ולא הוצרך המתרגם ע"ה להבדיל בלשונו בין זה לזה, וגרסה זו בעיני מתוקנת ישרה ואמיתית בלא פקפוק, וכמדומה אני כי כל אנשי לב יודו ויסיכמו כי גרסת הספרים דמוקדין, אשר בדין נתקשה בו החכם המפורסם ר' יהודה ייטלס, משובשת בלי ספק עכ"ל. (עי' עוד ההקדמה לאוג"ר עמוד XIV, XV) גם הרב הג' ב"ם נתינה לגר ש' והח' בערקאוויץ ז"ל הלכו אחר האוג"ר. מקום הדשן הוא מקום דישון מובח החיצון ודישון מובח הפנימי ודישון המנורה (עי' במשנה תמיד כ"ח, ב') והוא סמוך למזבח. ויש הבדל בין לשון „אל שפך הדשן“ (לקמן ד', י"ב) כי דשן מובח לא היו שופכים אלא מניחין אותו בנחת שלא יפור כמו שכתוב בספרא צו פ', ב'. מ', ד'. ופסחים דף כ"ו, א' וכו', ב'. והמורה ל"ד, א'. „ושמו בנחת ושמו שלא יפור ושמו כלו“, ולא יצדק לומר „דמושדין“ שענינו שפיכה בלא השגחה, (עי' התורה והמצוה להרב הגאון מלבי"ם ז"ל ספרא ויקרא פ', ה'. מ'. ה. סימן רל"א), ושפך הדשן הוא המקום שבחוץ למחנה ובו היה הדשן נשפך. והנה ברור שהגרסה „דמושדין“ אינה נכונה לפי שסותרת ההלכה, וגרסה „דמוקדין קיטמא“ יש לפרש על נכון בלא דוחק. מלת קיטמא הוראתה מה שנקרא בעברי דשן וגם מה שנקרא אפר, ההבדל שביניהם הורה לנו בצדק הרב הגאון מלבי"ם ז"ל (התורה והמצוה, ספרא צו פ', ב'. מ', ד'. סימן י"א), שהשם דשן מורה על לחלוותית השומן שבבשר ובחלב והוא משמש עם הפעל דשן על מציאות השומן והפוכו העדר השומן, דבר שמן שהסירו ממנו את הדשן, ודשן המזבח הם החלקים שהוסר מהם הלחלוותית ע"י האש, והשם אפר כולל כל הנשרף גם דבר בלתי דשן ושמן, וכשכא שם אפר על דבר דשן שנשרף, מובדל משם דשן במה שדשן מורה על האברים והחלבים ששלטו בהם האש להתיך הלהלוותית הגם שלא הודקו לאבק רק הוקשו כעץ אבל בשם אפר לא נקראו עד שנעשו כאבק, שכן כפרה דכתיב ואסף את אפר הפרה היה צריך לחובטה במקלות עד שתכתש וככרין אותה בכברות. והנה למי שסובר שטעם „קיטמא“ כאן אפר, לשון „דמוקדין קיטמא“ אין לו ענין, אולם באמת כאן טעמו הדשן שהורם מן המזבח והוא דשן מן האברים והחלבים שנשרפו עד שנעשו גחלים ולא עד שנעשו לאפר, כמו ששנינו במשנה תמיד דף כ"ח עמוד א') „נטל מחתת הכסף ועלה לראש המזבח ופנה את הגחלים הילך והילך חתה מן המאוכלות הפנימיות וירד הגיע לרצפה הפך את פניו לצפון הילך למזרחו של כבש כעשר אמות צבר את הגחלים על גבי הרצפה רחוק מן הכבש שלשה טפחים מקום שנותנין מראות העוף ודישון מובח הפנימי והמנורה“. והמפרש כותב: צבר את הגחלים על גבי הרצפה: צבר דכתיב ושמו ואמרינן ושמו שלא יפור“. לפי זה לשון „לאחר דמוקדין קיטמא“ כוונתו למקום שנותנים בו הדשן שהיה גחלים לוחשות, והוא גמר היקדה שנבלע בטקומו כדעת רש"י רוב המפרשים. ועל גרסת סביוניטה דְּמִקְדֵּיִן אמר לי ידידי החכם והמושלם כהר"ר שמחה אברהם לינדערמאנן שלדעתו היא עיקרית כי בלשון סורי שורש קדא, קדי ענינו אחיזה, אסיפה וצבירה, ולשון „באתר דמוקדין קיטמא“ כוונתו המקום שצוברין הדשן - או שהוא לשון הגמרא (ובחים צ"ח, א'. ומנחות פ"ג, א), „ואיכתוב רחמנא בחטאת משום דבשר אגב דשמן קדיר“ פרש"י „שנבלע ביותר“ וגרסת הערוך קדד, עי' ערך קדר שכתוב בו „עי' קד קמא“. לפי זה דְּמִקְדֵּיִן טעמו שמוניחים שם הדשן

שיהי נבלע במקומו. ועני"ד זה יותר נכון. הגרסה דמקרין הביא ב"ם פתשגן ולא עלה בידו לפרשו, ואין ספק אצלי שגרסה דמקדין מוקדמת ונתחלפה הדל"ת ברי"ש ע"י טעות סופר. (מקדין משורש קֶדַד, על משקל וַיִּקְלֹן מִיַּנֵּן (שמו'. י"ח, כ"ב) אפעיל משורש קָלַל).

(יו) ושמע אהו בכנפיו ת' ויפרק יתיה בכנפויה (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים „בגדפויה“ הגרסה „בכנפויה“ עיקר ומעמו בנוצתו כפרש"י „בכפיו, עם כנפיו אינו צריך למרוט כנפי נוצחו, בכנפיו. נוצה ממש (Pluma) וכן נדרש ויקרא רבא פ' ג'. לשון „כנפין“ מצינו בתרגום בהוראת נוצה לבדה, „גדול הכנפים אך האבר מלא הנוצה“ (יחו'. י"ג, ג'), ת"י „רב גפין אריך אברין חפי כנפין“, וכן „גדול הכנפים ורב הנוצה“ (שם פסוק ו'). ת"י „אריך אברין חפי כנפין“, ולשון „גדפויה“ לא נמצא בתרגום אלא בהוראת הכנף כלו, אבר הגוף, עצם ובשר עם הנוצה שעליו. כמו „ואשא אחכם על כנפי נשרים“ (שמו'. י"ט, ד'), ת' „כיד על גדפי נשרין“, „הכרובים פרשי כנפים“ (שם כ"ה, כ'. ול"ז, ט'), ת' „פריסין גדפיהון“, וכן רבים במקרא. לפיכך לא תרגם כאן „ויפרק יתיה בגדפויה“ שיכול להיות משמעותו שיאחו בכנפיו וישמעהו או שישמע במקום כנפיו כדעת הרמב"ן, אבל רבותינו לא דרשו כן, לשון הספרא: „בכנפיו להכשיר את העור“ ע"כ, הכוונה שאינה טעונה הפשט (נראה שדעת רבותינו שהתורה לא צותה כלל באיזה אופן תהי השמיעה שישמע בכל מקום שירצה, ומלת בכנפיו מיותרת, אלא טעמה שיניח הכנפים כמו שהן עם הנוצה, ואי אפשר שיניח הנוצה כשיפשיטנה) וזה שאמרו בכנפיו להכשיר העור. הערה: גם ביונתן בן עוזיאל בתרגם הנביאים לשון גרפא הוראחו כנף ממש, ולשון כנפא טעמו נוצה או קצה, כנפות כסותך בפסוק „כי הכרובים פורשים כנפים אל מקום הארון“ (מ"א. ח', ו'). ת' „פריסין גדפיהון“ כי הכוונה הכנפים ממש והאבר בכלל. אבל בפסוק הקודם, „ויבאו הכהנים את ארון ברית ה' וכו' אל תחת כנפי הכרובים“, ת' „לתחות כנפי כרוביא“. הטעם לפי שהארון היה באמת תחת הנוצה ולא תחת האבר, אורך הארון היה שחי אמות ומחצה, נמצא אמה ורביעית לכל צד, ומדת הכנף היתה חמש אמות, ולא הגיע הארון רק עד רביעית הכנף ולא הגיע עד מקום האברות, — ויש עוד שני כתובים בענין מעשה הכרובים, „וחמש אמות כנף הכרוב האחת וחמש אמות כנף כרוב השנית עשר אמות מקצות כנפיו ועד קצות כנפיו“ (מ"א. ו', כ"ד.), „ויתן את הכרובים בתוך הבית הפנימי ויפרשו את כנפי הכרובים וחגע כנף האחד בקיר וכנף הכרוב השני נגעת בקיר השני וכנפיהם אל תוך הבית נגעות כנף אל כנף“ (שם פסוק כ"ז), והקשו בגמרא (ב"ב. צ"ט, א'. מגילה י', ב'). חמש אמות כנף וכתוב עשר אמות מקצות כנפיו ועד קצות כנפיו גופיהם של כרובים היכן היה, ומשני מדת הכרובים אינה מן המנין, והנה לפי זה מה שנאמר וחמש אמות כנף הכרוב אין כוונתו מדת כנף ממש אלא המרחק מן אמצע גוף הכרובים עד קצה הכנף שהיא הנוצה, לפיכך תרגם יונתן בפסוקים האלו הכל בלשון כנפא ענין קצה או נוצה ולא בלשון „גרפא“ שטעמו כנף ממש, ולפי תרגומו לא קשיא מדי. וכן בנבואת ישעיה ויחזקאל תרגם אצל כנפי הכרובים תמיד בלשון גרפא או גפא, חוץ מפסוק „וקול כנפי הכרובים נשמע“ (יחו'. י', ה'). ת' „וקל כנפי כרוביא אשחמע“, לפי שהקול בא ע"י תנועת הניצות הגדולות, וכן בפסוק „וכל בשרם וגבהם וידיהם וכנפיהם מלאים עינים סביב“ (שם פסוק י"ב, ב', ת' „וכפיהון“ לומר שגם הנוצה היתה מלאה עינים, כיון שנאמר בחחלה „וכל בשרם“ הייתי אומר שרק במקום הבשר היו עינים. אבל צ"ע „ואשמע את קול כנפיהם“ (יחו'. א', כ"ד.), ת' „קל גפיהון“ ובתרגום על הכתובים אין הפרש בין הלשונות.

ב (א) סלת יהיה קרבנו, ת' סולֶתָא יהי קורבניה. בדפוס סביניטה יש לבד כאן (בפרשה זו) סולֶתָא לשון ידוע ובשאר מקומות (פסוק ד'. וה'. וו'). סלת בלא ידוע. גם יש מסורת על אלו שהם קרא ותרגום (ברלינר עמוד 58). וכן נכון לפי דקדוק הלשון (ולא כמו שהוא ברוב ספרים שבכלם סולֶתָא).

בפסוק א'. מלת סלת היא עיקר המאמר, כי הכוונה מי שנודר מנחה סחם מביא סלת ונקמצת כשהיא סלת בלא אפיה, רש"י. ועוד למדנו „סלת יהי קרבנו“: שלא יתנדב ויביא אלא סלת שהיא מן החטין (ספרא ויקרא פרק י', א'). ובשאר מנחות עיקר המאמר מה שמורה על אופן עשייתן ולא מלת סלת. מנחת מאפה תנור (פסוק ד'). שתהי „חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן“, מנחה על המחבת (פסוק ה'. ו'). הפתיתה, ומנחת מרחשת „סלת בשמן תעשה“ (פסוק ז') מלמד שהיא מעונה מתן שמן בכלי קודם לעשייתה (ספרא פרק י"ב, ו'). מה שאינו בשאר מנחות שנותן תחלה סלת בכלי ואח"כ השמן. (ועי' מ"ש בענין לשון ידוע בשם שהוא המאמר ואינו ידוע בטפל, שמו'. ל"ה, כ"ד).

(ח) והבאת את המנחה וכו' לה', ת' לקדם ה'. מסורת עליו: לד' דמתרג' לקדם ו' בפרשת ויקרא (עי' מ"ש שמו'. כ"ה, כ"ט).

(שם) והקריבה אל הכהן והגישה אל המזבח, ת' ויקריבנה לכהנא ויקריבנה למדבחא (סביניטה פתשגן ועוד ספ' מד') וכן עקר. נ"א — — לוח כהנא — — למדבחא, ובקצת ספרים „לוח“ בשניהם, וזו אינה נכונה, כי אצל מובח לא שייך „לוח“ שנהוג בכללו רק אצל בעלי חיים. הרב הר' שד"ל ז"ל (אוג'ר עמוד 55 הערה 196) כותב שהגרסה „לוח כהנא — — למדבחא“ עקר, כי כן בכל מקום אל הכהן לוח כהנא, עכ"ל. וזה לאו דוקא ואינו ראייה, כי רק אצל לשון ביאה או הבאה התרגום תמיד „לוח כהנא“, אבל בשאר לשונות התרגום „לכהנא“, כגון „אחרי הראתו אל הכהן“ (לקמן י"ג, ו'), ת' „לכהנא“, וכן „ונתנם אל הכהן“ (לקמן ט"ו, י"ד), ת' „ויתנינו לכהנא“, כלומר שיתנם לידו, ולא שייך בו לשון לוח שטעמו אצלו, וכן כאן „והקריבה אל הכהן“ הכוונה שיתננה ליד הכהן, והכהן יגישנה אל המזבח לפי שההגשה עבודה וצריכה כהן, והזר הקרב יומת, (וכן פ' הג' המבאר בנתח"ש: „לפי שכבר תקנה ונאפה בכלי שרת, ועכשו נתנה לכהן להעלותה לריח נחות, הרי ההבאה מצרכי הקרבן“, עכ"ל), והוא כמו „אשר יקריבו לכהן לו יהיה“ (במד'. ה', ט'), ת' „לכהנא“, וכן „הקריבוהו נא לפחתך“ (מלא'. א', ח'), ת' „לשילטונך“ הכל ענין נתינה ולא שייך בהם לשון „לוח“.

(יב) קרבן ראשית, תרג' קורבן קדמי. הרב הג' ב"ם נתינה לגר הקשה: „לא ידעתי למה לא ח' „רישיתא“ כמו שח' (שמו'. כ"ג, י"ט.), עכ"ל. לע"ד יש ליישב כי יש הפרש בהוראת מלת ראשית אם היא בנסמך או בנפרד. בנסמך ענינה הראשון ממין המדובר בו במקום או במעלה או בוטן, כגון „ראשית בכורי אדמתך“ (שמו'. כ"ג, י"ט), ת' „ריש ביכורי ארעך“, „ראשית צעירכם“ (לקמן כ"ג, י"י), ת' „ריש חצדכון“, וכן „כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם“ (במד'. י"ח, י"ב), ת' „רישיתו“, אבל „ראשית“ בנפרד טעמו רק הקדמה בבחינת הזמן ומתורגם תמיד בלשון „קדם“, כגון „בראשית ברא“, ת' „בקדמין“, „מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו“ (ישע'. מ"ו, י'). ח' „מחוי מן אוולא לסופא דמלקדמין לא איתעבידא“. לפי שמלות „מראשית“, ומקדם“ שוות בהוראתן תרג' „מראשית“, „מן אוולא“ מפני יפוי הלשון, ואין הפרש בטעמו. וכן „והטבחי מראשיתכם“ (יחו'. ל"ה, י"א), ת' בענין הקדמה בוטן וכן „וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו“ (איוב. מ"ב, י"ב).

„מן קדמותיה“, וכן כאן „קרבן ראשית“ הכוונה קרבן המוקדם בומן לפיכך תרג' „קרבן קדמי“ והוא תואר, כמו „ראשון הוא לכם לחדשי השנה“ (שמו' י"ב, ב'), ת' „קדמי הוא לכוון“, וכן „בעת הראשון“ (ישע' ח', כ"ג), ת' „כעידן קדמאי“, והכוונה שתי הלחם של עצרת שנקראים מנחה חדשה והם חמין, ובכורים שבאים מן תאנים שהם דבש ע' רש"י. ושתי הלחם קרויות קרבן ראשית שהיא ראשית לכל המנחות (ת"כ) ר"ל שלא יביא מנחה מן החדש קודם לשתי הלחם. (ע' פיר' התורה והמצוה להרב הגאון מלבי"ם ו"ל ויקרא סימן קל"ז).

(יד) גרש כרמל, ת' פירוכן רכיבן. מלות גרש, כרמל, הוראתן שוות, גרש ענינו גרגרים שבורים ע"י כתישה וטחינה וכן גם „כרמל“, ותרגומן שוה. „מגרשה“ (פסוק ט"ו), תרג' „מפירוכה“, (נ"א „מגרסה“ סביוניטה וחומשי רוו"ה, והיא היא) ולשון כרמל תרג' בשאר מקומות „פירוכן“, (לקמן כ"ג, י"ד — מ"ב, ד', מ"ב), וכאן שנה ותרג' „כרמל“ — רכיבן, לפי ההלכה שצריכות להיות רכות, כמו ששנינו (ספרא ויקרא פרשה י"ג, ח'), ולקמן „מגרשה“ ת' „מפירוכה“ לבד בלא הוספת „רכיבן“, לפי שכבר אמרו בראשון, וכן דרכו בהלכה (ע' מ"ש שמו' ל"ד, כ"ה).

ג (א) זבח שלמים, ת' נכסת קודשיא. כל שמות הקרבנות מתורגמים כלשון הכתוב, עֶלְתָּא, מְנַחְתָּא, הַטָּאָתָא, הוֹדְתָּא, חוץ משלמים. הטעם כי הוראת מלת שְׁלָמִים, היחיד שְׁלָם, (ע' באור נתה"ש) רחבה מאד, והמפרשים חלוקים בדעותיהם אם היא לשון שלום או שלימות או תשלומים, (רש"י, רמב"ן ורשב"ם), ובאמת פניה מאירות לכלנה ביחד. ויען כי לשון „שלם“ בארמית אין בכחו לכלול כל הוראות האלו, לא שין להרגם „נכסת שלמין“ שמשמעותו רק תמימים, לפיכך תרגם לפי תכונת הקרבן ומשפטו, „נכסת קודשין“ טעמו זבח הנשחט לשם קדשים לבד, לאפוקי קדשי קדשים וכל שאר הקרבנות שיש להם שם פרטי, והנה מצינו לשון „זבח“ לבד שכוונתו זבח קודש שתרגם „ניכסת קודשין“, כגון „כי זבח היום לעם בכמה“ (ש"א. ט', י"ב), וכן „כי זבח משפחה לנו בעיר“ (שם כ', כ"ט), ת' „ארי שירו ניכסת קודשיא“ וגו', כיוצא בו „ושְׁלָם מריאיכם“ (עמו' ה', כ"ג), ת' „וניכסת קודשיכון“, כאלו נאמר „ושלמיכם“, וגם מלת „שלמים“ לבד, ת' נכסת קודשיא, חוץ במעשה עגל „ויגישו שלמים“ (שמו' ל"ב, ו'), ת' „וקריבו נכסין“.

ד (ז) ואת כל דם הפר ישפך, ת' ישפוך (סביוניטה פתשגן ועוד) וכן בכל הפרשה (פסוק י"ח. כ"ה. ל'. ל"ד) ברוב ספרים „וישוד“. ומסרת ישפך קרא ותרגום. וכן בפסוק „ואת כל הדם תשפך“ (שמו' כ"ט, י"ב), ת' „תשפוך“, ובפסוק „ודם ובחין ישפך“ (דבר' י"ב, כ"ז), ת' „ישתפיך“, ושם כתב ב"ס פתשגן בזה הלשון: הטעם כי כל שפיכה שאינה לכוונת דבר אלא לזרוק כמי שזורק לאבוד לשון שדייה תרגום, אבל אותה שהיא לכוונת דבר מצוה כגון זה לא רצה לתרגם כלשון שדייה והניחו על לשון הקדש, עכ"ל. לענ"ד י"ל שהטעם לפי שלשון „שדי“ אצל דם, לא נמצא בארמית אלא רק בהוראת רציחה או קטילה.

(יג) אל שפך הדשן (ב' פעמים בפסוק), ת' לאתר בית מישד קיטמא. לשון „בית מישד“ לבד משמעותו מקום שפך, כמו „כי כלו משקה“ (ברא' י"ג, י'), ת' „ארי כוליה בית שקיא“ וכן „במבושיו“ (דבר' כ"ה, י"א), ת' „בבית בהתחיה“, ונראה לענ"ד שהוסיף מלת „לאחר“ לרמוז על דברי ר' אליעזר בר יעקב שהיה מקומו משופך (ספרא דבורא דחובא פרק ה', ט"ה. זכחים דף ק"ו, א'). פרש"י שהיה מקומו מדרון שהיו דשנו משתפך עכ"ל. ובמדרון עצמו אינו יכול לשרוף הפר אלא במקומו וסמוך לו. כיוצא בזה „ויצג את המקלות ברהמים בשקחות המים“ (ברא'.

ל"א, ל"ח) ת', ברטיא באחר בית שיקיא דמיא" הכוונה סמוך לו שהרהטים היו אצל שקתות המים. ועוד צדין לומר „באתר" ללמד שרק המקום מעכב ולא הדשן, שישורף שם אעפ"י שאין שם דשן. (ספרא שם משנה ו').

ה, (ג) לכל טמאתו אשר יטמא בה, ת' דיסתאב בה. יש בו מסורה (ברלינר עמוד 46) יטמא דמתרג' דיסתאב ו' באורי, לכל טמאתו (כאן). כל אשר בתוכו (ויק'. י"א, ל"ג). או איש (ויק'. כ"ב, ה). וחבירו (שם). ואיש אשר יטמא (במד'. י"ט, כ). ולא יטמא כל (ויק'. י"ד, ל"ו). הכוונה באלו ו' מקומות יטמא תרג' יסתאב ובשאר מקומות יהי מסאב. ב"ס פתשגן הביא מסורה זו לקמן י"א, ל"ג, וכתב „לא הבנתי החלוק", וגם הח' בערקאוויץ ו"ל (עי' הות יאיר) לא מצא פשר הדבר. רובא דרובא של לשון יטמא בא בהוראת צווי, שהדבר יהי טמא ואו תרגומו יהי מסאב, כגון ויק'. י"א, כ"ד. וכ"ו. וכ"ז. ועוד רבים, וכן לשון וטמא תרג' והוה מסאב, ויק'. י"א, כה. וכ"ח. ול"ב. ובכל שאר מקומות, חוץ מן ויק'. י"ג, מ"ה. רק בחמשה מקומות מלת יטמא אין לה הוראת צווי אלא עתיד, וגם תרגומה לשון עתיד יסתאב, ואלה הם המסומנים במסורה: לכל טמאתו אשר יטמא בה (ויק'. ה', ג). אשר יטמא לו (ויק'. כ"ב, ה, פעמים בפסוק). ואיש איש אשר יטמא (במד'. יט, כ), באלו אשר יטמא תרג' דיסתאב, ועוד ולא יטמא כל אשר בבית (ויק' י"ד, ל"ו) ת' ולא יסתאב. אולם בפסוק כל אשר בתוכו יטמא (ויק'. י"א, ל"ג) ודאי מלת יטמא היא בהוראת צווי ואעפ"כ ת' יסתאב לשון עתיד. הרב הג' ב"ס נתניה לגר (עי"ש) כותב: „ואפשר באשר פה אינו טמא מעצמו רק נעשה טמא מהכלל, ע"כ שנה לתרג' באחפעל" עכ"ל. והנה הטעם אינו מספיק כלל, כי בכל הטומאות שאינן מעצמן כגון טומאת מגע תרג' יהי מסאב (ט"ו, ד. וט'. וי'). ועוד רבים למאד, ובפרט בפסוק „וכל אשר באהל יטמא" (במד'. י"ט, יד) שבו תמונת המאמר שוה לגמרי ואינו טמא מעצמו ותרג' יהי מסאב. לע"ד היה מוכרח לתרג' כאן יסתאב מפני לשון הכתוב: „וכל כלי חרש אשר יפל מהם אל תוכו כל אשר בתוכו יטמא, אילו תרגם כל דבגויה יהי מסאב תהיה משמעותו שרק אוכלים ומשקים (לבד אלו נטמאים מכלי חרס) שהם בכלי בשעת נפילת השרץ אל תוכו ושבאים לתוכו כל זמן שהשרץ בעין הם טמאים ולא מה שיבוא אחר הרהקת השרץ, כמו אהל שמטמא רק כל זמן שהמת בו ולא אחר שנמל מתוכו, ושם תרג' וכל דבמשכנא יהי מסאב, כלומר עכשו הוא טמא, ולא להבא, ולא כן אויר כלי חרס כי הוא נטמא עולמית לפיכך תרג' כל דבגויה יסתאב לשון עתיד, ללמד שמה שיהיה בתוכו אף להבא כשהשרץ כבר נרחק ונעשה טמא.

(שם) והוא ידע ואשם, וכן בפסוק הסמוך, ת' והוא ידע בהירק תחת הי"ד

(סביוניטה) ביארתי הטעם במסורת התרגום (ברא'. ד', א) עי"ש.

(ו, ו) והביא את אשמו ת' וייתי ית חובתיה. כאן תרג' „חובתיה", ולקמן (פסוק ט"ו) „והביא את אשמו" ת' אשמיה כלשון הכתוב, הטעם מצינו שם במסורה (ברלינר עמוד 46) כל היכא דאיכא איל אַשְמִיָה תרג'. פירש רק אם הקרבן איל, זכר, (אשם מצודע שהוא כבש זכר תרג' ג"כ אשמא (לקמן י"ד, י"ב. וכ"א). תרג' בלשון אַשְמִיָה, וכאן קרבנו נקבה מן הצאן, ואם אין ידו מגעת צפרים או מנחת עני, תרג' בלשון חִבָּא, כוונתו הקרבן שהוא מחוייב להביא. כיוצא בו „ואת הטאתם" (במד'. ט'. כ"ה) ת' „וית חובההון" עי"ש, ועי' עוד במד' י"ח, ט'.

(ז) אם לא תגיע ידו די שה, בסביונוטה: אם לא תימטו כִּידִיה כמיסת אימרא.

גרסת הספרים „תימטי ידיה“ כלשון הכתוב. הגרסה בידיה נראה לכאורה כשגגה, ויש ליישב כי לפי משפט הלשון היה צ"ל „לידי“ בלמ"ד, כמו „אם לא תשיג ידו לשתי תורים“ (פסוק י"א), והתרגם אינו משלים הלמ"ד במלת „די“, לפי שאינו רוצה לומר „לכמיסת“ מפני יופי הלשון מונע מלהכפיל אותיות השמוש כשאינו כן במקרא, לפיכך אומר „אם לא תמטי בידיה“, הטעם אם לא תגיע מה שבדוד להיות די שה.

(ח) ממול ערפו, ת' מקביל קדליה. (סכיוניטה ורוב ספרים), בחומשי רוו"ה וקצת ספרים מלקביל אינו נכון כי הוא נגד המסורה שהבאתי וביארתי (שמו כ"ח, י"ז) עי' מ"ש שם.

(יט) אָשֶׁם אָשֶׁם לה', ת' על חובתיה שהוא חב אשמה יקריב קדם ה'. אָשֶׁם אָשֶׁם המקור עם הפעל לא תרגם כפשוטו „מיחב חב“ כמו „שאל שאל“ (ברא'. מ"ג, ז) ת' מְשַׁאל שְׁאִיל לפי שזה משמעותו שודאי חטא, והכתוב מדבר באשם תלוי שבא על הספק, כגון שאכל אחת משתי חתיכות ואחר כך נודע לו שאחת שומן ואחת חלב, ואינו יודע אם שומן אכל או חלב, לפיכך תרגם — „על חובתיה שהוא חב“, שהיה צריך לשאול ולחקור קודם שאכל אם הוא חלב או שומן שלא יבוא לידי ספק (עי' באור נתה"ש) שבוה האשים בנפשו. והנה לפי התרגום ישעור הכתוב „אָשֶׁם אָשֶׁם לה“ תרגם בתחלה העבר „אָשֶׁם“, על חובתיה דחב, ולשון „אָשֶׁם אָשֶׁם יקריב“ הוא תרגום של „אָשֶׁם“ מקור, כמו לְאָשֶׁם לה', נתחייב להביא קרבן אשם לה'.

צו

ו (ב) הוא העלה על מוקדה על המזבח, ת' היא עלתא דמיתוקדא על מדבחא. „על מוקדא“ ת' „דמיתוקדא“ בינוני פעול, מדלא תרג' „על יקידתא על מדבחא“ כת' המי' ליב"ע נראה שתרגם לפי ההלכה שהיא כרבי יהושע (ובח'. פ"ט, מ"א): „המזבח מקדש את הראוי לו. רבי יהושע אומר כל הראוי לאישים אם עלה לא ירד שנאמר הוא העלה על מוקדה על המזבח מה עולה שהיא ראוי לאישים אף כל דבר שהוא ראוי לאישים אם עלה לא ירד. רבן גמליאל אומר הראוי למזבח אם עלתה לא תרד אף כל דבר שהוא ראוי למזבח לא ירד, ומפלגין בדם ונסכים שלר"ג לא ירדו ולר"י ירדו“ ע"כ, והלכה כרבי יהושע. לר"ג העליה מקדשת, עליה על המוקד שהיא עליה על המזבח, ולר' יהושע השריפה באש מקדשת ולא העליה על המזבח, וזה שתרגם „דמיתוקדא על מדבחא“ פירש הנשרפת, כל הראוי להשרף על המזבח. (עי' רמב"ן).

(ז) הקרב אתה בנו אהרן, ת' דיקרבון יתה. מסורת עליו הקרב יקריב הקריב דמתרג' דיקרבון ג' באוריי הקרב (כאן). מן הבהמה אשר יקריב ממנו אשה לה' (לקטן ו', כ"ה). ביום הקריב אותם לכהן לי (שם פסנק ל"ה). בכלם תרג' „דיקרבון“ בדל"ת ולשון רבים ועתיד כמו אשר יקריבו. (עי' מ"ש שם) הטעם שתרגם בלשון רבים, לפי שהקרבת האשים למזבח בקרבנות צבור לא היתה ביחוד אלא ע"י כהנים הרבה, כדאיל ביומא פ', ב', מ'. ה, ו, ז', ועי' בפר' ע"ב, ולשון עתיד טעמו לפי שכלם מוסבים על לעתיד שהכתובים נאמרו קודם הקמת המשכן וימו המלוואים.

(ח) והקטיר המזבחה ריח ניחח ת' לאיתקבלא ברעוא. כל לשון „ריח ניחח לה“ מתורג' בלשון קבלה ברעבא להעביר ההגשמה. ויש לדקדק שחרגם פעם „דמתקבל ברעוא“ ופעם „לאיתקבלא ברעוא“. ואלה הכללים: בכל מקום שנאמר בכתוב „לריח ניחח“, ודאי צריך לתרגם „לאיתקבלא“, אולם הוא מפרש בלשון „ריח ניחח“ בלא למ"ד, שבכל מקום שנאמר „אשה ריח ניחח“ ת' „קורבן דמתקבל ברעוא“. לפי שמלות „ריח ניחח“ הן תואר „לאשה“ (ויק' א', ט. י"ג, וי"ז) ועוד רבים, אבל אם אינן מחוברות למלת „אשה“ ומסוכות לצווי שלפניהן כגון כאן „והקטיר המזבחה ריח ניחח“ ת' לאיתקבלא ברעוא שהיא תכלית הצווי שיקטיר כדי שיהי ראוי להתקבל ברצון, וכן „תקריב ריח ניחח לה“ (פסוק י"ד) ת' „תִּקְרַב לאיתקבלא ברעוא“, וכן (במד' ט"ו, ג), ועוד כל לשון „לה“ ריח ניחח“, כגון „עולה הוא לה“ ריח ניחח“ (שמו' כ"ט, י"ח), וכן „אשה לה“ ריח ניחח“ ת' „קורבנא קדם ה' לאיתקבלא ברעוא“ שאינו יכול לתרגם „קדם ה' דמתקבל ברעוא“, כיון שלפי משפט הלשון יהי טוסב על השם שהוא אשר נתקבל ברצון, וזה יהיה חירוף וגידוף, „לאיתקבלא ברעוא“ מובן בכרוז שמוסב על הקרבן.

(יג) זה קרבן אהרן ובניו, ת' דין קורבנא דאהרן ובנוהי, לשון מפרש, כן היא ברוב ספר' ועקר, לפי שמוסב על קרבן פרטי שנצטוו עליו אהרן ובניו, עי' רש"י ורא"ם.

(יט) הכהן המחטא אתה, ת' כהנא דמכפר בדמה. תרגם לפי הכוונה האמיתית, הכהן שעושה אותה להטאת כלומר שתהי מכפרת על הבעלים, כיוצא בו „וישחטוהו ויחטאוהו כראשון“ (לקמן ט', ט"ו) ת' „וכפר בדמיה“, כי אין כפרה בלא דם.

(כ) ואשר יִזֶּה מדמה על הבגד, ת, וְדִיְדֵי מדמה על לבושא. תרג' יִזֶּה כמו יִזֶּה בפתח, כפ' הראב"ע, יִזֶּה שבע פעמים (לקמן ט"ו, י"ד) ת' יִזֶּה תרג' לפי ההלכה, אשר יִזֶּה הכהן כי אין צריך ככוס רק הדם שהכהן מזה שנתקבל בכלי וראוי להואה, וקא דם שנתנו מצואר הבהמה ולא הנשאר אחר ההואה, עי' היטיב באור נחה"ש וספרא.

(שם) „אשר יזה עליה תכבס“, ת' דידי עֲלֶה תְּחֹר. ת' „דידי עֲלֶה“ ל"ג כמו שהוא בעברי, שמצינו לפעמים בגד ל"ג, כמו „את בגדי עשו בנה החמודות“ (ברא'. כ"ז ט"ו) ת' „דְּכִיּוּתָא“ ג"כ ל"ג. „תכבס“, ת' „תְּחֹר“ צווי לנוכח, בת' המיוח' ליב"ע ובחומשי רוו"ה „תתחורר“ אינו נכון כי הוא נגד ההלכה, „תתכבס“ משמעותו שתתכבס הבגד, ואין הבגד כלו טעון ככוס רק מקום הדם. (רש"י, ת"כ, וגמרא ובחים צ"ו, א).

(כא) ואם בכלי נחשת בְּשֵׁלָה, ת' תבשל. „תתבשל“ לשון עתיד, ולא תרג' אִיתְּבְּשִׁילַת לשון עבר, לפי שנאמר בתחלת הכתוב „וכלי חרס אשר תבושל בו“ לשון עתיד הווה לו האחרון לפי שענינם שוה, בשניהם הכוונה לעתיד. וכן „וכל מנחה אשר תאפה בחנור וכל נעשה במרחשת“ וגו' (לקמן ו', ט) תרג' שניהם לשון עתיד „תתאפי“ – „תתעביד“.

ה (1) הכהן אשר יכפר בו לו יהיה, ת' כהנא דמכפר בו. בחומשי רוו"ה יקצת ספרים „דיכפר“ ואינו נכון. „דמכפר“ בינוני פועל עיקר, „יכפר“ משמע שהחטאת תהי לכהן המזה הדם לבדו, ואינו כן אלא כל בית אב שעובדים באותו

יום חולקים בה, "דמכפר" לשון הוזה מורה על התמידות, "הראוי לכפר חולק פרט לטבול יום ומחוסר כפורים ואונן" (לשון רש"י, ת"כ).

(י) וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה לכל בני אהרן תהיה, ת' וכל מנחתא דפילא במשה ודלא פילא וגו'. הרב הג' ב"ס נתינה לגר הקשה מדוע לא תרג' "ומנגבא" כ"ב"ע, ופרשו בדרך רחוק ורחוק ע"ש, ולענ"ד הטעם פשוט מאד, אונקלוס לא תרג' "דפילא במשה ומנגבא" כי זה יכול להיות משמעותו, שהיתה בלולה בתחלה ונעשה חרבה, כמו "חרבו פני האדמה" (ברא'. ה', י"ג) ת', נגובו אפי' ארעא, ואפשר למעות שכונת הכתוב שרק מנחות העשויות בשמן ואף אלו שנחרבו על ידי אפיה הן לכהנים, ולא מנחת חטא ומנחת קנאות שאינן טעונות שמן כלל, והנה בוחר בלשון ברור שאי אפשר למעות, "דפילא במשה ודלא פילא" משמעותו הטעונה שמן ושאינה טעונה שמן (עי' רש"י).

(יב) וסלת מרבכת וגו' ת' וסלת רביכא (סכיוניטה) כרוב ספרים, "סולתא". ומסורת עליו שהוא קרא ותרגם ר"ל כנפרד כמו שהוא בכתוב. (עי' הכלל שבארתי לעיל ב', א. ושמו'. ל"ה, כ"ד).

(יג וט"ו) ובה תודת שלמיו, ת' נכסת תודת קודשוהי. כן הוא ברוב ספרים. נ"א נכסת תודת נכסת קודשוהי הוכפלה מלת "נכסת", לפי שתרגם של "שלמים" לבד הוא ג"כ "נכסת קודשיא", אבל הוא שלא לצורך, כי מלות "תודת קודשוהי" הן ענין אחד.

(טז) ובשר ובה תודת שלמיו, בסכיוניטה, "ובשר נכסת קודשוהי", חסרה מלת "תודת", נראה שהיא שגגה וצ"ע.

(יט) והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל באש ישרף והבשר כל טהור יאכל בשר. ת' ובשר קודשא דיקרב וכו' — — — ובשר קודשא כל דכני לקודשא ייכול בסר קודשא. ד' פעמים נוסף בפסוק הוזה בתרגום לשון "קודשא". "והבשר אשר יגע" תרג' "ובשר קודשא דיקרב", לברר שאינו מוסב על בשר פיגול הסמוך לו אלא על ובה השלמים דקודם בענין. וכן "והבשר" השני תרג' "ובשר קודשא" מטעם זה, "כל טהור", ת' "דכני לקודשא" כוונתו רק מי שהוא בטהרות הקודש מותר לאכול קדשים לאפוקי מחוסר כפורים אעפ"י שמותר לאכול בתרומה. "יאכל בשר", ת' "ייכול בסר קודשא", לא תרגם "ייכול ביסרא" כלשון הכתוב, כי זה תהיה משמעות כל בשר אפילו חולין, לפי שלא נאמר "יאכלנה", והוא פשוט, ועוד רומז "בשר קודשא" לדרשת חו"ל (עי' רש"י) "ייכול לא יאכלו שלמים אלא הבעלים לכך נאמר כל טהור יאכל בשר".

ב"ס לחם ושטלה הקשה מפסוק "כל טהור בביתך יאכל אותו" (במד'. י"ח, י"א) ת' "כל דכני בביתך" וכו' וזה טיורי במתנות כהונה, המורם מן התורה ומהשלמים ומאיל נזיר (רש"י), מדוע לא תרג' שם, "כל דכני לקודשא" כמו בכאן, ומתרגו באריכות ודחוק גדול, ולא קשיא מידי, לפי שאחר שאמר הלכה זו כאן בבשר קדשים קלים אינו צורך לשנותה עוד הפעם, (עי' מ"ש שמו'. ל"ה, כ"ד) ועוד כאן שהאוכלים הם הבעלים וורים אחרים שהבעלים קוראים לובחם (עי' באור נתה"ש) צריך לברר ההלכה של טהרות הקודש, אבל שם שהאוכלים הם כהנים ודאי אינו צריך לשנותה לפי שכהנים וריוין ויודעים הלכות טהרות.

(לה) ואת משחת אהרן ומשחת בניו מאשי ה' ביום הקריב אותם לכהן לה', ת' דיקרבון יתהון. וכן בפסוק שלאחריו: ביום משחו אותם מאת בני ישראל, ת' ביום דייבון יתהון, שניהם לשון רבים ועתיד. הרב הח" מוה"ר שר"ל ז"ל

(אוג"ר עמוד 55 הערה 200) כותב: תחת דירבון ראוי להגיה דרבי לשון יחיד (כמו שהוא בת' יב"ע) וכן בפסוק שלפנינו ביום הקריב אותם לכהן דיקרבון צריך לומר דקריב יתהון עכ"ל. ואינו נכון, כי שניהם מקוימים במסורת. הקריב דמתרגם דיקרבון נמצא במסורה (לעיל ו' ז) עיי"ש, ומלת משתו שהיא מתורגמת דירבון מוכח מהמסורה בתחלת ספר ויקרא ושם פירשתיה.

ה, (ב) קח את אהרן ואת בניו, ת' קָרִיב ית אהרן וית בנוהי. לשון קיחה לדבר קודש מתורג' תמיד בלשון קָרִיב, (עי' הכללים שבארתי ברא' ב', ט"ו). בת' המיוח' ליב"ע, קריב ית אהרן דאתרחק על עובדא דעיגלא", וכן נדרש בספרא (צו מכילתא דמילואים פרק א', ט"א) ואגב אעיר שבת' יב"ע נשמט בספרינו התרגום של מלות "ואת בניו".

(ז) ויאפר לו בן, ת' ואתקין ליה ביה. (פירשתיו שמו'. כ"ח, ח' עיי"ש).

(לא) כאשר צִוִּיתִי לאמר, ת' כמא דאיתפקדיה (סביוניטה, פתשגן, ש"ה, ועוד) נ"א "דפקידיה" אינו עיקר. מסורת עליו דִּאֲתַפְקְדִית יפה. כתב ב"ם פתשגן: "ואפשר שהוא חלוף שיש ספרים שיש צויותי בקבוץ שפתים. או אפשר שאע"פ שהכתוב הוא צוית החירק הצד"י. לא ראה לתרגמו אחר לשון המקרא שלא לתלות משה הצואה בעצמו. כי הכל היה מפי הגבורה. עכ"ל. —

(לג) שבעה ימים ימלא ידכם, ת' יתְקַרְב קורבנכון (סביוניטה ורוב ספר' מדויק') בקצתם "יקָרִיב ית קורבנכון" מסורת עליו קורְבַּנְכוֹן אין בו ית, מזה מוכח שהפעל הוא בבנין אתפעל, כי רק אצל לשון פעול יכול לשמוט מלת ית ולא אחר הפועל יקריב. — "ימלא ידכם" לא נאמר מי ימלא, לפיכך ת' יתְקַרְב לשון סתום מצד הפועל ולא ת' "יקריב" בפועל יחיד, הטעם שאע"פ שמשה לבדו היה משמש בעבודה כל שבעת ימי המלואים, הלא גם הם התחנכו בעבודה, ששמרו משמרת ה' ולא יצאו מפחה אהל מועד כל שבעה ואכלו בשר אילי המלואים ומסל המצות, ולמדו ממשה איך יעשו עבודתם, כדאיחא בת"כ, והכל ביחד היו עסוקים במלואת ידיהם וחנוכם, יתְקַרְב משמעותו בין על ידי אחר ובין על ידי עצמם. וכל לשון "מלוי יד" אצל הכהנים מתורגם בלשון "קרב קורבנא" לפי שחנוכם הוא רק בהקרבת קרבן. (עי' ט"ש שמו'. ל"ב, כ"ט).

ש מ י נ י

ט, (ב) קח לך עגל בן בקר לחטאת, ת' סב לך. וכן קחו שעיר עוים לחטאת, ת' סבו. לשון לקיחה בב"ח שכוונתו הנהגה ממקום למקום מתורגם בלשון "דבר", וכאן הכוונה שיקחו ויזמינו כל אחת מהבהמות לקרבן הראויה לו, הנאמרים בענין (עי' הכללים שבארתי ברא' ב' ט"ו) (ובזה צריך לתרגם בלשון "נסב").

(ה) ויקחו את אשר צוה משה אל פני אהל מועד, ת' וְקָרִיבו (סביוניטה, אבל

הנקוד בו בטעות וקריבו פעל עומד, וצ"ל וקריבו פעל יוצא), בכל שאר ספרים הנוסח „ונסיבו” אינו מדויק. „ויקחו את אשר צוה משה” מוסב על הקרבנות, ומטה שנאמר אחריו „אל פני אהל מועד” מוכח שהכוונה שהביאו הקרבנות לאהל מועד לפיכך לא שיך בו לשון „ונסיבו” כי זה טעמו לקיחה בידיים ולא דרך הולכה, והיה ראוי לתרגם „ודברו” ולפי שהלקיחה היא לקדושה צ"ל וקריבו כמו שבארתי (ברא' ב', ט"ז ע"ש).

(יח) וישחט את השור ואת האיל זבח השלמים אשר לעם, ת' לנכסת קודשיא דלעמא. (סביניטה פתשגן ועוד), ברוב ספרים „נכסת” בלא למ"ד. „לנכסת” עקר, הכוונה ששחטם לשם שלמים לצבור, ורומז למה ששנינו בת"כ „מכאן למדו שלמים לצבור” כלומר שיש שלמים לצבור שהם קדשים קלים ונאכלים בכל העמר לכל אדם לשני ימים ולילה אחד, כי לא מצינו בתורה שלמים לצבור רק שלמי עצרת, והם קדשי קדשים ונאכלים לפנינו מן הקלעים לזכרי כהונה ליום ולילה. ורק אלו היו שלמי צבור וקדשים קלים (עי' ספרא שמיני פרשה א', א', י"א) על פסוק „ואת הזה התנפה ואת שוק התרומה” וגו' (לקמן י, י"ד).

י (ח) וידבר ה' אל אהרן, ת' לאהרן. יש כאן מסורת: מלולא בלמד ד' באורי' דיין ושכר. ושלאחריו. נתתי לך. ושלאחריו. (עי' המסורה ברא' כ"א, ב'. ברלינר עמוד 20) הכוונה: לשון דבר שאחריו ל' או „אל” דרנו לתרגם בלשון „מלל עם” ובאלה ד' מקומות, חרג' מלל ל' בלמ"ד. „וידבר ה' אל אהרן ויין ושכר” (כאן). ושלאחריו „אשר דבר ה' אליהם ביד משה” (פסוק י"א) ת' להונו. „וידבר ה' אל אהרן ואני הנה נתתי לך” (במד' י"ח ח'). ושלאחריו, לדעת הח' דר' ברלינר מוסב על פסוק כ', אבל הוא אומר בעצמו ששם נאמר „וואמר” ולא „וידבר” והנה לפי זה הם רק שלשה מקומות. ודע שבכל המקומות שנאמר „וידבר ה' אל משה ואל אהרן” ת' „עם משה ולאהרן”, כמו שתרגם „וידבר ה' אל אהרן” (ויק' י', ט' — במד' י"ח, ח'). „ומליל ה' לאהרן” (סביניטה וספרים מדויקים) ויש מסורת (שמו' ו, י"ג) בכל דוקא ולאהרן וכן עקר, ומוקדם ולא תקון של האחרונים כדעת האונ' ד' עמוד 56. דוקא שלא חרג' בלשון „עם” אצל דבור מאת הקב"ה לאהרן, יסודו במה ששנינו בריש מכילתא: ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר (שמו' י"ב, א') שומע אני שהיה הדבר לאהרן ולמשה. כשהוא אומר ויהי ביום דבר ה' אל משה (שמו' ו, כ"א) למשה היה הדבר ולא לאהרן. א"כ מה ת"ל אל משה ואל אהרן. אלא מלמד כשם שמשא היה כלל לדברות כך היה אהרן כלל לדברות (פירש שאף אהרן היה ראוי לדברות) ומפני מה לא היה מדבר עמו מפני כבודו של משה נמצא מטעם אהרן מכל הדברות שבתורה תוין משלשה מקומות מפני שאפשר. ע"כ לשון המכילתא. (ועי' ספרא ויקרא פ"ב). דעות המפרשים מהולקות מה הם שלשה המקומות, ולענ"ד הם ג' מקומות שבהם נאמר „וואמר ה' אל אהרן” (שמו' ד', כ"ו. במד' י"ח, א'. וי"ח, כ'), וטעם מלה „מפני שאפשר”, שלפי המכילתא רק כל הדברות היו מיוחדים למשה מפני כבודו שהדבור גדול מאמירה, ולא כל האמירות מיוחדות למשה לפיכך אפשר שלשה האמירות היו מיוחדות לאהרן לפי שהיה נביא. וזה הטעם שלא חרג' אונקלוס „עם אהרן” שזו משמע שדבר ה' אליו ממש, ולאהרן” משמעו על ידי משה, כמו „אשר דבר ה' אליהם ביד משה” (במד' י', י"א) ת' „דמלילה” להונו. (ועי' עוד תנינה לגר).

(ט) ויין ושכר אל תשת, ת' חמר ומרוי. „מיין ושכר וייר” (במד' ו, ג') ת' „חמר חדת ועתיק”, לפי שבכהנים עיקר האוהרה משום שכרות, ת' „יין”, חמר” סתם ולא „חמר חדת”, כיון שיש מ"ד שאינו חייב על יין חדש מנתה, ומלת „ושכר” חרג' „ומרוי” כל דבר שמשכר, אבל בנויר שאסור מכל אשר יעשה מנפן היין, צריך

לתרגם „טיין“ „מחמר חדת“ אפילו מנתו, ומלת „ושכר“ ת' „ועתיק“ יין ישן חי שאינו מווג, אעפ"י שאין דרך לשותתו חי, ולא תרג' „ומרוי“, כי תהיה משמעותו כל דבר שמשכר, ואינו אסור אלא בכל שנעשה מגפן היין.

(טו) על אשי החלבים יביאו להניף תנופה, ת' יִתְּחוּן. (סביוניטה ופתשגן) בשאר ספרים „יִתְּחוּן“. יִתְּחוּן לשון הפעל נכון, לפי שמלת „יביאו“ פעל סחום שלא נאמר מי הם שיביאו, ולפי שכל המאמר בלשון נוכח, והיה ראוי שיאמר „תביאו“ לפיכך תרגם „יִתְּחוּן“ כאלו נאמר „יובאו“, הכוונה שיובאו על ידי הבעלים והם מניפים ויד הכהן תחת ידיהם, (עי' ספרא צו פרשה י"א, מ"ה. על פסוק „ידיו תביאנה“ לעיל ו' ל').

(יו) לשאת את עון העדה, ת' לסלחא על חובי כנשתא. כל לשון נשיאת עון וסליחה בייחוס להשי"ת מתורגם בלשון „שבק“. „גדול עוני מנשוא“ (ברא' ד', י"ג) ת' „מלמשבק“, „וסלחת לעונינו“ (שמו' ל"ד, ט') ת' „ותשבוק לחובנא“, ולפי שאצל הכהנים אי אפשר לומר כן, תרגם „לְסַלְחָא על“ הכוונה שעל ידי זריקת הדם והקרבת האיטורים ואכילת בשר החטאת במקום קודש הם גורמים סליחה על החטא. וכן בפסוק „ואתה ובניך אתך תשאו את עון המקדש ואתה ובניך תשאו את עון כהנתכם“ (במד' י"ח, א') ת' בשניהם „תסלחון על חובי“. אבל אצל ציץ הקודש „ונשא אהרן את עון הקדשים“ ת' „ויטול אהרן ית עוית קודשיא“, פרשתו הטעם במקומו ע"ש (שמו' כ"ח, ל"ח).

(יח) את דמה, ת' מדמה. הוא כמו ששנינו בת"כ (שמיני פרק ב', מ"ב): אמר להם שמה נכנס מדמה לפנים מפני שחטאת שנכנס מדמה לפנים פסולה. וכן ההלכה שחטאת חיצונה נפסלת אפילו בטקצת דמה שנכנס לפנים (ובחים פ"ב, א'. ספרא צו פרק ח', מ"ב).

(שם) אל הקדש פנימה, ת' לבית קודשא גואה. „פנימה“, ת' „גואה“ הפנימי וכן בת' המיוח' ליב"ע, נראה שלא תרג' „לבית קודשא לגוא“, לפי שזה משמעותו לפני ולפנים, וגם אם תרג' „לקודשא גואה“, בלא מלת „לבית“, יהיה טעמו לקודש הפנימי, היותר פנימי, „לבית קודשא גואה“ משמעותו כל הבית שבו קודש הפנימי, והוא ההיכל, וכן היא בספרא (שמיני פרק ב', מ"ו) „פנימה אין לי אלא לפני ולפנים מנין אף בהיכל ת"ל אל הקדש“.

(יט) את חטאתם ואת עלתם ת' ית חטותהון וית עלותהון. יש כאן מסורת: חטאתם דמתרג' חטותהון ב' באורי' הן היום הקריבו (כאן). זה יהיה לך מקדש וכו' ולכל חטאתם (במד' י"ח, ט'). — באלו שני מקומות חטאתם תרג' חטותהון לשון רבים, הכוונה קרבנות הרבה של חטאת, מהרבה מינים, וכן העולות, ועי' מ"ש (במד' י"ח, ט'). בשאר מקומות הטעם חטאים שלהם ותרג' חוביהון. הח' דר' ברלינר (מסורת התרגום עמוד 47) הקשה על פסוק „והם הביאו את קרבנם אשה לה' וחטאתם לפני ה'“ (במד' ט"ו, כ"ה) תרג' וחובתהון ולא וחטאתהון אעפ"י שודאי טעמו קרבן, התשובה על קושיא זו תמצא שם במקומה ע"ש.

יא, (ג) כל מפרסת פרסה ושמעת שמע פרסות, ת' כל דְסִדְקָא פְרָסְתָּהּ וּמְטַלְפֵן טִלְפִין פְרָסְתָּהּ, כך הגרסה בסביוניטה והיא נכונה לפי הענין ומוקקה בלשון יוחר משאר ספרים שמתחלפים בנוסחאות לכמה וכמה שונים. „מפרסת פרסה“,

בינוני פועל ת' „דסדיקא פרסטה“ תואר, הטעם שהפרסות סדוקות מעצמן ולא הבהמה סודקתן כי בורה אונקלוס מלייחס פעולה למי שאינה שלו, אוג"ר. ואומר „פֶּרְסָתָהּ“ בכנוי הקנין להטעים הענין כיאות בלשון ארמית, כי בלא זה היה לו לומר „דסדיקא פֶּרְסָתָא היא“, כמו „כי מפרים פרסה הוא“ (פסוק ו'), ת' „סדיק פֶּרְסָתָא הוא“. (בכמה ספרים כתוב „פֶּרְסָתָא“, שבוש שוה לשון רבים, ואין כאן צורך לשנות המספר יחיד לרבים). „ושמעת שמע פרסות“ „שמעת“ מוסב על הבהמה, ואונקלוס אינו נותן פעולת השמיעה לבהמה אלא להפרסות „וּמְטַלְפִין טִילְפִין פֶּרְסָתָהּ“ כאלו נאמר „ושומעות“ מאחר שהפרסות סדוקות לגמרי הן מתחלקות מעצמן כל אחת לשני טילפין, ואומר על הפרסות „ומטלפן טילפין“ כמו על המטה „ויציץ ציץ“ (במד'. י"ח, כ"ג), ת' „ואניץ ניץ“. „וששע שמע פרסה“. (פסוק ז) תרגם מטעם זה ג"כ לשון רבים „ומטלפן טילפין פֶּרְסָתָהּ“ לפי הענין אע"פ שבכתוב לשון יחיד.

(טו, וטו) ואת כל ערב למינו. ואת בת היענה. ת' וית כל עורבא לזניה. וית בת נעמיחא. בכל שאר עופות השמיט מלת „ית“, וב"ס האג"ר (עמוד 56 הערה 204) אומר שצריך למוחקק אף באלה, ואין הכרח לזה, כי „ואת כל ערב למינו“ הוא פסוק בפני עצמו, והוא שם כולל לכל המין, שכן מצינו אצל ארבעה שמות של חגבים שהורים (לקמן כ"ב) הוסיף מלת „ית“ לארבעתם. „ואת בת היענה“ לפי שהוא תחלת הפסוק וראשון לכל המינים שבאים אחריה נכון לומר „וית“.

(מב) לא תאכלום ת' לא תיכלוננון (סביוניטה ופתשגן). עיי' אג"ר עמוד 56

הערה, 209, ועמוד 76 הערה 397.

תזריע.

יב, (ב) כי תזריע, ת' ארי תַּעְדִּי. „תזריע“ טעמו שתקבל הורע בפתיחת רחם ותתעבר, וזה שחרג' „תעדוי“ ולא יכול לתרג' בלשון „זרע“ כי הפעל זרע בארמית אינו נוהג בו לשון הורעה ואינו מורה על ענון גדול והצמחה (עי' מ"ש ברא'. א', י"א).

(שם) נדת דוּחָה, ת' ריחוק סאוכתה. לשון „דוּחָה“ באשה מתורגם תמיד בשם מופשט „טומאה“ או „סאוכא“, „והדוּחָה בנדתה“ (לקמן ט"ו, ל"ג) „ולדסאוכתה בריחוקה“ עימש"ש. „אשה דוּחָה“ (לקמן כ', י"ח) ת' „איחא טומאה“, תורם כמו דוּחָה (ישע' ל', כ"ב) ת"י „טומאתא“ טעמו הטומאה במפריט.

(ה) ואם נקבה תלד, ת' ואם נוקבתא תליד. כאן תרג' „נוקבתא“ לשון ידוע, ולקמן (פסוק ו') „לזכר או לנקבה“, ת' „לזכר או לנוקבא“ בלא ידוע, הח' ב"ס לחם ושמלה פירשו באופן רחוק מאד, אמנם הדבר פשוט כי כן משפט לשון ארמית במאמרים כזה שהפעל בא אחר השם שהוא בלשון ידוע לפי שעיקר כוונת המאמר מוסב על השם, כמו „אם אחרת יקח לו“, (שמו'. כ"א, י') ת' „אם אחרתא יסב ליה“

(הנפרד „אוחריו“), „אם כסף תלוה“ (שם כ"ב, כ"ד), „אם כסף תווף“, ויתד תהיה לך“ (דבר' כ"ג, י"ד) ת', ותיכתא“, וחרמש לא תניף“ (שם כ"ד, כ"ו) ת' „ומגלא“ וכן רבים.

(שם) וטמאה שבעים כנדחה ת' ותהי מסאבא ארבעת עשר כרחוקה.

שבעים חסר כתיב בלא וא"ו, ומסיק בספרא (צו פרק ב', מ"ב) שני שבועים שהם י"ד יום. עיי"ש ואין צריך להוסיף מלת „יומין כיון שנאמר אחריו וששים יום וששת ימים. ולא אמר תרין שבועין כי זה יכול להיות משמעותו שבועות מקוטעים.

(ו) ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת, ת' לברא או לברתא שניהם לשון ידוע, ככר בארתי שהידוע ביחוד טעמו לפעמים כמו אחד, אחת וכאן הכוונה שחייב להביא על כל אחד, כמו ששנינו בספרא (פרק ג', מ"א) „לבן לחייב על כל בן ובן, לבת לחייב על כל בת ובת, והוא כשתלד אחר מלאת שמונים (עי' שם).

יג. (ב) שאת או ספחת ת' עמקא או עדיא. לשון שאת וספחת עקר הוראתם הרמה והוספה, וכאן הם שמות של נגעים (עי' רש"י) שמראיתם לבן ועמוק מן העור כמוכח מהכתוב, וזה יסוד מוסד לדעת חז"ל שכל מראה לבן נראה לעין עמוק כמראה זריחת החמה עמוק מן הצל. (הערה. נשאלתי: איך אמרו קדמונינו שאור החמה עמוק מן הצל, הלא בימינו הכל יודעים שהבולט מבהיר יותר מן העמוק. ודעת חכמינו בזה אינה אלא טעות. וזאת תשובתי: לפיכך „שאת“ ת' „עמקא“ ומלת „מספחת“ ת' „עדיא“ שטעמו הסרה ושליה, „וסר מהם הנגע“ (פסוק נ"ח)

ת' „ויעדי“, ולשון „שלל“ תרגומו „עדא“, ובעברי יש לומר שנקראו שאת או ספחת בבחינת הסביבות שהם גבוהים נגד העקמימות של לובן הנגע. דע ידירי כי גם אנכי הקשתי בדבר הזה, והשבתי בתחלה שהוא שנוי הטבע בעיני מין אנושי, והוא קרוב למה שאמרו קצת מחכמי הרופאים שבזמן הקודם לא היו יכולים לבחון ולהכיר איוו צבעים ידועים, אבל אחר שחפשתי היטיב על הענין מצאתי כי יש הבדל בין מראה כהם לבן על עור האדם ובין מראה הבהירות של דבר הבולט. הנה ידוע כי לצייר תמונה בולטת צריך מלאכת מחשבת וכשרון גדול לעשות שאור הבהרת של מיקום הבולט יהי מתמעט והולך אחת אחת לפי רגלי חכמת מעשה הציור עד מקום היותר עמוק, וזאת התבולה שחופשת עיני הראיה כאלו באמת תמונה בולטת עומדת לפניו. לא כן כהם לבן אם הוא מוגבל וקצוב בלי שום תערובת מראהו עם סביבותיו שהם מצבע עכור, בזה קשה להכריע אם מראהו עמוק או לא, אבל אבותינו הכריעו בימי קדם שהוא עמוק, ויש להם על מה שיסמוכו. אותיות שחורים כתובים על טבלא לבנה נכרים יותר מאותיות לבנים על טבלא שחורה, מכאן שפטו שהשחור על לבן בולט במראה ולבן על שחור עמוק למראה, וכן הוא בבחינת החמה נגד הצל. עתה נבין גם מה שכתוב „ואם בהרת לבנה היא בעור בשרו ועמוק אין מראה מן העור“ וגו' (פסוק ד) שנראה כסותר להשערת חז"ל, ועליו אומר רש"י ו"ל: ועמוק אין מראה מן העור „לא ידעתי פירושו“, עכ"ל. הרמב"ן ו"ל רוצה לפרשו, והמבאר בנתח"ש אומר: „אין לקבל דברי הרמב"ן“ עיי"ש, והוא מפרש הכתוב בענין אחר והאריך למעניתו בדרך רחוקה ורחוקה, אבל לפי מה שבארתי שכתם לבן נראה עמוק רק כשהוא מוגבל וקצוב, יש לפרש הכתוב שהוא בא ללמד שאע"פ שהבהרת לבנה אין מראה עמוק מן העור, כגון שהיא לבנה באמצע כשיעור אבל בגבולתיה סביב מתמעטת הלבנונית ונכחה מעט מעט עד שתחערב בצבע עור הבשר, וכחם לבן כזה וודאי אין מראהו עמוק. אע"כ „והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים“, כי התמעטת הלבנונית בסביבת הבהרת יכול להיות התחלת רפאות לבשר אבל גם אפשר שהוא תחלת הפסיון, ואחר שבעת ימים יתברר הדבר אם כחה הנגע טהור ואם פשה תפשה המספחת וטמאו הכהן צרעת הוא.

(שם) יש כאן מסורת: מכתש סגירו י' באורי' וסימנ' אדם (כאן). באדם (פסוק ט') והבגד (פסוק ט"ו). זאת (פסוק ט"ט). זאת (לקמן י"ד, ל"ב). כי תבאו (שם פסוק ל"ד). כי יפלא ממך ב' בפסוקא (דבר'. י"ו, ח', ב' פעמים). ונגשו הכהנים (שם כ"א, ה). השמר (שם כ"ד). פירש באלה עשרה פסוקים תרגם מכתש סגירו בנפרד ובשאר מקומות מכתש סגירוהא בלשון ידוע בששה פסוקים הראשונים (ויק'. י"ג, ב'. וט'. ומ"ו. ומ"ט — וי"ד, ל"ב) לשון הכתוב נגע צרעת, בלא ה' ידיעה ת' מכתש סגירו בלא ידוע. וכן דבר', י"ג, ח'. שנאמר שם בין נגע לנגע תרג' בין מכתש סגירו למכתש סגירו, ועוד בפסוק, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" ת' וכל מכתש סגירו אע"פ שלא נמצא בעברי לשון „צרעת“ צריך להוסיף מילת „סגירו“, כי לשון „מכתש“ מורה גם לשאר מכות או נזקים, כגון „עוד נגע אחד“ (שמו'. י"א, א') ת' „מכתש חד“, וכן „נגעים גדולים“ (ברא'. י"ב, י"ו) ת' מכתשין רברבין ובפסוק „השמר בנגע הצרעת“ (דבר'. כ"ד, ח') ת' מכתש סגירו בלא ידוע, אע"פ שבעברי ה' ידיעה, הטעם מפורש בסמוך. המקומות שבהם תרג' מכתש סגירוהא הם: ויק'. י"ג, ג', וכ' וכ"ה. וכ"ו. ומ"ט. לפי שכאלו נאמר נגע צרעת היא, שכבר בארתי כי שם שאחריו „הוא“, „הוא“ יבוא לרוב בלשון ידוע, ועוד ויק'. י"ד, ג. ונ"ד. באלו בעברי נגע הצרעת לשון ידוע ובכלם הכוונה נגע צרעת ידועה ומחלטת, אבל בפסוק „השמר בנגע הצרעת“ (דבר'. כ"ד, ח') תרג' בלא ידוע לפי שהוא אוהרה שלא יקצץ סמני טומאה אפילו בתחלה כשיענה הסגר קודם ההחלטה ואפילו מקצת הנגע (עי' ספרי שם), מכתש סגירוהא תהיה משמעותו דוקא צרעת וודאית ומחלטת.

(ג) ושער בנגע הפך לבן, ת' וסערא במכתשא אתהפך למיחור. כתוב בפתשגן: „צ"ע למה לא תרגם לחיור“ ע"כ, ועוד יש לדקדק מדוע ת' „הפך“ — „אתהפך“ אחפיעיל ולא כפשוטו „הפך“, כמו „והיא הפכה שער לבן“ (פסוק י') ת' „והיא הפכה שער למחור“. הטעם לפי שלשון „הפך“, „למחור“ יכול להיות משמעותו שהשער הפך מעצמו, וההלכה שאין שער לבן סימן טומאה אלא כשנהפך מחמת הנגע ולא מעצמו, וכן שנינו בספרא (תוריע פרק ב', מ"ב) „בנגע הפך לבן, לא הקודם, ומלא אמרו אם בהרת קרמה לשער לבן טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת טהור“. לפיכך אמר „אתהפך“ נהפך מחמת הנגע. ועוד שנינו בספרא מיעוט שער שתיים (פרק ב', מ"ג. ונגעים מ"ד, פ"ד) „שתי שערות עקין משהיר וראשן מלבין טהור, עקרים מלבין וראשם משחיר טמא“. הטעם כשעקרים מלבין הוא מחמת הנגע וטמא, ראשם מלבין הוא מעצמו וטהור, וזה מוכח גם מלשון „והנה שאת לבנה בעור והיא הפכה שער לבן“ (לקמן פסוק י') ת' „והיא הפכה שער למיחור“, שם נאמר בפירוש שהשאת הפכא את השער, והטעם שלא תרגם „לחיור“ הוא לפי שהוא נגד דרכי הלשון לומר על השער שהוא גושם שנתהפך ללבן לצבע, והיה צריך לומר אתהפך למיהוי חיור, לכן בוחר לתרגם בפעל „למיחור“ שטעמו להתלבן, והוא יותר מווקף בלשון ואינו צריך להוסיף תיבת „למיהוי“, ועוד יש יתרון ללשון „למיחור“ שאין משמעותו דוקא שהתלבן לגמרי, וסובל דרשת חו"ל עקרים מלבין וראשם משחיר טמא, כי לשון „אתהפך למיחור“ יכול להיות משמעותו גם שנשתנה להעשות לבן כלומר שהתחיל להתלבן, שרק עקרים של השערות לבנים וראשם עדיין שחורים וזה ג"כ סימן טומאה אע"פ שלא הלבינו לגמרי, אבל „אתהפך לחיור“ או „למיהוי חיור“ משמעותו שהתלבן לגמרי.

(ה) והנה הנגע ע"מ בעיניו, ת' קם כד הוה. „בעיניו“ לא תרגם „במחוחי“, לפי שההסגר אינו תולה במראה לבד, אלא גם בשיער לבן ובפיסיון, שאם היה בתחלה לבן עו כשלא נחלש ללובן קודם ביצה טעון ג"כ הסגר, אע"פ שנשתנה המראה, ורק אם נחמטט הלובן פחות מקרום ביצה טהור, ואם פשה או נתלבן השער הוא טמא מוחלט ואינו טעון הסגר. לפיכך תרגם „כד הוה“ שמשמעותו

שעמד כמו שהיה בתחלה לכל עניניו, (ועי' רא"ם) כלומר שהוא עדיין בכלל נגע.

(כג) ואם תחתיה תעמד הבהרת, ת' ואם באתרה קם בהרא. (סביניטה ופתשגן) בכל הספרים „באתרהא“. כתוב בפתשגן: „ואם באתרה לשון יחיד, פי' במקומה, אבל באתרהא יהיה לשון רבים פי' במקומותיה“. ועוד כתוב שם פסוק כ"ה. „ומראה עמוק. ומתוהא לשון רבים. וכן ומראהו. וכן לשון חז"ל מראיו שוקעים“ עכ"ל. ב"ם האוג"ר (עמוד 87 הערה 210) משיג עליו וז"ל: „ונפלאתי עליו איך לא העיר במה שבכל הספרים ומתוהא עמיק, ומתוהא מניך, התאר לשון יחיד היה ראוי להגיה עמיקין מניכין כלשון רז"ל שהביא, מראיו שוקעים“ עכ"ל. ואינו נכון, כי לשון חכמינו לחוד ולשון התרגום לחוד, ולפי משפט לשון התרגום התאר לשון יחיד אע"פ שמלת מתוהא ל"ה, כמו שהוא בעברי, וכן „ומראהו רע“ (ברא'. מ"א, כ"א) ת' „ומתוהאין ביש“ לשון יחיד. אבל ודאי שלשון „באתרהא“, הוראתו מקומותיה רבים, ואין לבהרת אלא מקום אחד, לפי זה הגרסה „באתרה“ ל"י עקר. ולא תרגם „תחתוהא“, (כמו שמו'. י', כ"ג) לפי שבהרת רק מראה ואין בה ממש, ואך אצל דבר גופני שיש בו ממש, אפשר לומר שיש לו דבר אחר תחתיו, עור הבשר שהתלבן אינו תחת הבהרת, רק מראהו נעשה לבן, והכוונה האמיתית של מלת „תחתיה“ היא „במקומה“, כלומר במקום השחין, כמו שנאמר „והיה במקום השחין שאת לבנה או בהרת לבנה“ וגו' (פסוק י"ט).

(מה) וטמא טמא יקרא, ת' ולא תסתאבו ולא תסתאבו יקרי (סביניטה ופתשגן „תסתאבו“, ברוב ספרים תסתאבון בנו"ן). במסורה של הח' דר' ברלינר שמו'. י"ג, י"ב. עמוד 35. הדין מלין דמוספים מי"ן בריש דלא כתיבין מוסב הסימן וטמא לכאן שגסר בשני צ"ל ולא תסתאבו בו"ו וכן ברוב ספרים „ולא“. „ולא“ שתיהן בו"ו, באוגר (עמוד 57 הערה 211) כתוב: ולא תסתאבון לא תסתאבון יקרי, (לסכונא ואנוירשא וגם בולונייא), השני בלא ו"ו, כי הטמא הולך וקורא לא תסתאבון! לא תסתאבון! עכ"ל. אבל בספרא (פרק י"ב, מ"ז) אמרו „וטמא טמא יקרא אומר פרוש משמעוהו שהטמא יאמר שהוא טמא, וכן נוטה דעת בעל הטעמים שנתן פסיק ביניהם הכוונה בומן שהטמא רואה בני אדם באים בקרבחו אומר פרוש ולא שיהי הולך וקורא תמיד, ומדלא כתיב „והטמא“ דרשו שלא לבד המצורע אלא גם שאר טמאים חייבים לקרוא, „וטמא“ משמע כל טמא, ולא למדו שצריך תדיר לקרוא טמא טמא, לפיכך נאמר בתרגם גם בשני „ולא תסתאבו“ בו"ו לחלק הענין לשתי פעולות, שבכל פעם שיראה בנו אדם באים אליו יכרו „לאתסתאבו“! ויפה פירש הגאון ב"ם נתינה לגר שבחר אונקלוס לשון נקי, משום „לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מתוך פיו“ ולא תרג' כיב"ע „רחוקו מן מסבא“ ולדעתו רומז גם למה שלמדו רבותינו שאף שאר טמאים צריכים לקרוא „לא תסתאבו“, וכן דעת ב"ם פתשגן, אבל לשון „ולא תסתאבו לא תסתאבו יקרי“ השני בלא ו"ו, מוסב רק על הצרוע ומשמע שתמיד יהי הולך וקורא, סוהר דברי חז"ל לגמרי.

(נא) צרעת ממארת, ת' סנירות מחסרא (סביניטה, בולונייא, ש"ח רוב ספרים) נ"א „מחורא“. לפי הנוסח „מחסרא“ ממארת לשון מארה „שהיא קללת אלקים בכגד ובבית“ (לשון הרמב"ן), ורבותינו דרשו בת"כ „צרעת ממארת, תן בו מארה ולא תהנה בו“, והנוסח „מחורא“ הוא גרסת, הרמב"ן ולפי פירושו לשון סלון ממאיר שכן קורין בארמית לקוצים המכאיבים חיורי. ולענ"ד הראשון עקר שהוא כרעת חז"ל וגרסת רוב ספרים.

(נה) לא הפך הנגע את עינו, ת' לא שניא מן כד הוה. כאן לא תרג' בלשון "הפך" כרלעיל (פסוק ד' ו"י). כיון שלא נאמר בו לאיוו מראה הפך, ולשון הפך בארמית סתם הוראתו השחתה והשבתה וכדומה, כגון "ויהפך את הערים" (ברא' י"ט, כ"ה). ת' "והפך ית קרויא", ואינו מורה לענין השתנות לדבר אחר, "הפך מן כד הוה" תהיה משמעותו שהפך הוייתו מיש לאין. "את עינו" ת' "מן כד הוה", הטעם כמו שפירשתי (לעיל פסוק ה').

(שם) פחתת היא בקרחתו או בגבחתו, ת' תברא היא בשחיקותיה או בחדותותיה. "פחתת" פרש"י לשון גומא כמו באחת הפחתים (ש"ב. י"ז ט') כלומר שפילה היא עכ"ל, ובת"כ: "שיהיו כל מראיה שוקעים" ע"כ, לא אמרו עמוקים שטעמו גם עמוק למראה שאינו עמוק ממש, שוקעים משמעותו דוקא עמוק ממש, שהמראה מעמיק וזורר לתוך עובי הבגד או העור וכן דעת הגאון מוה"ר מלבי"ם ז"ל (עי' התורה והמצוה תזריע סימן קע"ב), (לשון "שקע" ענינו צלילה וטביעה, "צללו כעופרת" (שמו' ט"ה, י'). ת' "אשתקעו כאברא", "אבני מלאים לאפר ולחשן" (שם כ"ה, ז'), "לשקעה באפודא ובהושנא", "ותשקע האש" (במד', י"א, ב'), ת' "ואשתקעת אישתא", פירש שקעה במקומה, עי' רש"י שם, וכן ת' יב"ע, "באתרה", "ושקעה כיאר מצרים" (עמו' ט', ה') ת"י "ותשקע". לפיכך הוא טמא אע"פ שלא פשה, ולא כנגעי אדם שהם טהורים אם לא פשו אחר ההסגר, כי זה לא פשה לרוחבו על פני הבגד, אבל פשה לתוכו בעוביו ובעומקו, והוא שתרגם "הברא" טעמו שָׁבַר, נגע החופר ושוקע בבגד כשבר בדופני הכלי שהביקע נכנס בכל עוביו (עי' משל' פסוק ל"ז). "בקרחת או בגבחתו", ת' בשחיקותיה או בחדותותיה וכן נשנה בת"כ, "בקרחתו אלו השחקים בגבחתו אלו החדשים", פירש הרא"ם בשם המפרשים קרחת משמע שנקרחת מן המוכין שעליו, שהוא ישן, וזה בשחיקותיה, וגבחתו חדש שעדיין המוכין גבוהין עליו, כמו בגבחתו, ה"א וחי"ת מתחלפין. ויש מפרשים בענינים אחרים, ואין כאן מקום להאריך.

מצורע.

יד, (ו) בדם הצפר השחטה, ת' בדמא דצפרא דניסיא. נ"א "דניסתא" אינה מדויקת בלשון. יש כאן מסורת: סימן השחטה קדמא דניסיא. בתרא נניסתא. סימן ד"ן. פירש כאן תרג' "השחטה" — "דניסיא", לקמן פסוק נ"א "בדם הצפר השחטה" ת' "נניסתא" הטעם, כאן הלשון "בדם הצפר השחטה על המים החיים" מלת השחטה מוסבת למטה, הכוונה שיטבול בדם של הצפור אשר נשחטה על המים החיים, ובוה מלת השחטה פעל וחרגומה "דניסיא", אשר נשחטה וגו' אבל לקמן פסוק נ"א הלשון "בדם הצפר השחטה — ובמים החיים", מלת "השחטה" מוסבת למעלה והיא תאר לצפור, חרגומה "נניסתא" שם תאר. וחז"ל דרשו בת"כ וסוטה ט"ז, ב': "צפור השחטה על המים החיים, אין כלי חרס על מים חיים" הכוונה לפי שנאמר בפסוק הקודם, "ושחט את הצפור האחת אל כלי חרס על מים חיים יכול שהכלי יהי על המים החיים, ולשון "בדם הצפר השחטה ובמים החיים" (פסוק נ"א) דרשו שהדם יהי נכר במים, שיערו חכמים רביעית. (עי' התורה והמצוה להרב

הגאון מלבי"ם ו"ל, מצורע סימן כ"ב). הנוסח „דנכיסתא” דל"ת בתחלה וסמן הידוע בסופו הוא כאן נגד דרכי הלשון, כי טעמו כמו בעברי „בדם הצפור אשר השחוטת” או של השחוטת, שהוא כפל לשון שאין בו הבנה

(לו) שקערורות ירקרקות אדמטות, ת' פחתין ירקן וסומקן. „פחתין” טעמו גומות, (עי' אוצה"ש להח' דר' לעווי שרש פְּחִית), כמו שדרשו חו"ל בת"כ „שקערורות שוקעות במראיהן”, ולשון הרב"ם (ה' ט"ז. צ. פ"ט, מ"ב) „כשיבוא הכהן ויראה הנגע שוקע ירקק או אדמדם”, ע"כ. נראה שפירשו שקערורות לשון שקע, כמו שדרשו אצל נגעי בגדים „פחתת היא כל מראיהן שוקעות”, (עי' מ"ש לעיל י"ג, נ"ה. ובהערה), בשניהם הכוונה שהנגע יורד וחופר לתוכן ממש, ויב"ע ת' בשניהם בלשון „שקע” אבל אונקלוס תרג' כאן „פחתין” גומות ירקרקות או אדמטות, ולשון „פחתת” ג"כ ענינו גומא אולם אצל בגד לא היה יכול לתרגם „פחתת היא”, לפי שבגד עוביו דק ואי אפשר שתהי בו גומא כי כל מה שחותר בו פולש מיד לצד האחר, וזה שתרג' בו „חברא” שבר, שהולך מצד זה לצד זה ובוקע כל עוביו, אבל אצל אבנים שין לומר „פחתין” גומות, פי' שהאבנים עבות והנגע בהן נעשה ככתוך גומא ואינו פולש לצד האחר.

(מא) ושפכו את העפר, ת' וירטון. לשון „שפך” בעברי תרגומו לרוב „אֶשֶׁד” או „שפך”, אולם רק בייחוס חוורים דקים כגון אפר או נוזלים. אבל אצל עפר הבית שהוא רגבים ת' „וירטון” כמו „והשליכו” בפסוק הקודם שמוסב על האבנים.

(מח) אחרי הטוח את הבית, ת' בתר דאיתשע ביתא (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים „ית ביתא”. ב"ם פתשגן כותב בזה הלשון: „דאיתשע ביתא. ויש מסורת יפה (כצ"ל ולא יתה שהוא טעות המדפיס). ולא מפני שאין בפסוק את. אלא מאחר שתרגמו בלשון התפעל אין צריך למלת את הבא להורות על הפעול כי הוא עצמו פעול וכן מנהגו בהרבה מקומות עכ"ל. ועי' עוד מ"ש הנ"ל בפסוק „ויושב את משה ואת אהרן” (שמו' י' ח'). במסורה של הח' דר' ברלינר עמוד 86 נדפס דִּאֲתִישַׁע ית בֵּיתָא יפה. והנה שתי מסורות המכישות זו את זו, ואין בידי להכריע ביניהן, אולם נראה כי הראשונה נכונה, שלפי דרכי הלשון אין צורך למלת „ית”.

טו, (לג) והדוה בנדתה, ת' וְלִדְסְאוּבְתָהּ בריחוקה (סביוניטה ועוד) ברוב ספרים וְלִדְסְאוּבְתָהּ בלא כנוי. ב"ם לחם ושמלה רוצה להגיה „ולדמסאבא” שם תואר כמו ולטמאה בנדתה, ואינו נכון, למָה שביארתי (לעיל י"ב, ב') שלשון דוה הוא לדעת המתרגם שם מופשט טומאה ולא תואר. והכנוי של ולדסאובתָהּ מורה שהכוונה טומאת נדה שהיא טומאתה הרגילה בטבע האשה, ולא זיבה שטפורשת בסמוך „והוב את זובו לזכר ולנקבה”. „והוב” ת' ולדאיב (סביוניטה ופתשגן). וזה לשון ב"ם פתשגן „ולדאיב בשני למדי"ן, ואפשר שלא יכבד על הלשון סמיכות שני דלתי"ן עכ"ל, ובאמת באה לפעמים למ"ד תחת דל"ת לייחוס ההצטרפות בהראת „של” כגון „לזכר ולנקבה” שתרג' „לדכר ולנקבא” והכוונה של זכר ושל נקבה.

אחרי

טו. (ב) ואל יבא בכל עת, ולא יהי עָלִיל. מסורת עליו יבא דמתרגו יהי עליל ב' באורי', ואל יבא בכל עת, (כאן). ושלא אחרי, (פסוק ג') בואת יבא אהרן. ובכל שאר מקומות יבא מתורג בלשון עתיד. "יהי עליל" לשון הווה עם בינוני פעל מורה על תמידית הפעולה, והכוונה שלא יבא תמיד בכל עת, וכן "בואת יבא אהרן" תמיד בכל שנה ושנה ביום הכפורים.

(שם) כי בענן אראה, ת' ארו בעננא אנא מיחגלי, ג"כ הכוונה תמיד אני נראה שם עם עמוד ענן כפרש"י.

(שם) על הכפרת, ת' על בית כפורי. (סכויניטה ועוד ספר' מדויק, עי' אצה"ש ארמית להח' ד"ר לעווין). "בית כפורי" תרגום של "דביר", (מ"א, ח', ו') "אל דביר הבית אל קדש הקדשים" ת"י "לבית כפורי דמתקנן ליה בגו ביתא לקדש קודשיא", וכן "ובית הכפרת" (ד"ה, א', י"א) ת' "ובית כפורי". בהוב ספרים הגרסה "בית כפורתא", ונראה שהגרסה "בית כפורי" עיקר שתמיד מצינו במחובר במלת "בית" לשון "כפורי" ולא "כפורתא".

(ד) ובאבנט בד יחגר ובמצנפת בד יצנף, ת' והמינא דבוצא ייסר ומצנפתא דבוצא יחית ברישיה. כך הגרסה בסכויניטה: "והמינא", "ומצנפתא" שניהם בלא ב"ת, כרוב ספרים: "ובהמינא", "ומצנפתא" השמיטו רק הבי"ת של "ובמצנפת", ולע"ד יש להשמיט גם הבי"ת של "ובאבנט" כי משפט אחד להם והכוונה לפי התרגום ואבנט בד יחגור ומצנפת בד ינח על ראשו, ולא ובאבנט בד יחגור את עצמו. מה שתרגם כאן אצל אבנט "ייסר" ובמקומות אחרים, ת' בלשון "זרו", כגון "ויחגר אתו באבנט — ויחגר אתו בחשב האפד", ת' "וזרו יתיה בהמינא — וזרו יתיה בהמין איפורא" (לעיל ח', ו'), לדעת ב"ם לחם ושמלה התפרש כשהוא פעל עומד (כאן) ת' בל' אסר וכשהוא פעל יוצא תרג' בל' זרו, ואינו נכון הרב הג' ב"ם נתניה לגר מסיג עליו מפסוק "ולא יחגרו ביוע" (יחזי. מ"ד, י"ח) שתרגם "לא ייסרון" שהוא ג"כ פעל יוצא, אבל באמת אין סתירה שהכוונה לא יחגרון האבנט במקום היוע ולא את עצמם, אבל בזה יש סתירה על דברי ב"ם לחם ושמלה, "איש חגור כלי מלחמה" (שופ', י"ח, י"א) ת"י "גברא מזרו במאני קרבא", נער חגור אפוד בד" (ש"א. ב', י"ח) ת"י "עולימא אסיר כרוד דבוץ", שענינם שוה ותרגם האחד בל' "זרו" והשני בלש' "אסר", אמנם מבואר כי בכל המקרא הפעל "חגר" בעברי אצל כלי וין ונשק מתורגם תמיד בלשון "זרו" אבל אצל מלבושים כגון אבנט, אפוד, שק תרגומו בכל מקום בלשון אסר, ולא יחגרו ביוע" (יחזי. מ"ד, י"ח) שמוסב על אפוד, ת' "ולא ייסרון על הרציהון אלה על לובכיהון ייסרון", "ודוד חגור אפוד בד" (ש"ב. ו', י"ח) ת"י "אסיר" בחוצותיו חגרו שק (ישע'. ט"ו, ג') ת"י "ייסרון", ורק כשהוא פעל יוצא לשלישי תרגם אצל אבנט בלשון "זרו" הטעם שבכתוב "ויחגר אתו באבנט — ויחגר אתו בחשב האפד" (לעיל ח', ו') לא תרגם "ואסיר יתיה" כי בזה תהיה בלשון ארמית משמעותו אסירה ככחבלים, כמו "ויאסר אותו לעיניהם" (ברא' ט"ג, כ"ד) ת' "ואסיר יתיה לעיניהון", ועתה ברור כשמש כי רק גרסת הסכויניטה "והמינא" בלא ב"ת נכונה ועיקרית, כי בלשון "ובהמינא דבוץ ייסר" הפעל הוא יוצא לשלישי, יאסור את עצמו וצ"ל "ויזרו" כמו שפירשתי, שלא יהי משמעותו יאסור את עצמו כמו בויקים ונחושתיים. בה' המיוח' ליב"ע "ובקמורא דבוץ מילת יצר", לשון אוצר וענינו אחיזה וקשירה, שהכתנת והמכנסים יהיו אחוים וקשורים באבנט.

(ח) גורל אחד לה', ת' לשמא דה'.

(ט) אשר עלה עליו הגורל לה' ת' קדם ה'. (סביניטה ופתשגן) ברוב ספרים ג"כ "לשמא דה'". ועקר בשני "קדם ה'". לדעת ב"ם פתשגן מוסב "קדם ה'" על והקריב אהרן, וזה דוחק גדול. — לענ"ד ההפרש שבלשון "גורל אחד לה' מוסבת מלת "לה'" על הגורל וטעמו שיהי כתוב עליו "לה'" וזה תרג' "לשמא דה'". והנה כבר מבואר שבכל המקומות שנה לשון "לה'" מפני הכבוד ותרגם "קדם ה'" שטעמו בעברי לפני ה', כגון "שבת לה'", וכן בכל הקרבנות, "קרבן לה'", "ריח ניחוח לה'", ולפי שהגורל עצמו לא היה מקודש לה' אלא סימן לברך שהשעיר אשר יעלה עליו יהי מקודש וטיועד להקרב לה' לא תרג' ביחוס להגורל בלשון "קדם", אלא שנה מפני הכבוד ללשון "לשמא דה'" כלומר שכתוב עליו "לה'", אבל בלשון "השעיר אשר עלה עליו הגורל לה'" מוסבת מלת "לה'" על השעיר והטעם השעיר אשר הוברר על פי הגורל שיהי לה' חטאת, בזה תרג' "קדם ה'" כמו בכל הקרבנות.

(יג) ונתן את הקטרת — וכסה ענן הקטרת, ת' ויתין ית קטורת בוסמיא — ויתחי ענן קטורתא. ת' הראשון כדרכו תמיד "קטורת בוסמיא". והשני שמחובר למלת "ענן" ת' "קטורתא", וכן "ועתר ענן הקטרת עלה" (יח'. ח', י"א) ת"י "ויטור ענן קטורתא סליק", נראה שלשון קטורתא הוראתו ההקטרה, נתינת הקטורת על הגחלים, "ואיש מקטרתו בידו" (שם) ת' "וגבר מחתיתיה דקטרתא בידיה".

(טו) ועשה את דמו, ת' לרמיה. בעברי "את" במקום למ"ד, וכן "אשר עשו את העגל" (שמו'. לב, לה) ת' "לעיגלא" (עי' מ"ש שם) וכן "והראה את הכהן" (לעיל י"ג, ט"ט) ת' "ויתחוי לכהנא".

(טז) השכן אתם בתוך טמאתם, ת' דישרי עימהון (סביניטה בולונייא ועוד) ברוב ספרים "דישרי", "דישרי" נכון לפי הענין שהוא הבטחה שהשכינה תשרי תמיד ביניהם אף כשהם טמאים, "דישרי" משמע רק עכשו.

(כב) ושלח את השעיר במדבר, ת' וישלח ית צפירא כמדברא. ב"ם פתשגן אומר: צ"ע כי לפי משמעות הלשון היה לו לתרגם למדברא, עכ"ל. אמנם כוונת המאמר ככתבו, שהאיש עתי ושלח את השעיר בתוך המדבר למיתה ע"י זריקה ודחיפה, וכן פירש המבאר בנתה"ש כראיות ברורות ע"ש. וכן בת' המיוח' ליב"ע שיסודו בסוגית הגמרא (יומא ס"ו, א' וב').

(כה) ואת חלב החטאת, ת' וית תרבי חטאת (כ"י מינכן 114. 148. ועוד) ברוב ספרים "תרבא דחטאתא", "תרבי דחטאתא" לשון רבים נכון לפי הענין לפי שהיו שתי חטאות כפרש"י: אימורי פר ושעיר.

(כו) יוציא אל מחוץ למחנה, ת' יתפקון (סביניטה ועוד ספרים עתיקים, ות' יב"ע) ברוב ספרים "יפק". "יתפקון" כמו בעברי יוצאו רומו למה ששנינו (יומא ס"ו, ב') קלען במקלעות, פרש"י כמין קליעה ארבעה בני אדם נושאים שני מוטות ושנים לאחור, וכן בת' המיוח' ליב"ע "מתפקון באסלין על ידיהון דטלא דכהניא". להרב הח' שד"ל ז"ל שפירש שתרג' יתפקון כי לא היה כהן גדול עצמו מוציא אותם (אוג"צ ר"ד 57, הערה 214), אולם צ"ע מדוע לא תרגם יתפקון נראה לע"ד לפי שנאמר יוציא הפועל ביחוד כלומר בצווי לא רצה לשנות לפעולה לרבים, אלא אותם הפועל

ותולה הפעולה בהנפעלים, ולשון יתפקון רומז עוד שיהיו מוצאים כמות שהם שלמים בלא נחוח כדמסיק בסוגית הגמרא (שם ס"ח, א').

יז, (ד) דם יחשב - דם שפך, ת' דמא יתחשב - דמא אַשד, "דמא"

במפריט, אם אין ענין לידוע הוא מורה על ענין רציחה, שפיכת דם נקי, (עי' מ"ש שמו'. כ"ב, ב') אבל "אשר יאכל כל דם" (פסוק י'), "לא תאכל דם" "לא אכל דם" (פסוק יב) תרג' "דם" בנפרד כלשון הכתוב, וכן עקר.

(ח) "אשר יגור בתוכם", וכן "הגר הגר בתוכם" (פסוק י'. וי"ג), ת' ביניהון (סביוניטה ובולונייא) ברוב ספרים "בניכון" שהוא תרגום של "בתוכם", נראה שהוא טמא שנאמר "ואליהם תאמר" אבל בספרא (פרשה ו' משנה ב') שנינו: "זה הדבר אשר צוה ה' מלמד שהפרשה נאמרה בכה אמר". לפי זה הגרסה "ביניהון" כלשון הכתוב "בתוכם" עיקר ואין לשנות, כי הוא צווי למשה שידבר לישראל בלשון ששמע מפי הגבורה.

(י) ונתתי פני, ת' ואיתין רוגזי. תרגם "פני" כמו "אפי", שהם נדרפים, "ויפל אברם על פניו" (ברא'. י"ה, ו'), "וישתחו אפים" (שם י"ט, א') "וישתחו לו על אפיו" (ש"ב, י"ד, ל"ג) בכלם התרגום "על אפוהי", ורבותינו פרשו בת"כ "ונתתי פני פונה אני מכל עסקי ועוסק בה", וכן בת' יב"ע, "ואתן ית פנויחא למעסוק כבר נשא ההוא", אבל אונקלוס הרחיק כדרכו דרשות כוו מפני ההגשמה.

(יג) אשר יצוד ציד חיה או עוף, ת' דיצוד צידא חיתא או עופא. לשון "צידא חיתא" איננו סמיכות אלא טעמו ציד שהוא חיה או עוף, אע"פ שבעברי הלשון בתמונת סמיכות מ"מ לפי הענין אינו סמיכות, כי אין דרך הלשון לומר צידה של חיה.

יח, (ד) את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו ללכת בהם, ת' להלכא בהון. נ"א "למהך" אינה עיקר. "ללכת" בהוראת הליכה מוסרית מתורגם בשאר מקומות "למהך", בנין הקל כגון "ללכת בכל דרכיו" (דברי. י', י"ב. וי"א כ"ב. ושם פסוק כ"ח.) בכלם התרגום "למהך", אולם כאן אצל האזהרות החמורות תרג' "להלכא" בנין הכבד, כי היא אזהרה לעשות ולשמור מצות ה' וחוקותיו ולהרחיק מחוקות העמים, כפרש"י "אל הפטר מחוכם" וכן שנינו בת"כ "תשמרו זו המשנה. ללכת בהם זה המעשה. תשמרו ללכת בהם לא המשנה נגיד אלא המעשה נגיד", פירש שמצוה עלינו ללמוד כדי לשמור ולעשות. ולשון "להלכה בהון" ענינו כמלת הלכה בלשון רבותינו שעיקר הוראתה הלכה למעשה.

(ה) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ת' דאם ועביד יתהון אינשא ייחי בהון בחיי עלמא (סביוניטה ובולונייא) וכן ביחוקאל כ', י"א. וי"ג. וכ"א. ת"י בזה הלשון, רק יש בהם פעמים "ויחי", ופעם ייחי, ומ"מ אין צורך לז"ו של ויחי. ברוב ספרים הגרסה "דעביד יתהון אינשא ויחי בהון", אמנם לשון "דאם יעביד - ייחי" ישר ונכון מאד ונראה עיקר, לפי שמלות "אשר יעשה" אינן עתיד או צווי אלא תנאי, כמו "אשר נשיא יחטא" (לעל ד', כ"ב) "את הברכה אשר תשמעו" (דבר'. י"א, כ"ז) בשניהם תרג' "אם", וכן גם בת' המיוח' לי"ב"ע. יש כאן מסורת בחיי עלמא ב' באורי' יחי ראובן. ודין. (דבר'. ל"ג, וכאן) בקצת ספרים הנוסח "לחיי עלמא" בלמ"ד, וזו משמעותה לעולם הבא, כמו שנדרש בספרא "וחי בהם לעולם הבא" עי' רש"י, וכן דעת ר' אליעזר (סנהד'. כ"ה, ב'). שב"ע' יהרג ואל יעבור. אולם רבותינו דרשו (וימא פ"ה ב'), וחי בהם ולא שימות בהם, ועוד שנינו (ע"ו, כ"ה, ב') היה רבי ישמעאל אומר מנין אתה אומר שאם אמרו לו לאדם עבוד ע"א

ואל תהרג שיעבור ואל יהרג ת"ל וחי בהם. (וזה רק בינו לבין עצמו אבל בפרהסיא ברבים יהרג ואל יעבור). והנה כבר מבואר שדרכו של אונקלוס במקום שאינו מוכרח להכריע לצד אחד, הוא בוחר בלשון שהתרגם יהי להדרש כלשון הכתוב עצמו לכל הדעות או לרובן, על כן הגרסה „בחיי עלמא“ עיקר, שיכול להיות משמעותה עוה"ז ועוה"ב, כמו „יחי ראובן ואל ימות“ (דבר. ל"ג, ו) ת' יחי ראובן בחיי עלמא ומותא תנינא לא ימות“ (סביניטה ש"ח ועוד, ומסורת עליו עי' לעיל), ופרש"י: „יחי ראובן. בעולם הזה: ואל ימות. לעולם הבא“, ובוה התרגום סובל כל הדעות ולא היה יכול להניח כלשון הכתוב „יחי בהון“ בלא הוספה, לפי שכל השומעים ודעים שסוף אדם למות וילעיגו ויכחישו באמתת התורה.

(ז) ערות אביך, ת' עִירִית אַבּוּךְ, ערות אביך היא (פסוק ח') ת' עִירִיתא דַּאֲבוּךְ עי' מסורה ברא' ט', כ"ג. ומש"ש.

(יג) שְׁאֲרָה הנה, ת' קְרִיבִין איניו (סביניטה, פתשגן ועוד ספרים רבים) נ"א קְרִיבִין, ב"ס פתשגן כתב: צ"ע איך לא תרגם קריבין לשון נקבה, ובאמת לכאורה הוא קשה מאד, אמנם אין להכריע שמלת קריבין ל"ז היא משובשת, כי מצינו שהשם קְרִיב בתרגום, שטעמו שאר בשר נוהג בין לזכר ובין לנקבה, „איש איש אל כל שאר בשרו“ (פסוק ו) ת' „לכל קריב בשריה“, ויב"ע ת' „קריב בשריה“ וכן „את שארו הערה“ (לקמן כ' י"ט), ת' „ית קריביה גלי“, ויב"ע, „ית קריביה בשריה בּוּי“ וכן „לשארו הקרוב אליו“ (לקמן כ"א, ב'), ת' „לקריביה דקריב ליה“, פרש"י אין שארו אלא אשתו (ת"כ) ויב"ע ת' „לאנתיה דקריבא לגופיה“. „שְׁאֲרָה“ טעמו נפשות רבות שהן שאר זו לזו כמו „חברה“ אנשים שהם חברים זה לזה, ותרגם „קריבין איניו“ שיעורו קרובי בשר הנה, כי לשון שאר בעברי אין לו לשון רבים

(שם) זמה היא, ת' עיצת חיטאין היא. לשון רש"י „זמה. עצה כתרגומו עצת חטאין שיצרך יועצך לחטוא“ עכ"ל. הרמב"ן ז"ל תמה עליו ואמר: ולא ידעת טעם לזה שכל העריות גם העברות האחרות היצר יועצו לחטוא“ עכ"ל והוא מפרשו באריכות בענין אחר ובררך רחוקה מאד, עי"ש והמבאר בנתה"ש כתב שיפה שאל על רש"י אבל סותר פירש הרמב"ן ואינו נותן כלל טעם מדוע התורה קוראה כאן בלשון זמה ולא אומר שהשם יודע יצר לב האדם והתורה מעידה שמחשבות זמה מתגברות במשכב אשה ובתה ואשה ואמה, והנה אף הוא לא העלה ארוכה לא לאונקלוס ולא לרש"י, שהיה לו לתרגם „מחשבת חיטאין“ ולא „עיצת“ שפירש „זמה“ לשון זמם ענין עצה ותחבולה וערטה לרעה, כמו „הוא זמות ועין“ וכו' (ישע' ל"ב, ז') שת"י „ואינון על עצת חטאין מתמלכין“ וכו'. ונלע"ד לפי שלא אסרה התורה אשה ובתה אלא עי' נשואי הראשונה, כיון שנאמר „לא תקח“ לשון לקיחה, ואת התחבולה והעצה שיצרו יועצו לחטוא שמערים ונושא האחת כדי שתהי האחרת מסורה לידו ושחיי תמיד אצלו למלא תאוותו עמה כחפצו. ולא דמי לשתי אחיות, כי לרוב הנערות מושאות מאביתן והשניה יש לה מקום לישב בבית האב, אבל אשה אלמנה או גרושה ובתה נקשרות ותלויות זו בזו, ולפי שהתורה עשאן ערוות חל האסור אף לאחר מיתת הראשונה.

(כא) ומורעך לא תתן למלך, ת' ומורעך, נ"א „ומבנדך“. „ומורעך“ עיקר לפי ההלכה, עי' הכללים שבארתי על שנויי התרגום של השם „זרע“ (ברא' ט', ט'). ציון ה'.

(כב) תועבה היא, ת' תועבא היא. וכן לקמן כ', י"ג. תועבה עשו, ת' תועבא

עברו סביוניטה ופתשגן; ברוב ספרים הנוסח „תועבתא” לשון מפרטי, ועיקר גרסת סביוניטה „תועבא” בנפרד, לפי הכלל שנתבאר (ברא' ט', ח') כי המפריט ביחיד מורה על יחידת הדבר, לשון „תועבתא” משמעותו תועבה אחת, ובוה שחי תועבות שכל אחד מהם עשה תועבה. יש בפסוק זה מסורת (ברלינר עמוד 48): אשה דמתרג' אִיָּתָא ו' באורי': ואת זכר „לא השכב משכבי אשה” (כאן) וחבירו „את זכר משכבי אשה”, (לקמן כ', י"ג). אשה דוה (לקמן כ', י"ח). לא יהיה כלי גבר ב' בפסוקא, „לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה” (דבר' כ"ב, ה'). וכל: איש או אשה (שמו' כ"א, כ"ט. ויק' י"ג, כ"ט. ל"ה. וכו'. כ"ו במד' ה', ו'. ו', ב'. דבר' י"ו, ה').: פירש באלה המקומות השם אשה מהורג' אִיָּתָא בנפרד ובכל שאר מקומות, אִיָּתָא בתמונת המפריט.

למדנו על ידי מסורה זו כי השם אשה מתורג' תמיד „איתתא” במפריט, אף במקום שבשמות אחרים נוהג הנפרד. כגון איש ואשה (שמו' ל"ה, כ"ט. ול"ו, ו'), ת' נָבֵר וְאִיָּתָא, „גבר” בנפרד, „ואיתתא” במפריט. וכן „איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה” (שם י"א, ב'), ת' „גבר, ואיתתא” וכן רבים. והטעם שבכתובים המסומנים במסורה התרגום של אשה יוצא מן הכלל, לפי שיש בהם בחינות שונות נגד חכונת לשון מפריט והוראותיו. כבר בארתי שהמפריט מורה על יחידת העצם ואינו נוהג לעולם כשהכוונה דוקא רבים, ולפי שמורה גם על הידוע כה"א הידיעה בעברי, אינו יכול לבוא בענין שלילת הסוג. אצל לשון משכבי אשה במשכב זכר, אינו מדובר כלל מן האשה, אלא מלת „אשה” היא תואר למלת „משכבי”, וכמו שאי אפשר לוטר בעברי „משכבי האשה” בידוע כך אי אפשר בארמית אִיָּתָא, האוהרה „לא יהי כלי גבר על אשה” כוללת כל הנשים, שלא יהי על שום אשה שבעולם, ואצל לשון „ולא ילבש גבר שמלת אשה”, ת', „ולא יתקן גבר בתקוני אִיָּתָא”, מלת אִיָּתָא היא תואר למלת „בתקוני”, כדלעיל אצל משכבי אשה, ולא סמיכות הקנין. אשה דוה ת' אִיָּתָא טוּמְאָה. לשון „איתא טומאה” הוא בעצמו מליצה זרה והוא גם תרגום של מלות „טמאת הנדה” (יחוק' כ"ב, י'). ול"ו, י"ו), ונראה שלא אמר „איתתא” לפי שהמפריט הוא גם סימן לחשיבת הדבר וזו מאוסה ובוויה (כיוצא בו „ולא יהי הקדש” (דבר' כ"ג, י"ח), ת', „ולא יסב גברא מבני ישראל אִיָּתָא אִמָּא” לשון בויון, (עי' מ"ש שם). ולא הובא במסורה לפי שלא נמצא לשון „אשה” בכתוב. וכן לשון „אשה זונה” במשמעות זונה ממש, מופקרת, מתורגם בנפרד, לסימן בויון, ומצא אשה זונה” (ירמ' ג', ג'), ת"י, וחוצף כאיחא נפקת ברא", וכן „מעשה אנה זונה” (יחז' ט"ז, ל) ת"י כעובדי איתא נפקת ברא". ולשון איש או אשה אי אפשר לתרגם בלשון ידוע לפי שמלת „או” עָשָׂה שניהם תלויים ולא ודאיים, אבל „איש ואשה” שניהם ודאיים שיק לוטר ואִיָּתָא במפריט כמשפטה תמיד.

(כט) הנפשות העשות, ת' נפשתא דיעבדן, לשון נקבות רבות וכן עיקר, וכולל זכרים ונקבות. אצל כרת נאמר תמיד „הנפש ההיא” לשון נקבה יחידה והכוונה זכר ונקבה, ותרגומו, „אינשא ההוא” תמיד לשון זכר וכן כל הכנוים (ומה שנמצא בספרים ל"ג, „וחשתיצי אינשא ההיא” הכל משובש). השם „אינשא” בארמית הוא תרגום של שם המין „אדם”, זכר ונקבה; ולפי שהשם „אדם” אינו נוהג בו לשון רבים גם בארמית השם „אינשא” רק בתמונת יחיד מורה על המין זכר ונקבה,

ותמונת הרבים, „אנשין“ מעמו וזרים רבים, כמו „אנשי השם“, (ברא'. ו', ד') ת' „אנשין דשמא“, „אנשי מדות“ (במד'. י"ג, ל"ב), „אנשין דמשחא“, לפיכך „הנפשות“ ל"ד תרג', „נפשחא“, כמו „ואת הנפש אשר עשו בחרן“ (ברא'. י"ב, ה') ת' „וית נפשחא“ וכן רבים.

ק ד ש י ם

יט, (ג) איש אמו ואביו תיראו, ת' מן אימיה ומן אבוייה תהון דחלין. כבר בארתי (שמו', א', י"ז) ע"ש, שלשון יראה אצל בני אדם מתורג' חמיד, „דחיל מן“ שענינו יראה ופחד מנוק ומעונש, שלא יקניט ולא יכעיר את אביו ואת אמו, כמו ששנינו בת"כ, איהו מורא לא ישב במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את דבריו, ולא תרג', „ית אימיה וג' תהון דחלין“, לפי שלשון „דחיל ית“ מורה על יראה מעליתא של קדושה שיאתה רק להשי"ת (כמו שביארתי שם). ולא כשהוא מפורש בנתינה לגר.

(שם) את שבתותי תשמרו, ת' ית יומי שביא דילי, (עי' מש' שמו'. ל"א י"ב).

(ד) אל תפנו אל האלילים, ת' לא תחפנון בחר טעון, „אל“ ת', „בתר“ כמו „אחר“, לפי שהכוונה פניה מוסרית ושכלית לנטות אחריהם כפירשי „לעובדם“. וכן „כי פנה אל אלהים אחרים“ (דבר'. לא, י"ח) ת', „ארי איתפניאו בחר טעות עממיא“ (עי' הפפרש בין לשון „בתר“ ללשון „אחורי“ שבארתי ברא', יח', י), ובשאר מקומות כשהכוונה פניה גופנית למראה תרג' איתפני בלמ"ד, כמו „ויפנו אל המדבר“ (שמו'. ט"ו, י') ת', „ואתפנון למדברא“, „ויפן אהרן אל טרים“ (במד'. י"ח, י') ת', „לות טרים“.

(ו) ביום זבחכם יאכל, ת' ביומא דיתנכם. „ביום זבחכם“, כוונתו ביום שאותו זבח יהי נשחט, לא בכל יום שזבחו זבחים אפילו אחרים, וזה שתרג', „דיתנכם“ ולא ת' „דתכסוניה“ מפני יופי הלשון לפי שנאמר קודם בסמוך „תובחיהו“ שתרגם תכסוניה.

(יא) לא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו, ת' אינש בחבריה, צ"ע מדוע כאן תרג' „איש“ בלשון „אינש“ ובכל שאר מקומות תרג' בלשון „גבר“. נראה הטעם לפי שהפחשה ושקרות מצויות בשוה באנשים כבנשים, אולם מקומות האחרים ענינם דברים שנוהגים לרוב בין אנשים, כגון „אל תונן איש את אחיו“ (לקמן כ"ה, י"ד), „איש את עמיתו“ (שם פסוק י"ז), הם אוהרות על הונאת דברים בעצה שאינה הגונה, והונאת ממון בטמך ובממכר (עי' רש"י שם), וכן לשון „איש את רעהו“ (שמו'. כ"א, י"ד. י"ח. ול"ה. — כ"ב, ו'. ט' וי"ג), כלם נאמרים בענינים שדרכם לנהוג רק בין אנשים, מובן שהכתוב מדבר בהווה והניח כלשון הכתוב „איש“ — „גבר“.

(יג) ולא תלין פעולת שכיר אתך, ת' לא תבית אנרא דאגרא לוחך. „תבית“ אפעל לשון זכר לנוכח, לא תניח להלין, פירש לא תעקב בלילה שכר שכיר אצלך, ולא כפירש"י, עי' באור נתח"ש.

(יד) לא תחן מכשל, ת' לא חסום. (סביוניטה) בשאר ספרים „חשים“ בשי"ן שמאלית. „חיים“ בארמית לשון „סימא“, רבים „סימן“, שהוא תרגום של „מטמון“ (עי' מ"ש ברא'. נ', כ"ו).

ויקרא קדשים יט

(יט) ובגד כלים שעטנו לא יעלה עליך ת' לא יסק עלך. לשון „לא יסק“ משמע לא יעלה אפילו מאליו, הוא לפי מה שאסרו חז"ל להציעו חתויו שמת תכרך לו נימא על בשרו, (ספרא, יומא ס"ט, א' ביצה י"ד, ב'). אבל „ואל המזבח לא יעלו“ (לעיל ב', י"ב) ת' „לא יתסקון“, לפי שאינן עולין מאלהים.

(כ) שפחה נחרפת לאיש, ת' אָמָא אחידא לגבר, „אחידא“ לדעת רוב המפרשים מיוחדת ומסורה לעבד עברי, ובשפחה כנענית הכתוב מדבר, כפירש הרשב"ם: ודומה לו „עם חרף נפשו למות“ עכ"ל ת"י „מסרו נפשיהון לקמלא“ (שופ', ה', י"ח).

(שם) בקרת תהיה, ת' בקורתא תהי בה, הניח לשון הכתוב „בקורתא“ שמשמעותו חקירה ופשפוש, וגם מלקות, והוסיף מלת „בה“ שהיא לוקה ולא הוא (עי' רש"י) ובת' המיוח' ליב"ע „פשפוש יהוד בדנינה למלקי היא מחיבא ולא הוא“.

(כג) שלש שנים יהיה לכם ערלים, ת' יהי לכוון מרחק לאבדא, הוסיף מלת „לאבדא“ ללמד שאסור אף לאחר שלש שנים, כמו ששנינו בת"כ: יכול בתוך ג' שנים הוא אסור ולאחר ג' שנים יהי מותר ת"ל יהיה, ולא כדעת הרב ב"ם נתינה לגר „שב' פירושים התערבו בת', הא' „מרחק“ (והוא כמו שתרג', וערלתם) והב' „לאבדא“ ואפשר שכללם יחד לאשמועינן שאסור בהנאה „עכ"ל, כי לא נמצא בת"א אסור הנאה מפורש בפרטית בשום מקום.

(כט) ומלאה הארץ זמה, ת' ותתמלי ארעא עיצת חיטאין פירש כל מזימות בני אדם תהינה לתת עצה ותחבולה לחטוא בכל עת ובכל מקום (עי' מ"ש לעיל י"ח, י"ז), אם האב, תחת שיהי שומר את בתו הוא בעצמו מוסר אותה לזנות, נופל גדר ערוה לגמרי, והחטא של ג"ע מהפשט בכל הארץ.

(ל) ומקדשי תיראו, ת' ולבית מקדשי תהון דחלין (פירשתיו שמו. א', י"ג. בסוף המאמר עי"ש).

(לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, ת' מן קדם דסבר באוריהא תקום וחדר אפי סבא. עי' רמב"ן שמכיא פלוגתת רבותינו, ואומר שלשון התרגום סובל כל הרעות, ואנכי בארתי כבר שכן דרכו של אונקלוס ברוב המקומות, אולם צ"ע מדוע תרג' „דסבר באוריהא“ אצל „שיבה“ ולא אצל „זקן“ שהוא חכם לכ"ע. וז"ל הטעם לפי ששיבה היא הדור ותפארת בעצמה, כמו שנאמר „עטרת תפארת תפארת שיבה“ (משל'. ט"ה, ל"א), „והדר זקנים שיבה“ (שם כ', כ"ט), ועוד נאמר „ביששים חכמה ואורך ימים תבונה“ (איוב י"ב, מ"ב), ושיבה היא אריכת ימים יותר מוקנה, אולם לשון „זקן“ נמצא בכמה מקומות אצל מי שנעשה חלש או סומא מתוך זקנה, ואדוני זקן, (ברא'. י"ח, י"ב), ועיני ישראל כבדו מווקן' (שם מ"ה, י'). „המלך דוד זקן וגו' (מ"א. א' א') וכן רבים, לפיכך נאמר „והדרת פני זקן“ שיהיו מהדרים אותו אם איננו מהודר בעצמו, שלא יבווהו מפני חלשו, ולשון „והדרת“ יש במשמעותו חנינה ורחמנות, ודל לא תהדר בריבו“ (שמו. כ"ג, ג') ת' ועל מסכינא לא תרחים.

(לד) כאורח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם, ת' גיורא דיתגיר עמכו. יש כאן מסורת (ברלינר עמו' 48) כל הַגֵּר הַגֵּר דַּאִיק גִּיּוּרָא דִּיתְגִּירִין תְּרַג', בר מן כאורח גִּיּוּרָא דִּיתְגִּירִין תְּרַג'. — פירש לשון הַגֵּר הַגֵּר תְּרַגְּוּטוּ בכל מקום דוקא גִּיּוּרָא דִּיתְגִּירִין לשון רבים ומפריט, חוץ מכאן תְּרַג' גִּיּוּרָא דִּיתְגִּירִין לשון יחיד. הטעם לפי שבשאר המקומות (ויק'. י"ג, ח'. י'. וי"ג. — וכ', ב') נאמרו אצל מצוות ואזהרות

שמוטלות על הגדים, שכלם חייבים עליהן תרג' גִּיּוֹרָא דִּיתְנַרְיוּן לשון רבים ובמפריט, שמורה על כלם בכלל, (כמו שביארתי שמו' י"ב, ב' וט"ו, י"ח), רק כאן היא מצוה שבני ישראל מצווים על הגדים, „ואהבת לו כמוך“, אי אפשר לומר שהכוונה שיאהב כל הגדים כן, אלא למי שמכירו ונושא ונותן עמו או למי שנצרך לעזרתו. לפיכך תרג' כאן גִּיּוֹרָא דִּיתְנַרְיוּן לשון יחיד. ובוה תתברר גם המסורה (לקמן כ"ב, י"ח) „איש איש מבית ישראל וטן הֶגֶר בישראל אשר יקריב קרבנו לכל נדריהם ולכל נדבותם וגו'“, ת' „וטן גִּיּוֹרָא בישראל“. מסורה כל הֶגֶר יחידי גִּיּוֹרָא תרג', בר מן נדבותם גִּיּוֹרָא תרג'. ר"ל לשון הֶגֶר שאין אחריו תיבת הֶגֶר או אֲשֶׁר יָגוּר תרג' בשאר מקומות גִּיּוֹרָא לשון יחיד, רק כאן הוא מתורגם גִּיּוֹרָא לשון רבים במפריט, הטעם לפי שהוא אצל מצוה שמוטל על כל הגדים ועל כל ישראל צ"ל גִּיּוֹרָא, אבל בשאר המקומות „וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את נפש הֶגֶר“ (שמו' כ"ג, ט'), „ואהבתם את הֶגֶר“ (דבר' י', ט'), שהן מצוות לישראל על הגר ת' גִּיּוֹרָא לשון יחיד, כמו שפרשתי ומה שמוסוף הח' ד"ר ברלינר שבפסוק „הגר אשר בקרבך יעלה“ וגו' (דבר' כ"ח, ט"ג) ת' „ותוב ערל“, הטעם משום הֶגֶר הֶגֶר אין להבין. — כידוע לשון „גורא“ הוראתו בכל מקום גר צדק, שהוא כישראל לכל הענינים, ושם הכוונה גר תושב שהוא נכרי, לפיכך הוא מוכרח לתרג' „ערל הוחב“, כיוצא בזה „וכי תשיג יד גר ותושב — ונמכר לגר תושב“ (ויק' כ"ה, ט"ז), ת' שנהם „ערל ותוחב“, אולם „גר ותושב אנכי עמכם“ (ברא' כ"ג, ד') ת' „הֶגֶר“, כי גרים הייתם בארץ מצרים“ (שמו' כ"ג ט') ת' „הֶגֶרין“ לשון דירה.

(לה) לא תעשו עול במשפט, ת' בדין, בלא ידוע, ברוב ספרים ובסביוניטא לעיל פסוק ט"ו „לא תעשו עול במשפט“ ת' „בדינא“ לשון ידוע (סביוניטא), אולם שם ברוב ספרים „בדין“, לענ"ד הנכון לעיל פסוק ט"ו „במשפט“ — „בדינא“ במפריט, כי שם הכוונה משפט ממש, על ידי דיינים, בזה נוהג המפריט מפני החשיבות, כגון „לא תכירו פנים במשפט“ (דבר' א', י"ו) ת' „בדינא“ וכן בפסוק „כי יהיה להם דבר בא אלי“ (שמו' י"ח, ט"ו), ת' „כד הווי להון דינא“, וכאן הכוונה מה שראוי לעשות לפי הצדק וישר ברברים שנוהגים בין אדם לחבירו, במדה במשקל ובמשורה. (עי' רש"י ות"כ) וכעין זה ביארתי ההפרש בין „הוכמא“ ובין „הוכמא“ (שמו' כ"ח ג') עי"ש.

ב, עם הארץ ירגמוהו, וכן לקמן פסוק ד'. ואם העלם יעלימו עם הארץ, ת' עמא בית ישראל. בפסוק „ואם נפש אחת תחטא מעם הארץ“, (לעיל ד', כ"ז), ת' „מעמא דארעא“. אצל קרבן חטאת (לעיל ד', כ"ז) תרג' „מעמא דארעא“, כי שם „מעם הארץ“ משמעותו פרט מכהן המשיח וסנהדרין שמביאים פר לחטאת, ופרט מנשיא שמביא שעיר עזים זכר, ושאר עם הארץ שעירת עזים נקבה. אולם כאן הכוונה כל בית ישראל בכלל, וזו מוכח ממה שנדרש בת"כ על „ואם העלם יעלימו עם הארץ“: „ומנין שאם העלימו ב"ד א' סוף שבתי דינים אחרים מעלימים ת"ל העלם יעלימו, מנין אם העלימו בסנהדראות של ישראל סוף שסנהדרי גדולה מעלימים“ וכו', מזה ראה שלדעת חז"ל לשון „עם הארץ“ כאן כולל אף בתי דינים וסנהדראות, לכך תרג' „עמא בית ישראל“ שמשמעותו כל ישראל, ומוציא נכרים ותושבים הגרים בארץ שאינם רשאים לרוץ, ואינן מצווים לסייע.

(טו) אל כל בהמה ת' לוח בעירא (סביוניטה פתשגן, בולונייא ועוד) נ"א, לכל בעירא". מסורה עליו (ברלינר עמוד 86) לכל בעירא, ת"ו (ל"ד הם ר"ת של, תרגום זקיק", פירש מזוקק ומדויק) לוח בעירא, ב"ם פתשגן מביא נוסחא מתרגום ספרדי "לוח כל", ואינה עקר, כי מלת "כל" תהי מיוחדת, ואין דרך אונקלוס להוסיף חיבה על כתוב בלא צורך, (עי' מ"ש ברא' י"ד, י'. בסוף המאמר) כיוצא בו (במד' כ"ו, ב') "וכל העדה" ת', וקדם כנשתא", ולא, וקדם כל כנשתא" (עי' מ"ש שם).

(יח) אשר ישכב את אשה דוה, ת' ית איתא טומאה (סביונ', בולונייא פתשגן ועוד ספ' מדויק) ברוב ספרים, מסאבא". כתוב באוג"ר (עמוד 58 הערה 219) והאחרונים הגיהו מסאבא, ולא עשו יפה, כי יש מסאבא שאין בעילתה אסורה, כגון שנשטאה למת או בשרץ, אבל טומאה אצל האשה הוא לשון הדיוט הרטמו על נדת דוותה עכ"ל. ונכון מאוד, שכן מצינו, תורם כמו דוה" (ישע'. ל', כ"ב) ת"י, תרחיקינון כמו מרחקין ית טומאתא", טעמו האשה בנדת דוותה, וכן, טטמת הנדה" (יתו'. כ"ב, י'. ול"ו, י"ו) ת"י, איתא טומאה", החליף שם המופשט לשם מוחלט לפי הכוונה האמיתית. ומה שתרנ' "נדת דוה" (לעיל י"ב, ב') "ריחוק סאובתה", והדוה בנדתה" (שם ט"ו, ל"ג) ת', "ולדסאובתה בריחוקה" (עי' מ"ש שם), בלשון "סאובה" ולא, "טומאה", הטעם כי שם מוכח מלשון הכתוב שהכוונה טומאת נדה, אולם כאן נאמר, "דוה" לבה, צריך לפרש ענין הטומאה בלשון ברור שאי אפשר למעות.

(שם) את מקורה הערה והיא גלתה את מקור דמיה, ת' ית קלנה גלי והיא תגלי ית סואבת דמהא. יב' ע' תרג' מלות מקור שתיהן בלשון, מבוועדס", ואונקלוס הרחיק כדרכו הדמיון של לשון "מקור" ושנה לפי הענין לכל אחד למנוע הכפל, "מקורה" ת', "קלנה" כלומר ערותה, כמו "לכסות ערותה" (הוש'. ב', י"א), ת"י "לכסאה קלנה", ולשון "מקור דמיה" ת', "סואבת דמהא", כפשוטו, וכן לעיל י"ב, ו'.

(כו) להיות לי ת' למהוי פלחין קדמי. כמו, "והיו לי הלויים" (במד'. ח', י"ד) ת' ויהון משמשין קדמי ליואי.

א מ ר

כא, (ד) בעל בעמיו, ת' בְּרָבָא בעמיה (סביוניטה פתשגן וכ"י מינכן 148), ברוב ספרים רָבָא. "רבא בעמיה" משמעותו הגדול מכלם והוא הכהן הגדול, "ברבא" בבי"ת נראה שמשמעותו מי שהוא עם הגדול או אצל הגדול וזה כהן הדיוט, או שמעם, "ברבא" כמו "כירבי" בתלמוד שהוראתו אדם גדול כפרש"י. ועי' מ"ש על הפסוק הזה בהקדמה בענין ההלכה

(ו) אשה ונה וחללה, ת' איתתא מטעיא ומחלא (סביוניטה ועוד) ברוב ספרים, ומחלא". ונה ת' כאן, "מטעיא" שנבעלה שלא כדת, והמפקרת עצמה לרבים נקראת בשם כנוי, נפקת ברא" (ברא'. ל"ד, ל"א. ול"ח, ט"ו). ואצל אוהרה, "לא תביא אתנן וונה" (דבר'. כ"ג, י"ט), ת', "אגר וניתא" בלשון מבואר ביותר. ורק בת"א ויונת' על נביאים נמצא זה ההפרש, אבל בשאר תרגומים השמות מתחלפין. "וחללה" ת' "ומחלא"; לקמן (פסוק י"ד) אצל כ"ג תרג' "וחללה" — "וחללא". הטעם

שאצל כהן הדיוט יש שתי משמעות למלת „וחללה“ „שנולדה מן הפסולים שבכהונה כגון בת אלמנה לכהן גדול או בת גרושה וחלוצה מכהן הדיוט וכן שנתחללה מן הכהונה על ידי ביאת אחד מן הפסולים לכהונה“ (רש"י). את שנולדה מן הפסולים לא עשתה מעשה אלא נתחללה מלידתה, והנבעלת לאחד מן הפסולים היא מחללת את עצמה, וזה שתרגם אצל „כ"ה מִחְלָא, אפעל או לגרסת הספרים „מחללא“ פְעִיל והוא משמע בין שנתחללה ובין שחיללה, לפי שבכנינים הללו אין הפרש בלשון נקבה בכינוי בין פועל לפעול, אולם אצל כהן גדול שמצווה ליקח אך בחולה לא שׁיך מחללה על ידי ביאה, אלא רק שהיא נתחללת מלידתה, משום זה פירש רש"י שם: „וחללה. שנולדה מפסולי כהונה“. לבד, ואונקלוס תרג' „וחלילא“ כינוי פעול קל, שמשמע רק נתחללת, ולא שמחללה את עצמה, כי בכנין הקל יש הפרש בכינוי לנקבה בין פועל לפעול. ולשון „ומחלא“ אפעל, נראה יותר מזוקק מהגרסה „מחללא“ לפי שלרוב הפעל „חלל“ בהוראת הוצאה מקדושה לחולין נמצא בסביבונטיה ובספרים היותר מדויקים מתורגם בלשון אפעל.

(יו) לא יקרב להקריב לחם אלקיו, ת' לקרבא קורבנא קדם אלקיה (סביבונטיה, פתשנן, כולוניא ועוד) נ"א „קורבן קדם אלקיה“ „קורבן אלקיה“. לדעת ב"ם אונ"ר (עמוד 58 הערה 220) אין צורך למלת קדם, ואינו נכון. מסורת עליו: כל לחם למטומא קורבן מתרג' בר מן איש מורען לקרבא קורבנא קדם מתרג'. פירש הח' דר' ברלינר (מסורה גדולה עמוד 48) כל לחם אצל בעלי טום מתורג' קורבן (בלשון סמיכות) לקטן פסוק כ"א. וכ"ב וכ"ו לקטן כ"ב, כ"ה. לבד כאן תרג' לקרבא קורבנא קדם. (לשון ידוע ובתוספות מלת קדם). אבל יש עוד בשני מקומות לחם דמתרג' קורבן בשאינם בעלי טום „לחם אלקיהם הם מקריבים“ (לעיל פסוק ו') „כי את לחם אלקיך הוא מקריב“ (פסוק ח'). על כן ברור אצלי שמלת למטומא מ"ם וצ"ל למקום והכוונה כל לחם להשי"ת כלומר כל לשון לחם אלקים מתורג' בסמיכות קורבן אלההון, קורבן אלהיה, רק כאן תרגם לקרבא קורבנא קדם אלהיה לפי שהיא עיקר האזהרה לבעל טום שלא יקרב כלל לעבודה לפני ה' כמו ששנינו בת"כ אפילו לשאינה עבודה חמה כגון יציקה ובלילה.

(כ) או גבן או דק או תבלל בעינו, ת' „או גבין או דוקא או חילין בעיניה. „תבלל“, ת' חילין (סביבונטיה חומשי רו"ה, וחומש דווילנא תרל"ד) ברוב ספרים חילין, לשון רש"י: „ותרגום תבלול חילין לשון חלון וכו' וכן כנוהו חכמי ישראל במומי הבכור חלון כחש עינב“ עכ"ל. אולם בת"כ: „דק זה הדוק, חלון נחש, עינב מנין ת"ל או דק, תבלול לבן נכנס בשחור“ וגו'. והנה רבותינו למדו חלון מן או דק ופרשו תבלול ענין בלילה כניסת השחן בשחור, ונלע"ד מלת „חילין“ מורה על זה, והוא מלשון „חילוני“ שהוא תרגום של „ור“, שהלכן הנכנס בשחור וורה כו, או מלשון „וקרבו וכרעיו ירחץ במים“ (לעיל א', ט'), ת' „יחליל במיא“, ענין בלילה ושפשוש שיבלבל הצואה במים („הצלצל“ (דבר' כ"ה, מ"ב) ת' יב"ע חֲלִנָא בלא דגש בלמ"ד והחית פתוחה, ואין לומר שלשון חילין מורה כוה, לפי שאונקלוס תרג' שם סְקָא, ועוד שהיה כאן צ"ל חֲלִנָן. בעינו" ת' „בעיניה“ (סביבונטיה ורוב ספרים). והטעם שתרג' „בעיניה“ ל"ד הוא לענ"ד לרמזו למה שנדרש בת"כ „בעינו להביא את שבעינו, שתי עינינו למעלה ושתי עינינו למטה, עינו אחת למעלה ועינו אחת למטה“ וגו', ולפי זה הוא מום בפני עצמו (ומלות „גבין דוקא חילין“ ממילא משמעותן בעלי מוטי העין, ואין צורך למלת „בעיניה“ לפרש מקום הטום, כמו אצל „יבלת“ (לקטן כ"ב, כב) שח' „חון“ והוא ג"כ בהמה בעלת מום העין, כח'

יב"ע, "דעיניו לקיין" (ועי' התורה והמצוה להגאון מלבי"ם, ו"ל סימן קי"ד), כיוצא בו
 ,,ומעון וכתות ונחוק וזרות" (שם פסוק כ"ד) שהם מומין באברי הזכרות ולא נאמר
 בהן מקומן, וכן מוכח מפסוק הטעמים בדפוס סביוניטה שמלת ,,חילין" נפרדת
 בטפחה ממלת ,,בעיניה" או חילין בעיניה ולא כשעמי הכתוב או הבלל בעינה,
 (עי"ש) ובמ"ג ובדפוס ווניצא שנת ש"ח או חילין בעיניה לשין יחיד וכפסוק הטעמים
 שבמקרא, אמנם כבר הראתי בכמה מקומות שגם בטעמי התרגום דפוס סביוניטה
 מדויק ומוקק יותר מכל הספרים.

כב, (ב) וינורו, ת' ויפרשו נראה לפרש יפרישו את עצמם (פתשגן). ולי
 נראה שמשמעותו יפרישו עצמם ואחרים.

(ג) כל איש אשר יקרב מכל זרעכם, ת' מכל זרעכון (סביוניטה ובולוניא)
 וכן עיקר. ברוב ספרים ,,מכל בניכון" כמו בשאר מקומות (ברא' ט', ט. שמו' ל"ב,
 י"ג), אולם כאן מוכרח לתרגם ,,זרעכם", לפי שנאמר ,,כל איש אשר יקרב" אילו
 תרגם ,,מכל בניכון" תהיה משמעותו רק זכרים, והאזהרה אף לנקבות, וכן שנינו
 בת"כ: ,,איש אין לי אלא איש, אשה מנין ת"ל מכל זרעכון." (עי' מ"ש ברא'.
 ט', ציון ב').

(יא) וכהן כי יקנה נפש קנין כספו, ת' וכהן ארי יקני נפש קנין כספיה. ,,כי
 תקנה עבד עברי" (שמו' כ"א, ב'), ,,תקנה מאת עמיתך" (לקמן כ"ה, ט"ו), ת'
 ,,חובון" וכן כל לשון ,,מקנת כספו" (ברא' י"ז, י"ב) ת', ,,ובין כספיה". ההפרש ידוע
 כי לשון ,,ובן" הוראתו קנין ע"י מקח וממכר, ולשון ,,קני" טעמו כמו רכש
 בעברי, מה שבא ברשותו בירושה, במלחמה, בעבודת אדמה, שכר מלאכה וכדומה.
 וכאן צריך לתרגם בלשון ,,יקני" לפי מה ששנינו בת"כ: ,,מנין לכהן שנשא אשה
 וקנה עבדים שיאכלו בתרומה ת"ל וכהן כי יקנה נפש קנין כספו, יכול אפילו קנה
 עבד עברי יאכל בתרומה ת"ל כסף יצא עבד עברי שאין כסף". והנה לפירוש חז"ל
 אשה ועבד כנעני קדואים קנין כספו לפי שהם אצלו קנין עולם כמו כספו, ולא עבד
 עברי שיוצא בשש וביובל ואינו אלא כשכיר שנה. וזה ההפרש בין ,,מקנת כסף"
 ,,לקנין כסף", ,,מקנת כסף" הוא מה שקנה בכסף, ותרגומו ,,ובין כספא", ,,קנין
 כסף" משמעותו קנינו כמו כספו ותרגומו ,,קנין כספיה". אבל חמה על תרג'
 המיוח' ליב"ע, ,,וכהנא ארום יקני בר נש נזכרא קנין כספיה", פירש עבד כנעני
 לבד ולא אשתו.

(יג) וזרע אין לה, ת' ובר לית לה, לשון ,,בר" בארמי כמו ,,בן" בעברי
 משמעותו זכר ונקבה, כגון ,,אותו ואת בנו" (לקמן פסוק כ"ח), ,,ובן אין לה" (דבר'.
 כ"ה, ה). והיה מוכרח לתרגם ,,ובר", שלא יוכל לתרג', ,,ובנין", לשון רבים, כמו
 בפסוק ,,ביצחק יקרא לך זרע" (ברא' כ"א, כ"ב), לפי שנפסלת אף באחד, ואף
 לא בלשון ,,זורעא" כבעברי או ,,וולד", כמו בפסוק ,,לי לא נהת זרע" (שם ט"ו, ג),
 לפי שתהיה משמעותו אף וולד מן השפחה ונכרית, כגון בת כהן שנשאת לישראל
 שילדה בן והוא נכבש על השפחה או נכרית וילדה ממנו בן, הולד הוא אינו פוסל
 אותה, ואם מת האב היא אוכלת בתרומה, לפי שהולד נכרי ואינו בנו (ת"כ). בת'
 המיוח' ליב"ע: ,,וולד לית לה מניה", צ"ע כי מלת ,,מניה" מיותרת, שאם יש לה
 בן מבעלה הראשון ולא מן האחרון הוא פוסלה מלאכול בתרומה.

(טז) והשיאו אוהם עון אשמה באכלם את קדשיהם. ת' ויקבלון עליהון עון
 וחובין במיכלהון בסובא ית קודשיהון, כדרכו בכל התרגום כל מה שדרשו רבותינו

בפסוק, „ויקבלון עליהון עוין וחוביני“ משמעוהו על עצמם כדרשת רבי ישמעאל על מלת „אותם“ (עי' רש"י), ויכול לפרש הכוונה שמוסב למעלה, „ולא יחללו את קדשי בני ישראל“ יש בכחוב אוהרה לזרים שלא יאכלו תרומה וקדשים, כדעת רש"י ות"כ, ומה שכתב רש"י ז"ל „ואונקלוס שפר' במיכלהון בסואבא שלא לצורך תרגמו כן“ נכון לפי שיטתו שמוסב על זרים לבד, אולם אונקלוס מוסיף מלת „בסואבא“ שהתרגום יהי סובל השיטה שהכתוב אוהרה לכהנים שמוזהרים רק בטומאה, כמו שנדרש בגמרא (סנהדרין צ', ב') הנותן תרומה לכהן עם הארץ כו' ר' יוחנן אמר אף גרם לו מיתה ר' אליעזר בן יעקב אמר אף משיאו עון אשמה שנאמר והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם, והנה לפי שיטת ר' אליעזר בן יעקב הכתיב אוהרה אף לכהנים ותוספות מלת „בסואבא“ אינה סותרת השיטה שהיא אוהרה לזרים, כיון שתודה ושלמים ופסח ומעשר נאכלים לבעלים רק בחטרה. — „עון אשמה“, ת' „עוין וחוביני“ לשון רבים ולא בסמיכות, וכן פירש"י שם בגמרא: „עון אשמה“ עונות הרבה מטעין עליו: באכלם את קדשיהם. ומתרגמיני במיכלהון בסואבא ית קודשיהון. ועי' נתינה לגר שתמה על רש"י ז"ל, ועי' בפתשגן שפירש בענין אחר באריכות ומביא גם הגמרא דסנהדרין.

(יח) ומן הגר, ת', „ומן גזריא“. עי' מ"ש על המסורה לעיל י"ט, ל"ד.

(יט) לרצנכם תמים וזכר בבקר בכבשים ובעזים, ת' בתוריא באימריא ובעיוויא. כאן ת' „בבקר“ — „בתוריא“ לשון מפרטי, ובפסוק הסמוך „ואיש כי יקריב וכן“ בבקר ת', „בתורי“ הטעם לפי שבכתוב הראשון מדובר מהמינים שהם כשרים לקרבן בכלל, מלת „בבקר“ משמעותה כלם שהם ממין הבקר וכבר בארתי (שמו"י ב', ב') שלשון מפרטי משמע כל שבנמצא ממין המדובר. אולם בפסוק „ואיש כי יקריב“ ביחוד, הכוונה שיקריב משלו בקר או צאן מעדרו, וכן „אדם כי יקריב וגו' מן הבהמה מן הבקר“ (לעיל א, ב') ת' „מן תורי“ בלא לשון ידוע.

(כג) ושור ושה שרוע וקלוט, ת' יתיר וחסיר. „או שרוע“ (לעיל כ"א, יח) אצל מומי אדם, ת', „או שרוע“, לשון „מהשתרע“ (ישע. כ"ה, כ'), ענין השתתחות, הכוונה שאחד מהאברים גדול ביותר מחבירו, לפי שאדם נפסל רק ע"י מום בגופו שנראה לעינים, אולם אצל מומי בהמה שנפסלת גם בחסר בו יתרון בכני מעים, כשנמצאת טריפה או אפילו שאינה טריפה, כגון שניטל המחול או כוליא אחת כיון שאינה תמימה, (עי' רמב"ם ה' איס' הטוב פ"ב ה' י"א), ת', „שרוע וקלוט“ בלשון „יתיר וחסיר“ שמשמע כל המומין החיצונים ובנימיים, אולם התרגום המיוח' ליב"ע אצל מומי בני אדם ת', „שרוע“ — „דמישתמיט יריכיה“ וכאן „שרוע וקלוט“, ת' „יתיר כוליא ודחסיר כוליא“, תופש בשניהם רק מום אחד ומניח כל האחרים.

(כו) והיה שבעת ימים תחת אמו, ת' בתר אימיה. „תחת“, ת', „בתר“, כמו „תחת אבותיכם“ (במד'. ל"ב, י"ד) ת', „בתר אבהתכון“, ולשון בתר מבואר (ברא'. י"ח, י') שמורה על איחור זמני, וגם הליכה ונטיה זה אחר זה, ואי אפשר לומר שכונת התרגום איחור זמני לבדו כלומר שיעמוד כל שבעת ימים אחר מיתת האם, אלא הכוונה שיעמוד שבעת ימים, ובתוך שבעת הימים יהיה איוה זמן קצר נטוי וכרוך אחר אמו. כדרשת רבוחיני (ספרא וגמרא חולין ל"ח, ב'): תחת אמו פרט ליתום (פירש שמהם האם בשעת לידה) וכריה"ג שאומר „מה ת"ל והיה שבעת ימים תחת אמו. לפי שנאמר שבעת ימים יהיה עם אמו (שמו"י כ"ב, כ"ט) יכול עד שתהי עם אמו כל שבעה ת"ל תחת אמו. או תחת אמו יכול אפילו יצא מטנה כשהיא מתה ת"ל עם אמו הא כיצד אפי' נתקימה לו אמו שעה אחת. ואינו יכול

לחרגם, "תחת אימיה" שזה משמעותו ענין חליפין, אף כשמתה אמו בשעת לידה והולד בא במקומה, כמו, "וימלך תתתיו" (ברא'. ל"ו, לג) ת', "ומלך תחותיה", או תחת אימיה ממש שתהי שוככת עליו, והכל נגד ההלכה "בתר" מורה על איחוד זמני ועל נטיה וכריכה אחר האם ביחד, כמו שפירשתי.

(כח) ושור או שה אותו ואת בנו לא השחטו וגו', ת' ותורחא או סִתָּא (סביניטה ברוב ספרים, "שִׁתָּא") לה ולברה לא תכסון וגו'. ב"ס פתשגן ואחריו הח' שד"ל ו"ל אומרים שלשון שה ושיתא איננו בארמית, ורוצים לקיים הגרסה "רחילא" כמו שהוא בת' יב"ע. אולם הח' דר' לעווי באוצ' השרש' של לשון כשדי הראה לדעת שנמצא בת' יב"ע ובת' ירושלמי על פסוק הקודם: "בגין למדכרא זכוותיה דשייה דאתעקד". ובהמשדל חזר ממה שכתב באוגר (עמוד 58 הערה 223) ואומר כי מעם אונקלוס שבחר בלשון שיתא מפני שרצה לכלול בו שה כשבים ושה עזים שלא מצא בלשונו לשון שיכלול שניהם, כי "שה כשבים ושה עזים" (דבר'. י"ד, ד'), ת' "אימירן דרחלין וגדין דעוין". וזה נכון. ועל שהקשה עליו ב"ס לחם ושמלה ממה שחרגם "שה תמיים" (שמו' י"ב, ה') "אימר שלים" אף שמפרש אח"כ מן הכבשים או מן העזים, יש ליישב שזה עצמו הוא המעם שאינו צריך לחרג' שם "שה שלים" כדי לכלול שניהם לפי שהכתוב עצמו אומר בפירוש שיכולים ליקח אף מן העזים, "ושור או שה", תרג' "ותורחא או סיתא", פירש נקבור, וזו כרבנן (בת"כ וחולין ע"ה, ב') "אותו ואת בנו נוהג בנקבות ולא בזכרים מ"ט דרבנן וכו' ת"ל אותו אחד ולא שנים, (באם ולא באב) והרי הוא אומר בנו מי שבנו כרוך אחריו יצא וזכר שאין בנו כרוך אחריו" (עי' רש"י ורמב"ן). "אותו ואת בנו", ת' "לה ולברה" לכאורה צ"ע מדוע לא תרג' יתה וית ברה, לפי שלרוב ייחוס הפעול בלמ"ד יבוא בחרגום במקום שחסרה מלת את בעברי, כגון "מכה איש" (שמו', כ"א, יב) ת' "דימחי לגברי", "ומכה אביו ואמו" (שם פסוק ט"ו) ת' "לאבוהי ולאמיה" (בספרים מדויקים) וכן רבים, אבל כשיש מלת את בכתוב נמצאת לרוב גם בחרגום מלת ית. ונראה לענ"ד שלא תרג' "יתה וית ברה" כדי שיהי החרגום סובל גם דעת חנניה שאית ליה חוששין בבהמה לורע האב ודין אותו ואת בנו נוהג בין בזכרים ובין בנקבות (עי' חולין ע"ט א.) כי אם תרגם "יתה וית ברה" תהיה משמעותו דוקא האם ולא האב, כמו שדרשו רבנן לעיל אותו אחד ולא שנים, לפיכך אומר "לה ולברה" בזה הוא רומז שהאסור תלוי בייחוס התולדה שביניהם, וממילא למ"ד חוששין לורע האב חל האסור אף באב ובנו, ואינו יכול לחרגם, "ותור או שה" וכו' כלשון הכתוב, לפי שבוה יהיה מכריע לצד מ"ד חוששין לורע האב, ועי' הכלל שביארתי בהקדמה שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד, אלא משתדל חמיד לומר החרגם בלשון שהוא להדרש כלשון הכתוב עצמו, ושיהו סובל כל דרשות חז"ל.

כג, (ב) מועדי ה' ת' מועדיא דה' — אלה הם מועדי ת' אילין אינו מועדי לשון "מועד" מתורג' ככל מקום בלשון "וטין", ולמועדים" (ברא'. א', י"ד), ת' "ולומינן" פירש ליעודי זמנים, "אהל מועד" ת' "משכן זימנא", ייעוד מקומי, לבד מועדי ה' ת' בלשון מועד כבעברי להפלגת הענין מפני חשיבתם וקדושתם, כיוצא בו "שבתון" אצל שבת תרג' "שבחא" שמורה על שביתת שבת החמורה, וכן אצל יום הכפורים, אבל אצל ר"ה וחג האסיף (לקטן פסוק כ"ד. ול"ט) ת' "ניח", "ניחא". (עי' מ"ש שמו'. ל"א, ט"ו)

(ד) אלה מועדי ה' מקראי קדש, ת' מערעי קדיש, לשון "מקראי קדש" נמצא בפרשה שלש פעמים לעיל פסוק ב'. כאן, ולקטן פסוק ל"ו. ברוב ספרים בכלם

התרגום „מערעי“ לשון רבים, אולם בסביוניטה ופחשגן רק כאן „מערעי“ ובשנים האחרים „מערע קדיש“ לשון יחיד. ב"ס פחשגן פירש שהשני תולה בלשון הכתוב, אצל „מועדי ה' מקראי קדש“ שיש „מערעי“ ל"ר לפי שהוא נסמך למלות „מועדי ה'“ שהן ל"ה אבל בשאר מקומות נאמר „אשר תקראו אותם מקראי קדש“, כיון שנאמר תחלה תקראו אותם יתכן לבוא אחריו לשון יחיד מערע, כלומר הקריאה שתקרא מקרא קדש תהיה עכ"ל, ולע"ד יותר נכון שכונת התרגום „דתערעון יתהון מערע קדיש“ שיקראו כל אחד מהמועדים מקרא קדש לפי שלעולם לא יקראו שני מועדים בבת אחת, אבל אצל לשון „אלה מועדי ה' מקראי קדש“ מלות „מקראי קדש“ הם הואר למועדי ה' וצריך להיות בלשון רבים.

(י) והבאתם את עמר ראשית קצירכם וכו', ת' ית עֹמֶר (סביוניטה) (שמו' ט"ז,

ט"ז, וי"ח, ול"ב, ול"ג, ול"ד) ברוב ספר' „ית עומרא“ לע"ד הגרסה „עימר“ בלא ידוע נכונה. „עומרא“ במפריט הוראתו מדת מלא העומר, וכבר בארתי שהמפריט מורה על אחדות הדבר, ולשון עומרא טעמו עומר אחד, ולא הביאו לעורה עומר אחד, אלא שלש סאין בשבלים שקצרו בלילה והעמידו אותן ע"י תקונים הרבה על עומר אחד סולת לתנופה, וכל שלש סאין הללו שהוציאו מהם את עומר התנופה נקרא על שם זה עומר ראשית הקציר (עי' באור נה"ש). אולם „והניף את העמר“ (פסוק י"א) „ביום הניפכם את העמר“ (פסוק י"ב) ת' „ית עומרא“ לפי שבשעת התנופה הוא עמר במדה לא פחות ולא יותר.

(יד) עד עצם היום הזה, ת' עד כרן יומא הדין (סביוניטה ובולונוי) ברוב ספרים „עד בכרן“ בבית, ואינו נכון כי הוא תרג' של „בעצם“, „עד עצם היום הזה“ (יהוש' י', כ"ז, יחז' ב' ג') „את עצם היום הזה“ (יחז' כ"ד, ב') כלם ת"י „כרן יומא הדין“.

(טו, וטז) שבע שבחות תמימות תהינה. עד ממחרת השבת השביעית. ת' שבע שבוען שֶׁלְמֵן יהוין. עד מבחר שבועתא שביעיתא. כאן תרג' שבוען, שבועתא לשון נקבה, לפי שבכתוב לשון „שבתות“, „השבת“ לשון נקבה, לפי „שמלות“ „שבתות“, „השבת“ כאן משמעותן שבועה (בל"א Wochen, Woche), אולם „שבעה שבועות תספר לך“ (דבר' ט"ז, ד'), ת' „שבעה שבועין“ לשון זכר, לפי שבכתוב „שבועות“ ל"ו. בבחינת מספר שבעה ימים שבע פעמים, ל"ט יום. כיוצא בו „זימנא“ אם הוא תרג' של „מועד“ משמש בל"ו, „למועד הוה“ (ברא' י"ז, כ"א) ת' „לזימנא הדין“, ואם היא תרג' של „פעם“ או „רגלים“ משמש בלשון נקבה, „זאת הפעם“ (ברא' ב', כ"ג) ת' „הדא זימנא“, „פעמים“ (שם כ"ו, ל"ו) ת' „תרתין זימנין“, „שלש רגלים“ (שמו' כ"ג, י"ד. במד' כ"ב, כ"ח) ת' „תלת זימנין“. וכן „תזל כשל אמרתיו“ (דבר' ל"ב, ב') ת' „תתקבל כטלא מיטרי“ ל"ג (סביוניטה ובולונוי) לפי שבעברי „אמרתיו“ כונתו שירת, עי' מ"ש שם, ודע שבאלו המלות, טעמן נשתנה בהתחלפות המין, אולם רוב שמות המשוחפים בעברי שומרים מינם בתרגום ורק מעט מועד נמצאו המשוחפים גם בארמית, (ועי' עוד לקמן כ"ה, ה').

(יז) לחם תנופה שתים ת' לחים ארמותא תרתין גריצן (גרסת הספרים), כיון שמוסב על „לחם תנופה“ שהוא ל"ו ונאמר „שתים“ ל"ג, הוסיף מלת „גריצן“ שחסרה שהיא ל"ג, ושיעור הכתוב „לחם תנופה חלות שתים“, ולא אמר „גריצן תרתין“ שלא לסמוך „תרתין“ למלות „תרין עשרונין“ מפני ופי הלשון. בסביוניטה „תרין גריצן“, נראה שהוא ט"ס.

(כב) לא תכלה פאת שדך בקצרה, ת' כְּחֶצֶךְ (סביונ'), ברוב ספר' כְּחֶצֶךְ,

אינו מדויק בנקוד, בקצת ספר, "במחצדך". "במחצדך" מקור מבנין הקל מדויק כמו "ובקצדך" (כאן) ת', "ובמחצדך". הגרסה בחצדך צ"ע כי הוא תרגום של "קצירך" שם, ויש ליישב בדוחק לפי שבתורה אסרה לקצור הפאה אינו אומר "במחצדך" פעל שמשמעותו בשאתה קוצר, הלא אינו רשאי לקצור עוד כשמוגע לפאה, "בחצדך" טעמו בזמן קצירך.

(כד) בחדש השביעי באחד לחדש הזה יהיה לכם שבתון, ת' יהי לכון נִיח, לשון נפרד, ולקמן פסוק ל"ט, ביום הראשון שבתון, ת' נִיחָא, בתמונת המפריט סביוניטה ופתשגן. הטעם במה שמכואר שהמפריט בלשון יחיד משמעותו כאילו נאמרה בו מלת אחד, ונכון לומר אצל יום טוב, "ניחא" כלומר יום אחד של שבתון לפי שבזמן התרגום נעשה יום ראשון של סכות ושמיני עצרת רק יום אחד אולם אצל ר"ה אינו אומר "ניחא" לפי שבזמן המקדש עשו ר"ה בגבולין תמיד שני ימים מפני הספק, ואף במקדש אם באו העדים ממנחה ולמעלה (משניות ר"ה. פ"ד, מ"ד) ועי' עוד מ"ש במד'. ט"ו, ל"ה.

(לב) שבת שבתון הוא לכם ועניתם וכו' — תשבתו שבתכם. ת' שבא שבתא — תנוחו ניחכון. "שבת שבתון" בתחלת הכתוב הרג', "שבא שבתא" כמו בשאר מקומות אצל שבת, לפי שמוסב לפסוק הקודם, "כל מלאכה לא תעשו", ללמד ששבתית י"כ היא חמורה כשבתית שבת לענין אוכל נפש והבערה (עי' מ"ש שמו', ל"א, ט"ו) אולם "תשבתו שבתכם" מוסב גם אל הענין שבתה מטאכל ומשקה שאינה של שבת, ועוד "שבתכם" אינו מוסב על שבת בראשית, כי היא לא תקרא שבת ישראל כי אם שבת ה', (עי' ראב"ע).

(לו) עצרת היא, ת' כנישין תהון. לשון "עצרת", "עצרה" מתורג' כמעט בכל מקום ענין כנישה, וכן בספרי אין עצרת אלא כנישה, ואומר "כנישין תהון" לפי הענין, כי לשון "עצרת היא" כוונתו שתהי ביום השמיני עוד עצרת, כלו' שיהיו בו נאספים, וכמו שנאמר בפ' פנחס (במד'. ל', ל"ה), "ביום השמיני עצרת תהיה לכם" שת' ג"כ "כנישין תהון לכון". (הערה; בלשון התרגום (שם) "כנישין תהון לכון" נראה לכאורה תיבת לכון מיותרת, אמנם לע"ד הניח מלת "לכון" לפי שעליה מוסדה דרשת ר' אליעזר ור' יהושע (פסחים ס"ה, ב'. ביצה ט"ו, ב') "כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם (שם) ופסוק אחד אומר עצרת לה' אלקיך (דבר', ט"ו, ח') ר"א סוכר או כלו לה' או כלו לכם ור"י סוכר חלקהו חציו לה' וחציו לכם". (כעין זה פירשתי לקמן כ"ה, ה'. עי"ש).

(מג) כי בסכות הושבתו, ת' בְּמִטְלַת ענני פְּלוּגְתָא בת"כ ר"א אומר סוכות מטש ור"ע אומר ענני כבוד. אע"פ שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד, כאן אי אפשר בלא הכרעה לפי שלא נמצא לשון שסובל שתי הדעות, כי אילו אמר במטליא לבר, היה מכריע כר"א, ועתה הוא מתרגם לפי דעת עצמו וסברתו, "במטלת ענני", וכן דעת רש"י ו"ל, פירש הרא"ם שטעמו מפני שמלת הושבתי מורה על פועל אלקי שהן ענני הכבוד לא פועל אנושי דאם כן בסכות ישבו אבותיכם בהוציא אתכם מארץ מצרים מבעיא ליה.

(מד) וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל, ת' ומליל משה ית סדר מועדיא דה' ואלויפנון לבני ישראל, הוסיף מלת "סדר" למלאות קצור לשון הכתוב, כי המועדים עצמם אינם נדברים אלא ענינם, ועוד מוסיף, ואלויפנון, לפי שלא אמר סדר המועדים בלבד, אלא למד להם הלכות הפסח בפסח ה' עצרת בעצרת והלכות החג בחג כמו שנדרש בת"כ, (ועי' נתינה לגר).

כד, (ג) יַעֲרוֹךְ אוֹתוֹ אַהֲרֹן מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר, ת' יסדר יתיה. מלח "אותו" לשון יחיד מוסב בעברי על "נר תמיד" בפסוק הקודם, אולם לפי שתרג' "בוציניא" לשון רבים, היה ראוי להיות "יתהון", אלא שרומזו לפי דרשת רבותינו על נר המערבי שהיה דולק מערב עד בקר.

(ה) שני עשרונים יהיה החלה האחת, ת' תְּהִי הַיָּיָא גְרִיצְתָּא חֲדָא. (פתשג' סביוניטה וכ". מינכן 114. 148) הַיָּיָא לשון הוזה, כמו "יד ה' הויה" (שמו'. ט', ג'), וְ" הַיָּיָא" (עי' רש"י שם), ולשון הוזה בארמית מורה על החמדת הענין, שכל חלה וחלה תהי שני עשרונים, וכן בת"כ: שני עשרונים שיהיו שוים, כיוצא בו: "שלושים ומאה הקערה האחת" (במדבר ו', פ"ה), "עשרה עשרה הכף" (שם פסוק פ"ו) ת' "הַיָּיָא מִתְקַלָּה דִּמְגִיסְתָּא חֲדָא", הַיָּיָא מִתְקַלָּה דְבוֹזִיכָא" לפי זה היה מוכרח להוסיף מלח הויא אף אם בכחוב לא נאמרה מלח "יהיה", והנה מלח "תהי" לכאורה מיותרת, אולם גם בעברי מלח "יהיה" מיותרת, כי היה יכל לומר "שני עשרונים החלה האחת", כמו "שש המערכת" (פסוק ו') וכדלעיל "שלושים ומאה הקערה", "עשרה עשרה הכף", שלא נמצא בהם הפעל היה. אבל אונקלוס הניח היתרון לפי שהוא יסוד לדרשת רבותינו בת"כ "החלה האחת כל לישתה ועריכתה לא יהי אלא אחת אחת, ומנין שאף שתי הלחם לישתן ועריכתן אחת אחת ת"ל יהיה החלה האחת", יהיה משמעותו שיהי כן תמיד.

(ו) שש המערכת, ת' שית סדרא. האוג"ר (עמוד 59 הערה 226) רוצה לקיים הגרסה "בסידרא", ואינו נכון, לפי שכבר ביארתי כי ברוב המקומות שבי"ת השמוש חסירה בעברי היא נשמטה אף בתרגום וכאן אין צורך להוסיפה לפי שהענין ברור אף בלא ביי"ת השמוש, אולם "וירגמו אתו אבן" (לקמן פסוק כ"ג) ת' "באבנא" (בולונייא וסביוניטה) ברוב ספרים, "אבנא" בלא ביי"ת אונז מדויק לפי שאין בו הבנה בארמית, ויש לתמוה שהח' שד"ל ו"ל לא העיר שם כלל.

(ז) ונתת על המערכת לבניה וכה, ת' ותיתין על סדריא. (סביוניטה ובולונייא ועוד) ברוב ספרים "על סידרא" לשון יחיד, ועקר "על סידריא" ל"ר, שיתן שתי המערכות.

(י) והוא בן איש מצרי, ת' גבר מצְרִי הטעם שלא תרג' כמו בכל מקום "מצראה" פירשתי שמו', ב', י"א. ע"ש.

(יב) לפרש להם על פי ה', ת' על גזירת מיטרא דה'. מסורת עלוי (ברלינר עמוד 49) פי ד' דמתרג' גזירת מיטרא דד'. ד' באורי', ויניחהו (כאן). והוא לא תצלח (במד' י"ד, מ"א). לעבר את פי ד' (במד'. כ"ב, י"ח). וחברו (במד', כ"ד, י"ג). פירש: פי ה' תרגומו בכל שאר מקומות מיטרא דה' ובארבע מקומות האלה גזירת מיטרא דה' הטעם למה שהוסיף באלו המקומות תיבת "גזירת" הוא לענ"ד לפי מה שבארתי (שמו'. י"ב, מ"ג. כלל ב'), שלשון "גזירא" אצל חקת השי"ת מורה על פרטי המצוות, וכן כאן "לפרש שהם על פי ה'", הכוונה הדין הפרטי מה שיהי עונשו של המקלל ובאיוו מיתה יהי נדון, ובשלישה מקומות האחרים נמצא ההפך בלשון, לשון "עבר את פי ה'", אינו קשה כל כך בלשון "מרה את פי ה'", וכן בתרגום "עבר על גזירת מיטרא דה'", קל מלשון "מסריב על מיטרא דה'", לשון "עובר את פי ה'", משמע אפילו בשוגג ומצוה קלה, אולם "מרה את דבר ה'", משמע שעושה במזיד נגד רצון הבורא, וכן בדברי בלעם ודאי הכוונה שלא יכול לעבור בשום דבר, וכן נאמר "לא אוכל לעבר את פי ה' לעשות קטנה או גדולה" (במד'. כ"ב י"ח).

וכן במעשה המרגלים, בשעת מעשה, כשהתחילו לעלות בהר, קודם שאמר „אל תעלו כי אין ה' בקרבכם“ (במד'. י"ד, ט"ב) היה אומר „למה זה אתם עוברים את פי ה' והיא לא תצלח“, תרגום „על גזירת מיטרא דה“ לפי שהיו עדיין שוגגים, אבל כשהפעילו אפ"כ לעלות נעשו מזידים, לפיכך בדברי התוכחות (דבר'. א', כ"ו. ומ"ב, וט', כ"ד) נאמר „ותמרו את פי ה'“ מתורגם „וסרבתון על מיטרא דה“, שהיו מסורבין נגד הקב"ה, שעשו הדבר במזיד, דוק ותשכח כי בכל המקרא לשון „מרה את פי ה'“ מתורג' בלשון „סרב על מיטרא דה“, בלא תסופות מלת „גזירת“.

(טז, וכג) כגד כאזרח ת' גיורא כיציבא (סביונטה ובולונייא) ברוב ספר" „כגיורא כיציבא“. לע"ד הנכון על פי מהרת לשון ארמית שתבוא כ"ף הדמיון רק באחד ולא בשניים, וכן „ככס כגד“ (במד'. ט"ו, ט"ז) ת' „כותכון גיורא“ (סביונטה), וכן „כגד כאזרח“ (יהוש'. ח', ל"ג) ת' „גיורא כיציבא“, וראיה ברורה מפסוק „והיה כעם ככהן כעבד כאדוניו כשפחה כגברתה כקונה כמוכר כמלוה כלוה כנושה כאשר נשא בו“ (ישע'. כ"ד, ב') ת"י „ויהי חילונאה ככהנא עבדא כריבוניה אמחא כמרחא זכנא כמזבנה יופא כמופא רשיא כמן דרשן ביה“.

(כ) כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו, ת' כמא דיהב (סביונטה ובולונייא ועוד) וכן עקר. מסורת עליו (ברלינר עמוד 49) כל אורי' יתן קרא ותרג' בר מן דין דיהב. פירש בכל התורה העתיד יתן גם בתרגום יתן חוץ מזה שמתורגם „דיהב“ עבר, הטעם לפי שבפסוק הקודם נאמר „כאשר עשה (לשון עבר) כן יעשב לו“: „שבר תחת שבר וכו' כאשר יתן“ וכו' ודאי ג"כ הכוונה כאשר נתן, עתיד במקום עבר.

ב ה ר.

כה, (ב) ושבתה הארץ שבת לה, ת' ותְשַׁמֵּיט ארעא שמיטתא קדם ה'. ב"ס פתשגן הקשה: צ"ע מפני מה לא תרג' ותְשַׁמֵּיט בקל כמו „אשר לא שבתה (לקמן כ"ו, לה) ת' דלא שְׁמֵיט“, הטעם כי במקום שהפעל „שבת“ יוצא תרג' בל' אפעיל „והשביעית תשמטנה ונטשתה“ (שמו' כ"ג, י"א). ת' „תְשַׁמֵּיטנה ותְרַמְשִׁינה“ וכן, כאן „תְשַׁמֵּיט שמיטתא“, וכן בפסוק „כל ימי השמה תשובת את אשר לא שבתה בשבתותיכם“ (לקמן כ"ו, ל"ה), תרג' „כל יומין דצדיאת תְשַׁמֵּיט ית דלא שְׁמֵיטת בשמיטיוכו“, תְשַׁמֵּיט פעל יוצא, שתשובת את השנים אשר לא שבתה מלת שבתה“ פעל עומד לפי שנאמר „בשבתותיכם“ ולא „את שבתותיכם“, לפיכך תרגומה שְׁמֵיטת קל.

(ד) שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה, ת' ניח שמיטתא יהי לארעא דְתְשַׁמֵּיט קדם ה', „שבת שבתון“ ת' „ניח שמיטתא“, „שבת לה“, ת' „דתשמיט“ בפעל כמו דתשבת מפני יופי הלשון, שלא יכול לתרג' „שמיטת שמיטתא יהי לארעא שמיטתא קדם ה'“ וכן מצינו שהחליף שם לפעל „גר ותושב וחי עמך“ (לקמן פסוק ל"ה) ת' „דודר ויתבת“ וחי עמך“ (עי"ש).

(ה) ואת ענבי נזירך, ת' ענבי שבקך, וכן „ולא תבצרו את נזיריה“ (פסוק י"א) ת' ית שבקהא, פירש הענבים שצמחו על הגפנים שאתה צריך להזיר מהם ולערוב אותם בלא זמירה ובצירה, כלומר שיצמחו מאליהם והם לכרם מה שהספיה לשדה, והוא כדעת הרמב"ן ולא כרש"י.

(שם) שנת שבתון יהיה לארץ, ת' שנת שמיטתא יהי לארעא. כתוב בפחשגן „צ"ע איך תרג' לשון זכר ועל מה הוא מוסב, כי שנת ושמיטתא לשון נקבה“ עכ"ל. אמנם מסורת עליו יהי לארעא יפה, פירש שהוא נכון וכצ"ל. הח' דר' ברלינר אומר (מסורה קטנה עמוד 86) שהטעם לפי שבעברי לשון זכר „יהיה“, עכ"ל, אולם התרגום דרכו תמיד לשמור המין אעפ"י שנתחלף בכתוב, אלא הנכון שלפי התרגום הכוונה מנוחת שנת שבתון, ושיעור התרגום „ניח שנת שמיטתא יהי לארעא“, אע"פ שלא נאמרה מלת „ניח“ ומוסב לפסוק הקודם „שבת שבתון יהיה לארץ“ ת' „ניח שמיטתא יהי לארעא“.

(י וי"א) שנת החמשים שנה, ת' שנת חמשין שנין. עמ"ש ברא' ו, י"א. אמנם מה שכתב הח' בערקווין ז"ל (בס' חליפות שמלות במאמר השלישי הנקרא כסף נבחר ציון ו') „וצ"ע להפריד בין הלשונות ואולי הוא מפני שבלשון ארבעה עשר יום הוא על התחלת היום מה שאין כן לשון שנה ולשון עשתי עשר חודש הוא על סוף השנה וסוף החודש העשתי עשרי“ עכ"ל, זה במח"כ כאשר ימשש העור באפילה, הלא נאמר בפירוש „בעשתי עשר חדש באחד לחדש“, והרי בסוף החדש ושנת הארבעים כבר היה מ"ד ע"ה נאסף על עמיו, ואף כל מה שנאמר משנת החמשים ביובל מוסב על תחלת השנה וביום הכפורים ולא על סופה. וגם מה שאומר מפני שבלשון ארבעה עשר יום הוא על התחלת היום אינו נכון, כי מה יעשה בפסוקים „בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות“ (שמו' י"ב י"ח), „עד ארבעה עשר יום לחדש הזה ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים“ וכן בכל המועדים הכוונה כל היום עד סופו.

(יד) וכי תמכרו ממכר לעמיתך, ת' וארי תְּיִבְנוֹן ובינין. (כן הוא ברוב ספרים). לכאורה נראה שצ"ל תְּיִבְנוֹן בבנין הכבד שמורה על מכירה, כי הקל הוראתו תמיד קנייה, (עי' אוג"ר עמוד 59, הערה 228). אמנם יש ליישב כיון שלשון ובינין משותף לקנייה ולמכירה „ממכרו“ (פסוק כ"ז, כ"ח, וכ"ט) ת' „וביניהו“, וכן „מקנתו“ (פסוק ט"ז, כ"ה, ונ"א — וכ"ו, כ"ב) ת' ג"כ „וביניהו“, הכל לשון רבים בבחינת שאין מכירה בלא קנייה, גם הרבים של מלת „תְּיִבְנוֹן“ מוסב על שניהם, וגם הרבים של „וכי תמכרו“ אפשר לפרש על המוכר והקונה, כיון שנאמר „לעמיתך“ לשון יחיד משמע לקונה או למוכר אחד, ובאמת שניהם מוזהרים על האונאה (עי' רש"י ורמב"ן בפסוק הסמוך).

(שם) או קנה מיד עמיתך, ת' „מן יד“, מלת „מיד“ תרגומה רק „מיד“ או „מידא“ (עי' ברא' ט', ח' ומה שפרשתי שם על המסורה), ולבד כאן תרג' „מן יד“ שתי חיבות, הוא לרמוז על מה שדרשו רבותינו כאן: דבר' הנקנים מיד ליד והם מטלטלים, וכן בתרג' המיוח' ליב"ע עסקא דמיטלטלא מן יד חבריכוֹן.

(טו) במספר שנים אחר היובל, ת' במנין שניא. „שנים“ נפרד תרג' „שניא“ בחמונת המפריט, ובפסוק „ועשת את התבואה לשלש השנים“ (פסוק כא) ת' „לתלת שנין“ בלא ידוע אע"פ שבעברי בה"א ידיעה, כבר פירשתי (ברא' מ"א, כ"ו) שלשון „שניא“ מפריט מורה על השנים בבחינת תבואות השנים והנפרד „שנין“

בבחינת משך הזמן, „לשלוש השנים“ (פסוק כ"א) הכוונה שתספיק התבואה של שנה הששית לזמן שלוש שנים, לפיכך תרג' „שנין“. אולם „במספר שנים“ (כאן) טעמו שני תבואות כמפורש בכתוב, וכן „והיה כסף מטכרו במספר שנים“ (פסוק נ') ת' „במנין שניא“ לפי שאין הכוונה במספר משך זמן שנים, אלא במספר שכר של השנים, כמו שנאמר אחריו „כימי שכיר יהיה עמו“, פרש לפי חשבון המגיע לכל שנה ושנה יחשוב וכו'.

(ל) וקם הבית אשר בעיר אשר לא (לו קרי) חומה, דְּלִיָּה שורא. תרג' כדרנו אחר הקרי, אולם לכאורה היה לו לומר דְּלָה ל"ג כיון שסמוך למלת „בעיר“ שהוא ל"ג. אמנם כדעת חו"ל שאינו מוסב על העיר אלא על הבית, והם שמשו בענין הוה תמיד בל"ג. (מגילה ג', ב') „בית מושב עיר חומה שהוקף ולבסוף ישב ולא שישב ולבסוף הוקף“, וכן (שם י', ב') „אשר לו חומה אע"פ שאין לו עכשו והיה לו קודם לכן“, ובת"כ „אשר לו חומה פרט הבנוי בחומה“, פרש הרב הג' מלבי"ם ז"ל (ההנדה והמצוה סימן נ"ו) „מלת לו היא כנוי לבית, שצריך שיהיה חומה לבית מבחוץ לא אם הבית קבוע בחומה“. הערה לפי פירושי מה שנמצא בהומשים שלנו בפרש"י הוספה במסגרת (אשר לו חומה וכו') ועיר נקבה היא והוצרך לכתוב לה אלא מחוץ שצריך לכתוב לא בפנים תקנו לו במסורת זו נופל על (ה) ע"כ, הדברים האלה הם אך למותר, כי מלת לו אינה מוסבת על עיר אלא על בית, ובלי שום ספק ההספה מאוחרת ולא דברי רש"י ז"ל, כי לא נמצאת בדפוס בולוניה משנ' רמ"ב ולא בדפוס וויניציא משנת ש"ח, וגם לא בחומש ישן דפוס פראג.

(לג) ויצא ממכר בית ועיר אחותו ביובל, ת' ויפקון זכינו ביתא זקרוי אחסנתיה (סביוניטה, בולוניה ועוד), „ויצא“ ת' „ויפקון“ ל"ד לפי שמוסב על זכינו ביתא שהוא בתרגום ל"ד, ואף מלת „ועיר“ תרג' „זקרוי“ ל"ד, לפי שהוא מחובר עם פסוק הקודם „וערי הלויים“ וגו', וכן בת' המיוח' ליב"ע „זקרוי אחסנתהון“, ועוד שאצל הלויים נאמר תמיד „ערי“ ל"ד, לפיכך פירש כאן „ועיר“ שם כולל.

(לה) והחוקת בו גר ותושב וחי עמך, ת' יְדוּר וְיִתְחַבַּ ויחי עמך, (גרסת הרמב"ן, כ"י מינכן 148. 114, סביוניטה, פתשגן ועוד ספרים מדויקים) נ"א דִּיר וְיִתְחַבַּ ויחי. הח' שד"ל ז"ל כתב (אוג"ר עמוד 59 הערה 280) כי מתוך גרסה זו הגיע להבנת טעמי הכתוב הוה שהם ורים מאד, כי בא האתנה תחת „ומטה ידו עמך“, ולפי פירוש המפרשים שהטקרא כולל שני צווים, אחד וכי ימוך אחיך והחוקת בו, והשני על הגר, גר ותושב וחי עמך, היה ראוי לבוא האתנה תחת „והחוקת בו“; והורות השנית כי באו מלות גר ותושב בדרגא תביר, והיה משפטן בטונת זוקף קטון אם היה „גר ותושב“ נושא הטאמר, ומלות וחי עמך הנשוי, עתה טובן כי דעת אונקלוס היא עצמה דעת בעל הטעמים, והוא שאין הכתוב הוה כולל אלא צווי אחד: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחוקת בו יגור ויתיישב ויחיה עמך. ומלות „גר ותושב“ שיעורן יהי גר ויהי תושב (כידוע בלה"ק בהמשחל פירש הכתוב הוה מאד. וזה לכדו עומק משמעות הכתוב, ע"כ. אולם בהמשחל פירש הכתוב הוה בענין אחר לפי שקשה בעינינו כי מלות גר ותושב שמות הן ולא פעלים, אבל על התרגום לא קשיא מידי לפי שבמקומות הרבה נחלף השם לפעל, כגון „שבת לה“ (לעיל פסוק ד') ת' „דתשמיט קדם ה“ (עי' מ"ש שמו"י כ"ו ז'). והנה נוסחא „ידור ויתחבב“ מסכמת לדעת בעה"ט אך לא שמה ששינונו בת"כ גר זה גר צדק תושב זה

אוכל נבלות, אולם הנוסחא „דיר ותותב“ היא דלא כמאן, לת”כ היה לו לתרגם „גר“, „גירוא“ שמשמעותו גר צדק, ומלת „ותושב“ – „ותותב ערל“ שהוא אוכל נבלות (עי’ מ”ש פסוק מ”ה).

(מב) לא ימכרו ממכרת עבד, ת’ לא יודבנון זיבון עבדין. (סביניטה בולוניא ועוד ספר’ מדויק’) נ”א „וביני עבדין“. זיבון הוראתו אופן מכירת עבדים, דרך בזיון וחרפה, שלא תהי המכירה בהכרזה, יש כאן עבד למכור, ולא יעמידנו על אבן (עי’ רש”י), הגרסה „לא יודבנון זביני עבדין“ אינה נכונה, כי לשון זביני משמע ממכר וקניין בכלל, והתורה לא אסרה למכור ולקנות עבד עברי בכלל, אלא אסרה רק מכירה שהיא דרך בזיון.

(מד) מאת הגוים אשר סביב תיכם, ת’ דבקריו סחרניכוון. הוסיף מלת בקריו כלומר אשר בערים בסביבות ארצכם, ולא הגוים שבתוך גבול ארצכם שהם בכלל לא תחיה כל נשמה (רש”י).

(מה) וגם מבני התושבים, ת’ הַתְּבִיאָ ערליא, הם נכרים הגרים בארץ שאינם ע”ג ושוטרים מצוות ב”נ אבל לא מצוות התורה, שאוכלים נבלות, וכן „לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה“ (דבר’, י”ד, כ”א), ת’ לתותב ערל דבקרורך, וכן לשון גר תושב (פסוק מז), ת’ „ערל תותב“.

(שם) וממשפחתם אשר עמכם אשר הולידו בארצכם, ת’ דְּאִיתִילְדוּ בארעכון (סבינו’, פתשגן, ועוד ספר’ מדויק’) נ”א דְּאִיתִילְדוּ, דְּאִיתִילְדוּ טעמו אנשים שנשאו להם נשים והולידו בנים, וכן „ובני ישראל פרו וישרצו“ (שמו’. א’, ז’) ת’, נפישו וְאִיתִילְדוּ, ורומו למה ששנינו בת”כ: „וממשפחתם אשר עמכם מה ת”ל מנין אתה אומר אחד מכל משפחות האדמה שבא אל אחת מן הכנעניות וילדה ממנו בן מותר אתה לקנותו עבד ת”ל וממשפחתם אשר עמכם, יכול אחד מן הכנענים שבא אל אחת מכל משפחות הארצות מותר אתה לקנותו עבד ת”ל אשר הולידו בארצכם“ עכ’, הטעם כי באלה הבן הולך אחר האב (עי’ רש”י) ורק אם האב ממשפחות שאר האומות אתה יכול לקנות הבן לעבד אע”פ שהאם כנענית, לזה מורה לשון דְּאִיתִילְדוּ שטעמו אשר הולידו האבות אבל לשון דְּאִיתִילְדוּ משמע שנולדו מן האם, „יולדו על ברכי יוסף“ (ברא’. נ’, כ”ו), ת’ „אִיתִילְדוּ וְרַבִּי יוסף“, „שור או כשב או עז כי יולד“ (לעיל כ”ב, כ”ו) ת’, „ארי יתילד“ (ב”ס לחם ושמלה היה לפניו דְּאִיתִילְדוּ ופירש שמוסב על האם והיא נגד פשט הכתוב).

(מו) או לעקר משפחת גר, ת’ או לְאַרְמֵי מורעית גירוא. לא תרג’ לְאַרְמָאָה כי זה משמעותו איש מארץ ארם, כמו „איש מצרי הצלנו“ (שמו’. ב’. יט) גברא מצראה, אַרְמֵי תואר וטעמו איש שעושה מעשה ארמיים שעובד ע”ו, וכן „וירא איש מצרי“ (שם פסוק י”א), ת’ גבר מְצַרִי משמעותו רשע שעושה מעשה מצריים (עי’ מש”ש), „גר“ ת’ „גירוא“ שהוראתו כידוע גר צדק, ולא תרג’ „ערל תותב“ לפי שזה כבר פעמים בכחוב, ובאמת אין הפרש בין משפחת גר צדק למשפחת ערל ותושב כי משפחות שניהם עובדי ע”ו הם, ופירש „לעקר“ לשורש ממשפחת הגר שהוא בח”ל, ואינו רומז על הדרוש שנמכר לע”ו עצמה כמו שמרומז בתרג’ המיוח’ ל”ב”ע לפי הכלל שביארתי (ברא’. ד’. כ”ו) שבכל דבר חטא ומעשה שלא כהוגן

הרחיק כל המדרשים שמגדלים הדבר, ואינו אומר אלא מה שנאמר בכתוב בפירוש.

(מח) אחרי נמכר גאולה תהיה לו, ת' בתר דיודבן, "נמכר" עבר ת' "דיודבן" עתיד, הכוונה טיד אחר שימכר, כפרש"י ות"כ, "אל תניחיהו שיטמע עד שנת היובל."

בחקתי

כו, (ה) ובציר ישיג את זרע ת' וקטפא יערע לְאִפְּוֹקֵי בר זרעא. הרב הג' ב"ם נתינה לגר הקשה מדוע לא תרג' "לזרועא", כמו "זרע וקציר" (ברא'. ח', כ"ב) ת' "זרועא וחצאדא", ע"כ, וי"ל לפי שלשון "זרועא" כולל גם התרושה שהיא צריכה זמן רב קודם הזריעה, כגון "אשר אין חריש וקציר" (שם ט"ה, ו') ת' ג"כ "זרועא וחצאדא", לפיכך תרג' "לאפוקי בר זרעא" להרחבת הברכה, שהכציר ישיג לזריעה ממש, וכן כתיב"ע, "אפקות בר זרעא".

(ו) וחרב לא תעבר בארצכם, ת' ודקטלין בחרבא לא יעיברון בארעכון (סביניטשה) ברוב ספר' "לא יעידון" והוא משמע עברה כמו "אשר עבר בין הגורים" (ברא'. ט"ו, ט"ז) ת' "עָדָא בין פלגיא", אולם לע"ד לשון "לא יעיברון" רומז יותר על דרשת רבותינו, אפילו דרך שלום ממדינה למדינה (רש"י ות"כ), כי לשון "עדא" משמעותו עובר ושב במדינה לעשות עסקיו ולא עברה מגבול לגבול, כגון "עליך יעבורו-בזיקים יעבורו" (ישע'. ט"ה, י"ד) ת"י "יעידון", וכן "מבלי איש עובר" (ירמ'. ט'. ט') ת' "מבלי אינש דעדי", ועוד כשהעברה היא בעצמה התכלית הנרצה, כגון "שהי ונעבורה" (ישע'. נ"א, כ"ג) ת' "אמאיכי ונעדו" שהעברה להכנעה, כיוצא בו "אשר עבר בין הגורים" העברה לאות ברית, אבל "לא יעברון" משמע רק תנועה ממקום למקום, כגון "ויעבר אברם בארץ" (ברא'. י"ח, א') "אעברה בארצך" (במד'. כ"א, כ"ג), "בעברו בירדן" (יהש'. ד', ז') בכלם בתרג' לשון עָבַר, וכנגדם "ואמרתי חרב תעבר בארץ והכרתי ממנה אדם ובהמה" (יחז'. י"ד, י"ז) שהיא לרעה ת"י "דקטלין בחרבא יעדון בארעא", וזו ראייה ברורה שגרסת סביניטשה "יעיברון" עיקר.

(ז) ורדפתם את אויביכם ת' ית בעלי דביכון. יש כאן מסורת (בלינר עמוד 49) בעלי דביכון ט' בפרשה: ורדפתם את אויביכם (כאן). ונפלו אויביכם (פסוק ח'). ונגפתם לפני אויביכם (פסוק י"ח). ושטמו עליה אויביכם (פסוק ל"ב). אחרצה הארץ וכו' — ואתם בארץ אויביכם (פסוק ל"ד). וכשלו וכו' — ולא תהיה לכם תקומה לפני אויביכם (פסוק ל"ז). ואברתם בגוים ואכלה אתכם ארץ אויביכם (פסוק ל"ח). והבאתי אותם בארץ אויביהם (פסוק ט"א). ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם (פסוק ט"ד). מסורה זו היא מעוטה בתועלת לפי שאינה מוסבת על התורה כלה רק על הפרשה ואינה מחוורת כי בשני סמנים האחרונים הלשון בעלי דביהוון. אולם יותר יקרת הערך היא המסורה לקמן פסוק ט"ז (ברלינר עמוד 49) שהיא מוסבת על כל התורה. אויביכם אויביהם דמתרג' סנאיכון סנאיהון (ה') צ"ל ד' באורי: ואכלוהו אויביכם (פסוק ט"ז). והנשארים בכס והבאתי טורך כלבכם

בארצות אויביהם (פסוק ל"ו). וחבירו והנשארים ככם ימקו בעונם בארצות אויביכם (פסוק ל"ט). ונושעתם מאויביכם (במדבר י, ט). רק באלה ד' מקומות לשון רבים, אויביכם, אויביהם מתורגם סנאיכון, סנאיהון, וכל השאר מתורגם בעלי דבכיכון, בעלי דבכיהון. אבל לשון יחיד אויב עם כל הכנויים הרגם אונקלוס חמיד בלשון סנאה (עי' בסמוך). — הרב הג' ב"ם נתינה לגר בפירושו על פסוק ל"ו כותב: „ואולי כוונת המתרג' הוא כ"ש קצת מבעלי הלשון כי השם „אויב" בא בעברית רק על האיש המגלה שנאתו, והשם „שונא" גם על המסתיר שנאתו, וכן יחשוב המתרג' להבדיל בין „בעלי דבכא" שהוא תרגום של „אויבים" ובין „סנאה" שהוא תרג' של „שונא", ולזאת בכל דברי הקללות ת' „בעלי דבכיכון" לא כן בפסוק זה שאמר „הבאתי טרף בלבכם ונפלו ואין רודף" ת' „סנאיהון" יען כי לא הראו שום שנאה אליהם, ובכל זאת יפחדו ויחתו מהם" עכ"ל. והנה טעם זה מספיק בפסוק ל"ו וגם בפסוק ל"ט „ימקו בעונם בארצות אויביכם וכו' שהחטאים יכלו אותם אצל פ' ששונאיהם אינם עושים להם מאומה, אבל הטעם אינו מספיק בפסוק ט"ו: ואכלהו אויביכם, ואף לא בפסוק „וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעותם בחצוצרות ונוכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויביכם" (במד' י, ט) באלה תרג' סנאיכון, אע"פ שמוסב על שונאים שמגלים שנאתם, ונראה לע"ד הנכון כי השם „סנאה" כולל שניהם המסתיר השנאה וגם המגלה, והשם כעיל דבכא מורה רק על המגלה שנאתו שהולך לנגדו בחרב ובחנית ללחום עמו ולהמותו לפיכך בפסוק „וודעתם לריק ורעכם ואכלהו אויביכם" תרג' „שנאיכון, הכוונה כל שונאיכם אף אלה שאינם מגלים שנאתם ואכלהו, וכן בפסוק „וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם וכו' ונושעתם מאויביכם" (במד' י, ט), ת' „מסנאיכון", להרחבה טובת ההבטחה שיושעו מכל שנאיהם אשר סביבותיהם בין שמגלים בין שאינם מגלים השנאה. וכן „וירש ורעך את שער אויביו" (ברא' כ"ב, י"ז), ת' „יתקריו סנאיהון", „ויכחשו אויבך לך" (דבר' ל"ד, כ"ט), ת' „ויכדבין סנאך לך" לפי שהכוונה כל השונאים בכלל, אבל דוק ותשכח שתרג' אונקלוס „אויב" לשון יחיד בכל מקום „סנאה", (ולא כיוונתו על נביאים שמשמש ברוב בלשון „בעיל דבכא"), „תרעץ אויב" (שמו' ט"ו, ו'), „אמר אויב" (שם פסוק ט') ונתחת ביד אויב ויק'. כ"ו, כ"ה) בכלם ת"א „סנאה", וכן „יתנך ה' נגף לפני אויביך", שהוא לשון יחיד כיון שנאמר אחריו „בדרך אחד תצא אליו וכו' תנוס לפניו" (דבר' כ"ה, כ"ה), וכן „אשר יציק לך אויבך" (שם פסוק נ"ג, נ"ה ונ"ו) בכלם תרג' סנאך, אפשר הטעם לפי שאונקלוס צריך להשתדל ביותר לדבר בלשון קצר ולא רצה לעשות שתי תכות מתיבא אחת קטנה, אבל בלשון רבים „אויביכם", „אויביהם" ת' „בעלי דבכיכון" לפי שההפרש אינו מורגש כל כך.

(ט) ופניתי אליכם וכו' ת' ואיתפני במיטרי לאיטבא לכוון. הוסיף „במיטרי" מפני הגשמת התנועה, ומה שמוסיף „לאיטבא" הוא ללמד שהוא ברכה בפני עצמה, כמו ששינונו בת"כ ופניתי אליכם בטובה, והפריתי אתכם בפו"ר וכו'.

(י) ואכלתם ישן נושן ת' עתיקא דעתוק. (סביוניטה ופתשגן) גרסת הספרים „דעתיק". פירש ב"ם פתשגן „דעתוק כלומר שנתישן, אבל עתיק תרג' של ישן" עכ"ל, אולם לפי זה יהיה שלא לצורך, כי אין ישן אלא מה שנתישן, ולע"ד ההפרש בין „עתיק" ובין „עתוק" הוא שעתיק טעמו ישן, ועתוק הוראתו יפה וחוק, והוא תואר במשקל „עובף" (דבר' י"ב, ב'), ת' של „רענן" ומלות, „עתיקא דעתוק" משמעותן שנתיחוק ונתיחב ע"י שנתישן ורומז למה שנדש בת"כ: „ואכלתם ישן נושן מלמד שכל המתישן מחברו יפה מחברו" וכו'. ומצינו לשון „עתיק" בארמית שהוראתו איתן וחוק, „בירח האיתנים" (מ"א ח', ב'), ת' „בירחא דעתיקיא", והאחתיקים סביב

לשלשחם" (יחז'. מ"א, ט"ו), ת' "ועתיקיא", פרש"י, ואומר אני שהם כמין עמודים מרובעים בולטין בחומה לחיזוק". וכן "לב רגו" (דבר'. כ"ח, ס"ה), ת' "לב דחול" עי' מ"ש שם.

(יט) ונתתי את שמיכם ככרול ואת ארצכם כנחשה, ת' ית שמיא דעילויכון תקיפין ככרולא מלאחאת מיטרא וארעא דתחותיכון חסינא כנחשא מלמעבד פירין. מברר כדרכו הענינים שעליהם מוסב הדמיון "ככרול", "כנחשה", שהמכוון מניעת הגשמים וצמיחת התבואה ואומר "שמיא דעילויכון, ארעא דתחותיכון", כמו ששפורש (דבר'. כ"ח, כ"ג) "שמיך אשר על ראשך", "והארץ אשר תחתך", אולם לא יוסיף שלא לצורך כלל, ונראה שהכוונה שרק האדמתם ושדותיהם יהיו כן, ולא בשדות של נכרים הגרים אחם, כמו שנאמר (שם פסוק ט"ד) "הגר אשר בקרבך יעלה עליך וכו'".

(כא) ויספתי עליכם מכה, ת' ואוסיף לאי תאה עליכון מחא. צריך להוסיף מלת "לאי תאה", שגם בעברי הוא לשון קצר והכוונה האמיתית ויספתי להביא עליכם מכה, ובפרט בתרגום שבו הלשון "ואוסיף", "עליכם" הפעיל שמשמעותו ארבה אתכם, כמו "ה' אלקי אבותיכם יוסף עליכם" וגו' (דבר'. א'. י"א) ת' ג"כ "יוסיף עליכון", ודאי צריך לוטר "לאי תאה עליכון".

(כג) ואם באלה לא תוסרו לי, ת' לא תיתרדון למיטרי (כן הוא ברוב ספרים) נ"א "קדמי" ואינו נכון, "לא תוסרו לי" כוונתו אם לא תקחו מוסר לשוב עלי ולמצותי, לזה מורה לשון "למיטרי", לשון "קדמי" הוא כמו "לפני" ואינו מורה על התקרבות כי כל מה שנעשה הוא לפני ה'.

(כד) והכתי אתכם. ת' ואלקי יתכון. לשון אלקי מתורג' לרוב "מחא" ולפעמים בלשון "לקי" והוא קשה ממחא, "והפשטה והשערה נכתה" (שמו'. ט', ל"א), ת' "לקי" כלומר נשברו לגמרי, ומורה גם על מכות מרדות, כמו "ארבעים יכנו לא יוסיף פן יוסיף להכתו" (שם כ"א, ג') ת' "ארבעין ילקיניה לא יוסיף דיילמא יוסיף לאלקיותיה", ואף כאן הכוונה מכות מרדות.

(כז) ושלחתי דבר בתוככם ת' ואיגרי מותנא. (עי' מ"ש דבר'. כ"ח, כ'. וכ"א).

(כח) והלכתי עמכם בחמח קרי, ת' בתקוף רגו. מסורת עליו (ברלינר עמוד 50) סימן כל קרי בקרי (קשיו) (לשון קרי לא נמצא בשום מקום מהורגם "קשיו" רק "בקשיו", ומלה קשיו במסורה אינה אלא טעות סופר) בקשיו תרג' בר מן בחמח קרי בתקוף רגו תרג'. פירש לשון קרי לבד תרג' בקשיו, אבל בנסמך לתיבת "בחמח" התרג' "בתקוף רגו" שמעמו בחרון אף. "קרי" לשון מקרה וערע, והוראתו הליכה ופגיעה בהתנגדות, כמו "אשר קרך בדרך" (דבר'. כ"ה, י"ח) וזה שתרג' "בקשיו" לפי הענין בקשי עורף ובקושי הלב, ואצל הקב"ה משמע "בקרי" בקורות קשות ורעות, אולם במחובר למלת "בחמח" אינו יאות התואר קשה כי אין רוגו של הקב"ה שאינו קשה (כיוצא בזה "דבר ככד מאד" (שמו'. ט', ג'), ת' "מותא סגי להדא", פירש שימותו הרבה מטקניהם, ולא כגרסת קצת ספרים "מותא תקיף" לפי שאין מות שאינו תקיף, כמו שאין לתאר אש חם, מים לחים) ושן רק לתארו רוגו חוק או גדול, לפיכך תרג' לפי הנאות הלשון "בתקוף רגו" והמאוחר קודם, כמו "רקועי פחים" (במד'. י"ט, ג'), ת' "טסין רידידון" וכן רבים.

(ל) על פגרי גלולים, ת' על פגור טעותכון. לא תרג' "על פגרי" שתהיה משמעותו נבלות גלוליהם, ואין שך לשון נבלה רק על בעל חיים שמת ולא על עץ ואבן, "פגור" טעמו הירוס וכתיתה כמו "כי הרס תהרסם" (שמו'. כ"ג, כ"ד) ת'

„פגרא חפגרינון“ הכוונה שיפלו פגריהם על הרום וחרבת גלוליהם ובתי ע"ז שלהם, וכן „ושאיה יכת שער“ ת"י „ואיתרגושא בפגור תרעון“ (ישע' כ"ה י"ב).

(לא) ונתתי את עריכם חרבה, ת' חורבא. בקצת ספרים „צדא“ שבוש כי הוא תרגום של „שטמה“ (פסוק ל"ג) והיה צ"ל „צדיין“. ובפסוק ל"ג „ועריכם יהיו חרבה“ בכל הספרים „חרבא“.

(שם) ולא אריה בריח ניתחכם, ת' ולא איקביל ברעוא קורבן כנישתכון. לשון „ריח ניתח“ מתורג' תמיד בענין קבלה ברצון (עי' מ"ש לעיל ו', ח'), „וירח ה' את ריח הניתח“ (ברא' ח', כ"א), ת' „וקביל ה' ברעוא ית קורבניה“, עהיה קרבן יחיד, אבל כאן „ניתחכם“ מורה על קרבן צבור ברכים, וזה שתרגם „קורבן כנישתכון“ (עי' מ"ש לעיל כ"ג, ל"ב), ומעם „כנישתכון“ כשיתאספו ברגלים או כשיקראו עצרה, כנתינה לגר (עי' ש"ש) נאטר בשם הרב השלם מוהרר יהודה בעהאק (שהובאו דבריו בספר לחם ושמלה) כי מליצת „ולא אריה בעצרותיכם“ (עמו' ה', כ"א) היתה נגד עיני המתרגם הלוח, וכן ת"י שם ע"כ, זשם פרש"י קורבן כנישתכון כשאתם קוראים עצרה, ולא תרג' כפשוטו „ולא איקביל ברעוא קורבניכון“ שזה משמע תמידים ומוספים וגם קרבנות יחיד.

(לב) ושטמו עליה אויביכם ת' ויצדון עלה (סביניטה ורוב ספרים). ב"ם אוג"ר כתב (עמוד 60 הערה 234) שהוא שבוש, כי תהיה המלה פעל יוצא וצ"ל ויצדון בנין הקל, אולם במח"כ אינו שבוש, כי בנין הכבד ויצדון מורה כאן רק על חווק הפעולה ואינו פעל יוצא, וכן „ונשמו דריכים“ (פסוק כ"ג), ת' „ויצדון אורח־תכון“, וכוונת ויצדון שהאויבים הדריים בארץ ישומו עליה הפך משוש כל ארץ (הראב"ע). וכן „ונשמו הכהנים“ (ירמ' ד', ט') ת"י „ויצדון כהניא“, „ונשמו איש ואחיו“ (יחז' ד', י"ז), ת' „ויצדון גבר ואחיהו“. שלשון „צדי“ בארמית נוהג בין בבחינות שטמות ארצות ובין בבחינה השטמות של בני אדם.

(לד) או תרצה הארץ את שבתתיה — ת' „תרעי“ וכן „והרצת“ (כאן), „ותירץ“ (פסוק מ"ג) ת' „ותרעי“ וכן „ירצו את עונם“ (פסוק מ"א, ומ"ג) ת' „יכעונו“, כלם לשון אפעיל. ב"ם פתשגן הקשה (לעיל כ"ה, ב') „צ"ע מפני מה לא תרג' תרעי, ותרעי, ירעון, ע"כ. ותמה איך הקשה על ענין פשוט כזה, „תרעי“, „ירעון“ בנין הקל תהיה משמעותו שיהיו חפצים בכך, כמו „לא חפצתי לקחתה“ (דבר' כ"ה, ח'), ת' „לא רעינא למיסבה“, וכן „אם חפץ אתה“ (מ"א, כ"ו, א'), ת"י „אם רעי את“, לשון אפעיל „תרעי“, „ירעון“ טעמו התרצות ופיוס וכפרה והשלמה, וכפרש"י: או תרצה. תפיים את כעס המקום שכעס על שטמותיה: ופרצת למלך את שבתותיה: ירצו את עונם. יכפרו על עונם ביסורים, עכ"ל, וכן פ' הראב"ע ישליטו ויפרעו.

(לט) ואף בעונות אבותם אתם ימקו, ח' ואף בחובי אבהתהון בישיא דאחידין בידהון יתמסון. מוסיף כדרכו בענין פקידת עון האבות על הבנים התנאי כשאחיון מעשיהם בדיהם, מפני הכלל לא יומחו אבות על בנים ולא בנים על אבותם, ואין צריך לתרגם, „עיטהון יתמסון“ כמו שנמצא בקצת ספרים לפי שמלות „דאחידין בידהון“ הן פירש של מלת „אתם“, כפרש"י כשעונות אבותם אתם, אולם הרמבמ"ן בהערה על המבאר אומר שהוא נגד פסוק הטעמים לפי שהטפחה תחת מלת „אבותם“, ומלת „אתם“ מחוברת למלת „ימקו“ במירכא. אבל טכל מקום אינו נגד

כוונת בעל הטעמים, כי אין לומר שכוונת „אתם ימקו“ שימקו עם האבות שכבר נאבדו מן העולם, אלא ודאי הטעם עם העונות, והוא שפרשׁי „כשעונות אבותם אתם“, עכ״ל.

(ט) במעלם אשר מעלו בי, ת' דשקרו קדמי (סכיונ' פתשגן ורוב ספרים) בקצתם „דשקרו במימרי“. ב"ס אוג"ר רוצה לקיים הגרסה „במימרי“ (עמוד 60 הערה 286) ומביא לדוגמא „על אשר מעלתם בי“ (דבר'. ל"ב, נ"א), שתרגומו בכל הספרים „דשקרתון במימרי“, אבל אינה ראייה משם שנאמר אצלו „על אשר לא קדשתם אותי בתוך בני ישראל“, מלמד שהיה החטא להשי"ת לבדו ולא נגד בני אדם, בזה שייך לשון „במימרי“, אבל כאן הכוונה כל החטאים בכלל נגד המקום ונגד בני אדם, נכון לומר „דשקרו קדמי“, כיוצא בו „נפש כי תחטא ומעלה מעל ב'ה' וכחש בעמיתו וגו' ונשבע על שקר“ (ויק'. ה', כ"א), ת' „וישקר שקר קדם ה'“, וכן בפסוק „כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל בה“ (במד'. ה', ו'), ת' „לשקרא שקר קדם ה'“, ושם הכתוב ג"כ מדבר בגול ושבועת שוא, שהם חטאים בין אדם לחברו ונגד המקום.

(טג) יען וביען ת' לוטין חלף בירכנ איתי עליהון. וכן הלשון בת' המימח' ליב"ע, אבל הוא מוסיף עוד פירש אחר „מיכלא כל קביל מיכלא“, מדה כנגד מדה, כי בלשון „לוטין חלף בירכנ“ וכו' אין למצוא ענין מדה כנגד מדה. ולענ"ד פירש אונקלוס לשון „יען וביען“, יען תחת יען הבי"ת של וביען בהוראת „תחת“, כמו „נפש כנפש עין בעין שן בשן“ וכו' (דבר'. י"ט, כ"א) ש"ת „נפשא חלף נפשא“ וכן בכלם, ולשון „יען“ פירש משרש „ענה“ וטעמו עניה ואמירה, שכן מצינו שהחליף לשון „ירא“, „בראה“, כגון „במוראים גדולים“ (דבר'. ד', ל"ד) ת' „ובחוונין רברבין“, וכן „המורא הגדול“ (שם ל"ד, י"ב), ת' „חיוונא רבא“, „מורא“ כמו „מראה“. וכן „קרא“ עם „קרה“ שמתחלף גם בעברי, ולפי זה תהיה הכוונה עניה ואמירה של הקללות תחת ענית ואמירת הברכות אביא עליהם, ואפשר שמוסב על הברכות והקללות בהר גריזים שנאמר „וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם“ (דבר'. כ"ו, י"ד). ונראה שהיא ג"כ כוונת תרגום ירושלמי „וסדרין חלף סדרין“ פירש סדרי קללות תחת סדרי הברכות.

(מד) ואף גם זאת ת' ואף ברם בדא. מסורת עליו (ברא'. כ', י"ב). ברלינר עמוד 20) שכאן מלת „גם“ מתורג' „ברם“ לפי הכלל רבוי אחר רבוי מעוט, ונראה שהכוונה אף בהיותם בארץ אויביהם רק בזכות האבות לא ימאסם לכלותם ולהפר ברייתו אתם, אף שאם אינם ראויים לכך יגאלם הקב"ה בעבור ברית הראשונים.

כו, (ב) בערך נפשות ת' בפורסן נפשחא. מלת „בערך“ וזה בעברית (עי' רש"י וראב"ע) ואינה מקבלת כנויים והנסמך לא נשתנה מן הנפרד, אמנם בתרגום השם „פורסן“ יבוא בכנויים לפי הענין לזכר ולנקבה, ונלע"ד טעמו כמו פֶּרֶש בחילוף וסרר"ן, שהערך קצוב ונקוב, כמו „נקבה שכרך“ (ברא'. ל', כ"ח), ת' „פריש אגרד“, וזה נראה בעליל בפעל „יפרוס“, יפרסיניה, שהכהן יפרוש סכום הפדיון, — הג' ב"ס נתינה לגר כותב, „ולא אדע מה לחץ אותו לת' תמיד „פורסיניה“ בכנוי תחת אשר בעברית איננו בכנוי, וביותר בפסוק ה' ו'. „והיה ערך הוכר“ שמלות „ערכך“ באות כנסמך לפי הטעם והענין, גם שם ת' בכנוי שלא כמשפט הלשון? וכן בפסוק כ"ה, ששם הכנוי שלא לצורך כלל? עכ"ל. הנה מה שהקשה על פסוק ה' ו'. הוא בצדק לפי הגרסה שהיתה לפניו, והיה פורסיניה דכורא, שהיא משובשת ואין לה הבנה, הגרסה העקרית, והיה פורסיניה דדיכרא (סכיוניטה בולונייא ש"ח ורוב ספרים

מדויקים) הנסמך בכנוי הקנין שרגיל מאד בתרגום לציין שבחינת הסמיכות היא היותר קרובה, וכאן טעמו ערכו של הוכר הנערך, כנגדו „כערכך הכהן“ (פסוק י"ב), ת' „כפורסן כהנא“ בסמיכות פשוטה, לפי שאין הכוונה ערכו של הכהן אלא הערך שהוא יקצוב להפיץ הנערך, וכן „בערכך נפשות“ (פסוק ב'), ת' „כפורסן נפשחא“, ולא בלשון מפריט „פורסנא דנפשחא“ לפי שמדבר מנדר ערך נפשות בכלל ולא על נפש פרטית, אבל אצל „ערכך הוכר“ הוא פורט המין. ומה שהקשה על פסוק כ"ה „וכל ערכך יהיה בשקל הקדש“ שת' „וכל פורסניה“ ולא „פורסנא“, כי תהיה משמעותו כל הערכין בכלל הכנוי מוסבת על הכהן, כלומר כל ערך כהן של הקדש יהיה בשקל הקדש לאפוקי ערך ב"ד בקנס ונוזקין. ודע שאצל ערך נפשות ושרה אחווה שערכם קצוב בתורה הכנויים בתרגום מוסבות על הנערכים, „ואם נקבה היא והיה ערכך“ (פסוק ד'), ת' והיה פורסניה ל"נ וכן בפסוק ו', ובפסוק ז' „ואם זכר והיה ערכך“ ת' והיה פורסניה ל"ז, אולם בשאר ערכין שהם רק על פי כהן, הכנוי תמיד לשון זכר ומוסבת על הכהן, וראיה ברורה מפסוק י"ג „ואם גאל יגאלנה ויסף חמישתו על ערכך“ ת' „ואם מפרק יפרקניה“ ל"נ שמוסב על הבהמה, ומלות „על ערכך“ ת"ל על פורסניה ל"ז שמוסב על „פורסן כהנא“ בפסוק הקודם.

(ד) יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 50) נקבה ולנקבה דמתרג' נקובתא ב' באורי' ובפרשה ובכל שאר נקבה נוקבא תרג'. לשון המסורה אינו מחוור כלל, ונראה שר"ל נקבה דמתרג' נוקבתא (במפריט) ב' באורי' (לעיל י"ב, ה) ואם נקבה תלד. ואם נקבה היא (כאן). ולנקבה דמתרג' ולנוקבתא ג' בפרשה (בפסוק ה' ו' ו'). ובכל שאר נקבה נוקבא תרג'. בפסוק „ואם נקבה תלד“ (לעיל י"ב, ה), פירשתי במקומו טעם המפריט (ע"ש), אצל „ואם נקבה היא“ (פסוק ד') צריך להיות נקובתא במפריט כמו בכל שם שנאמר בו „הוא“, „היא“ כמו שמבואר בכמה מקומות, ואצל ולנקבה בפרשה ת' ולנוקבתא במפריט, לפי שבכלם הכוונה ולנקבה אחת כמבואר (ברא' ט, ה), ובכל שאר מקומות מלת „נקבה“ אינה אלא תואר למין כגון „זכר ונקבה בראם“ (ברא' א', כ"ז), או שם כולל כמו „החיותם כל נקבה“ (במד' ל"א, ט"ו).

(ח) על פי אשר תשיג יד הנדר ת' על פום דתדביק יד נדרא (סביוניטה ובולוניא) בהרבה ספרים „על מיטר דתדביק“. על פום נראה עקר כי הטעם השיעור והמדה כמו „על פי השנים הנותרות“ (פסוק י"ח) ת' ברוב ספרים „על פום שניא“, „על פי הגורל“ (במד' כ"ו, נ"ו), ת' „על פום עדבא“ וכן „לפי הטף“ (ברא' מ"ו, י"ב), ח' „לפום טפלא“, „לפי אכלו“ (שמו' ט"ו, י"ח), ת' „לפום מיכליה“, „כפי שניו“ (לעיל כ"ה, נ"ב) ח' „לפום שנוהו“. לשון „על מיטר“ משמעותו דבור ואמירה, כגון „על פי הרבים האלה“ (ברא' מ"ג, ו'), „על פי פרעה“ (שם מ"ה, כ"א) וכן בכל מקום „על פי ה'“ ורבים כמוהן בכלם תרג' בל' „על מיטר“, אבל לענין השגת יד לא שייך לשון „מיטר“. „יד הנודר“ ת' „יד נדרא“ (סביוניטה והרבה ספרים) אולם צ"ע כי נדרא הוא תרגום „נדר“, נ"א „נדרא“ בקצת ספרים „ידא דנדרא“ צריך להיות, „יד נדרא“ הנסמך בלא ידוע, כמו „וכי תשיג יד גר וחושב“ (לעיל כ"ה, מ"ו), ת' „יד ערל ותחב“, ואין בידי להכריע בין משקלי השם.

(ט) ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש. מסורת (ברלינר עמוד 50): אשר יקריבו ממנה מנייה אשר יתן ממנו מנייה

ויקרא בחקתי כז

דאיק. כלומר הראשון לשון נקבה והשני לשון זכר כמו שהוא בכתוב מדויק, נראה שלדעת בעל המסורה מלת „ממנו“ מוסכת על מלת „קרבן“. אולם בסביוניטה ועוד הרבה ספרים מדויקים התרגום בשניהם מִנֶּה לִנִּי, ויש ליישב הגרסה מִנֶּה, כי באמת אין הכרח שמלת „ממנו“ תהי מוסכת על מלת „קרבן“, אלא שמוסכת על הבהמה וחילוף המין רגיל מאד בעברי כידוע, אבל לא בתרגום, וגם מלשון הברייחא „אמר רגלה של זו עולה“ לשון נקבה, מוכח שמוסב על הבהמה (עי' ת"כ וגמרא חולין ס"ט, ב).

(י) לא יחליפנו וכו' ת' לא יחלפיניה, בכל הכתוב לשון זכר בתרגום כמו בעברי לפי שמוסב „על כל אשר יתן לה“ יהיה קדשׁ.

(שם) „ולא ימיר אותה“ ת' „ולא יַעֲבֹר יתיה“, ענינו שנוי וסיבוב כמו „והעברת

כל פטר רחם לה“ (שמו'. י"ג, י"ב) ת' „ותעבר“ העברה ושנוי מחול לקדש, וכן לשון „בעבור“ ענינו בסיבת „למען ייטב לי בעבורך“ (ברא'. י"ב, י"ג), ואוכזה בעבור תברכך נפשי“ (שם כ"ז, ד) אולם רק כאן נדחק המתרגם כיון שלא היה לו לשון אחר שהוא נרדף עם „יחלפיניה“ כי „ואם המר ימיר וכו' והיה הוא ותמורתו“, ת' „חלפא יחליף וכו' והיה הוא וחילופיה“, בתרג' המיוח' ליב"ע „ולא יפהוג“, „הוא ופירוניה“, הוא שפת ירושלמי ונמצא רק בתרגומי הכתובים אבל לא בת"א ויונתן על נביאים.

(כג) וחשב לו הכהן את מכסת הערכך ת' ית נסיב פורסניה, „מכסת“ טעמו חשבון ומנין ויש הפרש בתרגום, אם הוא לגבות וליקה ת' בלשון „נסיבא“ לקיחה, כמו כאן, וכל לשון „מכס“ בסדר מטות (במד'. ל"א, כ"ח. ל"ז. ל"ח. ל"ט. מ'. מ"א.), אולם „במכסת נפשות וכו' תכוסו על השה“ (שמו'. י"ב, ד) ת' „במנין נפשתי וכו' תתמנון על אימרא“, לפי שהוא חשבון לקבוע המספר ולא לגבות וליקה להקדש תרגם בלשון מנין, ומה שפירש ב"ם לחם ושמלה, „מאשר לא תרג' בל' מנין כמו במכסת נפשות, נראה שבא ללמד על הדבר של ר' אליעזר רבו בת"כ שיתן חמשים שקל כסף, ולכן תרג' בלשון נסיבא דבר הקצוב שהוא תרגום והרמות מכס לה' אחד אחוז וכו'“ ע"כ, אינו נכון, ר' אליעזר אינו דורש מלשון „מכסת“ אלא לומד ג"ש וחשב וחשב משדה אחווה, ולשון „נסיבא“ אינו מורה על דבר הקצוב אלא על דבר הניקה, ומה שמביא לראיה שלשון נסיבה הוא תרגום. והרמות מכס לה' אחד אחוז וגו', הוא שבוש, „והרמות מכס לה' וכו' אחד נפש מחמש המאות“ נאמר בפסוק כ"ח, ובפסוק ל', נאמר „ומתחצית בנו ישראל תקח אחד אחוז מן החמשים“, מזה ראייה שלשון „והרמות מכס“ שוה כאן בהראתו ללשון „תקח אחוז“ ששניהם ענין חשבון הניקה, ועוד ראייה שלשון „מכס“ אינו דבר הקצוב אלא חשבון מפסק, „והיה המכס לה' מן הצאן שש מאות חמש ושבעים“ (במד'. ל"א, ל"ז), וכן כל חשבונות ומספרים שונים הנוכרים בפרשה שנאמר בהם „ומכסם לה“ לא היו קצובים מתחלה כמה יהיו, אלא היו תלואים בגודל מספר השבי והמלקוח, ואונקלוס אינו מכריע לצד אחד תופס כדרכו בלשון שסובל דעת תנא קמא דת"כ ודעת ר' אליעזר.

(כה) עשרים גרה יהיה השקל ת' עסרון מעין יהי סילעא, „יהי“ ל' וזכר „סילעא“ ל' נקבא, וצ"ל שהכוונה סכום עסרון מעין יהי סילעא.

(כו) אם שור אם שה לה' הוא ת' דה' הוא. פירש של ה' הוא כלומר שהוא קדוש מאליו (עי' לקמן פסוק ל') בקצת ספרים „קדם ה' הוא“, שיבוש.

(כג) ואם בבהמה טמאה וכו' ואם לא יגאל ונמכר בערכך ת' ואם לא

יתפּרֵיק ויודבן כפורסניה הכתוב כלו בלשון זכר אע"פ שמדבר בבהמה טמאה שהיא ל"נ וכן הוא בתרגום, לכאורה הוא מחובר לפסוק הקודם ומדבר בבכור בהמה טמאה כדעת הרמב"ן והמבאר בנחה"ש, אבל אין לוֹמַר כן כי הוא נגד דרשת רבוּחֵינו בת"כ ובגמרא שפסוק י"א, "ואם כל בהמה טמאה" וכו' מדבר בפסולי המקודשים שיפדו על טום קבוע, וכאן פסוק כ"ו. "ואם בבהמה טמאה" מדבר במקדש בהמה טמאה לבדק הבית, עי' רש"י ורא"ם, וצ"ע על מה מוסב הלשון זכר, וי"ל שמוסב למה שנאמר קודם בסמוך "אם שור אם שה לה' הוא" שמדבר ממין הבהמה, כך בכתוב הזה הכוונה המין, "ואם בבהמה טמאה (אם חמור אם סוס או גמל) ופדה בערכך ואם לא יגאל ונמכר בערכך."

(ל) וכל מעשר הארץ מודע הארץ, ת' וכל מעשר ארעא מורעא דארעא, "מעשר הארץ" ת' בסמיכות פשוטה, "מעשר ארעא", הנסמך בנפרד, כיון שטעמו רק מעשר ממה שהוציא הארץ ולא של הארץ עצמו, "מודע הארץ", ת' "מורעא דארעא" הנסמך במפריט ואחריו ד' משמע המעשר מן התבואה עצמה, אולם, "וכל מעשר בקר וצאן" (פסוק ל"ב), ת' "וכל מעשר תורין ועין", ולא, "וכל מעשרא דתורין", לפי שיחיד הנסמך לרבים יבוא לרוב בנפרד.

במדבר

א, (ד) איש איש למטה איש ראש לבית אבתיו הוא, ת' גברא גברא לשבטא גבר ריש לבית וכו', ,,גברא גברא לשבטא" טעמו תמיד איש אחד איש אחד לשבט אחד, כמו שכבר שבארתי במ"א שהמפריט מורה על אחדות הדבר, ,,איש ראש לבית אבתיו" ת' ,,גבר" בנפרד כוונתו כל איש מהם הוא ראש בית אב.

(טו) קרואי העדה ת' מערעי כנשחא. אין להכריע הוראת מלות ,,מערעי כנשחא" אם הכוונה קרואי או קוראי, כי בבינוני של בנין פֻעֵל אין הפרש בין פועל לפעול בפרט בכנוי הרבים, וכן ,,קרואי מועד" (לקטן ט"ו, ב') ת' ,,מערעי זמן", ובת' המיוזח' ל"ב כאן ,,מומני עם כנישחא" ושם ,,מערעי זמן למוטל ולמישרי" פירש בשניהם, קוראי העדה, קוראי זמן, אולם מסתברא שאונקלוס פירשו כלשון הכתוב ,,קרואי" והכוונה הנקראים לכל דבר חשיבות שבעדה, כרש"י ולא השתדל לבררו ביותר לפי שבאמת היו קוראים ונקראים.

(כא) פקודיהם, ,,אלה הפקודים" (פסוק מ"ד), ,,כל פקודי בני ישראל" (פסוק מ"ה) ת' ,,מְנִיְהוּן", ,,מְנִיְא", ,,מְנִי", כלם בלשון ,,מְנִי" שהוא תרגום של השם ,,מספר", מכל מקום נראה שהרבים של לשון ,,מְנִי" טעמו מנויים.

(נא) ובנסע המשכן יורידו אותו הלוים ת' יִפְרְקוּן יתיה. ,,יורידו" ת' ,,יפרקו" לפי הענין לשון הסרה והעתקה, ולא ת' יחתון יתיה, כי זה משמע הורדה ממקום גבוה למקום נמוך, וכן פרש"י כאן ,,כתרגומו מפרקין אותו מהקמחו", אבל ,,והורידו את פרכת המסך" (לקטן ד', ה') תר' ג"כ ,,ויפרקו" אע"פ שטעמו הורדה ממש ממעלה למטה, שנה הלשון שלא רצה לומר לשון ירדה אצל פרכת הקדש, ושם לא פירש רש"י כלום, שהמובן פשוט כלשון הכתוב.

(שס) ובחנות המשכן, ת' וּבְמִישַׁר משכנא וסביוניטה) גרסת הספרים וּבְמִשְׁרֵי המקור כפשוטו. מלת וּבְמִישַׁר אינה מקור אלא שם וטעמו ובחניית המשכן, ובנוחה יאמר" (לקטן י"א, לו) ת' ,,ובמִשְׁרוּהי" מקור.

(נב) וחנו בני ישראל איש על מחנהו ת' גבר על מְשֻׁרְהֵי. לא תרג' ,,על מְשֻׁרְתֵיה" כי זה משמע כל המחנה של דגל לשלש מנות, מְשֻׁרְהֵי טעמו מקום חנייתו והוא אצל שבטו, ונראה שדייק ממה שנאמר אחריו ,,ואיש על דגלו" שהוא המחנה שלו, וכן בתרג' המיוזח' ל"ב"ע ,,גבר על בית מישרוי" משמעותו על מקום

חנייתו, ותרג', מחנהו', מישרוהי' תמונת רבים לפי דרכי לשון ארמית, כמו "למינהו" ת', "לזונהו", וכן "בא מבוא" (ברא' כ"ד, ס"ב) "על במיתוהי" טעמו "בא בכואו" (עי' ט"ש שם).

ב, (ב) איש על דגלו באותות, ת' בַּאֲתֵיךָ (סביוניטה) נ"א בַּאֲתוֹן, שניהן לשון נקבה, לפי שמוסב על המפות הצבועות והצורות אשר עליהן, עי' רש"י וראב"ע, וכן בתרג' המיוח' לב"ע "בַּאֲתֵיךָ דמסתמנן על טיקסיהון", ואע"פ שהשם "אות" לרוב ל"ו, אמנם אם עצם האות הוא לשון נקבה משתמשין הכנויים בל' נקבה, כגון, וזאת אות הברית" (ברא' ט', י"ב. וי"ג), ת' "דא אח קיים", והיתה לאות" (שם פסוק י"ג), ת' "ותהי לאת", כיון שמוסב אל הקשת שהיא ל"ג, וכן "אות היא" (שמו'. ל"א, י"ג. וי"ז), ת' "את היא", שמוסב על השבת, אבל ב"ס פתשגן ואחריו ב"ס אוג'ר רוצים לקיים הגרסה, "באתיך" ל"ו, לפי שמלת "אַתְיִיךָ" הוא חרוגם של "שבע שנים באות" (שמו'. ט"א, כ"ט) שת' "אַתְיִיךָ", וזוה אינו ראה כיון שיש הרבה תבות שמשמשות בהוראות שונות, כגון "אם חפץ אתה" (מ"א. כ"א, ו'), ת' "אם רָעִי את", וגם "רעה צאך" תרגומו "רָעִי ענא".

ה(ה) והחנים עליו ת' וְדִישְׁרֵן סמיכין עלוה. וכן פסוק ו"ב. כ'. כ"ו. דברו בו כל המפרשים ולא אחד בהם העיר על מה שהכריח המתרגם להוסיף מלת "סמיכין", שהוא גם בת' יב"ע, ולא תרג' "ודישרן עלוהי" שמשמעותו אצל, כמו "לכל הנצבים עליו" (ברא' מ"ה, א'), ת' "דקימין עלוהי", והוא עמד עליהם" (שם י"ח, ח') ת', והוא משמש עילווייהון", וכן רבים ונל"ד שאצל "והחנים עליו" מוכרח לוטר "ודשרן סמיכין עלוהי" לפי שלשון "חנה עליו" סתם, וכן בארמית "שרי עלוהי" משמעותו שונא שחונה עליו לצור אותו, כגון "אם תחנה עלי מחנה" (תהל' כ"ו, ג') ת' "אם תשרי עלי משריתא", "ויחן עליה וילחם בה" (יהוש'. י', ל"א), "ויחנו עליה" וכו' (שם פסוק ל"ד) שתי "ושרא עלה", "ושרו עלה".

ט(ט) ראשונה יסעו ת' בקדמיחא נטליון. הוסיף בי"ת השמוש כמו בראשונה, וכן "ושנים" (פסוק ט"ז) "ושלשים" (פסוק כ"ד), ת' "בַּתְּנִיתָא", "בַּתְּלִיתָא" כאילו נאמר "שנית", "שלישית", הסיב מספר הסדורי מהנוסעים אל מערכות המסעות, לפי הכוונה האמיתית ללמד שהשבטים היו שקולים ואין בהם מוקדם ומאוחר בטדריגה ורק סדר נסיעתם היה כן, "לאחרונה" (פסוק ל"א), ת' "בבחריתא" בבי"ת ולא "לבחריתא" כי זה היה משמעותו בארמית אל האחרונה. יסעו ת' "נַטְלִיון" וכן בפסוק ט"ז. י"ז. וכ"י: "וְנַסַּע" (פסוק י"ז), ת' "וְנַטְלִיון", "נַסַּע" (פסוק ל"ה), ת' ג"כ "נַטְלִיון", "יַחְנו" (פסוק י"ז) וכן "חננו" (פסוק ל"ד) ת' "שַׁרְךָ", בכלם לשון הווה, רק בפסוק ב': "איש על דגלו וכו' יחנו" — סביב לאהל מועד יחנו", ת' יִשְׁרוֹן בצווי, כי רק צוות החנייה על הדגלים נאמרה בפירוש בכתוב, אולם מכאן ואילך הכתוב טספר איך ובאיוה סדר נסעו למסעיהם, ולבסוף (פסוק ל"ב) הכתוב מודיע שעל פי הדבור עשו כן: "ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן חנו לדגליהם וכן נסעו", וזה שתרגם הפעלים האלו בלשון הווה שטורה על התמדת והחזרת הפעולה בכל פעם. ולא תרג' בלשון עתיד או עבר כמו שהוא בעברי, לפי שבארמית בטאמר ספורי לשון עתיד ועבר הוראתו שיהיה או שהיה כן פעם אחת. אבל צ"ע איך תרגם חמיד "והחונים" "וְדִישְׁרֵן" לשון עבר (פסוק ה'. י"ב. וכ'. וכ"ו) ולא

„וְדַשְׁרָן” לשון הווה, ל”ד הטעם לפי שחנייתם זה אצל זה היתה בין בחניה ובין בנסיעה בלא הפסק, המתרגם חשבה לפעולה אחת ומשמש בלשון עבר. ואם חתמה שלשון „שרי” יהי משמע אף נסיעה, על זה אשיב כי באמת כן הוא, מחנה בארמית משריתא נקראת כן בחנייתה כבנסיעתה, כמו „המתנה הוה אשר פגשתו” (ברא’ ל”ג, ה’), „ובנסוע המתנה” (במד’ ד’, ה’), „ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל” (שמו’ י”ד, כ’), בכלם מדובר בשעת נסיעתם וכן רבים, ואף הפעל „שרי” נמצא בהוראת „נסע”, „ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם” (שם פסוק י”ט, ת’ „ושרא מבחריהון”, והכוונה נוסע מאחריהם).

יג) ונסע אהל מועד מחנה הלויים בתוך המחנות, ת’ בגו מְשַׁרְיָתָא וכן פסוק ל”ב „כל פקודי המחנות לצבאותם” ת’ מְשַׁרְיָתָא, באלו השנים ת’ לשון יחיד נגד הכתוב שהוא רבים, לפי שהכוונה מחנות כל השבטים שכלם ביחד הם מחנה אחת שנקראת מחנה ישראל, אבל „ולמסע את המחנות” (לקמן י’, ב) ת’ „ולאטלא ית מְשַׁרְיָתָא”, וכן „מאסף לכל המחנות” (שם פסוק כ”ה) ת’ „מְכַנְיֵשׁ לכל מְשַׁרְיָתָא” לשון רבים, כי שם הכוונה כל שלש מחנות מחנה שכינה מחנה לוייה ומחנה ישראל (וכן „ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שכן בתוכם” (לקמן ה’, ג)) ת’ ית מְשַׁרְיָתְהוֹן ל”ר, שחכוונה כל שלש מחנות (עי’ רש”י וספרי), אולם „וגרך אשר בקרב מחניך” (דבר’ י’ ת’ „בגו מְשַׁרְיָתְךָ” ל”י לפי שכוונתו מחנה ישראל לבד). אמנם „המחנות החנים קדמה” (שם פסוק ה’) „המחנות החנים תימנה” (שם פסוק ו’) תרג’ ג”כ „מְשַׁרְיָתָא” לשון רבים, לפי שהכוונה המחנות של שלשה שבטים ולא כל מחנה ישראל. הר’ הח’ שד”ל ז”ל (אוג”ר עמוד 60 הערה 239) רוצה לקיים הגרסא מְשַׁרְיָתָא אף באלו שני מקומות ואינו נכון.

יז) איש על ידו, ת’ גבר על אתריה. „ידו” פרש מקומו, עי’ רש”י, כיוצא בו „ויד תהיה לך” (דבר’ כ”ג, י”ג) ת’ „ואתר מתקן יהי לך” וכן „ויד ברא בראש דרך” (יחז’ כ”א, כ”ד) ת”י „ואתרא אתקין”, וכן „יד אבשלום” (ש”ב. י”ח, י”ח) ת’ אתרא דאבשלום.

ג, (ב) אשר מלא ידם לכהן, ת’ דְּאִיתְקַרְב קורבנהון. כל לשון מלוי יד מתורג’ בלשון „קרב קורבנא” אצל המקדש, לפי שהחונך נעשה תמיד על ידי קרבן (עי’ מ”ש שמו’ ל”ב, כ”ט). „מְלֵא” ת’ „דאיתקרב”, לפי שהפועל סתום ולשון יחיד, והמלואים לא היו על ידי יחיד אלא ע”י משה וישראל ובהם בעצמם, (עי’ פירושי על המסורה בריש ספר זיקרא ומ”ש שם ח’, לג), ת’ „דאיתקרב” לשון נפעל שהפועל סתום ומשמע בין יחיד ובין רבים.

ט) נתונים נתונים המה לו ת’ מסירין יהיבין. תרג’ בשני לשונות להסיר הכפל כדרכו.

י) ואת אהרן ואת בניו תפקד ת’ תְּמַנֵּי (סביוניטה פחשגן שח”ו ועוד) ג”א תְּמַנֵּי. תְּמַנֵּי לשון פקידות כדעת רש”י ורוב המפרשים, אמנם הגרסא תְּמַנֵּי יש ליישב, שהקשה למתרגם איך נאמרה כאן הצווי לפקידת אהרן ובניו הלא כבר נצטוו משה בהר שני במלאכת המשכן לעשות הבגדים לאהרן ולבניו ולמשוח אותם ולמלא את ידם, וגם בפרשה זו (לעיל פסוק ג’) נאמר „אלה שמות בני אהרן המשוחים אשר מלא ידם לכהן”, ע”כ דעת אונקלוס שהכוונה צווי למנות אהרן ובניו עם הלויים.

(יב) והיו לי הלויים ת' ויהוון משמשין קדמי לואי. לא ת', והוון דיילי לואי" לפי שכבר נאמר בכתוב, "ואני הנה לקחתי את הלויים" וגו' אלא תרג' לפי הכוונה האמיתית, שתהי העבודה ללויים תחת אשר היתה עד הנה לבכורים (עי' רש"י).

(כ) אלה הם משפחות הלוי ת' לוי (סבינו) ובולונייא עי' לקמן פסוק ל"ב במסורה) ברוב ספרים, "ליואי" אינו עיקר.

(כד) ונשיא בית אב לגרשוני תרג' לבית גרשוון, לפי שלא נאמר כאן, "למשפחות גרשוני" כמו, "למשפחות הקהתי" (פסוק לה) לא תרג', "לזרעית גרשוון", אלא אמר, "לבית גרשוון", כמו, "נשיא בית אב לשמעוני" (לקמן כ"ה, י"ד) ת' "לבית שמעון" עי"ש, ולא יכול לתרג', "רב בית אבא דגרשוון" כי תהיה משמעותו בית אביו של גרשוון עצמו, והוא בית לוי.

(כה) המשכן והאהל, ת' משכנא ופרסא (עי' מ"ש שמו'. כ"ו, ד').

(לב) ונשי נשיאי הלוי וכו' פקודת שומרי משמרת הקדש ת' ואמרכלא דמטנא על רבדבי ליואי וכו' דמתחות ידוהי מטנן נטרי מטרתא דקודשא. לדעת המתרגם מלת, "ונשיא" מושכת עצמה ואחרת עמה ושיעור הכתוב שאלעזר יהיה נשיא נשיאי הלוי ונשיא פקודת השומרים ר"ל לצותם על עבודתם ועל משמרתם (עי' באור). "הלוי" ת', "ליואי". יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 51) הַלְוִי דמתרג' לְיוֹאֵי ג' באורי' ועבד הלוי (לקמן י"ח, כ"ג) ואלה פקודי הלוי (לקמן כ"ו, נ"ו), ודין (כאן). פירש רק בשלשה מקומות האלו הַלְוִי מתורג' לְיוֹאֵי לפי הענין כמו הַלְוִיִּם, ובשאר מקומות תרגומו לְיוֹאֵה כפשוטו כגון, "אהרן אחיך הלוי" (שמו'. ד', י"ד), "ובא הלוי" (דבר'. י"ד, כ"ט), אמנם, "אלה הם משפחות הַלְוִי" (לעיל פסוק כ') ת', "לְוִי" כלטר משפחות לוי בן יעקב, שמוסב על פסוק י"ח, "ויהיו בני לוי בשמותם" וגו', ברוב ספרים הגרסא וְרַעֲיַת לְיוֹאֵי אינו נכון, וכן מוכח מן המסורה שלא נמנה בין אלו שמתרג' לְיוֹאֵי.

(לו) ופקודת משמרת בני מררי, ת' ודימסיר למיטר לבני מררי. מלת, "פקודת" מורה על שני ענינים הראשון פקידות הפקיד כמו, "פקודת שומרי משמרת הקדש" (עי' לעיל פסוק ל"ב) והשני בבחינת הדבר שהוא נמסר תחת יד הפקיד, כאן "ופקודת משרת בני מררי קרשי המשבן ובריחיו" וכו', ובפסוק: ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטרת הסמים וכו' פקודת כל המשכן וכל אשר בו (לקמן ד', ט"ו) נמצא שניהם, ופקודת אלעזר" ת', "ודימסיר לאלעזר", "פקודת כל המשכן" וכו' ת', "מטרת כל משכנא" וכו' לשון, "משמרת".

(ט) פקד כל בכור זכר ת' מני כל בְּכֹרֵי דִבְכָרֵי (רק כאן הנקוד בסבינויטה בְּכֹרֵי, בכל שאר מקומות בּוֹכְרֵי ונראה שהיא שגיאה אנכ שותפא של דְּבָרֵי ואולי הוא כדי להשוות הלשון). מסורת עליו (ברלינר עמוד 51: בכור דמתרג' בְּכֹרֵי ד' באורי' פקד כל בכור זכר (כאן) ויהי כל בכור זכר (פסוק ט"ג). מכבוד בני ישראל (פסוק ט"ו). מאת בכור (פסוק נ'), ר"ל באלו ד' פסוק' בְּכֹר לשון יחיד מתורגם בְּכֹרֵי לשון — רבים במפריט. כבר הוברר שהמפריט בל' רבים אם אין מקום ללשון ידוע הוראתו כלם בכלל, והנה כאן ופסוק ט"ג ופסוק ט"ו

מוכה מן הענין שהכוונה כל הבכורים מכן עשרים ומעלה, אולם מאת בכור בני ישראל לקח את הכסף (פסוק נ), אין הכוונה כל הבכורים אלא הבכורים הידועים ומדוברים בענין והם רע"ג העודפים על הלויים.

(שם) "ושא את מספר שמונים" ת' "וקבילית חושבן שמהההון" (סביוניטה פתשגן ובולונייא) ברוב ספרים "ית מנין", בפתשגן כתוב "צ"ע למה לא תרגם מנין" עכ"ל. "מספר" מחורג' תמיד "מנין", "חושבן" הוא תרגום של "ראש" וי"ל לפי שנאמר "שא" שאינו נמצא אלא אצל "ראש", הוץ מכאן ובפסוק "ולא נשא דויד מספרם" (ד"ה. א. כ"ו, כ"ג) תרגם כאן "חושבן", וכן שם התרגם "ולא קביל דויד חושבנהון", כיון שמוכה מלשון "נשא" שהכוונה מספר הראשי.

(מו) ואת פדווי ת' וית פורקן, וכן פסוק מ"ח פדווי העודפים ת' פורקן דיתירין. משמעוץ לשון "פדווי" אי אפשר שיהי באלו כמו בפסוק שלאחריו, מאת העודפים על פדווי הלויים" שת' "על פריקי ליוואי", כי עדיין לא היו פדוים לכך תרגם לפי הענין "פורקן" שם כמו "פדיון", ומבואר היטיב בביאור נחה"ש עי"ש.

(מט) את כסף הפדוים ת' ית כסף "פורקנהון". תרגם "פורקנהון" בכנוי כדרכו לתוספות באור וכן "שם העיר", "שם המקום" תרגומו לרוב "שמה דקרתא", "שמה דאתרא" (ברא'. כ"ח, י"ט), כן בסביוניטה ושאר ספרים מדויקים ברוב המקומות, כגון "הים הגדול וגבול" (לקמן ל"ד, ו') וכן "תוך הנחל וגבול" (דבר'. ג', ט"ו) ת' "ותחומיה". בספרים שלנו הגרסא "ותחום" ואין בו הבנה.

ד, (ז) ולחם התמיד עליו יהיה, ת' ולחמא תדירא (סביונ' בולונייא ועוד) ברוב ספרים, "ולחים" בנפרד, "ולחמא" בתמונת המפריט נכון, כיון שטלת "לחם" היא עיקר המאמר שהצווי מוסבת עליו, שלחם הפנים יהיה תמיד על השלחן אף בשעת הנסיעה. (והוא לפי הכלל שבארתוי שמו, ל"ה, כ"ד. ויק'. ב/ א'. עי"ש).

(ט) ואת כל כלי שמנה ת' מני שימושה, במפיק כמו בעברי (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספר' "שמושא" ובקצת "מני משחא", לענ"ד לא תרג' אונקלוס, מני משחא" לפי שאפשר להבין הכלים עם שמן המאור, והשמן לא היה נתון על המוט, אלא ניטל רק בידים כמו שמוכח מפסוק ט"ו "ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטרת הסמים" וכי, פרש"י "שהוא ממונה עליהם לשאת אותם" ולדעת הרמב"ן והראב"ע היה אלעזר נותן אותם מידו ליד בני קהת והם ישאום, וגם בת' המיוח' ליב"ע "טאני שמושא", ונראה שמלות, ואת כל כלי שמנה אשר ישרתו לה בהם" כוונתן לדעת המתרגם פכים קטנים כשיעור לצורך הנרות לצקת השמן לתוכן, ובהעלות הנרות היה מטלא את הפכים מן כד הגדול ולא יצק מן הגדול לנרות כדי שלא ישמוף השמן וישפך.

(כ) ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו, ת' כד מכסן ית מני קודשא ולא ימותון. "את הקדש" ת' "ית מני קודשא" לפי הענין, שאין רשאין לבוא אלא אחר התכסות כל הכלים, כמו שנאמר לעיל (פסוק ט"ו), "וכלה אהרן ובניו לכסות את הקדש ואת כל כלי הקדש וכו' ואחר כן יבאו בני קהת" וגו'.

נשא

(כד) לעבוד ולמשא, ת' למפלה ולמיטל (סביונו, פתשגן ועוד) נ"א ולמיטל שם. "ולמיטל" מקור עקר, לפי שהוא סמון למלת "לעבוד" שהיא מקור תרג' גם השם "ולמשא" מקור לזווג המלות, כיוצא בו "מסבנות משבצות והב" (שמו'. כ"ח, י"א) ת' "משקען מרמצן בדהב" כמו "משבצות והב" (עי' מ"ש שם).

(כו) ואת כל אשר יעשה להם ועבדו ת' וית כל דית מסר להון ויפלוהו, וכן הוא בת' המיחה' ליב"ע. ת' לשון עשיה מסירה, וכן מצינו לשון מלאכה, אם לא שלח ידו במלאכת רעהו" (שמו'. כ"ב, ז) ת' "במא דמסיר ליה חבריה". והנה לפי התרגום מלת "להם" מוסבת על בני גרשון כרש"י, אולם הרמב"ן כתב, והנכון יותר כל אשר יעשה להם למשכן ולמזבח כי כלים רבים להם, וכן דעת הראב"ע, ומה שלא כן פירש התרגום, אפשר הטעם כי בזה היה ראוי לומר "כל אשר יעשה להם יעשו" ולא "ועבדו" כמו "ואת כל אשר עושים שם הוא היה עשה" (ברא'. ל"ט, כ"ב), מלשון "ועבדו" מוכח שמלות "ואת כל אשר יעשה להם" מוסבות למעלה, ונשארו את יריעות המשכן וגו' ואת כלי עבודתם ואת כל אשר יעשה להם, "ועבדו" פירש ואת עבודת משאם ועוד יעבדו עבודת עבודה, כמו שמפורש בפסוק שלאחריו "על פי אהרן ובניו וגו' לכל משאם ולכל עבודתם" וכן (פסוק מ"ו) "כל הבא לעבד עבדת עבדה ועבדת משא".

ה, (ג) תשלחום, ת' תשלחונונון (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים, תשלחונונון. עי' מ"ש ויק'. י"א, מ"ב. ועי' אוג"ר עמוד 56 הערה 219.

(שם) ולא יטמאו את מחניהם ת' ית משירתיהון ל"ר לפי שהכוונה כל שלש מחנות, עי' מ"ש לעיל ב', י"ג.

(ו) ונתן לאשר אשם לו ת' לדחייב ליה (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים לדחייב ליה, לדחייב ליה עקר, כי הכוונה שיתן המטון למי שנתחייב לו עכשו לתתו ליורשי הנגול או לבע"ח שלו או לשליח ב"ד, כך שנינו בספרי ובגמרא פסחים ל"ד, א'. ובכ"מ. וכן פרש"י "מי שנתחייב לו", (עי' רא"ם), וכן בת' המיחה' ליב"ע, למאן דאיתחייב ליה. לשון הגרסא, "לדחייב ליה" טעמו בעברי לאשר חטא לו (חב תרגום של חטא), ומשמע רק להנגול עצמו והוא נגד דרשת חו"ל!

(ח) האשם המושב, ת' דמתייב, הכסף המושב בפי אמתחתיכם" (ברא'. מ"ג, י"ב) ת' "דאיתחייב" עבר לפי שהכוונה שכבר הושב, אולם כאן האשם עדין לא הושב, אלא מושב עכשו ת' "דמסיב" בינוני לשון הוזה.

(י) ואיש את קדשיו לו יהיו ת' וגבר ית מעשר קודשוהי דליה יהון. "קדשיו" ת' "מעשר קודשוהי" הטעם כי מדרשים רבים דרשו רבותינו על זה הפסוק בספרי (עי' רש"י) וחפש רק המעשרות לבד לפי שאי אפשר לפרוט כל המדרשים מבלי לצאת מגדר העתקה, ואע"פ שבכיוצא בזה רגיל לתרגם הכתוב כלשונו כדי שיהי להדרש לכל הענינים, כגון, "לא תאכלו על הדם" (ויק'. י"ט, כ"ו) עי' מ"ש שם ובהקדמה, אולם כאן לא יכול לתרגם כלשון הכתוב, וגבר ית קודשוהי דליה יהון" טפני המון עם, שבינו שכל הקדשים הם שלהם ויבואו לידי מכשול למעול מעל בקודש, ובמעשרות אין לחוש כל כך.

(יג) ונסתרה והיא נטמאה, ת' ומטמא והיא מסאבא. „ואם לא נטמאה“ (פסוק כ"ח) ת' „אסתאבת“, עבר, וכאן ת' „מסאבא“ בינוני, שהוא בעברי „טמאה“, ב"ס פתשגן כותב: „וי"ל שלכך לא תרגמו אסתאבת לפי שהיה נראה לשון עבר כאלו אינה עכשו ועדיין טמאה היא עכ"ל, וזה דחוק ורחוק מאד וטעמו אינו מספיק, כי בפסוק הסמוך, „והיא לא נטמאה“ ת' ג"כ „מסאבא“ ולא „אסתאבת“, ולעני"ד יכול להיות הטעם שלא תרג' „אסתאבת“ בנין אתפעיל לפי שעיקר הוראתו היא נפעל ויש במשמעות לשון „אסתאבת“ שנטמאת ע"י אחר ואפילו נאנסה כמו „כי טמא נורו“ (לקמן פסוק י"ב) ת' „אסתאב“ שמיירו באונם וזו פטורה לגמרי, לפיכך תרג' בלשון „מסאבא“ שמשמעותו שהטמאה תלויה בה לבדה, אמנם לקמן (פסוק כ"ח) „ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא“ וכו' היה צריך לתרג' „ואם לא אסתאבת“ לפי הפלוגתא של שני התנאים בספרי: „ואם לא נטמאה האשה ר' ישמעאל אומר וכי מי טמאה שהכתוב מטהרה, ומה צ"ל ואם לא נטמאה

האשה וטהורה היא אלא מגיד הכתוב כיון שיצא עליה שם רע אסור לבעלה“ (ע"י התורה והמצוה סימן ע"ד), לפי דעתו טעם „אסתאבת“ שנטמאת ע"י שם רע והיא טהורה, — „ור' שמעון ב"י אומר וכו' ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא טהורה לבעל וטהורה לבעל וטהורה לתרומה“ ע"כ, והנה לפי דעת ר' שמעון ב"י משמעות „ואם לא נטמאה אפילו לא נאנסה, לפי שאשת כהן שנאנסה נאסרת לבעלה ולאכול בתרומה לעולם (ע"י התורה והמצוה שם ודוק היטיב או תבין ואכמ"ל).

(יד) ועבר עליו רוח קנאה וקנא וכו' או עבר עליו וכו', „וקנא“ ת' הראשון „ויקני“ והשני „וקני“. לפי שנאמר בראשון „ועבר“ בוא"ו שיכולה להיות וא"ו ההפוך ת' וייעבר עתיד ת' „ויקני“ ג"כ לשון עתיד. אולם אין הכרח שהוא"ו מהפכו לעתיד, וכן נראה מלשון רש"י „ועבר עליו קודם הסתירה“ ע"כ, שהכוונה כבר עבר ומצנו בכמה מקומות שתרגם לשון עבר עם וא"ו בלשון עבר כגון „וקנא“ השני, וכן „ועשה בצלאל“ (שמו"ל ל"ו, א') ת' וְעָבַד (סביונ' ורוב ספרים), אמנם מספרי מוכח שהיא לשון עתיד: „ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו רשות דברי ר' ישמעאל ר' אליעזר אומר חובה“ והלא רק בלשון עתיד אפשר לפלוג אם הוא צווי או לא אבל העבר ודאי אינו צווי, ומלת „וקנא“ השניה ת' „וקני“ לשון עבר לפי שהי חוזרת על „או עָבַד“ שתרג', „או עָבַר“.

(יז) מים קדשים ת' מי כיוור. כדברי חו"ל מים שנחקדשו בכיוור, ע"י רש"י.

(יט) תחת אישך, ת' בר מבעליך כמו שמפורש לקמן (פסוק כ') „מבעלדי אישך“ וכן בכלם, בתרג' המיוח' ליב"ע „בר מן רשותא דבעלך“ אינו טחזור, כי יכול להיות משמעותו חוץ לרשות הבעל במקום שאינו שלו או שלא נתן לה רשות.

(שם) הנקי ממי המרים, ת' הוֹאִי זכאה (סביוניטה) וכן עקר. הוֹאִי צווי

לנקבה, ברוב ספרים הוֹי לשון זכר אינו מדויק, ולא תרג' „תהוי דכיא“ עתיד כיב"ע

וכדעת הראב"ע, לפי שהיא צווי ממש כדרשת ר' ישמעאל בספרי „אם טהורה את שתי ואל תמנעי“ פירש הרב הגאון מלבי"ם ו"ל (התורה והמצוה סימן ס"א) שמצוה לה שאם היא טהורה תנקה א"ע מן החשד ע"י שתיית המים המרים ולא חמנע מלשחות.

(כג) ומתה אל מי המרים, ת' ויטחוק. כתוב בפתשגן, ויטחוק. שכן נשחמשו רז"ל בענין זה במס' סוטה, ובשאר מקומות לשון „טחה“ חמיד בתרג' „טחא“.

(כד) וכו' ובאו בה המים המאדרים למרים, ת' לְלוֹט נ"א אחד לְלוֹט ואחד

למיריו והנכון בשניהם לְלוֹט (ע"י אוג"ר עמוד 61 הערה 246), כי מלת „למרים“

כוונתה לרעה ולקלקול ולשון „למיריו“ הוראתו בארמית לטעם טרירות.

(כה) ולקח הכהן מיד האשה את מנחת הקנאות, ת' ית מנחתא דקנאתא (סביוניטה ובולונייא) ברוב ספר, "מנחת קנאתא". כאן נכון לתרג' מלת "מנחת" הסמיכות בתמונת המפריט ואחריה דל"ת, לפי שהיא עיקר המאמר כי הכתוב מדבר לבד מן המנחה שיקתנה הכהן לתנופה ולהקטרה, אולם, "כי מנחת קנאות הוא מנחת זכרון מזכרת עון" (פסוק ט"ו) ת' "מנחת קנאתא מנחת דוכרנא", מלת "מנחת" שלא במפריט ומלות "קנאתא", "דוכרנא" במפריט לפי שאלו הן עיקר המאמר, שהכתוב מודיע הטעם שלא יצוק שמן ולא יתן לבונה. וכן פסוק י"ח. "והעמיד הכהן את האשה לפני ה' ופרע את ראש האשה ונתן על כפיה את מנחת הזכרון מנחת קנאות היא" ת' "מנחת" שלא במפריט לפי שאינה עיקר המאמר ג"כ, כי הכוונה שיעשה עמה כל המעשים הללו כדי ליגעה אולי תטרוף דעתה ותודה ולא ימחה שם המיוחד (רש"י) ואז גם לא תקרב המנחה ולפי שלא נתקדשה עדין בכלי אלא נותנה לה בתוך סל מצרי (עי' ספרי וגמרא סוטה ו' ב').

(כח) ונקתה ונורעה ורע, ת' ותיפוק זכאה ותיפוק עידי. "ונקתה" ת' ותיפוק זכאה כלומר שתצא מיד הכהן נקיה לעיני כל רואיה וידעו שהיא טהורה, ולא תרג' "ותהי זכאה" כמו "ונקה האיש" (פסוק לא) שת' "ויהי זכא" לפי שאם לא נטמאה היא נקיה מתחלה. "ונורעה ורע", ת' ותעדי עידי מעמו תתעבר (עי' מ"ש ויק'. י"ב, ב', ברא'. א'. י"א).

(לא) ונקה האיש ת' ויהי זכא נברא (סביוניטה ועוד ספרים מדויקים ברוב ספר, "זכאה", "זכא" עיקר שהוא לשון זכר, גרסת הספרים, "זכָּאָה" שבוש כי "זכאה" לשון נקבה "ונקתה" (לעיל) ת' "ותיפוק זכאה", (עי' מ"ש שמו'. כ"א, כ"ח).
ו. (ג) מיון ושכר יויר, ת' מחמר חדת ועתיק יור, "מיון ושכר אל תשת" (ויק'. י', ט') ת' "חמר ומרוי" (עי' מ"ש שם).

(ד) מחצרנים ועד וג, ת' מפורצנין ועד עיצורין. "פורצנין" אלו הגרענין (עי' ערוך) "עיצורין" הם הקליפות הסחוטים, "ואשחט אותם" (ברא'. מ', י"א) ת' ועצרית יהיון, כפירש"י וזו דעת ר' יוסי (משנה ב', פ'. ו', נזיר) שפליג על ר' יהודה שאומר החרצנים אלו החיצונים הוגים אלו הפנימים, ובגמרא (שם ל"ט, א') אמר ר' יוסף כמאן מתרגמינין מפורצנין ועד עיצורין כר' יוסי" אע"פ שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד כאן הוא מוכרח לפי שאין בכח הלשון להשמיע שתי דעות שמתנגדות מהיפוך להיפוך כאחת, ובת' יוב"ע "מגופנין מקלופין ועד וגין גוואין" כדעת ר' יהודה, ומדברי ר' יוסף מוכח שחכמי התלמוד לא היו מתרגמינין כן.

(ה) קדש יהיה גדל פרע, ת' יִרְבֵּי פירוע (סביוניטה ובולונייא) ברוב ספרים מִרְבֵּי פירוע. הגרסא "יִרְבֵּי" עיקר, "גדל" מקור בהוראת צווי, כי זאת הכוונה האמיתית, לפי הגרסא "קדיש יהי מִרְבֵּי פירוע" חסר סימן הצווי, כי מלת "יהי" מוסבת למעלה, "קדיש יהי", וכן פסוק הטעמים במקרא.

(ו) כי נזר אלקיו על ראשו, ת' נורא דאלקיה (סביוניטה ובולונייא) ופתשגן (עוד) נ"א "כלילא דאלקיה". בפסוק "נזר שמן משחת אלקיו עליו" (ויק'. כ"א, י"ב) ת' "כליל משח רבותא", שם אצל כ"ג שיש לתרג' כליל לשון עטרה, כי שמן המשחה יוצק בתחלה על ראשו ואח"כ נוהן בין ריסי עינו ומשוך באצבעו מזה לזה (עי' רש"י ויק'. ח', י"ב). והוא היה כעין עטרה שמגדלת במעלה, מה שאינו בנייר, ומסתברא שלשון "נזר" כאן אינו יוצא מן הכלל של כל לשון נזר שבפרשה זו שתרגם כלם בלשון נזירות.

(ט) בפתע פתאם ת' בתכיף שלו. „בפתע פתאם“ פירש הראב"ע: שניהם קרובים בטעם וכן אדמת עפר (דניאל י"ב, ב') עכ"ל, ויש פלוגתא בזה בספרי: „בפתע להביא את האונס פתאם להביא את השונג דברי ר' יאשיהו ר' יונתן אומר בפתע זה שונג פתאם זה אונס“, ולפי שמלת „שלו“ היא לפעמים תרגום של שגגה סוברים המפרשים שאונקלוס מכריע כדעת ר' יאשיהו וזה אינו, כי כמו שמעמי מלות „בפתע פתאם“ בעברי קרובים כן גם באדמית טעמי מלות „בתכיף שלו“ קרובים, כלומר שהוראתן כמעט שוה לגמרי, כי „בתכיף“ הוא תרגום של „בפתע“ וגם של „פתאם“, בלא הפרש בין אונס לשונג, „ואם בפתע הדפו“ (לקטן ל"ה, כ"ב) ת', „ואם בתכיף“ ושם הכוונה בשונג, כי אונס גמור פטור מגלות, (ורש"י שסובר בפתע זה אונס דוחק שם לפרש „שהיה סמוך לו ולא היה לו שהות להוהר עליו“ עכ"ל והוא שונג שיש בו קצת אונס, ועי' שם לחם ושמלה שבו הענין מבואר היטיב), ובמקום אחר „ויאמר ה' פתאם“ (לקטן י"ב, ד') ת' ג"כ „ואמר ה' בתכיף“, שאין בו ענין שונג כלל רק כאונס גמור, וגם לשון „שלו“ הוא תרגום של „פתע“ ואף של „פתאם“, פתאם יבוא אידו פתע ישבר“ (משלי ו', ט"ו) ת' מן שְׁלִיִּיא נִתִּי תְּבָרִיה וּמִן שְׁלִיִּיא נִתְּבַר, וכאן ששני הלשונות „בפתע פתאם“ באים ביחד מוכרח לתרגם ג"כ בשני לשונות, כיוצא בו „פתע לפתאם יבוא שברו“ (ישע' ל', י"ג) ת"י „דבתכיף שלו יתי תבריה“, גם שם נעדר כל ענין שונג לגמרי, מזה ראה ברורה ששניהם מורים על ענין אחד, מעשה או מקרה שבא בחפזו ובחריצות, ואין בידינו להכריע איזה אונס ואיזה שונג.

(יא) מאשר חטא על הנפש ת' מדחב על מיתא, לשון רש"י שלא נזהר מטומאת המת ר' אלעזר הקפר אומר על שציער עצמו מן היין ע"כ, ואונקלוס מכריע כלשון הראשון והיא דעת ר' ישמעאל בספרי, לפי שאי אפשר בלא הכרעה, כי אלו תרג' „מדחב על נפשא“ יהיה מכריע כר' אלעזר הקפר, והרי נזירות לשם שמים מצוה גדולה כמעשה אצל שמעון הצדיק (נדרים י"ב, ב'. נזיר ט', ב'), ועוד אמרו הראה סוטה בקלקלה יזיר עצמו מן היין.

(כג) אמור להם, ת' כד יימרון להון (סביוניטה ורוב ספרים) נ"א „כד תימרון להון“. הראשון עקר לפי שסובל כל הדרושים, וכן מפורש בפתשגן: כתוב בספרי מנין שחון צריך לומר להם אמרו ת"ל אמור להם ובגמרא (סוטה ל"ח א') לשנים קורא כהנים לאחד אינו קורא, ועוד דרשו אמור להם בקול (עי' רש"י). אמור להם פנים כנגד פנים, מזה נראה שמלת „אמור“ נדרשת לשתי פנים שהקהל יאמרו או שהכהנים יאמרו, והנה לשון „כד יימרון“ אפשר להדרש לשתי הפנים אבל לשון „כד תימרון“ נוכח, משמעתו הכהנים לבד.

(כד. כה. כו) יברכך, יאר, ישא. שלשת הפסוקים האלה אין בהם תרגום (סביוניטה, בולוניא, ועוד). וכן נכון לפי ההלכה ברכת כהנים נקרא ולא מיתרגם. (אוג"ר עמוד 61 סימן 247). והטעם כמו שכתבתי (שמ"ו, ט"ז, ג'. ושמ"ו, ל"ד, ט'), כי בענינים נשגבים בתורה, לשון הקדש לו הסגולה להסתעף ולכלול ענינים הרבה אשר אין בכח לשון ארמית לרמוז עליהם בקצרה, הניח אונקלוס לשון המקרא בלי שום העתקה. ובפרט הברכה המשלשת שכוונתה רחבה עד למאד, ורבותינו דרשו אותה בכמה וכמה פנים, בספרי ובמדרשים, ולרמוז אך על מקצתם יהי מוכרח לצאת רחוק מגדר העתקה. והתרגום הנמצא בספרינו מעיד על עצמו שמפי אונקלוס לא יצא. „יאר ה' פניו אליך ויתנך“ (פסוק כ"ה) בתרג' „ינהר ה' שכנתה לוחך וירחם יתך“, אין הכוונה מבוארת כלל וגם הלשון אינו מווקף, הפעל „אנהר“ משמשת אחריו מלת „על“ או למ"ד, והיה צ"ל „ינהר עלך או לך“, ולא „לוחך“, שמעט „אצלך“. לשון „וירחם יתך“ הוראתו רק יאהב אותך, לפי שפעל רחם שאחריו „ית“

ענינו אהבה, ולענין רחמנות צ"ל אחריו „על" והיה לו לומר „וירחם עלך". (עי' אוצ' השר' לארמית להח' דר' לעווי), ובפסוק הסמוך „ישא ה' פניו אליך" בתרגום „יסב (נ"א יקבל) ה' אפיה לותך", מלבד שגם בו אין הכוונה מבוארת, תיבת „אפיה" היא הגשמה, והיה לו לומר „אפי שכנתיה", כמו „את פני" (שמו'. ל"ג, כ') ת' „ית אפי שכנתי", ועוד כל לשון „נסב אפיך" בארמית טעמו נשיאת פני זולתו ולא פני עצמו זולתו, ואלו היה רוצה אונקלוס לפרש כענין הוה יאמר בלשון „יתפני ה' במימריה לאיטבא לך", כמו „ופנית עליכם" (ויק'. כ"ו, ט') ת' „ואיתפני במימרי לאיטבא לכו".

(כו) ושמו את שמי ח' וישוון ית ברכת שמי הוא כפי שנדרש בספרי: במקדש בשם המפורש במדינה בכני, עי' מ"ש שמו'. כ', כ"א.

ה' (ב) ויקריבו נשיאי ישראל, ח' וקריבו. כל שאר לשון „ויקריבו" שבפרשה תרג' וקריבו פעל יוצא מוסב על הקרבנות, וכאן ת' וקריבו פעל עומד, משמע הקריבו את עצמם כמו „ופרעה הקריב" (שמו'. י"ד, י') שתרג' קריב, נראה שרומז לדרשת חו"ל מטה שנאמר „ויקריבו נשיאי ישראל" ולא פירש מה הקריבו, ובפסוק הסמוך נאמר „ויביאו את קרבנם לפני ה'" וגו', וזה כפל לשון כי היה לו לומר „ויביאו נשיאו ישראל וכו' את קרבנם לפני ה'" לפיכך דרשו (במדבר רבא פ' י"ב) מלת ויקריבו ענין קדוטה וזריזות, „כיון שנגמר המשכן הקדימו והביאו בזריזות קרבן, הדא הוא דכתיב ויקריבו נשיאי ישראל" ע"ב, ועשו זאת כיון שהתאחרו להביא נדבות למלאכת המשכן. (עי' רש"י), וקרוב לזה הוא מפורש בפתשגן.

(ג) שש עגלות צב, ת' כד מחפין. שנינו בספרי „אין צב אלא מטוקסים (פירש מסודרים ומתוקנים) ורבי אומר אין צב אלא מחופים". והרמב"ן פירש שהעגלות היו מלאות וטעונות בקרבנותיהם, והכל בכלל לשון „כד מחפין", כי אין מחפין עגלה שהיא למשא רק אחר שהיא טעונה ומסודרת כל צרכה.

(ד) קח מאחס, ת' סב מנהון (סבינו, בולוני. ש"ח כ"י מינכן 148 ועוד) נ"א „קביל מנהון". „קביל מנהון" הוא לשון רבותינו שלא קבל משה מידם עד שנאמר לו מפי הגבורה, אולם לשון קביל בארמית בבחינת לקיחת חפץ נמצא רק בשלוקחו לו לעצמו, ולא לתתו לאחר כמו „והם יקחו חלקם" (ברא'. י"ד, כ"ד) ת' „יקבלון חולקוהו", ושחד לא תקח" (שמו'. כ"ג, ח') ת' „ושחדא לא תקביל" וכן בכלם, ולשון „נסב" נמצא אצל נדבות למשכן שלקחו משה למסרן להקדש, כגון „תקחו את תרומתי" (שמו'. כ"ה, ב') ת' „תיסבון". ומה שתרג' „הנה ברך לקחתי" (לקמן כ"ג, כ') „הא ברכן קבילית", כבר ביארתי (עי' ברא'. ב', ט"ו, כלל ד') כי בדברים הנשמעים לשון „לקח" מתורג' לבד בלשון „קביל" ולא בלשון „נסב".

(ו) ויקח משה את העגלות, ת' „ית עגלתא" נ"א „ית עגלן", „עגלתא" בתמונת המפריט עיקר לפי שהכוונה כל שש העגלות כמו שבארתי כבר כי המפריט בלשון רבים אם אין מקום לידוע הוא מורה על כלל המין, אולם „את שתי העגלות" (פסוק ז') „ואת ארבע העגלות" (פסוק ח') ת' „עגלן" בנפרד כמו „ארבעת הבקר", „שמנת הבקר" (שם ושם) ת' „תורין".

(יג) שלשים ומאה משקלה, ת' מאה ותלתין סילעין, בעברי חסרה פעם מלח „שקל" ופעם מלח „משקל" והתרגום ממלא כדרכו קצור לשון הכתוב, כאן הוסיף מלח „סילעין", ובסמוך „מזק אחד כסף שבעים שקל" ת' „מזקא חד

דכספא מתקליה שבעין ותלתין סילעין" הוסיף מלת "מתקליה" שהסרה בעברי, ובפסוק שלאחריו "כף אחת עשרה והב" ת' "בויכא חדא מתקלה עשר סילעין" שתיהן חסירות ונוספות בתרגום. "משקלה" ת' "הוי מתקלה" (סביוניטה בולונייא וכ"י מינכן 148 ועוד) ברוב ספרים "היה מתקלה". הוי לשון הווה עיקר שמשמעותו שעכשו כך משקלה, אולם הוה משמע שלעבר היה כן ואינו מבואר שהוא עכשו. אמנם צ"ע מדוע הוסיף כאן מלת הוי ולא אצל "ושני צמידים על ידיה עשרה והב משקלם" (ברא'. כ"ה, כ"ב), וי"ל שלשון הווה כאן מורה על תמידית הענין ורומז לדרשת חו"ל בספרי (ס' פ"ה) "שלא בכלי הדיוט כלי בית עולמים כלי הדיוט שקלן כאחד וחור ושקלן אחד אחד או ריבה או מיעט אבל אלו לא ריבה ולא מיעט, ר' נתן אומר כלי בית עולמים שקלן כלים וחור ועשאן סימון (פירש שיחכנו ועשאן חתיכות מתכות) חור ועשאם כלים לא ריבה ולא מיעט.

(שם) "מורק אחד כסף שבעים שקל, ת' "מורקא חד דכספא מתקליה שבעין סילעין (סביוניטה, כ"י מינכן 148 ועוד) ברוב ספרים דכסף, מתקלא. וכן בפסוק הסמוך מתקלה, (בספרים הנוכרים) וברוב ספרי מתקלא. "קערת כסף אחת" תרג' "מגיסתא דכסף חדא", ולא "מגיסתא דכספא חדא" אפשר מפני ששלש תיבות רצופות עם תנועת תא בסופן אינו עולה יפה וקשה למבטא, אבל "מורקא חד דכספא" יכול לומר בתמונת המפריט לפי דרכי הלשון, והנוסח מתקליה, מתקלה בכנוי יותר מחוור לברר שהוא משקל הכלי.

(יד) כף אחת עשרה והב ת' בויכא חדא מתקלה עשר סילעין היא דדהב. הוספות תבות "מתקלה", "סילעין" פירשתי למעלה. "והב" ת' "היא דדהב", לברר הכוונה כמו שמופורשת בספרי (לקמן פסוק פ"ו) "היא של זהב ומשקלה של כסף, אתה אומר היא של זהב ומשקלה של כסף או היא של כסף ומשקלה של זהב ת"ל" וכו' כי שקלי זהב אין משקלם שוה לשל כסף (רש"י שם).

(פו) ושעירי עוים, ת' וצפירי בני עיוי (סביוניטה ובולונייא) ברוב ספרים "וצפירי בר עיוי", "בר" לשון יחיד ואינו אלא טעות, וצ"ל "בני" ל"ר כמו "פרים בני בקר" (במד'. כ"ה, יא) ת' "תורי בני תורי".

(פח) עתודים ששים ת' "גדי" (סביוניטה וכ"י מינכן 148) ברוב ספרים "גדי", וכן בכלם, וזה לשון הקדש ולא ארמית, צ"ע מדוע תרג' בכל הפרשה תמיד "עתדים" בלשון גדי ובמקום אחר "העתדים העלים על הצאן" (ברא'. ל"א, י. ו"ב) ת' "תשיא", נראה ששם הכוונה עתודים וקנים וחוקים שעומדים לגדל ולדות תרג' "תשיא" אבל להקרבה צריכים שיהיו צעירים ורכים לפיכך ת' כאן "גדי", וכן "ודם פרים וכבשים ועחודים" (ישע'. א', י"א) ת' "וגדאין". לפי שכצאן מקריבים עד שתי שנים, יותר מזה הוא זקן ואין מקריבין אותו (רמ"בן ה' מעשה קרבנות פ"א, ה', י"א).

(פט) וישמע את הקול מן ה' אליו וכו' וידבר אליו, ת' "מתחלל עמיה" — ומתחלל עמה, לענ"ד הטעם לפי שהקול שהוא הרבור אינו מדבר מעצמו אלא הוא

מדובר מהדובר ת' „מתמלל“ לשון נפעל וכן „וידבר אליו“ מוסב לדעת אונקלוס על הקול שהוא מדובר אליו לפיכך תרג' ג"ב „ומתמלל עמיה“. (קרוב לענין זה הכתוב מבואר בנתח"ש עיי"ש). וכן בת' המיוח' ליב"ע „ומתמן הוה דבוקא מתמלל עמיה“, כלומר מדובר אליו.

בהעלתך.

ח, (טו) נתנים נתנים המה לי, ת' אפרשא מפרשין אינון קדמי, וכן בת' יוב"ע. לעיל (ג, ט') ח' „מסירין יהיבין“ (עי' מש' שם) לפי שהכוונה לאהרן וכאן להקב"ה לא שייך לומר כך מפני הכבוד, (נתינה לגר). אבל אחמה שהמפרשים לא העירו כלל על השנוי הגדולה, כי בעברי „נתנים נתנים“ לשון פעולים ותרגם „אפרשא מפרשין“ לשון פעולים והיה לו לומר „אתפרשא אתפרשין“, ע"כ נל"ד שלא תרגם בלשון פעולים לפי שהלויים לא נפרשו ע"י אחרים, אלא הם הפרישו את עצמם מן בני ישראל לה' במעשה העגל, כמו שנאמר „מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי“ (שמו' ל"ב, כ"ו), ונאמר „מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו“ (שם פסוק כ"ט), הכוונה לפי התרגום (עי"ש) היום מלאתם ידכם לה' כלומר במעשה ידיכם נעשים אתם ראויים לעבודה. וגם במצרים הפרישו את עצמם שלא עבדו ע"ז וקימו מצות מילה, וכן שנינו בספרי (הברכה סימן ט'): „כי שמרו אמרתך זו עבודת כוכבים, ובריתך ינצורו זו מילה, ד"א כי שמרו אמרתך במצרים, ובריתך ינצורו במדבר“. (ועי' עוד במדבר רבא פ', טו. ותנחומא פ', ח'). שכיון שעמדו בכל הנסיונות האלו אמר הקב"ה „והיו לי הלויים“ (פסוק י"ד) שתרגומו „ויהוון משמשין קדמי ליואי“, וזה שתרגם „אפרשא מפרשין אינון קדמי“, המעם שהם מפרישים את עצמם לי, כמו „וינורו מקדשי בני ישראל“ (ויק'. כ"ב, ב') ת' „ויפרשון“ פירש ב"ם פתשגן „יפרישו את עצמם“. — ועתה מתוך התרגום נבין כוונת הכתוב לאמיתתה, כיון שנאמר בתחלה „כי נתנים נתנים המה לי מתוך בני ישראל“, ואחריו נאמר „לקחתי אותם לי“, מי נתנם וממי לקחם? אלא הכוונה לפי שהם היו נבדלים לפני חמדי מתוך בני ישראל, שעמדו בצדקתם ששמרו אמרתי ובריתי ינצורו, לקחתי אותם לי תחת פטרת כל רחם בכור כל בבני ישראל.

ט, (ג) ככל חקתיו וככל משפטיו ת' ככל גְּיוֹרְתִיָּהּ וככל דְּחֻזְיָ ליה, וכן „ככל חקת הפסח“ (פסוק י"ב) ת' „גְּיוֹרְת פיסתא“. „חקותיו“ ת' בל' גיורה ולא בלשון „קים“ ככרוב המקומות, (עי' הכללים שבארתי שמו' י"ב, מ"ג). „משפטיו“ ת' „דְּחֻזְיָ ליה“ הכללים לשנויי התרגום אצל לשון „כמשפט“ תמצא מבוארים (ברא' מ', י"ו). (ה) ויעשו את הפסח בראשון, ת' בניסן. פירשתיו (שמו' י"ב, י"ח) עיי"ש.

(ו) ויהי אנשים, ת' והוון גבריא, ת' „גבריא“ במפריט לפי שהכוונה האנשים אשר היו טמאים כלם באו בעצמם לפני משה. ומוסב לפסוק הסמוך „ויואמרו האנשים ההמה“ וכו', וכן שנינו בספרי: שהיו אנשים כשרים וחרדים על המצוה, לפיכך זכו שתאמר פרשה זו על ידם (עי' רש"י).

(ח) עמדו ואשמעה, ת' אוריכו עד דאשמע. פירש "עמדו" המתניו והתעכבו (עי' באור), "ואשמעה" ת' "עד דאשמע", ולא כלשון הכתוב, "ואשמע" בוא"ו החבור לפי שאין שום התחברות בשתי הפעלות בעמידה שלהם ושמיעתו של משה, לפיכך תרג' "עד דאשמע" לפי הענין, כיוצא בו "וינחהו במשטר לפרוש להם" (ויק' כ"ד, י"ב) ת' "עד דיתפרש להו"י" ולא "לפרשא להו"י", כי פָּרַשְׁתָּ הַדִּין אִינְה תּוּלְהָ כָּלְל בהנהגה במשטר

(שם) מה יצוה ה' לכם ת' מא דאית פִּקִּיד מן קדם ה' על דילכון. נ"א "דיתפקד" עתיד. כתוב באוג"ר (עמוד 61 סימן 249) "נ"א דיתפקד, וכן עקר; וברוב הספרים דאיתפקד, והוא תרגום של "אצְוָה". עכ"ל, ולא הבנתי מה הכריחו לומר שלשון "דאיתפקד" הוא עתיד למדבר בעדו בפעל, שהוא דוחק גדול, ולענ"ד יותר נכון שטלח "איתפקיד" לשון נסתר ועבר; והחליף העתיד "יצוה" לעבר שלא רצה לתרג' "מא דיתפקד" עתיד שלא יהי נראה כאלו מחדש הקב"ה בתורה דבר לצורך השעה, לפיכך תרג' "דאיתפקד" משמעותו מה שהוא מצווה כבר בתורה על זה הענין ולא שמענו עדיין. — "לכם" ת' "על דילכון" פירש מה שהוא מצווה לכל ישראל ולדורות על הענין שאתם שאלתם, ולא אמר "לכון" לפי שהצווי אינה להם לבדם, וכן נאמר (פסוק י') "איש איש כי יהיה טמא וכו' לכם או לדורותיכם", בפחשגן נמצאת הגרסא (שמו' כ', ט"ז) "מה דמתפקד מן קדם ה'", בינוני, וזה ג"כ נכון שטורה על תמידית הצווי.

(טו) וביום הקים את המשכן ת' וביומא דאיתקם משכנא (סביוניטה ובולוניה) ברוב ספרים, ית משכנא, "דאיתקם משכנא" אין בו "ית" לפי שהוא לשון נפעל שבו נשמטה בתרגום לרוב מלת "ית" אע"פ שנמצא בעברי "את" (עי' אוג"ר עמוד 38 סימן 53).

(כא) או יומם ולילה ת' ולילי. "לילי" אינו לשון רבים, אלא "לילה" בלא ידוע בארמית "לילי" וביווה "ליליא". (עי' מ"ש שמו' י"ב, מ"ב).

י' (ב) מקשה תעשה אתם ת' נגיד תעביד יתהון. אצל המנורה תרגם, "מקשה" "נגידא" ל"נ לפי שיכול להיות תואר למנורה, אולם כאן אם תהיה מלת "מקשה" תואר לחצוצרות היה צ"ל "מקשות" לשון נקבות רבות, אלא ודאי היא תואר הפעל שלא נשתנה למדן ולמספר, וזה שתרגם "נגיד" שמוסב על "תעביד יתהון", שעשיתן תהי בניגדה.

(שם) ולמסע את המחנות. יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 52) וְלִאֲמָלָא וידבר ולמסע, דברים לְמַטְוִל לְמַסַּע. פירש וְלִמְסַע את המחנות תרג' וְלִאֲמָלָא לשון הפעיל שטעמו להסיע, ובספר דברים (י' י"א) "קום לך לְמַסַּע לפני העם" ת' לְמַטְוִל. שהוא שם הפעל (עי' ראב"ע שם) וטעמו לנסיעה לפני העם, כמו "לכל משאם" (לעיל ד', כ"ז) ת' ולכל מטולהו, כי "נשא" "ונסע" שניהם בארמית "נטל".

(ה) ותקעתם תרועה, וכן פסוק ו'. ותקעתם תרועה שנית, ת' בשניהם יִבְבְּקָא, אולם "תרועה יתקעו למסעיהם" ת' יִבְבְּא. ההפרש כי בראשונות הכוונה תרועה אחת לנסיעה אחת לכל דגל, תרג' "יִבְבְּקָא" במפריט שטורה על יחידת המוסג, אבל "תרועה יתקעו למסעיהם", למסעות רבות צריך לתרגם "יִבְבְּא" בנפרד שמשמעות תרועה סתם בין אחת ובין רבות.

(ט) על הצר הצר אתכם, ת' על מעיקי דמעיקין לכוּן. ממה שתרג', "מעיקי" לשון רבים ולא כלשון הכתוב "מעיקא דמעיק", כמו "אין שלום מן הצר" (וכר'. ח', י') ת"י "מן מעיקא", נראה שהוא כדעת ר"ע (ספרי סימן ט'): "אין לו אלא מלחמה שדפון וירקון וכו' מנין ת"ל על הצר הצורר אתכם על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור והרעותם בהצוצרות" וכו'.

(שם) ונוכרתם לפני ה' אלקיכם, ת' וייעול דוכרניכוּן לטבא קדם ה' אלקכוּן. הכוונה שיקבל הקב"ה ברצון את תפלותיכם, ויסיר מכם הצרה, וזה שמוסיף מלת "לטבא" (עי' בראשית ל', כב. שם פרשתי הענין באריכות).

(כט) דבר טוב, ת' מליל לאיתאה טבתא (סכיניטשה ורוב ספרים) נ"א "טבא". צריך להוסיף מלת "לאיתאה" לברר כוונת לשון "דבר טוב" דפה, לפי שבמקום אחר (אסתר ז', ט') יש לו כוונה, אחרת. — הגרסה "טבתא" לשון נקבה איני יודע טעמה, כי בסמוך "והיה הטוב ההוא" (פסוק ל"ב) ת' "והיה טבא ההוא" בלשון זכר, ולכאורה הוא מוסב על הראשון.

(לא) ידעת תנתנו במדבר והיית לנו לעינים, ת' ידעָתָא כד הוינא שרן במדברא וגבורן דאתעבידא לנא חזיתא בעינך. מליצת "והיית לנו לעינים" לא רצה לפרש שמשא יאמר שיתרו יורה להם הדרך ילכו בה, אלא תרג' כדרשת חז"ל (ספרי סימן ל"א) "א"ל אלו אחר שלא ראה נסים וגבורות במדבר וכו' אתה שראית תניח ותלך אל נא תעזוב אותנו". ומה שלא תרגם כפשוטו לשון הווה, "ידעָתָא מִיִּשְׂרָאֵל במדברא", אתה יודע חנותנו, אלא אומר "ידעָתָא כד הוינא שרן" וכו', ידעָתָא לשון עבר, ומלת "כד" הוראתה כמו "בומן" "בשעה", ולפי זה משמעות התרגום: אתה ידעת (איזה דבר) בומן שהיינו חונים במדבר, נראה שרומז על ענין ואתה תחזה מכל העם, והיא ג"כ לפי דרשת הספרי, שהיה יודע לתת עצה והסכים לו הקב"ה.

(לו) שובה ה' ת' טוב ה' שרי ביקרך. לשון "תוב" הוראתו או תשובה מקומית, או השנות הפעולה, כפירש הג' ב"ם נת' לגר (עי"ש) אולם מה שכתוב בלחם ושמלה "נראה שהרכיב בזה לשון תשובה עם לשון שובה ונחת כ"ש רש"י ז"ל בשם מנחם" עכ"ל, לא יתכן כי אף אם בעברי לשון "שובה" אפשר לפרש כדעת מנחם ענין טרנוע, אבל לא כן לשון "תוב" בארמית שאין לו כלל הוראה כזו, ולשון "שרי ביקרך" נלענ"ד שמוסב על ענין הכבוד כמו שנאמר "כבוד ה' נראה בעיני" (שמו'. ט"ו, י'), וכן לעיל (פסוק ל"ד) "וענן ה'" ת' "וענן יקרא דה'". ורומז למה שמפורש באריכות בח' יב"ע: "וכד הוה בעי למישרי ארונא, עננא מקפל וקאים ולא הוה פרים עד דהוה משה קאים בצלו" וכו'.

יא, (א) ותאכל בקצה המחנה ת' ושיציאת. כתוב בפחשגן, ומסורת עליו דאיק לפי שהוא לשון אכילה של פורענות, אבל אשר האכל האש את העולה, ותאכל על המזבח, לשון אכילה בחרגום" עכ"ל, אבל צ"ע כי מצינו לשון אכילה גם בשל פורענות, "ותאכל את החמשים ומאתים איש" (לקמן ט"ו, ל"ה) ת' "ואַכֵּלְתָּ".

(ב) ויצעק העם אל משה ח' על משה לא ח' "למשה" כי תהיה משמעותו שהתפללו אליו, "על משה" טעמו אצל משה, כמו "עומד על היאר" (ברא'. ט"א, א') ת' "על נהרא", הכוונה שהתקבצו עליו וצעקו שיחפלה עליהם, וכן בחיב"ע "וצוח עמא על משה דיבעי עליהון", וכן נדרש בספרי עי' רש"י.

במדבר בהעלתך יא

(ד) התאוו תאוה ת' שאילו שְׁאַיִלְתָּא (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים שְׁאַיִלְתָּא ל"י, "בכל אות נפשך" (דבר' י"ב, ט"ו), "כי תאוה נפשך" (שם פסוק כ') ת' "בכל רעות", "ארי תחרעי", שם הכוונה תשוקה בלב, וכאן לפי שתבעו ושאלו בדבור ובתרעומות תרג' בלשון שאלה, ונוסח, שְׁאַיִלְתָּא לשון רבים עיקר, "כי הרבה שאלות שאלו כמו שהוכירו, דגה וקשואים ואבטימים" (לשון פתשגן).

(ה) את הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים ת' ית בוציניא וית אבטיחיא וְכַתְּי וּבְצִלֵי וְחֹמִי. בשני הראשונים תרג' כלשון הכתוב "ית" – "וית" ובמפריט מפני חשיבתם לפי שהם גדולים וטובים ונאכלים כדי שביעה, ובשלשה האחרונים השמיט מלת "ית" ותרגם השמות בלשון סמיכות לפי שהם רק מיני ירקות וטפל ואינן נאכלים לשובע.

(ח) שטו העם ולקטו ת' נפקו עמא (סביוניטה כלוניה ועוד) ברוב ספרים "שִׁטְיוֹן עמא". לענ"ד "נפקו" עקר שהוא כמו שטפורש בט"א, "ויצא העם ולקטו" (שמו' ט"ז, ד'), "שוטין" לשון "משוט בארץ" (איוב א', ו') ת' "משוט בארעא" שטעמו הליכה במרחקים אנה ואנה, ולדעת רבותינו היה המן טונח סמוך לטחנה ולא היו צריכים ליגיעה ולהביאו מרחוק.

(יב) כי תאמר אלי שאהו בחיקך וכו' על האדמה וגו' ת' דאמרת לי סוכרהי בתוקפך. כפירש"י: שאחה אוטר אלי וגו' והיכן אוטר לו כן, "לך נחה אח העם אל אשר דברתי לך" (שמו' ל"ב, ל"ד), לפיכך לא תרגם, "בחיקך", "בעיטפך", כמו "הבא נא ירך בחיקך", אלא, "בתוקפך" לשון בחוקך לפי הכוונה האמיתית.

(כ) עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא ת' עד דתקוצון ביה ויהי לכוון לתקלה. "יצא מאפכם" ת' "תקוצון ביה" באכילתו, "לזרא" ענינו הרחקה יתירה כפרש"י וראב"ע, אל"ף תחת ה"א, כלשון "ויוזר על פני המים" (שמו' ל"ב, ב') ולשון "לתקלא" טעמו שיהי נמאס ונתעב להם כל כך שתהי נפשם בחלה בו אפילו במגע ובראייה, והוא כלשון רבותינו, "נכנס ונתקלה בה יוצא ונהקל בה" (עי' רש"י וספרי דבר' כ"א, י"ג).

(כב) "ומצא להם" ב' פעמים ת' שניהם היספקון להון. פירש הרמב"ן שדעחו של אונקלוס כר"ע שאמר דברים כמשמען, אפי' אחת מכנים להם כל צאן ובקר ספיקון הן להם? אולם כבר בארתי (עי' הקדמה) שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד, ובאמת החרגום סובל גם דעת ר' שמעון שאומר: וכי מפני שאין להם בשר הם מתרעטין והלא כבר נאמר ביציאתם ממצרים (שמו' י"ב, ל"ח) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד, יכול שאכלם במדבר, ת"ל (במד' ל"ב, א') וטקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד, אלא שמבקשים עלילה איך לפרוש מאחרי המקום, וכן בדגים (עי' ספרי) והנה לשון "היספקון להון" יש ג"כ לפרש הטעם שלא יספוק להם בבחינת להסיר תלונתם ולהשתיק העלילה, ומה שהובא ברש"י בשם ר"ש אינו מפרש לשון "ומצא להם" אלא דורש כוונת כל המאמרים בענין אחר ואינו לפי פשוטו של מקרא, וכיון שהתרגם מתאים עם לשון הכתוב לגמרי אינו סותר אף לזה.

(כג) היד ה' תקצר ת' הטיטרא דה' יתעכב. הרחיק שאלה חסרון יכולת מפני הכבוד, ופירש ענין קוצר יד בבחינת שלא יתאחר דברה לבוא ודייק מטה שסמוך לו "עתה תראה" וכו' כלומר שיתקיים מיד. ומה שתרג' "היד ה'" – "הטיטרא דה'" נל"ד שפירשו אונקלוס כמו "ותהי עליו יד ה'" (מ"ב, ג', ט"ו), "ותפל עלי שם יד ה'".

(יחוק'. ח', א') וכל כיוצא בו שענינו רוח נבואה ודבור מאת הקב"ה, וכן "אשר נשאתי את ידי" (לקמן י"ד ל') ת' "דקמית במימרי".

(כה) ויאצל מן הרוח אשר עליו — כנוח עליהם הרוח, ת' מן רוחא דעלוהי — כדשרת עליהון רוח נבואה לשון "הרוח אשר עליו", וכן "מן הרוח אשר עליך" (לעיל פסוק י"ז) ת' "מן רוחא" בלא תוספות מלת נבואה, ואצל "כנוח עליהם הרוח", וכן "ותנח עליהם הרוח" (פסוק כ"ו) ת' "רוח נבואה", לא כתיב"ע שהוסיף בכלם לשון "נבואה". נראה דעת אונקלוס שעל ידי האצילות הרוח מן משה עליהם הוכשרו לקבל שפע הנבואה ולא התנבאו עד אחר ששרתה עליהם רוח הנבואה, (קרוב לזה פירש הח' בערקוויץ ו"ל בספר חליפות שמלות)

(שם) ויתנבאו ולא יספו ת' ומתנבן ולא פסקין. "קול גדול ולא יסף" (דבר'. ה', י"ט) תרג' ג"כ "ולא פָּסִיק, ושם גם לרבותינו הכוונה שלא פסק (סנהדר'. י"ג, א, סוטה י"ד, א') אולם כאן אמרו שלא נתנבאו אלא אותו היום לבדו (עי' רש"י וספרי), ויתכן שמעם "ולא פסקין" שהתנבאו כל היום ולא פסקו מהרה אלא השלימו נבואתיהם, וכן לשון "ולא פָּסִיק" אצל מתן תורה מעמו בכל אותו הומן. וגם מה שלא תרג' בלשון עבר כמו שהוא בכתוב, "ואיתנבואו ולא פסקו", הבינוני פָּסִיק, מתנבן, "פסקין" מורה שהיה רק בזמן המדובר כמו "ויתרוצצו הבנים בקרבה" (ברא'. כ"ה, כ"ב) ת' "ודחקין בניא", וכן "כי לא ידעו מה הוא" (שמו'. מ"ג, ט"ו) ת' "ארי לא ידעין" בלשון בינוני שהיה כן בעת ההיא.

יב, (א) כי אשה כושית לקח ת' ארי איתתא שפירתא דנסיב רחיק. "כושית" תרג', "שפירתא" והוסיף מלת "רחיק", הוא כדרשת רבותינו בספרי שדברו במשה על שפירש מן צפורה.

(ב) הרק אך במשה דבר ה' ת' הלחוד ברם עם משה, הניח שני מעוטים כלשון הכתוב, שהכוונה הברם במשה בלחודוהי מלול ה', וכפרש"י "הרק אך עמו לבדו" וכו' אבל בשאר מקומות תרג' רק במיעוט אחד, "בלעדו רק אשר אכלו הנערים" (ברא'. י"ד, כ"ד) ת' "בר מדאכלו עולימיא", "המכלי אין קברים במצרים" (שמו'. י"ד, י"א) ת' "המדלית קברין", ולא כפירש הראב"ע. "במשה" ת' "עם משה" (סביו, בול'. ש"ח ועוד) נ"א "במשה" אינה מדויקת. הכוונה עם משה דבר כפרש"י, ומה שפירש הח' בערקאוויץ (עי' לוי' חן במד'. כ"א, ה') שחרגם "במשה מליל" כוונתו כענין שכינה מדברת מתוך גרונו, אינו נכון, כי בארמית שמוש הבי"ת אצל "מליל" מורה רק על דבור קשה בהתנגדות, כמו "ותדבר מרים ואהרן במשה" ת' במשה, ועוד תשובתו בצדו "הלא גם בנו דבר" ת' "עיטנא", ואם יהי לדעת אונקלוס "במשה": על ידי משה, היה צ"ל "הלחוד ברם משה ברוח נבאה מן קדם ה' ממלל", כמו "רוח ה' דבר בי" (ש"ב. כ"ג, ב') ת"י "ברוח נבואה קדם ה' אנא אימליל".

(ו) אם יהיה נביאכם ת' אם יהון לכוון נְבִיין (סביוניטה) וכן נכון, יחיד נְבִיאָ דבים נְבִיין, ברוב "ספר" "נביאין". תרג' כל הכתוב בלשון רבים לפי שהכוונה חמיד בכל עת שיהי לכם נביא, ולשון "נביאכם" כמו "ידיהם ולא ימישון רגליהם ולא יהלכו" (חלה'. קט"ז, ו') שמעטו ידים להם, רגלים להם, (עי' פירש על התורה להר' הח' שד"ל ו"ל).

(שם) כמראה בחלום ת' בחיוון — בחילמין לשון רבים כיון שמדבר מכל הנביאים, אולם, "ומראה" (פסוק ח') שמוסב על משה ת' "בחיוון" לשון יחיד (עי' שם).

במדבר בהעלתך יב יג

(ו) בכל ביתי נאמן הוא ת' בכל עמי, וכן בתיב"ע, "בכל בית ישראל עמי".
הכוונה שהוא רועה נאמן לישראל ומה שעשה הוא לצרכם ולטובתם.

(ח) ומראה ולא בחידות ת' בחיוו. ביי"ת תחת ו"ו בחילוף בוט"ף שמוסב
למעלה, "אדבר בו במראה" כדרשת תו"ל בספרי, "ומראה זו דבור", וכפירש"י, "שאני
מפרש לו דבורי במראה פנים שבו ואיני סותמו לו בחידות".

(שם) ותמונת ה' יביט, ת' ובתמונת יקרא דה' הוא מסתכל. (סביניטה
פתשגן ועוד) ברוב ספרים, "ודמות" אינו מדויק, הפעל, "מסתכל" משמש בבי"ת תמיד
בת' אונקלוס ויב"ע על נביאים שהם מוקקים בלשון יותר מכל שאר התרגומים (עי'
מ"ש שמו' לג', ח').

(יב) אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו ת' לא כען
תתרחק דא מביננא ארי אחתנא היא צלי כען על ביסרא מיחא הדין דבה וי'פסי.
מפני כבוד התורה הרחיק דמיון המנוער לעובר שמת ונרקב במעי אמו, ופירש
הכוונה האמיתית שאהרן מבקש משה שיתפלל שתסיר הצרעת ממרים, ולפי שמצורע
דומה למת שהוא מנוה ומרוחק מחברת אנושי חרגם, "אל נא תהי כמת" — "לא
כען תתרחק דא מביננא". "אשר בצאתו מרחם אמו" ת' "ארי אחתנה היא",
פירש "אמו" כמו "אמך", נסתר במקום נוכח, שהוא דרך כבוד, כמו "יקום אבי
ויאכל מציד בנו" (ברא'. כ"ט, ל"א) וכן רבים, והוא קרוב לדעת רבותינו, אמנו היה
לו לוטר אלא שכנה הכתוב (רש"י וספרי). "ויאכל חצו בשרו", ת' צלי כען על
ביסרא מיחא הדין דבה ויחסי", לפי התרגום הוא עקר הבקשה, ולשון "אל נא"
מושך עצמו ואחר עמו ושיעור המאמר: ואל נא יהי נאכל חצי בשרו, כמו "אף לא
אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו" וכו' (לקמן ט"ו, י"ד) שטעמו אף לא
הביאתנו ואף לא נתת לנו. וחוספות מלת "הדין" היא להשמיע שכדי לחוק פעולת
הדבור, הוא מראה באצבע על נוק הצרעת ואומר: התפלל נא על הבשר הנשחת
הזה אשר בה ויתרפא. כיוצא בזה נוספה מלת "הדין": "ובן משק ביתי הוא
דמשק אליעזר" (ברא'. ט"ו, ב') ת' "ובר פרנסא הדין דבביתו הוא" וכו', וכן "רק
הכסא אנדל מטך" (שם ט"א, ט') "להוד כורא מלכותא הדין איהי יקיר מדך".

ש ל ה

יג, (כ) ומה הארץ השמנה היא אם רזה ת' העתירא היא אם מסכינא.
לשון "שמן" שמוסב על ארץ מתורג', "טבא", "משמני הארץ" (ברא'. כ"ו, כ"ח, ול"ט)
ת' "מטובא דארעא", "מאשר שמנה לחמו" (שם ט"ט, כ') ת' "טבא ארעיה",
וכאן כיון שכבר חרג', "הטבא היא אם בישא" (בפסוק הקודם) הוכרח לתרג' "עתירא"
כמו "וישמן ישורון" (דבר'. ל"ב, ט"ו) ת' "ועתר ישראל", לשון "העתירא היא"
טעמו אם הארץ רויה היטיב במים כי ע"י זה היא נעשית עשירה, שכן בכחוב
"פקדת הארץ ותשווק רבת תעשרנה" (תהל'. ס"ה, י') ת' "תעתרינה". לפי פירש
הרמב"ן כוונת התרגום על יושבי הארץ, וזה יהיה דווקא גדול, ממה שנאמר אחריו
"היש בה עץ אם אין" מוכח בבירור שעל הארץ הוא שואל ולא על היושבים

(כט) עמלק יושב בארץ הנגב, יחיב בארעא דרומא סביניטה) גרסה

הספרים „בְּאֲרָע׃” לשון סמיכות. אולם מסורת עליו בארעא נ"א בארע ואינו דאיק. „ארץ הנגב” תרגומו לפי משפט לשון ארמית בכל המקרא „אַרְע דְּרוּמָא׃” כמו „ארץ פלשתים” ת' „אַרְע פֿלשְׁתַּאִי׃” „ארץ המוריה” „ארע פולחנא” „ארץ זבת חלב ודבש” ת' „ארע עבדא” וכו' „ארץ אוכלת יושביה” ת' „אַרְע מְקַטְלָא יתְבַהּא׃” וכל כיוצא בהם, אך אם אחריה דל"ת או היא במפריט אַרְעָא כנון „ארץ מצרים” ת' „אַרְעָא דְּמִצְרַיִם׃” וכן „ארץ אשר היא זבת חלב ודבש” (קמן י"ד, ח') ת' „אַרְעָא דְּהַיָּא עַבְדָּא׃” וכו' אמנם בכל מקום שמלת אַרְע בנסמך, השם או התואר שלאחריה הוא שמה או תואר שלה, אבל בגרסא „בְּאֲרָעָא דְּרוּמָא׃” המפריט במלח בארעא סימן שמלח „דרומא” אינה מוסבת למלח בארעא אלא למלח „יתיב” והכוונה שעמלק יושב בארץ בדרום בנכול שהם צריכים להכנס לארץ, והוא כדרשת רבותינו (במד'. רבה פ' ט"ז) „שישב על הספר על דרך כניסתן של ישראל” והמרגלים אמרו כן כדי להפחידם ולהמים לבכם, כפרש"י: „לפי שנכו בעמלק כבר הזכירוהו תחלה ליראם”. וטעם „דרומא” כמו בדרומא, וכבר הראיתי שחסרון בי"ת השמוש נהג מאד בתרגום ובפרט כשחסירה בכתוב, וכאן נשמטה מפני הכפל שלא יאמר „בארעא בדרומא”.

(ל) ויהם כלב את העם אל משה ת' ואצית. „ואצית” טעמו והאזין, שיהיו נוטים אונם למשה, כמו „האזנה אמרת” (ברא'. ד', כ"ג) ת' „אציתא למיטרי׃” וכן רבים ולא תרגם ואשתיק כת' יב"ע, לפי שהעם לא דברו עדיין מאומה ורק אחר שהוציאו דבת הארץ, „ארץ אוכלת יושביה היא” (פסוק ל"ב) וגו', נתנו קולם בכבי והתחילו להתלונן.

(לג) את הנפילים בני ענק מן הנפילים ת' יה גיבריא בני ענק מן גיבריא, רק כאן נמצא בתרגום „בני ענק” ולא עוד, ויש כאן מסורת ענק קרא ותרגום (ברלער עמוד 59 ובפתשגן). (בחומש ווילנא שנת תרל"ד כותב המעתיק את ספר פתשגן: „ובאוהב גר בשם יא"ר הנוסח גברא”, וזה טעות כי הערת האוגר (עמוד 62 סימן 259) מוסבת למעלה פסוק כ"ה, וב"ס פתשגן מביא הנוסח „גברא” (כאן ודברים א', כ"ה, ו"ט, ב') ועי' מה שכתבתי דבר. ט', ב'). נראה הטעם שלא יאמר לשון „גיבר” שלש פעמים ביחד, אבל בכל שאר מקומות „לפני בני ענק” (דבר. ט', ב'), „ילידי הענק” (במד'. י"ג, כ"ב. וכ"ח), וכן בפסוק „וגם בני ענקים ראינו שם” (דבר. א', כ"ח) בכלם בסביוניטה ובפתשגן מתורג' „בני גיבריא” לשון יחיד, וכן נכון, כי בכלם הכוונה אחימן ששי ותלמי שהיו בני איש אחד (עי' פתשגן דבר. א', כ"ח), אבל „עם גדול (ורב) ורם כענקים” (דבר. ט', ב' וי' וכ"ה), וכן „רפאים יחשבו אף הם כענקים” (שם ב', י"א) ת' „גבריא” ל"ר לפי שמוסב על כלם בכלל, וברוב ספרים התרגום „גיבריא” בכל המקומות, לשון רבים, אינו מדויק, אלא העקר כמו שכתבתי לפי גרסת סביוניטה ופתשגן.

יד, (ו) מן התרים את הארץ ת' מן מאללי ארעה (סביוניטה) גרסת הספרים „ית ארעא”. „מן מאללי ארעא” בלא „ית” יותר מווקק ועקר. אילו תרגם „התרים” „דמאללין” בינוני פעל, היה יכול לומר „ית ארעא” כמו „הנשאים את ארון ברית ה'” (דבר. ל"א, ט') שתרג' „דנטלין ית ארון קימא”, אולם לא תרגם כך בלשון הווה לפי שעכשו אינם תרים אלא כבר תרו את הארץ, וגם לא תרג' „דתרו” לשון עבר, לפי שבכתוב „התרים” שהוא שם, לפיכך תרג' „מאללי” ג"כ בשם ובלשון סמיכות ובוה לא שיק לומר „ית ארעא” כי אינו נהג בארמית לשון „ית” אצל סמיכות, כמו

„נשאי המשכן“ תרגומו „נטלי משכנא“ וכן רבים, והסופרים הוסיפו מלת „ית“ לפי שמצאוה בכתוב, והוא נגד דרכי הלשון

(יב) ואורישנה, ת' ואישיצינון ת' לפי הענין לשון כליון, כמו „פן תורש“ (ברא'. מ"ה, י"א) ת' „דלמא תשתיצי“ (עי' פתשגן שם, ואוג"ר עמוד 46 סימן 112), וכן „תורישמו ידי“ (שמו'. ט"ו, י') ת' „תשיצינון ידי“. יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 52) לגוי גדול מתרג' לעם רב ב' באורי' וענית ואמרת (דבר'. כ"ו, ה'). ודין (כאן). בכל שאר מקומות תרג' לעם סגי, פירשתי טעמו (ברא'. י"ב, ב.) עיי"ש.

(יד) אשר עין בעין נראה אתה ה' ת' דבעיניהון חוו שכינת יקרך ה'. (סביניטה פתשגן ועוד ספרים מדויקים) וכן עקר, כי הכניו במלת „יקרך“ היא תרגום של „אתה“, ולא כגרסת הספרים „שכינת יקרא דה“ (עי' אוג"ר עמוד 62 סימן 260). ואשר לא תרג' מלת „נראה“ בלשון „איתגלי“ כדרכו המיד, הוא לדעת הג' ב"ס נתינה לגר משום כבוד, אבל במח"כ אדרבא לשון „איתגלי“ ודאי יותר מעולה בכחינת הכבוד מלשון „הוא“. וב"ס לחם ושמלה אומר „כי לא יתכן לשון איתגלי על המראה רק על הכבוד עצמו“ עכ"ל, וזה טעות גמור, כי בפסוק „במראה אליו אתודע“ (לעיל י"ב, ו') ת' „בחיווין אנא מתגלי ליה“, ומה שפירש שלשון „עין“ הראשון מוסב על מראה השכינה ולשון „בעין“ על עיניהם של ישראל, זה דוחק גדול ורחוק מן האמת. לענ"ד הנכון שתרג' „עין בעין נראה“ „בעינהון חוו“, הוא כמו „קול צופיך וכו' כי עין בעין יראו“ (ישע'. נ"ב, ה') ת' „בעינהון יחוון“, כי הכפל מורה על חווק פעולת הראיה, שהיא ראייה ברורה וודאית, והנה עקר כוונת דברי משה להפליג גדול אותות האהבה שהראה הקב"ה לישראל, שמתוך כך לא יאמרו הגוים בשביל שחטאו המיתם אלא „מבלתי יכלת“ וגו' ולפי שהאות הגדול מכלם הוא שנראה לישראל בשעת מתן תורה באופן שכל העם היו רואים את כבודו יחב' אמר בלשון אשר עין בעין נראה אתה ה' להפלת המצד בני ישראל, ולפי זה טעם „נראה אתה ה'“ נראה מטש, משום זה לא תרג' בלשון „איתגלי“, והיה לו לוטר „דלעיניהון איתחוי שכינת יקרך, אמנם משום הכבוד הסיב הנפעל „איתחוי“ אל הפועלים, „דבעינהון חוו“, ועוד אשר בזה בחינת הראיה מופלגת ביותר.

(שם) ועננך עומד עליהם ת' מַטְלַל עֲלוֹיהוֹן, בקצת ספרים קאים עלויהון. מסורת עליו מַטְלַל מטעין ביה (ברלינר עמוד 87) הכונה שיש שמתרגמין קאים כמו „הנני עומד לפניך“ (שמו'. י"ו, ו') שת' „קאים קדמך“, והוא טעות, כי הענין לא עמד במקומו אלא היה מגין עליהם בנסעם, כמו שנאמר „וענן ה' עליהם בנסעם מן המחנה“ (לעיל י', ל"ד) וגם שם מתורגם „מַטְלַל עלויהון“.

(טו) ואמרו הגוים ת' ויימרון כל עממיא (סביניטה ופתשגן) ברוב ספרים לא נוסף „כל“, נראה שגם להראב"ע הגרסא „כל עממיא“, לפי שפירש: „מצרים גם כנענים גם אחרים“ עכ"ל.

(שם) אשר שמעו שמעך ת' דשמעו ית שְׁמַע גבורתך. הוסיף „גבורתך“ מפני הכבוד כמו בפסוק „ולמען ספר שמי בכל הארץ“ (שמו'. ט', י"ד) ת' „ובדלידהון משתען גבורת שמי“.

(יז) ועתה יגדל נא כח ה' ת' וכען סְגִי כען חילא קדם ה'. „יגדל“ ת' סְגִי לשון הווה, כלומר גדול כח ה', מפני הכבוד לא ת' „יסגי“, כי לה' הכח והגבורה עולם ועד. בתרג' המיוח' ליב"ע: „וכדון יסגי“ וכו' לשון עתיד כוונתו שתגבר מדת הרחמים כדרשת חז"ל, אבל אונקלוס התרחק תמיד מלרמו על דרוש שיש בו ענין הגשמה.

(יח) ונקה לא ינקה ת' סֶלַח לדחיבין לאוריתא ולדלא תיבין לא מוכי עי' מ"ש שמו' ל"ד ז'.

(כא) וימלא כבוד ה' את כל הארץ ת' וּמְלֵא יקרא דה' ית כל ארעא. וּמְלֵא טעמו כמו וּמְלֵא (עי' נטה"ש כאן ושמו' ח', י"ז ד"ה ומלאו) הכוונה שהכבוד יהי ממלא את הארץ, ואף כאן אמר, "ומליא" לשון הוזה מפני הכבוד כדלעיל (פסוק י"ג); ושנה לשון זכר לנקבה לפי שאומר שהארץ היא מלאה מכבוד ה', ולא כלשון הכתוב שכבוד ה' ממלא את הארץ, שלא יטעו השומעים שכן שיעורו כביכול ולא יותר.

(כד) וזרעו יורישנו ת' ובנוהי יתְרַכְיָה (רש"י בולונייא, ש"ח, סבינונטה ועוד) נ"א יִרְתְּנָהּ, ב"ם אוג"ר דצה לקיים, "ירתונה" כיון שלא אמר, "יתרכון יתבהא". ואין הכרע מזה כי מצינו אצל ערים בתרגום לשון "תרך" בלא תוספות מלת יתבהא, והורשתם את העיר" (יהוש'. ח', ז') ת"י, "ותתרכון ית קרתא", "ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה ואת תענך ואת בנותיה" (שופ'. א', כ"ז) ת"י, "ולא תריכו דבית מנשה ית בית שאן וית כפרנהא וית תענך וית כפרנהא", וכן "והנה ה' יורישנה" (זכר'. י'. ט', ד') ת"י, "מתרך לה", וכאן מוסב "יורישנה" על חברון שיריש משם את הענקים כמו שנאמר, "יורש משם כלב את בני הענק" וכו' (יהוש'. ט"ו, י"ד) אבל צ"ע מה שדרג', "יתרכינה" לשון יחיד אצל, "ובנוהי" לשון רבים, וי"ל הטעם לפי שנאמר בפירושו שהוא בעצמן הוריש, וטעם "ובנוהי" עם בניו, הוא ובניו יורישנה, לפי שהיה ראש ומנהיג, ועל פיו נעשה ההורשה היא נאמרת על שמו.

(כו) אשר המה מלינים עלי, ב' פעמים בכחוב, ת' דאינון מתרעמין עלי, "מתרעמין" פעל עומד, שהם עצמם מתלוננים, כמו בפסוק, "אשר המה מלינים עליו" (שמו' ט"ז, ח') שת', "מתרעמין עלוהי" ושם הכוונה הם עצמם, ולא כפרש"י שהמרגלים מליכים את ישראל, לפי שלא דרג', "מְרַעְמִין" כמו וּלְיָנִי (לקטן פסוק ל"ו) שת' "וְאַרְעֵימוֹ", אולם צ"ע לדעת רבותינו מוסב לשון "לעדה הרעה הואת" על המרגלים, שלמדו מכאן לעדה שהיא עשרה, ויש ליישב שרבותינו דייקו ממה שנאמר כאן "לעדה" ולא "לכל העדה", כמו לקטן (פסוק ל"ה, ול"ו), ולפי זה רישא דקרא "עד מתי לעדה הרעה הואת אשר המה מלינים עלי" מוסב על המרגלים לבד, שאף הם היו מתלוננים, וסיפא דקרא, "את תלונת בני ישראל" וגו' מוסב על ישראל, וכן נראה דעת בעל הטעמים שנתן האתנח במלת "עלי" ולא במלת "ישראל", וכן בת' יב"ע "לעדה הרעה הואת אשר המה מלינים עלי" ת', דמתחברין עלי, פירש המרגלים שהתחברו בעצה נגד ה', ולא שהם מלינים את ישראל.

(שם) את תלונות בני ישראל וכו' שמעתי ת' ית תורעַמַת — — שמיע קדמי. "תלונת" ת' "תורעַמַת" לשון יחיד כמו "תלונת", "שמעתי" ת' שמיע קדמי" לשון זכר, לפי פשוטו היה צ"ל "תורעַמַת" — "שְׁמִיעַן" לשון נקבה ורבים, כוונת התרגום הדבור והענין של התלונה שמעתי, והוא מה שאמרו בתחלה "לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הוה לו מתנו" (פסוק ב'), ומוסב על פסוק שלאחריו "אמר אליהם וכו' אם לא כאשר דברתם באוני כן אעשה לכם" וכל הענין עד פסוק ל"ו במדבר הוה יתמו ושם ימותו", (ועי' עוד מ"ש שמו' ט"ו, י"ב).

(לג) ובניכם יהיו רועים וגו' ת' יהון מאחרין. וכן "וינעם במדבר" (לקטן

במדבר שלח יד טו

ל"ב, י"ג) ת', "ואחרינו", שלא יחנו תמיד במקום אחד, אלא הקב"ה יסעם ממקום למקום כדרך הרועים ויעצור אותם במדבר ט' שנה מלהכנס לארץ.

(לד) וידעתם את הנאותי ת' ותדעון ית דאיתרעמתון עלי, פירש "תנאותי" לשון "הואנה" (שופ'. י"ד, ד') ענין עלילה, כמו "תנאות עלי ימצא" (איוב ל"ג, י') שתרגמו, "תרעומתא עלי ישכח" (עי' רש"י שם), ומפני הכבוד מסבב העלילות לישראל ופירש "תנאותי" תנאותם עלי, כמו "יראתי אתן בלבכם" (ירמ'. ל"ב, ט') שטעמו ליראה אותי.

(ט) הננו ועלינו ת' הא אנחנא סלקין. "ועלינו" ת', "סלקין" בינוני ולא אמר "וניסק" עתיד, לפי שכבר נאמר "ויעלו אל ראש ההר" (שם) והכוונה שהתחילו לעלות, וכן "ותהינו לעלות ההרה" (דבר'. א', ט"א) ת', "ושריתון למיסק לתורא".

(מג) כי על כן שבתם מאחרי ת' תבתון מבתר פולחני. "ויטלא אחרי" (לעיל פסוק כ"ד) ת' "ואשלים בתר דחלתי", דע כי בכל המקרא אצל לשון "טלא אחרי ה'" התרגום "אשלים בתר דחלתי דה'", ואצל לשון "שוב מאחרי ה'" "תוב מבתר פולחנא דה'", וכן אצל לשון "סור", "כי יסיר את בנך מאחרי" (דבר'. ו', ד') ת' "ארי ישעיין ית בנך מבתר פולחני". הטעם שאצל לשון "טלא אחרי ה'" ת' "אשלים בתר דחלתי דה'" הוא לפי שלשון "טלא" הוראתו השלים, והכוונה שנשאר תמים ביראת ה' ועמד בצדקתו, כמו שנאמר "נח איש צדיק תמים וכו' את האלקים התהלך נח" (ברא'. ו', ט') ת' "גבר וכאי שלים בתר דחלתי דה' הליך נח", אולם לשון "שוב מאחרי ה'" או "סור מאחרי ה'" הוא לגמרי ההפוך מלשון "התהלך לפני ה'", שתרגם תמיד "פליח קדם ה'", כי ענינו הקדמה להקב"ה בעבודה וקרבתו ושאר מעשים טובים (עי' מ"ש ברא'. ה', כ"ד), לפי זה לשון "שוב מאחרי ה'" או "סור מאחרי ה'" ענינו הסרה והרחקה מעבודת ה', ע"י עבירות ומעשים רעים, לפיכך תרגמו בלשון "תוב (טעי) מבתר פולחנא דה'". דוק ותשכח כי בכל המקרא לשון "שוב מאחרי ה'" "סור מאחרי ה'" "נח מאחרי ה'" מתורגם תמיד בלשון "מבתר פולחנא דה'".

(מד) ויעילו ת' וארשעו. "וארשעו" טעמו ויידו, אחר שהתרו אותם. "אל תעלו" וגו' (פסוק ט"ב) היתה העליה בודון, וכן במשנה תורה (דבר'. א', ט"ג) "ותוידו ותעלו ההרה" ת' "וארשעתון".

טו, (ד) מנחה סלת עשרון בלול ת' דפילא. "בלול" מתורג' תמיד "דפיל" (לקמן פסוק ט. שמו'. כ"ט, ט'. ויק'. י"ד, כ"א). "דפילא" הוא תרגום של "בלולה", לדעה ב"ם פחשגן מוסב, "דפילא" כאן על המנחה, אבל לא ידעתי מה הכריחו לשנות כאן, ובפסוק ט'. "מנחה סלת שלשה עשרנים בלול בשמן" ת' "דפיל" מוסב על הסלת כלשון הכתוב.

(טז) ככם כגר ת' כותכם גיורא (סביוניטה) גרסת הספרים "כותכון כגיורא" שניהם בכ"ף. על פי שהרות לשון ארמית אין צורך להכפיל כ"ף הדמיון (עי' מ"ש ויק'. כ"ד, ט"ז).

(כ) חלה תרימו ת' חלתא. לשון חלה מתורגם בכל מקום "גריצתא", אולם הוראתו עוגה אפויה, ולפי שהחלה נפרשת מן העיסה ת' "חלתא" כלשון חכמינו בשם שמצוה זו מפורסמת וידועה אף להטון עם.

(שם) כתרומת גרן כן תרימו אתה ת' כמא דמפרשין מן אידרא כן חפרשון יתה. הכוונה כשיעור שמפרישין תרומת גרן, כמו ששינונו בספרי.

(כה) ואת חטאתם ת' וית חובתהון. הח' דר' ברלינר (ויק'. י'. י"ט. מסורה

עמוד 47) וב"ס פתשנן הקשו „איך לא תרגם „וחטאתהון“ שהיא על קרבן החטאת הוא אומר כדאיתא בספרי“ עכ"ל. — הוברר אצילנו שאונקלוס משתלל חמיד לתרגם בלשון שסובל כל הדעות ואין דרכו להכריע לצד אחד (עי' הקדמה). לפי דעת רבותינו בעבודת כוכבים הכתוב מדבר (עי' רש"י) שב"ד מעו והורו בשוגג על אחת מן העבודות שהיא מותרת לעבוד ע"א בכך, וכשחטאו ע"י הוראה זו בשוגג, יש פלוגתא חד אמר כל השבטים מביאים ביחד פר ושעיר לכלם, וחד אמר כל שבט ושבט מביא לעצמו והרי י"ב פרים וי"ב שעירים (עי' ספרי ופירוש התורה והמצוה סימן ל"ו), לפי זה אם תרגם בלשון „הטתהון“ ל"י או „חטתהון“ ל"ה, היתה הכרעה לצד זה או לצד זה, לפיכך בחר בלשון „חובתהון“ שמשמע סתם הקרבן שהם מחויבים להביא, כיוצא בו „והביא את אשמו“ (ויק'. ה'. ו'. וי). ת' „ויהי ית חובתיה“ משמעותו ג"כ סתם הקרבן שהוא חייב להביא, לפי שלא יכול לתרג' „ית אשמיה“ (עי' מש"ש).

(כט) האורח בבני ישראל ולגר הגר בתוכם ת' יציבא בבני ישראל ולגיוריא

דיחגידון ביניהון. צ"ע איך לא תרגם יציבא מאחר שתרג' ולגיוריא (פתשגן). לענ"ד הטעם במה שכבר בארתי כי תמונת המפריש בלשון רבים אם אין מקום לענין ידוע הוראתו כלם (עי' טע"ש שמו'. י"ב, ב') ומאחר שנאמר „האורח בבני ישראל“ אילו תרגם „יציבא“ משמעו כל בני האזרחים ומשמע כל בני ישראל, אין צורך למלות „בבני ישראל“, בפסוק הסמוך מן האורח ומן הגר שייך שפיר „מן יציבא ומן גיוריא“. (עי' עוד מ"ש ויק'. י"ט, ל"ד).

(לה) רגים אותו ת' רגוטו יתיה. (כן ברוב ספרים ובקצתם „מרגם יתיה“.

לשון „מרגם“ ודאי אינו מדויק, כי המקור במקום צווי מתורגם חמיד בלשון צווי כמו „זכור“, „שמור“ ת' „הוי דכיר“, „טר“ וכן בכלם, אולם יש לדקדק איך תרג' „רגוטו“ צווי לרבים, והמאמר למשה לבדו, והיה לו לומר „ירגוטון יתיה“ כמו „אמר להם“ (במד'. ו'. כ"ג) ת' „כד ייטרון להון“, „שמוט“ (דבר'. ט"ו, ב') ת' „דישמטי“, והנלע"ד שרומז למה ששנינו בספרי: „מות יומת האיש לדורות רגום אותו באבנים לשעה“, פירש מה שנידן המקושש בסקילה היתה הוראת שעה, כיון שלא התרו אותו על שעה, הסקילה שהיא מיתה חמורה (לפי שלא ידעו עדיין באיוו מיתה יומת) (עי' רש"י והתורה והמצוה סימן נ"ח) ולפי הדין היה משפטו להיות נדון במיתה קלה, וזה שאמרו „מות יומת האיש לדורות“ שכן הדין לדורות כשהתרו במיתה סתם בעברה שחייב עליה מיתה חמורה שנדון בקל, „רגום אותו לשעה“ פירש סקילתו של זה היא כהוראת שעה. לפיכך לא תרגם „ירגוטון“ לשון עתיד, אלא „רגוטו“ בצווי, שמורה על ההווה ולא על העתיד שהיא הוראת שעה.

(לח) על ציצת הכנף ת' על כרוספד כנפא (סביוניטה) גרסת הספר „כרוספדא

דכנפא“. לפי הענין ודרכי לשון ארמית הגרסה „כרוספד כנפא“ נכונה יותר מלשון „כרוספדא דכנפא“ במפריט, כי זה משמעותו דוקא אחד והכוונה על ארבע, הנפרד כרוספד משמעותו סתם, אחד או יותר. (עי' מ"ש ויק'. כ"ג, כ"ד).

(לט) והיה לכם לציצת ת' והיה לכון לכרוספדין. (סביוניטה ובלוניא) ברוב

ספר' ויהון ל"ר. מסורת עליו ויהון נ"א ויהי ואינו דאיק. אולם איני יודע טעם השנוי ועל מה מוסב לשון „ויהון“, גם צ"ע מה שתרג' „וראיתם אותו“ — „ותחווון יתיה“ לשון יחיד, וב"ס פתשגן כותב: ואפשר לפרש הדבר הוה ואעפ"י שלא הוכיר בפסוק דבר, או על הכנף עכ"ל, אבל הגרסא „ויהי לכון לכרוספדין“ יש לפרש

בפשוט שמוסב על פתיל תכלת שינתן על ארבע ציציות, ואף מלת "יתיה" מוסב על הפתיל.

(שם) וזכרתם את כל מצות ה' ת' וְתִדְבְּרוּן (סביוניטה) בספרים וְתִדְבְּרוּן. וְתִדְבְּרוּן טעמו כשתראו אותו תהיו נזכרים על ידו את כל מצות ה', וכן שנינו בספרי: ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת וזו קריאת שמע שיש בו קבלת מלכות שמים ומעוט עכו"ם

קרה

טו, (א) ויקח קרח ת' ואתפלג. כלשון חכמינו פלוגחא, שהוא פרישה ופרוד הדעות, ומעם „ואתפלג" שהיה חולק על משה ונחפרש ממנו, וכן מצינו לשון לקיחה מתורגם פרישה: „ויקחו לי הרומה" (שמו' כ"ה, ב') ת' „ויפרשון קדמי".

(ב) ויקומו לפני משה ת' וקמו לאפי משה. „לפני" חרגומו תמיד „קדם", והוא דרך כבוד, אולם כאן לפי שלא נאמר „ויעמדו" אלא „ויקומו", חרגם „לאפי" שמשמעותו נגד פניו, בעוזה לחלוק עליו, וכן מצינו לשון „קום" ואחריו למ"ד שענינו החנגדות, כגון „ויקם קין אל הבל אחיו" (ברא' ד', ח') ת' „להבל אחוהי" (עי' מ"ש שם) ושם הבאתי עוד כתובים לראיה על זה.

(ה) ויודע ה' את אשר לו ת' ית דכשר ליה. לא חרג' כדרכו הייחוס שאליו שמוסב להקב"ה בלשון „קדמוהי", מפני יופי הלשון, לפי שבסמוך „והקריב אליו" — חרג' „לקדמוהי".

(שם) ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו ת' ויקריב לקדמוהי — יקריב לשימושיה. כבר בארתי בפירושי על המסורה (שמו' ד', כ"ה) עי"ש כי לשון „לקדמוהי" בלמ"ד מורה רק על ביאה וגישה לפניו, כמו „להקריב אתכם אליו" (פסוק ט') שחרג' „לקדמוהי", ולשון „קריב קדמוהי" מורה על הקרבת קרבן, כגון „קחה לי" — „ויקח לו" (ברא' ט"ו, ט') ת' „קריב קדמי" — „וקריב קדמוהי", „להקריב לו במועדו" (במד' כ"ה, ב') ת' „לקריב קדמי", לפי זה כוונת התרגום לכל עניניו היא כפרש"י, „ויודע ה' את אשר לו" — „ית דכשר ליה", לעבודת הלוים, „ואת הקדוש" — „וית דקדיש", לכהונה, כמו שנאמר „ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים" (ד"ה א', כ"ג, י"ג), „והקריב אליו" — „ויקריב לקדמוהי", יגיש אותם אליו, קרה ועדתו ואהרן מכה, או „ואת אשר יבחר בו יקריב אליו" — „יקרוב לשימושיה", יקריב אתו לעבודת כהונה, (עי' רא"ט).

(ז) ושימו עליהן קטרת ת' וְשִׁינִי (סביוניטה), פתשנן ועוד ספרים הרבה). ג"א וְשִׁינִי וזה נכון לפי משפט הצווי (עי' אוג"ר עמוד 63 הערה 265). בפתשנן כתוב בזה"ל: וְשִׁינִי אבל ושויאו (באל"ף) הוא תרגום ושימו, ואפשר שהיה יכול לתרגם ג"כ ושימו ושון, עכ"ל, נראה שלדעתו הצווי וְשִׁינִי אינו נגד דרכי הלשון, אולם בסביוניטה הצווי של פעל „שוי" תמיד שו' ליחיד, שוון לרבים, רק אצל קטרת נמצא

וְשִׁמְרוּ (כאן) וְשָׁמְרוּ, וכן „וּשְׁמִירָה קִטְרֹת” (לקטן י”ז, י”א) וְשָׁמְרוּ ע”כ נראה לענ”ד שמשקל זה הוראתו והשתטחותו, כמו „ויבחר אותם בתוך” (ברא’ ט”ז, י’) ת’ וּפְלַג יתהווּ בְּשָׁמְרוּ (סביבויטיה ופתשגן) פירש שחלק אותם על פני שטח כל הנוף באמצע (ע’ מ”ש שם), וכן השם שְׁמֹרָה שִׁמְרוּ או מצע להשתרע ולהשתטח עליה, וכן הקטרת צ”ל שטוח על כל המחתה בשהו ולא במקום אחד כדי שלא יכבו הגחלים. וכן מצינו במקומות אחרים לשון „שום” מתורגם לפי דרך הנתנה „ויישם בארון במצרים” (ברא’ נ’, כ”ז) ת’ „וסמיה” לשון טמינה (ע’ מ”ש שם), וכן „אשר תשים לפניהם” (שמו’ כ”א, א’) ת’ „דהסדר”.

(ט) המעט מכס ח’ הועיר לכוון. „המעט מכס” בעברי לשון קצר, ומעטו המעט הוא ממה שדעתכם ראוי לכם, ושלא להוסיף בלשון תרגם בייחוס שאליו „הועיר לכוון”, האין די לכם, והיא היא.

(יא) הנועדים על ה’ ת’ דְּאוֹדְמִנְתוֹן על ה’. „הנועדים”, נסתר ובינוני, תרגם בלשון נוכח ועבר „דאודמנתון” כמו „הנועדתם”, כיון שהוא מדבר עמם כשכבר היו נאספים. — ומה שהקשה הר’ הג’ ב”ס נתינה לגר „מדוע לא הוסיף פה מלת „קדם” או „מימרא” משום כבוד של מעלה”, כבר נתבאר (שמו’ ט”ז, ז’) שלא נוספה מלת „מימרא” בשום מקום אצל תלונת על הקב”ה, וכן כאן „הנועדים על ה’” כוונתו הנועדים להלונן על ה’, ואף בפסוק „בהצותם על ה’” (לקטן כ”ו, ט’) ת’ „באתכנושיהון על ה’”, ומה שתרגם „והשכתי מעלי” (לקטן י”ה, כ’) „ותכל תלונתם מעלי” (שם פסוק כ”ה) בשניהם „מן קדמי” ולא „מעלי” פירשתי במקומם.

(שם) כי תלינו עליו ת’ ארי מְתַרְעֲמִיתוֹן עלוהי. „תלינו” עתיד, ת’ „מתרעמיתוֹן” לשון הווה מלינים אחם כיון שעכשיו הם מתלונים.

(יד) אף לא ת’ אף לא (סביבויטיה ורוב ספרים) נ”א „ברם לא” אינו נכון. מסורה עליו אף קרא ותרגום. וכן בכלם חוץ „האף תספה” (ברא’ י”ה, כ”ג. וכ”ד) ת’ „הברגו” (ע’ מ”ש שם) ומה שכותב הח’ דר’ ברלינר אצל מסורה זו (עמוד 59): חוץ מאלו המסומנים במסורה ברא’ כ’, י”ב הוא טעות, כי המסורה דשם אינה מדברת מלשון „אף” אלא מלשון „גם”.

(שם) העיני האנשים ההם תנקר ת’ העיני גבריא האינן תְּשַׁלַּח לְעוֹרָא. מלשון „תשלח” נראה שהכוונה כמו שמפורש באריכות בת’ המיוח’ לב”ע: „העיניהון דגובריא האינן דבארעא הדין תסנוור ותנצח יתהון”.

(כב) הָאִישׁ אֶחָד יחטא ת’ גברא חד ייחוב. נ”א „הגברא חד” רק בקצת ספרים. ב”ס אוג”ר (עמוד 63 הערה 269) רוצה לקיים „הגברא” בה”א התימה, כי כן נכון לפי הענין אם לא לפי הנקודה „עכ”ל, ולענ”ד טעם הנקדן והמתרגם כיון שהיו מתפללים על הצלחם של ישראל לא ידברו דרך תמיהה אלא דרך רחמים ותחנונים „איש אחד אשר יחטא” וגו’ לא כן מדתך.

יז (ב) מבין השרפה ת’ מבין יקדיא. החליף שם המקרא „שרפה” לשם תואר שרופים, הג’ ב”ס נתל”ג אוטר: „אולי בעבור שלמד מהמפורש אחריו בפסוק ד’ „אשר הקריבו השרופים” עכ”ל, ומעמו אינו מספיק, כי מ”מ לא ישנה אם יכול לתרגם כלשון הכתוב, ובפסוק „ויבכו את השרפה אשר שרף הו’” (ויק’ י’, ז’) ת’ „יקודתא” כפשוטו, ולא כמפורש במקום אחר. ולענ”ד מפני שנאמר שם „אשר שרף הו’” מבואר שהכוונה נדב ואביהו, כי הם נשרפו לבדם מהשם, אולם כאן

נאמר סחם „מבין השרפה“, משמע כל מה שנשרף והאש והקטרת בכלל, בזה צריך לומר „יקדיא“, שיפירש המחחות והאש מבין השרופים, וכן משמע מלשון „מבין“ שיוציא מבין גופים רבים, אצל השרפה היה לו לומר מהשרפה או מתוך השרפה.

(שם) ואת האש זרה הלאה ת' ארחיק להלא. מסורת עליו ירחיק יפה. ר"ל שלשון ירחיק צווי לנסתר נכון, (כי „זרה“ לשון נוכח ותרגומו „ארחיק“) לפי שהכוונה שירחיק בצווי לאלעזר, ומוסב למעלה „אמר לאלעזר“ וגו', עי' באור נתה"ש. ועוד יפה שלא תרגם „זורי“, כמו „זיור על פני המים“ (שמו' ל"ב, כ') ת' „זורא“, שענינו פזור, והגחלים של דישן הקודש צריך להניחם צבור במקומם בנחת שלא יתפורו. (עי' מ"ש ויק' א' ט"ז). אולם מה שפירש הח' דר' ברלינר (מסורה עמוד 87) „יפה“ שלא תרגם ירחיק בנין הכבד, אין בו טעם

(ד) וירקעום ת' ורדידונין לשון רבים, כלומר האומנים כמו שנאמר „ועשו אותם רקועי פחים“ (בפסוק הקודם).

(ה) להקטיר קטרת ת' „לאסקא“. מסורת יש כאן סימן לאהרן לאקטרא. קרח (בתורף משה) לאסקא. ר"ל להקטיר (כאן) ת' לאסקא. מקטיר קטרת (שמו' ל' א') ת' לאקטרא: ומסורה ללשון „לאקטרא“ — „לאסקא“ נמצאת בסניגון אחר (שמו' ל' א'). שם פירשתי שאצל קטרת שהוא כמצותו תרגום אקטרא ושלא כמצותו אסקא (עי"ש), והנה לשון המסורה כאן מסייע לפירושי, לאהרן כלומר אצל קטרת של אהרן שהוא כמצווה תרג' לאקטרא ואצל קטרת קרח שהוא כעבירה ת' לאסקא.

(יט) והשכותי מעלי, וכן לקטן פסוק כ"ה: ותכל תלונותם מעלי ת' מן קדמי, כבר מבואר (עי' שמו' ט"ז, ו'. ולעיל פסוק י"א) שאצל לשון תלונה „על ה“ לא ת' „קדם“ ואף לא מוסף מלת „מיטרא“, מפני הכבוד, אבל כאן הכוונה תלונות על הכהונה על משה ואהרן כמו שנאמר אחריו „אשר הם מלינים עליכם“, צריך לתרגם „מן קדמי“, ולא „מעלי“, ואינו דומה לשאר תלונות, באמרם „למה זה העליתונו ממצרים“ כיון שידעו שהקב"ה הוציאם, וכן בטן שהיה מן השמים.

(כה) לכני מרי ת' לעמא סרבנא. לא תרג' כת' המיוח' ליב"ע „לבניא סרבניא“ כי זה משמע לשעחא, „לעמא סרבנא“ משמע גם לדורות הבאים (עי' רשב"ם).

(כו) הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו ת' הא מננא קטילת חרבא הא מיננא בלעת ארעא הא מיננא מיתו במותנא. כדרכו בכל מקום אצל כפל הענין במלות שונות, פירש כל אחת ענין בבני עצמו על המאורעות שבאו עליהם לפני זמן קצר, בחרב: המעפילים, בליעת הארץ: משפחות קרח דתן ואבירם, במגפה: המתלוננים שאמרו „אחם המיתם את עם ה“ (פסוק ז'), ולא הזכיר הנשרפים כי הם בכלל „כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות“ (בפסוק הסמוך), ומה שלא נמצא תרגום על מלת „כלנו“ פירש הרב הג' ב"ם נתינה לגר: ואולי דעתו לפרש כלנו מלשון כליון, כמו כלינו עכ"ל, וזה נראה דוחק, כי אז יהיו ארבעה מיני מיתות ובתרג' שלשה. לענ"ד מלות „מיננא“ הן תרגום של „כלנו“, כיון שלפי התרגום מלת „גוענו“, „עבדנו“, „אבדנו“ מוסבות לשלש סבות שכבר עברו, אי אפשר לפרש מלת „כלנו“ כמשמעה, אלא כעין גוומא, והכוונה הרבה טאד מאתנו מתו ע"י סכות הללו, וזה מרומז בהשנות לשון „מיננא“ שלש פעמים.

יה. (א) חשאו את עון המקדש — חשאו את עון כהונתכם ת' תסלחון על

חובי מקדשא - חסלחון על חובי כְּהֻנְתְּכוֹן. לא יכול לתרגום „חשבֹקוֹן“ כמו „נושא עון“ (שמו' ל"ד, ו') ת' „שביק לעוֹיוֹן“, כיון שאין ביד הכהנים למחול, „חסלחון“ טעמו חכפרו, שיהיו גורמים הסליחה. אולם קשה מדוע לא תרגם „תקבלון ית חובי“ כת' יב"ע ופרש"י, שישאו העונש אם לא יזהירו הורים, וכן בספרי דרשו שהיא אוהרה לכהנים, נראה שהוא לפי הכלל שביארתי שאונקלוס הרחיק מכל דרוש שמוסיף ענין עונש או פורענות שאינו מבורר בכתוב בפירושו, ולפי שלשון נשיאת עון המקדש נמצא בכהנים כהוראת סליחה, כגון „ונשא אהרן את עון הקדשים“ (שמו' כ"ח, ל"ח) עי' מש"ש, וכן „לשאת את עון העדה“ (ויק' י', י"ז) ת' „לסלחא על חובי כנשתא“, תרג' אף כאן לענין סליחה וכפרה, אבל אצל הלויים „והם ישאו עונם“ (לקמן פסוק כ"ג) מוכרח לתרג' „קבלון חוביהון“ לפי שעבודת הלויים אינה לכפרה. „כהונתכם“ ת' כְּהֻנְתְּכוֹן (סביוניטה), וכן פסוק ד' ב' פעמים, וכן „ושמרו את כהונתם“ (לעיל ג', י'), ת' ית כְּהֻנְתְּהוֹן. ברוב הספרים כְּהֻנְתְּכוֹן כְּהֻנְתְּהוֹן. באלו ד' מקומות שהכוונה עבודת כהנים יתכן לשון כְּהֻנְתְּ פועלות הכהונה, והשמוש, אולם בשאר מקומות לשון כהונה טעמו מעלת הכהונה, ותרגומו „כהונתא“, כגון. „והיתה להם כהונה לחקת עולם“ (שמו' כ"ט, ט') ת' „כהונתא“, „משחתם לכהונת עולם“ (שם ט', ט"ו) ת' „לכהונת“.

(ב) וילוו עליך ת' ויתוספון עליך, וכן פסוק ד': ונלוו עליך. לשון „לווי על“ או „אל“ מתורג' בכל המקרא בלשון „אתוסף על“, רק „הפעם ילוו אישי אלי“ (ברא' כ"ט, ל"ד) ת' „יתחבר ל“ לפי הענין, כי האיש אינו הוספה לאשה, וכן „גם אשור נלוו עמם“ (תהל' פ"ג, ט') ת' „אתחבר עמהון“ לפי שאחריו „עם“. ומה שתרג' יב"ע „יתחברון לותך“ הוא נגד דרכי הלשון ונגד דרשת הספרי: „הכהנים מפנים והלויים מבחוץ“, פי' שלא יהיו מחוברים בעבודה, שהלויים מפלים לכהנים. עי' התורה והמצוה סימן ד'.

(ט) מן האש ת' מותר מן אישתא, פירש „מן האש“ מה שנתר אחר הקטרת האשים, שאין הכהנים זוכים במתנות אלא אחר הקטרת האימורים, עי' רש"י.

(שם) כל קרבנם לכל מנחתם ולכל חטאתם ולכל אשמתם ת' כל קורבנהון לכל מְנַחְתֵּהוֹן ולכל חַטֹּאתֵהוֹן ולכל אֲשַׁמֵּהוֹן. יש לדקדק מדוע תרגם „קורבנהון“, „אשמהון“ לשון רבים פשוט ומלות „מְנַחְתֵּהוֹן“, חַטֹּאתֵהוֹן בהרחבת לשון, כבר בארתי שהרחבת הלשון מורה לפעמים על חזוק הענין, והנה לשון קורבנהון אינו צריך להרחיב לפי שכל מה שינתן לגבוה נקרא „קורבן“, ומלת „קורבנהון“ כלל, ובשאר נפרטים כל מיני המתנות לכהנים, לפי זה אצל „מנחותהון“, „חטותהון“ הרחבת סימני הרבים מורה על דברים הרבה ממינים הרבה, מתנות מהרבה מיני מנחות והרבה מיני חטאות, מנחת צבור ויחיד, בלולה בשמן וחרבה, מנחת סולה, מנחת מאפה תנור, על המחבת, ומרחשת. וכן חטאות צבור ויחיד, חטאות בהמה, וחטאות עוף, ומלת „אשמהון“ היא בלא הרחבה, לפי שבתרגום לשון „אשם“ נאמר דק על איל לבד שהוא מין אחד, (עי' מ"ש ויק' ה', ו' וו') ורק יחיד מביא אשם ולא צבור, ועי' עוד לקמן כ"ט, ל"ט.

(י) בקדש הקדשים תאכלנה ת' בקודש קודשין. „זה יהיה לך מקדש הקדשים“ (בפסוק הקודם) ת' „מקודשיא“, וכן „לחם אלקיו מקדשי הקדשים“ (ויק' כ"א, כ"ב) ת' „מקודשי קודשיא“, כלשון הכתוב בלשון ידוע, כיון שמוכח מן הענין שהכוונה הקרבנות, אולם כאן „בקדש הקדשים“ אפשר למעות ולחשוב שהכוונה בבית קודש

הקדשים ת' "בקודש קודשיו" שיאכלו בקדושה יתירה, של זבחי קדשי קדשים. בספרו של הח' דר' ברלינר (עמוד 87) יש מסורה: קודשיו נ"א קודשיא ואינו דאיך. והיא נרשמת על פסוק הקודם אמנם אין ספק ששייכת למטה לפסוק י'.

(כ) אני חלקך ת' מתנן יהבית לך אינו חולקך (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספרים דיהבית, לדעת ב"ס אוג"ר (עמוד 64 הערה 274) הנוסח יהבית טעות, אמנם יש ליישב כיון שכל הפרשה נאמרה מפי ה' בלשון "הנה אני נתתי" תרגם לפי הענין מלת "אני" כמו "אני נתתי" כלומר עכשו, אולם במשנה תורה "ה' הוא נחלתו" (דבר'. י', ט. וי"ח, ב') שהם דברי משה שכבר נתן לו, תרג' "מתנן דיהב", וכן מצינו בכמה מקומות שנשמט הדל"ת אף במקום שבכתוב נאמרה מלת "אשר", "ואת אות הברית אשר אני נותן" (ברא'. ט', י"ב) ת' "אנא יהב" (סביוניטה) כלומר עכשו, לפי שהוא תחלת המאמר, ובסוף המאמר (פסוק י"ז) "ואת אות הברית אשר הקמותי" (עבר) ת' דאקימית בדל"ת, כיוצא בו "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר" (שם ט"ו, י"ז) ת' "עָדָא" (סביוניטה ופתשגן). כלומר עכשו בשעת מעשה, "עדא" משמע אשר עבר כבר.

(כט) את כל תרומת ה' ת' אפרשותא קדם ה' (סביוניטה וכולוניא) ברוב ספרים "אפרשותא דה'", "קדם ה'" נראה עקר, לשון "תרומת ה'" מתורגם בכל מקום "קדם ה'", ואין טעם לשנות בוה, לשון "דה'" נמצא בתרגום רק במה שהוא מקודש מעקרו כגון "מועדי ה'" (ויק'. כ"ג, ב'), ת' "מועדיא דה'", "מלבד שבתות ה'" (שם פסוק ל"ח) ת' "בר משביא דה'".

(שם) מכל חלבבו את מקדשו ממנו ת' מכל שופריה. מסורת עליו (ברלינר עמוד 87) קודשיה נ"א מקדשיה ואינו דאיך ואינו יודע טעם המסורה כי לשון "מקדשיה" נראה נכון, שרומנו לדרשת הספרי "שאם נפל לחוכו הוא מקדשו מכאן אמרו" וכו' (עי' התורה והמצוה שם סימן ס"ח).

חקת

יט. (א) זאת חקת התורה ת' גזירת אוריתא. ביארתי אצל הכללים על התחלפות הלשונות בתרגום של "חק" (שמו'. י"ב, י"ג) ע"ש.

(יב) הוא יחטא בו ת' הוא ידי עלוהי, כל לשון "יחטא" אצל מי נדה ת' בל' "ידי", ענין הוייה, ולא בלשון "יִדְבֵּי" ענין טהרה, כמו "יחטא את הבית" (ויק'. נ"ד, י"ב) שתרג' "יודכי", לפי שהבית טהורה בהוייה לבד, וטמא מת אינו טהור אלא אחר שטבל, ובמה שתרג' "הוא ידי עלוהי" תפש לשון הכתוב "יחטא" שחזור על הפועל, ואין להבין שהוא יזה על עצמו, כי בזה היה צ"ל "ידי על נפשיה", "הוא ידי עלוהי" משמעותו כלשון "יחטא" שעליו מוטל לסבב הוייתו. אולם צ"ע שהשמיט מלת "בו", ולא כת' המיוח' לי"ב: "הוא ידי עלוהי מי קיטמא", נלע"ד הטעם לפי שהמים אינם נקראים כך בשום מקום, אלא בעברי "מי נדה" ובתרגום "מי אדיוחא", ומאחר שאמר "ידי עלוהי" יהיה לשון "מי אדיוחא" הוספה שלא לצורך, כיון שמוכח מאליו שמוסב על מי נדה הנוכרים בענין (לעיל פסוק ט').

(טו) וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו ת' וכל מן דהסף פתיה דלית

מגופת שֵׁעַ מקף עלוהי. "כלי" ת' "מן החסף" לפי שלכל הדעות הכתוב אינו מדבר אלא מכלי חרס, שאינו נטמא מנבו אלא מתוכו, "מגופת שיע" מהמעמים מוכח שהוא תרגום של "צמיד פתיל", ששניהם לשון דבוק וחבור, ותרנ' לפי הענין מגופה של טיט, ותיבת "מקף" נוספה ר"ל שחיה מקפת על פי הכלי וסותמת אותו לגמרי שלא יכנס אויר הטומאה "שיע" הוראתו טיט, והיה להם החמר לחומר" (ברא'. י"א, ג') ת' "לשיע". ונראה שסובר שהמגופה צריכה להיות מדבר שאינו מקבל טומאה, שאם הכלי מכוסה בכגד או במתכות אי אפשר שלא יכנס לתוכו כמליא נימא והוא נטמא, לפיכך ת' "מגופת שיע".

(יו) ונתן עליו מים חיים אל כלי ת' ויתין עלוהי מי מבוע למן. הקשו המפרשים על שחרגם נגד ההלכה בפלוגתא (סוטה ט"ו, ב'. תמורה י"ב, ב') הקדים אפר למים לרבנן פסול ור' שמעון מכשיר, ופסקינן כרבנן, והאריכו למעניתם ליישב שמה שאמר "ויתין עלוהי" משמע כרבנן שיערב המים באפר עד שהם עליו, אמנם האמת שהשכיל אונקלוס כדרכו להשוות התרגום ללשון הכתוב, והוא סובל כל הדרשות ואינו מכריע כלל לצא אחד, כפי הכלל שביארתי בהקדמה.

(כ) ואיש אשר יטמא ת' דיסתאב. מלת "יטמא" תרג' לרוב, "יהי מטמא", אך בששה מקומות התרגום "יסתאב" וזה אחד מהם עי' מסורה ויק'. ה', ג' ושם פירשתי הטעם.

(כא) וטוה מי הנדה יכבס בגדיו, ת' ורמדי מי אדיותא (סבינוטה וכולונייא) כרוב ספר' "וויד". רבותינו אמרו שהטוה טהור והכתוב בא ללמד שהנושא מי חטאת טמא טמא טמאה חמורה לטמא בגדים, והתורה אומרו בלשון "וטוה" לומר לך שהנושא או הנוגע אינו טמא לטמא בגדים אלא כשיש במים שיעור כדי הווייה, וסיפא דקרא "והנוגע במי הנדה יטמא עד הערב" מיידי בפחות מכדי שיעור הווייה שמשמא במגע טומאת הגוף ולא הבגדים (עי' רא"ם). והנה לכאורה צ"ע מדוע לא תרגם "ודיטול מי אדיותא" כדרשת חז"ל שבא ללמד שהנושא טמא ולא המוה, אמנם לפי שלמדו מלשון "וטוה" שיהי כדי שיעור הווייה צריך לתרגם "ודמד" כי מלשון "ודיטול" ה"א אף בפחות מכדי שיעור, וגם אין צריך להוסיף בלשון כדי לכבר שהמוה טהור, כי אי אפשר למעות ולהשוב שהמוה יהי טמא, כיון שנאמר בסמוך "ולקח אזוב וטבל במים איש טהור והוה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם" (פסוק י"ח) ונאמר אחריו "והוה הטהור על הטמא" (פסוק י"ט) ואם המוה יהי טמא איך יכול להוות כל הזאות הללו, הלא בהזאה הראשונה כבר נטמא, אלא ודאי הכוונה "וטוה מי הנדה" שלא לצורך, והוא הנושא כדי שיעור הווייה שלא לצורך, (עי' רמב"ם פ', ט"ו. ה' פרה ה"א). וגם מה שאמרו רבותינו שהמוה טהור אינו דרך דרוש אלא רק מטעם סברה.

כ, (ג) בגוע אחינו תרג' בטותא דאחנא. פירש "בגוע" שם דבר, במיתח אחינו, ולא כת' המיוח' ליב"ע "כד מיתח אחנא" שאם כן היה לו לינקד בגוע (עי' רש"י ובאור).

(ה) לא מקום זרע ותאנה ונפן ורימון ת' לא אתר כשר לבית זרע ואף לא תינין וגופנין ורימונין. פירש שהמקום אינו ראוי לזרוע בו וגם אין בו תאינים וגפנים ורימונים, ולא כתיב"ע: "ואוף לא למנצב תינין וגופנין" וכו', שאינו ראוי לנטוע בו תאינים וכו', כיון שגם אם אפשר לנטוע לא יועיל, לפי שלא יוכלו להטחין עד שיעשו פרי תבואה.

(יא) מים רבים ת' מיא סגיא. „שתים עשרה עינות מים“ (שמו' ט"ו, כ"ו) ת' „מבועין דמין“, „במים אדירים“ (שם פסוק י') ת' „במין קפיין“ נראה שאצל מעינות רבות שהם נפרדות תרג' „מין“, וכן „במים אדירים“ שהם משברי הים וגליו, ונראים גם כן כגופים נפרדים, אולם אצל הסלע שהוא מוצא אחד, ת' „מיא“, ומטעם שלא אמר מין ג"כ ל"א אמר „סגיאין“ אלא „סגיא“. וב"ס פתשגן האריך כאן בפירושו, אבל דבריו סתומים מאד ונראה שנפלו בהם שגיאות בכתב.

(יז) לא נשתה מי באר ת' מי גוב. שיעורו כמו „מי בור“ לפי שבארות נמצאות רק מעט מועד בארץ הזאת ועיקר משתייהן מן בורות נחצבים וכן איתא במדרש רבת: „מי בורות היה צריך לוטר“ (עי' רש"י), אולם צ"ע מדוע לא תרג' כלשון הכתוב „מי בירא“ לפי המדרש שאמר לו משה: הלא עמנו אבל לא נשתה ממנה כי אם מימך בכסף נשתה, נלע"ד הטעם לפי שהוא נגד פשט הכתוב, ממה שנאמר אחריו „ואם מימך נשתה“ וגו' (פסוק י"ט) משמע שבתחלה אמר שלא ישחו כלל ממימי הארץ, אלא רק מן הלאר אשר עמם או שיעברו בזמן קצר ויספיק להם מה שיכינו בחמתים.

(כא) וימאן אדום נתן את ישראל עבור בגבולו ת' וסריב אדומא לא שבק ית ישראל למיעיבר בתחומיה (סביוניטה ופתשגן ועוד, כ"י מינכן 148) והנוסחאות מתחלפות „למשבק“, „שבֶּק“ והרוב „ולא שבק“. לדעת ב"ס האוג'ר „למשבק“ עקר. אולם במח' כבודו אני אומר אלמלא לא אמרו אונקלוס לא יעלה על דעת הסופרים לכתוב „לא שבק“, וגרסא זו לענ"ד מוקדמת ועקר, ואין ספק שהנוסחא השנית „שבֶּק“ נחהוה שהסופר חשב שמלת „לא“ מיותרת והשמיטה, כי „שבֶּק“ לשון עבר ומשמע שנתן לעבור, ואי אפשר שהיה שבוש גדול כזה כתוב בתחלה, ולא תרגם „למשבק“, מפני יופי הלשון, שלא רצה להכפיל המקור „למשבק“ — „למיעבר“, ומ"מ לשון „לא שבק“ מבואר יותר מלשון „למשבק“, ומרוטו בו שלא לבד שמיאן בדבור גם היה מונע אותם מלעבור ע"י מעשה, שיצא לקראתם למלחמה, והוא מה שנאמר בפסוק הקודם, „ויאמר לא תעבור ויצא אדום לקראתו“ וגו'.

כא, (ג) ויקרא שם המקום חרמה ת' וקרא שמה דאתרא. מסורת עליו: וקרא שמה מטעין ביה, כל תרגום שם המקום שמה דאתרא (ברלינר מסורה גדולה עמוד 63). ועוד יש מסורת: שם המקום שמה בר מן דין שמה. (ברלינר מסורה קטנה עמוד 88) פירש לשון „שם המקום“ מתורגם תמיד שמה, רק כאן לבד התרגום שמה. הטעם כי בכל שאר מקומות הוא שם של המקום ממש, תרג' שמה בכנוי הקנין, שמורה על סמיכות היותר קרובה, אולם כאן אין הכוונה שקראו כך המקום בשם, אלא קראו כל המחוז חרמה, בבחינת שיהי חרם כפי נדרם, „והחרמתי את עריהם“.

(ד) ותקצר נפש העם בדרך ת' ועקת לנפשא דעמא באורחא (סביוניטה פתשגן ובולוניא) ברוב ספר' „ועקת נפשא דעמא“. עיקר „לנפשא“ בלמ"ד לפי שמוש הפעל „עיק“ בענין כזה כגון „ויקצו מפני בני ישראל“ (שמו' א', י"ב), „ויקץ מואב מפני ב"י“ (לקמן כ"ב, ג') ת' „ועקת למצראי“ — „ועקת למואבאה“, שהכוונה שטורח הדרך היה מיצר לנפשם, וכן אימתם מפני בני ישראל היתה מיצר למצריים ולמואבים, אולם

(ה) ונפשנו קצה בלחם הקלקל ת' ונפשנא עקת בלא למ"ד, לפי שלא היה המן מה שהציק לנפשם, אלא האוח נפשם בעצמה פועלה שקצו ומאסו בדגן שמים.

(ה) וידבר העם באלקים ובמשה ת' ואיתרעם עמא במימרא דה' ובמשה נצו. כבר בארתי שאצל פעולה המכוונת נגד השם ואדם ביחד, נעשה הבדל בלשון לפי השתנות הפעולה בייחוס להקב"ה ובייחוס לאדם, כיוצא בו "ויאמנו בה' ובמשה עבדו" (שמו'. י"ד, ל"א) עי' מ"ש שם, וכן "חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך" (ש"א. טו, כ"ד) ת"י "חבות ארי עברית על מימרא דה' ובסרית על פיתגמך", כיוצא בו, ורוונים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו" (תהל'. ב'. ב') ת' "ושלמוניא יתחברון כחדא למרדא קדם ה' ולמינצי על משיחיה". (ועי' עוד בחבורו של הרב מוה"ד דר' פראנקל ו"ל על תרגם יונתן על נביאים).

(ו) חטאנו כי דברנו בה' ת' חבנא ארי איתרעמא קדם ה'. הקשו המפרשים על שתרגם לעיל (פסוק ה') "ואיתרעם עמא במימרא דה', וכאן "קדם ה'", נלע"ד שאצל המעשה שחטאו נגד הקב"ה עצמו, שהשוו עבד לקונו באמרם למה העליחוני, שניהם שווים (רש"י), והכן "במימרא דה'" (עי' מ"ש ויק'. כ"ו, מ'), אולם אצל הודויו שעקר המאמר מלת "חטאנו", תרג' "קדם ה'" ככל לשון "חטא לה'", ושיעורו "חבנא קדם ה' ארי איתרעמא".

(יא) בעיי העברים ת' במגיות עבראי. "מגיות" משרש "גזו" ועיני העברה, "נגזו ועבר" (נחל'. א', י"ב) ת"י "ויגזון ית דגלת ויעיבורון ית פרת" (עי' רש"י שם), לפי זה "מגיות" ו"עברים" שמות נרדפים, ושעם "מגיות עבראי" מעברי העברים כפרש"י, ומלת "עיי" לענ"ד לשון "גיי" בחלוף גימ"ל לעי"ן, שהם קרובים בהברה ושעמו גאיי העברים, וכן בת' המיו' ליב"ע "במישרי מגותא", וצקקי מעברים" (ירמ'. כ"ב, כ') ת"י "וצוחי על מגותא", והמקום נקרא ג"כ "עיים", "ויסעו מעיים" (לקמן ל"ג, מ"ה) ת' "ונטלו מעיים" (סביוניטה ובולוניא) עמ"ש שם.

(יד) על כן יאמר בספר מלחמת ה' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון, ת' על כן יחאמר בסיפרא קרבין עבד ה' על ימא דסוף וגבורן על נחלי ארנונא, כן הגרסא בסביוניטה, ובספרים: "דעבד ה'" — "דעל נחלי" הצד השווה שבהן שמלת "בספר" ת', "בסיפרא" במפריט ולא בסמיכות, מזה מוכח שמלות "מלחמת ה'" אינן שם הספר, אלא ששייכות למטה, הענין שנאמר בו, והנה לפי גרסת סביוניטה הוא הלשון עצמו סיגנון השיר על הנסים שנעשו שם, הנאמר ברגש קודש ובהתלהבות גדולה ועצומה על כן הדברים סתומים ועמוקים, וכונתם: מלחמות עשה ה' על ים סוף ונפלאות על נחלי ארנון, והוא כמו שנדרש במדרש רבת, "מלחמות ה' את והב בסופה, שעשה להם הקב"ה אותות ונסים בנחלי ארנון כנסים שעשה להם בים סוף" אולם לפי גרסת הספרים "קרבין דעבד ה' וכו' וגבורן דעל נחלי ארנונא", הכתוב מודיע שבספר הזה נאמרים המלחמות אשר עשה ה' על ים סוף והנפלאות אשר על נחלי ארנון, ואינו הלשון עצמו ולא שיר, ואיך יודיע זאת בדברים סתומים ועמוקים כאלה, והנה לפי זה מסתברא שגרסת הסביוניטה נכונה ועקר.

(טו) ואשד הנחלים וגו' ת' ושפוך לנחליא (סביוניטה) גרסת הספרים, "נחליא", הפסוק הזה שייך עוד להשיר ובו מסופר ענין הנס כדרשת חז"ל בתנחומא ובמדרש רבת (עי' רש"י ות' יב"ע ות' ירושלמי) שהאמורים נהרגו בין ההרים ונשפך הדם להנחלים ולפי זה נכון "לנחליא" בלמ"ד.

(כא) מלך האמרי ת' מלכא אימוראה (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספר' "מלכא דאימורא". "מלך" בנסמך לאומר או למדינה מתורג' תמיד, "מלכא ד' — "רק אצל "מלך האמורי" בסביוניטה ובכל המקומות "מלכא אימוראה" בלא דל"ת, כ"ם פתשגן הקשה מדוע לא אמר "דאימוראה" ומיישבו בדוחק גדול. לע"ד הטעם כי כל המלכים היו כל אחד לבדו מלך על כל האומה והמדינה, אולם האמורים אומה

גדולה נחלקת להרבה מלכים, כמו שנאמר „ויהי כשמוע כל מלכי האמורי“ (יהושׁ. ה' א'), לא אמר „מלכא דאימוראה“, המלך של האמורי, אלא „מלכא אימוראה“, שטלה „אימוראה“ כעין הואר ומעמו Emoritischer König.

(כח) ויקח את כל הערים ת' „ונסיב“ נ"א „וכבש“, וכן במסורת (ברלינר עמוד 88) ונסיב נ"א וכבש. ולע"ד יש לקיים הנוסח ונסיב, שלא היו צריכים לכבוש הערים אלא לקחו אותן בלא יגיעה, כדאיתא במדרש רבת: „הרגו את כל גבוריו שיצאו לקראתן וחורו על הנשים ועל הטף שלא ביגיעה לכך כתיב ויאסוף סיוחן וגו' ויקח את כל הערים האלה“.

(כח) כי אש יצאה מחשבון ת' ארו קידום תקיף כאישא נפק מחשבון. „קידום“ הוא רוח עזה במדברות ארצות הקדם שהוא חם ורותח ביותר ומויק לבעלי חיים ולצומח, „שדופות קדים“ (ברא'. מ"א, כ"ג) ת', „שקיפן קידום“, וכן „כי אש קדחה באפי“ (דבר'. ל"ב, כ"ב) ת' „ארי קידום תקיף כאישא נפק מן קדמי ברגו“ כיוצא בו ירמ'. ט"ו, י"ד. וי"ו, ד'. לפי שהכוונה דבר היוצא ומויק בארץ שטח גדול ורחב, לכך לא אמר „אישא נפקת“ וכו', כלשון הכתוב, כי אין בטבע האש להויק כל כך במרחקים.

(שם) בעלי כמות ארנון ת' כומריא דפלחין בית דחלת רמתא דארנון (סביוניטה בולונייא וכ"י מינכן 148) וכן עיקר, ברוב ספרים, „בית דחלא רמתא“ אינו מדויק.

(כט) עם כמוש ת' עמא דפלחין לכמוש. כמוש אליל של מואב, לכן קרא אותם עם כמוש, ולא בבחינת שהם עמו, כי אין בו ממש.

(שם) פליטים ת' צירין. לדעת המפרשים ענינו שלוחים אולם רק בלשון עברי „ציר“ שלוח, ובארמית נקרא „איוגד“, ולע"ד „צירין“ טעמו צורים, כלשון „וצרת הכסף בידך“ (דבר'. י"ד כ"ה) ת', „ותצור“, ותרנגם לפי הענין, כי לשון „נתן בניו פליטים“ מחובר למטה למלות ובנותיו בשבית למלך אמורי סיוחן הכוונה שנתן בניו הנסים במלחמה צורים בחבלים וויקים ובנותיו אשר בבית שבנות למלך אמורי וכן בת' ירושלמי „מסרתון בנוכח כפותין בקולריא“.

(ל) ונירם אבד חשבון עד דיבון ת' פסקת מלכו מחשבון עדת שולטן מדיבון (סביוניטה בולוניא וכ"י מינכן 148), ברוב ספרים, „ומלכו פסקת“ וכו'. בגרסה הראשונה נשתוו שני המאמרים בלשון, והמליצה יותר יפה בארמית מהשניה, מלת „ונירם“ מושכת עצמה ואחרת עמה ומעמה מלכות כפרש"י, „עד“ לשון „עדה“ שענינה הסרה והעברה, ושיעורו אבד ניר מחשבון סר ניר מדיבון, ובחרגום, „מלכו“, „שולטן“, להרחיק הכפל.

(שם) ונשים עד נופת ת' וצ'דיו עד נפח. „וצ'דיו“ טעמו „ונשמו“, נעשו שממה (עי' הראב"ע) „צדיו“ פעל עומד, היוצא „אצדיו“, ולא כפרש"י: „ונשים אותה, השמונים“.

(שם) אשר עד מידבא ת' דסמיק על מידבא (סביוניטה ופחשגן) ברוב ספרים „עד מידבא“ ואינו נכון. מסורת יש כאן: עד מידבא קרא על מידבא חרג'. עד צידון קרא על צידון חרג'. פרש הח' דר' ברלינר (מסורה עמוד 58) כי כאן, וכן ברא'. מ"ט, י"ג, עד בכתוב על בחרגום, וחמה שלא הרגיש שחלק השני של המסורה משובש, וצ"ל איפכא על צידון קרא עד צידון חרג', כי שם במקרא „וירכתו על צידון“ ות' ותחומיה יהי מטי עד צידון, וכן יתכן לפי משפט הלשון אצל „דסמיק“ (כאן) צ"ל „על מידבא“, ואצל „יהי מטי“ צ"ל „עד צידון“. (ועי' אונ"ר שם עמוד 46 הערה 119, וכאן עמוד 64 הערה 280).

(לב) ויירש את האמורי ת' ותרין. לפי דרכו היה לו לחרגם, „ותרינו“ ל"ר

כיון שהכתוב מדבר ברבים, "וילכדו את בנוחיה", ונראה שרומז שהקב"ה מסיעתם כדרש חז"ל (מדרש רבת), אמרו לא נעשה כראשונים בטוחים היו בחפלתו של משה להלחם" רש"י, לפי שבדרך הטבע מרגלים מעטים לא יוכלו לעשות מלחמה ונוצחים. ומסורת עליו (ברלינר עמוד 53) וַיִּוָּדֶשׁ דַּמְתַּרְגִּי וְתַרְיָה ב' באורי' וילכו בני מכיר. (לקמן ל"ב, ל"ט), ודין (כאן), אולם בסביוניטה ועוד קצת ספר' הגרסה שם וַאֲרִיתוּ (עי' שם).

בלק.

כב, (ב) אשר עשה ישראל לאמרי ת' לאימוראי. "לאימוראי" לשון רבים, הכוונה לשני מלכי האמורי סיחון ועוג, עי' רש"י.

(ג) ויגר מואב וכו' ויקץ מואב ת' ורחיל מואבאה וכו' ועקת למואבאה וכן, "ויאמר מואב" בפסוק הסמוך, ת' "ואמר מואבאה", (סביוניטה ועוד) ובספרים "מואבאה", "למואבאי", "מואב". עיקר בכלם "מואבאה" לשון יחיד כלשון הפעלים, והטעם "המואבי", אומה המואבית או המלך.

(ד) ילחכו הקהל — — כלחוך השור ת' ישיצון קהלא — — כמא דמלחך תורא. תרג' הראשון "ישיצון" לפי שאינם מלחכים ממש בלשונם כמו השור. (לשון פתשגן).

(ה) פתורה אשר על הנהר ת' לפתור ארם דעל פרת, "ארם דעל פרת" הוא חרגום של "ארם נהרים" (ברא'. כ"ד, י'), וכן נאמר (דבר'. כ"ג, ה'), "מפתור ארם נהרים". ומטה שלא תרג' כלשון הכתוב "לפתור דעל פרת", נראה שהמקום לא היה אצל פרת אלא במחוז הנקרא על שמו, וכן בתרג' המיוח' ליב"ע: "והיא מתבניא בארם דעל פרת" וגו' עי"ש.

(ו) אולי אוכל נכה בו ת' לאגחא ביה קרב. פירש "נכה" כמו "לנכה", מקור, עי' ראב"ע ובאור, ונל"ד שמטה שנאמר "בו" ולא "אותו" דייק שהכוונה "להלחם בו", כמו שאמרו בלעם לקמן (פסוק י"א), לפיכך לא תרג' בלשון הכאה.

(ז) וקסמים בידם ה' וקיסמיא בידיהון, "קיסמיא" בטפריט משמע כל מיני קסמים, כפרש"י לפי מדרש רבותינו.

(ט) ויבא אלקים אל בלעם ת' ואתא מיטר מן קדם ה'. מבואר בפסוק "ויבא אלק' אל אבימלך" (ברא'. כ"א, ג').

(יא) הנה העם היוצא ויכם וכו' ת' הא עמא נפק ממצרים וחפא וכו'. (סביוניטה) גרסת הספרים, "דנפק", ל"ד עקר, "נפק ממצרים" בלא דל"ת, כיון שאמר "וחפא", אצל לשון "דנפק" צ"ל "חפא" בלא ו"ו החבור. וגם בת' המיוח' ליב"ע "נפק".

(יג) מאן ה' לחתי להלוך עמכם ת' רעוא קדם ה' דלא למישבקי (סביוניטה פתשגן כ"י מינכן 148) ברוב ספרים, "ליח רעוא קדם ה' למישבקי". לענ"ד כשם שלא תרג' בלשון "מסרב ה'", מפני הכבוד כך לא אמר כאן בשלילת הרצון (עי' לקמן כ"ג, י"ט. וכ"א) מהקב"ה, וב"ס פתשגן פירש: שלא תרגם, "ליח רעוא קדם

במדבר בלק כב כג

ה' למישבקי, שהיה משמעו שלא בא לו מענה מאת ה', אבל עתה משמע שבא לו מענה ומיחה בידו.

(יד) מאן בלעם הלך עמנו ת' למית, וכן פסוק ל"ז: למה לא הלכת אלי ת' אתיתא. עי' מ"ש ברא' כ"ד ה'.

(יח) לעבור את פי ה' ת' על גורת מיטרא דה', מסורת עליו (ויק'. כ"ד, י"ב) עי' מ"ש שם.

(כב) לשטן לו ת' לשטן ליה. (בכל הספרים) „יצאתי לשטן” (פסוק ל"ב) ברוב ספרים „למסטן”, בסביוניטה בולווייא וכ"י מינכן 148 „לשטן” כבראשון וביב"ע שניהם „למסטן”, לענ"ד עקר בשניהם „לשטן” בשם, כמו „ולא יהיה לנו לשטן” (ש"א. כ"ט, ד'), „כי תהיו לי היום לשטן” (ש"ב. י"ט, כ"ג) ת"י „לשטן”.

(כד) גדר מזה וגדר מזה ת' אתרא דגדירא מכא וגדירא מכא. הוסיף מלח „אתרא” למלאות קצור לשון הכתוב.

(כה) וּתְלַחֵץ אל הקיר ת' וּדְחִיקָתָ עִם כותלא (סביוניטה) גרסת הספרים „לכותלא” לשון עם כותלא משמע התדבקות בנגיעה, כמו „חמש הידעות תהיין חוברות אשה אל אחותה” (שמו'. כ"ו, ג) ת' „חדא עם חדא”.

(שם) וּתְלַחֵץ את רגל בלעם אל הקיר ת' „בכותלא” (סביוניטה) רוב ספרים „לכותלא”, „בכותלא” ג"כ משמע נגיעה כמו עם, והשנוי ליופי הלשון, „לכותלא” יכול להיות משמעותו המשכה והתקרבות לצד הקיר, ולא דוקא נגיעה.

(לא) וישתחו לאפיו ה' וסגיד לאפוהי. תרגום של „וישתחו לאפיו” בשאר מקומות (ברא'. מ"ח, י"ד. — ש"א. כ', מ"א. — ש"ב. י"ח, כ"ח) „וסגיד על אפוהי”, נראה שפירש כאן לאפיו של מלאך, כמו שנדרש (במדבר רבת), ויקד וישתחו לאפיו שדבר עמו” (עי' מ"ב). ואפשר שדייקו מדכתיב כאן „לאפיו” לבד ובשאר מקומות נאמר „לאפיו ארצה”.

(לב) יצאתי לשטן לך כי ירט הדרך לנגדי ת' ארי גלי קדמי דאת רְעִי למיזל באורחא לקבלי, ברוב ספרים „רְעִי”. מסורת עליו רְעִי יפה, שהוא לשון עבר, הכוונה: ידעתי כי מתחלה היה רצונך להלוך לנגדי, כדרשת תו"ל (מדר' רבת) „וילך בלעם עם שרי מואב (פסוק כ"א) שהיה שמח בפורענות של ישראל, ויחר אף אלקים כי הולך הוא ויחיצב מלאך ה' לשטן לו (פסוק כ"ב) מלאך של רחמים היה ונעשה לו לשטן, פירש למנעו מלחטוא שלא יחטא ויאבד” (לשון רש"י שם). „ירט” פירש לשון רצון, (עי' באור).

(לט) ויבאו קרית חצות ת' ואעליה לקרית מחוויי (כך ברוב ספרים מדויקים) נ"א „ואחו”, „ואעליה” משמע שהביאו לשם להראות לו המקום, כפי מדרש רבותינו „שעשה שווקים של מקח וממכר להראות לו אוכלסין לוטר מה אלו באין להרוג בני אדם ותינוקות שלא חטאו להם, ומשום זה לא ת' „חצות”, „מחווין” כפשוטו, אלא „מחוויה” בכנוי, לוטר שהוא עשה והתקין השווקים האלו.

כג, (ב) פר ואיל במובה ת' על כל מדבחה, וכן בכלם (סביוניטה ובולווייא) ברוב ספרים „מדבחה” ואינו מדויק. הטעם על כל מובה ומובה, ואין מקום ללשון ידוע.

(ג) ודבר מה יראני ת' ופיתגמא דיחוינני, מלות „מה יראני” מחוברות במקף והטעם אשר יראני.

(שם) וילך שפי ת' יחידי. דיק משאמר „התיצב על עולתיך ואלכה“ שהלך בדד שלא יהי נטרד משום אדם ושלא תטרף דעתו. ואפשר שפירש „שפי“ שהלך בדד כראשי ההרים שהם נפרדים ובדודים זה מזה, כמו „כי במקלי עברתי את הירדן הוה“ (ברא'. ל"ב, י') ת', „ארו יחידי עברתי“. ועוד י"ל שטעמו בשלוח והשקט באין מתריה, „על הר נשפה“ (ישע'. י"ג, ב') ת"י, „על כרכא יתבא שליוא“.

(ד) ויקר אלקים אל בלעם ת' וערע מיטר מן קדם ה' לוח בלעם, לקמן פסוק ט"ז ת' בבלעם, (סביוניטה ועוד ספרים רבים), ויש שמתחלפין הראשון „לבלעם“ והשני „בבלעם“, ובקצתם שניהם „לבלעם“ או „בבלעם“. לע"ד תרג' כאן „לוח“, כדלעיל (פסוק ט'), לרמוז שבא אצלו לדבר עמו, ולא נאמר מה שאמר לו, כי לא יתכן שבלעם יתחיל בדבור, וכן דרשו רבותינו (סנהד'. ק"ה, ב'). ומרש (רבת), „ויקר אלקים אל בלעם אמר לו רשע מה אתה עושה אמר לו את שבעה המזבחות ערכתי וכו' וישם דבר בפיו שעיקם פיו ופיקמו (פירש נתן בו רסן) כאדם הקובע מסמר בלנה ר"א מלאך היה מדבר“ (מתוך פיו), וכן משמע מלשון התרגום שהקב"ה לא אמר לו מה שידבר, אלא שהדבור היה נתון בתוך פיו, „וכה תדבר“ (כאן ופסוק ט"ו) תרג' „וכדון המליל“, דוק ותשכח כי בכל מקום שנאמר בו לשון וסיגנון המאמר תרג' „כדנן“, ובמקום שלא נאמר בו הסיגנון תרג' „כדיו“, כגון „כה תאמרו ליוסף“ (ברא'. נ', י"ד) ת', „כדיו תימרון“, לפי שיעקב לא אומר (עי' רש"י), אבל שם (פסוק ט"ו) לא התחיל הקב"ה לדבר עמו, אלא מיד „וישם ה' דבר בפיו“, כמו שמפורש לעיל, בזה יתכן לתרג' „וערע מיטר מק"ה בבלעם“, כמו „ויפגשהו ה' ויבקש ה' מיטחו“ (שמו'. ד', כ"ד) ת', „וערע ביה מלאכא דה“.

(ז) ולכה זעמא ישראל ת' איתא תריך לני. לשון „ארר“, „זעם“, „קבב“ כלם בארמית רק לשון „לוט“, ולמנוע הכפל צריך לתרג' השני ענין גרושין והכרתה. והוסיף מלת „לני“ להשוותו ללשון „ארה לי“ כדרכו בהרבה מקומות, כגון „והטיטו להון“ (ברא'. ג', ו') „ופטיר אפא להון“ (שם י"ט, ב'), עי' אוג'ר עמוד 37 הערה 48.

(ט) הן עם לבדר ישכן ת' הא עמא בלחודיהון עתידין דיחסנון עלמא. לעתיד לבוא, ענין נבואת משה „ה' בדד ינחנו“ (דבר'. ל"ב, ת') „ה' בלחודיהון עתיד לאשריותהון בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא“ (עי' ילקוט שם).

(שם) ובגוים לא יתחשב ת' וכעממיא לא יתדנון גמירא. „ובגוים“ ת' „וכעממיא“ (סביוניטה, פתשגן, וכ"י מינכן 148) ומסורת וְכַעֲמִיָּא יפה (ברלינר עמוד 88), גר' הספרים „ובעממיא“. „יתחשב“ פירש לשון דין וחשבון. כמו „והושב עליכם מחשבות“ (ירמ'. י"ח, י"א), וכעממיא כוונתו שאינן נדונים ככל הגוים, שהם נדונין בכליה וישראל ביסורים, כאשר ייסר איש את בנו, כמו שכתוב (ירמ'. ט"ג, כ"ו) „כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתך שמה ואתך לא אעשה כלה ויסרתך למשפט ונקא לא אנקד“, לשון רש"י.

(י) מי מנה עפר יעקב ת' מן יכול למימני דַּעֲדָקִיא דבית יעקב דאמיר עליהון דיסגון כעפרא דארעא. „עפר יעקב“, משל לרבויו עצום לאין מספר של חלקים דקים, והם „דַּעֲדָקִיא דבית יעקב“, הקטנים הנולדים, באופן שאף מחנה אחת מארבע הדגלים שלהם אי אפשר למנות, ורזו אונקלוס למה שנתכרך יעקב אבינו: „והיה ורעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה“ (ברא'. כ"ח, י"ד). וזה תתרג' „ומספר את רבע ישראל“: „או חדא מארבע מְשֻׁרְתָא דישראל“, שהיו מכונות לארבע רוחות העולם. — לשון „מן יכול לממני“ מושך גם למלות „או חד מארבע מְשֻׁרְתָא“, לפיכך לא תרג' כלל מלת „ומספר“ כדי למנוע הכפל „מן יכול לממני

במדבר בלק כג.

טנין חרא" וכו', ולא כדעת ב"ס נתל"ג שחסר מלת "סכום", כי לא נמצא לשון "סכום" בת"א ובתיב"ע על נביאים, אלא רק בתרג' של כתובים ובהמיוחס לרב"ע.

(יג) לך נא אתי ת' איתא כען עימי. תרג' בלשון ביאה, שעקר ההליכה לבוא עמו אל המקום להיות שם אצלו (עי' מ"ש ברא'. כ"ד, ה').

(שם) וקבנו לי, וכן פסוק כ"ז: וקבתו לי ת' ותלוטיה. לא תרג' כלשון הכתוב בצווי "ולוטיה", לפי שאין יכול לצוותו אחר שאמר לו פעמים, "אשר ישם ה' בפי אותו אשטור לדבר" (פסוק י"ב), "כל אשר ידבר ה' אוהו אעשה" (פסוק כ"ז), והכוונה האמיתית אולי תוכל לקוב אותם משם, וכמו שנאמר בפירושו "אולי יישר בעיני האלקים" וגו' (פסוק כ"ז). וזה שחתג' "והלוטיה" לשון עתיד, אבל בלא נא"ן נוספת כמשפט העתיד עם כנוי, חסרון הנ"ן מורה שאינו עתיד מוחלט, (עי' הכלל שכתבתי שמו"י, י"ג, י"א).

(יז) והנו נצב ת' והוא מעתה. מפני יופי הלשון לא תרג' "והוא הוא".

(יט) לא איש מל ויזוב ת' לא כמילי בני אינשא מימר אלקא בני אינשא אמרין ומכדבין. מפני הכבוד העביר השלילה מהקב"ה ותולה אותה בבני אדם, ואף הדמיון הרחיק טהש"ת לעשותו בבחינת ההפרש שיש אצל הדברים והמחשבה, מלות "לא כמילי בני אינשא מימר אלקא" תרגום של מלות "לא איש אל", ומה ההפרש, "ויזוב", מוסב לפי תרגום על מלת "איש", בני אינשא אמרין ומכדבין, והטעם שחזור עוד הפעם המלות "בני אינשא", ולא אמר בלשון קצר "לא כמילי בני אינשא דאמרין ומכדבין מימר אלקא", לפי שאינו מבואר ומחזור כל כך, כי אפשר לטעות שהכוונה בני אדם אמרין ומכובים אמרי אלקים, שכופרים בהם ואומרים שאינן אמת.

(שם) ובן אדם ויתנחם ת' ואף לא כעובדי בני ביסרא דאינו גורין למעבד תיבין ומתמלכין, (תיבין" (סביניטה, בולוניא וכ"י 148) ברוב ספרים, ותיבין", נראה שהשמיט הו"ו למנוע הכפל שאינו רוצה לומר, ותיבין ומתמלכין". והלשון מחזור אף בלא ו"ו הראשונה). אמר כאן "בני ביסרא" שלא לשלש לשון, בני אינשא" בפסוק. ואינו צריך לומר, "ואף לא כעובדי בני ביסרא עובד אלקא", כמו שאומר "לא כמילי בני אינשא מימר אלקא" לפי שמאמר הקב"ה הוא המעשה, מושכות מלות "מימר אלקא" גם לכאן.

(שם) ההוא אמר ולא יעשה, ת' הוא אמר ועבד (סביניטה, פתשגן וכ"י מינכן 48) ברוב ספרים, "דהוא". עקר "הוא" בלא דל"ת לפי שהיא מיותרת לגמרי, והסופרים הוסיפוה תחת ה"א של "ההוא", אמנם לפי שה"א לתמיה, ואונקלוס הפך כדרכו לשון החמיה למוחלט, נכון להשמיט הה"א בתרגום.

(כ) הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה ת' הא בירכן קבילית איבריכיניה לישראל ולא אתיב ברכתי מיניה, (איבריכיניה" (סביניטה) גרסת הספרים, ואיבריכיניה", הו"ו נשמטה בשביל ו"ו של "ולא אתיב". — נ"א ואיבריכינון — מינהון ל"ד). "לקחתי" ת', קבילית", כל לשון לקיחה אצל דברים הנשמעים מתורגם בלשון קבלה (עי' הכללים שכתבתי ברא'. ב', ט"ו כלל ד'), ולפי שלא שיק קבלה אצל פעולה, לא תרג' "ברך" כפשוטה "לְבַרְכָא" מקור אלא בשם: "בירכן". וְבַרְכָךְ ת', "איבריכיניה לישראל" לדעת המתרגם אינו לשון עבר, ולא כרש"י וראב"ע, לפי שלא נאמר וְבַרְכָךְ, אלא מקור תחת צווי או צווי, והכוונה ברכות לקחתי, צוה עלי שאברך את ישראל.

(כא) לא הביט און ביעקב ת' אסתכלית לית פלחי גילולין כדבית יעקב. גם בזה הסדר השלילה מהקב"ה, ופירושו לא הביט המביט סתם והוא בלעם עצמו, ולא תרג' "לא סכיתי פלחי גילולין" וגו' כי לא ראינו אינו ראתי, אלא אמר "אסתכלית" בלשון כבוד הבטתי והפשתי היטיב ויודע אני הדבר בכבוד, "און" ת' "פלחי גילולין," צ"ע מדוע לא אמר "פלחי טעון" כבשאר מקומות.

(שם) ולא ראה עמל בישראל ת' ואף לא עבדי לאות שקר בישראל, תיבת "ראה" לא תרגם כלל, לפי שהוא מחובר למאמר שלפניו, "אסתכלית" מושך עצמו ואחר עמו. "עמל" תרג' "ליאות", טעמו יגיעה, והוסיף מלת "שקר" לפרש ענין היגיעה של עול ומעל ששניהם בתרגום "שקר".

(כב) כתועפות ראם לו ת' חוקפא ורומא דיליה. שנה מפני הכבוד בהסרת הדמיון, כי לו לבדו הכח והרוממות ואין לשעריו לשום בריה, כיוצא בו אמר, וגוונתא דיליה היא" (שמו. ט"ו, א') עי' מה שכחתי שם. "תועפות" ת', "חוקפא" כפי ד"א בפרש"י ולא ענין עטיפת גובה כפירש הראשון, כיון שתרג' "ראם" לשון רום.

(כג) כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל ת' ארי לא נחשיא צבן דייטב לדבית יעקב ואף לא קסמיא רען כרכות ישראל. פירש לא המנחשים רוצים שתבוא טובה ליעקב ולא הקוסמים חפצים בגדולת ישראל. החליף שמות הפעולה "נחש" -- קסם לפועלים כדלעיל "און" -- "פלחי גילולין", "עמל" -- "עבדי ליאות שקר", וכן "את הברכה" -- "ואת הקללה" (דבר. י"א, כ"ט) "ית מברכיא -- וית מלמטיא". ונל"ד שלא תרג' כפשוטו שאין מנחשים וקוסמים בישראל, לפי שמצינו צדיקים גמורים שהיו מנחשים בסמנים, כדאמר רב (חולין צ"ה, ב') "כל נחש שאינו כאליעו עבד אברהם ויונתן בן שאול אינו נחש", וגם לא פירש שאין מנחש וקוסם יכול להזיק להם, כי זה אין צריך לוטר, אחר שכבר אמר "מיטרא דה' אלקהון בסעדהון ושכינת מלכהון ביניהון", וגם טמה שאמר אחריו "כעת יאמר וכו' מה פעל אל" מוכח שרומו על פעולה נפלאה מאד, ואומר אני שכוונת התרגום שבלעם אומרו על עצמו, לא הוא וכל הדומים לו רוצים והפצים בטובת וגדולת ישראל ואעפ"כ הוא מוכרח לברכם נגד רצונו, זה הנס הגדול אשר כעת מה פעל אל בתורה ונביאים וכתובים, כמו שנאמר, ויהפך ה' אלקיך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלקיך" (דבר. כ"ג, ה'. ו'. וכן מיכה ו', ה'. נחמ'. י"ג, ב').

(כד) כלביא יקום וכארי יתנשא ת' כליתא שרי וכאריא יתנטל. "יקום" ת' "שרי" ענין חניה במערכת וסדר במחנה, כיוצא בו, "יקים סערה לדממה" (תהל. ק"ז, כ"ט) טעמו משיב ומקים הים הסוער לאיתנו (סערה משמע סערת הים ולא הרוח לפי שלא נאמר בו, "רוח" כמו בפסוק כ"ה). כיוצא בו, ויקם השדה והמערה" (וכו' ברא'. כ"ג, כ'). שנחקים אצלו למקנה לאחות קבר. וכן, ויעמד מאחריהם" (שמו. י"ד, י"ט) ת', "ושרא" ג"כ לשון חניה עי' מ"ש שם. ומה שלא תרגם כפשוטו "כליתא יקום" הוא לפי דרכו תמיד אצל מליצה של ענין אחד במלות שונות לפרשה לשני ענינים, ובוה גם נתרבה תפארת הדמיון, כיון שראה קצת מן המחנה אמר שעתה הם חונים בטח ושלו כלביא, וכשיתנשאו לנסוע לכבוש הארץ יהיו מתגברים ומנצחים כאריא, "לא ישכב עד יאכל טרף ודם תללים ישחה" ת', "לא ישרי בארעה עד דקטול קטול ונכסי עמטיא ירחה" "ישכב" ת', "ישרי בארעה" להסיר הסתירה, שבהחלה אמר "שרי", זה טעמו במחנה, "לא ישרי" בארצו. "יאכל טרף" פירש שניהם ענין הריגה כמו, "וחרבי תאכל בשר" (דבר. ל"ב, מ"ה) ת', "וחרבי תקטיל בעמטיא", "טרף טרף יוסף" (ברא'. ל"ו, ל"ג, ו"א, כ"ח) "מיקטל קטיל", "עד

במדבר בלק כד

דיקטול קטול" טעמו עד שיעשו הרג רב, כמו "הרגו איש" (ברא'. מ"ט, ו') ת' "קטלו קטול" מוסב על הריגת אנשי שכם, עי' מ"ש שם. "ודם חללים ישתה" ת' "ונכסי עממיא", פירש "דם" כלשון "דמין" בארמית, טמון ונכסים.

כד, (א) ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים ת' אלהין לקדמות נחשיא, הוסיף מלח אלהין להטעים הענין, שבתחלה הלך אחר נחשים לבד, ועכשו הלך גם אחר דברים אחרים, להוכיח עונותיהם ולהכניס בהם עין רעה כפרש"י.

(שם) וישראל המדבר פניו ת' ושוי למדברא אפוהי. רש"י ו"ל פירש "וישם אל המדבר פניו: כתרגומו" שהיה לפניו הגרסה, ושוי לקביל עגלא דעבדו בני ישראל במדברא אפוהי ועליו כתב הרמב"ן "ואין כן בנוסחאות מדוקדקות מתרגומו של אונקלוס אבל הוא כתוב בקצתן שהוגה בהן מן התרגום ירושלמי, ועי' אוג"ר עמוד 64 הערה 290) שמביא עוד נוסחאות שונות כענין הוה שמתחלפות בלשונם, וכתוב: "ואני לא אכריע". אמנם לע"ד התחלפות הלשון ובפרט השתנות סדר המלות סימן שהנוסחא מאוחרת, כמו שפירשתי במקום אחר, והגרסה הפשוטה כלשון הכתוב עקר.

(ה) מה טבו אהלך יעקב משכנותיך ישראל ת' מא טבא ארעך יעקב בית מיישרך ישראל. לא תרגם הענין שמוסב על מוחה ישראל במדבר, אלא שמדבר בשבח הארץ שעתידים לנחל, לפי שלדעת אונקלוס מכאן ואילך הם דברי נביאות על העתיד, כמו שנאמר, ותהי עליו רוח אלקים" תרג' "ושרת עלוהי רוח נבואה מן קדם ה'", וכן מוכח מפסוקים הקודמים (ג'. וד').

(ו) יול מים מדליו וזרעו במים רבים ת' יסגי מלכא דיתרבא טבנוהי וישלוט בעממין סגיאין. דייק שטליצה זו מוסבת על מלך ישראל מטה שאומר אחריו "וירם מאנג מלכו" וכו', וכן דרש ר' יוחנן (סנהד'. ק"ה, ב') בתוך הדברים שמברכותיו אנו למידין מה שהיה בלבו לקללם, "לא יהי להם מלך בן מלך, יול מים מדליו", וקשה לקרב הענין ללשון הכתוב, כרוב תרגומים על מליצות שירים ונביאות, ואפשר י"ל שתרג' "יול" "יסג" כמו "ידל" ענין התרוממות לשון "דליתני" (תהל'. ל', ב'), "מים" ת' "מלכא דיתרבא" אשר ימשח, לפי שמשחת המלכים אצל מים, כמו

ששנינו (הוריות י"ב, א'): "ת"ר אין מושחים את המלכים אלא על המים כדי שחמשון מלכותם, "מדליו" ת' "טבנוהי" כמו "לפנות דליותיו אליו" (יחו'. י"ז, ו') ת"י "לכופפא עוברתיה ליה" לשון זמורה וענפים, "וזרעו" ת' כמו "וזרועו", וגם נמצא אצל זרע "כתי וראשית אוני" (ברא' מ"ט, ג'), "במים רבים" ת' "בעממין סגיאין", כמו "כי היה שרשו אל מים רבים" (יחו'. ל"א, ו') ת"י "ארי הות אימתיה על עממין סגיאין", וכן "כי שפע ימים ינקו" (דבר. ל"ג, י"ט) ת' "ארו נכסי עממיא ייכלון".

(ח) יאכל גוים צריו ת' ייכלון בית ישראל נכסי עממיא סגיאון, "יאכל גוים" מוסב לפי הת"א על ישראל, ולא כתיב"ע ורש"י שמוסב על "אל מוציאו ממצרים", ופירש שיאכלו רכושם, ולא תרג' "שיצון עממיא", לפי שכבר אמר אצל הכבוש "לא ישרי בארעיה עד שיקטול קטול" (לעיל כ"ג, כ"ד) ע"ש שם, ועכשו הוא מדבר בישיבתם אחר הכבוש שאכלו תבואת הארץ.

(שם) ועצמותיהם יגרם ת' ובכיות מלכיהון יתפנקון, כאלו נאמר ובעצמותיהם פירש בתעצמות מלכיהם בעשירות שבאוצרות המלכים, יגרם", "יתפנקון" פירש שיתענגו בהם, ידשנו עצמותם טרוב התענוגים.

(שם) וחציו ימחץ ת' וארעתהון יחסנון, "וארעתהון" לשון רבים והטעם

וארצותם ינחלו, "והציו" פירש ענין הציצה, כלומר מחיצות וגבולות הארצות, "ומחץ" לשון מחץ, רציצה והריסה, והכוונה ע"י שינחלו הארצות יהרסו הגבולים של ל"א מלכים ותתחלק הארץ לי"ב שבטים, וכן נראה מפרש"י.

(ט) מי יקימני ת' לית דיקימיניה. ברא'. מ"ט, ט'. ת' לית מלכו דתיוועיניה, אצל מלכות יהודה ומלכות אחרת שיש לשון התדעויות ענין חרוד וטרופ והרגה אולם כאן הכוונה שישכבו בטח ושאנן בארצם בלי שום טרדה.
(יא) ברח לך אל מקומך ת' איול לך. בת' יב"ע "ערק לך". עי' מ"ש ברא'. ל"א, כ'.

(יז) דרך כוכב ת' כד יקום מלכא. "כד" מלת החבור בבחינת הומן "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" הומן אשר יקום מלך וכו'.

(שם) וקרקר כל בני שת ת' וישלוט, ממה שלא תרג' ענין שבירה והשחתה נראה שפירשו כמו וקדקד בחלוף דל"ת ורי"ש וכן בתרג' שומרני "קדקד", הכוונה שיהי ראש לכל בני שת, "בני אינשא", עי' רש"י.

(יט) וירד מעקב ת' וייחות חד מדבית יעקב. תרגמו לפי הענין לשון ירידה, כיוצא בו "אז ירד שריד" (שופ'. ה', י"ג) ת"י "בכין נחית חד משיובי ישראל", ונראה שאצל החרצה במלחמה על האויב יתכן לשון ירידה ונחיתה, כמו "הארד אחרי פלשתים" (ש"א. י"ד, ל"ז), "עתה ירדו פלשתים אלי" (שם י"ג, י"ב), "החורידנו אל הגדוד הזה" (שם ל', טו), "או במלחמה ירד" (שם כ"ו, י'), עי' פתשגן.

(כא) ושים בסלע קנך ת' וְשׁוּ בדרך תקיף מדורך (סביוניטה) גרסת הספרים "ושוי" לשון עבר. וְשׁוּ צווי, כפי מדרש חו"ל (סנהד'. ק"ו, א') וכמו שמפורש באריכות לשון בת' יב"ע, שאומר ליתרו "איתן מושבך" לפי שהתגיר, "ושים בסלע קנך" דרך עצה כפיר' הרמב"ן, שיעשה כן אף לעתיד, וכן היה שזכו בני בניו לישוב בלשכת הגויט (עי' סנהד' שם, ורמב"ן).

(כב) עד מה אשור תשבך ת' אחוראה ישיבך, בהשמטת מלות "עד מה" (סביוניטה ועוד) ע"י אוג'ר, ברוב ספרים "עד מא אחוראה ישובך". השמטת מלות "עד מא" יש ליישב שפירש "עד מה" כמו "על מה" בחלוף למ"ד ודל"ת וטעמו למה, אם יהיה לבער קין למה אשור תשבך, ואונקלוס החליף כדרמו השאלה להחלטה, המאמר מחובר למעלה למלות "ושים בסלע קנך", שיתחבר יתרו חמיד לישראל כמו שפירשתי, והכוונה שאם לא תעשה כן אשור ישיבך עם שאר הקני בומן שיהיה לבער, ולשון "עד מא" אינו לפי דרכי הלשון של אונקלוס, וצ"ל "עד לאן", לשון "מא" לא שייך אצל שאלה על התנועה לאיזה מקום, ולפי שמלות "עד מה" רק מליצה להטעים הענין, השמיטן אונקלוס.

(כד) וצים מיד כתים ת' וסיען יצטרחן טרומאי. (בדפוס סביוניטה נפקד מקום האותיות של מלת טרומאי ונדפסו רק הנקודת מוראת הכומרים שברומא). "וצים" פירש גדודים הבאים באניות, "סיען" טעמו אגודות, "ואחותו מרעהו" (ברא'. כ"ו, כ"ז) ת' "וסיעת רחמיה", "יצטרחן" לשון "יריע אף יצריח" (ישע'. ט"ב, י"ג) טעמו שיהיו נקראים ונועקים, "מיד כתים" ת' "טרומאי", "כתים" הוא איטלייה (עי' ערוך "אטלקי") כוונת התרגום שיקראו חיילות טרומא והם יכבשו אשור ועבר הנהר של פרת שהוא א"י ולעתיד לבוא מאבדו גם הם. נראה לע"ד שרומו למה שכתות כשהיו מריבים זו כזו היו קוראים הרומיים לעורה, ומתוך כך נשעבדו להם ונפלו בידם.

כה, (ג) ויצמד ישראל לבעל פעור וגו' ת' לבעלא פעור (סביונ). כ"י מינכן 427, ועוד) ברוב ספר' „לפלחי בעלא פעור“. מלת „לפלחי“ מיותרת, שמוסב למה שנאמר למעלה בסמוך „וישהחו לאלהיהן“, החרון אף היה בעבור שעבדו ע"ו, ולא בשביל שזנו בכנות מואב, וכן לקמן „הרגו איש את אנשיו הנצמדים לבעל פעור“ (פסוק ה') בכל הספר' „לבעל פעור“ בלא תוספות מלת „לפלחי“.

(ח) וידקר את שניהם ת' ובע. לשון „דקר“ תרגומו לרוב „קטל“, (שופ'. ט'. נ"ד. ד'. ישע'. י"ג, ט"ו) וכאן ת' „ובוע“ ענין בקיעה ופציעה, לרמוז שלא מתו תחת ידו, כדאיתא במ"ד רבה ששמר הקב"ה רוחותיהם שלא ימותו ויטמא. וזה אחד מ"ב נסים שאירעו לו. עי' ת' יב"ע

פִּינַחִם.

(טו) צרור את המדינים והכיתם אותם ת' אעיק למדינאי ותקפיל יתהון. צ"ע

מדוע לא תרגם „ותקטלונן“ כמו „והכיתם“ ל' רבים, וכן כל הענין נאמר בלשון רבים (בפסוק הסמוך) „צורחים הם לכם בנכליהם אשר נכלו לכם“, ואין לומר כדעת ב"ם לחם ושמלה: לפי שתרג' „צרור“ „אעיק“ ל' יחיד, תרג' גם מלת „והכיתם“ בל' יחיד להשוות הלשון, כי עוד יש להקשות שהיה לו לתרגם „אעיקן“ ל' רבים כמו „רגום“ (לעיל ט"ו, ל"ה) שתרגם „רגומו“, עי' מ"ש שם. וי"ל שדייק ממה שנאמר אצל הצווי על מלחמת מדין (לקמן ל"א, ב'. וג') „נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר האסף אל עמך, וידבר אל העם לאמר החלצו מאתכם“ וגו' שמשה היה מצווה לעשות הנקמה ע"י שהוא יצוה אותה לישראל, וכן דרשו חז"ל אע"פ ששמע שמינתו תלויה בדבר עשה בשמחה ולא איחר, עי' רש"י.

כו, (סד) ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן ת' לא הוה גבר. לשון „איש“ בנשלל מתורג' לרוב „אינש“, כמו ולא נותר מהם איש (בפסוק הסמוך) וכן „ולא נפקד ממני איש“ (לקמן ל"א, ט"ט) ת' „אינש“, וכן רבים, אמנם כאן השלילה איננה בכחיתת האישי אלא הכוונה: באלה הפקודים הנמצאים לא היה אחד מן אלה הראשונים.

כו, (ב) ותעמדנה לפני משה וכו' וכל העדה ת' וקדם כנשחא (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספר'. „וכל כנשחא“. הגרסה „וקדם כנשחא“ יותר מבוארת מלשון „וכל כנשחא“ כי אפשר לטעות שהכוונה שבנות צלפחד וכל העדה עמדו למשפט לפני משה ואלעזר והנשיאים, וכן בתר' סורי „וקדם כל כנשחא“. ב"ם פתשגן הקשה איך לא אמר „וקדם כל כנשחא“. אמנם כן דרך אונקלוס שלא להוסיף תיבה בלא צורך, והשמיט מלת „וכל“ לפי שאומר תחתיה „וקדם“, כיצא בו „בארת בארת חמר“ (ברא'. י"ד, י') ת' „בירין מסקן חיטרא“, השמיט האחת מפני מלת „מסקן“ עי' מ"ש שם. וכן „ואשה לא תקרב אל כל בהמה“ (ויק'. כ', ט"ו) ת' „לוח בעיורא“ ולא „לוח כל“ עי' מ"ש שם.

(ט) ונתתם את נחלתו לאִחָיו בסביוניטה לאִחָיו ל' יחיד, גרסת הספרים לאחזקי כפשוטו. בחללה חשבתיו לטעות המדפים, אבל מצאתיו עוד בחומש משנת

תפ"ד דפוס וזלצבאך וחדלתי מלהגיה, כי אפשר שתרנ"ג לאחוקיה, שאם אחד מהאחים מיכם יורש הוא לבדו.

(יא) לחקת משפט ת' לגורת דין, עי' שמו'. י"ב, ט"ג. כלל ב'.

(יד) כאשר מריתם פי ת' כמא דסרבתון על מימרי. לפי דרשת הספרי רוב המפרשים הטעם כמו "באשר", "על אשר", וכן בת' המיוחס ליב"ע, מטול דסרבתון", אולם אונקלוס הניחו כלשון הכתוב, ואפשר שהכוונה כמו שמריתם פי ביחד, כן תשוה לו בעונש, ומוסב למעלה, ונאספת אל עמיך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך, כאשר מריתם פי" וכו'.

(יח) איש אשר רוח בו ת' גבר דרוח נבואה ביה. הוסיף מלח "נבואה" לפי שהיה נביא, כמה פעמים נאמר בספר יהושע שהיה לו דבר ה'.

כח, (ב) את קרבני לחמי לאשי ת' ית קורבני לחים סדור לקורבני. לדעת המפרשים לשון "לחים סדור" מורה על לחם הפנים (עי' נתינה לגר וספר לחם ושמלה, ודעת הח' ר"י בעהאק שהובא שם בהערה 1, שחשבו שמלת "סדור" מורה דוקא על לחם הפנים). וכן מפורש באריכות שם ברוך בתי' ירושלמי ובתי' המיו"ח ליב"ע, אולם הוא סותר דרשת חכמינו בספרי: "קרבני זה הדם, לחמי אלו אמורים", ולמדו, מפסוק, והקטירם הכהן המזבח לחם אשה לריח ניחח לה" (ויק'. ג', ט"ו), וכן בספרא (שם פסוק יא) "לחם אשה לה" לימד על החלבים שהן קרואין לחם, ואונקלוס תרג' באלו "לחם אשה" כפשוטו "לחים קורבנא" בלא תוספות מלת "סדור" לפי שמוכח מהענין שהכתוב מדבר רק באמורים אולם כאן צ"ל "לחים סדור לקורבני" שמעמו לחם המסודר לאשים וזה האמורים שנקרבים בסדר קבוע, עי' יומא פרק ב', משנה ג', עם פיר' ר"ע. שאם תרג' "לחים לקורבני" לבד, יש למעות שמשמעותו המנחות, וזו ראייה ברורה שאין כוונתו לחם הפנים, שאם כן היה לו לומר "לחים סידריא" לשון רבים, כדרכי תמיד אצל לחם הפנים, כיון שנעשו מהם שתי מערכות של ששה ששה, ווערכת את ערכו" (שמו'. ט', ד') ת' ית סידרוהי", ויערוך עליו ערך לחם" (שם פסוק כ"ג) ת' "סידרון דלחים", ונתת על המערכת לבונה זכה" (ויק'. כ"ד, ו') ת' "על סידריא" ועוד איך יאמר על ליה "לחים סדור לקורבני", "לקורבני" תרגום של "לאשי", ול"ה לא היו כלל לאשים אלא רק לאכול לכניהם. הנה גם במד' תנחומא ורבת: "אמר ר' יהודה בר סימן כל מה שצויתי לכם להקריב קרבני לחמו לא שאני צריך לאכילה שאין לפני לא אכילה ולא שתייה", יגעתי וחפשתי ולא מצאתי בשום מקום שלשון "קרבני לחמי" יהי רמוע על ל"ה, ונראה שהמטורגמים האחרונים טעו בדבר אונקלוס ופרשו מלות "לחים סדור" בלחם הפנים.

(ג) עולה תמיד ת' עלתא תדירא. כאן שנאמר "עולה" בנפרד, מלת "תמיד" תואר, ותרגומו "עלתא תדירא", בתמונת המפריט הנהוג לרוב אצל הקרבנות, אולם בכל מקום שנאמר "עולת תמיד" בנסמך, גם בתרגום הנסמך "עלת" (ברוב ספרים עתיקים) וכן עקר, כי מלת "תמיד" באלו היא שם קבוע של הקרבן שנקרא כך במקדש ובלשון חכמינו, וצ"ל "עלת תדירא" כמו אצל "עולת שבת", "עולת החדש" וכדומה, והספרי' מתחלפין פעם עלת ופעם עלתא, ונכון להגיהם לפי לשון הכתוב.

(ד) את הכבש אחד וכן לכבש האחד (פסוק, כ"ח) ת' חד. מה שטפורש בנתינה לגר על מה שלא תרג' "חדא" מפני ה"א הידיעה, אין לו יסוד, כי כבר בארתי (ברא'. כ"ב, י"ג) שחמנת המפריט אינה נהגת כלל אצל לשון "אחד"

„האחד“ שתרגמו בכל מקום „חד“, „חד“, „חד“, היא תרגום של „אחת“, „האחת“ ל”ג,
 עי' מ”ש שם).

(ו) העשויה ת' דאיתעבדת (סביניטה ורוב ספרים עתיקים) נ”א „דאיתעבדא“
 שבוש. „דאיתעבדת“ לשון עבר ונסתר לנקבה יחידה, „דאיתעבדא“ לנקבות רבות.

(יד) עולת חדש בחדשו ת' עלת ריש ירח באיתדרותיה (סביניטה ואנוירשא)
 ברוב ספר' „באיתדרותיה“. אפשר שלא רצה לומר „באיתדרותיה“ מפני כובד הלשון
 שלש תוין בתיבה אחת, והחליף התיכונה בדל”ת, מ”ט הכוונה בהחדשו, ותרגם
 כן מפני יופי הלשון, שלא יאמר „ריש ירחא בריש ירחא“.

(שם) לחדשי השנה ת' כן לכל רישי ירחי שתא, הוסיף מלות „כן לכל“, לפי
 מה ששינונו בספריו: לחדשי השנה למה נאמר לפי שהוא אומר ובראשי חדשיכם
 תקריבו עולה ל”ר שומעיני מיעוט חדשים שנים ת”ל לחדשי השנה.

(כא) לכבש האחד לשבעת הכבשים ת' לאימרא חד כן לשבעה אימרון.
 הוסיף מלת כן לפי שנאמר „לכבש האחד“ אפשר למעות ולומר שהכוונה לאחד
 מהשבעה, וכן הוסיף לקמן פסוק כ”ט. — וכ”ט, ד. וי. — אולם לקמן כ”ט, ט”ז
 „לכבש האחד לארבעה עשר כשבים“ לא הוסיף מלת „כן“. והקשה ב”ס פתשגן:
 צ”ע למה לא תרגם בזה „כן לארבעה עשר אימרון“ כמו שהוסיף מלת „כן“ בכל
 המועדים עכ”ל. אמנם לע”ד יש להקשות גם בפסוק הקודם „שלשה עשרונים לפר
 האחד לשלשה עשר פרים שני עשרונים לאיל האחד לשני האלים“ מדוע
 לא הוסיפה באלה, אלא ודאי בשביל שהוא ידוע משאר מועדים שהמנחה נעשית
 לכל פר ואיל, לא יטעו כאן בכשבים במלת „האחד“, כיון שכן נאמרה גם בפרים
 ואלים.

(כו) בשבועותיכם ת' בעצרתכון. בכל המקומות שנאמר „חג שבועות“ ת'
 „בחגא דשבועיא“, אולם כאן שאין בכתוב מלת „חג“ לא הוסיף אותה אלא אומר
 שם החג שהיה מפורסם ומורגל בפי העם ובלשון חכמינו „עצרת“, כיוצא בו
 „בראשון בארבעה עשר יום“ (שמוי. י”ב, י”ח. במד’ ט, ה’) ת’ „בניסן“, ולא „בירחא
 קדמאה“, שלא להוסיף.

כט. (ו) כמשפטם ות' כרחוי להון. עי' כללי התרגום של לשון „כמשפט“
 שבארתי ברא’ מ’, י”ג.

(לה) עצרת תהיה לכם ת' כנישין תהון לכון. פירשתי בפרשת אמור (כ”ג,
 ל”ו), ועי' עוד מ”ש בכאן ב”ס לחם ושמלה שתמה בצדק על ב”ס אוג”ר שדעתו
 להשמיט מלת לכון.

(לט) לעלתיכם ולמנחתיכם ת' לעלותכון ולמנחתכון. הקשה בס' פתשגן למה
 לא תרג' לעלותכון שהוא מורה ג”כ על הרבוי עכ”ל, אבל כבר בארתי במקום אחר
 (ויק’ י, י”ט. במד’ י”ח, ט). כי הכפלת סמני הרבים מורה על דברים הרבה
 מהרבה מינים, לעולות הקריבו פרים ואלים וכבשים, ולמנחות רקמין אחד, סלת
 כלולה בשמן.

מטות

ל, (ג) לא יחל דברו ת' לא יבטיל פיתגמיה, לא תרג' בלשון חלול כת' יב'ע: „לא יפס“, כי אין חלול אלא בדבר שבקדושה, ואפשר לטעות שהכוונה אם נשבע בשם הקודש לבד, ועוד „לא יבטיל“ סובל דרשת רבוהינו שחכם לא יפר לו לעצמו, ומשמע גם לא יאחר כדעת רשב"ם, „תפריעו את העם ממעשיו“ (שמו' ה', ט') ת' „חבטלון“.

(שם) ככל היוצא מפיו יעשה ת' כל דיפוק (סביוניטה) בשאר ספרים „ככל“, אין להכריע שחסרון כף הדמיון הוא בטעות, וצ"ע עוד בספרים.

(ו) ואם הניא אביה אותה ת' ואם אעדי אבוה יתהון, בקצת ספרים „יתה“, ואינו נכון. מסורת עליו: אותה דהדין פסקא כלהו מתורג' יתהון דוקא. (ברלינר עמוד 54). פירש מלת אותה של כל הפרשה הוואת מתרג' יתהון לשון רבים וזכר, לפי שהפעל „אעדי“ שטעמו הסיר, חוזר על הנדרים.

(שם) וה' יסלח לה ת' ומן קדם ה' ישתביק לה, לא מצינו אצל סליחה בתרגום הוספות לשון „מן קדם“ חוץ בהפרת נדרים מצד האב והבעל, אולי הטעם לפי שסליחה זו היא כעין סיוע והסכמה לדבריהם, כביכול שגם מהקב"ה נטחל לה הנדר.

(י) יקום עליה. מסורת-עליו קיים נ"א יקום: בסביוניטה ורוב ספרים קיים עלה. „קיים עלה“ משמעותו שהנדר קיים מיד באלמנה וגרושה שאין מי שיפיר, אולם אצל נערה ואשת איש (פסוק ה' וי"ב) ת' „קומון“ לשון עתיד לפי שהכוונה אם יחריש לה האב או הבעל ביום שמעו יהיו הנדרים מקוימים, וכן תרגם בפסוקים האלה „ושמע“, „והחריש“, — „וישמע“, „וישתוק“, הכל לשון עתיד.

(יא) בשבועה ת' בקיום, וכן „וכל שבועת אסר“ ת' „קיומת“ ולא „קיים“, „קיימת“ כבשאר מקומות, עי' הכללים של שנויי התרגום אצל לשון שבועה ברא'. כ"ד, ג'. כלל ב'.

לא, (ג) לתח נקמת ה' במדין ת' למיתן פורענות דין עמיה דה' במדין, בקצת ספרים נשטטה מלת „דין“. רש"י ז"ל פירש „נקמת ה'“ לפי שעמדו כנגד ישראל נחשב להם כאילו עמדו כנגד הקב"ה „עב"ל, לפי זה היה די לומר „פורענות עמא דה“ כמו „כי נקמת ה' היא“ (ירמ' נ', ט"ו) ת"י „ארי פורענות עמא דה' היא“. אולם לשון „פורענות דין עמיה דה'“ משמעותו נקמה על שגרמו שעשה הקב"ה דין בישראל וענשם בשבילם, והוא לפי דרשת רבוהינו (במד' רבה פ', כ"ב). ומד' תנחומא) „לתח נקמת ה' במדין. הקב"ה אמר „נקמת בני ישראל“ (פסוק ב') ומשה אמר „נקמת ה' במדין“, אמר הקב"ה להם אינו אלא דיקו (פירש דין) שלכם, שגרמו לי להזיק אותם, ולא כפר' הגאון ב"ם נתינה לגר שהוסיף מלות „דין עמיה“ מפני הכבוד, לפי שמצינו אצל לשון „את נקמת ה' אלקנו“ (ירמ' נ', כ"ח) — ונ"א „א“ ת"י „ית פורענותא דה' אלקנא“ בלי שום שנוי מפני הכבוד, וכן בהרבה מקומות במקרא בבחינת נקמה אצל השי"ת, ועי' עוד מ"ש לקמן (פסוק ט"ו).

(ה) וימסרו ת' ואתבחרו. לא תרג' „ואתמסרו, לפי שאינו למי שימסרו, וכן

בתרג' סורי, „ואיתגביעו“, (ועי' לקמן פסוק מ"ט) שאין שייך לשון מסירה באנשי צבא.

(י) ואת כל טירותם ת' וית כל בית סגדתהון. וכן בספרי, „ואת כל טירותם זו ע"ג שלהם“, „בחצריהם ובטירותם“ (ברא'. כ"ה, ט"ו) ת', „כפצחיהון ובכרכיהון“, אולם כאן הכרכים ככלל, „ואת כל עריהם במושבותם“: ויש עליו מסורת (ברלינר עמוד 54) טירותם דראשי המטות, משכיותם דאלה מסעי בית סגדתהון: פירש טירותם (כאן), משכיותם (לקמן ל"ג, נ"ב) תרג' שניהם בית סגדתהון, „ואבן משכית“ (ויק'. כ"ו, א') ת', „ואבן סגדא“.

(יא) ויקחו את כל השלל ואת המלקוח ואת כל עדאה וית כל דברתא. „ויקחו“ ת', „ושבו“, לפי שמוסב על שלל ומלקוח ביחד, שלל הוא בית כלים וחפצים שנקחים בידים, ולקיתה בידים מדוברת בארמית בלשון „נסב“, מלקוח הוא בית אדם ובהמה, שדרך לקיחתם בהנהגה, שבה נוהג לשון „דבר“, ושמתנו נגזר השם „דברתא“, (עי' הכללים של שנוי התרגום על לשון לקח ברא'. ב'. ט"ו), והיה צריך לומר, „ונסיבו ית כל עדעא ודברו ית כל דברתא“, כמו בפסוק, „ומשנה כסף לקחו בידם ואת בנימין“ וברא'. מ"ג, ט"ו) שתרג', „וכספא על חד תרין נסיבו בידהון ודברו ית בנימין“, וכדי שלא להוסיף ת' „ושבו“ שנוהג בכלם, אע"פ שלכאורה לשון „ויקחו“ וגו' מוסב למטה, ויקחו את השלל וגו' וביאו אל משה וגו' עי' רש"י, אולם לדעת התרגום הפסוק הסמוך, „ויביאו אל משה“ וגו' הוא טאמר בפני עצמו, שנאמר בו עוד הפעם „את השבי ואת המלקוח ואת השלל“, שהוא מיותר.

(טז) ותהי מגפה בעדת ה' ת' והות מחתא בכנשתא דה'. (סבינו' ופתשגן) ברוב ספרי, „מותנא“. לענ"ד הגרסא „מחתא“ נכונה, שמשמעותה עונש כמו „ויגוף ה' את העם“ (שמו'. ל"ב, ל"ה) ת', „ומחא ה' ית עמא“, כי הכוונה שעקר הנקמה היא לפי שגרמו מכת עונש בעדת ה', (עי' מ"ש לעיל פסוק ג').

(כג) במי נדה יתחטא ת' במי אדיותא יתרי. הוא לפי פשוטו שחטוי זה לטהרו מטומאת מת שאחר הגיעול לטהרו מן האיסור, עי' רשב"ם, ורבותינו דרשו מכאן שאף להכשירן מן האיסור הטעין טבילה לכלי מתכות ומי נדה הכתובים כאן דרשו מים הראויים לטבול בהם נדה וכמה הם מ' סאה, לשון רש"י (עי' גמרא ע"ו. ע"ה, ב'), ואונקלוס אינו מוציא לשון „במי נדה“ מפשוטו, כי מכל מקום היו כלי מדין טעונים טבילה וגם הויה, ומלשון הספרי מוכח שלא לבד כלי מתכות אלא אף כל מה שלא יבוא באש טעונים טבילה והויה, ותנא דספרי אינו מוציא לשון הכתוב מפשוטו, רק לומדו מקל וחומר, ולפי שאי אפשר להביא בתרגום כל ההלכות פרטיות של הענין מבלי שיוצא הרחק מגדר העתקה, הניח לשון הכתוב כפשוטו לגמרי בלי שום שנוי, וסומך על סברת הקל וחומר, וכעין זה פירשתי לעיל (כ"ט, כ"א) עי"ש. והנה בת' המיוח' ליב"ע נשתנה הלשון: „בתר כן במיא דכשרין לאידוכאה בהון דוחא יתרי“ אין בו הבנה כלל, ואפשר שצ"ל „יתדכי“, אולם מכל מקום לא נאמר העיקר שצריכים הויה.

(לב) אשר כווז עם הצבא ת' עמא דנפקו לחילא. צריך להוסיף „דנפקו“, לפי שלשון „עמא דחילא“ לבד תהיה משמעותו כל העם של ששים רבוי מבין עשרים ומעלה, שכלם היו אנשי צבא.

(מט) אנשי המלחמה אשר בידינו ת' דעימנא. תרג' „עימנא“ לפי הענין, לפי שאנשי מלחמה אינם נמסרים בידי שרי הצבא (עי' לעיל פסוק ה') שמוטל עליהם לעשות רק מה ששרי הצבא מצווים לצורך תכסיסי המלחמה.

(ג) וצמיד ת' ושיבין (סביניטה ורוב ספרים) נ"א, ושיבין. עי' אוג"ר עמוד 67 הערה 305 ופתשגן.

ל, (ג) עטרת ודיבן וכו', בסביניטה ורוב ספרים עתיקים כל השמות שבפסוק לא נשתנו בתרגום, וכרוב ספרינו יש תרגום אולם הגרסאות מתחלפות מאד, ובאמת אין בפסוק הוה תרגום כלל. (עי' אוג"ר עמוד 67 הערה 306), וגם יש כאן מסורת: בפסוק עטרת אין בו תרגום (ברלינר עמוד 54) ועוד כתוב במסורה זו: וזה תרגום מדויק ירושלמי שכללת ומלבשת שופן ובית נמרי ובית חושבנא ובעלי דבבא וסיעת ובית קבורתא דמשה ובען. תרגום אחר ירושלמי שכללת ולמבשת (צ"ל ומלבשת) וכומרין דבית נמרין ובית חושבני עד דיבן וסימא דבית קבורתא דמשה ובען. וזה ראייה לדברי האוג"ר שהתרגום אשר בספרינו אינו מאונקלוס אלא תוספות לקוחה מתרגום ירושלמי. ומה שכתב הח' דר' ברלינר (מסורה עמוד 60) שממה שהובא בגמרא (ברכות ח', ב') "אפילו עטרת ודיבן" ולא ראובן שמעון שהוא ג"כ קרא ותרגום, מוכח שבימי ר' אמי היו משלימים הפסוק הוה מן תרג' ירושלמי, איננו מחזור, אדרבא יש ללמוד מלשון הגמרא, ואחד תרגום ואפילו עטרת ודיבן" שמלות עטרת ודיבן הן הן לשון התרגום, לפי שלא נאמר ואפילו של עטרת ודיבן, והוכיח שמות הערים ולא ראובן שמעון, לפי שאין להם תרגום אחר, ולערים יש תרגום ירושלמי.

(ד) ולמה תניאון ת' תונון, וכן פסוק ט'. ויניאו ת' ואוניאו. תרג' שניהם לשון אונאה, והכוונה אונאה בדברים, שמבטלים ומטרפים רצונם ודעתם וממסים לבבם בדבריהם.

(ה) ויניעם במדבר ת' ואחריון. הוא לשון עכבה, כמו "ובניכם יהיו רועים במדבר" (לעיל י"ד, ל"ג) ת' "יהיו מאחרין", וכן "להניחו במדבר" (לקמן פסוק ט"ו) ת' "לאחרותהוין", כל הפעלים האלה עיקר כוונתם עכבה במדבר כדי לאחרם לבוא אל הארץ, ולא תרג' כי"ע, "וטלמלינון" שטעמו נע ונד בלי מרגוע, לפי שלא היו כן בני ישראל במדבר, אלא על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו, ועי' רש"י ורמב"ן בריש סדר מסעי.

(ו) תרבות אנשים חטאים ת' תלמידי גבריא חייביא. תרבות ענינו גדול, כמו "אשר טפחתי ורביתי" ואיכה ב'. כ"ב), ואונקלוס תרגם תלמידי גבריא חייביא לפי שהתלמיד גדולי הרב הוא (באור).

(ז) תשובון מאחריו ת' תתובון מכתר פולחניה. מסורת עליו (ברלינר עמוד 88) פוֹלְחָנֵיהָ משתבשין ביה: ר"ל נוסח דחלתיה שבוש, הטעם פירשתי (לעיל י"ד, מ"ג) ע"ש.

(ח) והייתם נקים מ"ה ומישראל ת' ותהון וכאין קדם ה' ומישראל (סביניטה וכולונייא) ברוב ספרים, "מן קדם ה'", מלת "מן" מיותרת וראוי להשמיטה, ולא תרגם כלשון הכתוב, "מה" ומישראל", כפי הכלל כשפעולה אחת מיוחסת להשם ואדם יחד, דרכו לשנות הלשון כפי ההבדל שיש בפעולה בייחוסה להקב"ה ובייחוסה לבן אדם (עי' שמו"י, ל"א. ובמד' נ"א, ה'), וכאן הכוונה לפי התרגום שתהיו נקים לפני הקב"ה מכל חטא ועון, ומישראל שלא תהי מהם שום תרעומת עליכם, מאחר שעשיתם כל מה שמוטל עליכם בכבוש הארץ.

(ט) הארץ לעריה בגבולות ת' לקרוהא בתחומהא (סביניטה פתשגן ועוד) ברוב ספרים, "בתחומין", ב"ס פתשגן כותב: אפשר שתרגמו כן לזווג המלות עכ"ל, ואין זה הטעם, אלא כך הוא נכון לפי הענין, כי ודאי מסתברא שהכוונה האמיתית

במדבר מטות לב לג

בגבולות הארץ, כיוצא בזה „הים הגדול וגבול“ (לקמן ל"ד, ו') ת' „ותחומיה“ (כן הוא ברוב ספרים); וכן „תוך הנחל וגבול“ (דבר. ג' ט"ז) ת' „ותחומיה“ (בהרבה ספר' עתיקים), וכן (שם פסוק י"ז) „והערבה והירדן וגבול“ מתורגם „ותחומיה“ בכל הספרים. עיי' אוג"ר עמוד 68, הערה 316.

(לט) וילכדה ויורש את האמורי אשר בה ת' וכבשואה ואָרְתוּ (סביוניטה, פתשגן וכ"י מינכן 427), ברוב ספרים ותרי"ך, וכן גורם רש"י. בפסוק „וילכדו בנותיה ויורש את האמורי אשר בה“ לעיל כ"א' ל"ב, בכל הספרים „ותרי"ך“, ולפי המסורה (עיי"ש) גם כאן התרגום ותרי"ך. לפי דרכי התרגום היה לו לומר „ותריכו“ לשון רבים בשניהם, והנה מה שתרגם שם „ותרי"ך“ לשון יחיד הוא לפי דרשת חו"ל שמוסב על משה הנזכר בכתוב, וכמו שפירשתי שם, אולם כאן „וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדה ויורש“ וכו', אין למצוא טעם ללשון יחיד „ותרי"ך“, ולשון ואריתו יש ליישב על נכון, כי מצינו כמה פעמים בתרגום לשון ירח שמוסב על עמים, ואז הוראתו אחיזה וירושה של ארצם וקנינם ע"י שגרשו או הכריתו אותם, כגון „אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך וירשה אותם“ (דבר. י"ב כ"ט) ת' למירת יתהון מן קדמך ותירת יתהון“, וכן „הגוים האלה אשר אתה יורש אותם“ (שם י"ח, י"ד) ת', „דאת ירח יתהון“, וכן „וירשתם וישבת בעריהם“ (שם י"ט, א') ת' „ותיריתנו“ אבל לעיל (כ"א, ל"ב) לא שייך לתרגם בלשון ירח, לפי שמלת „ויורש“ מוסבת על משה, שלא היה יורש את הארץ, לפיכך צריך לתרגם שם „ותרי"ך“, וכאן אתי שפיר „ואריתו“, שהורישוהו לעצמם.

מ ס ע י

לג, (ז) וישב על פי החירת ת' ותב. צ"ע שתרג' בלשון יחיד אע"פ שהכתוב בראשו ובסופו לשון רבים, ולא כן מנהג התרגום, וי"ל שהניח לשון יחיד „ותב“ כלשון הכתוב כמו אצל „ויעלו בנגב ויבא עד חברון“ (לעיל י"ג, כ"ב) שתרג' „ואתא“ ל' יחיד אע"פ שהכתוב בתחלה מדבר ברבים, לפי דרשת חו"ל שמוסב על כלב, עיי' רש"י, ובודאי גם כאן יש לו טעם כמס, ולדעת בעל הטורים הוא בא ללמד שכלם היו לב אחד לעשותו כן על פי צווי של משה.

(ח) ויסעו מפני החירת ת' מן קדם חירתא (סביוניטה, כי"י מינכן 148, 427. בולוניה ואנוירשא ועוד) ברוב ספרים „מן פום חירתא“. לענ"ד הנכון כלשון הכתוב „מן קדם“, לפי שעקר שם המקום בכללו „חירות“ ע"ש שנעשו שם בני חורין, ומלת „פי“ נוספה ע"ש הגי שהיה שם בין הסלעים (עיי' רש"י שמו. י"ד, ב'), ובת' יב"ע „ונטלו מפורוקי חירתא“.

(שם) במדבר אחם ת' במדבר אחם (סביוניטה) ובכ"י 427 „במדבר אחם“, בשאר ספרים „במדבר דאחם“ — העקף לפי טהרת הלשון „במדבר אחם“ כגרסת סביוניטה, כי רק חלק המדבר שסמוך לאחם אשר בקצה המדבר (פסוק ו') נקרא כן ולא כל המדבר, כיוצא בו „במדבר באר שבע“ (ברא. כ"א, י"ד) ת', „במדבר באר שבע“ נ"א „במדבר באר שבע“, והראשון עקף, כי אין צורך להמפריט לפי שאין אחריו דל"ת, ולשון במדבר ד' — אוצל השם, משמעותו חמיד שכל המדבר

נקרא כן, כי כבר הוברר אצלנו שתמונת המפריט ביחיד הוראתה דבר אחד בשלמות לא פחות ולא יותר. (עי' מ"ש שמו' כ"ב, ד'. על מלות, "או הקמה או השדה").

(כב. ונג) בקהלתה — מקהלתה ת' בקהלת — מקהלת, וכן „ביטבתה” — „מיטבתה” (פסוק ל"ג, ול"ד) ה' „ביטבת” — „מיטבת”, וכן „דבלתימה” (פסוק מ"ו, ומ"ז) ה' „דבלתיים” (סביניטה) ויש מסורת (ברלינר עמוד 88) מְקַהֶלֶת ת"ו מְקַהֶלֶת ובודאי כן בכל שלשה שמות האלו, כי מטה שבכלם הנגינה מלעיל מוכח שהה"א נוספת, והשמות כפשוטן מקהלת, יטבת, דבלתיים, וגרסות הספרים שבסוף השמות ה' או ה"א אינן מדויקות, אולם בכל שאר השמות שבפרשה שבסופם ה' הנגינה מלרע והתרגם שוה למקרא, כי כן שם המקום.

(לב) בחר הגדגד ת' בחר נגדג (סביניטה) בכל שאר ספרים „הגדגד” בה"א ואינו נכון. שם המקום „גדגד”, לפי לשון ת' יב"ע „ואתרא מתקרי גדגוד”, וצ"ל בלא ה"א, כמו „אבל השטים” (לקמן פסוק מ"ט) מתורג' „מישר שיטין”, כיוצא בו „עד החרטה” (לעיל י"ד, מ"ה) ת' „עד חורטא”, וכן רבים.

(לג, מה) ויסעו מעיים ת' מעיים (ברוב ספרים עתיקים) בספרים שלנו ברובם „טמגיזתא”, ב"ס האוגר כותב (עמוד 68 הערה 314), „ולא אדע איזה יכשר” עכ"ל, אולי הטעם שאצל לשון „עיי העברי” בפסוק הקודם ובשאר מקומות ת' בלשון „טגיזת עברא”, שטעמו המעברות של עברים, אולם „מעיים” יכול להיות שם המקום שהוא בתוך המעברות שנקרא כך בשבילן, וזה קרוב למה שפירשתי לעיל (פסוק ה') על תרגם „מן קדם חירותא”.

(נה) לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם ת' לסיען נטלן זין לקבליכון ולמשרין מקפנכון. פירש כדרכו כוונת המשל, ולקרבו אל לשון העברי י"ל שפירש מלח „לשכים” מלשון „ושמת שכינ בלועך” (משלי כ"ג, ב') עי' רמב"ן, אגודות שנושאים שכינין וחרבות כנגדן, ומלת „ולצנינים” פירש לשון „צנה וסחרה” (תהל' צ"א, ד') ת' „תריסא ועגילא”, והחילול של בעלי תריסין שמקיפין אותם מכל הצדדים.

לך, (ב) אשר תפל לכם לנחלה ת' דתחפליגו. וכן בת' יב"ע. „תפל” ת' בלשון חלוקה לפי שבארמית אינו נוהג לשון נפילה אצל נחלה. בעברי הכוונה אשר תפל לכם לנחלה בגורל, אולם בארמית שין לשון נפילה רק על הגורל ולא על הנחלה שנקנית בו. עי' מ"ש ברא' מ"ט, כ"א.

(ה) ונסב לכם הגבול ת' ויסחר (סביניטה, בולונייא כ"י 427 ועוד) ברוב ספ' „ויסחר”. עקר „ויסחר” שהוא פעל עמוד כמו „ונסב”, „ויסחר” אינו נכון, לפי שהוא פעל יוצא „ויסב אלקים” (שמו' י"ד, י"ח) ת' „ואסחר”.

(ו) ות' תתאו ת' תכנון, וכן והתאיתם (פסוק י') ת' ותכינון (סביניטה). דעות המפרשים חלוקות במקור של לשון „תתאו”, „והתאיתם”, אולם כלם מסכימים שענינו המשכת קווי הגבול לאיזה מקום, וזו הוראת לשון תכנון בתרגום, ועי' באור נתה"ש, שלדעתו פירש אונקלוס „תתאו” לשון תאוה, שיתנו לכם וכונתם לשער הגבול, אולם נראה שהוא קצת דחוק.

לה, (ג) ומגרשהם יהיו לבהמתם ת', „ורוחיהון”, בכנוי לזכרים אפשר שלדעת המתרגם הוא חוור על הלויים, הנה מצאנו בפרשה זו עוד כנויים שמוסכים לכאורה על ערי הלויים בלשון זכר, בכחוב ובתרגם, „ומגרש הערים סביבותיהם” (בפסוק הקודם) ת' „סחרניהון”, וכן „ארבעים ושמונה עיר אתהן ואת מגרשיהן” (פסוק ו') ת' „וית רוחיהון” אע"פ שבכחוב ל"ג, וזה נמצא בספרים עתיקים היותר מדויקים

(סבינוטה, פתשגן, בולונייא כ"י 114, 427 ועוד), רק בפסוק האחרון בכ"י 114, וית רוחיהן' ואין לוטר בנקל שבכל אלו המקומות נפלו שגיאות בספרים מדויקים, ואם נעיין היטיב נמצא שאיני רחוק כל כך לוטר כי כל אלו הכנויים מוסבים על הלויים, (כי מגרשי הערים הם לצורך היושבים בהן) וכן דעת ב"ם פתשגן ע"ש.

(שם) ולכל חיתם ת' ולכל חיתיהון, כך הנקוד בסבינוטה ורוב ספרים עתיקים, ומשמעותו לצרכי חייהם כת' יב"ע, ולכל צורכיהון', כדרשת חו"ל, או לכל בעלי חיים שלהם כגון עופות, נ"א חיתיהון אינה נכונה כי מעטו חיות שהם בכלל, לבהמתם, עוד י"נ חיתיהון, והראשונה נראית יותר מבוארת.

(ו) ועליהם תתנו ארבעים ושתיים עיר ת' ועליהון ל"ו בכל הספרים. לא תרגם, ועליהון' ל"נ שיהי חונך על הערים, לפי שהוא נגד דרך הלשון לוטר על הרבוי שהוא נתון על המיעוט ארבעים ושתיים על ששה, אלא ודאי מלת, ועליהם' ל"ו, מוסב על, ונס שמה הרצה', שטעמו כל הרוצחים, והוא שם כולל, מלת, ועליהון' כוונתה, ובשבילם' תתנו עוד ארבעים ושתיים עיר, שכולן תהיינה ערי מקלט.

(ח) והערים אשר תתנו מאחות בני ישראל ת' מאחות בני ישראל. כבר הוברר שהשם, אחזה' מתורגם המיד בלשון, אחסנא', שהוא תרגום של, נחלה' בעברי, ורק במקום ששני השמות, אחזה', ונחלה' נאמרים ביחד, מתורג' אחודא ואחסנא'. אולם כאן לא תרגם, מאחסנת בני ישראל' כיב"ע, לפי שערי הלויים לא נחלקו כלל לנחלה לבני ישראל, אלא מיד אחר הכבוש היו נתונות ללויים, ולפי זה לשון, מאחות בני ישראל' כוונתו מטה שאחוז בכבוש ולא מנחלתם.

(יא) והקרייתם ת' ותומנון. כלשון הספרי: אין הקריה אל הומנה, וכן, כי הקרא ה' אלקיך לפני' (ברא'. כ"ו, כ'). ת' ארי זמין', עי' רש"י.

(יב) והיו לכם הערים למקלט ת' קרוין לשויבא (סבינו'. פתשגן, בולונייא כ"י 148) ברוב ספרים, קרויא' במפריט. לפי הגרסא, קרוין לשויבא' שיעור הכתוב והיו לכם הערים (אשר תקראו) ערים למקלט וכן בתרגום לשון קצר, ולא אמר, קרויא' לפי שעד כאן לא נאמר מספר הערים, ויהיה המפריט, קרויא' משמע כל הערים בכלל, כמו שהראתי כבר בכמה מקומות. (עי' דבר'. ג', ה').

(יד) את שלש הערים תתנו (פעמים בפסוק זה) ת' ית תלת קרויא לשון מפריט. לא כן תרג' במקומות אחרים כזה, כגון, חמש היריעות' (שמו'. כ"ו, ג'), את המש היריעות לכד ואת שש היריעות לכד' (שם פסוק ט) ת' כלן, יריעין', וכן, את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר' (במד'. ד', ג'), ובפסוק שלאחריו, את ארבע העגלות ואת שמת הבקר' ת' בשניהם, עגלון', תורין' הכל בנפרד אע"פ שבכתוב ה"א ידועה. וכן בכל כיוצא בזה אם המספר מטחציתם ולא מכלם, אולם כאן שייך שפיר תמונת המפריט, לפי שערי מקלט היו מפורסמים, ועוד לפי ששלש הערים בעבר הידדן הבדיל משה מיד והשלש שבארץ כנען יהושע אחר הכבוש, נחשבו כל שלש לכולל בפני עצמו, אע"פ שדיניהן שוה ואלו לא היו קולטות עד שנגמרו האחרות מ"מ היו נפרדות בעשיתן בוטן ובמקום.

(יו. וכ. וכא.). ויטות ת' בכלם וקטליה, פירש אט מט מתוך אותה הכאה, ומית' אפשר למעות ולחשוב אפילו אם מט אחר כך ע"י איוו סבה. וכן דרכו חמיד אצל דיני נפשות לשנות הלשון בכל פעם לפי ההלכה, ובשאר הלכות נמצא בקצת מקומות שסומך על מה שכבר בראשון, עי' מ"ש שמו'. כ"א, י"ב. ול"ד, כ"ה. אולם בפסוק כ"ג ת', ויטות' — ומית, לפי שמדבר בשוגג, שהוא לא היה מתכוון, והאלקים אנה לידו, לא שייך, וקטליה'.

(ט) בפגועו בו הוא ימיתנו ת' כד אתחייב ליה מן דינא פירש „בפגועו בו“ כשהמית הרצה, לשון „לפגוע בכהני ה“ (ש"א. כ"ב. י"ו) וכן דרשו בספרי: „ואם המית מצוה ביד גואל הדם להמיתו“, כוונתם אם נתברר בב"ד שהרגו במיוד ובדבר שיש בו כדי להמית, ונדון למיתה. ולא תרגם „במשלטיה ביה“ כמו שתרגם לשון „פגע בו“ בשאר מקומות (שם, וש"ב. א', ט"ו. וט"א. ב', כ"ט), הטעם כדי שלא יחשבו השומעים שיכול להרגו מיד, בלא דין ומשפט, בכל מקום שיפגשו, כיוצא בו „באדם דמו ישפך“ (ברא'. ט', ו') ת', „בסהדין מטימר דיניא“, וכן „נקום ינקם“ (שמו'. כ"א, כ') ת', „איתנא יתדן“, אולם לקמן (פסוק כ"א): „ימית את הרצח בפגועו בו“, ת' „כד אתחייב לה“ בלא חוספות מלות „מן דינא“ (סביוניטה כ"י מינכן 148. 427. בולוניא ואנורשא ויב"ע) שמוכן מאליו שלשון „כד אתחייב ליה“ משמע מן דינא, ובפרט מאחר שאומרו בסמוך, ברוב ספרים הגרסה „מן דינא“ כדלעיל, והיא הוספה שלא לצורך.

(כב) או השליך עליו כל כלי בלא צדיה ת' בלא כמן ליה. „או השליך עליו בצדיה“ (לעיל פסוק כ') ת', „בכמנא“ כפשוטו, שהוא ככוונה במיוד, אבל „בלא צדיה“ דרשו רבותינו (מכות ו', ב'), „פרט למתכוין לצד זה והלכה לה לצד אחר“, לפיכך תרג', „בלא כמן ליה“, כלומר שלא נתכוין להנהיג אבל נתכוון לאותו צד, והוא כמו „ואשר לא צדה“ (שמו'. כ"א. ט') ת' ג"כ „ודלא כמן ליה“, שדרשו „פרט למתכוין לזרוק שתיים וזרק ארבעה“ (שם בגמרא).

(כג) ולא מבקש רעתו ת' ולא תבע בישתיה. מטה שלא תרג' כפשוטו „לא בעי בישתיה“ אלא בלשון „תבע“ שהוא קשה מלשון „בעי“, נראה שהכוונה שאין לההורג לתבוע פורענות על איזו רעה שנעשית לו מן הנהרג, והכנוי של „בישתיה“ מוסב ההורג.

(כד) אין לו דם ת' לית ליה דם (ברוב ספרים עתיקים) נ"א „דמא“, עקר „לית ליה דם“ בנפרד, שמשמעותו כפרש"י „הרי הוא כהורג את המת שאין לו דם“, וכן פירש בפסוק „אין לו דמים“ (שמו'. כ"ב. א') שתרגם ג"כ „לית ליה דם“, עי' ט"ש שם בסוף המאמר.

(ל) לפי עדים ירצח את הרצח ת' על פום סהדין. „על פי שנים עדים יומת המת“ (דבר'. י"ו, ו'), וכן „על פי שני עדים וכו' יקום דבר“ (שם י"ט, ט"ו) ת' „על מימר“. שם י"ז, ו'. נאמר בפסוק שלאחריו „יד העדים תהיה בו בראשונה“ וגו', מזה מוכח שבפסוק „על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד“ מורה גם על העדות וההתראה, וכן מוכח מטעשה דר"ש בן שטח ומדבריו (סנהד'. ל"ז, ב'. שבועות ל"ד. א'), וכן שם י"ט, ט"ו, ודאי הכוונה אמירת העדים לפי שנאמר בו „יקום דבר“, לפיכך תרגם בכל אלו „על פי“ — „על מימר“, אולם כאן מוכח מלשון הכתוב שכונת „לפי עדים ירצח הרצח“, שהגואל ימיתנו בפני העדים והם מסייעין, וכן נדרש בספרי: „כל מכה נפש לפי עדים ירצח את הרצח למה נאמר, לפי שהוא אומר גואל הדם הוא ימיתנו שומע אני ירגנו בינו לבן עצמו, ת"ל כל מכה נפש לפי עדים, מגיד שאין הורגים אלא בעדים“ (עי' התורה ומצוה סימן כ"ו). לשון „על פום“ בתרגום משמע בסיבת, על ידי, כמו „על פום עדיבא“ (לעיל כ"ו, נ"ו), ומשמע באופן וכשיעור, כמו „על פום דתדבק יד נדרא“ (ויק'. כ"ו, ח') לפי גרסת סביוניטה ובולוניא שהיא עקרית, ולא כגרסת הספרים „על מימר דתדבק“ וכו', שאין בו הבנה. והארכת בזה לפי שגם ב"ם לחם ושמלה הקשה בו ומיישבו בדרך אחר ותירוצו אינו מספיק.

(לב) ולא תקחו כפר לנוס ת' למיערק. לפי התרגום „לנוס“ היא המקור,

במדבר מסעי לו

ולא כדעת רש"י שהוא עבר ומעמו למי שנם כבר, כי זה יהיה תרגומו „לְדַעַרְקָ“, ושיעור הכתוב לפי התרגום „ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו“ (ממי שהרג במזיד) „ולא תקחו כפר לשוב לשבת בארץ“ (ממי שהרג בשוגג וחייב גלות), באופן שלִיזון „ולא תקחו כפר“ מושך גם למטה, ופסוק הקודם פירושו שלא יקחו כפר ממי שהרג במזיד לפוטרו לגמרי, וזה כפי גרסת הספרי בהוצאת הח' מאיר איש שלום, וזינא תרי"ד, „הרי שהרג את הנפש במזיד שומע אני יתן מטון ויגלה ת"ל לא תקחו כופר לנוס“, עי' בפירושו של הח' מא"ש שם. אולם אפשר שרש"י היתה לו גרסה אחרת בספרי, עי' בחומש של הרב הגאון מלבי"ם, ווארשא תרל"ט, ומה שפירש בהתורה והמצוה סימן כ"ט.

לו, (ג) וגורל נחלתנו יִגְרַע ת' יִתְמַנֶּע, בפסוק שלאחריו, ומנחלת אבותינו יִגְרַע נחלתן ת' תִּתְמַנֶּע אחסנתהון. (כך הוא בסביוניטה, בולונייא, וכ"י מינכן 427) בשאר ספרים גם בשני יִתְמַנֶּע שבוש. הראשון הוא פעל סתום (impersonell) הכוונה: ע"י זה יִעֲשֶׂה גרעון מגורל נחלתנו, אולם השני צריך להיות „תתמנע“ לשון נקבה, שמוסב על „נחלתן“ שהוא ל"נ, ואונקלוס דרכו תמיד להתרחק מהורות שבעברי.

ו. (ו) ולא תסב נחלה לבני ישראל מטטה למטה ת' ולא תסחר אחסנא. לפי פשוטו היה לו לתרגם „ולא תסתחר“ פעל עומד (עי' מ"ש לעיל ל"ד, ה'), אולם זה יהי משמע שהמצוה תלויה בנחלה ואף לדורות, אבל רבותינו למדו שמצוה זו הוא רק לזמן החלוק ולא לדורות (עי' רמב"ן) על כן תרג' „ולא תסחר אחסנא“ כאילו נאמר „ולא תסב“, שהוא צווי בענין החלוק למשה ולדוד ההוא לבד, שהם לא יעבירו נחלה משבט לשבט, אבל לעתיד אחר הכבוש, יכולה לעבוד הנחלה בירושה, כמו שמפורש באריכות ברמב"ן.

נשלם ספר רביעי בעזרת אל מושיעי.

דברים

א. (א) במדבר בערבה וגו' ת' אוכה יתהון על דחבו במדברא וגו'. פירש הכתוב לפי דרשת חז"ל שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום (ע' רש"י), ואפילו לדברי ר' יוסי בן דורמיסקות שכולן מקומות הן אלא שנקראו על שם המאורע, מ"מ טעם הוכרתם לרמוז על המאורע. וכן דרכו של אונקלוס לפרש רמזי השמות, כגון "בארץ נוד" (ברא'. ד', ט"ז) ת', "בארע גלי ומטלטל", "אל ארץ המוריה" (שם כ"ב, ב') ת', "לארע פולחנא" (ע' מ"ש שם).

(שם) בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ת' בפארן איתפלו על מנא ובוחצרות ארגיוו על ביסרא, (סביניטה ועוד כמה ספרים עתיקים). מסורת עליו (ברלינר עמוד 55): אַתְּפֵלוּ משתכשין ביה, ר"ל גרסת הספרים "דאתפלו" בדל"ח משובשת, כי לשון "בפארן דאתפלו" משמע בפארן הוכיחו על דאתפלו במן, ומכל לשון התרגום מוכח שהשמות נזכרו על שם המאורע, ולא שהם המקומות ששם הוכיחם. שיעור התרגום על דאתפלו בפארן על מנא ועל דארגיוו בחצרות על ביסרא, ולא אמר כן כדי שלא ישנה סדר המלות שבכתוב. אולם צ"ע וכי בחצרות חטאו על בשר, הלא בקברות התאוה היו, וי"ל שהיה במדבר סמוך לחצרות, ונקרא המקום מחדש קברות התאוה, כי שם קברו את העם המתאווים (במד'. י"א, ל"ד) וזה מרומז שם בפסוק הסמוך, "מקברות התאוה נסעו העם חצרות ויהיו בחצרות" (ע' בהמפרש על תרג' יב"ע).

(שם) מול סוף ת' לקביל ים סוף, צ"ע כי בכל שאר מקומות תרג' ימא דסוף, פירשתיו לקמן ג', י"ב. ע"ש.

(ג) בארבעים שנה בעשתי עשר חדש ת' שנין, ירחין לשון רבים, וכן מדויק לפי משפטי לשון ארמית (ע' מ"ש ויק'. כ"ה, י'. ו"א).

(שם) ככל אשר צוה ה' את משה אליהם ת' לותהון, בקצת ספרים "להון", ואינו נכון, הכוונה שהקב"ה צוה את משה להיות שלוחו אצלם לדבר עמם בשמו, כיוצא בו, ויוצא אל בני ישראל ואל פרעה" (שמו'. ו', י"ג) ת', "לות בני ישראל ולות פרעה" וכן, "אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל" (במד'. ל"ג, י"ג) ת', "לות בני ישראל", ע' פתשגן שם.

(ה) הואיל משה באר את התורה הזאת ת' ית אולפן אוריחא הדא, הוסיף מלת "אולפן" שטעמו למד, לברר שהכוונה כל התורה כלה, לפי שמצינו לשון "התורה הזאת" שמוסב על מצוה אחת כגון (במד'. ה', ל"א) בפרשת סוטה, וכן "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (שם י"ט, י"ד), ועוד י"ל שלשון "אולפן אוריחא" טעמו דרוש התורה בפרטותיה ודקדוקיה, כמו "ותלך לדרש את ה'" (ברא'. כ"ה,

כ"ב) ת', למתבע אולפן מן קדם ה". ומ"ט מוסב הכתוב למעלה (פסוק ג'), דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם".

(ח) באו ורשו את הארץ ת' עולו ואחסינו, וכן לקמן פסוק כ"א: עלה רש ת' סק אחסין. וכן דבר. ט', כ"ג. "עלו ורשו את הארץ" ת', "ואחסינו", לשון "ירש" מתורג' בכל מקום, "ירת" או, "תרך" לפי הענין, וכאן תרג' בל', "אחסינו" לרמוז לדרשת חז"ל אילו לא שלחו מרגלים לא היו צריכים למלחמה ולא לכלי ויין אלא להכנס ולנחול מיד, עי' רש"י וספרי, וזה מוכח מלשון: "ראה נתתי לפניכם את הארץ" (כאן), "ראה נתן ה' אלקיך לפניך את הארץ" (פסוק כ"א), מלת "ראה" תרג' כאן, "חוו" לשון רבים לפי שסמוך ללשון רבים, "נתתי לפניכם", ושם (פסוק כ"א) ת' "חוו" לי יחיד, כמלת "לפניך". בשניהם יש מסורה, "מטעין ביה" ר"ל שהספרים טועים בין לי יחיד ורבים.

(יב) טרחכם ומשאכם וריבכון ת' טורחכון ועסקיכון ודינכון, תרגום פשוט של "ומשאכם" היא, "ומטולכון", כמו, "את משא כל העם הזה" (במד'. י"א, י"א) ת' ית מטול. "ועסקיכון" משמעותו התנצות ותרעומות, "כי התעשקו עמו" (ברא'. כ"ו, כ') ת', "ארי איתעסקו עמיה", והיא לפי דרשת הספרי. עי' רש"י: ומשאכם מלמד שהיו אפיקורסין וכו', ודורשים "ומשאכם" לשון דביר כמו "משאות שוא ומדוחים" (ירמ'. ב', י"ד).

(יג) אנשים חכמים ונבונים וידועים ת' גברין חכימין וסוכלתנין דַּמְדַּעַן.

(טו) אנשים חכמים וידועים ת' גברין חכימין וְדַמְדַּעַן. בספר פתשנן:

"וידועים. קדמאה דמדען ומסורת עליו דאיך. תנינא ומדען. כתבתי בויהי מקיץ". עכ"ל, צ"ע כי שם (ברא'. מ"א, ד') כתוב איפכא וכוה הלשון: "וכמדומה לי שכן הוא אצל וידועים שהראשון ומדען והשני דמדען" ע"כ, ממלות וכמדומה לי מוכח שכתב זאת מלבו מבלי לעיין בספר וטעה, וכאן עקר, ומסורה זו הובאה גם בספרי של ה"ח דר' לאנדויער מורה באוניפערזיטעט שטראסבורג במדינת עלזאסס. אולי הטעם שבראשון דַּמְדַּעַן בל"ת הוא לפי שלא רצה לומר, "וסוכלתנין ומדען" שתי

וא"י החבור ביחד, "דמדען" חוזר על מלת "גברין", ומשמעותו אנשים חכמים ונבונים שהם בעלי מדעים, אולם בשני תרג' כפשוטו, "חכימין ומדען" פירש אנשים חכמים ובעלי מדעים, וכן בתיב"ע, "ומרי מנדעא" (הח' שד"ל ו"ל (אוג"ר עמוד 69 הערה 321) רוצה לקיים גרסת תיב"ע, "ומרי מנדעא", כי מנדעא שם דבר, אולם יש ליישב כי לשון "מדע" יכול להיות משמעותו בעל מדע, וגם ידיעה או דעת, כמו "מרע" שמשמע חולה וגם מחלה. ואי אפשר לומר שכוונה התרגום, "דמדען לשבטיכון", שהם ניכרים לשבטיכם כפרש"י, כי אם כן היה צריך לומר "דמדעין" לשון זכרים רבים, ואולי לא פירש ניכרים, לפי שאינו צורך לאמר, כי ממילא לא יבחרו אנשים שאינם ניכרים). השם "מדע" משמש בל' זכר ובל' נקבה לפי הענין, וכאן "מדען" ל"ג משמעותו ידיעות החכמות, כיוצא בו השם "שבועות" מתורג' פעם "שבועין" ופעם "שבוען" וכן רבים שמתלפין הטין לפי הוראתם (עי' מ"ש ויק'. כ"ג, ט"ו, וכ"ה, ה').

(טו) ושטרים ת' וְצַרְכִּין (סביוניטה ופתשנן), גרסת הספרים וְסַרְכִּין, כבכל

שאר מקומות, אפשר שלשון "צרכין" רומז למה שפרש"י לפי הספרי: אלו הכופחין ומכין ברצועה על פי הדיינין עכ"ל, ומשמעותו שמצריכים וכופין הסרבנים לעשות מה שמוטל עליהם, אבל "שפטים ושטרים" (לקמן ט"ו, י"ח) ת', "ופורענין", הם טמענישים ומשלימים מה שנגזר מהדיינים בין בעונשין ובין בידיני ממון.

(טו) בין איש ובין אחיו ובין גרו ת' ובין גיורא (סביניטה, פתשגן וכ"י מינכען 148) ברוב ספר' „גיוּרִיה“. „גִּיּוּרֵא“ בלא כנוי עקר, כי גיור אצל אונקלוס ענינו גר צדק שבא לחסות תחת כנפי השכינה, ולא יתיחס לאדם אלא לאל; ואם היה אוהו בלשון דייר היה אפשר לוטר דייריה, והיה טעמו מי שדר אצלו, אבל גיור אין ענינו מי שדר, אלא מי שנתגייר. (לשון האוגר עמוד 69 הערה 322), ואינו דומה ללשון „וגרך אשר בשעריך, וגרך אשר בקרב מחניך“, כי הכנוי לנוכח נהוג תמיד בדבור הקב"ה לכל כנסת ישראל ומשמע הגר הנספח ונתחבר עם כל ישראל, לא כן הכנוי ליחיד נסתר, שמושך רק על היחיד לבד. בזה יתיישב מה שהשיג ב"ם לחם ושמלה על דברי האוגר, והנה פירש אונקלוס מלות „ובין גרו“ גר צדק, ללמד להמון עם מדה הנשגבה של תורתינו הקדושה שמשפט אחד לכלם, ואינו רומז לדרשת חז"ל בספרי: גרו זה בעל דינו שאוגר עליו דברים, ד"א ובין גרו על עסקי דירה בין חלוקת אחים (עי' רש"י), לפי שלא נמצא בארמית חיבה שתכלול שתי משמעות האלו, ועוד שאין צורך לכך, כי הכל במשמע של הצויו „ושפּטתם צדק בין איש ובין אחיו.

(יו) לא תכירו פנים במשפט ת' לא תשחמדועון אָפִי בדינא (סביניטה ופתשגן) בשאר ספרים אָפִין. כבר הוברר ההפרש בין לשון רבים בנפרד לתמונת הנסמך, כגון „חורין“, „תורי“, הוא שהנפרד מורה על רבוי מוחלט, ותמונת הנסמך על מקצת מן רבים, לפי זה לשון אָפִי משמעותו כמו „מן אפין“ כלומר מקצת פנים של בעלי הדין, של צד אחד, אבל במקום אחר „אשר לא ישא פנים“ (דבר' י' י"ו) ת' „דלית קדמוהי מיסב אפין“, אצל שופט כל הארץ שייך לוטר „אפין“, כי הדין אינו בין שני צדדין, אלא נפרע מן הרשעים ונותן שכר טוב לצדיקים.

(שם) לא תגורו מפני איש ת' מן קדם גברא במפריט, לא תרג' „אינש“ או „גבר“, כי תהיה משמעותו שהדיין לא יירא משום איש בעלמא, „גברא“ הוראתו הבעל דין שהוא חייב לפי דעת השופט, וכן בפסוק הקודם „ושפּטתם צדק בין איש ובין אחיו“ ת' „בין גברא ובין אחוהי“, לפי שג"כ הכוונה הבעל דין, אבל בכל שאר מקומות „איש את אחיו“, „איש את אחיו“ מתורג' תמיד „גבר“ בנפרד.

(כו) וכן לקטן פסוק ט"ג: ותמרו את פי ה' ת' וסריבתון על מימרא דה' (סביניטה ורוב ספרים), בקצתם „על גורת מימרא ד'“. הנכון „על מימרא דה'“ בלא תוספת מלה „גורת“, לפי הטסורה ויקרא כ"ד, י"ב. ושם פירשתי הטעם, ע"ש.

(ל) הוא ילחם לכם ת' מימריה יגית לכוּן (כך הגרסא ברוב ספרים) בקצתם „יגית לכוּן קרב“. לדעת ב"ם אוג'ר (עמוד 69 הערה 24) ראוי להגיה ולהוסיף מלת קרב, וכן לקטן ג', כ"ב. כיוצא בו „כי תקרב אל עיר להלחם עליה“ (לקטן כ' י'), וכן „להלחם עליה לתפשה“ (שם פסוק י"ט), עי' מ"ש שם פסוק י'. לענ"ד לא יחכן בכל המקומות האלה להוסיף לשון קרב, כי כבר פירשתי כי לשון „אגת קרב“ משמעותו מלחמה ממש נגד חילים מווינים כי לשון „קרב“ מורה שהלוחמים מתקרבים זה לזה, אולם בייחוס להקב"ה משמעות „הוא ילחם לכם“ אינו דוקא נגד חילים, אלא כל מה שעושה להשמיד העמים, כגון ע"י הצירעה, הפלת חומות יריחו, הרב איש ברעהו במלחמת גדעון, מפלח סנחריב וכדומה, וכן במלחמה נגד עיר נצורה, אינה נכבשת דוקא ע"י נצות על חילותיה, אלא לרוב ע"י עצירת כל משען מאכל ומשתה וכדומה.

(לו) את הארץ אשר דרך בה ת' דְּרָךְ בה. מסורת עליו: דְּרָךְ מטעין ביה,

הח' דר' לאנדויער כותב: „ולא דידרך“, אולם בפתשגן כתוב „דרך בה“ ומסורת עליו מטעין ביה, נראה שלשון, מטעין ביה אינו מוסב על הנקוד, אולי הוא בא לאפוקי התרגום דְעַל בְּה, לפי המפורש במקום אחר „והבאותיו אל הארץ אשר בא שמה“ (במד' י"ד, כ"ד), שם פרש"י: „היא חברון“, וכן כאן „אשר דרך בה, חברון שנאמר ויבא עד חברון“, עכ"ל, והוא לפי מדרש הו"ל, והנה קרוב הוא שיש ספרים שגורסים דְעַל.

(מא) ותהינו לעלות ת' ושריתון למיסק, פירשתיו (במד' י"ד, מ'. עי"ש).

(מב) כי אינני בקרבכם ת' לית שכנתי ביניכון, בקצת ספרים „שריא ביניכון“. כאן אין צורך למלת „שריא“ לפי שלשון „אינני בקרבכם“ עקר כוונתו אינני בעורכם נגד האויב, כמו „לא תערוץ מפניהם כי ה' אלקיך בקרבך“, ת' „ארי ה' אלקך שכנתיה בינך“, בלא תוספות מלת „שריא“ (לקמן ז', כ"א).

(מד) וירדפו אתכם כאשר תַעֲשִׂינָה הדבורים ת' כמא דְּנִתְּוֹן דְּבִרְיָתָא, המבאר בנתה"ש כותב: וית כו כמים (איוב ג', כ"ד) ת' „ונתוון“, והכוונה על הניסה בערבוב ובחפזה כמעשה נחיל דבורים, כאשר יעזבו את הכוורת עכ"ל, אולם מה שאומר „והכוונה על הניסה“ אינו מחוור, כי הדמיון הוא בבחינת הרודפים, ולא בבחינת הנסים, אלא הנכון „שרדפו אתכם כדבורים שפורצות מן הכוורת כמים הנתכים ונשפכים, ורודפות את מי שנוגע בהן“. הסורי תרג' „ורדפונכון איך דבוריא מתננא“, פירש תַעֲשִׂינָה כמו תַעֲשִׂינָה, ושמעתי כי יש שרוצה להגיה דנתון ללשון תנו, נוץ תחת וי"ו, והוא דחוק ורחוק, כי לפי דרכי לשון ארמית צ"ל דְּמִתְּנָן או דְּמִתְּנָן, וטעות גדול כזה לא שכח, ומאחר שהנוסח „דנתון“ שוה בכל הספרים בלא שום חלוף, ראיה ברורה שהוא מוקדם ועקר.

ב, (ה) מדרך כף רגל ת' רַגְלָא (סביוניטה בולווייא וכ"י 148 ועוד) ברוב ספרים „רַגְלָא“. „רַגְלָא“ בנפרד עקר, כי הכוונה שלא להכנס בארצם כפרש"י, אפילו דריסת הרגל איני מרשה לכם בארצם שלא ברשות, „רַגְלָא“ במפריט משמע מקום כשיעור רגל אחת, כתיב"ע „עד כמיסת פרסת ריגלא“, והגרסה „עד מדרך פרסת רגל“ סובלת גם דרשת רבותינה, עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר הותים שנאמר (זכרי' י"ד, ד') ועמדו רגליו וגומר, עי' רש"י, ותיב"ע אינו סובלה.

(ו) וגם מים תכרו מאתם ת' תוכנון מנהון, בקצת ספרים „תכרון“, ואינו נכון. לשון „כרא“ בארמית עקר הוראתו חפירה, ואף לדעת המפרשים שלשון „תכרו“ בכתוב כוונתו שלא יתפרו בארות מים שלא ברשות אלא בכסף, לשון „תכרו“ בתרגום אינו משמע כך, והיה צריך לבררו בתוספות לשון הרבה מאד.

(ז) ידע לכתך את המדבר ת' סִפְּקַךְ לך צורכך במהכך ית מדברא. (סביוניטה)

ברוב ספר' סִפְּקַךְ. „סופק“ בינוני עקר ולא סִפְּקַךְ לשון עבר, כי עדיין היה הקב"ה נותן ספוקם, „ידע“ פירש ענין השגחה ופקידה, כמו „וידע אלקים“ (שמו' ב', כ"ד) ת' „ואמר במיטריה למפרקהון“. את המדבר ת' ית מדברא, נ"א במדברא, באוג"ר (עמוד 69 הערה 325) כתוב „ית מדברא הוא טעות“, ולע"ד הוא עקר, שתרג' כלשון הכתוב „את“ כי הכוונה בלכתך את כל שטח המדבר, כמו „ונלך את כל המדבר“ (לעיל א', י"ט) ת' „והליכנא ית כל מדברא“, כיוצא בו „כצאתי את העיר“ (שמו'.

ט/ כ"ט), "ויצא משה מעם פרעה את העיר" (שם פסוק ל"ג) תרג' בשניהם ית קר חא, הכוונה שיצא מעם פרעה ועבר את העיר עד לחוץ.

(ט) אל תצר את מואב ת' לא תצור על מואבאי, וכן פסוק י"ט: אל תצורם ת' לא תצור עליהון. כתוב באוג"ר (עמוד 69 הערה 326), "ולא ידעתי למה לא יתורגם לא תעיק, כמו שהוא בתרגום יונתן, כי תצור נראה לשון מצור, כמו כי תצור על עיר שתרגומו "תצור" עכ"ל. אולי י"ל שהטעם שלא תרגם "לא תעיק עליהון", לפי שלא אסרה התורה אלא להתגר במ מלחמה, אבל התגרות בענין אחר מותר, (עי' מ"ש לקמן פסוק י"ט), ולשון "לא תעיק" משמע שלא יענון ולא יצורו ולא יזיקום כלל, ועוד אחר שאמר "לא תעיק עליהון" אנו יודעים שאסור לעשות עמם מלחמה מקל וחומר, ואין דרך התורה לדבר בו ואין צריך לוטר זו, לפיכך ת' "לא תצור" ענין מצור, שלא יצורו על עריהם, ואף לא יחרו לעשות עמם מלחמה, כלומר שלא יעשו דבר שיכול לסבב מלחמה ביניהם. ודע שגם יב"ע תרגם "אל תצורם" (בפסוק י"ט) "לא תצור עליהון", ומה שתרג' כאן "לא תעיק", הוא שאינו מדקדק כל כך בטהרת הלשון כאונקלוס.

(שם) כי לא אתן לך מארצו ירשה ת' מארעהון (סביוניטה, בולונייא, ותיב"ע) ברוב ספרים, "מארעהון". הנכון, "מארעהון" לשון רבים, לפי שלפניו ולאחריו לשון רבים, "ואל תתגר במ מלחמה — כי לבני לוט" וכו'.

(יד) עד תם כל הדור ת' עד דסף, "וגם יד ה' היתה במ להמם מקרב המחנה עד תמם" (פסוק ט"ו) ת' "עד דשלימו", וכן "ויהי כאשר חמו כל אנשי המלחמה למות" (פסוק י"ז) ת' "כד שלימו", נראה שלשון "תם" בבחינת דבר הנאבד וכלה, נוהג בתרגום לשון "סף", ובבחינת הפעולה שמשכבת שלמות הכלוין נוהג לשון "שלים", כמו "ותם דריק כחכם" (ויק'. כ"ו, כ') ת' "ויסוף", "במדבר הזה יתמו" (במד'. י"ד, ל"ה) ת' "ויסופן", אולם בפסוק ט"ז מוסב לשון "עד תמם", על "ויד ה' היתה במ להמם", ובפסוק ט"ז "כאשר תמו למות" בשניהם הפעולה הסוכבת שיד ה' היתה במ להוטם, כיוצא בו "כאשר תם כל העם לעבר" (יהוש'. ד', י"א) ת' "כד שלים", וכן "כי אם תם הכסף" (ברא'. מ"ו, י"ח) ת' "שלים כספא" אף שהפעולה לא נזכרת, כיון שמוכן מאליו שכלה מחמת ההוצאות לשבר אוכל, וכן "עד תם כל הלחם" (ירמ'. ל"ז, כ"א) ת' "עד דשלים כל לחמא" ע"י אכילה. וכן משפט הפעל "כלה", "ויכלו המים טן החמת" (ברא'. כ"א, ט"ו) ת' "ושלימו", ע"י שחיה, כנגדו "ותכל תלונותם מעלי" (במד'. י"ז, כ"ה) ת' "ויסופן", כלומר שיכלו התלונות מאליהם כשיראו שהכל מפי הגבורה.

(יט) ואל תתגר במ ת' ולא תתגרי למענד עמהון קרב, "אל תתגרו במ" (לעיל פסוק ה') תרג' כפשוטו "לא תתגרין בהון" כיון שנאמר שם "כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל", אזהרה שלא יכנסו בארצם כלל (עי' ש) משמע שלא יתגרו במ בשום אופן, אולם כאן תרגם כפי המפורש בפסוק ט': "ואל תתגר במ מלחמה", לפי שבשניהם נאמר "כי לא אתן לך מארצם ירושה", משמע שרק מלחמה ממש לכבוש אסורה ולא התגרות בעלמא, וע"י בנתניה לגר שהקשה שהוא לכאורה נגד דעת חז"ל ומתחין יפה.

(כג) והעוים היושבים בתצרים ת' ברפיה ברי"ש (סביוניטה, וכי"י מינכן 1, 2, 148, ועוד). ובתיב"ע, בכופרניא דרפיע', והוא כמו "רפיה" כי החי"ת והעיו"ן ממוצא אחד, ברוב ספרים, "רפיה" בדל"ת ואינו עקר. ויש עוד שנויים אחרים, עי' באוצי,

הרשש' להח' דר' לעווי רפית, רפיע. הג' ב"ם נתינה לגר יש לו גרסא בְּרִוּחַ שִׁמְפֵרֵשׁ בטוב טעם עי"ש, ואין בידי להכריע.

(ל) ולא אבה סיחן מלך חשבון העבירנו בו ת' ולא אבה — למשבקנא לְמַיְעָבֵר בתחמיה, כך מפורשת הכוונה באופן היותר ברור: לא אבה לתתנו לעבוד בגבולו, בתיב"ע "לאעברותנא בגו תחומיה" אינו מחזור, כי משמעותו שלא רצה להעביר אותנו בחוץ גבולו, ולא נתבקש ממנו שהוא יעביר אותם, אלא שיתן רשות שיעברו מאליהם.

(לא) החל רש לרשת את ארצו ת' שרי לתרוכותיה למירת ית ארעיה. עי' מ"ש לעיל א', ח'

(לד) ונחרם את כל עיר מתים והנשים והטף ת' ית כל קרויא, גבריא ונשיא וטפלא. כן הוא בכל הקדומים, והוא נגד הטעמים, והאחרונים הגיהו "ית כל קרויו", ושכתו להגיה למטה בעוג (ג', ו'), והנכון שהיא תקון לשון שחקן אנקלוס, כי מליצת עיר של אנשים מליצה תמוהה. לשון האוג"ר (עמוד 69 הערה 329) ועי' עוד מ"ש בהמשתדל.

ג. (ה) כל אלה ערים בצורות, ת' כל אלין קרויא כריכין, (סביוניטה בולוניא ופתשגן) ברוב ספר 'קרויו'. "ערים" ת' "קרויא" במפריט, כי שיעור הכתוב כל אלה הערים ערים בצורות, ומוסב על "ששים עיר כל חבל ארגב" בפסוק הקודם, והוא לשון קצר גם בתרגום, ושיעורו "כל אלין קרויא קרויו כריכין", ותופש המפריט לרמזו שהמכוון כל מספר של ששים עיר הנוכרים, כיוצא בזה, "והיו לכם הערים למקלט" (במד'. ל"ה, י"ב) ח' "קרויו" בנפרד, מטעם שפירשתי עי"ש.

(שם) חומה גבוהה דלתים ובריה ת' מקפן שור רם דלהון דשין ועברין (סביוניטה, בולוניא ופתשגן), ברוב ספרים "דלהין" ל' נקבה. מסורת עליו (ברלינר עמוד 83) דְּלֵהִין דוקא ונ"א דִּלְהוֹן. "דלהין" ל"נ חוזר על הערים, אמנם הגרסה "דילהון" ל"ו יש ליישב על נכון, שמוסב למלות "שור רם", שטעמן שורין רמין, כי טובן מאליו שטלת "שור" שם כולל, כמו "חומה" בעברי לפי שערים רבות צריכות חומות רבות, ושיעור הכתוב: כל אלה ערים בצורות עם חומות גבוהות אשר בהן (בחומות) דלתים ובריהים.

(י) סלכה ת' סִלְכָה (סב'. וכ"י 148) גרסת הספרים סִלְכָה. מסורת עליו (ברלינר עמוד 89) סִלְכָה קרא סלך תרגום. אולם צ"ע, כי לדעת בעל הטעמים הה"א אינה נוספת לפי שהנגינה מלרע. וכן יהוש'. י"ג, י"א. סִלְכָה מלרע ובתרגום סלכה. הוז' דר' לאנדויער כותב שבכל המסורות שתחת ידו הנוסח כמו שהוא לפנינו, ורק באחת (11) כתוב: סלכה קדמאה קרא סלך תרגום, נראה שר"ל בבתראה ביהושע' התרגום סלכה.

(יא) באמת איש ת' באמת מלך. הפשוט במדת הורוע של איש בינוני, ואינו תרג' "באמת נבר" לפי שהוראתו דבר מגונה שכך נקרא בזמן המחרגם אבר האנושי, "באמת מלך" טעמו אמה הקצובה ע"פ המלך (נתינה לגר), וכן נראה, שאילו היתה דעת אונקלוס שהכוונה כאמת עוג, היה אומר "מלכא" במפריט, המלך הידוע שמדובר בו, ועי' פירש הראב"ע.

(יב) לראובני ולגדי ת' לשיבט ראובן ולשיבט גד וכן פסוק ט"ו. ולקמן כ"ט, ז'. (סביוניטן, בולוניא ועוד), ברוב ספרים, "לשיבטא דראובן ולשיבטא דגד", במפריט.

הראשון בסמיכות פשוטה עקר, כי בספר יהושע (א' י"ב) — י"ב, ו' י"ג, ח' י"ח, ל' וכ"ב, א' ת"י ג"כ "לשיבת ראובן ולשיבת גד". נראה הטעם כי רק במקומות שיש מלת "שבת" קודם השם ת' שיבטא ואחריו ד' — אבל במקום שהכתוב מקצר, גם התרגום מקצר, כיוצא בו "מול סוף" (לעיל א', א') ת' "לקבול ים סוף" שלא במפריט, ושאר כל המקומות שיש בו מלת "ים" תרג' "ימא דסוף". ע"ש. — לקמן ד' מ"ג "את בצר — לראבני — לגדי — למנשי" ת' לישבט — ראובן — לשיבט — גד — לשיבטא דמנשה", האחרון במפריט, אולי שנה מפני יופי הלשון, שלא רצה לתרגם בלשון אחד שלש פעמים רצופים או לפי שהוא סוף פסוק.

(יד) ויקרא אותם על שמו וגו' ת' וקרא יתהין (סביוניטה בולונייא ועוד) ברוב ספרים "יתהון" ל"ו. "יתהין" ל"נ מוסב על הערים שבחבל ארנוב, כמו שנאמר (דה"א. ב', כ"ב) "ויהי לו עשרים ושלוש ערים בארץ הגלעד", "יתהון" מוסב על "כפרני" שהוא לשון זכר, ואין בידי להכריע.

וארחנן

(כד) אשר מי אל בשמים ובארץ ח' דאת הוא אלקא דשכנתך בשמיא מלעילא ושליט בארעא. החליף כדרכו מפני הכבוד המליצה משאלה להחלטה. "בשמים ובארץ": להרחיק הנבלת המקום, מוסיף בלשון, ופירשו כענין שנאמר (תהל' קי"ג, ד', והי') "המגביהו לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ".

(שם) אשר יעשה כמעשיך וכגבורתיך ת' לית דיעביד כעובדך וכגבורותך. כיון שהרחיק השאלה צריך לתרגם דרך שלילה "לית דיעביד" וגו'. בשירת הים: "מי כמך באלים ה'" (שמו" ט"ו, י"א) ת' "לית בר מינך אח הוא אלקא ה'", לפי שיכול לפרש שם כוונת המאמר על המציאות והאחדות לבד, וכאן שהכתוב מדבר מטעולותיו ומגבורותיו של הקב"ה, אין צריך להוסיף ענין שלילת מציאות זולתו, ובפרט ע' הוא רק שבח וקלום בתפלה קודם הבקשה, ורבותינו למדו מטה, שכשאדם מתפלל יתחיל בשבח ותהלה ואחר כך יהי תובע צרכיו.

(כו) ולא שמע אלי ת' ולא קביל מיני. "שמע אל" אצל תפלה מתורגם המיד בלשון "קביל צלוחא", כמו "וישמע ה' אלי" (לקמן ט', י"ט. וי', י') ת' "וקביל ה' צלותי". ב"ס פחשגן כתב: "לפי שכבר אמר, וצלותי" (פסוק כ"ג) לא רצה לתרגם כאן "צלותי", עכ"ל, וזה דוחק גדול, לפי שמלת "וצלותי" רחוק ביותר, אנה עוד נגד יופי הלשון לומר כאן "צלותי", ולע"ד י"ל שאצל תפלת מרע"ה לא רצה לתרגם "ולא קבל צלותי", שתהיה משמעותו שלא היתה תפלתו רצויה לפני המקום ולא נחקבלה כלל, לשון "לא קבל מיני" הוראתו רק לא נתמלאה משאלתי (לשון "קבל מן" טעמו הרוב לעשות מה שהמדבר מבקש, כגון "וישמע יעקב אל אביו" (ברא'). כ"ח, ז') ת' "וקביל יעקב מן אבוהי". "וישמעו אל חמור" (שם ל"ד, כ"ד) ת' "וקבילו מן חמור", (וכן רבים), אמנם השבח והקלום שבתפלה היו רצוים, ובאמת גם הבקשה נתמלאה במקצת, "וראה בעיניך" (פסוק כ"ז) פרש"י "בקשת מטני ואראה את הארץ הטובה אני מראה לך את כולה".

(כח) ואמצוה ת' ועלימהי (סביוניטה, פתשגן, בולונייא ועוד) ברוב ספרים „ואלימהי“ באל”ף, עקר „ועלימהי“, וכן בכל לשון „אמץ“ התרגום „עלם“ בעי”ן, בתרגום אונקלוס ויונתן על נביאים, ובתרג’ של כחובים הוא „אלם“ באל”ף, כלשון החלמוד. עי’ פתשגן ומה שכתוב באוגר (עמוד 70 הערה 381).

(ל) ה’ אלקים ההלך לפניכם ת’ דמדבר בדל”ת (סביוניטה ורוב ספרים). צ”ע „ה’ אלקים ההלך עמכם“ (לקמן כ, ד) „הוא ההלך עמך“, „הוא ההלך לפניך“ (לקמן ל”א, ו. ח. ה.) ת’ „מדבר“ בלא דל”ת, (בסביוניטה ורוב ספרים עתיקים), אולי הטעם שתרגם כאן „דמדבר“ לפי שהכוונה: ה’ אשר הולך לפניכם מכבר „הוא ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכון“, ובשאר מקומות הוא נאמר על העתיד, המלחמות לכבוש הארץ, והכוונה שהוא מודיעם שקב”ה הולך עמהם.

ד, (א) ועתה ישראל שמע אל החקים ת’ שמע לקימא, וכן (לקמן ה, א) שמע ישראל את החקים ת’ שמע. כך הוא ברוב ספרים „שמע“ ל’ יחיד ובקצת ספרים ויב”ע „שמעו“ ל’ רבים, לדעת האוגר (עמוד 70 סימן 382) הוא נכנ לפי דרך אונקלוס, כי אחריו לשון רבים, אולם מצינו אצל לשון „שמע ישראל“ תמיד בתרגום „שמע“ ל’ יחיד אע”פ שלאחריו לשון רבים, „שמע ישראל ה’ אלקינו ה’ אחד“ (לקמן ו, ד) „שמע ישראל אתם קרבים“ (לקמן כ, ג) ת’ „שמע“, וכן לרוב אצל לשון „עם“ מתחיל בל’ יחיד ולאחריו משמש בל’ רבים.

(ד) ואתם הדבקים בה’ אלקים ת’ ואתון דאידיביקתון בדחלתא דה’ וכו’. „ובו תדבק“ (לקמן י, כ) ת’ „ולדחלתיה תתקרב“, וכן „ולדבקה בו“ (לקמן יא, כ”ב, ול, כ) ת’ „ולאיתקרבה לדחלתיה“, כאן הכתוב מוסב למעלה: „כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה’ אלקיך מקרבך, ואתם הדבקים בה’ אלקי חיים כלכם היום“, לא שייך בו לשון התקרבות אלא לשון התדבקות, שעמדו הכן ביראת ה’ ובאמונה כאשר היו מקודם, כיוצא בו: „ובשם אלהיהם לא חזירו ולא חשביעו ולא תעבדום ולא תשתחוו להם, כי אם בה’ אלקיכם תדבקו כאשר עליתם עד היום הזה“ (יהוש’. כ”ג, ו, וחי’ ת”י „בדחלתא דה’ אלקכון תדבקון“ וכן אצל חזקיה: „ודבק בה’ לא סר מאחריו“ (מ”ב, י”ח, ו) ת”י „ואדביק בדחלתא דה’“, לפי שהכוונה החזקות לעמוד במקומם בבחינת היראה והאמונה, אולם לשון „ובו תדבק“, „ולדבקה בו“ תרגם בלשון קריבה שנאמרו אצל אזהרות לקיים המצוות, והכוונה לפי דרשת רבותינו הדבק במדותיו מה הוא רחום וכו’, שהוא ענין התקרבות אחת אחת, וכן „ולדבקה בו“ (יהוש’. כ”ב, ה) נאמר אצל אזהרות לקיים המצוות, ת”י ג”כ ולאיתקרבה לדחלתיה. ועי’ עוד לקמן י”ב, ה. מ”ש שם.

(ו) ומי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו ת’ דליה אילה קריב ליה לקבלא צלותיה בעידן עקתיה. לפי דרכו בקודש להרחיק כל ענין התדמות הש”ת לאלילים, ת’ השם קודש, שהכתוב מדבר רק ביתרון מעלת אומה ישראלית, שאין אומה שהקב”ה קרוב אליה לשמוע תפלתם, כמו שהוא קרוב אלינו בכל עת, והרחיק מה שנדרש ברבה ומובא בתרג’ המיוח’ ליב”ע, שאילולי העמים קרובים אצליהם טמש בביתם ובחיקם. ויש לדקדק שאצל העכו”ם מוסרף ואומר „לקבלא צלותיה בעידן עקתיה“, כיון שאינו קורא אל ה’ אלא מתוך צרה, כשרואה שאין יראתו עומדת לו, ואצל ישראל ת’ „בכל עדן דאנחנא מצלן קדמוהי“, ולא „בכל עדן עקתא“, לפי שאנחנו קוראים להקב”ה בכל עת בהלולים ותשבחות והודיות.

(ח) חקים ומשפטים צדיקים, ת’ קימין ודינין קשיטין, פירש אמיתים וישרים — „בדרך אמת“ (ברא’. כ”ד, ט”ח) ת’ „באורח קשוט“ — „וישר הוא“ (דבר. ל”ב, ד) ת’ „וקשית הוא“, כל לשון „צדק“ אצל „דין“ מתורג’ בל’ „קשט“.

(יא) בוער באש עד לב השמים ת' עד צית שמיא. „בלב ים“ (שמו'. ט"ו, ח') ת' „בליבא דימא“, כי משמעות בתוך הים ממש, „עד צית שמיא“ טעמו המשכה למעלה נגד השמים, כמו „עדים בצורות בשמים“ (לעיל א', כ"ח) ת' „עד צית שמיא“.

(יב) ותמונה אינכם ראים ת' „ודמיו“, (סביוניטה בולונייא ועוד) ברוב ספרים „ודמות“, אינו מדויק. השם תמונה בנפרד, כגון „וכל תמונה“ (בעשרת הדברות) „כל תמונה“ (לקמן פסוק ט"ו) תרגומם לפי משפט לשון ארמית „דמיו“, ובנסמך: „תמונת כל סמל“ (פסוק ט"ו) „תמונת כל“ (פסוק כ"ג, וכ"ה), וכן לשון „תבנית“ בכל המקרא שהוא תמיד בנסמך, תרגומם „דמות“, וכן משפט כל הדומים לו במשקל כגון „כסו“, „זכו“, ורבים כמוהם.

(טז) פסל תמונת כל סמל ת' צילמא דמות כל צורא (סביוניטה ורוב ספרים עתיקים), נ"א „צלם“ בנסמך. אולם „פסל תמונת כל“ (פסוק כ"ג וכ"ה) ת' „צלם“ שלא בטפריש. — „סמל הקנאה“ (יחז. ח', ג') ת"י „צלם קנאתא“, מזה נראה כי לדעת המתרגם „סמל“ ענינו ג"כ פסל, ובהכרח צ"ל כי פסל וסמל שני מינים של צלמים שונים, והכוונה פסל או תמונת כל סמל, וכל הנאמר אחר כך „תבנית זכר או נקבה חבנות כל בהמה וכו' עד תבנית כל דגה“ (פסוק י"ח) מושך לשניהם, לפי זה עיקר הגרסא „צילמא“ בתמונת המפריש, ללמד שאינו לשון סמיכות, אבל לשון „פסל תמונת כל“ ודאי בנסמך, פסל של כל תמונה. ומה שתרג' כאן „צורא“, וגם רש"י פירש בקצרה „סמל צורה“ אפשר שהפרש כי פסל הוא של עין ואבן שנקצב ונפסל, וסמל הוא מסכה של מתכות שנצתיירה ע"י התיכה בדפוס, כלשון הכתוב „ויצר אותו ויעשהו עגל מסכה“ (שמו'. ל"ב ד') ת' „וצר יתיה“ וכו', ואע"פ שמצינו כמה פעמים פסל בהוראת מסכה מ"מ עקר משמעותו תמונה הנפסלה, כמוכת מלשון הכתוב „אשר יעשה פסל ומסכה“ (לקמן כ"ו, ט"ו).

(שם) כל צפור כנף אשר תעוף בשמים ת' כל צפר נַפְא דפרח (סביוניטה)

ברוב ספרים „צפר גדפא“, לשון „כנף“ במחובר לשון „צפור“ או „עוף“ מתורגם בכל המקרא „דפרח“, וכאן שהוא סמוך לו „אשר תעוף“ שתרגומו „דפרח תרג' „נַפְא“. (עי' מ"ש ברא' א', כ"ח).

(יט) אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים ת' דומין ה', טעמו שהומין והתקין אותם לכל העמים, להאיר להם. עי' רש"י וסובל אף הד"א. ולא תרג' כפשוטו „דפליג“, כיב"ע, כי לפי טהרת לשון ארמית שרש „פלג“ מורה רק על התחלקות לחלקים.

(כא) וישבע לבלתי עברי את הירדן ת' וקיים בדיל דלא למעברי (סביוניטה ובולונייא) וכן עקר, ברוב ספרים „בדיל דלא למעבר“ משמע לפי דרכי הלשון שכביכול השנבע לא יעבור.

(כב) והפיץ ה' אתכם בעמים ת' ביני עממא, בקצת ספרים בעממא. „ביני עממא“ עקר לפי הענין, כמו „להרג אתם בהרים“ (שמו'. ל"ב, י"ב) ת' „ביני טוריא“, הכוונה שהיו מובדלים ולא יתערבו בעמים, אולם „ונשאתם מתי מספר בגוים“ (בפסוק) ת' בעממא, כי אין צורך להוסיף מלת „ביני“ עוד הפעם, (ועי' מ"ש לקמן כ"ט, י"ד) וצ"ע, בפסוק „והפיצ ה' בכל העמים“ וגו' (לקמן כ"ח, ס"ד) ת' „בכל עממא“, ולא „ביני“, נאראה שקללה זו קשה מן הראשנה, לפי שהיא נאמרה בחוכחה בתוך הקללות הקשות ביותר.

(כח) ועברתם שם אלהים מעשה ידי אדם ת' ותפלחון תמן לעממא פלחי טעוחא וגו'. חלילה חלילה שיעשו עובדי אלילים בגלות, ויאבדו לגמרי בין הגוים.

(ע"י רש"י) וכן (לקמן כ"ח, ס"ד) „ועבדת שם אלהים אחרים“ ת', „לעממא פלחי טעותא“ וכן „לך עבוד אלהים אחרים“ (ש"א. כ"ו, יט) ת', „איזיל דוד (אין ספק שצ"ל דוד) בני עממא פלחו טעותא“.

(שם) עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון ת' דלא חון ולא שמעון וכו' הכל לשון זכר, פירש הג' ב"ס נתינה לגר „כי טוסב על העמים ולא על „טעותא“ שהוא לשון „נקבה“ עכ"ל, לא הבנתי איך יאמר כל זאת על העמים, אלא הנכון שמוסב על לשון „עץ ואבן“.

(כט) ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, ת' ותחבע מתמן ית דחלתא דה' אלקך ותשכח ארי תבעי מן קדמוהי וכו'; „ובקשתם“ ת' ותחבע ל' יחיד לפי שכל הפסוק לשון יחיד. ברוב המקומות „בקש“ מתורג' „בעא“, ולשון „דרש“ — „תבע“, שהוא קשה מלשון „בקש“, אולם כאן תרג' בחלוקה לפי הענין, כי הכוונה לפי התרגום כשישבו ליראת ה' באמת ותמים או ימצאו חפצם אם יתפללו אליו בכל לבם ובכל נפשם, כיוצא בו „ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם“ (ירמ'. כ"ט, י"ג) ת"י „וחתבעון דחלתי ותשכחון ארי תבעון מן קדמי בכל ליבכון“, וכן „ואשר לא בקשו את ה' ולא דרשוהו“ (צפנ'. א', ו') ת"י „דלא תבעו ית דחלתא דה' ולא בעו מן קדמי“ ולשון „בעא מן קדמוהי“ משמעותו התפלל אליו, כמו „אשר התפללת אלי“ (מ"ב. י"ט כ') ת"י „דבעיתא מן קדמי“, וכן „אשר התפללת אלי“ (ירמ'. כ"ט, י"ב) ת"י „דבעיתון מן קדמי“. והנה בתרגום של „כי תדרשוני“ יש עוד גרסאות מתחלפות „ארי תתבעיני“, „ארי תתבעיניה מן קדמוהי“ ושניהן אינן נכונות (ע' א ג"ר עמוד 70 הערה 384).

(ל) בצר לך ת' כד תיעוק לך (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספר' „ייעוק“. עקר

„תיעוק“ לשון נקבה, כי מצינו הפעל „עוק“ בתרגום בפועל סתום ברוב ל"ג, וכן „בצר להם ישחרונני“ (הוש'. ה', ט"ו) ת"י „כד תיעוק להון“, וגם כל לשון „צר ל- מתורגם „עקת ל-“, (שופט'. י"א, ו'. — ש"א. י"ג, ו'. וכ"ח, י"ט) ועוד רבים, ואף בת"א „ועקת למצראי“ (שמו'. א', י"ב), „ועקת למואבאה“ (במד'. כ"ב, ג'), נראה שלשון נקבה מוסב על הרוח או על הנפש אע"פ שלא הוזכרו.

(לד) או הנסה אלקים ת' או נסין עבד ה' (בקצת ספרים „דעכד ה“ כמו בת' יב"ע). תרג' השם קודש, כמו לעיל פסוק ז', לפי דרכו להרחיק כל ענין התדמות הקב"ה נגד האלילים כשם שאין התדמות בין יש לאין, ולא כפרש"י „הכי עשה נסים שום אלוה“ עכ"ל, על כן ת' מלת „הנסה“ דרך כבוד בהראת נסים כלשון „נס להתנוסס“ (תהל'. ס', ו'). ולא ענין נסיון „או הנסי ה“, והנה לע"ד הגרסה „או נסין עבד ה“ נכונה, ולא כדעת האוג"ר (עמוד 70 הערה 386) שצ"ל „דעכד“, וכתב „כי הוא חוזר למעלה הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו, כלומר הנשמע מעולם כאותם הנסים אשר עשה ה' בבואו לקחת לו גוי“ עכ"ל, ואינו כן, כי באמת הכתוב אינו מתחיל בהפלת גודל הנסים אלא עקר הכוונה להפליג בתחלה ענין הגאולה, או עשה הקב"ה מעולם נסים כאלה לבוא ולגאול לו עם מקרב עם, ואחר כך הוא מפליג בנסים שנעשו לתכלית הגאולה „במסות באותות ובמפתים“ וגו'.

(שם) ביד חוקה ובורוע נטויה ת' בידא תקיפתא ובדרעא מרממא (סביוניטה,

בולוניא, פתשגן) בכל שאר מקומות „ביד חוקה ובורוע נטויה“ התרג' לפי משפט הלשון ביד תקיפא „ובדרע מרממ“ בלשון נפרד, כמו שהוא בכתוב, רק אם נאמר בה"א ידועה „והיד החוקה והורוע הנטויה“ (לקמן ל"ד, י"ב) ת' בתמונת המפריט: „וידא תקיפתא ודרעא מרממא“, וכן „ולכל היד החוקה“ (לקמן ל"ד, י"ב) ת', „ידא

תקיפתא", אולי תרג' כאן בתמונת המפריט אע"פ שבכתוב הנפרד להפלגת הענין שהוא היד החזקה הידועה שעשתה כל הניסים במצרים. בספרים שלנו התרגום של לשון "יד חזקה", "זרוע נטויה" ברובא דרובא אינו מדויק (עי' מ"ש שמו' י"ג, י"ט), ויש להגיהו כראוי לפי דקדוק הלשון.

(שם) ובמוראים גדולים ת' ובחוננין דברבין, וכן "ובמורא גדול" (לקמן כ"ו, ח') "ולכל המורא הגדול (ל"ד, יב) ת' בל' "חוננא", החליף מורא, למראה, לפי שאי אפשר לתרג' בלשון "דחלן" מפני שמשמעותו אלילים, "אלהי כסף ואלהי זהב" (שמו' כ', כ') ת' "דחלן דכסף ודחלן דדבב", כיוצא בזה "ופחד יצחק" (ברא' ל"א, מ"ב) ת' "ודחיל ליה יצחק" ולא "ודחלתא דיצחק" כי תהי משמעותו ע"ז של יצחק, (עי' אוג"ר עמוד 2 נתיב השני). וכן "את הגדולות ואת הנוראות" (לקמן י', כ"א) ת' "וית חסיתא", ולא "דהילתא", ע"ש.

(ל"ו) ויוציאך בפניו ת' ואפקך במיטריה, הוא כמו "פני ילכו" (שמו' ל"ג, י"ד) שתרנ' "שכנתי תהך", וכאן במוסב ליציאת מצרים תרג' בל' "מיטריה" כמו "והי לי לישועה" (שמו' ט"ו, ב') ת' "אמר במיטרי והוה לי לפריק".

(ל"ט) ועל הארץ מתחת אין עוד ת' לית עוד, ברוב ספרים "לית עוד בר מיניה" כמו לעיל (פסוק לה) "אין עוד מלבדו", ואפשר שהאחרונים הוסיפו כאן מלות "בר מיניה", כי מ"מ לשון "לית עוד" משמעותו ג"כ שאין וולתו כמו בכתוב "אין עוד", רק לשון "ליהוה עוד" יהיה ח"ו חרוף וגדוף.

(מג) את בצר — לראובני — לגדי — למנשי ת' לשיבט ראובן — לשיבט גד — לשיבטא דמנשה. ת' הראשונים במסיוכות פשוטה והאחרון כלשון מפריט שלאחריו ד' — פירשתי לעיל ג', י"ב. ע"ש.

ה, ג) לא את אבותינו וכו' כי אתנו ת' אלהין עימנא, (סביוניטה ורוב ספרים עתיקים) ומסורת עליו (ברא' י"ב, מ"ה, ונשנית כאן) ברלינר עמוד 80 ועמוד 56. לפי זה הכוונה לדעת התרגום, רק עמנו כרת ה' הברית של מתן תורה ולא עם אבותינו, ולא כן דעת רש"י ורוב המפרשים.

(שם) אנחנו אלה פה היום כלנו חיים ת' אנחנא אלין קָא וגו' (סביוניטה פתשגן וכולונייא) ברוב ספר' הקָא, עקר קָא, שכן מהורגם תמיד לשון פה שאינו מטמצב, כגון "האין פה נביא" (מ"א. כ"ב, ו') ת"י, "הלית קָא נביא", לפי שהכוונה בקרוב בסביבות, ולא במקום הוה ממש, וכן כאן משמע מלשון "אנחנו אלה פה" שהכוונה אלה העומדים מרחוק בסביבות.

(ה) ולא עליכם בהר לאמר ת' ולא סליקתון לטורא למיטר, כך הגרסה בכל הספרים, ב"ס אוג"ר מצא באחד מספריו תחת "למיטר", "כד איטר" כת' יב"ע, ואמר שהוא נכון מאד, ולא הבנתי שיהי יותר נכון מטה שפרש"י ורוב גדולי המפרשים, שמוסב למעלה (פסוק ד'), "דבר ה' עמכם בהר מתוך האש לאמר", ומה שבנתיים הוא מאמר מוסגר והלא לשון "לאמר" לא נמצא במקרא בהוראת בשעה שאמר, והרבה פעמים השמוש במאמר מוסגר.

(ט) ועל רבעים לשנאי ת' לסנאי כד משלמין בניא למתטי בתר אבהתהון (סביוניטה ורוב ספרים). בקצת ספרים, "בתר חובי אבהתהון", והאוג"ר מסכים לזה

ואומר שרוב ספרים השמיטו מלת „חובי“. נראה ששמיט ממנו מלת „למחטי“ בתרגום, שלאחריה מלת „חובי“ אך למותר ונגד דרכי הלשון.

(טז) למען יאריכון יימך ולמען ייטב לך ת' בדיל דיירכון יומך ובדיל דייטב לך (סביוניטה ופתשגן), „יאריכון יימך“ ת' בכל שאר מקומות „יורכון יומך“ (שמו'. כ', י"ב. דבר'. ו', ב'. וכו"ה, ט"ו). אולי אמר כאן „דיירכון“ כדי לזווג המלות שהרי יאמר אחריו דייטב (פתשגן).

(יז) ולא תגנב ת' ולא תגנוב נפשא (סביוניטה וקצת ספרים) ברובם בלא תוספות מלת „נפשא“. בדברות ראשונות לא נמצא בספרים כלל מלת „נפשא“ אצל „לא תגנב“, וצ"ע כי לפי דברי רבותינו בגונב נפשות הכתוב מדבר, (עי' רש"י שם).

(כא) כי ידבר אלקים את האדם וחי ת' ארי מטלל ה' עם אינשא ומחקים, כך גרסת כל הספרים, וכן נכון, ולא כגרסא יחידה שבס' אוג"ר רוצה לקיים (עמוד 71 הערה 339): „ארי מטמלל מן קדם ה' עם אנשא“ וגו', כי אין כאן מקום ללשון מטמלל, ואף לא להוסיף מפני הכבוד מלות, מן קדם“, כפי שבארתי זה הענין בראיות ברורות (שמו'. ל"ג, ט') ע"ש.

(כו) מי יחן והיה לבכם זה להם ת' לוי דיהי ליבא הדין להון, „לבכם“ ת' „ליבא“ בלא כנוי, לפי שנאמר אחריו „להם“ אין צורך להכפיל כנוי הקנין.

(כח) ועתה פה עמוד עמדי ת' ואת הכא קום קדמי (סביוניטה בולוניא ועוד), וכן עקר, לשון האוג"ר (שם הערה 340): „הוי קאים קדמי, וכן עקר, ובקצת ספרים ואת הכא קאים קדמי, והוא שבוש, ובקצתם קום קדמי, ואינו מתוקן כנוסח הראשון“ עכ"ל, הנה זה נכון שהנוסח „קאים קדמי“ שבוש, כי „קאים“ בינוני, ולשון „עמוד עמדי“ צווי, אולם גם לשון „הוי קאים קדמי“ איננו נכון, כי משמעוהו שישאר עומד כהוייתו, כמו כל לשון, והי מסאב עד רמשא“ משמע שהיה טמא כהוייתו עד הערב, וכן „זכור את יום השבת“ ת' הוי „דכיר“ טעמו שיעמוד בזכרון תמיד ולא תשכחנו, ולענין הוכרת דבר הנשכח הצווי „אידכר“, כגון „זכור ימות עולם“ (לקמן ל"ב, ז') וכאן הכוונה שישבו ויעמוד עמו (כפרוש הראב"ע) כיון שאמר למשה בסמוך למעלה „לך אמר להם שובו לאהליכם“, ובוה יתכן רק לשון קום שיכול להיות משמעוהו שיעמוד שם אחרי שובו, ככוונת לשון הכתוב.

ו, (ד) שמע ישראל ת' שמע ישראל, כן כמעט בכל הספרים, ויש מעטים שגורסים „קביל ישראל“. בס' אוג"ר מביא לשון סמ"ג (עשה ב') מצות עשה להאמין ולשמע היא הקבלה שהוא אחד וכו' שנא' שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, שמע כמו תקבל, עכ"ל, אולם מ"מ לשון שמע עקר, שאונקלוס הולך אחר דרשת רבותינו התנאים הקדמונים שפירשוהו ענין שמיעה והבנה, (ברכות ט"ו, א') יש פלוגתא חד אומר שמע בכל לשון שאתה שומע, והד אמר השמע לאונק מה שאתה מוציא מפיך, ודרכו תמיד לתפוש בלשון הכתוב כשהוא יסוד להלכות ודרשות כמו שבארתי בהרבה מקומות.

(ז) ושננתם לבינך ת' ותתננן ענינו החזרה והשנות בלמוד, וועל השנות החלום“ (ברא'. מ"א, ל"ה) ת', וועל דאיתני“, וכן „ולא שנה לך“ (ש"ב. כ', ד') ת' „ולא תנא ליה“ ולא תרג' כפרש"י לשון חרוד ושנון, כיון שמליצה זו אינה נוהגת בארמית לענין למוד.

(ט) וכתבתם על מזוזת ביתך ובשעריך ת' ותכתבינן על מזוזתן ותקבעינן

בסיפי בַּתָּךְ ובתְּרַעַךְ. ת' לפי ההלכה, שלא יכתבם על הסף ממש, וקורא הגויל שהפרשיות כחובות עליו מוזה בשם שהיה ידוע ומפורסם בימיו, כמו „תמפות“ — „תפילין“ (עי' נתינה לגר). „ביתך“ ת' בַּתָּךְ ל' רבים, כמו „ומלאו ביתך“ (שמו. י, ו) ת' „ויתמלון בַּתָּךְ“, (סביוניטה) בשאר ספרים כאן הנוסח „ביתך“ ל' יחיד, ומסורת עליו בַּתָּךְ יפה (ברלינר עמוד 89) ועי' מה שהעיר בענין הפרש שבנקוד בין מסורה לסביוניטה, אולי הטעם שתרג' לשון רבים, להודווג המלות לפי שסמוך לו „ובשערך“ ל"ר, ועוד י"ל כיון שתרג' מוווין ל' רבים, אילו אמר „בסיפי ביתך“ ל' יחיד, תהיה משמעותו שתי מווות לשני הספים, ואין צריך אלא אחת עי' רש"י, „בסיפי בַּתָּךְ“ משמע מווות רבות לכתיב רבים, אחת לכל פתח.

(יא) ובורות חצובים ת' וגובין פסילן, הקשה ב"ם פתשגן, איך תרג' פסילן ל"ג, כי גוב תמיד ל"ו, עכ"ל, אמנם מלת פסילן כאן אינה תואר, אלא שם והוראתו „גוית“, ופירש „בורות חצובים“ בורות של אבני גוית, וכן „בתי גוית בניהם“ (עמו. ה', י"א) ת"י „בתינ פסילן בניהון“.

(יג) את ה' אלקך תירא ואותו תעבוד ת' ית ה' אלקך תדחל וקדמיה תפלת. לעיל פסוק ב' „למען תירא את ה' אלקיך“ ת' בדיל תדחל קדם ה' וכן בהרבה מקומות, לדעת ב"ם פתשגן הטעם שלא רצה לתרג' כאן קדם מפני שסמוך לו „וקדמיה תפלת“, וכן לקמן י"ג ה', אולם הטעם אינו מספיק, כי לקמן י', י"ב. תרג' שתי פעמים „קדם“ בכתוב אחד, ובפסוק: „ליראה את השם הנכבד והנורא הוא את ה' אלקיך“ (לקמן כ"ח, נ"ח) ת' „למידחל ית שמא יקירא ודחילא הדין ית ה' אלקך“, ואין בו לשון „קדם“ כלל, והנכון לע"ד מה שבארתי באריכות שמו. א', י"ג. ע"ש.

(כד) לטוב לנו ת' דמטב לנו (עי' לקמן י', י"ג).

ה' ולא תחנם ת' ולא תרחם עליהון. הפעל חנן מתורגם בלשון רחים על — כמו „כי חנני אלקים“ (ברא', ל"ג, י"א) ת' „ארי רחים עלי ה'“, והפעל „אהב“ מתרג' בלשון „רחים ית“, „באהבתו אותה“ (שם כ"ט, כ') ת' „בורחים יתה“. (ועי' מ"ש ברא' ל"ג, ה') בפסוק „אשר חנן אלקים את עבדך“ שתרגם „דחן ה' ית עבדך“.

(ד) כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים ת' ארי יטעין ית בנך מבתר פולחני ויפלהון למעות עממיא. ברוב ספרים „יטעין“ לשון נקבות רבות, אולם גרסת הספרים „ית ברך“ אינו נכון, ומסורת עליו (ברלינר עמוד 56): כל בְּנֵךְ בְּרַךְ תרג' בר מן חד כי יסיר את בנך, וכל בְּנֵיךְ בְּנֵךְ תרג', הטעם שצ"ל כאן בְּנֵךְ ל' רבים, לפי שלפניו ושלאחריו ל' רבים „יטעין“, ויפלהון“ (פתשגן). המפרשים הקשו כי לפי התרגום לשון „כי יסיר את בנך“ מוסב על הסמוך „ובתו לא תקח לבנך“, וזה סותר דעת רש"י, כי לפי פירושו בחוטש ובסוגית הגמרא (קדושין ס"ח, ב') דרשו רבותינו שלשון „כי יסיר את בנך“ קאי למעלה על „בתך לא תתן לבנו“, אולם החוספ' (שם ד"ה בנך הבא מישראלית) הקשה על פרש"י, ופירש ר"ת איפכא שלפי דרשת רבותינו קאי „כי יסיר את בנך“ על הסמוך „ובתו לא תקח לבנך“, כמו שהוא בתרגום אונקלוס ובת' יב"ע. (עי' היטיב שם בגמרא וחוספ' ואין כאן מקום להאריך ועי' עוד בהמשדל). והנה מובא שם בחוספ' נוסח התרגום „ארי יטעון ית

בנך מבחר דחלתי, גרסא זו אינה מדויקת, כי מלשון „יטעון“, לשון זכרים רבים אין להבין מי הם אשר יסירו, ואין דרך התרגום לדבר בלשון סתום כזה ולפי זה וגם גרסת ה"ג ב"ם נתינה לגר „ארי יטעי“ ל"ו אינה נכונה, ואף לשון „מבחר דחלתי“ בגרסת התוס' אינו נכון, כמו שבארתי בראיות ברורות (במד' י"ד, מ"ג) עי"ש.

(ה) כי אם כה תעשו להם ת' ארי אם כדין תעבדון להון, כך הגרסא רוב הספרים, וב"ם אוג"ר מצא בשני ספרים „אילהין כדין תעבדון“, וכותב כי גרסא „ארי אם כדין“ שבוש. עכ"ל, אמנם הגרסא „ארי אם כדין“ היא ישרה ונכונה, כי לא שייך כאן כלל לשון אילהין, בפסוק „לא אשלחך כי אם ברכתני“ (ברא' ל"ב, כ"ג) ת', „אילהין ברכתני“ וטעם „אילהין“ כמו אלא אם, והכוונה לא אשלחך אלא אם תברכני, או אשלח אותך, כיוצא בו „אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן הזה“ (שם מ"ב, ט"ו) ת', „אילהין במיתי אחוכו“ וכו', וכן „לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם“ (שם מ"ג, ה') ת', „אילהין כד אחוכון עמכון“, ג"כ הכוונה אם יבוא אחיכם תצאו מזה, ועמו תראו פני, ויש עוד כיוצא בהם, וכן כאן, לשון „כי אם כן תעשו להם“ וכו' נאמר אחר האזהרות, ולא תתחתן כם בתך לא תחן לבנו ובתו לא תקח לבנך“ ואילו תרגם „אילהין כדין תעבדון להון“ יש מקום למעות ולומר כי הכוונה אלא אם כה תעשו להם, (שכתרתו אליליהם ובתי ע"ז שלהם, שאין עוד לחוש על יהונו את בניך אחרי אלהיהן) או תתחתנן כם, על כן לא תרגם „אילהין“ והניח לשון הכתוב „ארי אם“, כי מצינו „אם“ שהוא גלוי רצון שיהיה כן, כמו „ועתה אם תשא הטאתם“ (שמו' ל"ב, ל"ב) שהוא בקשה שישא ה' הטאתם (עי' פ' ר"ע ספורנו) ומפי הקב"ה הוא צווי, וכן יש לשון אם שאינו רשות אלא חובא (עי' רש"י שמו' כ', כ"ב) וגם בתרג' המיוחס ליב"ע „ארום אין כדין תעבדון להון“.

(ו) להיות לו לעם סגולה ת' למהוי ליה לעם חביב, וכן לקמן י"ד, ב'. — וכ"ו, י"ח. כל „לי“, „לו“, „אל“ שמוסב להשם ית"ב מתורג' בלשון „קדם“ מפני הכבוד, (עי' אוג"ר עמוד 28 הערה 55) אמנם רק אצל ייחוס שאליו או הקנין מצד זולתו אבל לא מצד עצמו, כגון „כי לי כל בכור“ (במד' ג', י"ג) „כי לי כל הארץ“ (שמו' י"ט, ה') ת' „די לי כל בכורא“ — „די לי כל ארעא“, כנגדו „קדש לי כל בכור“ ת' „קדש קדמי“, וכאן הכוונה שיהיו חביבים להקב"ה מצד עצמו, יתכן ג"כ לשון „ליה“, ומה שתרג' „והייתם לי סגולה“ (שמו' י"ט, ה'), „ותהון קדמי חביבין“ הטעם כיון שסמוך לו „כי לי כל הארץ“, שת' „די לי“, משמש בלשון „קדמי“ להרחיק הכפל. וענין „להיות לו לעם סגולה“ אינו דומה לענין „יקימך ה' לו לעם קדוש“, וכן „למען הקים אותך לו לעם קדוש“ (לקמן כ"ה, ט'). וכ"ט, י"ב) שתרג' „קדמיה“, והוא לפי מסורת (עי' לקמן כ"ה, ט'), ההפרש כי החבה היא מצד הקב"ה לישראל, והקדושה היה מצד ישראל לפני הקב"ה בבחינת מעשיהם הטובים, ובוה יתכן לשון „קדם“ כמו אצל כל „קודש לה“ שחרגומו „קודשא קדם ה'“.

(ז) חשק ה' בכם ויבחר בכם ת' צְבִי בְכוֹן ואתרעי בכו. „חשק“ בהוראת רצה תרגומו בשאר מקומות „אתרעי“ רק במחובר עם „בחר“ הוא מתורג' בל' „צבי“ להרחיק הכפל וכן לקמן י', ט"ו. וכל כיוצא בו.

(ח) ומשלם לשנאו אל פניו להאבדו לא מאחר לשנאו וגו' ת' ומשל לסנאוהי טְבוֹן דַּיְנוּן עַבְדִּין קְדַמְוִי בְחִייהוֹן לַאבוּדִיהוֹן לֹא מֵאַחַר עֵבֶד טַב לַסְנֹאוּוִי וְגו'. הכוונה שהקב"ה משלם לרשעים שכר של מעשים טובים שעשו לפניו מיד בחייהם בעה"ז כדי לאבדם לעה"ב ולא מאחר לתן שכרם, וזה כדרשת רבותינו (ערובין כ"ב, א') א"ר אילא לשנאו הוא דלא יאחר אבל יאחר לצדיקים גמורים והיינו

דא"ר יהושע בן לוי מה דכתיב אשר אנכי מצוין לעשותם (בפסוק הסמוך) היום לעשותם ולא למחר לעשותם, היום לעשותם ומחר לקבל שכרם, וכן פרש"י. ולא תרג' כדעת קצת מפרשים. ומשלם לשונאיו פרי הטאתם, אל פניו לו ולבניו עד דור רביעי, וכת' סורי ותרג' הרטבמ"ן, לפי שאנחנו ראים בכל יום כי יש רשע וטוב לו וצדיק ורע לו.

ע ק ב

(יב) שגר אלפיך ועשתרות צאנך ת' בקריתורך ועדרי ענך, "וכל פטר שגר בהמה" (שמו"י"ג, י"ב) ת' "וכל פתח ולד בעורא", וכאן לפי שנאמר אצל "ועשתרות" שמעמו התרבות העדרים תרג' גם "שגר" לשון עדרים, כי עדר של שוורים נקרא בארמית "בקרא", "נבלו עדרי בקר" (יואל א', י"ח) ת' "מתערבלן בקרן דתורין".

(טו) כי מוקש הוא לך ת' ארי לתקלא יהון לך. "יהון" מוסב על העמים, ולא על "טעותהון" שהוא ל"ג, והיה לו לוטר "יהוין", וטלת "הוא" בעברי מעמו כל אחד מהעמים יהי לך למוקש אם תחוס עינך עליהם, כמו שנאמר, "והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם" וגו' (במד' ל"ג, נ"ה).

(יז) כי תאמר בלבך ת' ארי תיטר (סביוניטה ורוב ספרים), ולדעת רש"י צ"ל "דילמא" וכן הוא בקצת ספרים, אולם יש בו מסורת (ברלינר עמוד 90): ארי נ"א דילמא ולא דאיק. ועליה סימנ' דילמא דהא אלא אי. "דילמא" מורה שהמדבר רוצה שלא יהי כך, והוא תרגום של "פן", וכן "לו ישטמנו יוסף" (ברא' נ', ט"ו) ת' "דילמא יטר לנא דבבא", ואיך יוהר הכתוב שלא יאמרו כן בלבכם, הלא מכל ענין הפרשה משמע שהכוונה כשיאמרו זאת בלבכם, כיון שנאמר לא תירא מהם, ולא תערץ מפניהם וכל הטאמר עד פסוק כ"ד הכל לחזק ולאמץ את לבכם.

(יח) זכר תזכר: ת' אִידְכְּרָא תִּידְכְּרָא (סביוניטה וספרים עתיקים) נ"א מדכר תדכר ואינו מדויק. פעולת הזכירה היא בשני אופנים, שמירת הענין שלא ישכח או הזכרת דבר הנשכח. בעברי אין הפרש בלשון בין זה לזה, אמנם בארמית הפעל דְכַר בבנין הקל מורה על שמירה בזכרון שלא ישכח, ובנין אתפעל אִידְכְּרָא מורה על השבת ענין הנשכח להזכר. על כן בייחוס להקב"ה, שאין שכחה לפני כסא כבודו, נוהג תמיד בנין הקל, "ויוזכר אלקים" (ברא' ה', א'. וי"ט, כ"ט) ת' "ודכיר ה'" (עי' מ"ש ברא' ל', כ"ד), ואצל בן אדם "ויוזכר יוסף" (שם מ"ב, ט') ת' "ואידכר יוסף", וכן "ולא זכר שר המשקים" (שם מ', כ"ז) ת' "ולא אידכר", "וזכרתם את כל מצות ה'" (במד' ט"ו, ט') ת' וְתִידְכְּרוּן (עי' מ"ש) וכן כל לשון "תזכר", "תזכרו", "וזכרת" תרגומו תִּידְכְּרָא הדלת דגושה מפני חסרון התי"ו של איתפעל. וכן הצווי "וזכר" כשהכוונה זכור ואל תשכח מתורגם "הוי דכיר", ענין הטידית, ואם הטעם זכירה מה שנשכח, כגון "וזכר ימות עולם" (דבר' ל"ב, י"ג), "וזכר נא מה יעץ" (מיכה ו', ה') ת' "אידכר", וכן כאן "וזכר תזכור" צ"ל "אידכרא תידכר", כי אינו

דברים עקב ז ה

צווי שלא לשכוח מה שעשה ה' לפרעה ולכל מצרים, אלא מצות רבות הן וזכר ליציאת מצרים. ומה שחרג' אצל הבקשות להקב"ה "זכר לאברהם" (שמו' ל"ב, מ"ג) "זכר לעבדיך" (דבר' ט', כ"ו) אִיִּדְכָר, בלשן אִיִּתְפַּעֵל טעמו כמו זכור הדבר אצלך תמיד, והבנין אִיִּתְפַּעֵל מורה על חווק הפעולה.

(כ) וגם את הצרעה ישלח ה' אלקיך עם ת' יגרי, "ושלחתי את הצרעה לפניך" וכו' (שמו' כ"ג, כ"ח) ת' "ואשלח", ההפרש כי בדבר שאינו מצוי ורגיל יתכן לשון שליחות, לפיכך חרג' שם "ישלח", כיון שנאמר בו "וגרשה את החוי ואת הכנעני ואת החתי מלפניך", שהקב"ה שלח הצרעה לפניו מחדש, שלא היתה עדיין מצויה בארץ, כיוצא בו "משלח בו את הערב" (שמו' ח', י"ז) ת' "משלח בך", שלא היה שם במציאות ונשלח ממקום אחר, אולם כאן הכתוב מדבר מומן הכבוש או אחר הכבוש, שהצרעה היתה כבר בארץ, כמו שנאמר בסמוך "עד אבוד הנשארים והנסתרים לפניך", לא שייך לשון שליחה אלא גרוי, שטעמו הסתה שחרדוף את הנשארים במקומות שנסתרים שם ותאבדם, וכן "והשלחתי בכם את חית הארץ" (ויק' כ"ו, כ"ב), וכן "וישלח ה' בעם את הנחשים" (במד' ל"ב, כ"ד) ת' בשניהם בלשון גרוי, לפי שחית הארץ מצויה במדינה, והנחשים מצוים במדבר, וכן "את אויביך אשר ישלחנו ה' בך" (דבר' כ"ח, מ"ח) ת' "דיגרינוך", שהכוונה האויבים שהם עובדים אותם אחר שנצחום.

ח. (ג) יחיה האדם (שני פעמים בכתוב) הראשון ת' "מתקים אינשא", והשני חֲתִי אינשא, להרחיק הכפל, חֲתִי בינוני כמו "שָׁרִי" סָנִי וכן רבים.

(שם) מוצא פי ה' ת' אַפְקוֹת מיטר מן קדם ה' (סביניטה ורוב ספרים עתיקים),

נ"א "מיטרא דה". הגרסא, "מיטר מן קדם ה'" עקר שהיא יותר לשון כבוד, כי "מיטרא דה" הוא כנוי לכבודו בעצמו, כגון "ואשביעך בה" (ברא' כ"ד, ג') ת' "במיטרא דה", ולשון "על פי ה'" מתורג' "על מיטרא דה" כשהכוונה על מצות ה', "מיטר מן קדם ה'" משמע רק מאמרו של הקב"ה שיהיה כך. ויש ספרים שגורסים "מיטרא מן קדם ה'", הוא ודאי אינו מדויק, כי אין כאן מקום לתמונת המפריט.

(ז) עינות וההומות יוצאים בבקעה ובהר ת' מבויעי עִינֹן ותהומין נפקין בבקען

ובטורין, מלת "מבויעי" מוסבת אף על "ותהומין", ושיעורו מבויעי עינֹן ומבויעי תהומין נפקין, כי השמות "עינא", "תהום" בארמית טעמו מקום העין ומקום התהום, והמים הנובעים מהם נקראים מבויעין, וזה שהוסיף תיבת "מבויעי". "בבקעה ובהר" ת' "בבקען ובטורין", כי המפריט "בבקעא ובטורא" כלשון הכתוב, תהי משמעותו בבקעה אחת ובהר אחד.

(ח) ארץ חטה ושערה וגו' ת' ארע חטין ושערין וגו' לפי דרכי הלשון היה לו לומר "ארע עבדא חטין", כמו לעיל (פסוק ז) "ארץ נחלי מים" ת' "ארע נגדא נחלין דמין", אבל כיון שצריך להוסיף עוד שתי פעמים לשון "עבד" בכתוב השמיטו, כמו שהוא בעברי.

(שם) ארץ וית שמן ודבש ת' ארע דויתחא, עבדין משחא והיא עבדא דבש. אלו נאמר "ארץ שמן וית ודבש" היה יכול לתרג' כפשוטו "ארע עבדא משח ויתא ודבש", אולם "ארץ וית שמן" משמע ארץ אשר בה זיתים המביאים שמן, (עין דש"י) חרג' בלשון היותר קצר וצלול "דויתחא עבדין משח", ולפי שמלת "ודבש" חורת מלת ארץ צריך לומר "והיא עבדא דבש".

(יח) הנותן לך כח לעשות חיל ת' יהב בך עיצא למיקני ניכסין (סביניטה

ופתשגן) ברוב ספר' „דיהב לך“. לפי הענין נכון „יהב“ בלא דל"ת, לשון מחלט, כי הכוונה הוא נתן לך כח וכן „הוא הנלחם לכם“ (לקמן ג, כ"ב) ת' „מימריה מגיח לכוון“ וכן רבים. „בך עיצא“ עקר, הכוונה שנתן בלבך כח שכלי ותכונה לחשוב תחבולות נכונות לבוא לתכלית העושר והצלחה, „יהב לך עיצא“ נאמר על עצה שאדם נותן לחבירו בדברים, אם רוצה מקבלה ואם לא אינו מקבלה, ולא תרג' „יהב לך חילא“ כי זה משמע כח גופני שאינו מועיל חמיד להצליח בנכסים, כמו שנאמר, ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. (משלי י', י"ב) ונאמר בחכמה יבנה בית ובתבונה יסכונן (שם כ"ד, ג') ופירש „לעשות חיל“ ענין נכסים, ולא נצוח במלחמות, לפי שכבוש הארץ היה על ידי נסים וגבורות שעשה הקב"ה, כמו שנאמר „וידעת היום כי ה' אלקיך הוא העבר לפניך אש אכלה הוא ישמידם והוא יכניעם“ (פסוק ג').

(כ) עקב לא תשמעו ת' חלף דלא קבילתון, עבר „עקב תשמעו“ (לעיל ז, י"ב) ת' „דתקבלון“ עתיד, הטעם כי השכר יבוא על המחשבה מיד כשיקבלו עליהם התורה והמצות, והעונש אינו אלא לאחר המעשה.

ט, (א) לרשת גוים גדולים — וערים גדולות ת' למירת (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם „לתרכא“. כתוב באוג"ר (עמוד 71 הערה 347) „לפי אמיתת הענין נראה עקר „לתרכא“, כי לשון ירושה משמע בלא מלחמה, עכ"ל. ואינו נכון, כי לשון „ירש“ בעברי ובתרגום „ירת“ נמצא גם בהוראת כבוש במלחמה לעיל ג, י"ב. במלחמת עוג, וכן במד', כ"א, כ"ד. במלחמת סיחון, ואם הכוונה ירושה בלא מלחמה תרגם בלשון „אחתין“, לעיל א', ח'. וכ"א. וכן לקמן ט', כ"ג, פירשתיו לעיל א', ח'. עיי"ש. והנה גם לא יתכן כאן לשון „לתרכא“, לפי שמלת „לרשת“ מוסב על „גוים“ ועל „ערים“, ובייחוס ערים וארצות לא שייך לשון „תרך“ שענינו גרושין, ולשון „ירת“ נוהג אצל עמים ואצל ערים, כמו שבארתי במד'. ל"ב, ל"ט. עיי"ש.

(ב) בני ענקים ת' בני גיבריא — בני ענק ת' בני גִּבְרָא (סביוניטה ופתשגן) ברוב ספר' שניהם „גיבריא“, בספר פתשגן הלשון משובש וכצ"ל: „בני ענקים בני גִּבְרָא בני ענק בני גִּבְרָא שכלם היו ילידי ענק אחד“ עכ"ל. וכעין זה פירש לעיל א', כ"ח. מי יתיצב לפני בני ענק ת' „מן יכול למיקם“ פירש שאי אפשר לקום כנגדם, אולם „לא יתיצב איש בפניך“ (לעיל ו, כ"ד) ת' „לא יתעתד“ שכוונתו כל העומד לא יתקיים בפניך.

(ג) הוא העבר לפניך אש אכלה ת' הוא עֵבֶר קדמך מימריה אישא אכלה (סביוניטה, כולונייא ועוד) נ"א דְעֵבֶר, „עבר“ בלא דל"ת עקר, כמו „הנותן“ (לעיל ח', ח') שח' „יהב“ ע"ש, מלת „הוא“ הסמוכה לפעל במוסב להקב"ה ת' בשאר מקומות מפני הכבוד בלשון „מימריה“, לעיל א', ל'. וג', כ"ב. ולקמן ל"א, ו'. וח'. ויש עליו מסורת (ברלינר עמוד 28 עיי"ש), אבל כאן הניח לשון הכתוב „הוא“ להרחיק הכפל לפי שסמוך לו „מימריה אישא אכלא“, כיוצא בו „וח' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עטן“ (לקמן ל"א, ח') ת' „הוא מדבר קדמך מימריה יהי בסעדרך“.

(ד) בהרוף ה' אלקיך אותם ת' בְּדִיתְבֵּר צ"ל בְּדִיתְבֵּר, התא"ו רפויה, כי התא"ו דגושה סימן לשון נפעל, והוא חרוף וגדוף (אוג"ר עמוד 71 הערה 348).

(שם) הביאני ה' לרשת את הארץ ת' אֶעֱלֵנִי (ברוב ספרים) וכן עקר, בקצתם

„איתיני“. כבר הוברר כי שרש „עלל“ טעמו הכנס, הכוונה הכניסני לארץ לרשת אותה, כי אי אפשר לרשת בלא הכנסה, וכן בפסוק הסמוך „אתה בא לרשת“ וכו' ת' „את עליל“, וכן לעיל א', ח'. ולקמן י', י"א. ועוד רבים, ולא כדברי אוג'ר (שם) הערה (349).

(ח) ויתאנף ה' בכם ת' ותקיף רוגזא דה' בכון (ברוב ספרים) נ"א „והוה רגז מן קדם ה'" מסורת עליו (ברלינר עמוד 90): ותקיף רוגזא מטעין ביה, ר"ל שיש שמתרג' „והוה רגז“, כמו שתרג' לשון התאנף בשאר מקומות (דבר'. א' ל"ו ד', כ"א. וט', כ'). והוא טעות, כ"ס אוג'ר הקשה על גרסת „ותקיף רוגזא“ שהוא תרגום של „וחר אף“, לא של „ויתאנף“, אולם המתרגם בחר לו בדעת ובהשכל לשון „ותקיף רוגזא“ שהוא קשה מלשון „והוה רגז“ לפי שמוסב על מעשה העגל, ושם נאמר „וחר אפי בהם ואכלם“ (שמו'. ל"ב, י'), וכן „ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה'" (מ"א. י"א, ט') ת"י „ותקיף רוגזא“, לפי שבנה במות לנשיו להקטיר לע"ו ונקרעה המטלכה מעליו. (צ"ע כי בפסוק „ויתאנף ה' מאד בישראל ויסירם מעל פניו“ (מ"ב. י"ז, י"ח) ת' „והוה רגז מן קדם ה'", והוא ג"כ בשביל ע"ו, אולי מפני שנאמר בו „מאד“ ת' „לחדא“, שמורה על קשיות האף, אינו צורך לומר „ותקיף רוגזא“, ועוד י"ל שלשון תקיף רוגזא מורה על חרון אף הבא פתאום על עון פלילי, (פתאם ה' בתקיף), אולם שם היה ארך אפים לפניו יתב', שהיו מכעיסין ובאים יותר ממאטים וחמשים שנה, עד שנחמלא סאתם, לא שייך בו „ותקיף רוגזא“.

(ט) לא שתיתי ת' לא אישתייתי, וכן לקמן פסוק י"ח. (סביוניטה) במ"ג רפ"ו ורפוס בוטברג ש"ח הראשון אישתייתי והשני שתייתי, ברוב ספרים שניהם שתייתי. נראה שההברה אי נוספה להקל הלשון, כי „שתייתי“ קשה למבטא, לפי זה ראוי להוסיפה בשניהם.

(יב) אשר צויתם ת' דפקדתיון (כך הוא ברוב ספרים) ובדפוס סביוניטה דפקדתון הוא תרגום של „אשר צויתם“, נראה שהוא טעות.

(יד) הרף ממני ת' אנה בעותך מן קדמי, וכן תרג' „הניחה לי“ (שמו'. ל"ב, י') לפי דרשת רבותינו (ברכות ל"ב, א'. ושמו"ר בשלהי פ' מ"ג. ע' רש"י שמו'. ל"ב, י').

(כא) ואכות אותו טחון ת' ושפית יתיה בשופינא. „טחון“ לפי התרגום שם וכמו בטחון „בשופינא“ טעמו כלי חזק שמכחתים בו כלי מתכות.

י. (א) פסל לך ת' פסול (סביוניטה) וכן נכון לפי שהעחיד יפסול, ברוב ספר' פסל ואינו מדויק.

(ח) לשרתו ת' לשמשותיה, ב"ס לחם ושמלה הקשה שלא ת' לשמשא קדמויה, ותמה שלא הרגיש כי אחר המלות „למקם קדם ה'", יהי לשון „לשמשא קדמויה“ הכפלת הענין ונגד דרכי הלשון.

(יא) לך למסע לפני העם ת' אייול למטול קדם עמא. „ולמסע את המחנות“ (במד'. י', ב') ת' „ולאטלא“ פעל, אבל כאן אצל לשון „לפני העם“ ה' „למטול“ שם, לפי הענין, שילך לנסיעה לפניהם.

(יג) לטוב לך ת' דייטב לך (סביוניטה ורוב ספרים), וכן לטוב לנו (לעיל ו', כ"ד) ת' דייטב לנא. החליף שם התואר לפעל כנאות בלשון ארמית, בקצת ספרים

"לטב לך", "לטב לנא" אינו מחזור, ויש עוד נוסח "לדייטב" שבוש, כי הדל"ת במקום הלמ"ד.

(טו) ומלחם את ערלת לבככם ת' ותעדון ית טפשות לבכון. פירש הכוונה כדרכו לברר חמיד ענין הדמיון והמליצה, (עי' רש"י ובאור).

(יו) הוא אלקי האלהים ואדוני האדונים ת' אֵלֶּה דִּינֵינּוּ ומרי מלכין. "אלהים"

ת', "דינין" וכמו שמו'. כ"א, ו'. ולא ת' בלשון אלהות, כי אין עוד מלבדו, "האדונים" לא תרג' "מריא" או "רברביא" אלא "מלכין" שהם הגבוהים על כלם, ויש לדקדק שלא תרג' "דיניא", "מלכיא" כמו שהם בכתוב בה"א ידיעה, אולי לא תרג' בחמונת המפריט, שתהיה משמעותו כל הדינים, ורבותינו אמרו שהשכינה שורה רק אצל הדינים שדין דין אמת לאמתו, ולכן אמר גם "מלכין" בנפרד להשוות הלשון.

(שם) אשר לא ישא פנים ולא יקה שחד ת' דלית קדמוהי מיסב אפינ ואף לא לקבלא שוחדא. לא תרג' כפשוטו "דלא נסיב אפינ" וכו' לפי שאין שבה בכך, לשון "לית קדמוהי מיסב אפינ" שם הפעל, משמעותו שאין לנו להשען שנמצא לפניו בדין משא פנים וקבלת שחד. — יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 90): ואף לקבלא דוקא ונ"א ואף לא לקבלא. אולם קשה להאמין שהגרסא ואף לקבלא תהי דוקא, כי מצינו בכל כיוצא בזה מלת השלייה נכפלה, כגון שמו'. ל"ב, י"ה. במד'. כ/, ה'. שם כ"ג, כ"א. וכו', ל', ואפילו כשלא נכפלה מלת "לא" בכתוב, כמו שמו'. י"ב, ט'. במד'. ל"ב, י"ח ואיך ישמטנה כאן, שראוי להרחיק הענין ביותר מפני הכבוד, והנה באמת לפי המסורה של הח' דר' לאנדויער יש ספרים שגורסים במסורה להיפך, והוא הנכון.

(כא) אשר עשה אתך את הגדולות ואת הנוראות האלה ת' וית חסינתא. לא תרג' "וית דחילתא" לפי שלשון "דהלא" משמע אליל, עי' מ"ש (לעיל ד', ל"ד) אצל "טוראים" שת' "חוונין" וכאן לא שייך לשון חוונין, מטה שנאמר, "אשר עשה אתך" מוכח שהכוונה מעשים נוראים, "חסינתא" טעמו תעצומות, וגבורות.

יא, (ב) כי לא את בניכם ת' ארי לא ית בניכון, בת' המיוח' ליב"ע, ע"ע בניכון" והוא כפרש"י, אולם הלשון הזה אפשר לפרש לכמה וכמה פנים, עי' פי' הראב"ע וספורנו שכל אהר הלך לפי דרכו הטוב והנכון, לפיכך הניח אונקלוס לשון הכתוב, י"ת" כדרכו חמיד שלא להכריע לצד אחד אצל ענין כזה.

(יב) עיני ה' אלקי בה ת' כלשון הכתוב עי' אוגר נתיב השלשי עמוד 4.

(יח) ושמתם אה דברי אלה ת' ית פתגמיא אלין (סביוניטה ופתשגן), גרסח הספרים, "פתגמיא אלין", בפחשגן כתוב: "פתגמיא האלין, ואפשר שהוא שגגה אישגרת הלשון" עכ"ל, אמנם לע"ד אפשר ליישב שלשון "פתגמיא" בחמונת המפריט, שהוראתו כמו כל הדברים, ומשמע דברי התורה, והוא כפי מדרש חו"ל בספרי: ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם זו תורה, וקשרתם אותם לאות על ידכם זו תפילין, והנה לפי זה יותר נכון "אלין", "האלין" בה"א ידועה משמע המדובר בהם.

(כד) הים האחרון ת' ימא מערבאה, נ"א "בתראה", כ"ס האוגר מביא הגרסה "מערבאה" בשם סביוניטה וקצת ספרים וכתוב: "וכן חברו בסוף וואת הברכה" (לקמן ל"ד, ב'). אולם בסביוניטה רק כאן "מערבאה" ושם "בתראה". יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 90): מערבאה נ"א בתראה ואינו דאיך, מסורה זו ודאי אינו מוסבת על השני, כי אם כן היה צ"ל האחרון דמתרג מערבאה כ' באוריתא,

כדרכה תמיד, בכיוצא בזה, והנה באמת כאן יש צורך גדול לפרש הכוונה ימא מערבאה, כי בלשון „מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון“ יש למעות ולחשוב שים האחרון הוא האחרון של פרת שהוא הולך לתוכו, בחוף ים הפרסי בעבר דרומית מזרחית. אולם שם יתכן לשון „בתראה“, כי מוכן בברוך מן הענין שהכוונה ים הגדול בגבול מערבי של א“, וכלל גדול בת“א שלא משנה לשון הכתוב שלא לצורך.

ר א ה.

(כו) ברכה וקללה ת' בירכן ולושיין, וכן פסוק כ"ז: ואת הברכה, ופסוק כ"ח: והקללה ת' וית בירכן - ולושיין. הכל לשון רבים, לפי שמוסב על האמורות בהר גרוים ובהר עיבל (עי' רש"י).

(כז) אשר תשמעו ת' אם תקבלון, לפי המסורה (ברלינר עמוד 45) אשר דמתרג' אם ב' באורי', אשר נשיא יחטא. (ויק'. ד', כ"ב) את הברכה (כאן). עי' פתשגן.

(כט) את הברכה על הר גרוים ואת הקללה על הר עיבל ת' ית מברכיא על טורא דגריזין וית מלטיאי על טורא דעיבל, החליף הפעולה לפועלים לפי הכוונה האמיתית כפרש"י, „על טורא דגריזין“ משמעותו נגד אצל, כמו, „תעבדון את האלקים על ההר הזה“ (שמו'. ג', י"ב) שתרג', „על טורא הדין“. וב"ס לחם ושמלה הקשה והדחיק בזה שלא לצורך, שלדעתו לשון רש"י „כלפי הר גרוים“ אינו מתאים עם לשון התרגום „על טורא דגריזין“.

(ל) אחרי דרך טבוא השמש ת' אחורי אורח, „אחורי“ מורה על איחור מקומי (עי' הכללים שבארתי ברא'. י"ח, י'), מלת „אחורי“ מוסבת ללשון „בעבר הירדן“, ומשמע בצד אחורו והוא צד המערבי, כי המורח נקרא „קידומא“, וכוונת התרג' כפרש"י עי"ש, אולם ענין למרחוק איננו במשמעות לשון „אחור“.

יב, (ז) אשר ברכך ה' אלקיך ת' דברכך, ל' יחיד אע"פ שרוב הכתוב ל' רבים, לפי שאם תרג' „דברככון“ היה צ"ל גם „ה' אלקכון“, ואין דרך אונקלוס לשנות השם, ואף כאן הדחיק ב"ס לחם ושמלה ללא דבר.

(ח) אשר אנחנו עושים פה היום ת' קָא (סביוניטה ובלונייא) גרסת הספרים „הכא“. עקר קָא, לפי שמלת פה כאן אינה מצמצמת על מקום מסומן (עי' ט"ש לעיל ה', ג'), כי לדעת חו"ל הכתוב מדבר משעת החר הבמות, ולא ממקום שהם עכשו (עי' רש"י וספרי ופירש התורה והמצוה להגאון מלכים ז"ל סימן ט"ז), ואפילו למ"ד שהכתוב מדבר מומן שהיו מטלטלים את המקדש, הוא משך שנים רבות ומקומות רבים.

(ט) אל המנוחה ואל הנחלה ת' לבית ניהא ולאחסנתא (סביו', בולונ') ועוד) ברוב ספרים „ולאחסנא“, בנפרד. הנכון „ולאחסנחא“ לשון ידוע כעברי „הנחלה“, לפי דרשת חו"ל „אל המנוחה, זו שילה, ואל הנחלה זו ירושלים“, מקומות ידועים, עי' רש"י וספרי.

(טו) כצבי וכאיל ת' ככסר טביא ואילא. וכן לקמן פסוק כ"ב. וכ"ג, כ"ב. בכלם הוסיף לשון „בכסר“ ללמד שפטורים מן המתנות ולאפוקי החלב.

(כו) רק קדשיך אשר יהיו לך ת' לחוד קודשך. מסורת עליו (ברלינר עמוד 56) קודשך מטעין ביה. ר"ל שיש ספרים שגורסים בטעות מעשר קודשך, כמו שנוסף לשון "מעשר" במד' ה', י'. מטעם שבארתי במקומו עיי"ש, ולקמן כ"ו, י"ג. "בערתי הקדש מן הבית" ת' "פליתי קודש מעשרא מן ביתא" נ"א "מעשר קודשא", לפי למוד רבותינו שהמעשרות צריכין בעור, בשנה רביעית ובשביעית, ושאר קדשים אינו מבוערים ואינו נוהג לשון בעור. והנה ברור כשמש שלשון מעשר נוסף שם כראוי ולצורך, ולא כדעת הג' ב"ס נתנה לגר שתלמיד טועה הוסיפו. אבל כאן הכוונה כל הקדשים בכלל, קרבנות של נדבות ונדרים, שלמים, וחגיגות וגם המעשרות.

(כט) לרשת אותם מפניך וירשת אותם וישבת בארצם, ת' למירת יתהון, וחירת יתהון (גרסת כל הספרים). בס' אוגר מצא אחד: "למירת יתהון", ותתריך יתהון", וכותב: וכן נכון לפי הענין, שאם תפרש "וירשת אותם" לשון ירושה, יהיה "וישבת בארצם" שפת יתר. אולם במת"כ ירושה וישיבה שונים בענינם, ונאמרים ביחד, כמו "וירשתה וישבת בה" (לקמן י"ו, י"ד) ת' "ותירתה ותיתב בה", וכן "וירשתם וישבת בעריהם" וגו' (לקמן י"ט, א') ת' "ותירתינו ותיתב בקרויהון".

(ל) פן תנקש אחריהם ת' דילמא תתקל בתריוהו. פרש"י: "פן תנקש, אונקלוס תרגם לשון מוקש ואני אומר שלא חש לדקדק בלשון שלא מצינו נו"ן בלשון יוקש" וכו' עכ"ל, כוונתו רק ללמד שלא נחשוב שהוא משרש יקש, אבל אינו בא לחלוק על ההרגום, כי בפסוק "ולמה אתה מתנקש בנפשי להמיתני" (ש"א. כ"ח, ט') הוא עצמו פירש: "מתנקש, מבקש תקלה", וי"ת "ולמא את מתגרי בנפשי", מפני היראה, כי ידעה שהוא שאול וכן "בפועל כפיו נוקש רשע" (תהל' ט', י"ו) ת' "יתקל רשיעא", "וינקשו מבקשי נפשי" (שם ק"ט, י"א) ת' "ויעבדו פיהין תבעי נפשי".

יג, (ב) ונתן לך אות או מופת ת' את או מופת, שניהם בלשון נפרד (סביוניטה ובלוניא) ברוב ספרים, "את או מופתא", אחד בנפרד ואחד בידוע, ודאי אינו נכון, ואין כאן כלל מקום ללשון ידוע.

(ג) אשר לא ידעתם ונעבדכם ת' דלא ידעתניו ונפלחניו, לשון נקבה (סביוניטה ומ"ג משנת רפ"ו) וכן עקר, כי מוסב למלת "טעות" שהוא ל"ג, ברוב ספרים "ידעתניו ונפלחניו" הוא ל' זכר ואינו מדויק.

(ה) אחרי ה' אלקיכם ת' בחר פולחנא דה' וגו', כבר בארתי, כי רק אצל לשון "מאחרי" הרג' בל' "פולחנא דה'", ואצל לשון "אחרי": "דחלתא דה'", (עי' מ"ש במד' י"ד, מ"ג), אולם כאן לא אמר "בחר דחלתא דה'", לפי שסמוך לו "ואותו תיראו" שת', "ויתיה תדחלו" ויהיה כפל הענין.

(שם) ובו תדבקו ת' ובדחלתיה תתקרבון (סביוניטה וכל הספרים), אמנם מסורת עליו (ברלינר עמוד 90): תִּדְבְּקוּן נ"א תִּתְקַרְבּוּן ואינו דאיק. כבר הוכרר (לעיל ד', ד') אם לשון בו תדבק מוסב על קיום המצוות תרגם, לדחלתיה תתקרב, ושהכוונה התחזקת באמונת ועבודת ה' והרחקה מע"ג תרג' בלשון "דבק", וגרסת המסורה תִּדְבְּקוּן היא לפי דרשת חז"ל בספרי: "ובו תדבקו, הפרישו עצמכם מעבודת כוכבים ודבקו במקום". אולם גם גרסת הספרים יש ליישב, שלפי הענין הכוונה קיום המצות ומוסב על "ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקלו תשמעו

ואותו תעבודו, והוא כמו לעיל י, כ., „את ה' אלקיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק" שתרנומו, „ולדחלתיה תתקרב“.

(ז) כי יסיתך ת' ארי ימלכנך. פירש „יסיתך" ענין עצה, כמו „וחסיתהו לשאול מאת אביה שדה" (יהוש' ט"ו, י"ג) ת', „ואמלכתיה". ששניהם בעצה אחת לעשות הדבר לטובתם, וכן כאן יחשבו שעל ידי עבודה לאליל יגיעו לאיזה חפץ הנרצה. ואינו כאשר לשון הסיתה ענין גרוי ופתוי, כי המגרה והמפתה עושה להנאת עצמו או לרעת וולתו.

(שם) או אשת חיקו ת' איתת קימיה, החליף „חיקו" בלשון נקי „חקו", ומצינו לשון קים בתרגום בהוראת נשואיו, „אשר לו יעדה" (שמו' כ"א, ח'), „דיקימה ליה", „טהר ימהרנה לו לאשה" (שם כ"ב, ט"ו), „קימה יקימינה ליה לאיתו“.

(י) להמיתו ת' בסביוניטה למקטליניה תחת למקטליה טעות.

(שם) ויד כל העם באחרונה ת' וידה כל עמא (סביוניטה ופתשגן) (כאן כתוב בפתשגן „וידא דכל עמא", והוא שבוש וצ"ל „כל עמא", כי הוא כותב (ברא' ט"ו, א') בזה הלשון: „ויד כל העם דמיסת, וידא כל עמא, וצ"ע בשאר ספרים") בשאר ספרים „דכל עמא". תמונת המפריט בלא דל"ת אחריו ורה וצ"ע. בפסוק „ויובה וזכים לא לקי אביו יצחק" (ברא' ט"ו, א') ת' ג"כ בלא דל"ת „לאלקא אבוהי יצחק" (סביוניטה והרבה ספרים עתיקים) עי"ש שם.

(יג, יז) תל עולם ת' תל הרוב לעלם (סביוניטה ורוב ספרים) לדעת ב"ם אוג"ר חרוב בו"ו הוא טעות וצ"ל „חריב" בו"ד, ואינו נכון, חרוב שם תואר והוא תרגום של חרב, (ירמ' ל"ג, י' — חגי א', ד' יט').

יד, (א) לא תתגודדו ת' לא תתחממו (סביוניטה ועוד) ברוב ספרים

תתחממו ויש מסורת (ברלינר עמוד 90) תתחממו נ"א תתחממו, מוכח שהגרסא תתחממו עתיקה ולא כדעת ב"ם אוג"ר שרק קצת מהאחרונים כתבו בחי"ת, אולם ט"מ אין הפרש בטעם, כי חי"ת וה"א רגילים להתחלף. וכמו שלשון „לא תתגודדו" משמע לא תעשו אגודות אגודות, וגם לא תשרטו שרטת בבשרכם, כמו שנדרש בספרי ובגמרא (יבמות י"ג, ב' וי"ד, א' מכות כ', א'), כך לשון „תתחממו" מורה על שתיהן, ענין שריטה „ויתגודדו כמשפטים בחרבות" (מ"א י"ח, כ"ח) ת' „ואיתחממו", וכן רבים, וגם משמע ענין פרישה והתבודדת והרחקה, „וטאטאתיה כמטאטא השמד" ת', „ואיהממינה כמא דמהממין במבינא" (ישע' י"ד, כ"ג), וכן „והתשוטטנה בגדרות" (ירמ' ט"ט, ג') ת' „ואיתחממו בסיען", פרש"י „התגודדו בחילות, פתר והתשוטטנה לשון חילות משושטי, וגדרות לשון גדרות צאן המלאים עדרים" ע"כ, וכן „ומפל בר נשביד" (עמו' ח', ו') ת' „והמטת עיבורא נובין", פירש הפסולת שנפרש מן החטים ע"י הנפה.

(ד) זאת הבהמה ת' דין בעירא ל' זכר, (כך הוא ברוב ספרים) בקצתם „דא" ל' נקבה, (עי' מ"ש ברא' ז', ב'), „בעירא" לרוב ל' נקבה, אולם כיון שהפרט זכרים „שור שה איל צביו" וכו' הוא משמש בל' זכר. — „שור שה כשבים ושה עזים" ת' „תורין אמרין דרחלן וְגַדִין דעוין", כלם לשון רבים, כמשפט לשון ארמי, כמו „ויהי לי שור וחמור" וגו' (ברא' ל"ב, ו') ת' „והו לי תורין וחמרין" וגו'.

(יא) כל צפור טהורה ת' כל צפר דכי (ברוב ספרים) בקצתם „דכיא", לשון נקבה, לפי שצפור לשון נקבה, ואולי יש ליישב גרסת הספרים „דכיו" לשון זכר, שרומו לדרשת רבותינו, (בספרי וגמרא קדושין נ"ו, א') שזה בכתוב בא להתיר

משלחת שבמצורע (עי' רש"י), ומשמעות התרגום, "כל צפר דכי תילכון" צפור של דכי, כלומר של מצורע טהור שנשלחה מותרת.

(ב) כל עוף טהור תאכלו ת' כל עוף דכי (סביוניטה) והוא נכון ועקר, ברוב ספרים, "כל עוף דכיא" שבוש, כי עוף לשון זכר, ובקצתם, "כל עופא דכי" ג"כ אינו מדויק, שהיה צ"ל "עופא דכיא" שניהם במפריט ואין כאן מקום כלל ללשון מפריט.

(כב) היוצא השדה שנה שנה ת' דִּיפִיק חקלא שנה שנה (ברוב ספרים) ויש

שגורסים "שחא שתא" בתמונת המפריט, ואינו נכון לפי שבעברי "שנה" בנפרד, ואין כאן מקום ללשון ידוע, כמו לקמן (ט"ו, כ'. ושמ"א. י"א, ה.). ב"ס אוג"ר ע"ש (עמוד 72 הערה 362) מביא הרבה נוסחאות מתחלפות, ולדעתו יהי הנכון "דיפיק

בחקלא שנה שנה", אולם לא נמצא בתרגום בשום מקום שנה בה"א, אלא תמיד "שנא" באל"ף, ואף לשון "דיפוק בחקלא" אינו מחזור כי "דיפוק" לשון זכר מוסב על הזרע, וזה איננו יוצא בשדה אלא התבואה, ולשון "דיפיק חקלא", מוסב על

התבואה, "תבואת זרע המוציא השדה", וכבר הורה הראב"ע (עי"ש) כי "היוצא" יכול להיות משמעותו כמו המוציא אף בלשון עברי, וגם ב"ת השמוש של "בשנא" תהיה אך למותר כי כבר הוברר שדרך התרגום להשמיט הבי"ת ברוב המקומות שנשמטה בכתוב, לפי זה הגרסא דיפיק חקלא שנה שנה נכונה ועקר, כי היא מווקפת שבעתים בלשון ושוה לגמרי ללשון הכתוב.

טו, (ב) שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו ת' דישמט כל גבר מרי דשו וגו'. פירש כל בעל משה ידו: כל איש בעל הלואה, כלומר כל מלוה וכן בת' יב"ע "כל בר נש מרי מזופיתא" ולא כרש"י ושאר מפרשים: שמוט את ידו של כל בעל משה, כמו "תשמט ידך" (בפסוק הסמוך), אולם לפי זה היה ראוי להטעים שמוט כל — בעל משה ידו, והנה גם בעל הטעמים מסכים להתרגום, והמשתדל הביא רעו בכתוב: וַיִּשָּׂא כָל יָד (נחמ"י, ל"ב) שמשמעותו הלואת כל ממון, מזה מוכח כי לשון בעל מִשָּׂה ידו טעמו האיש המלוה את ממנו, וכבר בארתי (ברא' ט"ו,

י"ב) כי לשון "יד" מורה לפעמים על ממנו של אדם. וגם מדרשת רבותינו בספרי מוכח שלדעתם לשון "משה ידו" משמע המלוה ממון, וזה לשון הספרי: שמוט. יכול אף בגולה ופקדון ת"ל משה ידו, מנין לרבות שכר שכיר והקפת החנות ת"ל אשר ישה ברעהו, אם סופנו לרבות את כלם מה ת"ל משה ידו, מה משה ידו בזקיפה אף כלם בזקיפה ע"כ, "בזקיפה" פירש שוקפו במלוה (עי' שביעת פ', י' משנה א').

(ד) ולא תקפוץ את ירך ת' ולא תקפוץ (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם "ולא תקוטט". הח' המפורסם שד"ל ז"ל כתב באוג"ר (עמוד 78 הערה 364): ולשון תקפוץ לא ידעתי הימצא להוראה זו בארמית, כי קפיצה בתלמוד אינה אלא מענין מקפץ על הגבעות, אולם בהמשדל כותב שמצא בלשון סורי שרש קפס בסמ"ך נוהג הרבה להוראת הסגירה והצמצום, ואיננו רחוק שהיהודים היו אוטרים קפץ בצד"י על דרך לה"ק.

(ח) כי פתח תפתח ת' ארי (ברוב ספרים) נ"א "אלהין", "אלא". לדברי האוג"ר (שם הערה 365) עקר "אלהין", כיון שרש"י כתב "הרי כי משמש בלשון אל א", שענינו אלהין. ואינו נכון לפי מסורת התרגום (ברלינר עמוד 30 ועמוד 56): כִּי דַמְתַּרְגָּ' אֵילְהִין ו' באורי'; כי ברחוב (ברא' י"ט, ב') כי אל ארצו (שם כ"ד, א')

(לא) כמו שהוא מצוין במסורה של הח' דר' ברלינר ושל הח' דר' לאנדווער (במ"ע

(Letterbode), בהשחנות סדר הכתובים N. 30, 10, כי שם כתוב כי אם, והמסורה מדברת רק מלשון כי לבדו). כי ערות הארץ (שם מ"ב, י"ב). כי המקום ר"ל כי האלקים (שם מ"ה, ה'), כי על ד' (שמו' ט"ו, ה'), כי אתנו (דבר' ה', ג'). בששה הפסוקים האלה מלת כי דוקא כוונתה אלא, ואי אפשר לפרשו בלשון דהא, אבל במקום שאפשר לפרשו כמו דהא, הניח לשון הכתוב "ארי". כגון כאן "כי פתח תפתח את ירך לו" אפשר לפרשו: דהא אתה מצוה לפתוח את ירך לו, כיוצא בו "כי מאהבת ה' אתכם" (לעיל ו', ח'), וכן "כי ברשעת הגוים האלה" (לעיל ט', ה'), בכלם התרגום "ארי", ואעפ"כ פרש"י: "הרי כי משמש בלשון דהא" ועוד רבים כיוצא בהם.

(יח) משנה שכר שכיר עבדך ת' על חד תרין כאגר אגירא (רוב ספרים) נ"א "באגר", כבי"ה. לע"ד לשון "באגר אגירא" אינו מחזור, לפי שאינו מקכל שכר כלל, רק הב"ד קבלו מעות הקנין כשזכרו אותה, (עי' רש"י פסוק י"ב), על חד תרין כאגר אגירא פלחך" כוונתו מה שהוא עובד לך שוה כפלים כשכר שכיר, וכן בתי"ב "בכופלה על אגר אגירא פלחך", ועי' בהמשדל שפירש הענין בטוב טעם.

טו, (א) הוציאך וכו' ממצרים לילה ת' ועבד לך ניסין בליליא. כדרשת הספרי: וכי בלילה יצאו וכו' אלא ללמד שנאלו בלילה, הכוונה שע"י הנסים שעשה הקב"ה בלילה נתן להם פרעה רשות לצאת, וכן בפסוק "או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי" וכו' (לעיל ד' ל"ד) ת' "או נסין עבד ה' לאתגלאה למפרק ליה עם" וכו', עי' מ"ש שם.

(ב) וזבחת פסח וכו' צאן ובקר, ת' ותיכוס פיסחא — מן בני ענא ונכסת קודשיא מן תורי. ג"כ כדרשת הספרי: והלא אין פסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים, אם כן למה נאמר צאן ובקר צאן לפסח ובקר לחגיגה" וגו'. וכן פרש"י והראב"ע, אולם הרמב"ן עי"ש פירש כת' יב"ע "ותיכסון פיסחא וכו' ביני שימשחא וען ותורי למחר בכרן יומא לחדות חגא", מלות "צאן ובקר" נפרדות ממלת "פסח" ושניהן לשלמי הגיגה. (והוא לפי דברי רבי במכילתא פ' בא, שאומר בוכה הבא מן הבקר כמין הצאן הכתוב מדבר, ואי זה זה שלמים מכאן אמרו מותר שלמים לשלמים ומותר פסח לשלמים, ע"כ, ואונקלוס אינו רומז על זה כדי שלא להוסיף עוד בלשון התרגום יותר מדי, ועוד שאינו מגדר תרגומו להביא הלכה פרטית של מותרות שהן רבות ושונות עי' שקלים פ', ב'. משנה ה').

(ג) לחם עניי ת' לחם עניי (סביוניטה) ברוב ספרים עניי, אינו לשון ארמית ויש עוד נוסחאות שמתחלפות בנקוד, עניי, עניי, עניי, עניי, לע"ד עניי הנון דגושה עקר, כי הוא שם מופשט כמו עניי בכתוב, וסובל הכל מה שדרשו חז"ל על "לחם עניי" בספרי ובהרבה מקומות בש"ס.

(ו) כי אם אל המקום ת' באחרא (סביוניטה, בולונייא, ועוד) ברוב ספרים "לאחרא", אינו מחזור לפי הענין, עקר "באחרא", כי מוסב על "לא תוכל לזבח את הפסח באחד שעריך", והכוונה כי אם בטקום אשר יבחר, כיוצא בו, ונתת אל הארון את העדות" (שמות כ"ה, ט"ו), "ואל הארון תתן את העדות" (שם פסוק כ"א) ת', "בארזא", וכן "ויחדו יהיו המים על ראשו אל הטבעת האחת" (שם כ"ו, כ"ד) ת' "בְּעִיִּיקָא חַדָּא" (סביוניטה, בולונייא, כ"י מינכן 2, 114) עי' מ"ש שם.

(שם) והלכת לאהליך, ת' לקירוך, לפי הענין, כי לאחר ישוב הארץ הכתוב מדבר שהיו יושבים בערים.

(ט) מהחל הרמש בקמה ת' משריות מגלא בחצד עומרא דארמותא. „בקמה“ ת' „בחצד עומרא דארמותא“, כי קצירת עומר התנופה (ויק'. כ"ג, ט"ו) היא ראשית הקציר (עי' רש"י).

(זו) יראה כל זכורך ת' יתחוי, ולא יראה ת' ולא יתחוו (סביניטה ורוב ספרים) ויש שבשניהם „יתחוו“. נראה שמשנה מפני יופי הלשון, אולם (שמו'. כ"ג, י"ג) „יראה כל זכורך“ ת' „יתחוו“, לפי שלא נכפל בכתוב.

ש פ ט י ם

(יח) שפטים ושטרים ת' דינין ופורענין (עי' מ"ש לעיל א', ט"ו).

(כ) צדק צדק תרדף ת' תרדוף (סביניטה ועוד) ברוב ספר' „הוי רדיף“, בקצתם „התי רדיף“ (עי' אוגר עמוד 73 הערה 367). „לע"ד עקר „תרדוף“, כי לשון הוי עם פעל עתיד במקום צווי נוהג רק בדבר שיעשה תמיד או בזמנים קבועים, כגון „וובחת עליו“ וכו' (שמו'. כ', כ"א) ת' „ותהי דבה עלוהי“, „וקרא בו“ (לקמן י"ו, י"ט) ת' „ויהי קרי ביה“ „בואת יבא אהרן אל הקדש“ (ויק'. ט"ו, ג') ת' „יהי עליל“, תמיד ביה"כ (עי' מ"ש שם). אולם „צדק צדק תרדף“ דרשו רבותינו בספרי שאין מחזירין לחובה אבל מחזירין לזכות, ד"א הלך אחר בית דין יפה, (עי' התורה והמצוה), ועוד נדרש לעינים שונים (פאה פ', ח' ט', ט'. סנהד'. ל"ב, ב'), הכל ענינים שאינן תמידיים אלא רק לפי שעה וכשיבוא לידם, לפי זה יתכן לשון עתיד „תרדוף“ כמו „תתן לך“ (פסוק י"ח) שתרג', „תמני לך“ ולא „תהי מני“, וכל כיוצא בו.

(כא) אשרה כל עץ ת' אשרת כל אילן. צ"ע איך תרג' בלשון סמיכות, ורבותינו דרשו שהם נפרדים בענין עי' רש"י, וכן נראה מפסוק הטעמים.

(כב) אשר שנא ת' דרְחִיק, הוא כפרש"י אע"פ שהיתה אהובה בימי האבות עכשו שנאה, ומסורת עליו דרְחִיק דאיק (לאנדויער)

י, ה) והוצאת את האיש ההוא וכו' אל שעריך ת' לתרע בית דינך (סביניטה ורוב ספרים) בקצתם „לקירוך“ רש"י גורם „לקירוך“ וכתב: כל המתרגם אל שעריך לתרע בית דינך טועה וכו', לפי שרבותינו למדו מג"ש שעריך, שער שעבד בו ולא שער שנדון בו, ועי' אוגר' (עמוד 73 הערה 369) שהצדיק בטוב טעם הגרסא „לתרע בית דינך“.

(ו) יומת המת ת' דחייב קטלא (סביניטה) בכל שאר ספרים דחייב קטול אולי יש ליישב הגרסא „דחייב קטלא“ במפריט, שהשוה לשון התרגום ללשון הכתוב „המת“ בה"א ידיעה, אבל אצל לשון „משפט מות“ (לקמן י"ט, ו'. וכ"א, כ"ב) מתורגם גם בסביניטה „חובת דין דקטול“ בנפרד, כמו מלת „מות“ בכתוב, והסופרים לא עשו הפרש בין לשון ידוע לשאינו ידוע וכתבו אף כאן „דחייב קטול“.

(ח) כי יפלא ממך דבר ת' אני יתפרש (סביניטה ורוב ספרים) בקצתם „ארי יתכסי“ וכן ברש"י (לקמן ל', י"א). ב"ם האוגר' (שם הערה 370) רוצה לקיים הגרסא „יתכסי“, וכתב: ואחרי שמצאנו באר היטב מתורגם פירש יאות קשה שתשמש מלה

אחת לדבר והפכו "עכ"ל, אבל באמת איננו ההפוך אלא משוש הלשון דרך השאלה כי ע"י השתלשלות הרעיונות משמש לשון "פרש" בארמית לענינים שונים שקרויים מצד אחד ורחוקים בצד אחר, לשון "פרש" עקר הוראתו ענין פרוד והבדלה, ולשון פלא מורה על דבר שהיא נגד עונינו אבל הוא נפרד ורחוק מידיעתנו ומלהשיגו בכת שכלנינו, דוק ותשכח כי בכל המקרא לשון "פלא" מתורג' כמעט חמיד בלשון "פרש" אולם הושאל לשמש אף לענין בירור שהוא הבדלת ופרוד הפסולת מן הבר, או המשובח מן הגרוע, כמו "וברותי מכם המרדים" (יח' כ, ל"ח) ת"י "ואפריש מנכון", וכן להוצאת דברים ברורים ומבוארים מפי האדם, ובוהו יתכן מה שחרג' "באר היטב" (לעיל א, ה') פריש יאות, וכן כל לשון "לפלא נדר" (ויק' כ"ב, כ"א ובמד' ט"ו, ג' וי"ח), ולשון "לבטא בשפתים" (ויק' ה', ד') ת' "לפרשא", וכן רבים. והנה גם כאן "כי יפלא" עקר "ארי יתפרש" כמו "לא נפלאה היא" (לקמן ל', י"א) ת' "לא מפרשא היא", "והוא פלאי" (שופט' י"ג, י"ח) ת"י "והוא מפרש", ולא שייך כאן, לשון "יתכסי" כי טעמו סתירה והעלמה, כמו "כי נסתר איש מרעהו" (ברא' ל"א, מ"ט) ת' "ארי נתכסי", "ונעלם" (ויק' ה', ב' במד' ה', י"ג) ת' "ויהי מכסא" ורק במוסב להקב"ה נמצא לשון "כסי" בתרגום "היפלא מה דבר" (ברא' י"ח, ד') ת' "היתכסא", וכן "הממני יפלא כל דבר" (ירמ' ל"ב, כ"ט), "לא יפלא ממך כל דבר" (שם פסוק י"ו) מתורג' בשניהם "יתכסא", כי הכוונה אין דבר נעלם ממנו ואין נסתר לנגד עיניו, שאין שייך ביחוס להקב"ה לשון פרוד והבדלה.

(יב) לבלתי שמוע וגו' או אל השפט ת' או מן דִּינָיָא (סביוניטה) בכל שאר ספרים דִּינָא לשון יחיד. אע"פ שאצל "ואל השפט" (פסוק ט') גם בסביוניטה, ולדינא לשון יחיד, אין להכרוע שמלת דינא כאן שבוש או ט"ס, כי אפשר ליישב, כיון שכאן נאמר בו העונש: "ומת האיש ההוא" וגו', הוא מבער שאינו חייב עד ששמע מפי הדינים הידועים, מפי ב"ד הגדול שבירושלים. וברוב ספרים: "או לות דינא" הוא שבוש עצום (אוג"ד).

(טז) למען הרבות סוס ת' בדיל לאסגאה ליה סוסון. בפתשגן כתוב "נראה שהוסיף מלת ליה בשביל שאמר לא ירבה לו סוסים לוווג המלות", ולשון האוג"ד: "ותוספת מלת "ליה" נכונה בענין, ואחרונים השמוטיה "עכ"ל, אולם גם מצד ההלכה הוא נכון, לפי שרק לו לא ירבה אבל לחילו לרכב ופרשים מותר להרבות.

(יט) והיתה עמו וקרא בו ת' ותהי עימיה ויהי קרי ביה (בכל הספרים שת"י), והכוונה כפי הראב"ע ורמב"ן: והיתה עמו התורה וקרא בו בספר. אבל מסורת עליו (ברלינר עמוד 56) בו דמתרג' בַּה ב' באורי' וקרא בו. (כאן). והחטור בו (לקמן כ"ד, ו') לפי המסורה מוסב לשון בַּה כאן על התורה.

יח, (ג) וזה יהי משפט הכהנים מאת וגו' ת' ודין יהי דהוי לכהניא. (עי' הכללים על תרג' של "כמשפט" ברא' ט', י"ג).

(ו) אשר הוא גר שם ת' דָּאָר תמן (סביוניטה ופתשגן), ברוב ספר'. דָּר ואינו מדויק, דָּאָר לשון הווה עקר, שמשמעותו עכשווה הוא דר, דָּר לשון עבר, "אשר גר שם אברהם" (ברא' ל"ה, כ"ז) ת' דָּרָר תמן, ולענין פתחות האל"ף עי' אוג"ד (עמוד 74 הערה 374) שהוא מחמת הרי"ש שלאחריה, אשר לה משפט הרחבה

כמו לחי"ת ולעי"ן, עכ"ל, אבל בשאר פעלי ע"ו משתני הנקוד, "יצא ושוב" (ברא' ח', ו) ת' ותָאִיב, וכן קָאִים מן קום.

(ח) לבד מטכרוי על האבות ת' בר מטרתא דִּיתְהָ שבתא דכין אתקינא אבהתא. מטרתא דִּיתְהָ שבתא (כך הוא בסביוניטה) ונכון, המשמר של אותה שבת, ברוב ספרים, "דייתי בשבתא", בולונייא. דיהי בשבתא אינן מדויקים כי "דייתי", "דיהי" ל' זכר, ומוסב על "מטרתא" ל' נקבה, "מטכרוי" לפי התרגום טעמו מסירה כמו "כי צורם מכרם" (לקמן ל"ב, ל') ת' "מסרינון", והכוונה כי תקנת המשמורת היא מסורה להם מן האבות, משה אלעזר ואיתמר, (עי' נתינה לגר).

(יב) תועבת ה' ת' מרחק קדם ה' — התועבות האלה ת' תועבתא האלין, פירש הרב הג' ב"ס נתינה לגר: "שנה כדי למנוע הכפל" עכ"ל, ואינו נכון, כי לשון "תועבת ה'" מתורג' תמיד מרחק קדם ה' אף בלא כפל, כגון לעיל ד' כ"ה, י"ז א'. ועוד בהרבה מקומות, ונראה שלא יתכן לתרג' אצל השם בלשון תועבה מפני הכבוד.

(יג) תמים תהיה עם ה' וגו' ת' שלים תהי בדחלתא דה', "ויהי שם עם ה'" (שמו'. ל"ד, כ"ח) ת' "קדם ה'", "אולם כאן תרג', "בדחלתא דה'", לברר ענין השלמות, כי לשון "שלים" לבד מורה על תמימות הגוף בלא מום כמו, "שה תמים" אימר שלים, ועוד שאר ענינים, "ויבא יעקב שלם עיר שכם" (ברא'. ל"ג, י"ח) ת' "שלים". ושם פרש"י שלם כגופו, שלם בטמונו, שלם בתורתו.

(יד) אל מענינים ואל קסמים ישמעו ת' מן מעניניא ומן קסמיא שומעיין, צ"ע מדוע לא תרג' "מקבלין", כמו "אליו תשמעו" (בפסוק הסמוך) ת', מיניה תקבלון, וכן כל לשון "שמעו אל". כבר הוברר אצלינו שלשון "קבל מן" הוראתו שמקבל הדבר מפי אומרו לעשות אותו כראוי. אבל ידוע שכהני האלילים והמנחשים היו מתנבאים ע"י קסמים רק באמרים סתומים ועמוקים, באופן שיהיו להבין לאיזה צד ולהפוכו. ע"כ לא שייך בו לשון קבלה אלא שמיעה, כי השומע לא ידע בברור מה שיעשה, אלא פוחד הנשמע כפו דעתו ורצונו, ולטה שלבו נוטהו הוא עושה.

(טו) נביא מקרבך מאחריך כמוני ת' דכוותי, (סביוניטה ובולונייא) ס"א "כותי", "נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך" (פסוק י"ח) ת', "כותך" בלא דל"ת (בכל הספרים): אצל דברי משה, "דכותי" בדל"ת נכון ועקר, שהוא כמו, "אשר כמוני", כנוי הייחוס הוא להסב רק על הנדמה עצמו, והוא הנביא, ולא על ענינים חצונים, הכוונה נביא אשר כמוני, שדומה לו בנביאות, כי משה העניו מכל האדם חשב בדעתו שיהי שקול לו, אבל בדברי הקב"ה מלת "כמוך" מתורגמת "כותך" בלא כנוי הייחוס משמעותו שהנביא יהי כמוך בזה שהוא מקרב אחיך אבל לא במדרגת הנבואה, כפי הנאמר, "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" וגו' (לקמן ל"ד, י). וכן בת' המיוח' ליב"ע "כמוני" — "דמי לי", "כמוך" — "כותך", רש"י פירש "כמוני", כמו שאני מקרב אחיך, אולם בתרגום מפורש כן אצל "כמוך", ועי' מ"ש שמו'. ל', ל"ב.

(כב) ולא יבא ת' ולא יתקיים, לשון ביאה אצל נבואה מתורג' לרוב בלשון יתקיים, כגון "יבוא דבריך" (שופ'. י"ג, י"ב. וי"ז). וכן רבים. (בפסוק, "הנביא אשר יבא לשלום בבא דבר הנביא" וכו' ת"י, "במייתי פיתחם נביא", כי על השלום לשון "במתקיים" מורה שהשלום שהוא עכשו יתקיים ולא יעבור, ולפי שלא היה להם שלום צריך לומר "במייתי") לדעת ב"ס פתשגן הטעם לפי שיש דברים שלא יתכן בהם לתרגם בלשון ייתי כגון אם יאמר על החדל הדבר ומניעותו. כמו ביום פלוני לא יורח השמש או בחדש פלוני לא ירדו גשמים.

ימ, (ג) לנוס שמה כל רצה ת' כל קטול (סביזניטה וכולונייא), ברוב ספר 'קטולא' במפריט, אולי תרג' 'קטול' למנוע הכפל, לפי שסמוך לו, "וזה דבר הרצח" שתרגמו "קטולא".

(ה) ונדחה ידו ת' ותתריך ידיה (סביזניטה ועוד), ורש"י גורם, "ותתמריג" בגימ' ל, וכן הוא ברוב ספר, עי' אוג"ר.

(שם) "לכרת העיץ" ת' "במיקציה אעא". (סביזניטה ועוד ספר' מדויקים) ברוב ספר' "למקץ אעין" לשון רבים, נשתבשו בלשון "לחטב עצים" שלפניו, ועיקר "במקציה", לפי הענין, "לחטוב עצים" הוונה שיבוא ביעד בדעת לחטב עצים, אולם "לכרות העיץ" כוונתו שנדחה ידו בגרון עכשו בכרתו העיץ.

(שם) ונשל הברול מן העיץ ת' וישתליף ברולא מן אעא. שנינו (מכות ו, ב') "נשמט הברול מקחו והרג רבי אומר אינו גולה וחכמים אומרים גולה, מן העיץ המתבקע רבי אומר גולה וחכמים אומרים אינו גולה", פרש"י "מן העיץ המתבקע, יצא קיסם ונתו למרחוק והרג" עכ"ל. והנה לפירושו יהיה אונקלוס מכריע כחכמים שאם נשמט הברול גולה ולא כשנהרג מקיסם מן העיץ המתבקע, אבל כבר הוברר אצלנו שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד בלא הכרח גדול. אולם הרמב"ם (ה'). הוצח פ', ו', ה', ט"ו) שפסק כרבנן כתב: נשמט הברול מן העיץ המתבקע אינו גולה, הנה פ' שבין לרבי ובין לרבנן הגרון נפל על הנרצח (עי' כ"ט) רק לרבנן פ' שנשמט הברול מקחו, ולרבי פ' שהברול נסבך בעץ המתבקע ומשם נפל על הנרצח שזה הו' כח כחו, ולרבנן בזה אינו גולה (עי' הטיב בהתורה והמצוה להרב הג' מלבי"ם ז"ל סימן ע"ח), והנה לפי פירש הרמב"ם לשון התרגום, וישתליף ברולא מן אעא הוא להדרש כלשון הכתוב עצמו בין לרבנן ובין לרבי, כי לדעת שניהם הכתוב מדבר בנשמט הברול, ולשון "מן אעא" אין להכריע אם מקחו או מן העיץ המתבקע, לפי זה אונקלוס מסייע לפירוש הרמב"ם.

(ט) על השלש האלה: מסורת עליו: על תלחא נ"א תלח (ברלינר עמוד 90) צ"א איך יאמר תלחא שהוא לשון זכר ומוסב על מלת "קרוין" שהוא לשון נקבה, ורחוק לומר שיהי לשון ידוע כמו "השלש" בכתוב, כי לא נמצא בת"א שם מספר ראשי בלשון ידוע, ואף לא בת' יונתן על נביאים, ואם ימצא הוא שגיאה.

(י) ולא ישפך דם נקי ת' ולא ישתפך, לשון שפיכה להוראת הריגה מתורג' לרוב בלשון "שדי", כמו "באדם דמו ישפך" (ברא'. ט', ו'). ת' "יתאשד", אולי תרג' כאן "ישתפך" שמורה על רבוי הדמים, של הנהרג ושל ההורג בשוגג ששניהם נקיים. לשון שפיכה בארמית מורה על המרובה, כגון "ואשד הנחלים" (במד'. כ"א, ט"ו) ת' "ושפוך לנחליא", "אשדות הפתגה" ת' "משפך מרמתא".

(יב) ונתנו אותו ביד גאל הדם ומת ת' וימות (סביזניטה) ברוב ספרים וימות הנקוד וימות נכון ועקר, כמו וימת, וכן בתיב"ע, "ויתקטיל", והוא כמו שנדרש בספרי: מנין לא מת ביד גואל הדם ימות ביד כל אדם ת"ל ומת.

(יג) ובערת דם הנקי מישראל ת' אשדי דם זכי, טעמו שופכי דם נקי, וכן לקמן כ"א, ט'. לפי דרשת הספרי בשניהם בער עושי הרעות מישראל, ולא כהמבאר בנתה"ש שפירש בשם אונקלוס שפיכות דמים.

(טז) כי יקום עד חמס באיש ת' סהיד שַׁקַר בנגבר (סביזניטה). ברוב ספר.

שַׁקַר. הנקוד שַׁקַר נכון, שטעמו כמו משקר, מעול, "לא תעשו עול" (ויק'. י"ט, ט"ז)

ח' „לא תעבדון שקר“ ופירש חמס כמו חוטם, וכן בספרי „אין חמס אלא גולן“. גרסת הספרים סהיד שקר אינה מחוורת, כי שקר הוא שם מופשט, שקר, עול.

(יט) ועמדו שני האנשים ת' גברין בלא ידוע, אולי מפני שחול' למדו מכאן שצריכים להעד מעומד ושאיין עדות בנשים (שבועות ל', א', וספרי) עי' רש"י, ואילו אמר „גבריא“ במפריט, תהי משמעותו שמוסב רק על המדוברים בענין והם העדים, שצריכים להעד מעומד.

ב, (א) יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 57) כי תצא מימריה בסעדך, חזקו ואמצו מימריה מדבר קדמך, הוא ההלך מימריה יהי בסעדך. ר"ל כאן „כי ה' אלקיך עמך“ ת' „מימריה בסעדך“. — לקמן ל"א, ל'. „הוא ההלך עמך“ ת' „מימריה מדבר קדמך“. — ולקמן ל"א, ח'. „הוא יהיה עמך“ ת' „מימרי יהי בסעדך“. באלו הוספה לשון מימריה מפני הכבוד, בנוגע ללשון „בסעדך“ עי' מ"ש שמו. י"ח, ד'. וללשון „מדבר קדמך“ עי' לקמן פסוק ד'.

ג, (א) אל ירך לבככם ת' לא יווע ליבכו, לקמן פסוק ח' „הירא ורך הלבב ת' „ותביר ליביה“ לדעת המפרשים לא תרג' כאן בלשון „יתבר“ מפני הכפל לפי שתרג' „ואל תערצו“, „לא תתברין“, ואינו נכון כי באמת הם שני ענינים, כאן הכוונה בהלה וחרדה כשיראו עם רב מהם ושוטעים שאון רעש החיילים, וזה מדה רוב בני אדם אף מי שלבו אמוץ וחזק, בתחלת המלחמה יחרד לכס מאד וחיל ורעדה יאחזו, עד שהם רגילים ומנוסים בדבר, בזה נוהג לשון „וע“ כמו „פן ינחם העם בראותם מלחמה“ (שמו. י"ג, י"ז) ת' „דילמא יוועון עמא“, וכן „יען רך לבבך“ (מ"ב. כ"ב, י"ט) ת"י „דוע ליבך“, „ולבכך אל ירך“ (ישעי. ז', ד'), „ופן ירך לבככם“ (ויק'. כ"ו, מ"ז) ת"י „יווע“. אבל לשון „ורך הלבב“ משמעותו שלבו חלש מטבעו שלא יכול לעמוד בקשרי המלחמה כלל, כדעת ר' עקיבא, או מי שלבו נשבר ונדכה מפני היראה מעבירות שבידו, כר"י הגלילי (עי' רש"י), לזה מורה לשון „תבר“, „ויחלש יהושע את עמלק“ (שמו. י"ז, י"ג) ת' „ותבר יהושע“, „והבאתי מורך בלבכם“ (ויק'. כ"ו, ל"ו) ת' „ואעיל תְּבַרָא בליבהון“.

שם) ואל תחפון ת' ולא תבעתון (סביוניטה, בלוניא ועוד), כלשון „ובעתתו רוח רעה“ (ש"א. מ"ז, י"ד) ת"י „ומבעתא ליה“ ברוב ספרים „לא תבהתון“ בה"א שבוש, שהוא לשון בושה.

ד, ה' אלקיכם ההלך לפניכם ת' מדבר קדמיכון (סביוניטה) גרסת הספרים „דמדבר“, לע"ד עקר „מדבר“ בלא דל"ת, כמו „ההלך“ (לקמן ל"א, ו', וחי) שמתורג' ברוב ספרים עתיקים „מדבר“, וכן הוא במסורה (לעיל פסוק א'), הכוונה העקרוית של לשון „ההלך עמכם להלחם לכם“ וגו' היא: שהקב"ה הולך עמכם להלחם לכם, ורק אם נאמר, ה' אלקיכם ההלך עמכם הוא ילחם לכם, או היה צריך לתרגם „דמדבר“, כגון לעיל א', ל'.

ה, ודברו השטרים אל העם ת' עם עמא (סביוניטה בולוניא ועוד) לפי משפט לשון „דבר אל“. אבל ברוב ספרים „קדם עמא“ נראה שהוא לרמוז למה שפרש"י (פסוק ח') כי מאמר „ומי האיש“ עד „ויספו השטרים“ הכהן מדבר ושוטר משמיע לפני העם. (חליפות שמלות להח' בערקאוויץ ו"ל).

(ו) ולא חללו ת' ולא אחליה, פירשו לשון חולין, שלא עשה הכרם חול מאיסור ערלה (כי לשון „קדש“ נופל גם על דבר האסור (עי' רש"י לקמן כ"ב, ט').

בשנה הרביעית, לאכול הפרות בירושלים או לחללם בדמים, (עי' רש"י) ולא לשון חלילים כדעת הראב"ע ורמב"ן.

(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה ת' לאגחא עלה (סביוניטה ועוד) נ"א "לאגחא קרבא עלה", עקר "לאגחא" בלא תוספות מלת "קרב", כמו "להלחם עליה לחפשה" (לקמן פסוק י"ט) בכל הספרים כל מלת "קרב", הטעם הוברר לעיל א', ל'. ע"ש.

(יא) אם שלום תענך ת' תענינך, בפתשגן כתוב: "תענינך, ומסורת עליו יפה" (וכן ברלינר עמוד 90) ע"ש, הטעם שלא תרג' "תתיבניך" מבואר שמו'. י"ט, י"ט. ע"ש.

(שם) יהיו לך למס ת' יהון לך מסקי מסין (סביוניטה בולוניא ועוד), אולם יש בו מסורת (שם) למסקי נא מסקי ואינו דאיק, ומ"ט לשון "מסקי מסין" ג"כ נכון, "ויהי למס עובד" (ברא'. ט"ט, ט"ו) ת', "יהון לך פלחין ומסקי מסין".

(יח) ככל תועבותם אשר עשו לאלהיהם ת' דעבדין בינוני (סביוני' בולוניא ועוד) בינוני עקר, ברוב ספרים דעבדו עבר, אינו נכון, כי הכוונה למען אשר ילמדו ככל אשר עושים עכשו, ולא כאשר עשו כבר.

(יט) כי האדם עין השדה ת' ארי לא כאנשא אילן וחקלא, הכתוב מדבר דרך תמיהה, כפרש"י: הרי כי משמש בלשון דילמא, ואונקלוס שנה כדרכו התמיהה למאמר מוחלט, כיוצא בו "כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי" (ברא'. ד', כ"ג) ת' "לא גברא קטלית — ואף לא עולימא חבלית", עי' מ"ש שם.

כא, (א) לא נודע מי הכהו ת' לא ידע. כאן תרג' "לא נודע" "לא ידע" שמשמעו שאלא נודע כלל לשום אדם, כלשון הספרי, היא נודע ואפילו אחד בסוף העולם ראהו לא היו עורפים, אבל בשאר מקומות תרג' "נודע", "איתידע" שמורה גם לידיעה ע"י הודעה מאחרים, כגון "אכן נודע הדבר" (שמו'. ב', י"ד), ת' "איתידע פתגמא" פירש שנודע לרבים, שראהו אחד והודיעו לאחרים, וכן "או נודע כי שור נגח הוא" (שמו'. כ"א, ל"ו) ת' "איתידע", פירש ג"כ שנודע לרבים ושני עדים מודיעים אותו לבעל השור ומתרים בו.

(ד) אל נחל איתן ת' לַנַחַל בַּיַר (סביוניטה רוב ספרים) נ"א "לנחלא" והוא שבוש, כי אננו נחל ידוע, "ביר" טעמו שמש, "והאדמה לא תשם" (ברא'. ט"ו, י"ט) ת' "לא תבור". ועי' עוד בנחניה לגר.

(ח) כפר לעמך ת' כהניא ייטרון כפר וכו' הוא לפי דרשת רבותינו עי' רש"י.

(ט) תבער הדם הנקי מקרבך ת' תפלי אשדי דם וכי מבינך. פירש תבער השופך דם הנקי, כפרש"י, "מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה יהרג".

כי תצא.

(יא) אשח יפת תאר ת' שפירת ריו (סביוניטה), בקצת ספרים ריו, וברובם „שפירת חיוו“ הוא תרגום של „יפת מראה“. לשון האג"ר: ריו בו"ו נח נראה, וכן נכון מן „ורוה די רבעה“ (דני' ג', כ"ה) עכ"ל, והנה אף בת"א „יפת מראה“, „יפה מראה“ (ברא' כ"ט, י"ז ול"ט, ר') ת' „שפירא — שפיר בריוא, שהוא תמונת המפריט, והנפרד ריו, כמשקל כִּיף, כִּיפֵא, רִישׁ, רִישָׁא“. אולם גם הנוסח „שפירת ריוו“ יש ליישב על נכון, שכן מצינו לשון „יפת תאר“ (ש"א כ"ה, ג'. ואסת' ב', ו') מתורג' „שפירת ריוו“, והוא לפי משקל חיוו, חיווא, ולפי שאין להכריע בניהם, לענ"ד יש להטות אחרי הרבים ולקיים ריוו.

(שם) וחשקת בה ולקחת לך לאשה ת' ותתריע בה, ותיסבה לך לאיתו. הטעם שלא תרג' „ותחבינה“, כמשפט לשון עתיד בכנוי מכואר שמו' י"ג, י"א. ע"ש. כי לפי הענין לשון „ולקחת“ אינו עתיד מוחלט, אלא כמו מקור, וחשקת בה ללקחה לך לאשה. ואין הכוונה שיקחה לו, כי אינה מותרת לו להנשא אלא לאחר שלשים יום או שלשה חדשים לר' עקיבא (ע' ספרי). ולשון התרגום „ותיסבה לך לאיתו“ משמעותו נשואין כדין וכדת, כמו שכבר הוברר שלשון „נמסב“ אצל אשה מורה רק לנשואין כהלכה, ואפלו למ"ד שביאה ראשונה הותרה, להנשא אינה מותרת לו עד אחר כל המעשים.

(יב) ועשתה את צפרניה ת' ותרבי ית טופרהא (סביוניטה ורוב ספרים) וכן עקר, נ"א „טופרהא“ אינה מדויקת. „ועשתה“ ת' „ותרבי“ משמע תגדל ולא כר' אלעזר שסובר בספרי ועשתה היינו תקוין, הנה הכריע לפי סברת עצמו כמ"ד תגדל, שלדעתו גידול הוא נוול יותר, והיה מוכרח להכריע כי אם אמר „תקוין“ תהי הכרעה לדעת ר"א. ואי אפשר לדבר בלשון שסובל שתי הדעות ביחד שסותרות להדדי.

(יד) לא תתעמר בה ת' לא תִּתְפַּנֵּר בה (סביוניטה ורוב ספרי מדויקים) הגימ"ל דגושה, וכן „והתעמר בו“ (לקמן כ"ד, ו') ת' „ויתפנר ביה“, אולם „כי תבא בכרם רעך, — בקטת רעך“ (לקמן כ"ג, כ"ה. וכ"ו) בתרגום „ארי תִּתְפַּנֵּר“ הגימ"ל רפוייה. ב"ס פתשגן פירש: תחגר כדגשת הגימ"ל מלשון תגר, שלא תעשה בה תגרה וסחורה למוכרה כמו ומכור לא תמכרנה בכסף אבל „ארי תִּתְפַּנֵּר“ בלא גימ"ל דגושה משרש אג"ר, כלומר תבא בשכירות וב"ס אוג"ר מסכים עמו, אבל מוסיף ואומר: ודע אמנם כי סוף סוף גם שרש תגר משרש אגר נגזר, כי כל סוחר סוחר להשתכר, ובלשון סורי כותבין תאגרא באל"ף עכ"ל, והנה קשה כי לפי פירושים יהי לשון „לא תתעמר בה“ אחר „ומכור לא תמכרנה בכסף“ כפל הענין ושפת יתר, וכן „והתעמר בו ומכרו“, ולענ"ד „ארי תִּתְפַּנֵּר“ בגימ"ל רפוייה (איתפּעל) משמעותו שעובד לרצונו בשכר שכיר, אבל „לא תִּתְפַּנֵּר“, ויתפנר (איתפּעל, ופעל) הם בנינים כבדים, שמורים על חיוק הפעולה, שהוא משתכר בהם ביותר שמשמש בהם כעבד ושפחה, או שמשכיר אותם לאחר ונטל השכר, והוא כדרשת חו"ל

בספרי: לא תתעמר בה, לא תשמש בה, (עי' רש"י ורמב"ן), וכן דעת הג' ב"ם מ"ח, שלא יעשה אותה שפחה.

(יו) את הבכור בן השנואה יכיר וגו' ת' יפריש. טעם, "יכיר" אינו כמו "ויכירה" (ברא'. ל"ה, ל"ג) הכרה בדעתו כי זה הוא, אלא שיהי מפרסם שהוא הבכור ע"י שמבדיל ומפריש אותו משאר בניו כפי שנים ובמעלת הבכורה, וכן "נויר אחיו" (ברא'. מ"ט, כ"ו. ודבר. ל"ג, ט"ו) ת' "פרישא דאחוי", (עי' מ"ש ברא'. מ"ט, כ"ו).

(שם) לו משפט הבכרה ת' ליה חויא בכורותא (סביוניטה ורוב ספרים), בקצתם חויא דין בכירותא, עקר, "חויא בכורותא" בלא חוספות מלת "דין", עי' הכללים לתרגום של "משפט" (ברא'. מ', י"ג), וראיה ברורה שמלת "דין" הוספה מאוחרת, כי הכתוב הניח מלת "חויא" לשון נקבה, ועכשו שהיא נסמכה למלת "דין" צ"ל "חוי" ל' זכר. ונראה שהוסיפו אותה לפי דרשת הספרי, לו משפט הבכורה, מלמד שהבכורה יוצאת בדיינים" אולם לא יסדו הדרוש על לשון משפט, אלא על כל המאמר שהוא לכאורה מיותר, כמו שנדרש בספרי המאמר, "אשר ה' אלקיך נותן לך" (פסוק כ"ג), "להזהיר בית דין על כך".

(יח) ויסרו אתו ת' ומלפין יחיה. לקמן (כ"ב, י"ח) ת', "ויסרו אוהו" – "וילקון

יתיה", כי שם הכוונה מלקות ממש, בב"ד בתורת עונש, אולם כאן ת' "ומלפין" לשון מוסר בדברים ובשבט לפי פשוטו, שהכתוב מדבר באב ואם שאין להם הרשות לעונשו אלא רק ליסרו, אבל צ"ע שרבותינו דרשו גם בזה מלקות ממש: "מתרין בו בפני שלשה ומלקין אותו" (עי' רש"י ורא"מ), אולי י"ל שלא חש לרמוז לפרטי הדינים, לפי שהדבר מסור לב"ה, ועוד שרבותינו החכימו לגדור הענין בתלי תלי של הלכות כדי שיהי כמעט מן הנמנע לדון את סורר ומורה, וגם לדעת רוב רבותינו לא נהרג בן סורר ומורה מעולם.

(כ) בננו זה ת' ברנא דין (סביוניטה בולונייא ועוד) והוא עקר, ברוב ספר' "בננא" שבוש שהוא ל' רבים. עי' אוג"ר.

(שם) זולל וסובא ת' זָלִיל בסר וסְבִי חמר. צ"ע אם, זליל וסבי" נמצא עוד

בתרגום בהוראה זו, "אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו" (משלי כ"ג, כ') ת' "לא יהוי באילין דאסותין בנישרא ובאילין דרוין חמרא", ובפסוק שלאחריו "כי סובא זולל יורש" ת' "דרוי ואסות", "הייתי זוללה" (איכה א', י"א) ת' "גרגרניתא", ובתרגום על נביאים, "סבא" פעל מתורג', "רוי" והשם, "חמרא".

(כג) כי קללת אלקים תלוי ת' על דחב קדם ה' אצטלב. פירש "קללת" כמו על קללת, על שהקיל בדבר ה' וחטא, ולא מפרש מה החטא כדי שלא יכריע בין מ"ד כל הנסקלין נתלין למ"ד מקלל לבד נתלה. עי' ספרי.

כב, (א) והתעלמת מהם ת' ותיכבוש מנהון, וכן לקמן פסוק ד'. (סביוניטה, פחשגן ובולונייא) ברוב ספ'. "ותחכביש", "ותיכבוש" פעל יוצא לענ"ד עקר, ומעמו כפרש"י: כובש עין כאלו אינו רואהו עכ"ל. והוא שהולך לדרכו ועווב הנדחים, ואינו חושש להצייל ממון של חברו, "ותחכביש" איתפעיל אינו מחוור, כי לא נמצא כלל בהוראת העלמה אלא רק בהוראת נפעל, שנכבש ונשפל ע"י דבר אחר, כגון, "ויפלו פניו" (ברא'. ד', ה') ת' "ואיתכבישו אפוהי" השפלו פניו מתוך כעס וקנאה וכן "גלכדה העיר" (מ"א. ט"ו, י"ח), "ונכבשה העיר" (במד'. ל"ב, כ"ב) ת' "ותיכבביש", "איתכבישת", לדעת האוג"ר הנוסח, "ותיכבוש" טעות ואינו כן אלא הוא לשון קצר בחסרון הנשוי, כמו "וינורו מקדשי בני ישראל" (ויק'. כ"ב, ב') ת'

„ויפרשון מקודשיא דבני ישראל“, והכוונה שיפרשו את עצמם וגם אחרים מלבוא אל הקודש בטומאה (עי' מ"ש שם).

(ג) לא תוכל להתעלם ת' לית לך רשו לְכַסְיֹתָהּ (סביוניטה ורוב ספר). (נ"א

„לאיתכסאה“ אינו מדויק כמ"ש לעיל אצל „ותתכביש“, „לכסיותה“ מעמו שלא ויכל להעלים ולהסתיר האבירה כדי שיקחנה לעצמו, וכן נדרש (ב"מ. כ"ו, ב') ולשון „לכסיותה“ כמו „ויגנב יעקב את לב לבן“ (ברא'. ל"א, כ') ת' „וכסי יעקב מלבן“ שהעלים והסתיר מלבן כי ברח הוא. אולם רש"י פירש אף כאן ענין ככישת עין וכן שם בגמרא, וצ"ע כיון שנאמר „ומצאתה“, ויש ליישב שכוונתו שכובש עינו מבעל האבדה, כאלו אינו רואה אותו כשנאבדה ממנו, וכן משמע מלשון „אוהר“, לפי שהגמרא מוקי לה שראה כשנפלה סלע ממנו והמתין בלקיחה עד לאחר יאוש, או עובר על לא תוכל להתעלם לבד. עי' הטיב בסוגית הגמרא שם ותבין.

(ה) לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה ת' לא יהי הקון זין דגבר על איתא ולא יִתְקַן גבר בתקוני איתא, מלות „כלי גבר“ ת' „זין דגבר“; כלשון „שא נא כליך“ (ברא'. כ"ו, ג') ת' „טול כען זינך“, והוא כמשנתו של רבא"י (נזיר נ"ט, א') שלא תצא אשה בכלי זין למלחמה, וה"ה לקישוט בעלמא אף שלא במלחמה, כמו „ולא ילבש גבר שמלת אשה“ שתרגי „יתקן“ — „בתקוני“, לפיכך אומר „תקון זין דגבר“ שאינו צ"ל אלא „זין דגבר“, לשון „תקן“ בארמית מורה לעדי וקישוט, כמו, „כי תעדי עדי זהב“ (ירמ'. ד', ל') ת"י „דמיתקנין בתיקונין דדהב“, וכן „הורד עדיך מעליך“ (שמו'. ל"ג, ה') ת' „אעד תקון זינך מינך“, הנה לדעת המפרשים (עי' רא"ם ונתינה לגר) סובר אונקלוס כראב"י, אבל באמת אינו מכריע כפי דרכו לצד אחד, לפי דעת המפרשים סובר רבא"י שהמסור שער בית השחי ושער הערוה לוקה מדאורייתא, ות"ק סבר שלוקה מדרבנן, לפי שהתורה לא אסרה אלא דבר הטביא לידי תועבה, כיון שנאמר אחריו „כי תועבת ה' כל עשה אלה“, וגם בלשון התרגום אפשר ללמוד כן.

(ו) כי יקרא קן צפור לפניך ת' ארי תערע (סביוניטה ורוב ספרים) נ"א „יערע“ ואינו נכון, כי לא יתכן להסב הפגיעה אל הקן שאינו זו ממקומו, „ארי תערע“ טעמו כי תפגע בקן לפי הליכתך (פתשגן).

(ח) ולא תשים דמים בביתך ת' חובת קטול (סביוניטה בולונייא ועוד) נ"א „חובת דין דקטול“, ואינו עקר. „חובת קטול“ משמעותו שמניח מקום סכנה בביתו ויכול לבוא תקלה על ידו, או לדעת ת"ק דספרי שהנופל ראוי ליפול אף עפ"כ לא תתגלגל מיתתו על ידך וכו' (עי' רש"י). לשון „חובת דין דקטול“ הוא תרגום של „חטא משפט מות“ (לעיל כ"ב, כ"ב) ומשמע מיתה על פי ב"ד, ואינו שייך לא על הבעל הבית ולא על הנופל שמתחו נסתבכה מן השמים.

(יא) צמר ופשתים יחדיו ת' מחבר כחדא. כי בלא תוספות מלת „מחבר“ תהיה משמעותו שלא ילבש בגד צמר ובגד פשתים בבת אחת, ואינו אסור אלא בגד אחד שבו שני המינים, או בגד צמר ובגד פשתים מחוברים זה בזה. אבל בשור והמור תרג' „כחדא“ לבד לפי שאסורים אף שלא במחוברים ביחד, שור לפני הקרון וסוס מן הצד או לאחריו כשמושך או דוחף (ספרי).

(יד) ואקרב אליה ת' ועלית לוחה (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם „וקריבית לוחה“. לדעת האוג"ר הנכון „וקריבית“ שהכתוב אהו בלשון נקיה, ואין טעם לנטות מעליו, עכ"ל, ודבריו אינם נכונים כי מסורת עליו ועלית דוקא (פתשגן), וכן „ואקרב

אל הנביאה" (ישע. ח', ג') ת"י, ועלית לות נביאתא". וברור כשמש שלשון, ועלית" יותר נקי מלשון, וקריבית", כי לשון "על לות" עקר משמעותו הכנסה אצל וולתו לביתו, כמו "ויבא אל אביו" (ברא'. כ"ו, י"ח) ת', ועל לות אבוהי" ורבים כמותו, והושאל דרך כבוד להוראת בעילה, כמו "בוא" בעברי, אבל לשון "קריב" טורה ביותר על נגיעה בגוף, כגון, ואביטלך לא קרב אליה" (שם כ'. ד') ת', "לא קריב לותה", והכוונה שלא נגע בה, (עי' רש"י שם) והנה לפי זה השכיל אונקלוס באמרו, ועלית לותה" שלא תהי הכרעה בפלוגתא דרבנן ור' אליעזר בן יעקב (כתובות ט"ה, ב' ומ"ו, א') אם צריך שבעל או לא, עי"ש.

(טו) אל זקני העיר השערה ת' לתרע בית דין אתרא. צ"ע מדוע לא אמר, "לתרע בית דינא" כמו לקמן כ"ה, ז'. ונראה שת', בית דין אתרא" ללמד שהכל לפני ב"ד של המקום הוא שבו בית אביה, כמו ששינונו בספרי, "אחד שבאו לה עדים בבית בעלה שזנתה בכית אביה ואחד שבאו לה עדים בכית אביה שזנתה בכית אביה היא נדונית על פתח בית אביה".

(טז) וישנאה ת' ויסנה (סכיניטה) ובשאר ספרים הגרסאות מתחלפות וכולן אינן מדויקות. ויסנה הוא לשון עתיד כמו בעברי, "וישנאה", ולא חרג' ויסנינה בנו"ן נוספת, לפי שאינו עתיד מוחלט, כי הכוונה שהוא שונאה עכשו, כמו "למה ידבר אדוני כדברים האלה" (ברא'. מ"ד, ו') ת', "יטלל", והכוונה למה מדבר בינוני לשון הווה, (עי' הכללים שבארתי שמו. י"ג, י"א), וגרסות הספר': ויסנינה, (נוספה הנו"ן שלא כמשפט הלשון). וסנה, וסנאה (הוא לשון עבר וצ"ל וסנה או וסנאה בינוני), ועוד י"נ וסנינה (היא לגמרי נגד דרכי הלשון), הסופרים לא הבינו מלת וסנה, חשבו לתקן והשתבשו.

(יז) ופרשו השמלה ת' ופירסון שושיפה. הניח לשון הכתוב בלא שנוי כדי שהתרגום יהי סובל דעת ר' אליעזר בן יעקב (כתובות ט"ו, א') שסובר דברים ככתבם, אולם לא הכריע בזה נגד דעה הרבנן שדרשו יחזורון הדברים כשמלה חדשה, מאחר שלא הכריע ביניהם בפלוגתא אם צריך בעילה אם לא (כמו שפירשתי לעיל פסוק י"ד), מובן טאליו כי למ"ד אין צריך בעילה לשון, ופרשו השמלה" אינו אלא משל לענין התבררות הדברים ע"י עדים, כי אם אין בעילה לא שין פרישת השמלה, ואפילו לראב"י לא טהני פרישת השמלה נגד עדים שזנתה, אלא צריך להכחיש העדים או להויטם, (עי' חוס'. שם ד"ה בשלמה לר' אליעזר בן יעקב).

(יח) ולקחו זקני העיר ההיא את האיש ויסרו אותו ת' וידברון — וילקון יתיה (סכיניטה ורוב ספרים), בקצתם, ויסבון", לדעת האוגר הוא עקר, כי הענין בחוקת היר, עכ"ל ואינו נכון, אלא הגרסא, "וידברון" נכונה ומדויקת, כי אצל בעלי חיים שלקייחם ע"י הנהגה והולכה תרגום של לקיחה — דבירה (עי' הכללים שבארתי ברא'. ב', ט"ו) — לשון, ויסבון — וילקון יתיה" משמעותו דוקא שהוקנים יתפשו אותו ולקון, כמו, ויקחוהו וישליכו אותו הבורה" (ברא'. ל"ז, כ"ד) ת' "ונסבירו", (כמבואר ג"כ שם בהכללים), ואין הוקנים לוקון אלא שליח ב"ד או השוטר הממונה לכך.

(כא) לזנות בית אביה ת' לזנאה בית אבוהא, טעמו בבית אבוהא (עי' רש"י) כמו שבארתי בהרבה מקומות, כי לרוב כשבי"ת השמוש חסרה בעברי היא נשמטה גם בחרגום, ולא כמו שטפורש בחינה לגר.

כג, (ב) לא יבא פצוע דכה וזרות שפכה בקהל ה' ת' לא ידכי דפסק ודמתבל למיעל בקהלא דה'. כל לשון "לא יבא בקהל ה'" ת' "לא ידכי למיעל", ולא כלשון הכתוב "לא יעול", לפי שזה משמע שאינו בכלל ישראל לכל הענינים "לא ידכי למיעל" מורה שאינו טהור רק בזה, כלומר לענין נשואין לישראלית הוא טמא, אבל לכל שאר ענינים הוא טהור וזוה יש לפרש מדוע לא אמר כת' המיוח' ליב"ע "למיסב איתא מקהל ה'", כי מאחר שאמר "לא ידכי למיעל", מובן שהכוונה לבוא לאשה ישראלית, כי אצל הקהל אין ענין טומאה אלא איסר ביאה לאשה טמאה, וכל שאר דיני טומאה הם בבחינת המקדש וקדשים "פצוע דכה" ת' "דפסיק", כדרש חז"ל (יבמות ע"ה, א') אויזה פצוע דכה כל שנפצעו בצים שלו ואפילו אחת מהן ואפילו נקבו ואפי' חסרו (פרש"י כל שהוא) וכן שנפצעו חוטי בעים (שם עמד ב'), וכל זה במשמעותו לשון "דפסיק" שהוא תרגום של המום "חרוי" (ויק. כ"ב, ב) "כה" שנדרש בספרא רים של עין שנפסק או שנפגם וכן שפתו שנסדקה או נפגמה, וכן כאן "דפסיק" משמעותו שנסדקו או אפילו נפגמו הבעים שלו, "וכרות שפכה" ת' "ודמתבל" כוונתו שנשחת הגיד, וכפרש"י שנכרת הגיד ושוב אינו יורה קילוח ורע אלא שופך ושותת ואינו מוליד. לשון התרג' המיוח' ליב"ע "דמסרס" ופסיק גידא" אינו מחזור כלל "דמסרס" משמע שנטלו הבעים, והוא פסול אפי' נפגמו או חסרו כל שהוא, וכן "ופסיק גידא" משמע נפסק או נפגם כל שהוא, ואינו נפסל אלא כשנפצעה העטרה כולה, שאם נשתיר מעטרה אפילו כחוט השערה כשר (שם בריש פירוקין).

(ג) מטור ת' ממוירא, הניח לשון הכתוב ששמשו בו חז"ל ושהוא ידוע לכל שטעמו הנולד באיסור, ואינו מכריע בפלוגתת רבותינו אם מחייבי מיתה או כרת או אפילו מחייבי לאו לד"ע.

(ד) לא יבא עמוני ומואבי ת' לא ידכון עמונאי ומואבאי לשון רבים, לפי שנאמר בו "להם" ל"ר, אבל "לא תתעב אדומי" (פסוק ה') "אדומאה" לשון יחיד לפי שלאחריו "כי אחיך הוא" ל"י, וכן "מצרי" (שם) ת' "מצראה" שנאמר אחריו "בארצו" ל"ר. בזה תתישב קושיית ב"ם לחו"ש, ומה שמתרץ בספרו חליפות שמלות הוא דוחק ואינו מספיק.

(ח) אשר לא קדמו אתכם ת' דלא ערעו יתכון. פירש לשון "קדם" כשמושו בארמית אצל "לקראת" שתרגומו "לקדמות", וכדי להשות התרגום ללשון הכתוב אומר "דלא ערעו יתכון" ולא "דלא אתו לקדמותהון".

(ט) בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם וגו' ת' דרא תליתאה ידכי להון וגו' (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם "ידכון להון", לדעת האוג"ר "ידכון" ל' רבים נכון, שמוסב על הבנים, אולם לע"ד "ידכי" ל' יחיד עקר, שהוא שוה ללשון הכתוב "יבא" שמוסב על מלת "דור", וגם הוא יותר מבואר כהלכה שדור שלישי כבר כשר לבא בקהל, ולשון "בנין דיחלדון להון דרא תליתא ידכון להון" אפשר לטעות שהכוונה בנים אשר יולדו להם בדור השלישי יבואו בקהל ה', שהוא דור רביעי, כי לרוב נשמטה ב"ת השימוש, כשחסירה בעברי.

(יב) לפנות ערב ת' למפני רמשא, טעמו בעת שמתחיל היום להעריב (רש"י) ע"י מ"ש שמו. י"ד, כ"ו. נ"א "לעידן רמשא" משמע אחר שהעריב ואינו נכון.

(יג) ויד חדיה לך ת' ואתר מתקן, וכן בספרי "אין יד אלא מקום" (ע"י מ"ש במד. ב', י"ו).

(יד) בשבתך חוץ ת' במיתכך לברא (סביוניטה ורוב ספרים) נ"א "במפיקך לברא", והוא תרגום של "בצאתך". נראה שהאחרונים כתבו "במפיקך" לפי שאומר "לברא", ולפי דרכי הלשון היה צ"ל "במיתכך בברא" בבי"ת, אולם מה שתרג' כאן

מלת "חוי" — "לברא" כמו אצל "ויצאת שמה חוי" (בפסוק הקודם), הוא לרמזו ששניהם לשון נקי וטעמם לעסקי חוי, לפי דרשת ר' יונתן (ברכות כ"ה, א'), ויצאת שמה חוי לקטנים, בשבתך חוי לגדולים". והנה דייק כן מלשון הכתוב, מאחר שאמר "ויד תהיה לך מחוי למחנה", היה די שיאמר "ויצאת שמה", מזה לומד שלשון "חוי" משמעותו לצרכי חוי.

(טו) ה' אלקיך מתהלך ת' ה' אלקך שכנתיה מהלכא. הוסיף מלת שכנתיה להרחיק הגשמת התנועה, וכן "פני ילכו" (שמו' ל"ג, י"ד) ת' "שכנתי הנה". ואין כאן ערבוב ב' נוסחאות, "ה' אלקך" נוסחא א', "ושכנתה" נוסחא ב', כדעת הג' ב"ם נחל"ג, הלילה וחלילה שישמיט המתרגם ב' שמות קדושים, וכן "כי ה' אלקיך אש אכלה הוא" (לעיל ד', כ"ד) ת' "ה' אלקך מימריה אישא אכלא", ומוסיף כאן "שכנתיה" שמורה על קרבת השי"ב והשגחתו שהיא רק לטובה, ושם אמר "מימריה אישא אכלא" לפי שהוא לפורענות, ומה שהקשה הנ"ל שמתחיל בשכנתיה וסיים לת' "ושב מאחרין", ויתוב מימריה ולא יטבא לך", לא קשיא מידי, כי טעם של "ושב מאחרין" הוא ההפוך מן "ופניתו עליכם" (ויק' כ"ו, ט') שת' "ואיתפני במימרי לא יטבא לכו", (בוה תתישב גם קושיית קצת מפרשים שלא תרג' "ויסלק שכנתיה מביניכון" כתיב"ע).

(שם) ולא יראה בך ת' ולא יחוי בך, (סכוינטשה ועוד) הוא כפרש"י, לא יראה בך הקב"ה ערות דבר" עכ"ל, ברוב ספרים, ולא יתחוי, ואין צורך לשנות, כי בדבר הגלוי שנראה לעינים מתורג' לשון ראייה אף בייחוס להקב"ה תמיד בלשון "הוא" (עי' פתשגן, ברא' א', ד'. ואוג"ד נתיב השלישי עמוד 4). — "ערות דבר" ת' "עבירת פחגם", בלשון נופל על לשון (וכן לקמן כ"ה, א'. ע"ש). ולא תרג' בלשון ערוה לפי שהכוונה לאו דוקא גילוי ערוה, כמו שדרשו בספרי, ונשמרת מכל דבר רע, שומע אני בטהרות ובטומאות ובמעשרות הכתוב מדבר ת"ל ערוה, אין לי אלא ערוה מנין לרבוה ע"ז ושפיכות דמים קללת השם, ת' כל דבר רע.

(טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו ת' לא תמסר עבד עמטין ליד רבוניה. יש לדקדק מה שתרג' "עבד עמטין" ל' רבים, וסמוך לו "ליד רבוניה", שמשמע אדון אחד והיה לו לומר "עבד דבר עמטין", עבד של נכרי, ונראה שמשמעותו עבד שבא מן העמים, כלומר עבד כנעני של נכרי או של ישראל שבכח מחוצה לארץ לארץ ישראל, והוא רומז לפירוש ד"א ברש"י לפי דרשת חו"ל, והנה מה שפרש"י בתחלה כתרוממו הוא סתום לפירוש הרא"ט הכוונה עבד ישראל הנמכר לגוים כדאיתא בגמרא (גיטין מ"ה, א') אבל קשה מאד איך יקריא עבד עברי "עבד עמטין", ומה ששינונו (שם) ובספרי, המוכר עבדו לעכו"ם או לחוי לארץ יצא בן חורין, הוא רק תקנת חכמים (עי' התורה ומצוה סימן קכ"ה), ולענ"ד יותר קרוב שלשון "כתרוממו", שמשמע עבד של נכרי, שהוא לפי פשוטו של מקרא, אולם באמת רומז התרגום גם לפרוש השני, וכבר הראתו קצת מקומות שרש"י ו"ל לא חש לדקדק כל כך בלשון התרגום והניח מקום להתגדר בו.

(יח) לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל ת' לא תהי איתתא מכנת ישראל לגבר עבד ולא יסב גברא מבני ישראל איפא אמא. דוק וחשכח כי לשון קדש איננו מתורגם בשום מקום לענין משכב זכר, אלא רק בהוראת זנות של נשים, כגון "גם קדש היה בארץ" (מ"א. ד', כ"ו) ת"י, נפקת ברא", וכן שם (כ"ב, מ"ו), כיוצא בו "ויעבר הקדשים" (שם ט"ו, י"ב) ת"י, "ופלי נפקת ברא", ורש"י מפרשו בלשון התרגום בלבד. וגם לשון "בתי הקדשים" (מ"ב. כ"ו, ג') ת"י, בתי

הַקְדִישׁ טַעוּחָא" פירש בתים מוומנים לע"ו שדרך עבודתה בומה, לפיכך לא יוכל לתרג' כאן בל' „מקדשתא“, „מקדש“ כמו (ברא'. ל"ח, כ"א, וכ"ב), וגם אינו יכול לרמוז לדעת קצת מרבוחינו שבמשכב וכר הכתוב מדבר, אלא תרג' לפי פשוטו קדשה למופקרת לזכרים וקדש למופקר לנשים, וכן מפורש בת' המיוח' ליב"ע ובת' ירושלמי אבל בתרג' אונקלוס שעקר חכליתו ללמוד מוסר להמון עם, ודאי שהוא יותר לחועלת להשומעים שיוהר אותם על נשואי עבד ושפחה שהם בגדר הומנה לזנות, מלהוהיר על זנות בעלמא שכבר מוזהרים עליה בכתוב „ולא תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ" וגו' (ויק'. י"ט, כ"ט), וגם נמצא בהרבה מקומות שגדולי רבוחינו דרשו הכתוב כדברי ת"א. (עי' ברא"ט, מיני תרגומא, ונתל"ג). „אִיְתָא אָמָא" (סביוניטה בולוניה, ועוד ספרים עתיקים) ברוב ספרים „אִיְתָא אָמָא“, במפריט, ועיקר אִיְתָא בנפרד עיי' פירושי על המסורה (ויק'. י"ח, כ"ב), שלשון אִיְתָא בנפרד הוא דרך בויון.

(כה. וכו) כי תבא בכרם רעך, כי תבא בקמט רעך ת' בשניהם ארי תִּתְּנֶנּוּ.

הוא לפי דעת רוב חז"ל בפועל הכתוב מדבר, ולא תרג' כלשון הכתוב „ארי תיעול“, שזה משמע כדברי איסי בן יהודה: בביאת כל אדם הכתוב מדבר (ב"מ. צ"ב, א'), ואינו יכול לאמר כן לפני המון עם, כדאמר רב (שם) לא שבק איסי חיי לכל בריה, אולם לדעת רב אשי (שם) כוונתו אינה שכל אדם מי שהוא יכול לאכול, אלא בעושיין בסעודתו דעבדו ואכלו, פירש שלא שכר אותם בעל הכרם אלא באים מאליהם לאכול ולעבוד לפי אכילתם. והנה לשון „תיתגר“, סובל אף זה, כי משמעותו תהי נשכר, בין מבעל הכרם בין מעצמו. והשכיל אונקלוס לפרש במלה אחת מה שנאמר בת' המיוח' ליב"ע בחוספות לשון הרבה „ארום תיעול למיסב אנרא כפועל" וכו'.

כד, (א) ערות דבר ת' עבירת פיתגם. טעמו שעוברת על דבר ה' או אפילו על ציוות בעלה, והוא כדברי ב"ה: אפילו הקדיחה את תבשילו, ובוודאי רק כשעושה אותו בדעת לצערו ולהכעיסו, והנה מכריע בזה לצד אחד, לפי שאי אפשר בלא הכרעה, שאם ת' בלשון „עריח" יהיה מכריע כב"ש, שלא יגרש אא"כ מצא בה ערות דבר, (ספרי, גיטין צ', א'). כי בארמית לשון „עריא" משמעותו רק ערוה ממש (ועיי' מ"ש לעיל כ"ג, ט"ז).

(ג) ספר כריתות ת' גַט פִּישׁוּרִין (סביוניטה ופתשגן), לרוב הנקוד גַט, וכן ההרגל לקראתו בתלמוד, (עי' פתשגן), שמעתי מפי חכם חוקר מפורסם בלשונות הקדם כי גַט הוראחו שטר בלשון ערבי פרסי וטורקי, עוד בומוננו (Hat-i-humajun). ולענ"ד אפשר שגם בלשון התלמוד צ"ל הנקוד גַט בפת"ח, וכננוי גַטִי גַטִין, כמו בת, קַטִי גַת, גַתות, ואלה נכתבו בלא יו"ד, לפי שהנקוד נודע מן המקרא, אבל גַטִין, גַטִי, כתוב ביו"ד, להטעים החירוק, לפי שאינו לשון עבר

(ה) ולא יעבר עליו לכל דבר ת' לכל פיתגם (ברוב ספרים) בקצת „לכל מדעם", עקר „לכל פיתגם" שמעטו לכל דבר הצבא, ב"ס האוגר כותב „לכל פיתגם טעות, כי נראה לא לכל דבר, אבל לקצת דברים" עכ"ל. והנה מה יעשה עם „לא ראיתם כל תמונה" ועוד כמה וכמה מקומות שלשון „לא כל" הוא שלילה לגמרי בעברי ובתרגום.

(ו) לא יחבול ת' לא יסב משכונא (ברוב ספרים) בקצתם „לא חסב" לשון

נוכה. עקר „לא יסב“, כי הכוונה לא יחבל החובל (עי' ראב"ע), וכן בתרגום, ורבים כמיהו (עי' רש"י וראב"ע ברא'. מ"ה, ב'. וג'). וב"ס אוג"ר תפש גם כזה במיעוטא ולא תפש כלום (עי"ש).

(ש) וכי נפש הוא חובל ת' ארי בהון מתעביד מוזן לכל נפש. פירש המליצה לפי כוונתה ולא לפי המלות, התרגום הזה מפורש כל צרכו מבחינה לגר ע"ש.

(ז) והתעמר בו ת' ויתפגז ביה (עי' מ"ש לעיל כ"א, י"ד)

(ח) בנגע הצרעת ת' במכתש סגירו, מה שלא תרג' „סגירותא“ בלשון ידוע בככתוב „הצרעת“ הוא לפי המסורה (ויק' י"ג' ב') ושם פירשתי הטעם.

(טו) ואליו הוא נשא את נפשו ת' וליה הוא מסר את נפשו. פירש שמביא עצמו לידי סכנה, וכן „וישם את נפשו בכפו“ (ש"א. י"ט, ה') ת"י „ומסר ית נפשיה כעל גב ידיה לאיתקטלא“, (עי' רש"י), אולם לשון „מסר נפשו“ נאמר גם אצל טרחא בלא סכנה, בפסוק „ותקח מרים אחות אהרן“ (שמו'. ט"ז, כ') פרש"י „לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה נקראת על שמו“ (מכילתא) (במכילתא כתוב „לפי שנתן אהרן נפשו“ וכו' אבל כל לשון נתינה כעין זה מתורגם מסורה). ולפי ההלכה ה"ה אף בשאין במלאכתו סכנה (עי' ספרי).

(טז) לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטא יומתו ת' לא ימותו אבהו על פום בניו ובניו לא ימותו על פום אבהו אינש בחוביה ימותו. — לשון „יומתו“ ג' פעמים בככתוב לא תרג' „יתקטלון“ ככל שאר מקומות, אלא „ימותון“ שמשמע מיתת כ"ד וגם מיתה בידי שמים, והוא לפי דרשת רבותינו (ברכות ו', א') שבנים אינם מתים בחטא אבותם כשאין אותן במעשיהם, ובספרי דרשו „איש בחטאו יומתו“ גדולים בחטא עצמם קטנים בעון אבותם, ועוד למדו מכאן עקר ההלכה בב"ד שלא יומתו אבות בעדוהם של בנים ולא בנים בעדוהם של אבות (ספרי וסנהד'. כ"ו, ב'), לפיכך לא תרג' בלשון „על חובי“, ואף לא „על מימר“ (כמו לעיל י"ו, ו'). וי"ט, ט"ו) כי זה משמע רק עדות, ומיתה בידי שמים אינה על עדות אלא על החטא, לכך אמר „על פום“ שמשמע סהם על סבת, בין בחטא ובין בעדות, כגון „ולפי העלות הענן“ (במד'. ט', י"ז) ת' „ולפום איסתלקות“, כיוצא בו „על פי הגורל“ (שם כ"ו, ג"ז) ת' „על פום עדבא“, שהכוונה בסבת העלות הענן, בסבת הגורל.

(יז) לא חטה משפט גר יתום ת' דין גיור יתם (כך הוא בכל ספרים עתיקים שתי"י), בדפוסים חדשים „גיורא ויתמא“. נראה שאחרונים הגיהו לפי הענין, והראשונים הניחו כלשון הכתוב, שמת „יתום“ יכולה להיות תואר לגר שאין לו אב וגואל, וכן לקמן (כ"ו, ג') (י"ט) גריחוים מחוכרים במקף.

(כ) לא הפאר ת' לא חפלי. ת' „תפאר“ כלשון „תבער“ בחלוף בוט"פ ואחה"ע, והוא לפי הענין שלא יחזור ללקט מה שנשאר על הפארות.

כה, (א) כי יהיה ריב בין אנשים ת' ארי יהי דין בין גבריא. בספרי דרשו דרך אנדה: אין שלום יוצא מתוך מריבה, וכן הוא אומר ויהי ריב בין רעי מקנה אברהם (ברא'. י"ג, ו') ושם ת' „והות מצותא“, אולם כאן תרג' בלשון „דין“ שעקר דרשת חז"ל לענין ההלכה (סנהד'. י', א') שבעדים וזממים הכתוב מדבר, וכוה יחיישב גם מה שתרג' הנפרד „אנשים“ בתמונת המפריט „גבריא“, הוא לרמוז שהכוונה האנשים האמורים למעלה (דבר'. י"ט, י"ז) „ועטרו שני האנשים אשר להם הריב“, העדים הזמזמים, (עי' מ"ש שם).

(שם) ונגשו אל המשפט ת' ויחקרבוֹן לְדִינָא (סביוניטה חומשי רון"ה לעווענשטיין) ותיב"ע), וכן עקר, שהוא כלשון הכתוב „המשפט“, הכוונה שיובאו למשפט להיות נדונים, בשאר ספרים הגרסות מתחלפות „לְדִינָא“ „לְדִינָא“, „לות דינָא“, מזה נראה בעליל שאחרונים הגיהו לפי דעתם זה בכה וזה בכה, ולא ידעו ללכת בעקבי הת"א, שדרכו תמיד אצל הגשה לדינים או לוקנים לשמש בלשון „לקדם“ מפני הכבוד, (שמו' כ"א, ו' וכ"ב, ו' וח' דבר' כ"א, י"ט. וכ"ה, ו'). (בפסוק „ובאת — — — — — ואל השפט“ (לעיל י"ז, ט') ת' „ולות דינָא“ לפי שאינו הגשה למשפט, אלא ללמוד ולשמוע פסק ההלכה). שם „ושפטום“ ה' וידינינוֹן (סביוניטה בולוניי ויעוד, ומסורת עליו: וידינינוֹן נ"א וידינוֹן ואינו דאיך (ברלינר עמוד 91) ע"ש ובאוג"ר עמוד 56 הערה 209, ועמוד 76 הערה 397).

(ב) בן הכוח ת' בר חייב לאלקאה (ברוב ספרים) נ"א בר חייבא לאלקא, אינו מדויק כי אין כאן מקום לתמונת המפריט.

(ג) מכה רבה ת' מחא רבא, טעמו מכה גדולה, „רב“ בארמית הוראתו גדול וחשוב, ולשון רב בעברי הוא בתרגום „סגי“, וכאן „מכה רבה“, טעמו ג"כ גדולה וחשובה, כמו „תהום רבה“ שהוא קרא ותרגום בשוה, ואין כאן הכוונה רבוי ממש, לפי שחייב אפילו כשמוסיף הכאה אחת, והכתוב קורא אותה מכה רבה מאחר שלקה כבר מ"ט מכות (עי' ספרי).

(ד) ובן אין לו: ת' ובר לית ליה, עי' מ"ש ויק'. כ"ב, י"ג, וכאן צריך לפרש באופן אחר מדוע לא חרג' בלשון „ולד“ או „ורעא“, הטעם כי זה משמע אפילו ולד שאינו בר קיטא, (עי' יבמות פ', ד'. משנה ה'). שרק בר קיטא פוטרחה ולא נפל, והיא פטורה מן היבום אם יש לו בן אפילו מן השפחה ומן הנכרית (יבמות כ"ב, א').

(שם) לאיש זר ת' לגבר אוחרן (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם „לגבר חילוני“ ואינו עקר. לפי טהרת לשון אונקלוס ויב"ע על נביאים „חילוני“ משמע לבד זר שאינו כהן, רק בתרגומים על כתובים ובת' המיוח' ליב"ע וירושלמי על התורה נמצא לשון „חילוני“ בהוראת נכרי ואיש אחר, עי' פתשגן ונתל"ג.

(ו) והיה הבכור וכו', אע"פ שכתוב זה נדרש להלכות רבות, וחכמינו הוציאו המקרא לגמרי מפשוטו, הניחו אונקלוס כלשונו בלי שום שנוי כלל, לפי שאי אפשר לפרוט כל ההלכות בלתי לצאת מגדר העתקה, וסומך על הדרוש, לפי שהוא ענין המסור לדינים, וכל שומע שהוא בן דעה יכיר כי לשון „והיה הבכור אשר תלד“ וגו' אי אפשר להבין לפי פשוטו, ולעת הצורך יבוא אצל חכם שויררו הדרך ילך בה.

(שם) על שם אחיו המת וכן בפסוק שלפניו „אשת המת“ ת' מיתנא, ולא נמצא עוד במקרא מתורגם כזה רק „מיתא“ או „שכיבא“. ונראה שהוא להפלה, שמה בלא בנים וימחה שמו בישראל, כיוצא בו „כמראה אשר הראה“, (במד' ח', ד') ת' „כחיווא“, „המראה הגדול“ (שמו' ג', ג') ת' „חיוונא רבא“, וכן „ובטורא גדול“ (לקטן כ"ו, ח') ת' „ובחונין“, בתוספות נו"ן להפלה, ובמקום אחר „במראה אליו אחודע“ (במד' י"ב, ו') ת' „בחיוון“.

(ז) טאן יבמי להקים וגו' ת' לא צבי (סביוניטה ועוד) נ"א „סריב“, עקר „לא

צבי", כמו "ואם מאן ימאן" (שמו'. כ"ב, ט"ז) ת', "ואם מיצבא לא יצבי" (עי' מ"ש שם), כי לשון "סרב" משמע שממאן לעשות המבוקש ממנו, ואין דרך צניעות שהיא תתבע ממנו היבום, ואף הדינים לא יצוו שישאנה, (עי' יבמות כ"ה, ב') שהיו נותנים לו עצה ההוגנת לו, פרש"י אל תכנס תקלה בכיתך.

(ח) לא חפצתי לקחתה ת' לא רעינא למיסבה, נ"א "לא רעייתי" לשון עבר, ואינו נכון (עי' אוג"ר). "ואם לא יחפין" (בפסוק הקודם) ת' "לא יצבי", אולם כאן הוא תשובה על מה שדברו אליו הוקנים, שצריך לאומרה בעמידה (עי' רש"י וספרי), ודאי לא יענה עוות לומר: לא צבינא, לא אבינא, אלא הוא מדבר להצדיק את עצמו, כי איננו כדברי יבמתו שטמאן להקים לאחיו שם בישראל, ושלא אבי לקיים מצות היבום, כי אם הטעם שאינו מיבם אותה הוא "לא רעינא למיסבה", אינו חושק בה ללקחה לי לאשה, "כי חשק בבת יעקב" (ברא'. ל"ד, י"ט) ת' "ארי איתרעי", וכן רבים.

(ט) מעל רגלו ת' מעל ריגלוהי (סביניטה ופחשגן) בכל הספרים "רגליה" וכן נכון. ועי' עוד פחשגן.

(שם) וירקה בפניו ת' וחירוק באפוהי. לשון "בפניו" בעברי ודאי אין כוונתו אל פניו ממש, אלא נגד פניו, כמו "לא יחיצב איש בפניך" (לעיל ו', כ"ד) "בפניכם" (שם י"א, כ"ה) וכן רבים, אולם התרגום בכלם בלשון "קדם", וצ"ע מדוע לא תרג' אף כאן "קדמוהי", — הנה ברור שגם הוראת מלת "באפוהי" אינה אל פניו ממש, שאם כן היה לו לומר "לאפוהי". ואע"פ שלפעמים מלת "אל" מתורג' בבי"ת השטושי, הוא רק במקום שהכוונה הכנסה לתוך הדבר, כגון "אל הארון" (שמו'. כ"ה, כ"א. וט', כ') ת' "בארונא", וכן "אל הטבעת האחת" (שם כ"ו, כ"ד. ול"ו, כ"ט) ת' "בְּעִיּוֹקָא חדא", כנגדו כשהכוונה אך התקרבות והתחברות זה בזה, מתורג' בלמ"ה, כמו "וירכסו את החשן מטבעותיו אל טבעות האפוד" (שם כ"ח, כ"ח. ול"ט, כ"א) ת' "לעיוקת איפודא", ולפי שלא שייך ברוק הכנסה לתוך פניו, מוכח שמשמעות תיבת "באפוהי" היא כמו "בפניו" בכתוב: נגד פניו, ולפי' זה יש לפרש הטעם שלא ת' בלשון "קדמוהי" לפי שזה לרוב מורה על דרך כבוד, ולשון "באפוהי" משמעותו נגד פניו ומורה על התנגדות, כמו "ויגער בו אביו" (ברא'. ל"ז, י') ת' "ונוף ביה", "להלחם בעמלק" (שמו'. י"ז, י') ת' "בעמלק".

(יא) כי יצו ת' ארי יצון (סביניטה ופחשגן) ויש עליו מסורת (עי' ט"ש שמו'. כ"א, י"ח).

(שם) מיד מכה ת' מיד מְחַוְהִי, לשון רבים (סביניטה ורוב ספרים), בקצת ספרים "מְחַוְהִי" ל' יחיד, והוא נכון לפי משפט הלשון, אולם אין לומר שהגרסא "מחוי" שבוש, כי כן נוהג בכמה וכמה מקומות שתרגם הנקוד יהו כמו יהו ביו"ד, כגון כל לשון "למינהו" מתורג' "למינהי" להפריש מלשון "למינו" שהוא מתורג' "לְיָנִיהִ", וכן מְרַאָּה (ויק'. י"ג, ד') ת' "מְיַחְוְהִי" (ל' רבים) "מְרַאָּהוּ" (שם פסוק ל'). ת' מְיַחְוְהִי, וכן בכלם, כיוצא בהם מְחַנְהוּ (במד'. א', נ"ב) ת' "מְשְׂרְוְהִי", וט"ט צ"ע, וב"ס פחשגן פירשו בדוחק ע"ש.

(יג) אבן ואבן גדולה וקטנה ת' מתקל ומתקל רב וועיר (כרוב ספרים) בקצתם "רבתא וועירתא", והוא שבוש כי "מתקל" לשון זכר. אבל יש לדקוק שאצל "מתקל ומתקל" ת' "רב וועיר" בנפרד, ואצל "מכילא ומכילא" (בפסוק הסמוך) ת' "ועירתא

ורבחה" בתמונת המפריט, הנה כבר הוברר אצלנו שהמפריט מורה על שלמות הדבר והמכילה היא כלי שלם לתכלית המדידה, שיכול למדוד בה כמות שהוא, שיהי בה לשון מפריט, אבל אבני משקולת שאינן ראויות לשקול בלא מכות מאזנים, אינן כלי שלם, לפיכך צריך להרגם בהן בנפרד.

(יח) ויונב כך כל הנחשלים אחריו ת' וקטיל כך כל דהוו מתאחרין בתוך. "ויונב" ת' וקטיל (בנתינה לגר כתוב: וקטל, וכן ת"י (יהושע י', י"ט) ולא מצאתי כן אלא "וונבתם אותם" ת' "ותבקון יתהון"), ולא כדרשת רבותינו: מכת זנב (עי' רש"י) לפי הכלל שבארתי (ברא'. ד', כ"ו) אלא שהרג את ההולכים באחורי המתנה מפני הולשה פירש נחשלים כמו נחלשים וכן כבש כשב (הראב"ע, ואף בזה הרחיק המדרש שהענן היה פולט משבט דן מפני שהיה ע"ו אצלם, מטעם הנ"ל, עי' בת' המיוח' ליב"ע).

כי תבוא

כו, (ד) והניחו לפני מובח ה' אלקיך ת' ויחתינה (סביניטה בולוניא ועוד) נ"א "ותצנענינה", וכן לקטן פסוק י' "והנחתו". הנכון "ויחתינה", כי הכוונה הנחה מידו בעלטא לפניו, ולא הנחה לשמירה, כמו "ותנח בגדו אצלה" (ברא'. ל"ט, ט"ו) ת' "ואחתתיה ללבשה לותה", כיוצא בו "והנחתם אותם במלון" (יהוש'. ד', ג') ת' "ותחתון יתהון", וכן "אשר הניחו עליה את הארון" (ש"א. ו', י"ח) ת"י "דאחיתו", וכן "והנח אל הסלע הלז" (שופ'. ו', כ') ת"י "ואנח", לשון "אצנע" הוראתו הנחה במקום משומר כנון, הניחו לכם למשמרת" (שמו'. ט"ו, כ"ג), "והנח אותו לפני ה'" (שם פסוק ל"ג), "והניחם שם" (ויק'. ט"ו, כ"ג), "והנחתם באהל מועד" (במד'. י"ז, י"ח) בכלם התרגום בלשון "אצנע". וכן רבים, ותמה על האוגר"ר שמביא הנוסחאות ולא הכריע ביניהן.

(ו) ארמי אבד אבי ת' לכן ארמאה בעא לאובדא ית אבא. הוא לפי דרשת רבותינו באגדה וספרי, ולא כדעת קצת מפרשים כי יעקב היה ארמי אובד, לפי שלא רצה לקרות יעקב אבינו ארמי, ושיעורו לפי התרגום שלבן רצה שיהי יעקב אובד, והוא לשון קצר, כי "אובד" פעל עומד, וכן נראה דעת בעל הטעמים.

(ז) וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו ת' וגלי קדמוהי עמלנא וליא ותנא ודחקנא. החליף סדר המלות לפי התחברות הפעולות זו אחר זו. "ענינו" ת' "עמלנא" הוא מורח העבודה, השיעבוד, "בארץ עניי" (ברא'. ט"א, נ"ב) ת' "בארץ שעבודי", ובהמשך העבודה ומן רב בא עמל ויגיעה, "ואתה עיף ויגיע" (לעיל כ"ה, י"ח) ת' "ואת משלהי ולא י", ומה שהנוגשים היו אצים עוד שיהיו הולכים ועובדים בתוך הרפיון וחולשת הידים הוא הלחץ והדחק. ואולי זה הטעם שהשמיט בכלן מלות "את" לפי ששלוש הפעולות אינן ענינים שונים אלא כלן נכללות במה שנאמר בפסוק הקודם "ויתנו עלינו עבודה קשה".

(ח) ביד חוקה ובורע נטויה ובמורא גדול ת' ביד תקיפא וברדע מרמס ובחזוונא רבא, (עי' מ"ש לעיל ד', ל"ד).

(ט) ויביאנו אל המקום הוה ת' ואִיתֵנָא. ולא תרג' כדרכו אצל ביאה אל המקום, ואִיעֵלְנָא, לפי שזה משמע כניסה אל המקום, ורבותינו דרשו, ויביאנו אל המקום הוה" זה בית המקדש, ולא הכניסנו הקב"ה אל המקדש, אלא הכוונה במה שנתן לנו את הארץ הוה" הגיענו לבוא לבית המקדש.

(יד) לא בערתי מטנו בטמא ת' ולא חליפיה מניה במסאב (סביוניטה רוב ספרים) בקצתם, ולא פליתי. עקר, ולא חליפית, שלא החליף מעשר שני בדבר האסור (עי' מעשר שני פ"א, משנה ז'), ואפשר שפירש, בערתי" כמו, "עברתי" (בחלוף כבש כשב) שהוראתו בארמי חליפין, "לא יחליפנו ולא ימיר אותו" (ויק' כ"ו, י') "לא יחליפניה ולא יעבר יתיה". והתרגום סובל גם דרשת רבותינו, "בין שאני טמא" וכו' (עי' רש"י) שלא אכלו ולא הפרישו בטומאה, לשון "חלף" הוראתו ג"כ העברה ושנוי תכונת הדבר, "מחלפין תשעה ועשרים" (עורא א', ט') פירש סכינין שמחלפין החיה למאכל.

(שם) ולא נתתי מטנו למת ת' למיח (סביוניטה רוב ספרים) בקצת, "על מית", עקר, "למית" פירש לצורך המת לעשות לו ארון ותכריכין, שלא יתכן נתינה למת אלא לצורכו, היבית מניה, "על מית" יכול להיות משמעותו להניחו עליו, כמו "ונתת על השלחן לחם הפנים" (שמו'. כ"א, ל'), וזה יהי כדברי ריש לקיש (יבמות ע"ד, א') שלומד מכאן שמותר לסוך במע"ש שנטמא, "למת הוא דלא נתתי הא לחי דומיא דמת נתתי, איזה דבר ששנה בחיים ובמתים הוי אומר זו סיכה", וכבר הוברר הכלל שאין דרך אונקלוס להכריע לצד אחד, הנוסח "למית" שהוא כלשון הכתוב יש להדרש לכל הדעות, (עי' בסוגית הגמרא שם ובספרי, ובהתורה והמצוה סימן י"ד).

(יז, ויח) האמרת, האמירך ת' חטבת, חטבתך, עי' נתינה לגר.

(יט) ולחתך עליון ת' ולמיתנך עילי, (לקמן כ"ח, א') עֵילָא, והיא היא, (סביוניטה ועוד ספרים עתיקים) ברוב ספר' עֵילָאָה. "עֵילִי" ביו"ד נראה הוא הוא בנפרד כמו קְדָמִי, זָבִי, "עילאה" הוא תמונת המפריט, (עי' אוג"ר).

(שם) לתהלה לשם ולתפארת ת' לחושבחה ולשום ולרבו. "לכבוד ולתפארת" (שמו'. כ"ח, ב'. ומ') ת' "ליקר ולתושבחה", וכן תרג' לרוב לשון תפארת, כאן צריך לשנות לפי שתרג', "לתהלה" — "לחושבחה", "לרבו" ענינו גדולה ורוממות.

כו, (א) שמור את כל המצוה ת' טרו, לשון רבים, לפי שנאמר אחריו, אשר אנכי מצוה אתכם, "נ"א, "טר" ל"י אינו מדויק.

(ט) הסכת ושמע ת' אצית ושמע. "הסכת" לדעת המדקדקים קרוב ללשון "סכא" בארמית שענינו הבטה והשקפה, שיתנו עיניהם ודעתם לשמוע ולהבין הדבר, כמו "שמעי בת וראי והטי אונך" (תהל'. מ"ה, י"א), וא"ה "אצית" שטעמו האוין, כמו "האוניה עדי" (במד'. כ"ג, י"ח) ת' "אצית למימרי".

(יד) אלה יעמדו וכו' — על הר גרוים ת' בטורא דגרויון (סביוניטה בולונויא ופחשגן) ברוב ספר' "על טורא". בפתשגן כחוב: על הר, בטורא, לפי שבפסוק של אחריו כתוב "על הר עיבל", ועוד פירש "על טורא" משמע על ההר ממש על ראשו, והם היו עומדים בתחלת ההר בשפועו בסמוך, כדי שיהיו שוטעים ועונין אמן, וה נראה חוכן דבריו.

(טו) מעשה ידי חרש ת' אומנא (סביוניטה רוב ספר' עתיקים), האחרונים הגיהו "אומן" בנפרד. כי לכאורה אין כאן מקום לתמונת המפריט אולי י"ל שלשון

„אומנא“ טעמו אומן אחד שיכול לעשותו לבדו, לפי שרוצה לעבדו בסחר לא יתננו לאומנים הרבה, שצדיקים לצלם לפי ההרגל, כמו שנאמר „ויוחק חרש את צורף“ וכו' (ישע' ט"א, ו'). אלא חרש חכם יבקש לו שיתארהו בסחר בינו ובין עצמו.

(כד) מכה רעהו בסחר ת' דימחי חבריה. צ"ע מדוע לא חרג' „לחבריה“, כמו „מכה איש“ (שמו' כ"א, י"ב) ת' „דימחי לגבר“, „ומכה אביו ואמו“ (שם פסוק ט"ו) ת' „לאבוהי ולאימיה“, וכן רבים, אולי הטעם שלא ת' „לחבריה“ בלמ"ד, לפי שזה משמע דוקא בגופו ממש, אבל כאן שלדעת רבותינו נכלל בו לשון הרע (עי' רש"י) ובת' המיוח' ליב"ע „דימחי חבריה בלישן חליתאי“, בלא למ"ד יכול להיות משמעותו אף שלא בגופו.

כח. (ב) ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך ת' וייתין — וידבקך (סבינוטה ופתשגן) ברוב ספר' ויחון — וידבקונך והוא טעות, כי „הברכות“ לשון נקבה בעברי ובארמית, ויש כאן ב' מסורות (ברלינר עמוד 91) הראשונה: קדמא וידבקך (כאן), בתרא וידבקונך (פסוק ט"ו). שניה: קדמא וייתין (כאן). בתרא וייתון (פסוק ט"ו). כאן אצל ברכתא מתורג' בלשון נקבה, ובפסוק ט"ו הוא מוסב על מלת לְוִיָּא שהיא לשון זכר.

(ח) יצו ה' אתך את הברכה ת' יפקיד ה' לך ית בירכן (סבינוטה בולוניא ופתשגן) ברוב ספר' „עמך“ — „ברכחא“, ואיננו נכון, עקר „יפקיד ה' לך“, כי לא רצה לומר „ה' עמך“ במחובר ביחד, מפני הכבוד, כמו בפסוק „כי לא הטמיר ה' אלקיך על הארץ“ (ברא' ב', ה') ת' „ארי לא אחיה ה' אלק' מטרא על ארעא“, נוחן מלת „מטרא“ בין השם ובין „על ארעא“ מפני הכבוד, עי' מ"ש שם. „את הברכה ת' „ית בירכן“, וכן עקר, כי תרגום של לשון „ברכה“, „הברכה“ לפי הפשוט תמיד „בירכן“ לשון רבות, (ברא' כ"ו, י"ב) — שמו' ל"ב, כ"ט. — דבר' י"א, כ"ו. וכו'. — ול' א'. וי"ט).

(ט) יקימך ה' לו לעם קדוש ת' קדמוהי (סבינוטה, בולוניא ופתשגן) ברוב ספרים „ליה“ ואיננו נכון, עקר „קדמוהי“ מפני הכבוד, עי' „אוג"ר עמוד 77 הערה 403, ומה שציין, ועיין למעלה הנהה כ"ה, הוא טעות הדפוס וצ"ל „הנהה נ"ה“ ויש בו מסורת (ברלינר עמוד 15): לו דמתרג' קדמוהי ג' באורי', ויבחר (ברא' ט"ו, י'). יקימך (כאן) למען הקים ולקמן כ"ט, י"ב). וכל שאר לשון „לו“ „ליה“ תרג'. ב"ס פתשגן העיר „להיות לו לעם סגלה“ ת' „ליה“, „והייתם לי סגלה“ ת' „קדמי“, פירשתי הטעם לעיל ה', ו', עיין שם.

(יא) והותירך ה' לטובה ת' וותרינק. עי' מ"ש שמו' ל"ו, ו'.

(יג) ונתחך ה' לראש ולא לזנב ת' תקיף ולא חלש (סבינוטה ובולוניא) ברוב ספרים „לתקיף לחלש“, וכן לקמן פסוק ט"ד. בסבינוטה וספרים עתיקים מצינו כיצא בזה השמטת הלמ"ד בהרבה מקומות, כגון „פן נהיה לבו“ (ברא' ל"ט, כ"ג) ת' „חוך“, „וישימני לאב לפרעה ולא דון לכל ביתו“ (שם מ"ה, ח') ת' „אבא“ — „וריון“, וכן (שם פסוק ט') „לאדון“ ת' „ריבון“.

(שם) והיית רק למעלה ת' ברם לעילא. כתוב בפתשגן „וכן בפסוק ל"ג, רק עשוק ורצוץ“ (כצ"ל) ת' „ברם“ וכל שאר „רק“, „לחוד“ תרגם „עב"ל, נראה שלפי הענין „רק“ כאן כמו „אך“ שחרגומו „ברם“, וכן נאמר „והיית אך עשוק וגוול“ (פסוק כ"ט). „לחוד“ תרגום של „לבד“ ושולל הדבר מן הכלל יותר ממלת „ברם“.

(כ) ישלח ה' בך וכו' ת' ישלח (סביוניטה) גרסה הספרים „גרי” יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 91): ישלח א"ד יגרי. לפי המסורה הקדימה ללשון ישלח, ומזכר שבספרים מוקדמים היה כך ברוב. ולע"ד הוא עקר, כבר פירשתי (לעיל ו', כ') שלשון שליחות נהג בדבר שאינו שם בנמצא, שהוא שלוח ממקום אחר, אולם בדבר המצוי ורגיל נהג לשון „גרוי”, וזה איננו בבחינת בעלי חיים בלבד, אלא גם במסוב לסבות ומקרים, והנה כאן נאמר „את המארה ואת המהומה ואת המגערת” שאינו רגילות ומצויות תמיד יתכן לשון „ישלח”, כמו „הנני שלח את כל מגפותי אל לבך” (שמו' ט'. י"ד) ת' „הא אנא שלח”, אבל „ושלחתי דבר בתוכם” (ויק'. כ"ו, כ"ה) ת' „ואיגרי מוחנא ביניכון”, לפי שהמחוט מצוי ורגיל תמיד לא שייך בו שליחה אלא גרוי, שהקב"ה יצוה שיתחוק, וימחוה הרבה בוטן קצר, ועין בסמוך.

(כא) ידבק ה' בך את הדבר ת' ית מוחא. כאן ת' „הדבר”, „מוחא” כמו בכל שאר מקומות, אבל „ושלחתי דבר בתוכם” (ויק'. כ"ו, כ"ה) ת' „מוחנא” חרוטם של „המגפה” שהיא קשה מדבר, הוא לפי דרשת חז"ל שהקללות הראשונות קשין מהאחרונות (עי' ספרא פ' בחקותי, ורש"י ויק'. כ"ו, י"ט וכאן פסוק כ"ג).

(כה) לפני אויבך ת' קדם סנאך, לשון יחיד, לפי שנאמר אחריו „תצא אליו”, „תנוס לפניו”. ולא תרג' „בעיל דבבא”, כי אונקלוס תרג' לשון „אויב” יחיד תמיד בלשון „סנאה”, כאשר הראתי (ויק'. כ"ו, ו') עיין שם. ובוה תתיישב קושיית ב"ס פתשגן.

(כו) והיתה נבלתך למאכל ת' משגרא למיכל. הוסיף מלת „משגרא” לוטר שהאויבים לא יתנום לקבורה, כי יש חיות רעות שחופרות בקברים לאכול פגרי מתים.

(כז) בגרב ובחרס ת' בגרבא ובחרס יביש. הוסיף מלת „יביש”, כי לפי סוגית הגמרא (בכורות ט"א, א') גרב זה החרס, ומסיק גרב דמצרים יבש מבפנים ולא מבחוץ, וחרס יבש מבפנים ומבחוץ.

(לב) וכלות אליהם ת' ויסופן בגללהון, מאחר שתרג' „וכלות” ענין כליה, ולא ענין חמוד ומצפה, לא יתכן לתרג' כפשוטו „להון”, אלא „בגללהון”. בפתשגן כתוב: צ"ע היכן נמצא בגלל שהוא לשון ארמיה, ומדוע לא תרג' בדילהון, האחרון צ"ע, אבל בגלל לא נמצא בת"א ואולי אף לא בת' יונתן על נביאים, אבל נמצא בתרגומי הכתובים, ובירושלמיים על התורה.

(ל) ועבדת שם אלהים אחרים ת' לעממיא פלחי טעותא, וכן לקמן פסוק ס"ד. עיי' מ"ש לעיל ד', כ"ח.

(ט) ושמן לא תסוך ת' לא תשוף (סביוניטה בולוניא פתשגן ועוד) ברוב ספ' „תסוך” (עיין אוג"ר). אין ספק שהנוסח „תשוף” עקר, כי כן מתורג' רוב לשון „סוך” שבמקרא, „יורחין ויסך” (ש"ב י"ב, כ') ת"י „ושף”, ואל תסוכי שטן” (שם י"ד, ב') ת"י „לא תשוף”, וכן „ולא תסוך שטן” (מיכ' ו', ט"ו) ת"י „ולא תשוף”, רק בשני מקומות נמצא בתרגום לשון סיכה, אצל שמן מבוסם בבשמים, „על בשר אדם לא ייסך” (שמו' ל', ל"ב) ת' „לא יתסך”, „ורחצת וסכת” (רות ג', ג') ת' „וחסוכי בוסמיין”, ב"ס פתשגן כתב: „ובמסכת לא ישפנו לא יסוכנו, משמע שהם שני ענינים” עכ"ל, אולי ההפרש סיכה במבוסם ושיפה בשמן כמו שהוא.

(מב) יירש הצלצל ת' יחסנייה סקאה. וכן הגרסא בגמרא (ב"ק. קט"ו, ב') ומפורש נטלוה מסיקין או מציקין (עי' שם) פירש גולנים או שלוחי המלכות, ועיין

בפירוש הרמב"ן; וכן נראה דעת אונקלוס, כי לא יתכן על מין ארבה לשון "יחסנינה" שטעמו ינחילנו, וכבר בארתי (לעיל א', ח') שלשון "אחסין" מורה על הורשה בחוקה בלא מלחמה וטורה.

(מג) יעלה עליך ת' יהי סליק עיל מינך. פירש שיתרומם בחמידות במעלת הצלחה יותר מטר, מה שאינו במשמעות אם תרג' כפשוטו "יסק עלך".

(מח) ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' ת' ית בעלי דבכך דיגרינון ה'. "דיגרינון" לשון רבים אע"פ שבעברי "ישלחנו" ל' יהיד, כיון שהרג' "בעלי דבכיון" לשון רבים ולא ת', "סנאך", כמו לעיל פסוק כ"ה, לפי שמוכח מן לשון "דיגרינון" שהכוונה שיסיחם ה' בהם להלחם עמם ולעשותם שבוים, וכבר בארתי שלשון "בעלי דבכיון" מורה על אויבים הנלחמים (עין מ"ש ויק'. כ"ו, ד').

(מט) כאשר ידאה הנשר ת' כמה דמשחדי נשרא, פירש שיבא חיש כנשר שיורה כחץ על הטרף. "ידאה" לשון וידא על כנפי רוח (הראב"ע. תהל' י"ח, י"א) והוא נדרף עם "ורא על כנפי רוח" (ש"ב. כ"ב, כ"א) ששניהם מתורגמים בשוה "מדבר בתקוף" כלומר שמוליך במהירות ובחוקה כחץ יעוף, ושם לא תרג' בלשון "משחדי" מפני הכבוד, וגם החליף פעולת התנועה של הקב"ה להולכה, כמו "וה' הולך לפניהם" (שמו'. י"ג, כ"א) ת', "מדבר קדמיהו".

(נב) עד רדת חומותיך הגבהות והבצרות ת' עד דיכבש שורך רמיא וכריכיא, "עד רדת" ת' ענין הורדה והשפלה, וכן "עד רדתה" (לעיל כ', כ') ת', "עד דתכבשה" כמו "ויפלו פניו" (ברא'. ד', ה') ת', "ואיתכבישו אפיה". "והבצרות" ת', "וכריכיא", לדעת האוג'ר "עו"ש) לשון "כריכיא" אינו מהוור, כי הוא נופל על הערים הבצורות להיותן כרוכות ומוקפות חומה, ואינו נופל על החומה עצמה, עכ"ל, ואינו נכון, כי לשון "כריך" נוהג בחומות כמו בערים, "ועל כל חומה בצורה" (ישע'. ב', ט"ו) ת' "ועל כל דיתבין בשור כריך", וכן "להזימ' נחשת בצורה" (ירמ'. ט"ו, כ') ת' "כשור דנחש כריך", והכוונה שהחומה מוקפת עוד בחומה מבחוץ או בבריכת מים.

(שם) אשר אתה בטח בהן ת' דאת רחין לאישתיובא בהון, הוסף מלת "לאישתיובא" לברר ענין ההבטחה על החומות, שהיא להמלט ולהנצל בהן.

(נד) ובאשת חיקו ת' ובאיתח קימיה, בלשון נקי עי' מ"ש לעיל י"ג, ד'

(נו) ובשליחה היוצאת מבין רגליה ת' ובוער בנהא דיפקון מינה, וכן פרש"י, אולם לא ידעתי הפרש בין "ובוער בנהא" למה שסמך לו: "ובכנהא דתלדי", ע"כ נראה שהוא לשון נקי תחת שליה ממש, כמו שהוא כח' יב"ע בפירוש, ועי' בנתינה לגר.

(נח) ליראה את השם וכו' את ה' אלקיך ת' למידחל ית שטא וכו' ית ה' וגו'. הוראת לשון "דחיל ית ה'" תמצא מבואר שמו'. א', י"ז. ע"ש.

(נט) וחלים רעים ונאמנים ת' ומכתשין בישין ומהימנין, צ"ע מדוע תרג' "מכתשין" שהוראתו נגעים, ולא תרג' כדרכו, "טרעין בישין", וגם ב"ס להם ושמלה הקשה בו ואומר, "לא ידעת למה", לע"ד הטעם לפי שנאמר בהם, "ונאמנים", שטעמו ארוכים ומקוימים (עי' רשב"ם) מוכח שהכוונה נגעים רעים, מיני צרעת שנדבקים בהמצרע ימים רבים ולא יסורו ממנו עד יום מותו, ולא חלים רעים שממיתים מהרה, ולא שייך בהם לשון "מהימנין", וכן הסמוך למיתה נקרא "שכיב מרע", וכן "הנה איבך חולה" (ברא'. מ"ח, א') ת', "הא אבוך מרע", משמעותו סמוך למות, ואם לשון "מרע" סתם משמעותו כך, לשון "מרעין בישין" לכ"ש.

(סא) גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב וגו' ת' אף כל מרע וכל מחא דלא כתובין וגו' (סביוניטה ורוב ספרים), ב"ס אוג"ר מצא בשני ספרים „מרעין“, „טחן“, ל' רבים, והוא לדעתו הנכון לפי שחרג' „דלא כתיבין“ ל' רבים, וזה אינו ראיה, כי צריך לומר „כתיבין“ לפי שהם שני ענינים, ולא יתכן לשנות לשון הכתוב „כל מרעין“, „כל טחן“ לפי שלשון „כל“ מורה שהכוונה כלם, וכן בתרגום ברוב המקומות אחריו לשון יחיד.

(שם) יעלם ה' אלקיך עליך ת' ייִתינון (סביוניטה ורוב ספרים) בשנים הנזכרים וביב"ע „סיקינון“, וכתב האוגר: ולא אדע למה ברוב ספרים „ייִתינון“ עכ"ל, נראה הטעם שבבחינת הלים ומכות יתכן יותר לשון הבאה מהעלאה, כמו „וינגע ה' את פרעה נגעים“ וגו' (ברא'. י"ב, י"ו) ת' „ואיתי ה' על פרעה מכתשיו“, ולא „ואסיק“, וכן „נגע אחד אביא“ וגו' (שמו'. י"א, א') ת' „איתי“, ועי' ראב"ע.

(סה) לב רגו ת' לב דחול (סביוניטה והרבה ספרים עתיקים) נ"א „דחיל“, דחיל. „דחול“ משמע שהלב נשבר ונרגו מרוב הפחד, וכן „ישן נושן“ (ויק'. כ"ה, י') ת' „עתיקא דעתוק“ כוונתו שנתחוק ונשתבח ע"י שנתישן, עיין מ"ש שם.

(סו) מפחד לבך אשר תפחד ת' מִתְּוהות לבך דתרו תָּוה, וכן ת' „ופחדת“ בפסוק הקודם. „תוה“ ענינו חרדה והשתוממות, והוא קשה מיראה ומפחד, והוא גם יתכן לפי הענין מאחר שנאמר „ונתן ה' לך לב רגו“, משמעותו פחידה ויראה ביותר.

(סח) והתמכרתם שם לאויביך, ת' לבעלי דבכיכון (סביוניטה בולונויא ועוד) ברוב ספרים „דבכך“, „בעלי דבכיכון“ בכנוי לנוכחים רבים עקר, להשוותו ללשון „והתמכרתם“, מלת „לאיביך“ לא תרג' „לסנאיכון“ אלא בלשון „בעלי דבכיכון“, אשר כבר הוברר אצלנו שמורה על אויבים המבקשים את נפשם, לפי שנאמר אחריו „ואין קנה“, שמשמעותו לדעת חז"ל, כי יגורו עליהם הרג וכליון, עי' רש"י.

כט, (ב) המסות הגדולות ת' נתין רברבין (סביוניטה ורוב ספרים) בקצת דפוסים חדשים „ניסי רברביא“, והוא שבוש גדול, כי הוא לשון סמיכות ומשמע נסים של הגדולים, נראה שלא תרג' בתמונת המפריט „נסיא רברביא“ מפני יופי הלשון לפי שלאחריו „אתיא ומופתיא רברביא“ לא רצה להכפיל ביוחד, וכן „המסות הגדולות וכו' והאותות והמופתיים“ וכו' (לעיל ו', י"ט) ת' ג"כ „ניסין רברבין“ בנפרד ושלאחריו בתמונת המפריט, ועוד י"ל שבשניהם מלות „נסיין רברבין“ כלל ומה שלאחריהן פרט.

(ד) ונעלך לא בלתי מעל רגלך ת' ומסוך לא עָדו (כך בכל הספרים שת"י) לפי שת' „לא בלו“ בלשון „לא בליאת“ לא רצה להכפילו. יש כאן מסורת (ברלינר עמוד 121) עָדָא דאיק נ"א עָדָן. וכן במסורה להח' דר' לאנדויער (Letterbode Jahrg. VIII S. 161) והוא כותב: מלת מְסַנָּא יכול להיות ל' יחיד ול' רבים, אולם בעבור שבכתוב ל' יחיד „ונעלך“, דאיק עָדָא עכ"ל. אבל „ורגלך לא בצקה“ (לעיל ח', ד') ת' וּמְסַנָּךְ לֹא יִחִיפוּ, ומסורת עליו (ברלינר עמוד 80, לאנדויער עמוד 77 שם) יחיפו נ"א יחפא ואינו דאיק מזה מוכח כברוד כי יחיפו לשון רבים דאיק, וגם שם בכתוב לשון יחיד „ורגלך“, ולפי שהמסורות סותרות להדדי, יש לסמוך על הרוב עָדו.

(ה) ויין ושכר לא שתיתון ת' וחמר חדת ועתיק (ברוב ספרים) בקצת וחמר חדת ומרוי, ואינו נכון. מאחר שאומר „חמר חדת“, מוכח שמדבר מיין לכד וצריך להיות אחריו „ועתיק“, כי אם היתה הכוונה יין ושאר משקים שמשכרים היה אומר „חמר ומרוי“ בלא מלת חדת, כמו „יין ושכר אל תשת“ (ויק'. י', ט') ת' „חמר ומרוי“, לפי שהכהנים אסורים מיין ומכל מה שמשכר.

(ז) ונקח את ארצם ת' ונסיבנא (סביוניטה רוב ספרים) בקצת „וכבשנא“, וכחוב באוגר „והוא הנכון“. אולם היא שגגה שיצאה מלפניו, כי „כבש“ תרגום של לכד, דוק ותשכח בסביוניטה ובבולוניה כל לשון לקיחה אצל עירות וארצות מתורגם בלשון נסיבה, ורק מעט מועד נמצא לפעמים בשאר ספרים בזה לשון כבישה ונכון להגיהם (ועי' הכללים שבארתי ברא' ב', ט"ו).

נצבים

(ט) ראשיכם שבטיכם ת' רשיכון שבטיכון, תרג' כלשון הכתוב בלא שנוי, ולא „לשבטיכון“ כרש"י, לפי שיש שמפרשים כמו עם שבטיכם, וכן נדרש בתנחומא: „ראשיכם שבטיכם אע"פ ראשים וקנים ושוטרים כולכם שוים לפי שנאמר וכל איש ישראל, ועוד אפשר לפרש מלת „שבטיכם“ הגדולים המושלים בשבת, והם השופטים, כמו „הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות את עמי ישראל“ (ש"ב. ז', ז') ושמתחי שכוונתי לדעת הה' שד"ל ז"ל, (עי' בהמשתדל כאן וברא'. מ"ט, ט"ו) וכן בת' יב"ע „רישי סנהדריכון דלכון ואמר כלי שבטיכון“, וכן פירש רע"ם „ראשיכם שהם שבטיכם שבטי המושלים, והם הנשיאים והשרים אשר בידם שבט המושל“, עכ"ל.

(י) מחטב עצינ ת' מַלְקִיט אַעָה. וכן מתורגם ביהושע (ט', כ"א) אצל הגבעונים.

בפסוק „ואשר יבא ביער לחטב עצים“ (לעיל י"ט, ה') ת' „למיקץ אעיו“, שקציצת אילנות ביער היא מלאכת מחשבת של אומן, לעשות קורות לבנין, וכאן הכוונה לקיטת הקיסמין להביאם לבית לשרפה, שהיא מלאכה שפלה, והוא כדרשת חו"ל שהיו כנענים שנתנם משה חוטבי עצים ושאבי מים (עי' רש"י).

(שם) עד שאב מימך ת'. עד מלי מַך (סביוניטה) בספרים: „מִיךְ“ או „מימד“,

ואין להכריע בברור והגרסא מַך טעות כי אצל הכנוי מַך נופלת תמיד היו"ד לסימן הרבים, ואפילו היו"ד שרש כמו „שדן“, „קרן“ (לעיל ב', י"א) וכן רבים, ואפשר שאומר כן לזווג לשון מַך ללשון אַעָה, כמו שמצינו בהרבה מקומות, ומ"ט הוא ור' וצ"ע.

(יא) לעברך בברית ת' לַאֲעֻלֹתְךָ בקיטא, ולא ת' „למעברך“ לפי שפעל „עבר“

בחרגום מורה רק על העברה או עבירה, כי המליצה „לעבור בברית“ בהוראת לכרות ברית, אינה נוהגת בארמית.

(יד) כי את אשר ישנו פה וגו' ואת אשר איננו פה ת' ארי ית מן דאיתוהי הכא — וית מן דליתוהי הכא. כתוב באוגר (עמוד 82 הערה 16) „שהוא טעות,

וצריך לומר עם מן דאיתוהי ועם מן דליתוהי, כמו ולא אתכם לבדכם שתרגומו עמכון, עכ"ל, ובמח"כ הוא משפט מעוקל, כי מאחר שתרג' בתחלה, ולא עימכון בלחודיכון" מוכן מאליו שלשון, עם" מושך גם למטה, ושיעור התרגום, "ארו עם ית מן דאיתוהי וגו' ועם ית מן דליתוהי", והשמיט מלות, עם" להשוות התרגום ללשון הכתוב כדרכו, כדי שיהי סובל דרשת חו"ל שנשמות כל הדורות שכבר היו ושעתידים להיות היו שם וקבלו האלה והשבעה, עי' רש"י ות' יב"ע.

(טז) ואת אשר עברנו בקרב הגוים ת' בני עממיא (סביניטה וכולוניא) ברוב ספרים, בגו עממיא. עקר, בני עממיא" שמשמעותו שישראל היו מובדלים לעצמם והגוים סביבותיהם, כמו "להרוג אותם בהרים" (שמו' ל"ב, י"ג) ת' בני טודיא, "בגו עממיא" יכול להיות משמעותו בתוכם ממש, שהיו מעורבכים עמם. (ועי' מ"ש לעיל ד', כ"ו).

(יז) או משפחה ת' או ורְעִי (סביניטה) גרסת הספרים, ורעית, מסורת עליו (ברלינר עמוד 91) עיין שם, ורְעִי יפה. שהוא ת' של "משפחה" בנפרד, ורעית" תרג' של "משפחה" בנסמך.

(שם) פרה ראש ולענה תרג' מהרהר חֲטָאִין או וָדוֹן, מלות "שרש פרה ראש ולענה", הן משל ומליצה (עי' באור), והמתרגם מבארן כדרכו, שלבו מהרהר לחטוא על ידי תאותיו או שודון לבו משיאו עד שעושה להכעיס, אף כשאין יצרו חוקפו, והנה פירש "ראש", חֲטָאִין, כי לפי לשון התרגום, ראש" אינו המרה, או עשב מר, אלא אדם נחשים שמושבו בראש, כמו "ענבי רוש" (לקמן ל"ב, ל"ב, ע"ש) ת' רישי חיוין, וכן "ראש ותלאה" (איכה ג', ה') ת' וועקר רישי עממיא ושלחי אינון". פירש מלת "ראש" ראש ממש. ונמשל יצר הרע לנחש שרוף אחר האדם ומטיחו, אבל הוא יכול להשמר ממנו. ולשוף את ראשו, וכן יצר הרע, ולענה" פירש "ודון", כי הוא עשב מר, שלא יאכל אדם לתאותו אלא רק להוסיף את עצמו בדעת. ומה שתרג' "ודון" לשון יחיד, הטעם כי "ודון" שם מופשט, כמו קלון הרון שאין בהם לשון רבים, ועוד שכל מה שאדם עושה בטויד, יוצא ממקור משחת אחד והוא הודון, אולם החטאים מתאוה הם רבים כמו התאות עצמן, ובוה תתיישב קושיית הג' ב"ם נתינה לגר ע"ש.

(יח) והתברך בלבבו ת' יחשב בלביה. לא תרג' בלשון ברך, כי אין זו ברכה אלא מחשבת שוא.

(שם) למען ספות הרוה את הצמאה ת' בדיל לאוספא ליה חֲטָאִי שְלוּתָא על וַיִּדְנֹתָא. כפרש"י, "שיוסף לו הקב"ה פורענות השגגות שעד הנה היה הקב"ה מעביר עליהן, וגורם עתה שיצטרפו עם המויד ויתפרעון ממנו" עכ"ל, הטעם כיון שהוא מוחק בדעתו ללכת בשרירות לבו ולא במצוות החורה, אינו נשמך מעברה כלל, ואו אין עוד הפרש בין שוגג למויד, כי הוא תמיד פושע, ע"כ נחשבו לו השגגות לודונות. אולם מה שפרש"י "הרוה", שוגג שהוא עושה כאדם שכור שעושה שלא מדעת, "צמאה", שעושה בדעת ובתאיה, נראה רחוק, ולע"ד אפשר לפרש כפשוטו "הרוה" מויד, "הצמאה" שוגג כפי הרשב"ם, ושיעור הכתוב, למען ספות הרוה את הצמאה, כלומר שיוסף לו על הודונות את השגגות, ואונקלוס תרגם המאוחר קודם, כפי הענין והנאות הלשון, כמו שמצינו בכמה מקומות, כגון, "כמוך כפרעה" (ברא'. מ"ד, י"ח) ת', "כפרעה כן את", כיוצא בו, ואת שחי קצות שחי העבותות" (שמו'.

כ"א, כ"ה) ת' "וית תרתין גדילן דעל תרין סטרוהי" (ע"ש), וכן "רקועי פחים" (במד. י"ז, ג') ת' "טסין רדידין", ועוד רבים כמזהם.

(יט) יעשן אף ה' וקנא תו באיש ההוא, ת' וחימתיה בנכרא ההוא, "את קנאתי" — "בקנאתי" (במד. כ"ה, י"א) ת' "ית קנאתי" "בקנאתי", כלשון הכתוב, פירש הג' ב"ם נתל"ג "משום ששם ה' הוא המדבר בעדו, ופה להרחיק ההגשמה ולכבוד ה' שנה" עכ"ל, אולם אין להבין שהנסתר "וקנאתו" יהי ההגשמה יותר ממד"ב, והלא מצינו בכל המקומות "אל קנא" מתורג' "אל קנא", לע"ד המעם שלא תרגם כאן "וקנאתיה", כיון שנאמר אחריו "באיש ההוא", ולשון קנאה בשמוש הבי"ת מורה בתרגום על מדה גרועה, קנאה מתוך תאוה וחמוד ועין רעה בשל חבירו, כגון "ויקנאו אותו פלשתים" (ברא. כ"ו, י"ד) ת' "וקניאו ביה", כיוצא בו "ותקנא רחל באחותה" (שם ל', א') ת' "וקניאת רחל באחותה", "ויקנאו בו אחיו" (שם ל"ג, י"א) ת' "וקניאו ביה".

(שם) כל האלה הכתובה וגו' ת' "כל לוטיא דכתיבין" לשון רבים, (עי' מ"ש לעיל כ"ח, ח') וכאן יתכן המפריט, לפי שהכוונה כל הקללות.

(כב) שרפה כל ארצה ת' יקרא (סביוניטה ועוד ובת' יב"ע תהי יקרא) והספרים מתחלפין יקרא, יקרא, יקרא, יקרא, מסורת עליו (ברלינר עמוד 91): יקרא נ"א תהי יקרא, נראה שעקר יקרא, כי בעל המסורה נתן לו הקדימה והוא בינוני פועל, ומשמעותו כי הנכרי יראה שהארץ גפרית ומלח ושורפת הזרעים והצמחים, כנאמר בכתוב, וגרסות האחרות חדשות מקרוב באו לא ידעה אותן המסורה.

(שם) וצבאים, כסביוניטה וצבואים. ונמצא עוד בתורה וצבים (ברא. מ', י"ט), מלך צבאים (שם י"ד, ב' וחי'), וכסביוניטה: וצבאים, מלכא דצבונים, מלכא דצבונים, ד' שנויים לד' מקומות, ונראה שהוא מתוך חסרון השגחה מצד הסופר.

(כה) ולא חלק להם ת' ולא איטיבא להון (סביוניטה ורוב ספרים) נ"א "ולא אוטיבא", וכן ברש"י. לע"ד עקר "איטיבא", שלא רצה לומר, "אוטיבא" הוא כמו הפעיל בעברי שמשמע שלא עשו להם טובה, שלא ימעו השומעים ויחשבו שיכולים להיטיב, ויש בהם קצת ממש, "ולא איטיבא להון" משמע שלא היתה להם טובה בגלגלם, כמו "למען ייטב לי בעבורך" (ברא. י"ב, י"ג) ת' "בדיל דייטב לי", וכן "לטוב לנו" (לעיל ו', כ"ד), "לטוב לך" (לעיל י', י"ג) ת' "דייטב לנא" — "דייטב לך". בפסוק "אשר חלק ה' אלקין אותם לכל העמים" (לעיל ד', י"ט) ת' "דומין ה" כי שם הוא מוסב על השמש וירח וכוכבים שהומין והתקין לכל העמים להאיר להם (עי' מ"ש שם), אבל כאן לא שייך לפרש כך, לפי שמדבר מכל מיני ע"ז בכלל. וגם לא פירש כרש"י: "לא נתנם לחלקם", כי איך יאמר משה דבר הבאי כזה, אשר לא עלה ולא יעלה על לב אדם לעולם שהקב"ה יתן האלילים לישראל לחלק.

(כו) באף ובחמה ובקצף גדול ת' ובתקוף רב (ברוב ספרים), בקצת דפוסים חדשים "ובתקוף רגו", והוא טעות לא תרג' "ובקצף" כפשוטו "וברגו", מפני הכפל, לפי שחרג' כן "באף", והאחרונים לא לבד שהשחפשו וחרגמו "גדול" — "רגו", אלא העמידו הכפל שהרחיק אונקלוס.

ל' (ב) ושבת עד ה' וכו' ת' ותתוב לדחלחא דה' וכו'. הוסיף "לדחלחיה"

דברים נצבים ל לא

כדרכו מפני הכבוד, "עד ה'" ת' כלשון "אל ה'" (לקמן פסוק י') כמו "עד האלקים יבא דבר שניהם" (שמו'. כ"ב, ח') ת' "לקדם דיניא".

(ג) את שבוּתך ת' ית גלוּתך (סביוניטה) ברוב ספר' "שבי גלוּתך". מסורת עליו (ברלינר עמוד 91) ית גלוּתך א"ד שבי גלוּתך. הקדימה לגרסת סביוניטה.

(ד) אם יהיה נדחך ת' אם יהוין גלוּתך (סביונ', פתשגן בולונייא ועוד) ברוב ספרי "יהי גלוּתך" שבוש "גלות" לשון נקבה. ועקר יהוין גלוּתך לשון רבות, מפני שנאמר בו "עד קצה השמים", ות' "עד סִיפֵי", שהם ארבע רוחות העולם, שנפורים שם בהרבה גליות.

(שם) ומשם יחך ת' ומתמן יקריבניך (סביונ'. בולונייא ועוד) נ"א "ידברניך". הנכון "יקריבניך" ככל לשון לקיחה לקדושה (עי' מ"ש ברא'. י"ב, ט"ו. כלל ג'), כי הכתוב מדבר מגאולה לעתיד בימות המשיח, וכן בת' יב"ע "ומתמן יקרב יתכון על ידי דמלכא משיחא".

(ו) ומל ה' אלק' את לבבך ואת לבב ורעך ת' ויעדי ה' אלקך ית טפשות ליבך וית טפשות ליבא דבנך. פירש כוונת המליצה ולא לפי המלות, כמו "ומלחם את ערלת לבבכם" (לעיל י', ט"ז) ת' "ותעדון ית טפשות לבכון" (עי' מ"ש שם).

ו י ל ד

לא, (ב) לא אוכל עוד לצאת ולבוא ת' לית אנא יכיל: לפי פרש"י "יכול שתש כחו וכו', אלא מה לא אוכל איני רשאי" וגו', היה לו לתרגם "לית לי רשו", אולם כדי שהתרגום יהי סובל ג"כ הדרוש, לצאת ולבוא בדברי תורה שנסתמו ממנו מסורת ומעניות החכמה, תרג' כפשוטו.

(ג) ה' אלקיך הוא עבר לפניך ת' ה' אלקך הוא עֵבֶר קדמך (סביוניטה ורוב ספרים), נ"א "מיטריה יעיבר או עֵבֶר", הגרסא "הוא עבר" עקר, כי יש מסורה (ברא'. ל"ט, כ"ה) הוא דמתרג' ממיטריה או מיטריה ה' באוריתא. (עיין ברלינר עמוד 28), וזה אינו מן המנין. לקמן "וה' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עמך" (פסוק ח') ת' "וה' הוא מדבר קדמך מיטריה יהי בסעדך", ואין לוטר שהטעם למנוע הכפל, כי א"כ היה לו לתרגם הראשון "מיטריה" והשני "הוא" (עי' פתשגן). לענ"ד הדבר תולה במה שנאמר בו לשון "עם" או "לפניך", לשון "עבר לפניך" הוא דרך כבוד ואינו צריך להוסיף מלת "מיטריה", וכן "וה' הלך לפניהם" (שמו'. י"ג, י"א) ת' "וה' מדבר קדמיהון", וכן (לקמן פסוק ח'), "וה' הוא ההלך לפניך" ת' "הוא מדבר קדמך", אבל בכל המקומות שנקשר בלשון "עם" הרחיק הגשמה ביותר ומוסיף לשון "מיטר", כגון "הוא ההלך עמך" ת' "מיטריה מדבר קדמך", (עי' מ"ש לעיל כ', א'. על המסורה), וכן לעיל כ', א'. וד'. וכן בהרבה מקומות (ועיין הטיב מ"ש שמו'. י"ח, ד').

(ו. וז) לא ירפך ולא יעובך ת' לא ישבקינך ולא ירחקינך, "לא ירפך" ת' לא ירחקינך", כלשון "אחותיו ולא ארפנו" (ש"ה. ג', ד'), לא יתן שתחרק ממנו, ולא

כרש"י ושאר מפרשים ענין רפיון להיות נעוב מטנו, ותרגם המאוחר תחלה, ולא כסדר המלה שבכתוב, "לא ירחקינך ולא ישבקינך", לפי שעויבה היא הסתלקות השכינה והסרת ההשגה לגמרי שאין רעה גדולה מזו, והנה לפי התרגום הכוונה, לא יעובך ואף לא יתן שתרחק מטנו, ואם אמר תחלה, "לא ירחקינך" אינו צריך עוד לומר, "לא ישבקינך", הגאון מלבי"ם ז"ל בפירושו התורה והמצוה על הספרא המציא הכלל שחז"ל לא הניחו בשום מקום בתורה, וזו ואין צריך לומר זו" בלא דרוש שיהי הלמוד, "לא זו אף זו" והוא גם דרך התרגום, כיוצא בו, "לא ירפך ולא ישחיתך" (לעיל ד', ל"א) ת', "לא ישבקינך ולא יחבלינך" ת', "ירפך" לשון עויבה, ולא ת' "לא ירחקינך", כי אז אין צריך לומר, "ולא יחבלינך", לפי שחבלה קשה מהרחקה, בקצת ספרים כאן, "לא ירפך" — "לא ירטלינך", והוא נדרף עם "ירחקינך", "לא מאסתים ולא געלתים" (ויק'. כ"ו מ"ד) ת', "לא ארטושינן ולא ארחקינן" ומעמו עויבה לפי שעה, והוא לרוב תרגום של, "נטש" בעברי (שמו'. כ"ג, י"א). אבל בפסוק ת', שמדבר ליהושע בכל הספרים, "ארחקינך", (ועי' מ"ש לקמן פסוק י"ז).

(יא) נגד כל ישראל באוניהם ת' קדם כל ישראל ותשמעינו. "באוניהם" מתורג' בשאר מקומות "קדמיהון" (לקמן פסוק כ"ח, ול'), וכאן שנה למנוע הכפל.

(יג) ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ת' דלא ידעו (סבינויטשה ובולונויאי) והספרים מתחלפין "ידעון", "ידעין", "ידעו", "ידעון" לשון עבר, אבל הראשון יותר מדויק לפי טהרת הלשון, "ידעין" בינוני, והנכון לשון עבר "ידעו", כמו שהוא בעברי, הכוונה בניהם שעדיין לא ידעו ולא למדו ישמעו וילמדו. כמו, ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע" (לעיל א', ל"ט) ת', "דלא ידעו" וגו', הכוונה שעדיין לא נודע להם טוב ורע.

(טו) וקם העם הוה וונה ת' "ויקום" — "ויטעי" לשון יחיד, מכאן ואילך התרגום בלשון רבים, אעפ"י שבכתוב הכל לשון יחיד, וכן בהרבה פסוק' בפרשה, ב"ם לחם ושטלה רוצה לפרשו לפי דעת הח' שד"ל ז"ל שלשון יחיד מורה על כל ישראל בכלל, והרבים, על מקצתם או רובם, אולם הקושיא במקומה עומדת, כי אין למצוא ההפרש ולברר באיזה ענין הוא מדבר על הכלל ובאיזה על המקצת. ועי' פתשגן בסוף סדר וילך.

(יז) ועובתים והסרת פני מהם ת' ואירחקינן ואיסלק שכנתי מנהון, הוציא לשון "ועובתים" ממשוטו ופירשו כמו, "עוב תעוב עמו" (שמו'. כ"ו, ה') שח', ותפריק עטיה", ענין הסרה והרחקה מעם השנוי לפי שעויבה היא היא הסתלקות השכינה ומניעת ההשגחה, (עמ"ש לעיל פסוק ו'), והמעם שירחיקם ואם לא ישובו יעובם.

(שם) והיה לאכל ת' והון לטיבו, וכן פירש"י (חגיגה ה', ב') "והיה לאכל, שהנכרים שוללים מטנו", ולא תרג', "ויהון לשיצאה", כמו, "פן אכלך בדרך" (שמו'. ל"ג, ג') ת', "דילמא אישיציןך", כי אין לפרשו ענין הכרתה וכליה כיון שנאמר אחריו:

(שם) ומצאוהו רעות רבות וכי' — ומצאונו הרעות האלה ת' ויערען (תהון — ערעני, וכן, "כי תמצאן אותו רעות" (לקמן פסוק כ"א) ת', "יערען יתהון", כלם בלשון "ערע" שהוא תרגום של "תקראנה", ובפסוק, "את כל התלאה אשר מצאתם בדרך" (שמו'. י"ח), ת', "דאשכחנתון באורחא", כי אצל תלאות הדרך

שהם מצויות חמיד שִׁךְ לשון „אשכח“, אולם כאן הכוונה, רעות רבות וצרות שהן קורות הבאות עליהם שלא בדרך הטבע בשביל עונותיהם, יתכן לשון „ערע“.

(שם) ואמר ביום ההוא ת' וימר לשון יחיד, שלשה פסוקים האלה ט"ו, י"ז, וי"ח כלם מדברים לשון יחיד, אולם בתרגום הכל בלשון רבים, חוץ מן „ואמר“ עד סוף הפסוק הוה, נראה הטעם שלא לשנות השם „אלקי“, יחיד לרבים „אלקנא“.

(יט) שיטה בפיהם ת' שְׁיִיָּהָה בפומהון (סכיוניטה) ברוב ספרים שְׁיִיָּהָה. הנכון שְׁיִיָּהָה לשון צווי, (אולי צ"ל שְׁיִיָּהָה, אולם מצינו בסכיוניטה ה' תחת א' בסוף בהרבה מלות) שְׁיִיָּהָה לשון עבר כמו בעברי שְׁמָה.

(כו) לקוח את ספר התורה הוה וגו' ת' סבו ית סיפרא זאורייתא הדין. בפסוק „ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הוה“ (לעיל כ"ט, ב'), וכן „מצותיו וחקותיו הכתובה בספר התורה הוה“ (לעיל ל', י') ת' „בספר“ בנסמך, כאן ת' „בסיפרא“ בתמונת המפריט לפי שהוא העקר שהמאמר מוסב עליו, שיקחו הספר הוה ושימו אות מצד הארון, אבל שם עיקר המאמרים, „אלות הברית“, „מצותיו וחקותיו“, וכוה הראתי דרך שמוש המפריט גם בשאר מקומות.

האזינו.

לב, (א) יערף כמטר לקחי ת' יבֶסם (סכיוניטה ועוד) ברוב ספרים יבֶסם. עיקר יבֶסם קל פעל עומד, וטעמו שיהי מתוק וערב, „וימתקו המים“ (שמו. ט"ו, כ"ה) ת' „ובֶסִימו“ (סכיוניטה) ס"א ובֶסִימו, ות' „יערף“ כמו „יערב“ בחלוף אותיות בוט"ף, גרסת הספרים „יבֶסם“, בבנין הכבד אינה מחוורת, שיכול להיות משמעותו „יִמְתִּיק“, פעל יוצא.

(שם) חול כטל אמרתי ת' תחקבל כטלא מימרי (סכיוניטה וכולונייא) ברוב ספרים „יחקבל“, מסורת עליו (ברלינר עמוד 91) תחקבל נ"א יחקבל. הקדימה לגרסא „תחקבל“ לשון נקבה, והוא לפי מה שביארתי (ויק' כ"ג, ט"ו) שלרוב בארמית בהתחלפות המין נשתנה טעם המלה, „מימרא“ בהוראתו הפשוטה הוא לשון זכר, אולם כאן „אמרתי“, „מימרי“ כוונתו שירחי תפלתי, ויתכן, תחקבל לשון נקבה, כיוצא בו „כי אמרתך חיתני“ (תהל' קי"ט, נ') ת' „מימרך קיימת יתי“, וכן „צרופה אמרתך“ (שם פסוק ק"מ) ת' „סנינא מימרך“, לפי שהכוונה תורתך, מצוחרך, אבל „אמרת ה' צרפתהו“ (שם ק"ה, י"ט) ת' „מימרא דה' סנין יתי“ לשון זכר, לפי שהכוונה דבר ה' או רצון ה'.

(שם) כשעירים עלי דשא ת' כרוחי מיטרא דנשבין על דתאה, „דנשבין“ ל' זכר, „ורוח אלקים מרחפת“ (ברא' א', ב') ת' „מנשבא“, אולי פירש „שעירים“ מלשון „סערה“ (עי' רש"י) שמשמע רוחות חזקות וגדולות. וכן בהרבה מקומות בתרגום מורה לשון זכר על חווק וגדולת הדבר ול' נקבה על חלשחו ודכותו (כטו) שכחתי ברא' ל', ל"ו. שמו. ט', ל"ב).

(שם) ונרביבים עלי עשב ת' ונרסיסי מלקושא דעל עיסבא, וכן הלשון מי' ה', ו'. בכתוב, ומתורגם כמו כאן וקרוב לו תהל', ע"ב, ו'. (נרביבים ורויף ארץ ת' היך רסיסי מלקושא דנטפין על עסבא דארעא), אולם בפסוק, וימנעו רביבים ומלקוש לא היה" (ירמ'. ג', ג') ת"י, ואיתמנעו רסיסיא ומלקושא לא הוה". פירש"י, "מלקוש המטר היורד בניסן על המלילות ועל הקשין" עכ"ל, נראה לכאורה שמלות, רביבים", וכת' "רסיסא" משמעותן היורה שיוורד במרחשון וצ"ע, וי"ל שמורה על רביעה סתם, אבל במקום שנאמר בו "על עשב", שוה בניסן, מוכח שהכוונה מלקוש.

(ד) הצור תמים פעלו ת' תקיפא דשלמין עבדוהי. וכן בספרי: "הצור, תקיפא, תמים פעלו, פעולתו שלמה עם באי עולם".

(שם) ואין עול ת' מן קדמוהי עולא לא נפיק, הכוונה אין עושה עול, ושנה כדרכו מפני הכבוד, כמו, "אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד" (לעיל י', י"ז) ת' "דלית קדמוהי מיסב אפין ואף לא לקבלא שותדא", (עי' מ"ש שם) וכאן לא יכול לתרג' בלשון, "לית קדמוהי עולא", שלא יטעו השומעים ויחשבו, בכל מה שעושים בני אדם אין לפניו עולא, דומיא לדלית קדמוהי מיסב אפין וכו' שכוונתו שאינו נושא פנים ואינו לוקח שחד מן בני אדם החוטאים.

(שם) צדיק וישר הוא ת' מן קדם יבאי וקשיט הוא (סביניטשה ועוד) נ"א "דוכאי", מסורת עליו (ברלינר עמוד 91) הַיְבֵאִי נ"א זכא, הגרסא זכא לא מצאתי, ונראה שצ"ל זכאי, כי זכא חרגום של נקי, שטעמו פטור מעונש. "מן קדם" ענינו נתינת טעם, כמו "מפני אשר ירד עליו ה' באש" (שמו'. י"ט, י"ח) ת' "מן קדם דאיתגל" וכו', ונכון שתבא אחריו דל"ת, "דוכאי".

(ה) שחת לו לא בניו מומם ת' חבילו להון לא ליה בניא דפלוהו למעותא. "חבילו להון" הוא תרגום של "שחת", כמו, "ויתפרו עלה תאנה" (ברא'. ג', ו') ת' "וחטיטו להון", "לו לא" ת' "לא ליה", הקדים המאוחר לפי הענין והנאות הלשון כדרכו בהרבה מקומות, הכוונה: כמה שחטאו השחיתו לעצמם ולא להקב"ה, כמו "אם חטאת מה הפעל לו ורבו פשעך מה תעשה לו" (איוב ל"ה, ו') עי' באור, "בניו מומם" ת' "בניא דפלוהו" וכו', לשון "שחת" מורה על ע"ג, כמו "לך רד כי שחת עמך". (שמו'. ל"ב, ו') ותרג' "בניא" ולא "בנהי" כלשון הכתוב, שכיון שחטאו אינן עוד בתוך בניו, וכן "מכעס בניו ובנותיו" (לקמן פסוק י"ט) ת' "מדארגיוו קדמוהי בניו ובנין".

(שם) דור עקש ופתלתול ת' דרא דאשני עבדוהי ואשתניו, "דאשני עבדוהי" לשון יחיד מוסב למלת "דרא", "ואשתניו" ל' רבים מוסב על הבנים, והכוונה הבנים נשתנו לרעה ונעשו דור תהפוכות, וכן לקמן (פסוק כ') "כי דור תהפוכות המה בנים לא אמון במ" ת' "דרא דאשני אינון בניא דלית בהון הימנו". כוה יתברר ספק ב"ס אוגר (עמוד 78 הערה 471), "ומי יודע אם לא היה ראוי להסיר הויו גם במלת ואשתניו, ותהיה גם היא חוזרת אל הדור".

(ו) הלה: ת' הא קדם ה' תרג' הה"א כמלה בפני עצמה, עי' נתינה לגר.

(שם) עם נבל ולא חכם ת' עמא דקבילו אוריתא ולא חכימו. נבל תרגומו "טפשא", על כן לא יכול לומר, "עמא טפשא דלא חכימו", כי ודאי אם הם טפשים אינן חכמים, לפיכך פירש הסבה שעל ידה היו ראויים להעשות חכמים, כלומר בקבלת התורה, והנה כבר הוברר אצלינו כי "חכם" נקרא כל שעושה מה שהוא מצווה ומה שמוטל עליו לעשות (עי' מ"ש ברא'. מ"ה, י"ד. שמו'. ט"ו, ח'), ובפרט נקרא "חכם" מי שמקיים מצוות התורה, וכן בלשון רבותינו באגדה של ארבע בנים,

שאמר „חכם“, „רשע“, עשאו „חכם“ ההפוך של „רשע“, מזה מוכח בכרוך שחכם הוא מי שרוצה לקיים מצוות התורה, לפי זה נקראו בצדק „עם נבל“, שקבלו התורה ואינן מקיימים אותה, דאם לא כן קשיא איך יקרא נבל מי שאינו חכם מטבע.

(שם) הלא הוא אביך קנך ת' הלא הוא אבוך ואת דיליה, פירשתיו באר הטיב (ברא'. י"ד, י"ט) עי' שם.

(ז) בינו שנות וכו' ת' אסתכל בשני. תרג' לשון יחיד „אסתכל“, לפי שכל הכתוב בלשון יחיד.

(שם) שאל אביך ת' לאבוך (סביו. בולונז, ועוד) בלמ"ד, וכן עקר, כמו „וישאלו איש לרעהו“ (שמו'. י"ח, ו'), „ושאל לו“ (במד'. כ"ו, כ"א), ברוב ספרים „אבוך“, וזה יתכן אם האב יהי חפץ הנשאל, עי' אוג"ר.

(שם) וקינך ויאמרו לך ת' סבך ולא „לסבך“, כי הלמ"ד של לאבוך נמשך אף למטה כמו מלח „שאל“.

(ח) בהפרידו בני אדם ת' כַּפְרָשׁוּתִיהָ, קל, „והכשבים הפריד יעקב“ (ברא'.

ל', ט') ת' „ואימריא אפריש יעקב“, וכן „ויפרידו בין שניהם“ (מ"ב, ב', י"א) ת' „ואפרישו“, לשון הפעיל, הטעם כי אצל שני דברים שונים הנפרדים זה מזה, נוהג לשון הפעיל, יעקב הפריד הכשבים מן העקודים רכב אש וסוסי אש הפרידו בין אליהו ובין אלישע, אבל כאן „בני אדם“ הוא מושג אחד, והם לא נפרדו מדבר אחר, אלא נחלקו ונפרשו בינם ובין עצמם על כן ת' „בפרשותיה“, כלומר שעשה אותן פרשיות פרשיות, וכן נקראו החלקים של סדרי התורה פרשיות, עי' פתשגן.

(ט) יעקב חבל נחלתו ת' ערב אחסנתיה, וכן בספרי „אין חבל אלא גורל שנאמר חבלים נפלו לי בנעוטים“ (תהל'. ט"ו, ו').

(י) ימצאהו ת' סִפִּיק צורכיהון (סביוניטה), פירש „ימצאהו“ כמו „ומצא להם“

(במד'. י"א, כ"ב) ת' „היספקון להון“ עי' רש"י וספרי. ברוב ספרים „סִפִּיק“ או „סִפִּיק“, לשון עבר וצריך להיות לשון הווה, כי היו עדיין במדבר. — במסורה של הח' דר לאנדויער סִפִּיק נ"א סִפִּיק ואינו דאיך, ובאמת הנקוד סִפִּיק קצת זר, ואולי הוראתו כלשון הפעיל. כמו אצל פעלי נחי פ"א „אִיטִיב“, „אִיכִיל“, והכוונה שהקב"ה מספיק צורכיהון תהי יותר מבוארת.

(שם) ובתוהו ילל ישימון ת' ובית צחונא אתר דלי מיא, הוא תרגום של „וצמאון אשר אין מים“ (לעיל ח', ט"ו) ותרג' לפי הענין ולא לפי המלוח, כי „בתוהו יליל ישימון“ הוראתו ג"כ „בארץ מדבר“, ונראה שתופש חסרון מים מכל שאר תלאות וסכנות של המדבר, לפי שהמים הם הצורך היותר גדול מכלם.

(שם) יסבבנהו יבוננהו ת' אשרינן סחור סחור לשכנתי אליפינן פתגמי אוריתיה (סביו. ובולונז) ברוב ס' „אוריתא“, „יסובבנהו“ לא ת' בענין שהקב"ה מסבב אותם, מפני הכבוד, וכן בספרי „יסובבנהו בדגלים ג' מן הצפון וג' מן הדרום“ וכו', „יבוננהו“ פירש לשון בינה, כמו שנדרש בספרי „יבוננהו בעשרת הדברות“, ואע"פ שהכתובים נדרשים בהרבה פנים הוא בוחר מה שהוא לפי דעתו היותר קרוב לפשט המקרא, והנוסח „אוריתיה“ נכון לפי הענין, וגם עולה יפה בלשון, להשוות מלת „אוריתיה“ למלת „לשכנתיה“.

(שם) כאישון עינו ת' כבבת עיניהון, נראה כעין תקון סופרים (לשון פתשגן), ר"ל ששנה מפני הכבוד.

(יא) כנשר יעיר קנו ת' דמחיש לקיניה, טעמו חושש ורואג (עי' רש"י וספרי), ואינו לשון מהירות כי זה בארמית, "אוהי" או "טבע".

(שם) יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו ת' פרים גדפוהי מקבילהון מנטילהון על תקוף איברוהי. "יקחהו" ת' "מקבילהון" ולא "נסיבהון", כי אינו לוקחן בכנפיו אלא פורש אותן והם עולים מאליהם, ואחר כך הוא נושא אותן על אברי כנפיו שהם חוקים, לפיכך מוסיף מלת "תקוף", כלומר על מקום החוק של כנפיו.

(יב) ה' בדד ינחנו ת' ה' בלחודיהון עתיד לאשריותהון בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא, פירשו על העתיד לפי דרשת רבותינו, ומוסיף "בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא", כמו שנאמר (ישע'. ס"ו, כ"ב) שיהיה בימות המשיח, וכן בנבואת בלעם, הן עם לבדד ישכון" (במד'. כ"ג, ט') ת', "הא עמא בלחודיהון עתידין דיחסנון עלמא" (עי' מ"ש שם).

(שם) ואין עמו אל נכר ת' ולא יתקיים קדמוהי פולחן טעון, פירש שלא יהיו עובדי אלילים בעולם, ככתוב והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה וגו' (זכר'. י"ד, ט'). "נחנו" ת' "עתיד לאשריותהון", לשון מנוחה, כמו "ינחנו".

(יג) ירכיבהו על במותי ארץ ת' אשרינון על תוקפי ארעא. פירש הושבים על מרומי ארץ שהם חוקים ובטוחים מאויבים, כדברי רבותינו שארץ ישראל גבוה מכל הארצות.

(שם) ויאכל תנובות שדי ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור ת' ואוכילינון ביות שנאיהון יהב להון ביות שליטי קרוין וניכסי יתבי כרכין תקיפין. "ויאכל" ת' "ואוכילינון" כמו "ויאכלהו" דומיא לויניקהו, וכשם שניקת דבש מסלע ושמן מחלמיש צור אינן אלא משלים, כך מליצת "ויאכל תנובות שדי" מפורשת דרך משל לביות האויבים הנופלים בשדה קרב, ודבש ושמן מסלע ומחלמיש צור הם דמיון לשלל השרים והעם היושבים בערי מבצר.

(יד) גם זה כלו משלים ודמיונים להפלגת גודל הכוה ורב השלל בכבוש הארץ. "ואלים בני בשן ועתודים עם חלב כליות חטה" ת' "עמא דארעהון אַחַסְתְּנָהוֹן עם ביות חיליהון ומשריתהון". "ואלים בני בשן", ת' "עמא דארעהון", "מדם כרים ועתודים" (ישע'. ל"ד, ו') ת"י "מדם מלכין ושילטונון" כאן ת' "עמא דארעהון" לפי שנקראו "בני בשן", אפשר שרומז למלחמת סיחון ועוג, והכוונה עם הארץ שלהם. "ועתודים", ת' "אחסתנהון" כלשון "ועתודותיהם" קרי "ועתודותיהם שושתי" (ישע'. י', י"ג) ת' "וקירויו תושבחתהון", "כליות חטה" ת' "חיליהון ומשריתהון", אולי פירש מלת "כליות" ענין כוללת וקבוץ של החילים, ומלת "חטה" פירש "ומשריתהון" לפי שהשם "חטה" משמעו צמתת החטה בשדה בעוד שהיא קמה, וחבואה הנקצרת היא "חטין", וכך ההפרש בין "שערה" "לשעורים". דוק ותשכח.

(שם) ודם ענב תשחה חמר ת' ודם גיבריהון יתאשד כמא, לפי התרגום "חמר" טעמו הארץ, כיוצא בו "כרם חמר" (ישע'. כ"ו, ב') ת"י "ככרם דנציב כארעא טבא", לפי זה הכוונה ודם ענב תשחה הארץ, "דם ענב" פירש "דם גיבריהון", ומליצת "תשחה הארץ" משמעותה ישפך כמים. כעין זה מפורש באריכות בעומה אור כלל ב'. סימן כ"ח.

(טו) וישמן ישרון ת' ועהר ישראל, כמו "השמנה היא" (במד'. י"ג, כ') ת' "העתירא היא" עי' מ"ש שם.

(שם) שמנה עבית כשית ה' אצלה תקוף קנא ניכסין, תרג' בלשון נסתר

לפי שרוב הכתוב לשון נסתר, „אצלח תקוף“ תרגום של „שמנת עבית“, פירש שנעשה עב ודשן מרוב שמנונית, פתרונו שהצליח בעשירות ועוצם כח וחוקה, „כשית“ ת' קנא ניכסין אולי פירש „כשית“ כמו נכסית והנו"ן נופלת, לשון „נכסים“ בעברי. (יו) לשדים לא אלה, ת' דלית בהון צרוך, פירש שאין בהם שום תועלת ואינם שוים כלום.

(שם) חדשים מקרוב באו ת' חדתן דמקריב אתעבידא, פירש שנעשו מקרוב, כי לא יוכלו לבוא מאליהם.

(שם) לא שערום אבותיכם ת' לא איתעסקו בהין אבהחכו, טעמו לא שעו בהם, כמו „ואל ישעו בדברי שקר“ (שמו'. ה', ט') ת' „ולא יתעסקון“, וכן איתא בספרי „לא שערום אבותיכם אל תקרא לא שערום אלא לא שעומו אבותיכם.“ (עי' נתינה לגר).

(יח) צור ילדך תשי ת' דחלת תקיפא דבראך אתנשיתא (סבי. ועוד ספר' עתיקים) ברוב ספר' „דחלא תקיפא“, עקר „דחלת תקיפא“ פירש יראת הצור, והמתרגם „דחלא תקיפא“ שוגה הוא, (לשון פתשגן). ומפני הכבוד אינו אומר שכחו, עובו, במוסב להשי"ת, אלא שכחו יראחו, עובו עבודתו, וכן לעיל ח', י"א. וי"ט. ובכל כיוצא בו.

(שם) מבעס בניו ובנותיו ת' מדארגיוו קדמוהי בניו ובנו, ת' בלא כניו עמ"ש לעיל פסוק ה'.

(כ) אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם ת' איסליק שכנתי מנהון גלי קדמי מא יהי בסופהון. וכן נדרש בספרי „אמר הקב"ה הריני מסלק שכנתי מביניכם, אראה וכו' אדע מה בסופיהון“. וכבר הוברר כי סלוק השכינה היא עויבה לגמרי, ואין עוד רעה גדולה מזו.

(שם) דור תהפכות הטה ת' דרא דאשני אינון (סביוניטה פתשגן ובולונייא) ברוב ספרי „דאשני“, „דאשני“ לשון יחיד מוסב על „דרא“, וכן „דור עקש“ (לעיל פסוק ה') ת' „דרא דאשני“ ל"י (עמ"ש"ש), בספרי „דור הפוך דור תהפוך“, וגם מצינו לשון „אשני“ בהוראת „הפר“, „את בריתי הפר“ (ברא'. י"ג, ל"ד) ת' „ית קימי אשני“, ויכול להיות משמעותו שהפר מאמרו, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, (ספרי).

(כב) כי אש קדחה באפי ת' ארי קדום תקיף כאישא וכו', פירשתי במד'. כ"ד, כ"ח, ע"ש.

(כג) אספה עלימו רעות חצי אכלה במ ת' אַפְיָה עליהון בישן מכתשי אישיצי בהון, תרג' „אספה“ לשון כליון, כמו „האף תספה“ (ברא'. י"ח, כ"ג) ת' „הבירגו תשיצי“, אַפְיָה טעמו אחרם, כמו „עד תִּבֶּן כל הדור ההוא“ (במד'. ל"ב, י"ג. — דבר'. ב', י"ד) ת' „עד דסף“, וכן „האם תמנו לגוע“ (במד'. י"ג, י"ח) ת' „הא אנחנא סִיפִין לַמַּטֶּה“, והוא כדרשת הספרי „שהיו כל הפורעניות כלים והם אינם כלים וכו' שהיו חצי כלים והם אינם כלים“.

(כד) מוי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי ת' נפיהי כפן ואכילי עוף וכתשי רוחין בישין. „מוי“ ת' „נפיהי“, אולי פירשו כמו „מס“ בחלוף וסשר"ץ, נמוסי רעב, ותרג' לפי הענין, כמו „מתנבות שדי“ מוסב למלות „מחללי רעב“ (איכה ד', ט') ת' „נפיהי כפנא פריק כרסיהון מן מיכלא“ וכן „וצבתה בטנה“ (במד'. ה', כ"ז) ת' „ויפחון מעהא“. „ולחומי רשף“ ת' „ואכילי עוף“, פירש „ולחומי“ לשון „לחמו

בלחמי" (משלי ט', ה'), והכוונה לפי פשוטו שיאכל העוף את בשרם מעליהם, "רשף" ת' "עוף", כמו "ובני רשף יגביהו עוף" (איוב ה', ו'), ועוד אפשר לפרש שרומז על המזיקים המרחפים באויר, כתרגומו (שם), "ובני מזיקי בגובהא ימוסון". "וקטב מרירי" ת' "וכתישי רוחין בישין", צריך להוסיף הפעל "וכתישי", לפי שבעברי הפעל "ולחומי" מושך אף למטה, אולם "אכלי" לא שייך אצל רוחין בישין, "וכתישי" טעמו מנוגע, כמו "ובעתתו רוח רעה" (ש"א. ט"ו, י"ד), "קטב" תרג' "רוחין", כמו "ישער קטב" (ישע' כ"ה, ב') ת"י "כעלעול רוח". ואומר "רוחין בישין" כפי דרשת ספרי "וקטב מרירי, לפי דרכנו אתה למד כל מי שהשד בו מורד".

(שם) ושן בהמות אשלח בם ת' ושן חית ברא, טעמו חיות השדה, ולא תרג' "ושן בעירא", להרחיק הדרוש, "שתהי בהמתו נושכת ומעלה נוטי ומת בה", לפי הכלל שבארתי שדרכו להרחיק כל דרוש שמגדל ומוסיף אצל פורענות יותר ממה שנאמר בכתוב בפירוש (עי' הקדמה).

(כה) ומחדרים אימה ת' ומתנויא חרגת מותא. "חרגת" טעמו "חרדת", וחבירו "בבית כמות" (איכה א', כ') ת' "ומלגו חרגת כפנא" וגו'. ונמצא גם בעברי "ויחרגו מטסגרותיהם" (תהל' י"ח, מ"ו) עי' רש"י שם.

(כו) אפאיהם ת' ייחול רוגוי בהן ואישיצינון, אחר לשון הספרי התיבה נחלקה לג' תיבות אף אי הם עי' רש"י, ותרגם כפי המפורש במ"א, "ויחר אפי בהם ואכלם" (שמו' ל"ב, י').

(כז) אגור ת' כניש, וכן בספרי "אין אגור אלא כנוס שנאמר דברי אגור בן יקה" (משל' ל', א') עי' רש"י שם, ולא תרג' בלשון יראה מפני הכבוד.

(שם) פן ינכרו צרימו ת' דילמא יתרברב בעיל דבבא, פירש "ינכרו" כמו "וינתכר אליהם" (ברא' מ"ב, ז') ת' "וחשיב מא דימלל עיטהון", הטעם, פן יחנשא במחשבתו (תרג' בל' יחיד, לפי שמתחיל בל' יחיד אויב), "פן יאמרו ידינו רמה" ת' "ידנא תקיפת לנא", "תקיפת" פעל עבר, לפי שהנגינה מלעיל, פירש שהתרוימה והתחוקה מעצמה ועשתה לנו הנצחון הזה, "ולא ה' פעל כל זאת" ת' "ולא מן קדם ה' הות כל דא", לא תרגם כפשוטו, "ולא ה' עבד כל דא", לפי שהקב"ה לא עשאו בפועל, אלא הסיב המאורעות שיהיו כובשים אותם, כיוצא בו, "כי האלקים" (ברא' מ"ה, ח') ת' "אילהין מן קדם ה'", (עמש"ש).

(כח) אבד עצות ת' מאבדי עיצא, עי' פירש הראב"ע שסיים בלשון: "והנה השכיל המתרגם שאמר מאבדי עצה" עכ"ל. בספרי יש פלוגתא: "ר' יהודה דורשו כלפי ישראל, ר' נחמיה דורשו כלפי אומות העולם, והתרגום מתאים לגמרי ללשון הכתוב וסובל דעת שניהם, וכן שני פסוקים הסמוכים.

(כט) יבינו לאחריהם ת' סָבְרוּ מא יהי בסופהון, תרגם של "יבינו" הרגיל הוא, "אסתכלו", אולם מפני שתרג' כך "ישכילו", שנה למנוע הכפל ואומר "סברו", והוא כלשון "דְסָבַר באוריתא" (ויק' י"ט, ל"ב) שטעמו מי שהוא חכם ונכון בחורה.

(ל) אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם ת' אילהין תקיפיהון מסרינון וה' אשלימינון (כך בסביוניטה ורוב ספרי עתיקים) נ"א "תקיפהון". לפי הגרסא "תקיפיהון" לשון רבים, אי אפשר שמוסב על הקב"ה, כי אונקלוס נשמר תמיד מלשמש בל' רבים בייחוס להש"ת, ואולי הוא רומז לדרשת הספרי "איני מסגיר אתכם ע"י עצמו אלא ע"י אחרים, וכבר היה מעשה שהובוכים מסרו אותם ביהודה",

(אולם צ"ע שהפעל „מסרינון” ל' יחיד והיה צ"ל „מסרונון”, ויש ליישב בדוחק שהכוונה כל אחד משלוחיו של הקב"ה מסרום), „וה' הסגירם” ת', „וה' אשלימינון”, תרגם כן שלא להכפיל מלת „מסרינון”, והטעם התמימם, המסיר כלם עד תומם, וכן „עד תומם” (לעיל ב', ט"ז) ת' עד דשלימו. (עי' מ"ש שם פסוק י"ד).

(לא) כי לא כצורינו צורם ואויבינו פלילים ת' ארי לא כחוקפנא חוקפהון ובעלי דבבנא הוו דיננא, מלות „כצורינו צורם” לא תרג', כחוקפנא תקיפהון” שחיה משמעותו כת' המיוח' ליב"ע „לא כחוקפהון דישראל טעוותרון דעמטיא”, לפי הכלל שאונקלוס התרחק תמיד מענין התדמות הקב"ה עם אלילים, (עי' מ"ש לעיל ד', ל"ד) אלא תרג', „לא כחוקפנא חוקפהון” שמעמו לא כעווננו עווס, והוא לפי דרשת הספרי „כי לא כצורנו צורם, לא כחוקף שאהה נתון לנו אתה נתון להם” וכו', ר"ל לא כדנינים והמשפטים שלנו נימוסיהם, (לפי דברי חז"ל „איך עוון אלא תורה”) ועכשו שנחת להם הכח לשלוט בנו ולהיות דיינינו, מתנהגים עמנו במדות אכזריות שלא כדן ומשפט.

(לב) מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה ת' כפורענות עמא דסדום פורענותהון ולקותהון כעם עמרה. בפסוק הוה ושלאחריו לא הלך אונקלוס אחר דרשת הספרי, אלא פירשם כדרכו שגפן וענבים ויין הם משל ודמיון למעשיהם הרעים ולעונשם, שישחו וימצו כוס התרעלה, פרי מעלליהם. — „ומשדמת” ת', „ולקותהון”, פירש שדמת כמו שדפת, בחלוף מ"ם בפ"א, מאותיות בומ"פ, וכן „ושדמה לפני קמה” (ישעי' ל"ו, כ"ז) ת"י „דשלוך”, כמו (מ"ב. י"ט, כ"ו) „ושדפה”, (עי' באור נתה"ש).

(שם) ענביטו ענבי רוש ת' מתהון בישן כרישי ח'יון, תרג' „רוש” כמו „ראש פתנים” (בפסוק הסמוך), ראש טמש של הנחשים ופתנים שבו הארס הממית בנשיכתם (עי' מ"ש לעיל כ"ט, י"ז).

(שם) אשכלת מררת למו ת' ותושלמת עובדיהון כמַרְתָּהון, כמו שאשכל הוא קבוץ של ענבים הרבה, כן יקבלו תשלום גמולם על כל מעשיהם ביחד, רע ומר „כמרתהון” כארס הנחשים ופתנים הנוכרים בענין, או כמרידות מעשיהם הרעים אשר עשו.

(לד) כמוס עמדי ת' גלן קדמי „כמוס” אין לו רע, ולפי הענין הוא נרדף עם „חתום”, ומעמו נסתר, אולם כיון שאומר יתכן „גלן”. (שם) חתום באוצרתו, ת' גניזין ליומא דינא באוצרי, לפי הענין הוסיף „ליומא דינא” ללמד שעתידים להפרע.

(לה) לי נקם ושלם ת' קדמי פורענותא ואנא אישלים, כיון שתרג' מלת „ושלם” בפעל עבר במקום עתיד, ולא בשם „תושלמתא”, אי אפשר שמלת „קדמי” חיה נמשכת אף למטה, כמו „לי” בעברי, על כן צריך להוסיף מלת „ואנא”.

(שם) לעת תמוט רגלם ת' לעידן דיגלוון מארעהון (סבינויטה בולונויא ועוד) ברוב ספר' „בעידן”, ולא טצאתי טעם לשנות לשון הכתיב בעת תחת „לעת”, מכאן מוכח שלדעת אונקלוס, כל ענין הפורענות מפסוק ל"ב עד ל"ה בכלל, מוסב על ישראל, כפירש"י הראשון, ולא על הבבליים כדרשת הספרי. — מכאן ואילך דברי תנחומים לישראל (עי' רש"י).

(לו) כי ידיו ה' עמו ת' ארי ידיו ה' דינא דעמיה, הכוונה שהקב"ה יריב ריבם להושיעם כמו „דן דין עני ואביון או טוב” (ירמ'. כ"ב, ט"ז) ת"י „דן דין מסכין וחשין” ולא כרש"י, אבל כגמרא (סנהד'. צ"ו, א') פירש „להביא להם גאולה”. (שם) ועל עבדיו יתנחם ת' ופורענות עבדהי צדיקיא יחפרע, פירש „יתנחם”

לשון נקמה, כמו „מתנחם לך להרגך“ (ברא'. כ"ו, ט"ב), וכן „אנחם מצרי“ (ישע'. א', כ"ד).

(שם) כי אולת יד ת' דבעידן דתיתקף עליהון מחת סנאה, עי' רש"י.

(שם) ואפס עצור ועוזב ת' יהון מטלטליו ושביקין, ג"כ כפרש"י, אבל אומר הפעולה תחת הסיבה כדי שלא להרבות בלשון, וכן הוא בת' יונתן (מ"ב. י"ד, כ"ו).

(לו ולח) ואמר אי אלהימו וגו' ת' אן דחלתהון. פירש כדברי ר' יהודה בספרו, שהם דברי צחוק והתול על האלילים, והכומרים, שהיו נותנים להם אפסניות וכו', והרחיק דרשת ר' נחמיה שהם דברי האויבים נגד הקב"ה, לפי דרכו, שאינו רומז על דרשות שמרבים ענין חטא ועון שלא כתוב בפירש, ואיך ירמזו על חרוף וגדרף עצום כזה.

(ט) כי אשא אל שמים ידי ת' ארי אתקינית בשמיא בית שכנתי. הוא כמו שפרש"י בסוף השירה לפי דרשת חו"ל: „תמיד אני משרה מקום שכניתי בשמים כחרגוטו וכו'. ולא תרגם ענין שבועה כרוב המפרשים, לפי שלשון „אשא אל שמים ידי“ להשבע, אין הוראתו אלא תנועת היד ממש, והוא הגשמה מוחלטת, ואינו דומה למליצה „אשר נשאתי את ידי“ (במד'. י"ד, ל') שחרג' בלשון שבועה, כי שם יש לפרש „נשאתי“ לשון דבור ואמירה, כמו „לא תשא“, „משא דבר ה'“, וכן מלת „ידי“, כלשון „היד ה' תקצר“ (שם י"א, י"ג) ת' „המיטרא דה“ (עמש"ש). ומה שת', „חי אנכי לעלם“ — „קים אנא לעלמין“, לפי הפשוט ענין שבועה, אבל סובל אף דרשת הספרן, שהכוונה: איני מטער לפרוע, כי אני חי לעולם ובודורות האחרונים אני נפרע מהם, מן החיים ומן המתים, ולא כב"ו שהולך למות וצריך למהר נקמתו.

(טא) אם שנותי ברק חרבי ת' אם על חד תרין כחיוו ברקא מסוף שמיא ועד סוף שמיא תתגלי חרבי. ת' „שנותי“ ענין השנות והכפלה, כמו „ולא שנה לו“ (ש"ב. כ', י'), ואולי לא רצה לתרגם בלשון שנון וחדוד, מפני הכבוד, לפי שחרבו של הקב"ה אינה נעשית קהה, ומוסיף מלות „מסוף שמיא ועד סוף שמיא“, שוהר להט חרבו יתראה לכל העולם כלו, כי יביא הכל במשפט, ככתוב „האירו ברקיו חבל ראתה ותחל הארץ“ (תהל'. צ"ד, ד').

(טב) מראש פרעות אויב ת' לאעדאה כתרין מריש סנאה ובעיל דבכא. „פרעות“ לשון „זפרע את ראשה“ (במד'. ה', י"ח), ומלות „מראש פרעות“ הן לשון קצר, כוונתו מראש האויב יהי פרוע, שיעשה פרעות באויבים בהלקח מהם עדים וכתרם, ונראה שמוסב על „וחרבי תאכל בשר“ ת', „וחרבי תקטיל בעממיא“, כשנהרגו העמים נאבד גם ממשל מלכיהם, ואומר בתוספות לשון „סנאה ובעיל דבכא“ להפלת הענין.

(טג) וכפר אדמתו עמו ת' וכפר על ארעיה ועל עמיה, הפעל „כפר“ נמצא בעברי בשמות „את“, „וכפר את מקדש הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח וכפר“ (ויק'. ט"ו, ל"ג) וחרגם „עלמקדש קודשא ועל משכן וימנא ועל מדבחת וכפר“, וכוונת החרגום כפירש הרשב"ם „יקנה דם עמו מן האדמה על ידי שפיכת דם האויבים, כדכתיב „ולארץ לא יכופר וכו' כי אם בדם שופכו“ עכ"ל (במד'. ל"ה, ל"ג), וגם יכפר על עמו, כמו שנאמר „דברו על לב ירושלם וכו' כי נרצה עונה“.

וזאת הברכה.

לג, (ב) ה' מסיני בא וורת משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרכבת קדש. ת' ה' מסיני אתגלי וויהור יקריה מסעיר אתחוי לנא אתגלי בגבורתא על טורא דפרן ועמיה רבנות קדישין. "למו" כאן ובסוף הכתוב ת', "לנא", לפי הכוונה האמיתית, וכדרך מליצת השיר בעברי להחליף מ"ב לנסתר, כמו, "היה זרעם לבקרים אף ישועתנו" וגו' (ישע'. ל"ג, ב) ת'י, "הוי תוקפנא" וכן רבים. "הופיע" אתגלי בגבורתא, "הופיע" טעמו שנגלה ה' בוי והדור. "מהר פארן" ת' על טורא דפארן, נראה שלא אמר, "מטורא" שלא להכפיל המטין ביותר, אולם מה שכתב ב"ס לחם ושמלה שוה מורה שדעת אונקלוס לפרש שלא ע"פ הדרשה שהובאה ברש"י מספרי, שפתח לבני שעיר ולבני ישמעאל שיקבלו התורה ולא רצו, אין ראה מזה כלל, ואין בו שום סתירה, אדרבא לשון התרגום סובל כל הדעות, וגם הדרוש שפארן הוא סיני, "ואתה" ת', "ועמיה", לדעת רוב המפרשים פירש, "ואתה" כמו "ואתו", אולם מלת "ואתה" היה לשון ארמית, ויותר מסתברא לע"ד שלא תרגמה מלשון עברי, וכן, "ויחא" (לקמן פסוק כ"א) ת' ענין ביאה וציאה, אלא ת' "ואתה" כמו ואיתי, לשון הבאה תחת ביאה, כמו, "ויבאו האנשים על הנשים" (שמו'. ל"ה, כ"ב) ת', "ומיתן" (עמ"ש"ש), הכוונה שהביא הקב"ה עמו רבבות קדושים, ואומר "ועמיה" ולא, "ואיתי עמיה" דרך כבוד כלפי מעלה, ולא רצה לתרגם כפשוטו "ובא" כיון שכבר תרג' בכתוב ענין ביאת ה' שלש פעמים, שתיים בלשון "אתגלי" ואחת "אתחוי", נמנע מלאומרו עוד הפעם. "מרכבת קדש" ת', רבנות קדישין, משמעוהו כמו "מרכבות", שדרשו מקצת רבבות מלאכי קדש ולא כלם (עי' רש"י), כי כשהכוונה כלם היה צ"ל "רבנות קדישין" בחמונת המפריט, שהוראתו כפי שבארנו כל המדוברים בענין כמו בעברי רבבות הקדושים, וכגון "רבבת אלפי ישראל" (במד'. י', ל"ז) ת', "רבנות אלפיא דישאל".

(שם) מימינו אשדת למו ת' כתב ימינה מגו אישתא אוריתא ויהב לנא, (סביוניטה) גרסת הספרים, "יהב לנא" בלא ו"ו. "מימינו" ת', "כתב ימינה", מה שנעשה בימינו, "אשדת למו" ת' ע"פ הקרי בשתי תיבות, מגו אישתא אוריתא ויהב לנא. "ויהב" ב"ו מסורת עליו (ברלינר עמוד 35) שנמנו בה. כל המלות שבראשן ו"ו שאינה כתובה במקרא, וזו מן המנין. והנה לפי הגרסא הזאת, "כתב ימינה מגו אישתא אוריתא ויהב לנא", שיעורו ונתן לנו כתב ימינו שהוא התורה מתוך האש, אולם לפי גרסת הספרים, "יהב לנו" אין צורך לשנות סדר המלות, וכן נכון.

(ג) אף חכב עמים ת' אף חביביונו לשבטיא. "עמים" כוונתו השבטים (עי' רש"י), ולא ת', "עמטיא" כפי מה שבארתי כבר, כי בתרגום לשון "עמטין" הוראתו חמיד אומות העולם.

(שם) כל קדושו בידך ת' כל קדישוהי בית ישראל בגבורא אפיק מטצרים (סביוניטה) גרסת הספרים, "אפיקינון", ויש בזה חלוף גם במסורה, הח' דר' ברלינר (עמוד 31) הביא "אפיקינון", אבל במסורות של הח' שד"ל ו"ל, ושל הח' דר' לאנדויער כתוב "אפיק" וכן נראה עקר, כי הרחבת הלשון "אפיקינון" היא כאן לגמרי שלא לצורך. "בידך" ת', "בגבורא", כמו "ושלחתי את ידי" (שמו' ג', כ) ת' ית טחת גבורתי, מלות "אפיק מטצרים" הוסיף לפרש קצור מליצת הכתוב, לפי

שמלה "בידך" לשון נוכח, היה לו לתרג' "אפיקתא", אמנם כיון שהוא סמוך למלת "קדושו" בנסתר מוכח שהכוונה "בידו".

(שם) והם תכו לרגלך ת' ואינו מְבָרֵין תחות עננך. הקדים את המאוחר

לפי הענין והנאות הלשון, "מדברין" תרג' של "לרגלך", כמו "תרגלתי לאפרים" (הוש'. י"א, ג') ת"י, "דברית באורה תקנא". "תחות עננך" תרג' של "תכו", פירשו כמו "סכו" (מצינו ת"ו וסמ"ך מתחלפין, כגון "תמך" עם "סמך" שהם קרובים בטעם ומתחלפים בעברי ובתרגום. וסומך צדיקים ה" (תהל'. ל"ו, י"ז) ת', "ותמך", "שאל צעדיה יתכו" (משלי ה', ה') ת', "מסמכא", וכן פרש"י שם "לשון קרבה". עקר תרגום של "תמך" היא "סעיד", כמו "ותמך יד אביו" (ברא'. מ"ח, י"ז) ת', "וסעדה לידא דאבוהי", "תמכו בידיו" (שמו'. י"ג, י"ב) ת', "סעדין לידוהי", וכן רבים. סעיד משמעות עורה לזולתו אצל פעולה שהוא לבדו אינו יכול לעשותה, אמנם בהרבה מקומות לשון "סמך" בעברי מתורג' "סעיד" לפי שענין עורה ותמיכה, כגון "ודגן ותירוש סמכתיו" (ברא'. כ"ז, ל"ט) ת', "סעדתיה", כי ענינו משען לחם ויין, וכן "ונפלו סמכי מצרים" (יחז'. ל"ו, ו') ת"י "סעידי מצרים", "כי ה' סומך ידו" (תהל'. ל"ו, ח') ת', "סעיד בידיה". וכן רבים. — כיוצא בו "ולא תתורו" (במד'. ט"ו, ל"ט) ת', "ולא תטעון", כמו "ולא יסור לבבו" (דבר'. י"ו, י"ז) שם "ולא יטעו לביה", וכעין זה יש לפרש בנקל, "ושם דרך" (תהל'. נ', כ"ג) כמו "והם דרך", כלשון "אשרי חמימי דרך" (שם קי"ט, א'). והנה לשמחה לבי מצאתי שגם הח' המפורסם פרופ'. דר' גרעץ בחבורו הגדול על ספר תהלים פירש כך. "חסם", "וחתם" ג"כ ענינם שוה.) וטעמו שהיו נהוגים מסוככים תחת עמוד הענן.

(שם) ישא מדברותיך ת' נטליו על מימך, פי' "ישא" כמו "יסע", ומשמעותו כל אחד ואחד, כי "נשא" וכן "נסע" שניהם מתורגמים בלשון "נטל", והמ"ם של "מדברותיך" משמשת לשון "מין" ע"י רש"י. בפסוק הזה לא הלך אונקלוס אחר דרשת חכמינו בספרי, ופירשו באופן אחר, שפחה משה בבחורו של הקב"ה, ואומר לבני ישראל באהבתו את השבטים גאלם בנסים ובני חוקה מצרים ונהגם בטח בצל עננו להר סיני להם התורה, ונראה שלדעת אונקלוס המאמר הזה הוא כעין הדברים שדבר להם הקב"ה ביד משה בשעת מ"ת, "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי" (שמו'. י"ט, ד'), ועל זה ענו ואמרו:

(ד) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ת' אוריתא ירב לנא משה מסרה ירוחא לכנישת יעקב. "צוה" ת', "יהב", לפי שעל התורה בכללה אינו רוצה לומר שמשה צוה אותה, "מורשה" ת' "מסרה ירוחא", הטעם שהיה מוסרה לנו בחייו שתהי ביעקב ירושה לצמיחות לדורותינו עד עולם.

(ה) ויהי בישרון מלך ת' ויהי בישראל מלכא (סביוניטה) גרסת הספרים "והוה". לפי הטסורה להח' דר' ברלינר (ועמוד 121) ויהא דאיך. ובאמת הגרסא "והוה" לשון עבר קשה מאד, איך יאמר במוסב להקב"ה שהיה מלך, ב"ס פתשגן גורם "והוה" וכותב שצריך לפרשו אבל איננו מפרשו, ומלשון רש"י: "ויהי הקב"ה, בישרון מלך. תמיד עול מלכותו עליהם".

(ו) יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר ת' יחי ראובן בחיי עלמא ומותא תנינא לא ימות ויקבלון בנויה אחסנתהון במנין. הוסיף מלות "בחי עלמא" ר"ל בע"הב, "ולא ימות" ת', "ומותא תנינא לא ימות", כונתו לאחר התחייה הכל כמו שמפורש בנתינת לגר ע"ש. "מספר" ת' כמו "במספר" שינחלו בניו כפי מנינם

דברים וזאת הברכה לו

בחלוקת הארץ ככל שאר שבטים, והוא כעין ברכת יעקב שברכו בזה (ברא'. מ"ט, ג, וד') עי' מ"ש שם, שיתכפר לו החטא של מעשה בלהה, ויאבד ממנו רק יתרון הכבודה, ושהיה חשוב בתוך בניו כשאר שבטים לנחלה, אבל לפי דרשת חו"ל היה חולה הברכה עד שיבוא משה ויקיימה, (עי' מדרש ב"ר פ' צ"ח). וזה שפתח משה "יהי ראובן וגו'."

(ו) ידיו רב לו ת' יהוה יעבדון ליה פורענותא בסנאוהי. פירש רב שם דבר כמו, "וישלח להם מושע ורב" (ישע'. י"ט, כ') ת"י, "ודיין", הכוונה ידיו תהיינה לו דיין ונוקם באויביו, כפי' בהמשתדל.

(שם) ועור מצריו תהיה ת' וסעיד מבעיל דבבא הוי ליה (סביניטה) ברוב ספרים, "מבעיל דבכיה", וקצת מתחלפין, "בעלי דבכא" (בולוניא), "בעלי דבבוהי", ממה שרוב ספרים מסכימים עם גרסת סביניטה בלשון היחיד, נראה מרומז שמוסב על דוד כדרשת הספרי: "ואל עמו תביאנו בשעה שברח מפני שאול (לח"ל), ידיו רב לו בשעה שהרג את גלית שונאו, ועור מצריו תהיה בשעה שברח מפני אבשלום" ולשון, "מבעיל דבכא" בלא כנוי נכון, שהוא שם כולל, ומשמע כל שונא, כפשוטו אף של כל ישראל, וסוכל גם הדרוש, שמוסב על אבשלום לבד, ואצל "ידיו רב לו" ת', "פורענותא בסנאוהי" ל' רבים לפי שהריגת גלית היתה נקמה בכל עם הפלשתים, והריגת אבשלום לא היתה נקמה כלל, שאע"פ שהיתה עודה לדוד, היה מצטער מאד על מיתת בנו

(ח) תמיך ואוריך איש חסידך ת' המיא ואוריא אלבישתא לגבר דאשתכח חסיד קדמך. השמיט כ"ף הכנוי של תמיך ואוריך, לפי שמוכן ממלת, "אלבישתא" שהוסיף לפי הענין, שהקב"ה נתנם לו, וכן, "לחסידך" כוונתו שנמצא חסיד לפניך.

(שם) אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה ת' דְיִנְיִסְיִתְהִי בניסיתא והוה שלים בְּתַנְתְּהִי על מי מצותא ואשתכח מהימן. (סביניטה ועוד) ברוב ספרים ובאוג"ר "דנסייתוהי", "בחתוהי", ואינו מדויק, כי הוא לשון נוכחים רבים, כמו "נסייתם אותו", "בחתנם אותו". "תריבהו" ת' "בְּתַנְתְּהִי" ג"כ לשון נסיון, מפני הכבוד, כמו "וינסו אותי זה עשר פעמים" (במד'. י"ד, כ"ב), שמעטו שהיו מריבים ומתלוננים עלי, הכוונה כדרשת הספרי שהובאה ברש"י "נסתקפת לו לבא בעלילה" וגו', ומה שחטא היה כעין שנגה, כי הוא האמין בה' שיעזור לישראל, ולא היה בתוך המריבים. וצריך להוסיף מלות "והוה שלים", "ואשתכח מהימן", להודיע שעמד בנסין וקיים בהבחינה.

(ט) האמר לאביו ולאמו לא ראיתו ת' דעל אבוהי ואמיה לא רחיס כד חבו מן דינא. תרגם לפי הענין ולא לפי המלות, שהוכיר מה שעשו כשחטאו ישראל בעגל, "ויאספו אליו כל בני לוי, ויעשו כדבר משה: הרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו" (שמו'. ל"ב, כ"ו, וכ"ו), ומוסיף, "כד חבו מן דינא" כפי דרשת חו"ל. שהרגו רק אותן שעבדו בעדים והתראה.

(שם) ואת אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע ת' ואפי אחוהי ובנהי לא נסיב, כולל, "לא הכיר" עם, "לא ידע" ביחד, לפי שהוא כפל הענין במלות שונות.

(שם) כי שמרו אמרתך ובריתך יצרו ת' ארי נטרו מטרת מיטרך וקימך לא אשנאו. "אמרתך" ת', "מטרת מיטרך", שהוא חרגום של, "משמרתך", "וישמר

משמרתה" (ברא'. כ"ה, ה') ת', ונטר מטרת מיטרי', הכוונה שהיה מתחזקים באמנות ה', כפרש"י וספרי ששמרו הדבור, "לא יהי לך אלהים אחרים", שהוא משמרת לכל התורה, ובריתך ינצרו" ברית מילה שאותם שנולדו במדבר של ישראל לא מלו את בניהם והם היו מלים, "ינצרו" תרגומו הפשוט יהיה ג"כ "נטרו", ולמנוע הכפל ת' "לא אשניאו".

(י) יורו משפטיו ת' כשרין אילין דילפון דינך. פירש ראויים והגונים אלו לכך ולא שהוא צווי, כדרשת הספרי, "מלמד שכל הרוזות אינן יוצאות אלא מפייהם שנאמר, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" (דבר'. כ"א, ה').

(שם) וכליל על מובחך ת' וגמיר לרעוא וכו', הוסיף מלת "לרעוא" לפי דרשת הספרי: "אלו אברי עולה" ע"כ. ואצל עולה נאמר "לרצון לפני ה'" (יק'. א', ג').

(יא) ברך ה' חילו ת' נכסוהי, כמו שנדרש בספרי, "בנכסים", ועי' פי' הרמב"ן.

(יב) חופף עליו כל היום ת' כל יומא (סביוניטה ורוב ספרים) בקצחם, ככ יומיא. עקר, "כל יומא" שטעמו המיד בזמנו, כגון "רק רע כל היום" (ברא'. ו', ה') "וכלות אליהם כל היום" (לעיל כ"ח, ל"ב), "כל יומיא" משמע עולמית, כל ימי עולם, ואמר, "כל יומא" הימים שהמקדשים קיימים לפי דרשת הספרי: "חופף עליו זה בנין הראשון, כל היום זה בנין אחרון, ובין כתפיו שכן בניו ומשוכלל לעתיד לבוא". ולא כדעת האוג"ר שרוצה לקיים הגרסא, "כל יומיא".

(יג) ממגד שמים מטל ת' עבדא מגדנין מטלא דשמיא מלעילא. "ממגד" ת' עבדא מגדנין, כמו "ארץ זית שמן ודבש" (לעיל ח', ה') ת' "והיא עבדא דבש", והוסיף "מלעילא" כעין ברכת יעקב "ברכות שמים מעל" (ברא'. מ"ט, ה'), וכן "ומתהום רובצת תחת" ת' כאן "וממבועי עינות ותהומין דנגדין ממעמקי ארעא מלרע", הוסיף כאן מלות "וממבועי עינות ותהומין", לפי שמוסב על המגדנין שאינן באים מן התהום אלא ע"י מעיני מים הנובעים ממנו, (ולשון הוה פירשתי לעיל ח', ד) עי"ש.

(יד) וממגד חבואות שמש ת' ועבדא מגדנין ועללן מיבול שימשא. טעמו הפירות ותבואות שצומחים ע"י שהטימת החמה מעלה האדים מן הארץ ונעשו יבלי מים לרוות ולהצמיח אותה.

(שם) וממגד גרש ירחים ת' עבדא מגדנין מריש ירח בירת, טעמו עושה פירות מראש כל חדש בחדשו, "מדי חדש בחדשו" (ישע'. ס"ג, ב"ג) ת"י בומן ירח בירת, ופירש "גרש ירחים" כלשון "כים נגרש השקט לא יוכל" (ישע'. נ"ז, כ') מרוצת החדשים שגודפים ומגרשים זה אחר זה, ומה שאומר "מריש ירח" ולא כפשוטו "ירח בירח", אולי סובר שבעת שהלכנה מתגדלת עד מלואה כחה יורד יפה לגדל הצמחים מבעת שהולכת ומתמעטת.

(טז) ורצון שוכני סנה ת' רעין ליה דשכנתיה בשמיא ועל משה אתגלי באסנא. "רעין ליה" טעמו יהי מרוצה לו הקב"ה, "שוכני" ת' "דשכנתיה בשמיא" כי לא יתכן לומר שהקב"ה שוכן בסנה, אלא נגלה למשה בסנה, וצ"ע שאומר "ועל משה אתגלי", ולא כדרכו חמ"ד "ולמשה", אולי י"ל שהכוונה בשביל משה, כדי לעשותו

שלח לפרעה ולהוציא את בני ישראל ממצרים, וכן בפסוק „ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו וגו' (שמו'. ה', ג') ת' „איתגלי עלנא“. שם „ולקדקד נזיר אחיו" ת' „גברא פרישא דאחויי“, פירשתיו (ברא'. מ"ט, כ"ו. ע"ש).

(יו) בכור שורו הדר לו ת' רבא דבנוהי וזיא ליה. פירש „בכור" הגדול וחשוב (ע' רש"י). „שורו" ת' „דבנוהי" מבני יוסף שנקרא שור (ע' רש"י ד"ה וברצונם עקרו שור ברא'. מ"ט, ו'), וכן „בנות צעדה עלי שור" (שם פסוק כ"ב) ת' „יפקון מבנוהי" (עמ"ש שם). הגדול מבני יוסף הוא יהושע שנתן משה עליו מהודו.

(שם) וקרני ראם קרניו ת' גבורן אתעבידא ליה מן קדם דתוקפא ורומא דיליה (סביוניטה ובלונייא), גרסת הספרים „וגבורן דאתעבידא ליה מן קדם תוקפא ורומא דיליה“, אבל הראשונה יזהר מחוורת, „גבורן אתעבידא ליה" בלא ו'זי החבור, ובלא דל"ת היחס במלת „אתעבידא" נכון, לפי שהוא ענין בפני עצמו, והכוונה נסים נעשו ליוסף במצרים, והוא כעין ברכת יעקב „ותבת בהון נבואתיה" וגו' (ברא'. מ"ט, כ"ד) ע' מש"ש. ע' הקב"ה אשר לו העו והרוממות. ולא כפירש הג' ב"ם נתניה לגר שמלות „דתוקפא ורומא דיליה" חוזרות על יוסף או על יהושע, כי אי אפשר שישמש אונקלוס בזה הלשון בייחוס בן אדם, לפי שהוא תואר להקב"ה, כמוכח מפסיק „אל מוציאם ממצרים כהעפת ראם לו" (במד'. כ"ג, כ"ב. וכ"ד, ה') ת' „אל דאפיקינון ממצרים תוקפא ורומא דיליה“, כיוצא בו מה שתרגם „כי גאה גאה" „וגיותא דיליה היא" (שמו'. ט"ו, א'. וכ"א. עמ"ש שם). ההוארים הללו אין לאמרם לבתי לה' לבדו.

(שם) בהם עמים ינגח יחדיו וגו' ת' בגבורתיה יקטיל עממיא כחדא, פירש „בהם" באלו קרני ראם, כלומר בגבורתו של הקב"ה, וכמו „עם נושע בה' וכו'" ואשר חרב גאותך" (לקמן פסוק כ"ט) ת' „עמא דפורקניה מן קדם ה' וכו' ודמן קרטוהי נצחון גִּבְרֹתֶיךָ“.

(שם) והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה ת' ואינון רבבותא דבית אפרים ואינון אלפיא דבית מנשה, „ואינון" חוזר למלת „דבנוהי“, בניו של יוסף, וכדרשת הספרי: „והם רבבות אפרים וגו' מלמד שנתברכו באלפים ורבבות“, ולא כפרש"י ואחריו ב"ם נתל"ג, וע' הרמב"ן שטען על רש"י ופירש כלשון הספרי.

(יח) שמח וכולן בצאתך ת' חדי וכולן במיפקך לאגחא קרבא על בעלי דבכך, „בצאתך" לדעת אונקלוס למלחמה, וכן בברכת יעקב „והוא לחוף אניות" (ברא'. מ"ט, י"ג) ת' „והוא יכבש מחוויין בספינון" (עמ"ש שם) וכן נאמר „ובולן עם חרף נפשו למות" (שופ'. ה', י"ח) ועוד כתוב „מזבלון יוצאי צבא עורכי מלחמה" וגו' (דה"א. י"ב, ל"ג).

(שם) ויששכר באהליך ת' ויששכר במהכך למעבד זימני מועדיא בירושלם. פירש „באהליך" אהלה של חורה מקום ישיבת סנהדרין בהר הבית, וכמו „וישב אהלים" (ברא'. כ"ה, כ"ז) שח' „משמיש בית אולפנא“, לכאורה היה ראוי לתרג' „במעבדך זימני מועדיא" וכו', ונראה שמוסיף מלת „במהכך" להשוות המליצה, וכולן בצאתך למלחמה ויששכר בהתעסקך לקבוע המועדים בירושלם (ע' מ"ש ברא'. כ"ד, מ"א), וכן נאמר „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" וגו' (דה"א. י"ב, ל"ב). אמנם מה שכתב הג' ב"ם נל"ג: „ואפשר שצ"ל „למעבר" ברי"ש ר"ל לעבר שנים, הוא לגמרי חוץ מגדר האפשרי, לשון „למעבר" יתכן במוסב לשנים וחדשים, אבל „למעבר זימני מועדיא" תהי משמעותו להעביר ולבטל החגים והמועדים.

(שם) עמים הר יקראו ת' שיכטיא דישראל לטור בית מקדשא יתכנשון.

כוונתו באותן רגלים וחגים שהם יקראו בטווערס יהיו כל ישראל נאספים להר הבית. "שם יובחו זבחי צדק" ת', "נכסת קודשין לרעוא", "צדק" ת', "לרעוא", ר"ל שיקרבו ובהים כראוי וכמשפטן שיהיו לרצון.

(שם) כי שפע ימים ינקו ת' ארי נכסי עממיא יכלון ת' "ימים" "עממיא" כי האומות נמשלו למים רבים, "זורעו במים רבים" (במד'. כ"ד, ז') ת' "וישלוט בעממין סגיאין" (עי' מ"ש שם), ודיק מלשון "שפע ימים" שמורה על עשירות גדוש שיקנה עי' מסחר העמים שיבאו אליהם דרך הים.

(יט) ושפוני טמוני חול ת' וסימן דמטמן בחלא יתגלין להון (סביניטה, בולונייא ועוד), נ"א "וסימא", "מתגלין", "מתגלין" ועוד שנוים, אבל רק הראשונה מווקקת ועקר, הטעם מטמונים שנסתרים ומחופים בחול יהיו מגולים להם, ולדעת רבותינו הם טרית וחלוון ומלאכת הווכית שנעשית מחול (עי' באור).

(כא) וירא ראשית לו ת' ויתקבל בקדמיתא דיליה. קבל חלקו בארץ סיחון ועוג שהיא ראשית כבוש הארץ (רש"י).

(שם) כי שם חלקת מחקק ספון ת' ארי חמן כאחסנתיה משה ספרא רבא דישראל קביר, פירשו כפי דרשת חז"ל. ומה שהקשה ב"ם לחם ושמלה: "שלפי התרגום יש להעיר למה לא העירו חז"ל על פסוקים האלה כמו מפסוקים וימת שם משה" עכ"ל, על טענה זו כבר השיב רש"י בפירושו: "כי שם חלקת, כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק והוא משה" ר"ל כיון שאמר לו הקב"ה הן קרבו ימך למות לא תעבור את הירדן הזה, ידע משה שימות בוטן קצר, במקום הזה ושם תהי קבורתו, ואינו דומה כלל לענין הפסוקים מן "וימת שם משה" וכו' שמדברים מוטן אחר מיתתו, ומלת "קביר" מטילא מסתברא שטעמה יהי קבור.

(שם) ויתא ראשו עם וגו' ת' הוא נפיק ועל בריש עמא וגו', פירש רש"י לשתי פנים וגם התרגום סובל שתיהן כלשון הכתוב עצמו.

(כב) יונק מן הבשן ת' ארעיה שתיא מן נחליא דנגדין מן מתנן. אולי פירש לשון "ונק" בחלוף למנ"ר וגיכ"ק כמו "ולג", ענין זילה ושפיכה, ולא כדרשת הספרי "מה וינק זה יוצא ממקום אחד ונחלק" וכו' (עי' רש"י).

(כג) ים ודרום ירשה ת' מעריב ים גניור ודרומי יירת (סביניטה) ברוב ספרים

"והדרומא". "ים" ת' "מעריב", ומוסיף "ים גניור", כדרשת הספרי, ומלא ברכת ה':

הוא בקעת גנוסר, "והדרום" ת' "והדרומי", נראה שלא תרג', "והדרומא" בתמונת המפריט, שמשמעותו כל הדרום, "והדרומי" מקום בדרום ולא כולו, כדאיחא בגמרא (ב"ק פ"א, ב') "ת"ר ימה של טבריא בחלקו של נפתלי היתה ולא עוד אלא שנטל מלא חבל חרם בדרומה לקיים מה שנאמר ים ודרום ירשה", פרש"י: מלא חבל חרם, מלא חבל של מצודה היה לו בדרומה של היבשה, למשוך רשתו (לצוד דגים בים), חרם כמו "מצודים וחרמים" (קהל' ז', כ"ו), ובוה תבין גם פרש"י בכתוב "ירשה" לשון צווי לנוכח כפרש"י (עי' באור נחה"ש), וזרנו לפי הענין "וירת" צווי לנסתור.

(כד) וטבל בשמן רגלו ת' ויתרבא בתפוקי מלכין (סביניטה ובולונייא)

ברוב ספרים "ויתרבי". "ויתרבי" משמעותו שגופו יהי מגודל בתענוגים ואמון עלי חולע, "ויתרבא" לשון משיחה, שיתנשא במעלה, שיהי מתעשר ומשובח ע"י רבוי שמן הטוב שארצו מתברך בו, כדאיחא בגמרא (מנחות דף פ"ה, ב') ובספרי, שהיתה ארצו מושכת שמן כמעין, ומעשה שנצטרכו אנשי לודקיא לשמן וכו' עי"ש.

אבל מה שכותב הג' ב"ס נת"לג: „ובאמת צ"ע שכן תרגם והוא יתן מעדני מלך“ (ברא' מ"ט, כ') עכ"ל, לא קשיא מידי, כי שם בתרגום גרסת הספרים משובשת מאד, ולפי הגרסה הנכונה יש הפך גדול, (עי' הטיב מ"ש שם).

(כה) ברזל ונחשת מנעלך וכימיך דבאך ת' תקיף כברולא וכנחשא וכימי עולימותך תוקפך (סביוניטה ורוב ספרים), בקצתם: „תקיף כברולא וכנחשא מותבך“ (או „ארעך“), באוג"ר כתוב כי זה נכון מאד, וברוב ספרים השמישו מלה מותבך, ונשאר הלשון חסר הבנה עכ"ל. אמנם לע"ד יש לפרש גרסת הספרים על נכון, שמוסב על שבת אשר עצמו (או על כל ישראל עי' רש"י) וכן לפי הת' המיוח' ליב"ע ות' ירושלמי הוא מוסב על אשר, וגם מזה יש לשפוט שמלת „מותבך“ היא הוספה מאוחרת, שאחד כתב מדעתו „מותבך“ ואחד „ארעך“, כי אלו היו מוצאים שם מלה מעיקרא לא היו מתחלפים. „וכימיך דבאך“ ת' „וכימי עולימותך תוקפך“ לדעת הג' ב"ס נת"לג מלת „תוקפך“ תרג' של „דבאך“ והוא הלחות והכחות הובות בגוף, והח' ב"ס לחם ושמלה נכון אם היא תרגום של „דבאך“ או שמלת „עולימוך“ תרג' של „דבאך“, ולשון „תוקפך“ הוא תרג' של „וכימיך“, וזה רחוק ורחוק. לענ"ד „תוקפך“ הוא תרג' של „מנעלך“, לשון „מנעוליו ובריחיו“ (נחמ' ג', ג'), וכפרש"י „שהיו גבוריהם יושבים על הספר ונועלים אותה“ וכו', ומלות „וכימי עולימוך“ ת' של „וכימיך דבאך“ כמו „וכימי דבאך“, כלומר ימי נעוריה, וטעם „כימיך דבאך“ כימים אשר דבאך, וכמו „עמי בחירי“ (ישע' מ"ג, כ') שטעמו עם אשר בחרתי. והנה לפי התרגום מלת „מנעלך“ שייך למעלה ולמטה, ושיעור המליצה, ברזל ונחשת מנעלך וכימי נעוריה מנעלך, לפיכך הכפיל לשון תקיפות, תקיף כברולא וכנחשא וכימי עולימותך תוקפך, הכוונה שישאר תמיד בחוקו שלא ימעט ברכות הימים.

(כו) אין כאל ישרון ת' לית יאִילָה אלא אלקא דישראל (סביוניטה ועוד) וכן עקר, ברוב ספרים „לית כאלהא דישראל“, וזה נגד דרכי אונקלוס שהרחיק תמיד כל דמיון של הקב"ה עם אלילים, ועי' אוג"ר. — „ובנאותו שחקים“ ת' „ותוקפיה בשמי שמיא“ כאלו נאמר „וגאותו בשחקים“, כמו „כי שמי בקרבנו“ (שמו' כ"ג, כ"א) ת' „ארי בשמי מימריה“ (עי' מ"ש שם).

(כז) מענה אלהי קדם ת' מדור אלהא דמלקדמין, מוסב למעלה „ותוקפיה בשמי שמיא מדור אלהא“ וכו', אבל אינו מתיישב אל לבי שמלת דמלקדמין יהי מוסבת להקב"ה, שהוא היה הוזה ויהיה, לכן הייתי אומר שהכוונה ששכנתיה בשמיא בב"מ של מעלה, שהוא אחר מהדברים שנבראו קודם שנברא העולם (עי' מ"ש ברא' ג', כ"ד), ולשון „דמלקדמין“ מוסב למלת „מדור“.

(שם) ומתחת ורועות עולם ת' דבטימריה אתעביד עלמא, פירש מתחת ורועות של הקב"ה יצא העולם, כלומר מתחת ידיו, ואומר „דמן קדמוהי אתעבידת“ מפני הכבוד, ויהיה שלא כדעת בעל הטעמים.

(כח) עין יעקב ה' כעין ברכתא דבריכונון יעקב אבוהון. וכן בספרים: „עין יעקב, ככרכה שברכס יעקב אביהם שנאמר והיה אלקים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם“ (ברא' מ"א, כ"א).

(שם) אף שמי יערפו טל ת' אף שמיא דעליוהון ישמשנון בטלא „שמך“ ה' „שמיא דעליוכוון“, לפי הכוונה האמיתית כמו „את שמיכם כברול“ (ויק' כ"ו, כ"א) „שמיא דעליוכוון“ — „ירעפו טל“ ת' ישמשנונין בטלא, בג' נונין, (עי' מ"ש לעיל כ"ה, א'), הכוונה שהשמים יתנו טלם לרות הצמחים ואינן צריכים להשקות

ברגלם. וכן, "והשמים יתנו טלם" (זכר. ח', י"ב) ת"י, "ושמיא ישמשנונון במליהון" (מ"ג דפוס וויניציא שנת רפ"ו). ואולי פירש "ירעפו" כמו "ירו", "הרעיפו השמים ממעל" (ישע. מ"ה, ח') ת"י, "ישמשון שמיא מלעילא", כמו "הרו". הנה צ"ע מדוע נהג אצל ירדת הטל מן השמים לשון "שמש" ולא "נתינה", כמו אצל פירות הארץ ואילנות ומים מן הסלע, שבהם נהג בחרגום לשון נתינה, וי"ל כי כל נתינה היא פעולה גלויה, ובזמנה ובמקומה, אבל ירדת הטל מן השמים היא פעולה נסתרה שאינה פוסקת לעולם ושוה בכל מקום, שייך בה לשון שירות ושמוש, כמו "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל" (שמו. ל"ג, י"א) ת', "ומשומשניה", וכן "יושב אהלים" (ברא. כ"ה, כ"ז) ת'. "משמיש בית אולפנו", הכוונה שהיו עוסקים בפעולתם בתמידות, ועוד הוראת לשון "שמש" התעסקות בצרכי וולתו דרך כבוד, "והוא עומד לפניהם" (שם י"ח, ח') ת', "והוא משמש עיליהון", וכן מצינו אצל חפלה "משמש בצל" (שם י"ט, כ"ז) וכן רבים.

(כט) מגן עורך ת' תקוף בסעדרך (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם, תקיף בסעדרך, ואינו עקר. חרגום של "מגן" "חריס", אמנם ביחוס להקב"ה חרג' מפני הכבוד "תקוף", וכן "אנכי מגן לך" (ברא. ט"ו, א') ת' "מיטרי תקוף לך", בדפוס בולוניא הגרסא, "תקוף סעדרך" בלא ביי"ת כלשון הכתוב, טעמו חזקת עורך, והוא נכון מאד.

(שם) ויכשו אויבך לך ת' ויתכדבון (סביוניטה ורוב ספר'), לשון אהפעל כמלת "ויכשו", הכ"ף דגושה מפני חסרון התי"ו, הכוונה שהם מתכחשים עצמם בערמה שיהיו נראים כאהבים, בקצת ספרים "ויכדבון" שבוש, שמשמע שיכובו להם בפה להטעות אוהם לרעה, כמו "כחש לו" (מ"א. י"ג, י"ח) ת"י "כריב ליה".

(שם) ואתה על במותימו חדרוך ת' ואת על פירקת צורי מלכיהון חדרוך עי' רש"י, "פירקת צורי" הוא כמו מפרקת הצואר (נתינה לגר).

לד', (ב) עד ים האחרון ת' ימא בתראה (סביוניטה ורוב ספרים עתיקים) וכן עקר, נ"א "מערבאה" (עמ"ש לעיל י"א, כ"ד).

(ו) ויקבור אותי בגי ת' בְּחִילָתָא (כך הנקוד בסביוניטה, מ"ג משנת רפ"ו, בומבירג ש"ח ועוד), ברוב ספר', "בְּחִילָתָא", בקצתם, בְּחִילָתָא, לשון יחיד, כמו לעיל ג', כ"ט בכל הספרים, צ"ע מדוע חרג' כאן בסימן הרבים, הלמ"ד קמוצה, וגם הנקוד חי הוא זרה, אולי י"ל שמשמעות מחילות רבות, כדאיתא בילקוט, "מנין אתה אומר מחילה היתה יוצאת מקבורתו של משה לקבורתם של אבות, נאמר להלן שמה קברו את אברהם ונאמר כאן וימת שם", ועוד יכול להיות משמעותו שקברו במקום גאיות רבות, כפי ששינונו (סוטה י"ג, ב') שמשעה מה בחלקו של ראובן ונקבר בחלקו של גד שהיה רחוק ד' מילין.

(ז) לא כהתה עיני ולא נס לחה ת' לא כחה עיניה ולא שנא וזו יקרא דאפוהי. "עיניה" ל' יחיד (סביוניטה ורוב ספרים) בקצתם, "עיניה" ל"ר, ואינו נכון, כי זה משמעותו שלא נעשה סומא ומה נס או חדוש יש בזה שלא נעשה משה בעל חסרון, אלא מסתברא שהכוונה שלא נשתנה צורתו ותוארו, ולא נאברו ממנו קרני הודו אף במותו, (כי קרן עור פנוי" (שמו. ל"ד' כ"ט) ת', "ארי סגי וזו יקרא דאפוהי"), וכן משמע מלשון הספרי: "לא כהתה עיני, מלמד שעינים של מתים כחה", הכוונה תוארם, דאל"כ היה צ"ל "שעיניהם וכו' כהות" ל"ר. האוג"ר רוצה לקיים "עיניה" ל' רבים, ולע"ד הנכון "עיניה" כלשון הכתוב "עיני" וכמו שפירשתי.

דברים וזאת הברכה לד'

(ט) מלא רוח חכמה ת' איתמלי רוח חוכמתא (סביוניטה ועוד) נ"א „מְלִי“, „מְלִי“, „מְלִי“ אינו מדויק, כי הוא שם תואר, כמו „מלא חפניכם“ (שמו' ט', ח') ת' „מְלִי חופניכם“, וכל כיוצא בו, וכן „ומלא ברכת ה'“ (לעיל ל"ג, כ"ג) ת' „ומְלִי“, לשון „מְלִי“ הוא לדעת האוג"ר ג"כ נפעל עבר, אולם „איתמלי“ וודאי יותר מבואר שמשמעות שנעשה מלא רוח חכמה. כי סמך משה את ידיו עליו, וכן „וכבוד ה' מלא את המשכן“ (שמו' מ', ל"ד, ול"ה) ת', „איתמלי משכנא“ (עמש"ש), אולם מה שכתוב באוג"ר, והנכון כתרגום ירושלמי „הוה מלי“ עכ"ל, ג"כ אינו מחזור, כי יכול להיות משמעותו שהיה מלא מכבר. — „רוח חוכמתא“ במפריט, הוא נגד המסורה, (עי' הטיב מ"ש שמו' כ"ח, ג') ליישב הגרסא „חוכמתא“.

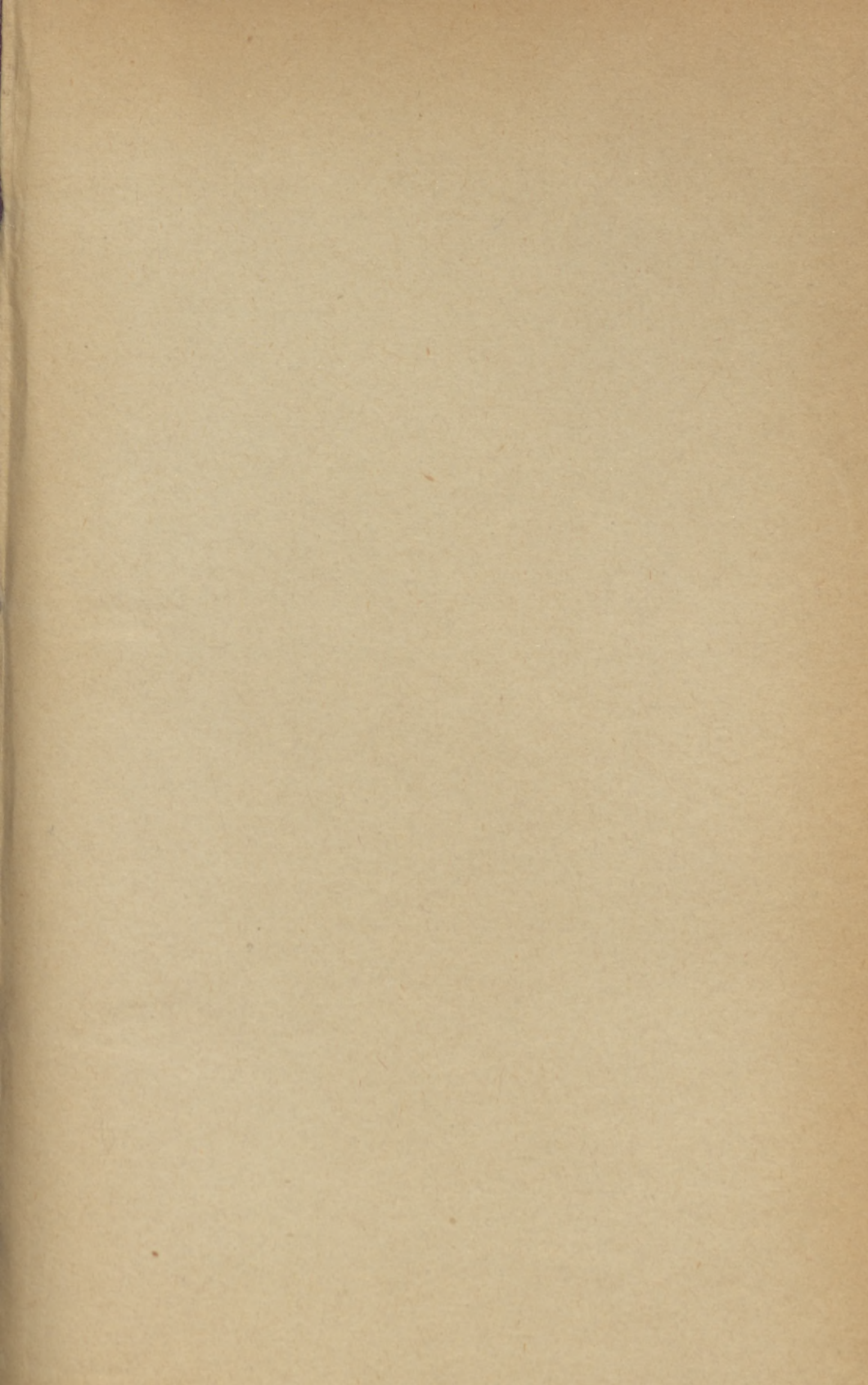
(י) אשר ידעו ה' פנים אל פנים ת' דאיתגלי ליה ה' אפיין באפיין. בפסוק „ודבר ה' אל משה פנים אל פנים“ (שמו' ל"ג) וכן „פנים בפנים דבר ה' עמכם“ (לעיל ה', ד') ת' בלשון „טמלל עם מטלל“, לפי שמוסב על הדבור הכוונה כמו „פה אל פה“ (במד' י"ב, ח'), דבור עם דבור, אבל כאן נאמר לשון „ידעו ה'“ כוונתו החגלות במראה, כמו „במראה אליו אחודע“ (במד' י"ב, ו') ת', „בחיווין אנא מחגלי להון“, לא שייך בו לשון „טמלל“, אלא „אפיין באפיין“ ומוסב למה שנאמר „ותמונת ה' יביט“ (שם פסוק ח') ת', „וברמות יקרא דה' מסתכל“ והוא כפי שנאמר „וראית את אהורי“ (שמו' ל"ג, כ"ו) בזה תתישב קושית הג' ב"ס נתינה לגר.

(יב) ולכל המורא הגדול ת' ולכל חיווונא רבא (עמ"ש לעיל ד', ל"ד).

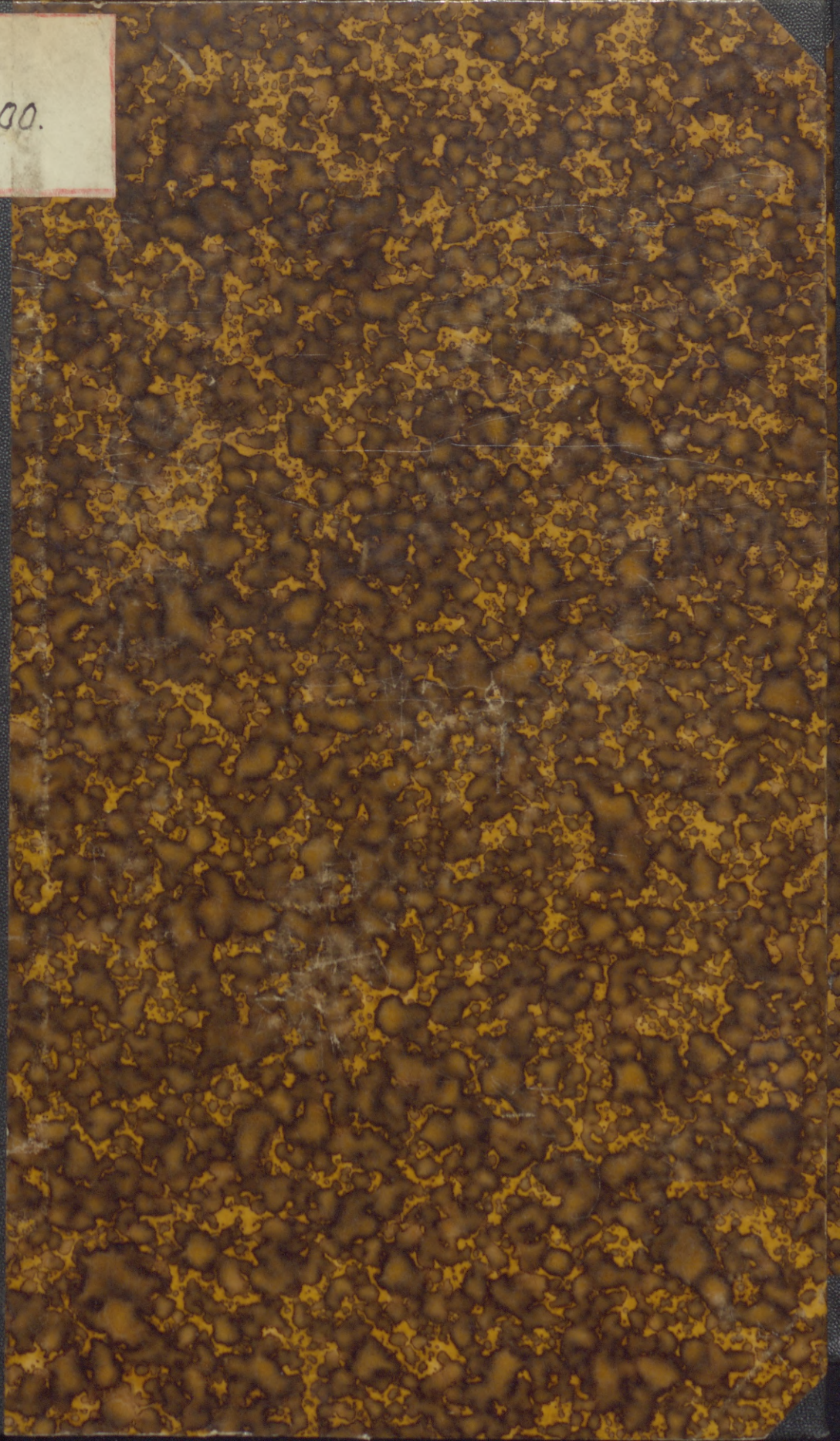

B

100.

S. B. Schefftel.

באורי

אונקלוס